T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ
(PROTOHİSTORYA VE ÖNASYA ARKEOLOJİSİ)
ANABİLİM DALI

M.Ö. I. BİNİN İLK YARISINDA ANADOLU TASVİR SANATINDA ARABALAR

Doktora Tezi

Serhan GÜNDÜZ

T 94547

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Aykut ÇINAROĞLU

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Ankara-2000

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ
(PROTOHİSTORYA VE ÖNASYA ARKEOLOJİSİ)
ANABİLİM DALI

M.Ö. I. BİNİN İLK YARISINDA ANADOLU TASVİR SANATINDA ARABALAR

Doktora Tezi
Tez Danışmanı: Prof.Dr. Aykut ÇINAROĞLU

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	İmzası
Prof. Dr. Kadriye Emre	
Prof. Dr. Engin Özgen	
Prof. Dr. Hayat Erkanal	
Prof. Dr. Aykut Çınaroğlu	
Doç. Dr. Fikret Kulakoğlu	
.....	.....

Tez Sınavı Tarihi: 21.04.2000

ÖN SÖZ

M.Ö. I. Binin ilk yarısında arabalar savaş, avlanma ve ulaşım başta olmak üzere çeşitli amaçlarla kullanılan ve ülke halklarının veya devletlerin askeri, siyasî ve ekonomik gelişimine önemli katkılarda bulunması nedeniyle büyük ölçüde değer verilen; ayrıca kullanan kişiye saygınlık kazandıran yegane tekerlekli taşıt araçları idi. Toplumların yaşamında çok önemli bir yere sahip olan bu çağın arabalarını çeşitli yapısal ve işlevsel özellikleriyle incelemenin hem ilginç ve hem de yararlı bir araştırma konusu olacağı düşüncesi ile değerli hocalarımın da önerileri doğrultusunda Doktora tezi konusu olarak seçmiş bulunmaktayım.

Bu tezin konusu yaklaşık beşyüz yıllık bir tarih dilimini, çeşitli coğrafi ve kültürel bölgeleri kapsaması ve ayrıca incelenecek malzemenin çokluğu nedeni ile geniş ve uzun süreli bir araştırmayı gerektirmiştir.

Bu konu ile ilgili çalışmalarımda çok sayıda Türkçe kaynakçanın yanı sıra, çoğunluğu İngilizce olmak üzere Almanca ve Rusça olarak yayınlanmış çeşitli yabancı kaynakçalardan da yararlanmak suretiyle daha kapsamlı bir araştırma yapmayı amaçladım.

Bu kaynakçalara ek olarak, araştırma yapmama izin veren ve bu araştırmanın konusu ile ilgili materyale sahip Türkiye dahilindeki bazı müzeleri de ziyaret ederek daha detaylı ve sağlıklı bilgilere ulaşmaya çalıştım.

Bu konuyu seçmemde ve bilimsel çalışmalarımın yönlendirilmesinde değerli yardımlarını esirgemeyen Tez Danışmanım Sayın Prof. Dr. Aykut ÇINAROĞLU'na ve değerli fikirleri ile tezimin şekillenmesine katkıda bulunan Sayın Prof. Dr. Kutlu EMRE'ye teşekkürlerimi belirtmeyi bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

1. GİRİŞ 1-3
1.1. AMAÇ 3
1.2. YÖNTEM 4-5
1.3. MATERYAL 5-7

2. M.Ö. I. BİNİN İLK YARISINDA ANADOLU'NUN SİYASİ DURUMU 8-13

3. M.Ö. I. BİNİN İLK YARISINDA ANADOLU TASVİR SANATINDA GÖRÜLEN ARABALARIN TEKNİKLERİNE GÖRE İNCELENMESİ 14
3.1. KASALAR 14
3.1.1. Geç Hitit 14-16
3.1.2. Urartu 16-23
3.1.3. Frig 24
3.2. TEKERLEKLER 25
3.2.1. Geç Hitit 25-26
3.2.2. Urartu 26-31
3.2.3. Frig 32-41
3.3. DİNGİLLER 41-42
3.3.1. Geç Hitit 42
3.3.2. Urartu 42-48
3.3.3. Frig 49
3.4. ARABALARIN ÇEKİLİŞ SİSTEMİ 49
3.4.1. ARABA OKLARI, OK DESTEK ELEMANLARI 49-54
3.4.1.1. Geç Hitit 54-56
3.4.1.2. Urartu 56-59
3.4.1.3. Frig 59-60
3.4.2. ARABA OKU UÇLARI 60
3.4.2.1. Urartu 60-64
3.5. KOŞUMLAMA 64
3.5.1. BOYUNDURUKLAR, BOYUNDURUK UÇLARI, SEMERLERİ VE KUŞAKLARI 64-71
3.5.1.1. Geç Hitit 71-72
3.5.1.2. Urartu 72-76
3.5.1.3. Frig 77-78
3.5.2. KOŞUM KAYIŞLARI 78-80
3.5.2.1. Geç Hitit 80-81
3.5.2.2. Urartu 81-82

3.5.2.3. Frig 82-83
3.6. ATLARIN KONTROLÜ 84
3.6.1. GEMLER 84-90
3.6.1.1. Geç Hitit 90-91
3.6.1.2. Urartu 91-110
3.6.1.3. Frig 110-112
3.6.2. BAŞLIK DÜZENİ 113
3.6.2.1. Geç Hitit 113-114
3.6.2.2. Urartu 114-118
3.6.2.3. Frig 118
3.6.3. DİZİNLER 119
3.6.3.1. Geç Hitit 119-120
3.6.3.2. Urartu 120-122
3.6.3.3. Frig 122
3.6.4. KAMÇILAR 122
3.6.4.1. Geç Hitit 123
3.6.4.2. Urartu 123
3.7. ARABA VE AT KOŞUM TAKIMLARI SÜSLEMELERİ 124
3.7.1. ARABA DİSKLERİ 124
3.7.1.1. Geç Hitit 124-125
3.7.1.2. Urartu 125-131
3.7.1.3. Frig 131
3.7.2. KOŞUM KAYIŞLARI SÜSLEMELERİ 131
3.7.2.1. Geç Hitit 132
3.7.2.2. Urartu 132-139
3.7.2.3. Frig 140
3.7.3. OMUZ SÜSLEMELERİ 141
3.7.3.1. Geç Hitit 141
3.7.3.2. Urartu 141-144
3.7.4. GÖZ SİPERLİKLERİ 144-145
3.7.4.1. Geç Hitit 145
3.7.4.2. Urartu 146-151
3.7.4.3. Frig 151
3.7.5. ALINLIKLAR 151
3.7.5.1. Geç Hitit 152-154
3.7.5.2. Urartu 154-168
3.7.5.3. Frig 169-171
3.7.6. BOYUNLUKLAR 171
3.7.6.1. Urartu 171-173
3.7.7. GÖĞÜS PLAKALARI 174
3.7.7.1. Urartu 174-177
3.7.7.2. Frig 177
3.7.8. SORGUÇLAR 177
3.7.8.1. Geç Hitit 177-178
3.7.8.2. Urartu 178-182
3.7.8.3. Frig 182-183

3.7.9. AT ÇINGIRAKLARI 183
3.7.9.1. Urartu 183-191
3.7.10. AT MİĞFERLERİ 192
3.7.10.1. Urartu 192-195
3.7.11. AT GİYSİLERİ 195-196

4. M.Ö. I. BİNİN İLK YARISINDA ARABALARIN KULLANIM AMAÇLARI 197-200

5. KATALOG 201
5.1. Geç Hitit 201-217
5.2. Urartu 218-236
5.3. Frig 237

6. SONUÇ 238-249

7. TERMİNOLOJİ 250-255

- **ÖZET** 256-257
- **SUMMARY** 258-259
- **KAYNAKÇALAR** 260-267
- **LEVHA LİSTESİ** 268-290
- **LEVHALAR**

1. GİRİŞ

M.Ö. I. Binin ilk yarısında Anadolu'da arabalar çeşitli amaçlarla kullanılmakta ve devletlerin sosyo-ekonomik, askerî, siyasî yaşamında ve gelişiminde önemli bir yere sahip bulunmaktaydı.

Bu çağ arabaları sabit bir yükü veya insanları taşıyan ve iki, üç veya dört atla çekilen iki tekerlekli taşıt araçlarıdır. Sabit bir yükü veya araba kasasının zeminine oturan insanları taşımak için tasarlanmış iki tekerlekli taşıtlar yük arabaları olarak adlandırılır. İki tekerlekli olup daha az miktarda sabit bir yükü ve ayakta duran kişileri taşıyan arabalar ise savaş veya av arabası olarak kullanılan taşıtlardır. Daha önceki çağlarda kullanılan üçüncü bir tip araba olan dört tekerlekli "vagon"lar ise M.Ö. I. Binde tüm Önasya ülkeleri ve Kıbrıs'ta artık kullanılmamaktadır ve araba tasvirlerinde yer almamaktadır.[1]

Tekerlekli taşıtların büyük bir olasılıkla M.Ö. III. Binin başlarından itibaren Mezopotamya'da Sümerler tarafından icat edildiği ve kullanılmaya başlandığı düşünülmektedir. Bu tarihten itibaren M.Ö. 3000-2500 yılları civarında öküzlerin çektiği dört tekerlekli vagonlar veya arabalar sahibine prestij sağlayan taşıt araçları olup orta ve güneydoğu Avrupa'dan Rusya'ya ve Kafkaslar'a, güneyde Mezopotamya'ya, batıda Önasya ve Doğu Akdeniz'e kadar uzanan bölgelerdeki bazı yörelerde sahibinin ölümü üzerine onunla birlikte törenle gömülecek kadar değer verilen araçlardı.[2]

Tekerlekli araçlar, insan gücü yerine hayvan gücü kullanılarak eşya ve insan taşınmasına hizmet etmek suretiyle insanoğlu için birçok kolaylıklar sağlayan değerli taşıt araçlarıydı.

M.Ö. I. Binin ilk yarısında ise arabalar genellikle savaş ve av sahnelerinde yer almaktadır. Arabaların başlıca kullanım amaçları savaş ve ikinci amacı olan avlanma

[1] Littauer, M.A. - Crouwel, J.H. 1979: s. 3.
[2] Madhloom, T.A. 1970: s. 7.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

yanında bu arabalar her ülkenin halklarının gelenek ve gereksinimlerine göre yük ve insan taşıyan yük arabaları, tören arabaları, cenaze arabaları, yarış arabaları ve bazen de dinî amaçlı arabalar olmak üzere halkların günlük yaşamdaki gereksinimlerini karşılayan ve çeşitli amaçlara hizmet veren araçlardı. Savaşlardaki etkin rolü ile arabalar devletleri siyasî açıdan başarılı kılmanın ve ülke topraklarını genişletmenin veya savunmanın başlıca aracı olmuşlardır.

M.Ö. II. Binden beri başlıca savaş aracı olan arabaların bu amaçla kullanılması M.Ö. I. Binde özellikle ilk yarısında da devam etmiştir. Ancak, ilk kez M.Ö. 9. yüzyılda Asur kabartmalarında görülmeye başlayan, daha sonra M.Ö. 8. yüzyıl ortalarında, özellikle M.Ö. 7. yüzyılda yay ve mızrak kullanma becerilerini geliştiren; ayrıca arabalara göre daha ekonomik olan süvari birliklerinin geliştirilmesi ve savaşlarda etkin olması ile birlikte, M.Ö. I. Binin ilk yarısından itibaren tedrici bir şekilde savaş arabaları yerlerini süvari birliklerine bırakmıştır.[3] M.Ö. I. Binin ikinci yarısındaki tırpanlı Akamenid arabaları Önasya'daki savaş arabalarının son örnekleri olmuştur. Savaş araçları ve tekniklerindeki bu gelişme tarihi süreç içerisinde çok uzun bir zaman dilimine yayıldığından, M.Ö. I. Binin ilk yarısı, arabaların henüz savaşlardaki emsalsiz ve rakipsiz rolünü devam ettirdiği bir çağdır.[4]

M.Ö. I. Binin ilk yarısında Anadolu, Yakın Doğu ve Ege adaları tasvir sanatında savaş ve av sahneleri, Bronz Çağında da olduğu gibi, en sevilen konular arasında yer almaktadır.

Bu çağda Doğu Anadolu yüksek yaylasının, en iyi atların yetiştirildiği bir bölge olması ve Urartuların da savaşçı bir halk olmaları nedeniyle, M.Ö. I. Binin ilk yarısında Anadolu'da Urartular önemli siyasî bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Urartularca çok sevilen at ve araba, tasvir sanatında önemli bir yer tutar. Urartuların Urmiye Gölünün kuzeydoğusunda Ulhu bölgesinde ahırlar inşa

[3] A.g.e.: s. 30.
[4] Littauer, M.A. - Crouwel, J.H. 1979: s. 142.

ettikleri, ayrıca Kuzeybatı İran'da Bastam'da her biri üç kattan oluşan üç binanın da ahır olarak inşa edildiği bilinmektedir.[5] Bu durum Urartuların atlara verdikleri önemin bir göstergesidir. Arabalar 250 yıllık Urartu krallığının askerî ve ekonomik gücünün gelişmesine önemli bir katkıda bulunmuştur. M.Ö. I. Binin ilk yarısında Anadolu'da araba Urartu'da olduğu kadar, çağdaşı Geç Hitit ve Frig devletleri için de ekonomik,askerî ve siyasî güç sağlama açısından eşit ölçüde değer verilen kıymetli bir taşıt aracı idi.

1.1. AMAÇ

M.Ö. I. Binin ilk yarısında Anadolu'da yaşayan devletlerin tarihinde önemli bir yeri olan "Arabalar"ı ve tarihi süreç içerisindeki gelişimlerini, tasvir sanatında yer alan arabaları esas alarak incelemek suretiyle, bu çağın yaşamsal değere sahip ulaşım ve savaş araçları olan arabaların yapısal ve teknik özelliklerini, çekiliş ve koşumlama ve kontrol sistemlerini, araba ve at koşum takımları süslemelerini ve kullanım amaçlarını belirlemek; bu arabaların bu çağ devletlerinin ekonomik ve siyasi gelişmesine yaptığı etkiyi ve sağladığı katkıyı ortaya çıkartmak amacı ile bu araştırmayı yapmış bulunmaktayım.

Ayrıca Anadolu tasvir sanatında görülen arabalara ek olarak, Anadolu'ya komşu ve çağdaşı olan ve yakın askerî, siyasî, ticari ve kültürel ilişki içerisinde bulundukları devletlerin tasvir sanatındaki arabaları, özet olarak olsa da, inceleme kapsamına alarak aradaki benzerlik ve farklılıkları saptamak ve kıyaslamalar yaparak aralarındaki sanatsal, kültürel ve teknik etkileşimleri belirlemek suretiyle daha sağlıklı ve gerçekçi bilgilere ulaşmayı amaçladım.

Batı ve güneybatı Anadolu bölgesi Geometrik (M.Ö.1100-650) ve Arkaik döneme (M.Ö. 660-475) girdiğinden bu araştırmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

[5] Erzen, A. 1986: s. 37.

1.2. YÖNTEM

M.Ö. I.Binin ilk yarısında Anadolu tasvir sanatında görülen arabaları mevcut tasvirlere ve materyale dayanarak incelemeye yönelik bu araştırmada izlediğim yöntem, bu çağ arabalarını öncelikle kasa ,tekerlek,dingil ve benzeri teknik elemanları ve yapısal özellikleri , işlevsel elamanları ve işleyiş metotları, araba ve at koşum takımları ve süslemeleri ana başlıkları altında gruplandırmak olmuştur.Bilahare bu ana başlıklar altında , arabaları bu çağda Anadolu'da var olan kültürlere göre sınıflandırdıktan sonra kronolojik bir süreç izlemek ve tasvirleri inceleyip yorumlamak suretiyle açıklamaya ve sonuçlara ulaşmaya çalıştım.Her ana bölüm altında bu arabaları tasvirlere yansıyan çeşitli özellikleriyle incelemeye başlamadan önce , gerekli gördüğüm bazı bölümlerde , Anadolu ve diğer Önasya ülkelerindeki arabalara ilişkin genel özellikler ve uygulamalar konusunda çok özet bir ön bilgi sunmayı, bu arabaların her zaman ayrıntılı bir şekilde betimlenmeyen detaylarının daha iyi bir şekilde anlaşılmasını sağlayacağı ve mukayeseyi kolaylaştıracağı düşüncesi ile yararlı buldum.Ayrıca gerekli yerlerde Anadolu'ya komşu ve çağdaş olan devlet veya kültürlerin tasvir sanatından da örnekler vererek ve kıyaslamalar yaparak daha sağlıklı sonuçlara ulaşmak amacı ile araştırmanın kapsamını genişleten bir yöntem izledim.

Tasvirlere ek olarak, minyatür boyutlarda olduğu için tasvirlerde açıkça görülemeyen ve yorumlanamayan bazı araba ve at teçhizatını ve işlevlerini kazılarda ele geçen buluntulardan örnekler vermek ve bazı kaynakçalardan da yararlanmak suretiyle detaylı bir şekilde açıklamaya çalıştım.

Bu tezin konusunu işlemeye başlamadan önce, Anadolu'nun M.Ö. I. Binin ilk yarısındaki siyasi durumu hakkında özet bilgi sunmak suretiyle, hem Anadolu'da var olan devletlerin siyasi coğrafyasına, hem de bu devletlerin birbirleri ve ayrıca komşuları ile olan siyasi ve ticari ilişkileri sonucu ortaya çıkan sanatsal ve kültürel etkilenmelere bir açıklık getirmeyi amaçladım.

III. Bölümde arabaların teknik, yapısal ve işlevsel özelliklerini yukarıda açıkladığım yönteme tamamen bağlı kalarak, mevcut tasvirleri ve bilgileri esas alarak, aydınlatmaya çalıştım.Daha sonraki bölümde bu çağ arabalarının kullanım amaçları konusunda bilgi vermek istedim.

Diğer bölümde M.Ö. I. Binin ilk yarısında Anadolu'da kullanılan ve tasvirlerde görülen arabaları, ait oldukları devletlere göre sınıflandırmak ve çeşitli araba tiplerinden örnekler vermek suretiyle bir katalog oluşturarak derli toplu ve özet bir bilgi sunmayı amaçladım.

Sonuç kısmında ise bu inceleme ve araştırma sonunda elde edinilen bilgilerin ışığı altında, o çağın devletleri tarafından kullanılan arabalara, koşum atlarına ve teçhizatına ait özelliklerin ve çekiliş, koşumlama ve kontrol metotlarının farklı kültürlere ve tarihsel dönemlere göre bir karşılaştırmasını yaparak geçirdikleri değişiklik ve gelişmeleri ortaya çıkarmaya, çağdaşları komşu devletlere ait arabalarla olan yapısal ve teknik benzerlik ve farklılıklarını ve kullanım amaçlarını açıklamaya çalıştım. Ayrıca arabaların o çağ devletlerinin askeri, siyasi ve ekonomik gelişimine olan katkısına değindim.

Sonuç bölümünden sonra konunun araştırılmasında sözü geçen teknik terimlerin herkes tarafından kolay anlaşılması için, bu terimlerin kısa bir açıklaması olan bir "Terminoloji" bölümünü tezime eklemeyi yararlı buldum.Ayrıca konunun Türkçe ve İngilizce bir özetini, tez konusu içerisinde kullanılan kaynakçaların ve levhaların bir listesini, konu ile ilişkili tasvirleri içeren "Levhalar" bölümünü hazırladım.

1.3. MATERYAL

M.Ö. I. Binin ilk yarısında Anadolu tasvir sanatında görülen arabalar hakkında çok çeşitli ve detaylı bilgi sunan materyal mevcut bulunmaktadır. Bu çağ arabalarının savaşlarda kullanıldığını gösteren savaş sahneleri Anadolu ve diğer Önasya ülkelerinde kaya kabartmaları, duvar boyaları ve çok çeşitli metal veya fildişi objeler, kaseler, tabaklar, vazolar ve mühürler üzerindeki tasvirlerde yer almaktadır. Pişmiş

toprak veya bronzdan araba modelleri ve ayrıca kazılarda ele geçen gerçek araba ve koşum atları teçhizatına ait buluntular da bilgi sunan kaynaklardır.

Urartu araba tasvirleri birkaç kaya kabartması, mühür ve duvar boyaları üzerindeki az sayıdaki tasvirler dışında, çoğunlukla bronz kemerler, miğferler, okluklar gibi eserler üzerinde görülmektedir. Ayrıca antik yerleşmelerin kazılarında saray depolarında ve evlerde ele geçen at teçhizatına ait çok sayıda buluntu mevcuttur. Urartu bronz eserleri, üzerlerinde kral yazıtları taşıdığından önemli bir tarihlendirme ve kıyaslama kaynağıdır.

Geç Hititlerde ise araba tasvirleri, az sayıdaki mühür örnekleri dışında, çoğunlukla taş kabartmalar üzerinde görülmektedir.

Frigler'de kazılarda ele geçen bronz bir araba modeli ve pişmiş toprak levha üzerindeki araba tasviri; Urartu egemenlik alanına giren Hasanlu IV yerleşmesinde ise kazılarda ele geçen çeşitli materyallerden yapılmış kaseler, bronz ve fildişi objeler üzerindeki araba tasvirleri gerekli bilgileri veren kaynaklardır.

Bu kaynaklara ek olarak Kıbrıs / Salamis'teki arabalara ve teçhizatına ait gömüler, Hasanlu IV'te M.Ö.7. yüzyıla tarihlenen koşum atları ve koşum takımlarına ait bir gömü, Frig başkenti Gordion'da ortaya çıkarılan bir at gömüsü, Doğu Anadolu'da Elazığ yakınındaki Norşuntepe'de İskit istilası ile ilişkili bir at gömüsü, Patnos civarında Liç'de bir Urartu mezarlığında bir at gömüsü bulunmuştur. Bu gömülerde ele geçen buluntular da arabalar, atlar ve teçhizatı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.[6]

Tüm Önasya arabalarına ışık tutan Kıbrıs / Salamis gömülerinde ele geçen gerçek araba kalıntıları, tekerlek, dingil ve bunun gibi birçok araba aksamı hakkında diğer bölgelerden veya tasvirlerden elde edilemeyen bazı detaylı bilgiler içerdiğinden bu materyali de kısaca inceleyip detaylarıyla saptamayı gerekli buldum. Çünkü özellikle Urartu araba ve at tasvirleri, hatta diğer ülkelerin bronz veya fildi-

[6] Özgen, E. 1984: s. 103.

şinden yapılmış eşyalar üzerindeki at ve arabalara ait tasvirler minyatür boyutlarda olduğundan, sadece bu tasvirlere bakarak ilgili at ve araba teçhizatı hakkında kesin kararlara varmak ve bilgi üretmek neredeyse olanaksızdır. Bu açıdan bu tasvirlerde yer alan objeleri, ancak ele geçen gerçek buluntularla karşılaştırmak suretiyle sağlıklı bilgilere ulaşmak olasıdır. Bu nedenle bu araştırmada sadece araba tasvirleriyle yetinmeyip gerekli yerlerde at ve araba teçhizatına ait buluntuları da inceleme kapsamına aldım.

Yukarıda özetlemeye çalıştığım materyaller üzerinde görülen araba tasvirlerini ve teçhizatını çok çeşitli Türkçe kaynakçalar yanında çoğunluğu İngilizce olmak üzere, Almanca ve Rusça kaynakçalardan ve o kaynaklarda yer alan tasvirlerden ve ayrıca incelememe izin veren bazı müzelerdeki at ve arabalara ait tasvir veya koşum takımlarını da görerek ve fotoğraflarını çekerek veya çizerek bulabildiğim her çeşit materyale dayanarak araştırmalarımı yürütmeye ve sonuçlandırmaya çalıştım.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

2. M.Ö. I. BİNİN İLK YARISINDA ANADOLU'NUN SİYASÎ DURUMU

M.Ö. II. Binin sonlarında olduğu gibi M.Ö. I. Binin ilk yarısında Anadolu çeşitli kavimlere ait büyüklü, küçüklü devletlerin yönetiminde idi.

Doğu Anadolu'da Hurriler'in devamı olan ve M.Ö. 11. ve 10. yüzyıla kadar siyasî bir birlik kuramayan Urartular, M.Ö. 9. yüzyılda başkent Van (Tuşpa) olmak üzere Lupitri'nin oğlu I. Sardur (M.Ö. 840-830) ile başlayan ve "Van Kralları" olarak anılan yeni ve güçlü bir kral sülalesinin yönetime gelmesiyle Van Gölü'nden Batı İran'a kadar uzanan topraklarda yaşayan göçebe halk topluluklarını ve "Nairi Konfederasyonu" olarak adlandırılan feodal beylikleri, ortak düşmanları olan Asur Krallığının saldırılarına ve yağma seferlerine karşı bir araya getirerek güçlü bir devlet kurmuşlardır. I. Sardur'un torunu Kral Menua dönemine kadar Urartu krallığı feodal beyliklerden oluşuyordu. Krallığa belli oranda vergi ödeyen bu beylikler iç işlerinde özgür idiler. Ancak savaşa katıldıklarında ganimet ve tutsaklardan pay almakta idiler. Menua döneminde (M.Ö. 810-786) merkeziyetçi devlet yönetimi gerçekleştirilmiş ve Urartu devletinin yükseliş dönemi başlamıştır.[7]

Yaklaşık M.Ö. 900-600 yılları arasında tarih sahnesinde yer alan Urartu devleti geniş topraklara sahip güçlü bir Anadolu devleti olmuştur. Bu krallık merkezi bölgesi Van Gölü ve çevresi olmak üzere Çıldır, Sevan Gölü (Gökçe Göl) ve Urmiye Gölleri-nin bulunduğu bölgeleri kapsamaktaydı. En genişledikleri dönemde sınırları doğuda Kuzeybatı İran'da Tebriz'e, batıda Malatya'ya, kuzeyde Gökçe Göl'e kadar Kafkaslar'a ve güneyde Urfa-Halfeti yakınlarına ve hatta Musul ve Halep'e kadar uzanmaktaydı. Urartu, Asur krallığı ile boy ölçüşebilecek bir duruma gelmiş ve Anadolu'nun siyasi tarihindeki yerini almıştır.[8]

---

[7] Belli, O. 1982: s. 188.
[8] Erzen, A. 1986: s. 28.

Urartu krallığı üç yüzyıl boyunca Mezopotamya'daki Asur devletinin en büyük siyasi ve askeri rakibi olmuştur. Urartular tarihleri boyunca kuzeybatıya giden önemli yol güzergahında bulunan Malatya ve diğer Hatti devletlerini; güneydoğuda ise Urmiye bölgesi ve çevresini; Kuzeybatı İran'daki Med prensliklerini ve Manna ülkesini; güneybatıda Kuzey Suriye Geç Hitit devletlerini, dolayısı ile Akdeniz'e çıkan bölgeleri, nüfuzu ve egemenliği altına alabilmek için aynı amacı güden Asur devletiyle sürekli çatışma içerisinde olmuştur.[9] Bu yakın siyasi ve ticari ilişki bu iki devletin kültür ve sanatını yakından etkilemiştir.

Urartu krallığı M.Ö.585'de kuzeyden gelen İskitler'in istilası ile sona ermiştir.[10]

M.Ö. I. Binin ilk yarısında Anadolu'da kent devletleri olarak varlığını sürdüren diğer bir kültür de Geç Hitit devletleridir. Mısır kaynaklarına göre "Deniz kavimleri" olarak adlandırılan halk gruplarının büyük kafileler halinde Anadolu'ya gelip ülkenin içlerine doğru girmesi ve bu yerleri istila etmesi sonucu Hitit İmparatorluğu M.Ö. 1200'de çökmüş ve yerine batıdan Trako Frig kökenli boylar gelmiş ve onların itmesi sonucu yerli halk, Luwi kökenlilerin daha yoğun olduğu bugünkü Orta Anadolu'nun güney sınırlarına ve güney Anadolu ile güneydoğu Anadolu'ya çekilerek orada tutunmuşlar ve varlıklarını korumaya çalışmışlardır. Hitit imparatorluğu döneminde de önemli vassal krallıklardan olan Kargamış ve Halpa bu dönemde de bağımsızlığını sürdürmüştür. Kuzey Suriye'ye giren göçebe Aramiler ile bu bölgedeki Hitit-Luwi halkı ve Hurri kavimlerinden gelen bir kısım halk toplulukları karışarak Suriye Hitit devletleri veya Geç Hitit devletleri veya Doğu Luwiler olarak adlandırılan etnik bakımdan kozmopolit küçük kent devletlerini kurmuşlardır. Etnik bakımdan hangi kökenden gelirse gelsin, bu devletler komşuları olan Asurlular, Urartular ve hatta İbranilerce her zaman "Hatti Ülkesi" olarak anılmışlardır.[11] Akdeniz'e ulaşma amacı taşıyan ve bu bölgeye sık sık seferler düzenleyen Asur kralları kendi askeri seferlerini

[9] Belli, O. 1982: s. 140.
[10] Erzen, A. 1986: s. 41.
[11] Dinçol, A. 1982: s. 123-124.

anlatırken bu bölgeden de sürekli söz ettiklerinden, bu bölgelerin Asur eyaleti haline gelmelerine kadar geçen sürede siyasal tarih içerisindeki yerleri her zaman Asur kaynaklarının incelenmesi sonucu ortaya çıkarılmıştır. Asur kaynaklarına göre bu bölgede yer alan Geç Hitit krallıkları şunlardır:

1) Kayseri, Niğde, Nevşehir, Ürgüp yöresinde Tabal Krallığı; **2)** Malatya, Aslantepe, Gürün yöresinde Milid Krallığı; **3)** Adıyaman yöresinde Kummuh (Kutmukhi) Krallığı; **4)** Kahramanmaraş, Gaziantep yöresinde Gurgum Krallığı; **5)** Islahiye-Fevzipaşa İstasyonu yakınındaki Zincirli Höyüğünün bulunduğu yerde Sam'al Krallığı; **6)** Türkiye-Suriye sınırında yer alan Kargamış Krallığı; **7)** Hatay bölgesi, Amik ovasında yer alan höyüklerde Hattena (Hattina) Krallığı; **8)** Çukurova yöresinde Que Krallığı; **9)** Çukurova'nın kuzeyindeki Toros dağlık bölgesinde Hilakku Krallığı; **10)** Keferdiz köyü yakınlarında olup antik adı bilinmeyen bir yerleşmede Sakçagözü Krallığıdır.[12]

Tabal krallığının batısında Frig devleti bulunduğundan, daha güneyde olan Geç Hitit devletleri Asur etki alanı içine germesine rağmen bu krallık daha çok Frigler'den ve kısmen de Urartular'dan etkilenmiştir. Bu açıdan Anadolu tarihi içinde daha etkin bir yeri vardır. Milid krallığı Kültepe belgelerinde Melita, Hitit belgelerinde Maldia veya bazen Milidia olarak anılmakta olup Asur, Urartu, Frig ve Tabal sınırlarının birleştiği noktada bulunmakla stratejik bir öneme sahip bulunduğundan, tarihi boyunce bazen Asur bazen Urartu devletlerinin etki ve yayılım alanına girmiştir. Milid krallığı ve Kommagene yerine kurulan Kummuh krallığı, bazen Asur'un, bazen Urartu'nun egemenliğine giren Gurgum Krallığı II. Sargon döneminde (M.Ö. 722-705) Asur eyaleti haline dönüşmüştür.[13]

Şam'al krallığı Asur kralı III. Tiglat-Peleser döneminde (M.Ö. 745-727) Asur'a haraç ödeyen bir krallık olup sonradan Asur egemenliğine girerek varlığını koruyabilmiştir. Tarihi hakkında yeterli bilgi yoktur.

---

[12] A.g.e.: s. 124.
[13] A.g.e.: s. 127-128.

Kargamış krallığı Mezopotamya, Anadolu ve Mısır yollarının kesiştiği yerde stratejik konuma sahip ve tarihi Hititlere kadar uzanan ve Hititli özelliğini oldukça iyi koruyan bir kent devleti idi. M.Ö. 9. yüzyılda II. Asurnasirpal'e (M.Ö. 883-859) haraç ödeyen bu krallık M.Ö. 717 tarihinde Asur eyaleti haline getirilmiştir.

Hattena krallığı Tel-Açana, Tel-Tainat, Tel-el-Cudeyde gibi yerleri kapsayan büyük bir krallık olup M.Ö. 9. yüzyılda Asur'a haraç ödemekte iken daha sonra Aramileşmiş ve adı Ungi veya Aramca Amq-Amuk olmuş ve M.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısında Asur kralı III. Tiglat-Pileser tarafından yıkılmıştır. Adana ve dolayları yani Çukurova bölgesinde Que krallığı ve bunun hemen kuzeyindeki dağlık bölgede Hilakku krallığı yer almaktaydı. Bu Geç Hitit devletleri Asur'un sürekli olarak batıya Akdeniz'e ve Anadolu'daki Toros Dağları bölgesine ulaşmak için bu bölgelere yaptıkları seferlerde, zaman zaman Asur'a karşı birleşip, hatta bazen Urartular'dan yardım isteyip, savaşmışlarsa da sonuçta yenilerek yıkılıp gitmişlerdir. Bu sürekli yakın Asur ilişkisi Geç Hitit sanatını da yakından etkilemiştir.[14]

Kuzey Suriye, Geç Hitit devletleri zamanında önemli bir sanat merkezi idi. Kuzey Suriye kökenli eserlerin özellikle fildişi ve madeni eşyaların haraç ve ganimet olarak Asur'a götürüldüğü kazılarda ortaya çıkarılmıştır. Bu tür eserlerin Yunanistan'a kadar gittiği, orada taklitlerinin üretildiği görülmektedir. Hitit ve Kuzey Suriye geleneklerinin bir karışımı olan Geç Hitit kültürü ve sanatının Yunan sanatını etkilemesi sonucunda Batı uygarlığı olarak nitelenen kültürün kökenlerinin Önasya'ya kadar uzandığı artık herkes tarafından kabul edilen bir gerçektir.[15]

M.Ö. I. Binin ilk yarısında merkezi bölgesi Orta Anadolu olan diğer bir devlet de Frig devletidir. M.Ö. I. Binin ilk yarısında Orta Anadolu'nun büyük bir kısmında Balkan kökenli olduğu düşünülen ve bir olasılıkla M.Ö. 12. yüzyılda Trakya ve Boğazlar üzerinden Anadolu'ya gelen Frig halkı ilk kez M.Ö. 750 yılından sonra siyasal

[14] A.g.e.: s. 124-126.
[15] Yıldırım, R. 1996 : s. 97.

bir birlik oluşturabilmiş ve Frig devletini kurmuşlardır. Bir konfederasyon görünümündeki Frigya bölgesinin sınırlarını çizmek zor olsa da bu devlet Orta Anadolu yüksek yaylası, Kızılırmak ve Konya bölgeleri ile Tuz Gölü'ne kadar olan yörede yer almaktaydı. Bu sınırlar zaman zaman değişmekle birlikte batıda Afyon'dan, doğuda Kapadokya'ya kadar uzanan yerlerde Frigler yaşamaktaydı. Kızılırmak'ın doğusunda ise Boğazköy, Pazarlı, Alişar, Alacahöyük, Kültepe ve Göllüdağ gibi Frig merkezleri vardı. Batıda Lidya ile sınırdaş oldukları, kuzeyde de Zile yakınlarındaki Maşat Höyük ve Samsun yakınlarındaki Akalan'a değin genişledikleri bilinir. Ancak Frigler için kutsal olan esas bölge, Hellenistik çağda "Küçük Frigya" adını taşıyan ve Eskişehir ile Afyon illeri arasındaki dağlık bölge idi. Daha doğuda Ankyra (Ankara) ve yöresi de önemli bir Frig yerleşmesi idi. Frig devletinin başkenti Ankara-Polatlı yakınındaki Gordion (Yassıhöyük) olup önemli kentleri Ankyra (Ankara), Kelaina (Dinar) ve Midas'ın şehri (Eskişehir yakınında)'dır. Son yıllarda Antalya Elmalı yöresindeki tümülüslerin kazılması sırasında Frig eserlerinin bulunması, bu devletin Antalya'ya kadar güneye uzandığını göstermektedir. Frigya ülkesi Anadolu'nun en eski yollarının kavşak noktasında kurulmuştur. Batı Anadolu''an başlayıp Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya, Suriye ve Kuzey Mezopotamya'ya uzanan büyük ana yollarla bağlantıyı Frigya'dan geçen yollar sağlamaktaydı. Bu stratejik konumu dolayısıyla Frigya Batı Anadolu kentleri ile ve Ege adaları ve Yunanistan ile karşılıklı ticari ve kültürel ilişkiler içerisinde olmuştur. Frig eserlerine bu ülkelerde bile rastlanılması bu ilişkinin kanıtıdır.[16] Az sayıda olmakla birlikte Frigya'da da Yunan eserlerine rastlanılması aynı nedenden kaynaklanmaktadır. Özellikle Frigya vazoları üzerindeki tasvirlerde Yunan mitolojisi ve sanatının bazı özellikleri açıkça görülmektedir.[17] M.Ö. 8. yüzyılda Frigya, Kuzey Suriye ve Asur İmparatorluğu ile de bu ticaret yolları üze-

[16] Sevin, V. 1982: s. 245.
[17] Prayon, F. 1987: s. 177.

rinde olması ve ayrıca zengin doğal kaynaklara (maden, yün, kereste) sahip olması nedeniyle, yakın ilişkiler geliştirmiştir.[18]

M.Ö. 12. yüzyıldan itibaren Doğu Anadolu'da Elazığ-Bingöl-Muş yörelerinde yaşayan ve Asur kaynaklarında adı geçen "Muşki"lerin Frigler ile aynı kavim olduğu ileri sürülmekte ise de henüz bu sorun bir çözüme kavuşturulmamıştır.[19] Bir kısım bilim adamları Muşkiler'in M.Ö. 1300'lerde Kafkasya yoluyla Kuzeybatı İran'a girmiş Hint-Avrupa kökenli toplulukların batıya uzanmış bir kolu olmalarının olası olduğunu iddia etmektedirler.[20]

M.Ö. 700 yıllarına doğru Kafkaslar yoluyla Anadolu'ya giren Kimmerler önce bir süre Doğu Anadolu Van yöresindeki Urartu bölgesinde kaldıktan sonra, Urartu'nun siyasi manevrası sonucu batıya doğru ilerleyip Kızılırmak'a kadarki bölgeleri istila ettiler ve Gordion'u da yakıp yıktılar (M.Ö. 676). Kenti terk eden halk daha sonra yurtlarına döndü ise de bir devlet kuramadılar. M.Ö. 590 tarihinde Lidya devleti Frig topraklarını egemenliği altına aldı.[21]

[18] Sevin, V. 1982: s. 25.
[19] Umar, B. 1982: s. 166.
[20] Sevin, V. 1982: s. 233.
[21] A.g.e.: s. 245.

3. M.Ö. I. BİNİN İLK YARISINDA ANADOLU TASVİR SANATINDA GÖRÜLEN ARABALARIN TEKNİKLERİNE GÖRE İNCELENMESİ

3.1. KASALAR

M.Ö. I. Binin ilk yarısında Geç Hitit kabartmaları ve Urartu bronzları üzerinde görülen arabaların, çağdaşları olan Asur arabaları ile çok yakın benzerlikler taşıdıkları görülmektedir. Taş kabartmalar, bronz objeler, fildişi levhalar, metal kaplar ve mühürler gibi çeşitli objeler üzerinde görülen bu arabalar bazı benzerliklerine karşın tarihsel dönemlere ait bazı farklı özellikleri de sergilemektedirler. Bu farklılık aynı zamanda kültürler arasındaki farklılıklardan, hatta yöresel farklılıklardan da kaynaklanmaktadır.

Ayrıca bu araba tasvirlerinin belirli bir döneme ve yere ait gerçek arabaları veya farklı tarih ve farklı eyaletlere ait hayali arabaları gösterip göstermediği çoğu kez kesin olarak bilinmemektedir.[22]

3.1.1. Geç Hitit

M.Ö. I. Binin ilk yarısında Geç Hitit arabalarının stilistik özelliklerine bakıldığında bu arabaları M.Ö. 9. yüzyıl ve M.Ö. 8. yüzyıl arabaları olarak iki ayrı grupta incelemek gerekir.[23]

M.Ö. 9. yüzyıl Geç Hitit arabalarının kasası küçük, hafif dikdörtgenimsi bir kasa olup komşusu ve çağdaşı olan M.Ö. 9. yüzyıl Urartu ve Asur arabalarının kasa tabanları gibi bu kasaların da tabanı "D" harfi biçimindedir (Levha IIIb, VIII). Kasaların yan panellerinin üst kenarı düzdür (Levha XIII, XIV, XVII). Ancak M.Ö. 9. yüzyılda Asur araba kasalarının yan üst kenarı hemen hemen düz olmakla birlikte arka üst ucu yuvarlatılmıştır

[22] Özgen, E. 1983: s. 111.
[23] Madhloom, T.A. 1970: s. 23.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

(Levha LVIa). Bu dönemin Asur arabalarında tutamak yer almazken Anadolu ve diğer Önasya ülkelerinin arabalarının arka üst köşesinde açık bir tutamak bulunmaktadır. Bu tutamak bazen kasanın hafifçe yükseltilmiş köşesinde (Levha XXI a) veya üst kenarı düz ve yatay uzanan yan panel üzerinde yer alır. Kasanın sağ arka tarafına dışa yukarıya doğru meyilli bir mızrak ve kasanın arka ortasında ise bir kalkan asılı durmaktadır. Kasanın yan panelinde genelde çapraz olarak asılı iki okluk, bazen tek okluk görülür. Arabada yan yana duran iki kişi bulunur.

Tasvirlerde Geç Hitit arabaları tek atla çekiliyor gösterilmesine karşın bazı kanıtlar bu arabaların gerçekte iki atla çekildiğini göstermektedir.[24]

M.Ö. 9. yüzyıl ile M.Ö. 8. yüzyılın erken safhasına tarihlenen Geç Hitit arabaları, Zincirli (Levha XIX) ve Kargamış'taki (Levha III b, VII) kabartmalar üzerindeki araba sahnelerinde betimlenmiştir. Tell-Hâlaf'ta ise hem M.Ö. 9. yüzyılın birinci tip ve hem de M.Ö. 8. yüzyıl özelliklerini taşıyan ikinci tip Geç Hitit araba tasvirleri görülür. M.Ö. 9. yüzyılda olduğu gibi M.Ö. 8. yüzyıl Geç Hitit arabalarında da bir mızrak ve kalkan kasanın aynı yerinde bulunur. (Levha IIIb, VII, VIII). Zincirli (Levha XIX) ve Malatya (Levha XIII, XIV) arabalarında ve Tell-Tainat'da (Levha XXa) görüldüğü üzere M.Ö. 9. yüzyıl özelliği olan ve çapraz olarak kasanın yan paneline asılan iki okluk görülür. Ancak Tell-Hâlaf arabalarında (Levha XV, XVI) sadece bir okluk görülürken, Kargamış arabalarında (Levha IIIb, VII) okluk görülmez. Ayrıca Tell-Halaf arabalarının kasasının arkasında kalkan bulunmadığını belirtmeliyiz.

M.Ö. 8. yüzyıl Geç Hitit arabalarının kasalarının arka üst kenar ucu M.Ö. 9. yüzyıl kasalarından farklı olarak tümsek şeklinde yani yüksek ve yuvarlatılmış olup üst kenarı öne içe doğru hafif kavislidir (Levha XV, XXIa). Bu özellik Asur'da III. Tiglat-Pileser (M.Ö. 745-727) döneminden itibaren görülmektedir ve Kuzey Suriye bu dönemde Asur işgali altındadır. Bu özellik, Asur'un batıdaki eyaletleri etkilemiş olduğunu kanıtlamakta-

[24] A.g.e.: s. 26.

dır. Asur'da M.Ö. 9. yüzyılda yan panele asılı gösterilen iki adet çapraz okluk (Levha LVIa) III. Tiglat-Pileser döneminde kasanın yan panelinde değil kasanın ön kısmında ve dikey konumda yer alır[25] (Levha LVIIa). Ancak Geç Hitit arabaları bu gelenek değişikliğinden etkilenmez ve oklukların yan panelde yer alması geleneği daha sonraki dönemlerde de devam ettirilir.

M.Ö. 9. yüzyıla tarihlenen arabaların yan panellerinin üst kenarı yataydır ve yan paneller üst üste diziler halindeki yuvarlak motiflerle dekore edilmiştir. Ancak bu çağlarda arabaların yan panellerine yuvarlak biçimli araba disklerinin asılmakta olduğu düşünülürse; bu motiflerin kasayı süsleyen ve aynı zamanda sağlamlaştıran metal diskler oldukları söylenebilir.[26]

Kargamış'taki bir kabartma üzerinde diğer kültürlerde henüz hiç rastlamadığımız farklı bir araba kasası (Levha X) görülür. Bu araba kasası dikdörtgen planlı olup üst kenarı kubbe şeklinde yuvarlatılmıştır ve kasanın bu şekline uygun olarak yan panelleri kafes şeklinde örülmüştür. Bu arabanın yan panellerinin ayakta duran adamların ensesi hizasına gelecek kadar yüksek olduğu görülür. Yan kısımlarının sepet veya kafes örgüsü şeklinde kapatılarak arabanın aslanların saldırısından korunmasının amaçlanması çok ilginç bir uygulamadır.[27]

Malatya'daki bir kabartmada Tanrı Teşup'un arabasının kasasının bir kuş biçiminde olması gerçeği yansıtmayıp dinî bir özellik taşımasından kaynaklanıyor olabilir (Levha XIa).

3.1.2. Urartu

M.Ö. 9. ve 8. yüzyıl Urartu arabaları erken dönem arabaları, daha sonraki dönemlere ait olanlar ise geç dönem Urartu arabaları olarak sınıflandırılabilmekte ve

[25] A.g.e.: s. 29.
[26] Özgen, E. 1979: s. 188.
[27] Littauer, M.A. - Crouwel, J.H. 1979: s. 133.

aralarında bazı farklılıklar görülmektedir. Ancak hem geç hem de erken dönem Urartu arabaları "D" biçimli bir taban planına sahip kasalardır.[28]

M.Ö. 9. yüzyıl ile M.Ö. 8. yüzyılın erken safhasına tarihlenen Van steli üzerindeki kabartmada görülen erken Urartu arabası tasviri (Levha XXIIb) yıpranmış olmasına rağmen bazı özellikleri kolayca ayırt edilebilmektedir. Bu arabanın kısa kenarı üzerinde dik olarak duran dikdörtgen biçimli kasasının yan tarafları tamamen panellerle kapatılmış olup kasanın üst ve ön kenarları hemen hemen düzdür. Arabaya binecek kişilerin kullanması için kasanın arka kısmında bir binek halkası (tutamak) yer alır ve tasvirde kasa tabanına kadar uzanır görünmektedir. Bu tür bir tutamak Asur arabalarında görülmemekle birlikte, Karadeniz'in kuzeydoğusunda Ermenistan'daki Paravakar'da bulunan ve M.Ö. I. Bine tarihlenen bronzdan bir araba modelinde (Levha XXIIIa) görülmesi, civar bölgelerde Urartular'dakine benzer bir el tutamağının kullanılmakta olduğunu kanıtlamaktadır.[29] Van arabasının kasasının yan panelinin çevresinde ince çizgi halinde bir bordür görülür.

Erken Urartu arabalarının diğer bir örneği Van civarındaki Toprakkale'de bulunan bir mühür baskısı üzerindeki araba tasviridir. Bu mühür tören arabalarını ve mızrak ve tören asaları taşıyan savaşçıları göstermektedir. C.F. Lehman-Haupt tarafından bulunan bu mühür baskısının altında "Urartu Kralı Rusa" (M.Ö. 735-713), belki de I. Rusa'nın, adı yazılı olduğundan, bu araba tasviri M.Ö. 8. yüzyılın geç safhasına tarihlenmektedir.[30] Bu arabanın dikdörtgenimsi kasasının üst kenarı içe doğru hafifçe kavislidir ve mühür yıpranmakla birlikte ön üst köşenin hafif yüksek ve yuvarlatılmış olduğu düşünülmektedir. Bu kasanın yan panelinin üst kenarı ince bir bordürle çevrilmiştir. Arabanın arka tarafındaki binek halkası (tutamak) Van'daki arabanın aksine kasasının tabanına kadar uzanıyor görünmemektedir (Levha XXIIIb).

---

[28] Özgen, E. 1983: s. 110.
[29] A.g.e.: s. 111.
[30] A.g.e.: s. 112.

M.Ö. 9. yüzyılın sonuna tarihlenen ve Transkafkasya'da ele geçen bir bronz kemer üzerindeki Urartu araba tasvirinde (Levha XXIIa) kasa ince uzun dikdörtgenimsi ve az derinlikte bir plan gösterir. Kasanın arka kısmında bugüne kadar hiçbir Urartu arabasında görülmeyen şekilde arabadaki iki kişi ayakta değil, oturmaktadır ve arkalarını koruduğunu düşündüğüm dikey bir çubuk yukarıya doğru yükselmektedir. Kasanın yan panelleri balık kılçığı motifini andıran eğik çizgilerle dekore edilmiştir.

Urartu araba tasvirlerinden sadece Toprakkale arabasında boyunduruğa tek atın koşulu gösterilmesi Urartu arabalarının bu çağda iki atla çekiliyor olması gerçeği karşısında sanatçının gerçeği değil, kendine özgü bir düzenlemeyi yansıtmış olmasından kaynaklanmış olabilir. Ayrıca aynı arabada dört adet dizgin de iki atı göstermektedir.

M.Ö. 9. yüzyıla tarihlenen ve bronz bir disk üzerinde yer alan araba tasvirinde (Levha XXXIa) yüksekçe bir dikdörtgen biçimindeki kasasının üst kenarının arka ucu daha yüksek ve yuvarlatılmış olup bu üst kenar öne doğru eğiktir ve bu ön uç yaklaşık dik açıyla aşağıya inmektedir. Kasanın yan panellerinin çevresinde delikli noktalar biçiminde bezemelerin yer aldığı bir bordür görülür. Tasvirden anlaşıldığı üzere kasanın ön kısmı açıktır.

Geç dönem Urartu arabalarından M.Ö. 8. yüzyıla ait arabalarda I. Argişti (M.Ö. 786-764) ve oğlu II. Sardur'a (M.Ö. 764-735) ait üzeri yazılı bronz eserlerde görüldüğü üzere kasanın ön kısmı düz ve üst kenarı içe doğru kavisli bir yapı gösterir. Yan kısımlar arabada duran bir adamın kalça hizasına gelecek kadar bir yüksekliktedir. Yan panellerin arka üst köşeleri hafif yuvarlatılmıştır ve arabaya kolayca binebilmek için püskül şeklinde bir tutamağın eklendiği bir tümsek şeklindedir (Levha XXIV, XXVII, XXVIII, XXXIX). Bu püskül şeklindeki tutamak Asur arabalarının (Levha LVIIb) aynı yerinde; ancak III. Tiglat-Pileser'den (M.Ö. 745-727) itibaren görülmeye başlar.[31]

[31] Littauer, M.A. - Croowel, J.H. 1979: s. 103.

Bazı arabaların yan panellerinin çevresini kuşatan bordürün içi küçük yuvarlaklarla dekore edilmiştir (Levha XXVIII). Yan panellerin iç kısımları da konsentrik dikdörtgenler, yatay bantlar içerisinde dikey çizgiler ile süslenmiştir (Levha XXVIa).

Levha XXIV, XXVa, XXVIII'deki arabaların kasasının üst arka köşesinde yukarıya dışa doğru diyagonal şekilde bir çubuk uzanmaktadır. Herhangi bir mızrak başı görülmemesine rağmen, M.Ö. 9. ve 8. yüzyıl Asur arabalarının kasasının aynı yerinde ve aynı konumda bir mızrak yer aldığından, Urartu arabalarındaki bu çubuğun bir mızrak olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca bu çubuklar üzerinde görülen flamaların Asur arabalarının mızrakları üzerinde de yer alması bu görüşü doğrular niteliktedir. Asur arabalarında M.Ö. 9. yüzyıldan itibaren görüldüğü üzere bu çubuk bir standart olmuş olsaydı, üst kısmında bir amblem olması gerekirdi. Ayrıca bu çubuklar üzerinde görülen flamalar Asur'da standartlar üzerinde asla görülmez, mızraklar üzerinde görülür. Önemli bir husus da bu mızrakların Urartu arabalarında sadece geçit törenlerinde veya savaşa hazır durumdaki arabaların tasvirinde yer almasıdır. Savaş veya avlanma sırasında tasvir edilen arabalarda ise mızrak görülmez, belki de nedeni geriye ok atışlarında bir engel oluşturması olasılığından kaynaklanmaktadır.[32]

Doğu Anadolu'dan ele geçen ve özel bir koleksiyonda bulunan bronz bir Urartu miğferi üzerindeki arabaları ve süvari birliğini gösteren tasvirlerde (Levha XXVIa) arabanın dikdörtgen biçimli kasasının arka üst kenar ucu bir tümsek biçiminde yuvarlatılmış ve ön köşeye kıyasla yüksek olup üst kenar arka köşeden öne, içe doğru alçalan bir kavis yapmaktadır. Ön üst köşe de yuvarlaktır. Bu tasvirde araba kasasının arka paneli mevcut değil görünmektedir. Kasanın yan panelleri dört yatay banta ayrılmış ve bantların içi sepet örgüsünü andırır şekilde paralel dikey çizgilerle dekore edilmiştir. Kanımca bu kasa yatay bantlar içerisine yerleştirilen ince tabakalı metal levhalardan oluşan zırhlı bir kasa da olabilir. Bu arabanın ilginç bir özelliği de başka hiç bir

[32] Özgen, E. 1983: s. 114.

Urartu arabasında asla görülmeyen ve kasanın arka üst köşesindeki mızrağın bitişiğine tutturulmuş olan ok torbasıdır. Bu araba kasasının arka kısmı iri bir çivi ile tutturulmuş kavisli ve kenarları dişli bir kalkan ile kapatılmıştır. Bu arabada M.Ö. 9. yüzyıl Asur'un çivili kalkanı ile M.Ö. 8. yüzyılın sekiz ispitli tekerleği bir arada görülmekte ve dolayısı ile M.Ö. 8. yüzyıl Urartu arabalarının farklı bir versiyonu temsil etmektedir.[33]

Arabaların arka kısmında kavisli bir kalkan bulunması M.Ö. 9. yüzyıl II. Asurnasirpal dönemi (M.Ö. 883-859) Asur arabalarının da ortak bir özelliğidir ve iri çivilerle veya bir aslan başı kabartması biçiminde bir başı olan iri çivilerle tutturulmuştur veya III. Salmanasar döneminde (M.Ö. 858-824) sade ancak orta bombesinde bir aslan başı olan bir kalkanla süslenmiştir. III. Tiglat-Pileser döneminde (M.Ö. 745-727) Asur'da ve Zincirli, Kargamış, Sakçagözü gibi Geç Hitit arabalarında bu kalkan sade yani süssüz olarak görülmektedir. Bu Urartu arabalarının arkasında yer alan kalkan güçlü bir Asur etkisinin kanıtıdır ve M.Ö. 9. yüzyıla ait bu Asur özelliğinin Urartular'da M.Ö. 8. yüzyılda devam ettirildiği olasılığını akla getirmektedir.[34] Bronz Urartu miğferi üzerindeki bu araba tasviri (Levha XXVIa) Urartu'da bu çeşit bir düzeneğe sahip tek örnektir.

Aslanbaşı kabartması olan veya kenarları dişli bir kalkan, profilden betimlenen Asur araba tasvirlerinde, ekseriya kasanın arkasına asılı gösterilmektedir (Levha LVIa). Ancak nereye asılı olduğu açık değildir. Kıbrıs ve Yakın Doğu arabaları, özellikle Kıbrıs Salamis'te bulunan ve M.Ö. 8.-7. yüzyıla ait olan gerçek araba kalıntıları (Levha LI) ve Kıbrıs'tan ve Yakın Doğu'dan (M.Ö. 7.-6. yüzyıl) ele geçen pişmiş toprak modellerden anlaşılacağı üzere o ülkelerdeki araba kasaları önden arkaya uzanan ve kasayı tam ortadan iki eşit parçaya bölen dikey bir orta bölmeye sahiptir. Böyle bir araba modelinde tutamak işlevi gören 0.50 m. yükseklikteki metal bir halka bu bölmenin arka ucuna tutturulmuştur. Kıbrıs'taki pişmiş toprak modellerde de yine dikey duran bu bölme ve arka ucuna bir halka, Yakın Doğu'dan pişmiş toprak bir örnekte ise aslan başı kabartması ile süslü bir

[33] A.g.e.: s. 115.
[34] A.g.e.: s. 118.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

kalkan bu bölmenin yine arka ucuna asılı görülmektedir (Levha LVIb). Bu gerçekten yola çıkarak, M.Ö. 9. yüzyıl Geç Hitit, Urartu ve Asur arabalarında da bu orta bölmenin bulunduğu ve arka ucuna kalkanın asıldığı sonucuna varılabilir. Bu bölme aynı zamanda arabadaki insanların araba dönerken ayaklarını dayayabilecekleri bir duvar işlevi görmekte ve birbirleri üzerine toslamalarını önlemekte ve ayrıca kasanın da dayanıklılığını takviye etmekte idi.[35]

Kıbrıs'ta Salamis Mezar 79'da ele geçen iki atlı bir arabanın kasasının demir çivilerle tutturulmuş bir kalas ile kapatılmış olduğu görülür. Bu örnek dışında M.Ö. I. Binin ilk yarısında Anadolu dahil tüm Önasya ülkelerinde arabaların arka kısmının açık olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Asur yazılı metinlerinde de kralın "arkası açık arabam" sözünü kullanması bu gerçeğin kanıtıdır.[36]

Çavuştepe (Levha XXIIIc) ve Kayalıdere'de (Levha XXIXa) ele geçen bronz levhalar üzerindeki Urartu arabalarında daha önceki M.Ö. 8. yüzyıl Urartu arabalarında görülmeyen şekilde üç kişi bulunmaktadır. M.Ö. 8. ve 7. yüzyıla tarihlenebilen Kayalıdere levhasındaki araba tasvirlerinin stili ve ikonografik özellikleri öncelikle arabaların birinde tekerlekleri ısıran bir aslan figürünün yer alması nedeniyle, bu levhanın M.Ö. 7. yüzyıla ait olması daha büyük bir olasılıktır. Bu aslan figürü Asur'da M.Ö. 9. yüzyıl II. Asurnasirpal dönemi (M.Ö. 883-859) av sahnelerinde görülmektedir.[37] Kayalıdere levhasındaki arabaların kasa tabanının "D" biçiminde olduğu açıktır. Bu özellik de M.Ö. 9. yüzyıl Asur arabalarının özelliklerindendir. Bu nedenle Urartuların Asurlular'dan esinlenerek aldıkları modelleri, özellikle M.Ö. 9. yüzyıldan almış olduklarını ileri sürenleri doğrulamaktadır. Ayrıca "D" harfi biçimli kasa tabanının Kayalıdere'de de görülmesi Urartu'da M.Ö. 7. yüzyılda, hatta daha sonraları, bu özelliğin devam etti-

[35] Crouwel, J.H. 1987: s. 110.
[36] Postgate, J.N. 1990: s. 36.
[37] Özgen, E. 1983: s. 113.

rildiğini göstermektedir.[38] Kayalıdere (Levha XXIXa) arabasının dikdörtgenimsi planlı kasasının üst kenarının arka köşesi çok hafif yüksek ve yuvarlatılmış olup öne içe doğru hafif bir kavis yapmaktadır. Kasanın ön kısmı yuvarlak planlıdır. Kasanın arkası açık olabilir. Üst kenarları boyunca sade bir bordür yer alır.

Çavuştepe arabası (Levha XXIIIc) kısa kenarı üzerinde dikine duran dikdörtgenimsi bir yapı gösterir. Yan panelleri içi eğik çizgilerle bezeli bir bordürle çevrelenmiştir. Arka üst köşesinde bir mızrak ve mızrağın ortasına bağlı bir flama görülür.

M.Ö. 7. yüzyılın ikinci yarısına ait olan bir diğer araba tasviri de Nor-Areş'ten veya bazılarına göre Arinberd'den ele geçen bronz bir levha üzerinde görülür (Levha XXX). Bu arabanın kasasının tabanı da Kayalıdere levhasındaki araba kasası gibi "D" harfi biçimindedir. Kasanın üst kenarı tamamen düz olup bu yan paneller içi noktalı veya ince küçük dikey çizgilerle bezenmiş bir bordürle kuşatılmıştır ve bordürdeki bu ince çizgiler bordürün altındaki kısımda da kısmen devam eder. Bu araba kasasının ön üst kenarından "D" biçimli kasa tabanına doğru aşağıya uzanan ve kasanın ön planına uyum sağlayan içi enine çizgilerle taranmış kısım, kanımca kasayı koruyan metal bir kaplama olabilir.

Bronz bir damga mühür üzerinde görülen dinî bir araba tasvirinde (Levha XXVb) kasa yatay kenarı uzun olan ince bir dikdörtgen biçiminde olup alt tabanı bir bordür şeklinde dikey çizgilerle dekore edilmiştir. Dikdörtgenin üst kenarının ön arka ucu sivridir. Kasanın ortasından, ucunda selvi ağacının ucunu andıran bir motif taşıyan bir direk çıkmakta ve bu direği kasanın ön ve arka ucuna bağlayan ipten (?) iki çizgi görülmekte ve bu görünümü ile kasa adeta bir yelkenliyi andırmaktadır.

Urartu devletinin Kuzeybatı İran'daki yayılım alanı içerisine giren ve iki kez büyük bir yangın geçiren ve son yangınla Urartular tarafından (M.Ö. 714) yakılıp yakıldığı düşünülen Hasanlu IV yerleşmesi (M.Ö. 1000-800) İran'da Erken Demir Çağına tarihlenir. Urmiye Gölü'nün güneybatısında yer alan bu bölge bu tarihte Urartu kültür etkisinde

[38] A.g.e.: s. 116.

olmakla birlikte, Asur kültür etkisinde de kalan bir bölgedir. Ayrıca bu iki devletle olan ticari ilişkileri nedeniyle sanatında Kuzey Suriye etkisinin de görüldüğü bir bölgedir. Bu etkiler o derece derindir ki Hasanlu IV'te bulunan arkeolojik kalıntıların konstrüksüyonunun Asur tasvirlerine bakılarak yapıldığı ifade edilmektedir.[39] Bu nedenle Urartu bölgesi olmakla birlikte farklı kültürlerin de izlerini taşıyan Hasanlu IV tabakası arabalarını da M.Ö. I. Binin ilk yarısına ait arabalarla birlikte kısaca incelemek ve bir kıyaslama yapmak uygun olacaktır. Hasanlu IV mevkiinde bulunan yegane gerçek araba buluntusu kırık ve tahrip olmuş durumda olduğundan şeklini ve yapısını saptamak zor olmuş; ancak fildişi plakalar (Levha XLIX) üzerindeki araba tasvirleri ve Hasanlu'dan gümüş bir kap (Levha XLVIIIa) üzerindeki tasvirlerden yararlanılarak bu arabanın konstrüksüyonu (Levha XLVIIIb) yapılmıştır. Bu arabanın küçük boyutta, yüksek ve dar yapılı bir kasaya sahip olduğu, iki atla çekildiği ve bir kişinin yer aldığı bir araba olduğu görülür. Bu kasanın üst kenarı düz olup arka üst ucu aşağıya doğru yuvarlatılmıştır; ön üst ucu hafif sivri ve dik açılı olup kasa üstten aşağıya tabana doğru gittikçe daralan dikdörtgenimsi bir yapı gösterir. Bu kasanın arkasında Asur ve Uarartu'da görülen kalkan yer almaz. Ayrıca arka üst köşede tutamak da görülmez. Levha XLVIIIa'daki gümüş kap üzerinde yer alan savaş arabası tasvirinde yine dikdörtgenimsi kasa ve yan panelinde çapraz iki okluk görülür. Urartu araba sahnelerinde olduğu gibi geriye ok atan savaşçının görülmesi ve arabada iki kişinin yer alması Urartu kültür etkisinin kanıtıdır.

Urartu'da asla görülmeyen, ancak Kuzey Suriye'nin Geç Hitit araba tasvirlerinde yer alan ve arabanın altında sırt üstü yatan yere düşmüş düşman askeri figürünün Hasanlu IV araba tasvirlerinde de görünmesi kanımca Kuzey Suriye kültür etkisini gösterir. Kuzey Suriye'ye kadar uzanan ticaret yollarını elinde bulunduran Urartular aracılığı ile K. Suriye etkisinin Hasanlu'ya kadar ulaştığı düşünülmektedir.[40]

[39] Schauensee, M.D. 1989: s. 37.
[40] Crouwel, J.H. 1987: s. 106.

3.1.3. Frig

M.Ö. I. Binin ilk yarısında Orta Anadolu'da M.Ö. 8. yüzyılda güçlü bir devlet kuran Friglere ait günümüze pek az kalıntı kalabildiğinden bu konuda yeterli bilgiye sahip değiliz. Friglerin başkenti Gordion'daki ilk kazılarda ele geçen bronz bir araba modeli (Levha XLV) ve Gordion'daki pişmiş topraktan bir kabartma üzerindeki araba tasviri (Levha XLVIIb) bazı bilgiler sunmaktadır.

Tümülüs P. 40'tan ele geçen arabanın kasası (Levha XLVb, XLVI) parçalanmış ve bulunamamıştır. Ancak dikdörtgen bir plana sahip olduğu ve düz olan üst kenarının hafif öne doğru eğik olduğu düşünülmektedir.[41]

Gordion'dan ele geçen M.Ö. 6. yüzyıla ait pişmiş topraktan bir kabartma üzerindeki araba tasvirinde kasa dikdörtgenimsi bir plana sahip olup ön üst ucu daha yüksek ve bu üst kenar her iki köşeden içe doğru kavislidir (Levha XLVIIb).

Pers kavimlerinden olup İran'da merkezi Persepolis olmak üzere M.Ö. 7. yy.'da bir devlet kurduktan sonra büyük bir imparatorluk haline gelen Akamenidler (Achaemenid) Anadolu ve Yunanistan'a da seferler düzenlemiş ve bir süre Batı Anadolu'nun bir kısmına egemen olmuşlardır. Frig kenti Gordion'da ele geçen buluntular bu kentin de M.Ö. 6. yy. ortalarında Akamenid işgalinde olduğunu kanıtlar. Mısır'da ele geçen bir silindir mühür üzerindeki Akamenid arabası (Levha LIXa) M.Ö. 6-5. yy.'a tarihlenmektedir.[42] Bu arabanın kasası dikdörtgen planlıdır. Kenarları boyunca bir bordür yer alır. Arka üst köşesinde bir tutamak görülür, kasanın yan panelleri içi yatay çizgilerle taranmış çapraz bantlarla bezenmiştir. Levha LIXb'de yer alan ve M.Ö. 6. yüzyıl sonlarına tarihlenen diğer bir Akamenid araba tasvirinde kasa yine dikdörtgendir. Kasanın üstü baklava motifleriyle bezenmiştir. Kasanın ön üst ucunda yukarıya doğru sivri uçlu bir tutamak yer alır. Kasanın arkasında ise oturan kişinin arkasını dayayacağı şekilde dik konumda bir sırt dayanağı yer alır.

---

[41] Young, S.R. 1981: s. 22.
[42] Collon, D. 1987: s. 93.

3.2. TEKERLEKLER

M.Ö. I. Binin ilk yarısında Anadolu dahil Önasya ülkeleri araba tekerlekleri ispitli tekerlekler olup ispit sayısı altı ile on arasında değişmektedir. Ancak çoğu kez sekiz ispitli tekerlekler tercih edilmiştir (Levha XXVIa, LVIIb). M.Ö. 9. yüzyıl Urartu, Geç Hitit ve Asur arabaları önce altı ispitli iken daha sonraları sekiz ispitli tekerlekler kullanılmıştır (Levha XIX, XXIa). Bulunan Frig tekerlekleri altı ispitlidir (Levha XLVI); Çağdaş Batı Anadolu şehir devletleri araba tekerlekleri altı veya çoğunlukla sekiz ispitli; Kıbrıs tekerlekleri sekiz ispitli; ender olarak da on ispitlidir (Levha LI). Dört ispitli tekerlekler Anadolu'da kullanılmazken, Kıta Yunanistan ve Ege adalarında Geç Bronz Çağından itibaren ve Demir Çağı boyunca da kullanılmıştır. Asur kabartmalarında düşman askerlerine ait arabalardan olan Elâm arabaları on-oniki hatta onaltı ispite sahip tekerlekler olarak gösterilmiştir.

M.Ö. I. Binin ilk yarısında Anadolu tasvir sanatında görülen araba tekerleklerini ait oldukları kültürlere göre sınıflandırarak ve tasvirlerinden örnekler vererek kronolojik bir sıra içerisinde incelemeye çalışacağız.

3.2.1. Geç Hitit

M.Ö. 9. yüzyıl Geç Hitit arabalarının tekerlekleri genellikle orta büyüklükte olup altı ispitlidir. Sekiz ispitli tekerler ise M.Ö. 8. yüzyılda Kuzey Suriye'nin Asur işgalinde olmasının etkisi ile Geç Hitit arabalarında, örneğin Sakçagözü arabasında (Levha XXIa), Tell-Halaf'taki ikinci tip arabada (Levha XV) ve Tell-Tainat arabasında (Levha XXa) görülür.

III. Tiglat-Pileser (M.Ö. 745-727) döneminde veya o dönemden sonra Asur'da altı ispitli tekerlekler kullanılmazken, Geç Hititlerde altı ispitli tekerleğe sahip arabalar M.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısında sekiz ispitli arabalarla eşzamanlı olarak bir

arada kullanılmıştır.[43] M.Ö. 9. yüzyıl altı ispitli tekerleğe sahip Geç Hitit arabaları Zincirli (Levha XIX) ve Kargamış (Levha VIII) ve Malatya'daki (Levha XIII, XIV) araba sahnelerinde betimlenmiştir. Tell-Halaf'ta M.Ö. 9. yüzyıla ait olan arabada (Levha XVI) ve Malatya arabalarında (Levha XIII, XIV) altı ispitli tekerleğe sahip arabalar, M.Ö. 8. yüzyıla ait olduğu düşülen sekiz ispitli ikinci tip tekerleğe sahip arabalar ile aynı dönemde bir arda görülebilmektedir. Karatepe'den ele geçen kırık bir araba sahnesinde de sekiz ispitli tekerleğe sahip ve M.Ö. 8 yüzyıla ait olduğu tahmin edilen bir araba görülür[44] (Levha XXb).

Gerek altı, gerekse sekiz ispitli Geç Hitit arabalarının tekerlek jantında içteki ince, dıştaki kalın olmak üzere iki çember görülür. Tekerlek poyrasında (göbeğinde) bazen yuvarlak bir dingil kapağı (Levha XIII, XIV, XVI, XIX) yer alır. Bu tekerleklerde ispitler doğrudan tekerlek poyrasına girmektedir. Bazen de ispitlerin iç uçlarının tekerlek poyrasına girmeden kısa borucuk biçimli kısımlardan geçtikleri görülür (Levha IIIb, VIII). Bu borucuklar tekerlek poyrasının içindeki soketler olabilir.

Kargamış'ta Aslanlı kapının kuzeyindeki kabartmada kralın, Tanrı Teşup'a tapınmakta ve libasyon yapmakta olduğu sahnede görülen Tanrı Teşup'un arabasının (Levha XIa) tekerleği, belki de dinî amaçlı bir araba tekerleği olduğundan çok farklı biçimde betimlenmiştir. Bu tekerlek disk biçimli yekpare bir tekerlek olup merkezinden sağa ve sola dikey konumda ve simetrik olarak uzanan hilal biçimli parçalara sahip görünmektedir. Bu tekerlek aslında mitolojik bir sahnede yer aldığından, gerçek bir tekerleği yansıtıp yansıtmadığını söyleyemeyiz.

3.2.2. Urartu

M.Ö. 9. ve 8. yüzyıla ait erken dönem Urartu arabaları ile daha sonraki dönem Urartu arabalarının tekerlekleri arasında farklı bazı özellikler bulunmaktadır. Erken

[43] Madhloom, T.A. 1970: s. 27.
[44] A.g.e.: s. 31.

dönem arabalarının tekerlekleri oldukça küçük ve kalın tasarlanmış bir yapı gösterir. Bu tekerlekler altı ispitlidir. Van steli üzerindeki araba (Levha XXIIb) böyle bir tekerleğe sahiptir. Bazen tekerlek ispitlerinin uçlarının tekerlek poyrasına gireceği yerde boru biçimli kalın şişkin kısımlar (soketler) görülür ve ispitler tekerlek poyrasına girmeden önce bu kısımların içinden geçer (Levha XXXIa).

Van steli üzerindeki Urartu arabası (Levha XXIIb) ve Toprakkale'den ele geçen mühür baskısı üzerindeki araba (Levha XXIIIb) tekerleği tek çemberlidir. Van'daki kabartma çok yıprandığından kalın tek bir çemberden oluşan bu tekerleğin dingil kapağına sahip olup olmadığı pek anlaşılamamaktadır. Ancak sekizgen bir kapak olduğu düşünülmektedir. Topkale mühür baskısı üzerinde Kral Rusa'nın adının yazılı olması, bu arabanın M.Ö. 8. yüzyıl sonlarına tarihlendirilmesini gerektirir.[45] Bu araba tek bir ince çembere sahiptir. tekerlek sekiz ispitlidir ve alışılmamış bir biçime sahip olan ispitler, tekerlek poyrasına girmeden önce borucuk biçimli şişkin kısımlardan geçmektedir.

Levha XXIIIa'da Ermenistan'da Paravakar'dan ele geçen araba tasvirinde oldukça ilginç bir tekerlek tipi karşımıza çıkar. Disk biçimli tekerleğin jantı ve ispiti yoktur. Tekerlek göbeği yuvarlaktır. İspitlerin yerini tekerlek üzerine eşit aralıklarla oyulmuş altı adet üçgen şekil almıştır. Tekerleğin merkezinde boynuz şeklinde bir çıkıntı yer alır.

Levha XXIIa'da Transkafkasya'dan ele geçen ve M.Ö. 9. yüzyıl sonuna tarihlenen bronz bir kemer üzerindeki ilginç araba tasvirinde yuvarlak tekerlek göbeğinden çıkan ve tam simetrik olarak yerleştirilmeyen dört ispitli bir tekerlek görülür. Bu ispitler tam birbirlerinin karşısına gelmemiş ve değişik bir tarzda yerleştirilmiştir. Bu tekerlek küçük olup ince tek bir çemberden oluşur.

[45] Özgen, E. 1983: s. 113.

Geç Urartu dönemi araba tasvirlerinden anlaşılacağı üzere bu arabalar erken dönem arabalarından tekerlekleri açısından farklı özellikler taşır.

Tekerlekler altı yerine sekiz ispitli ve daha büyük boyuttadır. Ancak, üzerlerindeki aslanların stilinden dolayı M.Ö. 7. yüzyıla tarihlenen kırık bronz bir kemer parçası ve bazı miğferler üzerindeki bu dönem araba tasvirlerinden anlaşılacağı üzere bazen altı ispitli tekerleklerin (Levha XXXIX), hatta bazı bronz kemerler üzerindeki arabalarda dört ispitli tekerleklerin bile kullanıldığı görülür. İspit sayısındaki bu farklılığın, araba tasvirlerinin küçük boyutta olmasından ve sanatçının bir ihmalinden kaynaklandığı düşünülürse de, daha önceki çağlardan gelen bir gelenek olarak daha az sayıda ispite sahip arabaların da hâlâ yapımına devam edilmekte olduğu olasılığını da göz ardı edemeyiz.[46]

Geç dönem arabalarında ispitler erken dönem arabalarda olduğu gibi tekerlek poyrasına girmeden önce boru şeklindeki şişkin kısımların içinden geçmemekte, doğrudan tekerlek poyrasına girmektedir (Levha XXIV, XXVa). Tekerleğin merkezinde belki de dingil kapağını gösteren oldukça büyük yuvarlak bir obje mevcuttur. Tekerlek jantı, iki konsentrik çemberden oluşur. İki konsentrik elemandan oluşan dış çember daha geniştir ve içteki çembere yerleştirilen dikdörtgen şekilli iki adet eleman, tekerlek çemberlerini bir arada tutan kısa kelepçelerdir. I. Argişti'ye (M.Ö. 786-764) ait levha üzerindeki tekerlek kelepçelerinin, ayrıca tekerlek lastiğini de yerine raptettiği tasvirlerden anlaşılır. Çünkü bu ispitler dış çember üzerine kadar uzanır. Urartu bronzları üzerindeki araba tasvirlerinde her tekerlekte birbiriyle karşılıklı duran iki adet kelepçe yer alır. Asur'da ise kelepçeler ilk kez III. Tiglat-Pileser'in (M.Ö. 745-727) saray kabartmaları üzerindeki araba tasvirlerinde görülür. Asur kelepçeleri, tekerlek çemberi üzerine ve ispitlerin dışına takılmış ve birbirine karşılıklı duran dört adet kelepçe olarak gösterilmektedir. Kelepçelerin yerleştirildiği yerlerle ilgili bu uygulama, ispitleri metal kelepçelerin içinden geçiyor gibi gösteren

[46] Merhav, R. 1991: s. 58.

Urartu arabalarındaki (Levha XXVa, XXVII) uygulamadan daha mantıklı bir uygulamadır. Bu nedenle Urartu tasvirlerini aslından farklı, hatalı tasvirler olarak yorumlayabiliriz. Hatta belki de bu durum, simetriye önem veren Urartu sanatçısının, simetriyi sağlamak için kasıtlı ve bilinçli olarak hatalı bir çizim sergilediği şeklinde yorumlanabilir.[47]

Urartu topraklarında buluntu olarak ele geçen dört adet bronz Urartu kelepçesi (Levha LXVII) bronz levhaların çekiçlenmesi suretiyle çift trapez biçiminde yapılmıştır ve "U" şeklinde bükülmüştür. Uçları bir çift demir çivi ile birleştirilmiştir. Bu çiviler günümüze kadar hemen hemen eksiksiz olarak kalabilmiştir. Omuzları arasındaki mesafe 5.5 cm ve yüksekliği 11.0 cm olan "U" biçimli bu dört adet Urartu kelepçesi bir savaş arabasının iki tekerleğine ait olabilir. Kelepçelerin ana hatları tekerlek jantının (çemberlerinin) şeklini göstermekte ve kelepçelerin ölçüleri tekerlek jantının genişliğini ve büyüklüğünü tahmin etmemize yardımcı olmaktadır. Buna göre Urartu tekerlek jantının yüksekliği 13.0-15.0 cm'dir. Kalınlığı ise dış yüzeyde 5.0 cm'dir. Büyük bir tekerleği gösteren bu geniş jant, Geç Asur tekerlek planları ile de uyum içerisindedir. Münih'te bulunan diğer tam bir kelepçe (Levha LXVIIb) ve birkaç kelepçe parçası hepsi bir arada belki de dört kelepçeyi temsil etmektedir. Bu Urartu kelepçesinin yüksekliği ve omuzları arasındaki mesafe sözünü ettiğimiz dört bronz kelepçeninkinden daha azdır, ancak omuzlar dardır ve bronzdan yapılmış tek bir çivi ile tutturulmuştur. Bu kelepçeler, Menua'nın yazıtını taşıyan birçok obje ile bir arada Münih'te bulunduğundan Menua dönemine (M.Ö. 810-786) tarihlenir. Bu Urartu kelepçeleri III. Tiglat-Pileser (M.Ö. 745-727) dönemine ait Asur tekerlek kelepçelerinden daha önceki bir döneme tarihlenen kelepçeler olduğundan daha erken bir versiyonu temsil etmektedirler. Ancak III. Salmanasar (M.Ö. 858-824) ile III. Tiglat-Pileser (M.Ö. 745-727) çağları arasındaki yaklaşık seksen yıllık süre içerisinde Asur araba tasvirlerinden günümüze

[47] A.g.e.: s. 61.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU

kalan olmadığını da belirtmekte yarar vardır. Bu nedenle Asur'da tekerlek kelepçelerinin ilk kullanımının M.Ö. 8. yüzyılın daha erken bir safhasına rastlamış olabileceği veya kelepçelerin belki de ilk olarak Urartu'da kullanılmış olmaları olasıdır.[48]

Gerçek kelepçeler, Urartu dışında Anadolu'da Asur'da, Suriye'de ve İran'da henüz bulunamamıştır. Bu durum karşısında, orijini belli olan dört adet Urartu tekerlek kelepçelerinin önemi iyice anlaşılmaktadır. Kıbrıs'ta Salamis'te demir kelepçeler Mezar 3'te, diğer araba parçaları ile birlikte bulunmuştur. Demir kelepçeler M.Ö. 8. yüzyılın geç safhalarında ve M.Ö. 7. yüzyılda Avrupa'da Hallstatt[49] Çağına ait araba tekerlekleri ile ilişkili olarak Avrupa'da da bulunmuştur. Ancak yine de biçimleri boyutları ve işlevleri açısından Urartu kelepçelerinin en yakın benzerleri şüphesiz Asur, özellikle Sanherib (M.Ö. 705-681) ve Asurbanipal (M.Ö. 665-630) dönemi kelepçeleridir (Levha LVIIIa)[50]. Kelepçelerin rolü, tekerleğin yapısı ile, özellikle tekerlek çemberiyle, direkt olarak ilişkilidir. Ancak Urartu arabaları ile en yakın ilişkisi olan gerçek Asur tekerlekleri bulunamamıştır ve dolayısıyla bu tekerleklerin yapısına ait bilgilerimiz de varsayımlara dayanmaktadır.[51]

Geç dönem Urartu araba tasvirlerinde kelepçesiz tekerlekler de görülür. Arın-Berd'de (Nor-Areş'de ?) bronz bir kemer üzerindeki arabada (Levha XXX) M.Ö. 7. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen büyük yuvarlak bir tekerlek göbeğine sahip, kısa ve sekiz adet kalın ispitli, çift çemberli bir tekerlek görülür. İçteki çember ince, dıştaki ise kalındır. Tekerlek göbeğinin ortasında iki halkalı yuvarlak bir dingil kapağı yer alır. Geç dönem arabalarından olan Çavuştepe arabasının (Levha XXIIIc)

---

[48] Özgen, E. 1983: s. 114.

[49] Avrupa'da Avusturya'nın Hallstatt mevkiinde Geç Bronz Çağı ve Erken Demir Çağında (M.Ö. 1200-600) var olan bir kültür. Geç Hallstatt döneminde Akdeniz dünyası ile yakın ticari ilişkiler geliştirilmiştir.

[50] Merhav, R. 1991: s. 60; Özgen E. 1983: s. 115.

[51] Özgen, E. 1983: s. 112.

tekerleği kalın tek bir çembere ve sekiz ispite sahiptir ve diğer geç dönem arabalarında rastlanmayan şekilde ispitlerin içteki uçları borucuklardan geçerek tekerlek poyrasına girmektedir. Diğer bir geç dönem arabası olan Kayalıdere levhası üzerindeki arabada (Levha XXIXa) ve bronz bir miğfer üzerindeki arabada (XXVIa) ise ispitler doğrudan tekerlek poyrasına girmektedir. Bu araba da ince tek bir çembere sahiptir.

Karmir-Blur'dan bronz bir okluk üzerinde görülen diğer bir geç dönem arabasının (Levha XXXIX) tekerleği ise içteki ince dıştaki kalın olmak üzere iki çemberden oluşmaktadır. Geç dönem arabalarının büyük çoğunlukla tekerlek jantları iki çemberden oluşmaktadır. Ancak Çavuştepe ve Kayalıdere araba tekerlekleri tek çemberli olmakla bir farklılık göstermemektedir. Geç dönem Arin-Berd (Nor-Areş ?) ve Karmir-Blur arabaları iki çemberli olmasına karşın kelepçeye sahip görünmemektedir. Kanımca bu sanatçının hatalı, eksik çiziminden kaynaklanmaktadır.

Levha XXVb'deki dinî arabanın tekerleği tek bir çemberden oluşmaktadır. Ancak tekerleği iki eşit parçaya bölecek şekilde tekerleğin çapı uzunluğunda bir çubuk tekerlek poyrasından geçiyor gösterilmektedir. Bu tekerleğin ispiti yoktur. Disk biçimlidir.

Urartu'nun Kuzeybatı İran yayılım alanı içerisinde yer alan Hasanlu IV arabalarının tekerlekleri ise altı ispitlidir. Hasanlu IV'teki kazılarda ele geçen kırık araba buluntusunun hafif küçük bir araba olduğu ve tekerleğinin 90.0-95.0 cm çapında altı ispitli bir tekerlek olduğu görülür. Levha XLVIIIb'de konstrüksiyonu görülen bu arabanın tekerleği altı ispitlidir ve jantında iki çember ve yuvarlak bir dingil kapağı ve ortasında dingil çivisi yer alır. M.Ö. 9. yüzyıl - 8. yüzyıla tarihlenen altın bir kase (Levha L) ve gümüş bir bardak üzerindeki (Levha XLVIIIa) Hasanlu arabaları da aynı tekerlek tipine sahiptir.

3.2.3 Frig

M.Ö. I. Binin ilk yarısındaki Anadolu devletlerinden Frigler'e ait ele geçen az sayıdaki buluntu arasında tekerleğe de rastlanmıştır. Frig kenti Gordion'daki ilk kazılarda Tümülüs P.40'ta ele geçen bronzdan yapılmış dört atlı minyatür arabada (Levha XLV-XLVIIa) günümüze kalan parçalar dört at, iki adet kayış ve tekerleklerdir. Altı ispitli olan tekerleğin tekerlek poyrası ile birlikte dökümünün yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu tekerlek poyrası profilden bakıldığında konik biçimdedir ve içteki ve dıştaki ucunda yüksek kabartma tekniğinde üç basamaklı bir kısım mevcuttur. Günümüze değin korunan orijinal dingilin uçları, dingil deliklerine tutturulmuş vaziyette halen görünmektedir ve bu dingilin tekerlek poyrasına girdiği yerde yuvarlak kesitli olduğu, ancak her tekerlek poyrasının tam iç ucunda yassı olduğu görülür. Belki de dingil çubuğunu araba kasasının tabanının alt kısmına bağlamak için dingilin her yassı parçası tekerlek poyrasına perçin çivisi ile iyice tutturulmak suretiyle dingil sabitleştirilerek dönmesi önlenmektedir. Dingilin sabit olmasına karşın, tekerlekler serbestçe dönebilmektedir. Şayet araba kasası yerinden çıkarılıp tekrar takılabilecek şekilde değil de sabit ise belki de perçin çivileri araba kasasının tüm alt tabanında da devam etmektedir. Tekerlek çemberlerinin hem iç hem de dış yüzeyinde düzensiz bir şekilde açılan deliklerin oluşturduğu noktalı çizgiler halinde bir dekorasyon görülür. Bu noktalı dekorasyon ispitlerin tekerlek çemberinden ayrıldığı yerleri göstermektedir. Aynı zamanda kelepçelerin incise çizgilerden oluşan klapa biçimindeki çıkıntıları, ispitlerin girdiği tekerlek çemberinin iç çevresi ile bu çemberin dış çevresinin birbirine bağlandığını göstermektedir. Tekerlek çemberlerinin segmentlere nasıl ayrıldığı tasvirde gösterilmemiştir (Levha XLV-XLVIIa). Tekerlek jantında iki çember görülür. Dışındaki kalın bir tekerlek lastiği olabilir. Tekerlek poyrasında yuvarlak bir dingil kapağı ve dikdörtgen şekilli bir dingil çivisinin başı görülmektedir.[52]

[52] Young, S.R. 1981: s. 23-24.

Tümülüs P. 40'daki minyatür dört atlı arabanın (Levha XLV-XLVIIa) birçok detayı II. Asurnasirpal zamanında (M.Ö. 9. yüzyıl) Nimrud'daki kuzeybatı sarayının ortostadları üzerindeki araba tasvirleri ile benzerlik taşımaktadır. Bu benzerlikler iç uçları borucuk biçimli altı adet tekerlek ispiti, tekerleklerin büyüklüğü, ispitlerin girdiği tekerlek çemberinin içteki çevre kenarının dış çevre kenarından ayrı olarak tasvir edilmesi ve kelepçe sistemi ile ilişkili benzerliklerdir.[53]

M.Ö. 6. yüzyıla ait diğer bir Frig arabasının tekerleği sekiz ispitli ve ince tek bir çemberden oluşmaktadır. Dingil kapağı yuvarlaktır (Levha XLVIIb).

İran'da güçlü bir devlet kuran ve M.Ö. 6. yy.'da Frig ülkesine ve daha öteye seferler düzenleyerek Anadolu'yu egemenliğine alan bir Pers kavmi olan Akamenidlere (Achaemenid) ait olup Batı Anadolu'daki kazılarda ele geçmiş gerçek araba tekerleği buluntuları (Levha LXa-b) çağdaş Akamenid tekerleğinin özellik ve yapısını olduğu kadar, Önasya tekerlekleri yapımı hakkında da önemli bilgiler sunmaktadır. Çünkü Önasya'da bu döneme ait tekerlek buluntusu çok sınırlı sayıdadır. Balıkesir Üçpınar Tümülüsünde ele geçen bronz ve demirden araba buluntuları Akamenid dönemine tarihlenmektedir. Bursa Müzesinde koruma altına alınan bu buluntuların konservasyonu Ankara Üniversitesi Başkent Meslek Yüksekokulu tarafından yapılmıştır. Bu buluntular arasında araba tekerleklerine ait demirden bir dış çember, ahşap tekerlek çemberi parçalarını bir arada tutan "U" ve "T" formlu demir kelepçeler, araba tekerleğinin dingil çevresinde dönmesini sağlayan ahşap tekerlek poyrasına ait halkalar ile tekerlek ispitlerinin tekerlek poyrasına girdiği yuvaların iki yanında yer alan ince halkalar, gemler, uçları profilli ve kısa çivilerle birleştirilmiş geniş bantlar, halkalı çiviler, çivi parçaları bulunmuştur. Her bir tekerlek mezarın girişine üç parça halinde bırakılmıştır. Ahşap konstrüksiyon tamamen yok olmuştur. Ancak demirden dış çemberi ahşap iç çember üzerinde sabitleştiren mekik başlı çiviler in situ olarak bulunmuştur. Arabanın iki

[53] A.g.e.: s. 26.

tekerleğine ait demir çemberleri oluşturan altı adet segmentten üçü bir tekerlek çemberine diğer üçü diğer tekerlek çemberine aittir. Araba tekerleklerinin ahşap iç çemberinin segmentlerini birbirine tutturmak ve sabitleştirmek için kullanılan iki adet "U" ve dört adet "T" formlu kelepçeler demirden yapılmıştır. Tekerlek ispitlerinin saplandığı ve tekerleğin dingil üzerinde dönmesini sağlayan ahşap tekerlek poyrasının hareket nedeniyle parçalanıp dağılmasını önlemek için kullanılan ve top şeklindeki tekerlek poyrasının ön ve arka bölümleri (baş tası ve arka tası) ile ispitlerin saplandığı yuvaların ön kısmına takılan halkalar (top halkası) demirdendir. Bu tekerlek on ispitlidir. Ahşaptan kalın bir tekerlek çemberi ve dışına geçirilen demirden ince bir tekerlek lastiği vardır (Levha LXa). Tekerlek çapı büyüdükçe tekerleğin hareket halindeki dayanıklılığını sağlamak için ispit sayısının da artması ve iki tekerlek ispiti arasındaki yay uzunluğunun yaklaşık 25.0-30.0 cm olması gerektiği bilinmektedir. Bu nedenle bu Üçpınar tekerleğinin on ispitli olduğu hesaplanmıştır. Bu hesaplamalara göre tekerleğin çapı 1.12 m. ahşap tekerlek çemberinin kalınlığı 9.2 cm, ikinci tekerleğin çember kalınlığı ise 9.2 cm'dir. "T" ve "U" formlu kelepçelerin üç segmentli tek çemberi birleştirmekte kullanıldığı ve kelepçelerden her birinin demir dış tekerlek çemberinin segmentlerinin uç kısımlarına gelecek şekilde yerleştirildikleri anlaşılmaktadır. Bu saptamalar in situ halde korunmuş "U" biçimli kelepçeler ve demirden dış tekerlek çemberi segmenti yardımıyla yapılmıştır. Buna göre "T" biçimli kelepçelerin tekerlek üzerinde dengeli yerleştirilmesi amaçlanmış ve onlar da demirden dış çember segmentlerinin uç kısımlarına oturtulmuştur. Kelepçeler dış çemberin segmentlerinin uç kısımlarına yakın yerleştirildiğinde, "T" biçimli kelepçelerin her ikisinin de ispitlerin üzerine oturduğu görülür. Kelepçelerin geniş olanı üst kısımları tekerlek çemberi segmentlerinin birleşmesini sağlarken, daha dar bir bant şeklinde aşağıya doğru uzanan alt kısımları ise segmentlerin birleşme noktasında tekerlek çemberine saplanan ispitin dayanıklılığını da sağlar. Demir halkalar ahşap tekerlek poyrasının

değişik bölümlerinin sağlamlaştırılmasında ve hareketten kaynaklanan dağılmaların önlenmesinde kullanılır. Buna göre tekerlek poyrasının üzerinde ispitlerin saplandıkları yuvaların ön veya arkasında yer alan poyra halkası tekerlek çapını belirler. Bu Akamenid tekerleğinin top şeklinde olan ahşap poyrasının çapının 16.0 cm. olduğu hesaplanmıştır. Tekerlek poyrasının ön kısmındaki silindirik bölüme geçirilen tekerlek poyrası kapağı ise altıgen şekilli bir halkadan oluşur. Bu buluntular arasında dingil çivisi bulunamamıştır. Bu nedenle büyük bir olasılıkla dingil sabit değildir ve tekerlekle birlikte hareket etmektedir.[54]

Manisa Müzesi tarafından Sard-Bintepeler nekropolündeki kazılarda ele geçen demir tekerlek buluntuları arasında bronz dingil çivileri, koç başlı çiviler ve çanlar 1992 Sardes kazı laboratuarında koruma altına alınmıştır. Bu Akamenid tekerleğinin konstrüksiyonu bu tekerleğin oniki ispitli olduğunu, içte az kalın ahşap bir tekerlek çemberi, dışında kalın ikinci ahşap bir tekerlek çemberi ve bunun da dışında demirden ince bir araba lastiği görülür. Bu tekerleğin lastiğinin dış yüzeyi tırtıllıdır. Üç tekerlek çemberini bir arada tutan altı adet kelepçe ve ayrıca içteki iki ahşap çemberi tutan ayrı iki kelepçe görülür. Tekerlek poyrasında rozet şekilli bir kapak ve insan başı figürlü bir başı olan dingil çivisi yer alır (Levha LXb).[55]

M.Ö. I. Binin ilk yarsında Anadolu araba tasvirlerinde görülen tekerleklerin teknik özelliklerini belirtmeye çalıştık. Ancak tekerlek yapım tekniği konusunda yeterli malzeme mevcut olmadığından diğer kültürlerin tekerlekleri ve ele geçen az sayıda da olsa tekerlek buluntuları yardımı ile bu konuda bilgi edinilmeye çalışmıştır. Bu çağda Anadolu ve diğer Önasya arabalarının tekerleklerinin ispitlerinin ve çemberlerinin yapım tekniği konusunda farklı görüşler ileri sürülmektedir:

M.Ö. 9. yüzyılda Urartuların (Levha XXIIb), Friglerin (Levha XLV-XLVIIa) Asur'un (Levha LVIa) ve Geç Hititlerin (Levha XIII, XVI) altı ispitli tekerleklerinin

[54] Kökten, H. 1993: s. 221-225.
[55] A.g.e.: s. 227.

ve Kıta Yunanistan'ın dört ispitli tekerleklerinin, Mısır'ın Yeni Krallık dönemine (M.Ö. 1570-1070) ait dört ve altı ispitli (Levha LIV, LVa) tekerleklerinin ispit yapım tekniği ile yapıldığı tasvirlerden anlaşılmaktadır.[56] Mısır'da ispitler tek bir ahşap parçasından yapılmıştır ve dört ispitli bir tekerlekte bu ispitler uzunlukları boyunca tam yarı yerinde doksan derecelik bir açı ile bükülmekte veya altı ispitli bir tekerlekte altmış derecelik bir açı ile bükülmekte ve birbirine eş yarım parça, ispitin uzunluğu boyunca sırt sırta getirilerek tutkalla yapıştırılmaktadır. Bu şekilde bükülmüş olan tahta parçalarının uçları aynı zamanda tekerlek poyrasının bölümlerini oluşturmaktadır ve her iki ucuna eklenen silindir biçimli yan kenarlarla (kulaklarla) genişletilmektedir. Bu kısımlar ıslak iken, üzerlerine yerleştirilen ham deri ve tutkalla birbirlerine tutturulmakta ve su geçirmez, hafif ve kuvvetli bir bağlayıcı materyal oluşturulmasına olanak sağlanmaktadır. Ham deri her ispit boyunca sadece kısa bir mesafeye kadar uzanmaktadır. Mısır duvarlarındaki tasvirler bu karmaşık tekerlek poyrası ve ispit yapımının sadece Mısır'da değil esas çıkış yeri olan Yakın Doğu'da da geniş çapta kullanıldığını göstermektedir. Böyle bir yapım tarzı gösteren altı ispitli gerçek bir tekerlek kalıntısı da Güneydoğu Anadolu'da Lidar'da[57] bulunmuş olup Geç Bronz Çağı sonlarına, Hitit İmparatorluk çağına (M.Ö. 1600-1200) tarihlenir.[58]

M.Ö. 9. yüzyıl Asur ve Urartu (Levha XXIIIb) araba tekerleklerinde tekerlek poyrasından çıktığı yere yakın bir mesafede ispitlerin hafifçe kalınlaşması, Mısır tekerleklerindeki ispitlerin aynı yerinde bağlayıcı materyal olarak kullanılan ham deriye işaret ettiği şeklinde yorumlanabilir. Ancak bu özellik, daha sonraki sekiz ispitli tekerleklerde ve hatta yapım tekniğinin böyle bir uygulamayı kesinlikle olanaksız kıldığı çok sayıda ispite sahip Elam arabalarında da görülmektedir.[59] Aynı zamanda Urartu ve Asur dışındaki çeşitli ülkelerdeki kanıtlar, örneğin Orta

[56] Littauer, M.A. - Crouwel, J.H. 1979: s. 106-109.
[57] Lidar Höyük, eski Samsat yakınlarında şimdiki Atatürk Barajı Bölgesindedir.
[58] Crouwel, J.H. 1992: s. 35-36.
[59] Littauer, M.A. - Crouwel, J.H. 1979: s. 106.

Anadolu'daki Frig kenti Gordion'dan M.Ö. 700'e tarihlenen bronzdan kırık bir araba modelinin (Levha XLVI) altı ispitli tekerleği üzerinde, ispitlerin tekerlek poyrasından çıktığı yere hemen kısa bir mesafede kalınlaştığını, dolayısıyla bu bölgede bağlayıcı materyal kullanıldığını göstermektedir.[60]

Bu ispit yapım tekniği ile ilgili diğer bir olasılık da tekerlek poyrasının silindirik olduğu ancak metalle kaplandığı ve bu tekerlek poyrasının ahşap olan çekirdeğine girmeden önce ispitlerin uçlarının içinden geçeceği metalden yapılmış kısa soketlere (borucuklara) sahip bulunduğu şeklindeki görüştür. M.Ö. 9. ve 8. yüzyıl Geç Hitit (Levha IIIb,VIII) ve Urartu tekerleklerinde (Levha XXXIa, XXIIIc), ayrıca Frig tekerleğinde (Levha XLV-XLVIIa) ispitlerin tekerlek poyrasına gireceği yerdeki kısa borucuk biçimli şişkin kısımlar, ispitlerin geçtiği yerlerdir. Bazı Asur tekerleklerinde (Levha LVIIa) ve ayrıca Avrupa'da Demir Çağında Geç Hallstatt kültüründe de böyle bir yapım tarzı görülür.[61]

M.Ö. I. Bin arabalarının ispitlerinin girdiği tekerlek poyrası ahşaptan yapılanların tümünde olduğu gibi uzun olmalıydı. Ancak gerçek boyutları sadece Kıbrıs/Salamis Mezarlarında ele geçen tekerleklerde ölçülebilmiştir. Bu tekerlek poyraları 0.68 m. ve 0.70 m. boyutunda olup Eski Çağda bilinen boyutları aşmaktadır. Kıbrıs/Salamis Mezar 3'te ele geçen tekerlek poyrası, ispitlerin iç kısımdaki uçlarının gireceği ayrı bağımsız bölümlere sahip silindirik bir yapı gösterir. Mısır tekerlek poyrası ise 0.31 m.-0.44 m. arasında değişmekte; Hallstatt kültüründe ise 0.39-0.44 m. arasındadır. Hallstatt kültürüne ait arabaların tekerlek poyrasının boyutu, Urartu ve Asur araba tekerleklerinin yakın bir paraleli olabilir.[62]

M.Ö. I. Binin ilk yarısında Anadolu araba tekerleklerini oluşturan çemberlerin yapım teknikleri konusunda da farklı görüşler vardır:

---

[60] Young, S.R. 1981: s. 24.
[61] Littauer, M.A. - Crouwel, J.H. 1979: s. 107.
[62] A.g.e.: s. 106

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

M.Ö. 9. yüzyıl Urartu ve Geç Hitit arabaları ile Asur arabaları arasındaki benzerlikler, arabaların tekerlek yapım teknikleri konusunda da bazı benzerlikler bulunduğunu ortaya koymaktadır. M.Ö. I. Binin ilk yazısında Önasya araba tekerleklerinin jantı ahşaptan tek bir çember ve dışındaki ahşaptan veya deriden yapılmış bir lastikten veya iki çember ve dışındaki lastikten oluşmaktadır. M.Ö. I. Binin ilk yarısındaki araba tekerleklerinin büyüklüğü hakkında direkt bilgi, 0.85, 0.90, 1.05 ve 1.50, 1.90 m. çapında ölçülere sahip olduğu düşünülen Kıbrıs tekerleklerinden elde edilebilmektedir.[63] Ancak Asur kabartmalarında M.Ö. 8. ve 7. yüzyıla ait Asur arabaları M.Ö. 9. yüzyıl Asur arabalarından ve çağdaşı Anadolu arabalarından ayırt edici şekilde büyük olarak tasvir edilmektedir. Bazı kral arabaları tekerlekleri ise bu arabalardakilerden de daha büyük gösterilmektedir (Levha LVIIIa). Ancak bu tekerleklerin büyük olmakla birlikte abartılı tasvir edildikleri düşünülmektedir.[64]

Erken dönem Urartu arabaları tekerlek jantı kalın tek bir çemberden (Levha XXXIa) oluşurken geç dönem Urartu tekerlekleri birkaç istisna dışında iki çemberden (Levha XXIV) oluşmaktadır. M.Ö. 9. yüzyıl Asur arabaları tekerlek jantında ise dar bir iç çember ve daha geniş bir dış çember olmak üzere iki çember (Levha LVIa), III. Tiglat-Pileser'den itibaren (M.Ö. 745-727) ise bazen iki, ancak genellikle üç çember yer almaktadır (Levha LVIIa-b).

Urartu tekerleğinin dış çemberi iki segmentten (Levha XXVII, LIXe) oluşur gösterilirken, Asur tekerleğinin dış çemberi üçten altıya kadar değişen sayıda segmentten oluşan bir yapı gösterir. M.A. Littauer Geç Dönem Asur tekniklerinin yapımında "Lamba-Zivana" tekniğinin kullanıldığı görüşündedir. Bu konu ile daha yakından ilgilenen G. Kossack benzer bir görüş ileri sürmekle birlikte, Geç Dönem Asur arabalarının dış tekerlek çemberinin son derece geniş olduğu için bükülmek

[63] Crouwel, J.H. 1987: s. 105.
[64] Littauer, M.A. - Crouwel, J.H. 1979: s. 109.

suretiyle şekillendirilen iki parça keresteden yapılmış olabileceğini; ancak bu parçaların birbirine kelepçelerle de tutturulduğunu iddia etmektedir. Urartu tekerlek çemberinin bükülerek kavislendirilmiş iki kereste parçasından yapıldığı varsayımında, bu tahta parçalarına su buharı uygulanarak kavis kazandırıldığı görüşü de bilim adamlarınca paylaşılmaktadır.[65]

M.Ö. 9. yüzyıl Asur araba tekerleklerinin dış lastiği enli uçlu dört (Levha LVIa) veya altı adet segmentten yapılmış gösterilmektedir. İleri sürülen Lamba-Zıvana tekniğinde bu parçalar şevlendirilmek ve yan yana gelmesi gereken enli ve yassı uçları hafifçe birbiri üzerine bindirilmek suretiyle tek bir çember oluşturulmaktadır. Isı ile bükülerek kavislendirilmiş iki segmentin yan yana durması gereken yassı uç kısımlarının hafifçe bir biri üzerine bindirilmesinde ve bu segmentlerin daha sıkı ve sağlam durmasını sağlamak için tutkal ve ham deriden bağlayıcı bir materyalin kullanıldığı düşünülmektedir.[66] Tekerlek ağır olduğu takdirde bu yapım tekniği şaşırtıcı değildir. Bir tahta parçasının kesitinin çapı ile bu parçanın bir tekerlek çemberini veya lastiğini oluşturmak üzere ısıtılarak bükülebilme (kavislendirme) derecesi arasında direkt bir bağlantı vardır. Şöyle ki, kereste parçası ne derece kalın ise, o derece daha az bükülebilmektedir. Bundan dolayı, derinlik kazandırmak için bu derin tekerlek jantı iç ve dış olmak üzere iki parçadan yapılmalı veya tek bir çember ve ahşaptan bir tekerlek lastiği olmalıdır. O takdirde bile, bu tekerlek çemberleri ekseriya segmentler halinde yapılmaktadır. M.Ö. 15. ve 14. yüzyıl Mısır tekerleklerinin çoğunluğu, tek bir tabakadan oluşan tekerlek çemberlerine sahip hafif tekerlekler iken, M.Ö. 14. yüzyıla ait daha ağır bir çift Mısır tekerleği (Levha LVd) ve M.Ö. I. Bine ait altı ispitli ve 0.96 cm çapında tek çemberli ağır bir tekerlek de Mısır'da bulunmuştur. Bu tekerlekler, yan yana durması gereken segmentlerin geniş ve yassı uç kenarlarının hafifçe üst üste

[65] Merhav, R. 1991: s. 60.
[66] Littauer, M.A. - Crouwel, J.H. 1979: s. 107.

getirilmesiyle oluşturulan tekerlek çemberlerine ve enli uçları olan bu segmentlerin birbiriyle birleştirilmesinden oluşan ahşap bir tekerlek lastiğine sahiptir. Deriden bir dış lastik düzleştirilerek, üzerine geçirileceği çembere tamamen oturacak şekilde bağlanmaktadır. Ancak düzleştirilmiş bir lastiği, sadece bağlayıcı materyalle bağlayarak yerinde tutmak özellikle inişli yokuşlu taşlı yollarda arabaların gidişinde zor bir iş idi. Bu sorunun çözümünde "Lamba-Zıvana" yapım tekniğinin kullanıldığı düşünülmektedir. Bu teknikte dış çemberin veya lastiğin iç yüzeyindeki dil şeklinde dışa çıkıntılı uzantı kısımlar bulunmakta ve bu uzantılı kısımlar iç çemberin çevresinde yer alan yuvalara girmektedir veya bunun tersi olmaktadır. Böyle bir yapım tekniğinin, jantında iki çember (iç çember ve dış lastik) bulunan Kıbrıs/Salamis'teki arabaların tekerlek yapımında da kullanıldığı düşünülmektedir (Levha LII).[67] Ayrıca Yakın Doğu'da tekerlek jantını oluşturmak üzere iki konsentrik ahşap elemanın kullanımı M.Ö. I. Binde yaygın bir uygulama idi. Yakın Doğu'daki bu tekerlek yapım tekniğinde iki konsentrik tekerlek çemberinin, ayrıca her çemberin yapıldığı segmentlerin, birbirine "Lamba-Zıvana" tekniği ile birleştirildiği düşünülmektedir veya farklı parçalar Asur ve Urartu'da olduğu gibi metal kelepçelerle tutturulmaktadır.[68]

Tekerlek poyrası ve ispit bağlayıcıları gibi tekerlek lastiği de ham derinin ıslak iken uygulanıp kurudukça büzülüp sıkıca bağlayacağı zemine yapışmasından meydana geldiği için, araba hareket halindeyken tekerleğin yüzeyini aşınmaktan koruduğu gibi tekerleğin elemanlarını bir bütün olarak birleştirmeye de yardımcı olmaktaydı.[69] Daha sonraki dönemde uçları birbiri üzerine getirilen segmentlerden oluşan bir iç çembere sahip Mısır tekerleğinde, çemberin birbiri üzerine hafifçe bindirilen kısımları, ispitlerin uçlarından öteye uzanmakta ve ispit uçlarının iki segmenti bir arada tutma hususunda bir çivinin işlevini gördüğü düşünülmektedir.

[67] A.g.e.: s. 108.
[68] Crouwel, J.H. 1992: s. 37.
[69] A.g.e.: s. 38.

Aynı durum bazı Urartu ve Asur arabalarında da görülür. İspit uçlarının her iki yan tarafındaki bağlayıcılar ispit uçlarını da daha güvenli hale getirmektedir.[70]

Diğer yandan Urartu tekerlek çemberinin kavislendirilmiş iki kereste parçasından oluştuğu prensibi kabul edilirse ve tasvirlerde de görüldüğü üzere büyük kelepçelerin kullanıldığı da düşünülürse, o takdirde bu uygulama Urartu'da da kullanıldığı ileri sürülen "Lamba ve Zıvana" tekniğini gereksiz kılar. Bu teknik yerine Urartu'da tekerlek çemberi için yapılan iki yarım halka şeklindeki kereste parçasının şevlendirildikten sonra yan yana gelmesi gereken yassı kenar uçlarının hafifçe üst üste bindirildiği ve iki "U" biçimli kelepçe ile birbirine tutturulduğu görüşü ileri sürülebilecek bir varsayımdır. Bu şekilde hem tek çembere ait iki parçayı, hem de tekerlek çemberlerini bir arada tutmak mümkündür. Ayrıca dış iki uç, ilaveten bir veya iki çivi ile de tutturulmuş olmalıdır. Benzer bir tasarım iki çift kelepçesi olan Asur tekerleği için de geçerli olabilir.[71] Menua dönemine (M.Ö. 810-786) ait dört adet kelepçe buluntu olarak ele geçmiştir. Asur'da ise ancak III. Tiglat-Pileser'den itibaren (M.Ö. 745-727) araba tekerlek çemberlerinde kelepçeler görülür. Bu durumda kelepçelerin ilk kez Urartular tarafından kullanılmış olabileceği düşünülmektedir.[72]

İç ve dış çember ve dışındaki ahşap lastikten oluşan gerçek Kıbrıs/Salamis buluntuları arasındaki bir tekerlekte de "U" biçimli metal kelepçelerin kullanıldığı görülür.[73]

3.3. DİNGİLLER

M.Ö. I. Binin ilk yarısında Anadolu ve Yakın Doğu ülkeleri arabalarının dingilleri sabittir ve üzerinde dönen tekerleklerle hareket etmektedir.[74] Urartu ve Asur

[70] Littauer, M.A. - Crouwel, J.H. 1979: s. 109; Shaw, I. 1991: s. 24.
[71] Merhav, R. 1991: s. 60.
[72] Özgen, E. 1983: s. 114; Merhav, R. 1991: s. 59.
[73] Crouwel, J.H. 1987: s. 106.
[74] Crouwel, J.H. 1985: s. 209.

arabalarında dingillerin yeri kasanın en arka kısmındadır. Geç Hitit kabartmalarında tasvir edilen ve M.Ö. 9. yüzyılın başlangıcına tarihlenen bazı arabalarda ise dingil kasanın tabanının alt orta kısmında yer alır. Urartu ve Asur tasvirlerinin hiçbirinde dingil araba kasasının orta kısmında veya merkeze yakın bir konumda yer almaz. Dingilin bizzat kendisi arabaları profilden gösteren tasvir sahnelerinde görülmez. Ancak tekerleklerin bulunduğu yerlere bakarak anlaşılabilir.

Demir Çağı araba tekerleklerinde dingil kapağının kullanılmış olduğu, kabartmalar üzerindeki tasvirlerle ve aynı zamanda tüm Yakın Doğu'daki ve Anadolu'daki arkeolojik buluntularla kanıtlanmıştır.

3.3.1. Geç Hitit

M.Ö. 9. yy. Geç Hitit arabalarında dingil araba kasasının orta kısmının altına yerleştirilmiştir (Levha VIII, XIV, XIX, XXa). Asur arabalarında (Levha LVIIa-b) ise her zaman kasanın en arka ucundaki kısımda yer alır. M.Ö. II. Binin ikinci yarısına ait Geç Hitit arabalarında dingilin daha önde bir yerde konumlandırılması olağan idi ve bu özellik M.Ö. 9. yy.'da da devam etmiştir. Ancak M.Ö. 8. yy.'ın ikinci yarısının başlangıcından itibaren Geç Hititler'de Asur modası hakim olmuştur. Bu nedenle M.Ö. 8. yy. Geç Hitit arabalarında dingil araba kasasının en arka ucuna yerleştirilmiştir (Levha IIIb, XXIa).

3.3.2. Urartu

M.Ö. I. Binin ilk yarısına ait Urartu arabalarını betimleyen sahnelerde dingiller görülmez. Tekerleklerin konumundan anlaşılacağı üzere Urartu arabalarında Asur'da olduğu gibi dingil sabittir ve tekerlekler dingil etrafında dönmektedir. Bu dingil her zaman araba kasasının (Levha XXVIII) arka alt tabanı altında yer alır.

Levha LXIb'da konstrüksiyonu görülen Urartu arabasının dingili uzun olup kasanın yan tarafından dışa doğru uzanmaktadır. Bu tip uzun dingiller Kıbrıs ve Kıta Yunanistan araba tasvirlerinde de görülür ve Kıbrıs'taki araba kasası buluntularında

da göze çarpar. Böylesine uzun bir dingil, hafif bir aracın dengesini artırıcı etki yapar ve ayrıca uzun tekerlek poyrasını gerektirir. Bu suretle tekerleğini yuvarlak kesitli ahşap dingil üzerinde yalpalaması önlenmektedir.[75]

Dingil kapaklarının varlığı ise Urartu bronzları ve Asur kabartmaları üzerindeki minyatür boyuttaki tasvirlerde zorlukla seçilebilmektedir. Ancak Urartu topraklarında ele geçen bronzdan yapılmış silindirik ve dekorasyonlu objelerin dingil kapakları olduğu anlaşılmıştır. Bu buluntular, tasvirlerde zorlukla görülen dingil kapaklarının yorumlanmasına büyük ölçüde yardımcı olmuştur. Bu nedenle gerçek Urartu bronz dingil kapakları, bu silindirlerin biçimi, boyutu, dekorasyonu ve tarihlendirilmesiyle ilgili kanıtları sunduğu için önemli buluntulardır. Erken Urartu arabaları dingil kapakları, gövdesinde dingil çivisinin geçeceği karşılıklı iki deliği olan silindirler biçimindedir. Silindirin dış ucu kapalıdır ve bu ucu bir kapak gibi örten yuvarlak, disk biçimli kısım genellikle figüratif veya bitkisel desenlerle dekore edilmiştir (Levha LXIa, LXIIa-b). Bu silindirlerin uzunluğu 8.9-20.3 cm arasındadır. Açık uçta dingil kapaklarının çapı 5.0 cm'den 6.5 cm'e ve kapalı uçta 4.1 cm'den 6.0 cm'e kadar değişmektedir. Tek bir yaprak bronzdan çekiçlenerek veya birbirine perçinlenmiş birçok parçadan yapılmışlardır. Bu dingil kapaklarına ait birçok örnek mevcuttur: M.Ö. 9. yüzyılın geç safhasına ait 17.6 cm yükseklik ve kapalı ucunda 5.2 cm çapa sahip silindir biçimli bronz bir dingil kapağının (Levha LXIa) üzerinde, dingil çivisinin geçeceği yuvarlak delikler yer alır. Silindirik gövde, paralel çizgilerle çevrili bantlar içerisinde içleri noktalarla bezeli tomurcuk dizileri ile dekore edilmiştir. Silindirin ucunu kapatan kapak gibi yuvarlak kısım ise konsentrik çizgilerin oluşturduğu bir bant içerisindeki içi nokta bezeli tomurcuk çelengi ile ve orta bombesindeki sekiz yapraklı rozet motifi ile dekore edilmiştir.[76]

---

[75] Özgen, E. 1984: s. 115.
[76] Merhav, R. 1991: s. 54-66.

Yine P.S., Münih'de bulunan ve M.Ö. 9. yüzyılın geç safhasına ait üç adet bronz dingil kapaklarında (Levha LXIIa-b) dingil çivisinin geçeceği dikdörtgen şekilli delikler yer almaktadır. Silindirin kapalı ucundaki disk biçimli kısım, orta bombesindeki onaltı yapraklı bir rozet ve bu rozetten çıkan dala benzeyen uzantıların uçlarındaki tomurcuklar ile dekore edilmiştir. Ayrıca diskin çevresi ince iki çizgiden oluşan bir bordür ile kuşatılmıştır. Bu silindirler 14.6 cm ve 13.3 cm uzunluklarda ve açık uçta 4.7 cm ve 6.6 cm çapındadır.[77]

Urartu topraklarında bulunmuş olan dingil kapaklarından süssüz olan beş örnek hariç, diğerlerinin gövdelerinin çiçek motifleri ile dekore edilmiş olduğu görülür. Bu örneklerden yedisi tomurcuk girlant motifi veya çan çiçeği dizileri, dört örnek ise frizler içerisinde geometrik motifler ve iki örnek ise zikzak bantlar ve karışık varlıklar gibi figüratif dekorasyonlarla süslenmiştir.[78] Dekorasyonlu dingil kapakları örneklerinden İşpuini'nin adını taşıyan yazıtlı örneklerde silindirin kapalı ucundaki disk biçimli yuvarlağın içerisinde, kanatlı ve kuyruklu bir halka içinde duran bir tanrı motifi görülmektedir. Tanrı sağ elini kutsar şekilde yukarı kaldırmakta ve sol elinde bir yay tutmaktadır. Bu motif İşpuini'ye ait birçok araba aksesuarına, çoğunlukla boyunduruk oku uçlarına (Levha LXIIc) ve dingil kapaklarına uygulanmıştır. Menua'nın ismi yazılı olan yayınlanmamış bir dingil kapağının kapalı ucundaki disk içerisinde ise kenarları testere dişli bir rozet görülür. Bu motif bu kralın ismini taşıyan diğer araba parçalarının üzerinde de tekrar edilmiştir. II. Sardur'un (M.Ö. 764-735) adı yazılı tek bir örnek de Karmir-Blur'da bulunmuştur. Bu silindirik bronz objelerin, Urartu arabalarının "boyunduruk oku" uçlarını (Levha LXIII) kapatan objeler olarak dekoratif ve fonksiyonel amaçlı olabilecekleri de düşünülmektedir.[79] Ancak bu silindirlerden bazılarının bir çift oluşturmaları durumunda ve duvarlarında dingil çivilerinin geçmesi için karşılıklı iki deliğe sahip oldukları takdirde, bunların

[77] Merhav, R. 1991: s. 67.
[78] Özgen, E. 1984: s. 115.
[79] Merhav, R. 1991: s. 54.

M.Ö. 7. yüzyılda Asur kabartmalarında (Levha LXIId) görüldüğü gibi dingil kapakları olarak kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Bu değişik tipteki bir Urartu dingil kapağından Adana Müzesinde altı örnek, Filadelfiya Üniversitesinde iki örnek (Levha LXIVa,b) mevcut bulunmaktadır.[80] Bu iki örnekten biri yaprak bronzdan çekiçlenerek yapılmıştır (Levha LXIVa). Alt kısmı ezilmiş ve iki parçaya ayrılmış iken sonradan bu iki parça çekiçlenerek birleştirilmiş ve tekrar orijinal şekline getirilmiştir. Başlangıçta iki ana kısımdan oluşmaktaydı. İçi oyuk yarım küre biçiminde yumru kısım ve daha geniş olan silindirik bir taban birbirine silindirik bir boyun kısmı ile bağlanmış ve üst ve alt kısmından perçinlenmiştir. Boyun kısmında iki zıt yönde birbirine karşılıklı duran dikdörtgen şekilli iki açıklık her iki bronz tabakası içerisinden geçmektedir. Hemen hemen dikey olan kenar iki repose kabartma çizgi ile dekore edilmiştir. Ortalama 15.0 cm yüksekliğe ve 17.04 cm çapa sahip bu mantar biçimli dingil kapakları, tekerlek poyrasının üzerinden geriye doğru uzanmakta, dingilin ucu ise boyun kısmına sıkıca geçmekte ve bu deliklerden geçen dingil çivileri dingil kapağını dingilin ucuna güvenli bir şekilde raptetmektedir. Levha LXIVb'de Urartu dingil kapağı ve çivisinin rekonstrüksiyonu görülür.[81]

Filadelfiya Üniversite Müzesinde bulunan ikinci örnek, yine aynı teknikle yaprak bronzdan çekiçlenerek yapılmıştır. Ezilmiş, deforme olmuş bir dingil kapağının alt kısmıdır. Kenarı boyunca eşit olmayan aralıklarla üç adet repose kabartma çizgi yer almaktadır. Üst kenarının tam altında diyagonal olarak açılmış iki sıra perçin çivisi deliği mevcuttur. Bu üst kenar şiddetli ezilme, kopma izleri taşımaktadır. Dış kısmında pürüzsüz, ancak eşit dağılmamış yeşilimsi bir küf rengi ve dış tabakada açık gri kahverengi bir renk görülmektedir. Yüksekliğe 11.9 cm çapı ise 17.0 cm'dir.

[80] Özgen, E. 1984: s. 115.
[81] A.g.e.: s. 116.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

1975'te O.A. Taşyürek, şimdi Adana Müzesinde bulunan ve I. Argişti'nin oğlu II. Sardur'un (M.Ö. 764-735) adı yazılı olan iki bronz obje yayınlanmıştır. Bu objeler Filadelfiya Üniversite Müzesindeki (Levha LXIVa) parçayla biçim ve teknik olarak hemen hemen aynıdır. Bu iki parça da (Levha LXIVa,b) Patnos yakınındaki Aznavurtepe'deki Urartu mezarlarında arabalarla ilişkili olan at alınlıkları, gemlikleri ve bronz disklerle bir arada bulunmuştur.[82] Adana Bölge Müzesinde ve Filadelfiya Üniversite Müzesinde bulunan ve dikdörtgen biçimli açıklıklara sahip bu mantar biçimli bronz objelerin, boyun kısımlarının çaplarının benzerlik taşıması ve perçin çivileri için tasarlanmış dikdörtgen açıklıklara sahip bulunmaları nedeniyle dingil kapağı olarak kullanılmış oldukları düşünülmektedir. Yakın Doğu'da karşılaştırma yapılabilecek örneklerin mevcut bulunmamasına karşın, uzak bir bölge olan Orta Avrupa Hallstat kültüründeki araba gömülerinde bu objelerin paralellerine rastlanılmıştır.[83] Adana Bölge Müzesindeki mantar biçimli bir başa sahip iki adet dingil kapağında yükseklik 14.3 cm, çap 16.3 cm'dir. Silindirik tabanı repose kabartma üç çizgi ile kuşatılarak dekore edilmiştir. En alttaki çizgi ile silindirin alt kenarı arasında kalan kısımda Urartu Kralı Sardur'un adı yazılıdır (Levha LXVa,b).[84]

M.Ö. 8. yüzyıla tarihlenen mantar başlı bir dingil kapağı da üzerindeki çivisi ile birlikte (Levha LXVc) görülebilmektedir.[85]

Bir dingil kapağının dingil çivisi olduğu düşünülen keskiye benzer bronzdan ve demirden yapılmış objeler de Urartu topraklarında bulunmuştur. Bu buluntulardan Doğu Anadolu'da Patnos civarında bulunmuş olup şimdi Van Bölge Müzesinde olan iki dingil çivisi, Urartu dingil kapaklarına uyum sağlayacak özelliklere sahiptir. 17.4 cm uzunluktaki örnek, bronzdan yapılmış koni biçimli bir baş kısmına sahip olup İşpuini'nin (M.Ö. 825-815) adını taşımaktadır. 1.6x0.8 cm dikdörtgen kesitinde

[82] Özgen, E. 1979: s. 191, 192.
[83] A.g.e.: s. 116.
[84] Taşyürek, O.A. 1975: s. 154.
[85] Merhav, R. 1991: s. 58.

demir bir gövdeye sahiptir. Bu çivi Urartu araba teçhizatına ait dingil çivisi tipinin en erken örneğidir (Levha LXVd). Bu çivinin başı kare biçimli bir taban üzerine oturmaktadır. Bu tabanın altında ve gövdenin en üst kısmında yer alan delik, dingil çivisini dingile tutturma işlevi görür. Böylece sabitleştirilen dingil çivisi tekerleğin savrulmadan dönmesini sağlar.[86]

M.Ö. 9. yüzyıl geç safhası ile 8. yüzyılın ilk safhasına ait diğer bir bronz dingil çivisi Levha LXVe'de görülmektedir. Levha LXVd'deki dingil çivisi kare kesitli taban üzerinde mantar biçiminde ve bronzdan yapılmış bir baş kısmına sahiptir. Boyun kısmına bir delik açılmıştır. Bu dingil çivisi 15.0 cm uzunluk ve 1.4 x 0.7 kesitiyle bilinen tüm dingil kapaklarının dikdörtgen biçimli yarığına mükemmel bir şekilde uymaktadır. Hepsi de aynı komplekse ait olan ve P.S. Münih koleksiyonunda bulunan dingil kapaklarıyla (Levha LXIIa,b) ilişkilidir. Bu çivinin dışa fırlamış ucu, dingilin ucundan kayıp düşmesini önlemek için hafifçe bükülmüştür. Bu koleksiyondaki objelerin çoğunun üzerinde Menua'nın ismi yazılı olduğundan bu döneme tarihlenirler. Bu iki dingil çivisi erken dönem Urartu arabalarına aittir.[87] Daha geç dönem Urartu arabalarına ait olan bronz dingil çivisinde (Levha LXVf) II. Sardur'un (M.Ö. 760-730) adı yazılıdır. Van Müzesinde bulunmaktadır. Demirden yapılmış gövdenin üst kısmında bulunan deliğin sadece üst kısmında değil altında da kare tabanlı ikinci bir tabaka yer aldığı için farklılık gösterir ve böylece çivinin dingil kapağına daha sağlam bir şekilde tutturulmasını sağlar.[88]

Kare taban üzerindeki mantar biçimli bronz bir baş kısmına ve demirden gövde kısmına sahip dingil çivileri (Levha LXVIa-b) daha ileri bir gelişmeyi sergiler. Yükseklikleri 15.6 cm ve 17.8 cm'dir. M.Ö. 7. yüzyıla tarihlendirilmektedirler.[89]

---

[86] Özgen, E. 1984: s. 116; Merhav, R. 1991: s. 60.
[87] Merhav, R. 1991: s. 54, 55, 67; Özgen, E. 1984: s. 116.
[88] Merhav, R. 1991: s. 61.
[89] A.g.e.: s. 66.

Toprakkale'den ele geçen dingil çivileri (Levha LXVIc-d) ise yine kare bir taban üzerindeki mantar biçimli bir başa ve dikdörtgen kesitli bir gövdeye sahiptir. M.Ö. 7. yüzyılın geç safhasına tarihlendirilmektedir. Yükseklikleri 17.7 cm ve 18.0 cm'dir.[90] Bu dingil çivilerine benzer buluntulara Toprakkale, Karmir-Blur, Adilcevaz ve Kayalıdere'de rastlanılmıştır. Ancak sözünü ettiğimiz son üç mevkiden ele geçen örnekler bu grubun dışında tutulabilirler. Çünkü büyük hacimli ve ağır olmalarından dolayı büyük bir olasılıkla perçin çivisi olarak kullanılmamış olabilirler. Toprakkale'de bulunan daha küçük örneklerden ikisi için ise R.D. Barnett çeşitli yorumlar getirmekte ve bu objelerin kapı sürgüsü veya çivi veya askı olabileceğini ileri sürmektedir.[91] Ne yazık ki bu objelerin fonksiyonu hakkında bir yorum yapabilecek yeterli detaylı bilgiye sahip değiliz; çizimlerine bakarak bu objelerin mantar biçimli bir başa, silindirik bir boyun kısmına ve dikdörtgen kesitli bir tabana ve bu tabandan aşağıya uzanan ve belki de dikdörtgen kesitli bir ana gövdeye sahip oldukları söylenebilir. Verilen uzunluklarına göre taban kısmının altındaki genişlik tahmin edilebilir. Bu genişlik 2.25 cm - 1.77 cm arasındadır. Ancak yine de bu çaplar ve verilen 17.7 cm uzunluk dingil çivisi olarak işlev görmeleri için kabul edilebilir ölçülerdir.[92]

Sonuç olarak Urartu dingil çivilerinin gruplandırılması, özgün bir Urartu dingil çivisi tipinin varlığını göstermektedir.

Urartu egemenliğindeki Kuzeybatı İran'da yer alan Hasanlu IV arabalarında ise Geç Hitit arabalarında olduğu gibi, dingilin kasanın alt orta kısmında yer alması Kuzey Suriye etkisini gösterir.[93] Levha XLVIIIa-b'deki tekerleğin ortasında yuvarlak dingil kapağı ve ortasında yuvarlak dingil çivisinin başı görülür.

---

[90] Özgen, E. 1984: s. 116; Merhav, R. 1991: s. 61, 66.
[91] Barnett, M.R.D. 1954: s. 6; Özgen, E. 1984: s. 116.
[92] Özgen, E. 1979: s. 195.
[93] Medvedskaya, I. 1988: s. 10.

3.3.3. Frig

Çok az kalıntı ele geçen Frigler'de, Gordion'da bulunan dört atlı Frig arabasında (Levha XLV-XLVII) dingil araba kasasının arka kısmında yer alır. Bu arabanın buluntu olarak ele geçen tekerleğinin poyrasında yuvarlak bir dingil kapağı ve dikdörtgen şekilli dingil çivisinin başı görülür.

3.4. ARABALARIN ÇEKİLİŞ SİSTEMİ

3.4.1. ARABA OKLARI, OK DESTEK ELEMANLARI

Arabalarda bir tek araba okunun (çeki okunun) bulunduğu ve iki atla çekilen arabaların standart olduğu M.Ö. II. Binin geç safhasının aksine, M.Ö. I. Binin ilk yarısındaki Anadolu ve diğer Önasya ülkeleri arabalarında üç farklı tipte araba oku görülmekte ve iki atla olduğu kadar, üç ve dört atla çekilen arabalar da kullanılmaktaydı.

Bu çağda tek bir merkezi araba okuna sahip arabaların kullanımı devam ederken aynı zamanda iki araba okuna sahip arabalar da bazı ülkelerde kullanılmıştır. Kıbrıs/Salamis gömülerinde bulunan tekerlekli araç kalıntıları (Levha LI-LIII), tasvirlerinde kolaylıkla anlaşılamayacak kadar küçük boyutta hatta bazen eksik betimlenmiş olan araba okları ve boyunduruklarla ilgili en açık bilgileri sunmaktadır. Kıbrıs'ta/Salamis'teki gömülerde iki atla çekilen arabalar (Levha LIXc) kasanın altından arkaya doğru uzanan merkezi tek bir araba okuna sahiptir ve kasanın arka tabanının ortasındaki dikey çubuk ile dingil arasındaki iki noktada ve ön tabandaki iki noktada olmak üzere Mısır arabaları gibi dört noktadan kasaya raptedilmektedir.[94] Kasanın altından gelen araba oku kasanın ön kısmında yukarıya doğru sade bir kavis yapmakta ve meyilli bir açı ile boyunduruğa doğru azalmaktadır. İki tekerlekli olup dört atla çekilen Kıbrıs arabaları ise (Levha LI-LIII) iki araba okuna sahiptir ve bu iki ok arabanın kasasının her iki yan tarafından çıkıp öne doğru yukarıya yatay değil,

[94] Crouwel, J.H. 1987: s. 102.

diyagonal olarak, dört atın koşulması için tasarlanmış olan boyunduruğa kadar uzanmaktadır. Kıbrıs'ın iki oklu arabalarında her iki ok araba kasasının alt döşemesinin yan kalaslarının dışa doğru çıkıntılı bir uzantısı olarak görünmekte ve sadece kasanın yan taraflarına perçin çivisi ile tutturulmaktadır.[95] Bu oklar arkada kasanın dışına doğruda bir çıkıntı yapmaktadır. Kıbrıs dışında iki araba okunun kullanıldığını gösteren tasvirler sadece "Oxus Hazineleri"ne ait olup Pers (Akamenid) dönemine tarihlenen iki altın araba modelinde; ayrıca Kuzey Afrika Kaya kabartmaları üzerindeki araba tasvirlerinde görülmektedir.[96] M.Ö. I. Binin ilk yarısında da görülen üçüncü tip araba oku "Y" biçimli olarak tanımlanan araba okudur. Araba kasasının tabanının altından araba kasasının iki yanından gelen iki yan okun kasanın önünde kasaya yakın bir yerde hemen içe ve yukarıya doğru hafifçe bükülmesi ve birbiriyle birleşmesiyle oluşmakta ve bitişik tek bir ok olarak boyunduruğa uzanmaktadır. Her bir ok araba kasasının ön kısmına ön göğüs siperinin ortasına yakın bir yere iki destek ile tutturul¬uştur. Profilden gösterilen Urartu (Levha XXIXa), Geç Hitit (Levha XXa) ve Asur (Levha LVIa, LVIIa-b) arabalarında kesin olmamakla birlikte tasvirlerdeki birçok kanıt buna benzer bir okun kullanıldığını düşündürmektedir. Şöyleki; Urartu (Levha XXVIa, XXVII, XXVIII) ve Asur araba tasvirlerinde (Levha LVIIa,b) araba oku, merkezi tek bir okta asla görülemeyecek şekilde araba kasasının tabanından öne dışarıya doğru çıkmaktadır ve bazı kabartmalardaki tasvirlerde (Levha LVIa) birinci okun altında ikinci bir okun ana hatları (Levha XXIXa) araba kasasının ön kısmı ile hayvanların arka kısmı arasında görülebilmekte ve araba kasasının diğer yan kenarının altından gelen ikinci bir okun varlığına işaret etmektedir. Bu iki özellik bu iki okun birleşerek "Y" biçimli bir ok olarak boyunduruğa uzandığını düşündürmektedir. Çünkü bu ikinci ok bir araba oku değil de bir ok desteği olsaydı, her ikisinin de kasanın alt ortasından

[95] A.g.e.: s. 106.
[96] Littauer, M.A. - Crouwel, J.H. 1979: s. 107.

çıkması gerekirdi.[97] Bu tip bir ok yukarıya doğru kıvrılmadan önce birdenbire yükselmekte ve sanki araba kasasının altından ve yan taraflarından çıkıp geliyor izlenimini vermemekte ve arabanın ön kenarında yer alan metal soketlerden (yuvalardan) çıkıp yükseliyor görünmektedir. Ancak Geç Hitit ve Urartu arabalarında "Y" biçimli ok kullanımı M.Ö. I. Binin ilk yarısında devam ederken M.Ö. 7. yüzyılda Asur'da M.Ö. II. Binde görülen merkezi konumdaki tek bir araba okuna dönüldüğü tasvirlerden anlaşılmaktadır.[98] "Y" biçimli araba okunun M.Ö. II. Binin sonlarında Kafkas ötesinin dört tekerlekli vagonlarında kullanılan "A" biçimli araba oklarından (Levha LXIb) esinlenerek üretildiği düşünülmektedir.[99]

Urartu (Levha XXIV, XXVIII) ve Asur (Levha LVI a-b) tasvirleri araba oklarının dikdörtgen kesitli olduğunu ve ekseriya desenli metal ile astarlanıp kaplandığını göstermektedir. Mısır Yeni Krallık dönemi (M.Ö. 1570-1070) araba okları, Geç Bronz Çağı ile M.Ö. I. Binin ilk yarısındaki Kıta Yunanistan araba okları ise deri veya ipten şeritlerle sarılarak bağlanmak suretiyle sağlamlaştırılmıştır. Bu ok bağlama geleneği Anadolu'da görülmez. Kanaatime göre Anadolu araba oklarının metalle kaplanması daha güvenli olmalıdır.[100]

M.Ö. I. Binde araba okunu desteklemek, sağlamlaştırmak amacıyla bazı elemanlar da kullanılmıştır:

Anadolu ve diğer Önasya ülkelerinde araba okunun ucu kıvrık değil düzdür. Ekseriya araba kasasının üst ön kısmından araba okuna doğru aşağıya dikey konumlu bir araba oku desteği (veya göğüs sipere askısı) uzanır. Dikey konumda bir ok desteği M.Ö. 9. yüzyıl Urartu, Geç Hitit ve Asur tasvirlerinde her zaman görülür ve gerçek metal bir çubuk veya metalle kaplı bir çubuktur. Asur arabalarında bu metal çubuğun kasanın yakınında hemen hemen dik açı yükseldiği ve oka bağlandığı yere yakın

[97] Littauer, M.A. - Crouwel, J.H. 1977: s. 3.
[98] Madhloom, T.A. 1970: s. 12.
[99] Littauer, M.A. - Crouwel, J.H. 1977: s. 6.
[100] Littauer, M.A. - Crouwel, J.H. 1979: s. 110; Crouwel, J.H. 1992: s. 74.

çatallandığı görülmektedir[101] (Levha LVIa, LVIIa). Ancak Urartu'da diagonal olarak yerleştirilmiştir. Bu kısa ok desteği araba okunu ön göğüs siperinin üst kısmına bağlamaktadır (Levha XXIV). Bu dikey konumlu araba oku desteği, çağdaş Batı Anadolu ve Kıta Yunanistan arabalarında görülmez.[102]

Diğer bir araba oku destek elemanı da M.Ö. 9. yüzyıl ve bazen M.Ö. 8. yüzyıl Urartu, Geç Hitit ve Asur araba tasvirlerinde görülen ve ekseriya dekore edilmiş, bezelye zarfı biçiminde, yani yaklaşık oval biçimli bir eleman olup öndeki göğüs siperinin üst kısmından öne doğru boyunduruk okunun ucuna uzanmaktadır (Geç Hitit IIIb, XXIa; Urartu XXIIb; Asur LVIa; LVIIa). Bu elemanın bir ok askısı olabileceği gibi, şeklinden anlaşılacağı üzere bir yay çantası da olabileceği ileri sürülmüştür ve işlevi konusunda çok farklı yorumlar yapılmıştır. P. Calmeyer ve U. Seidle gibi bilim adamları yay çantası yorumunu yaparken, W.O. Nagel ve T.A. Madhloom gibi bir kısım bilim adamı ise araba oku ucu destek çubuğu veya üst araba oku[103] yorumunu yapmıştır. Bu oval biçimli üst araba oku (araba oku ucu destek çubuğu) Asur'da III. Tiglat-Pileser'den (M.Ö. 745-727) sonra kullanılmamış ve bu okun yerini aynı konumda olan bir çubuk veya kösele şeritten bir ok ucu desteği almıştır (Levha LVIIIa, LVIIIb). Ancak M.Ö. 8. yüzyılda bazı Geç Hitit arabaları oval biçimli üst araba oku yerine Asur'un M.Ö. 12. veya 11. yüzyıllardaki basit bir çubuk veya kösele şerit şeklindeki üst araba okunu göstermektedir (Levha XIII, XVI, XIX).[104]

Koşulu bir arabada kasanın öndeki göğüs siperinin üst köşesinden boyunduruğa uzanıp boyunduruk okunun ucuna bağlanan araba oku ucu (veya üst araba oku) boyunduruk tarafından aşağıya çekilmekte ve böylece araba kasasının önünün yukarıya kalkmasına engel olunmaktadır. Bu araba oku ucu desteğini oluşturan oval

[101] Madhloom, T.A. 1970: s. 32.
[102] Crouwel, J.H. 1992: s. 39.
[103] Madhloom, T.A. 1970: s. 11.
[104] Littauer, M.A.- Crouwel, J.H. 1979: s. 110.

biçimli obje veya ip tam konumunda olduğu zaman gerilmiş bir yaya benzemektedir. Ok ile kasa tabakanın iskeletinin bağlandığı bölgeye yapılacak baskıyı azaltmak için araba okunun ucu ile araba kasasının ön kısmı arasında güçlü bir bağlantı olması şarttır. Araba oku ucu destek elemanı, arabada bir veya iki kişi durduğu zaman veya araba engelli bir yoldan geçerken oluşacak aşırı etki anında kasa iskeletinin ön üst kenarının oktan uzaklaşması olasılığını azaltmaktadır.[105]

Geç Hitit (Levha XXIa) ve Urartu arabalarında (Levha XXIIb) görülen bu üst araba oku veya araba oku ucu destek çubuğu Urartu egemenlik alanı olan çağdaşı Hasanlu IV (M.Ö. 1000-800) yerleşmesi arabalarında görülmez. M.Ö. 6. yüzyıla ait Akamenid araba tasvirlerinde de üst araba oku yer almaz. Frig kenti Gordion'da M.Ö. 6. yüzyıla tarihlenen pişmiş toprak bir kabartma üzerindeki araba tasvirinde (Levha XLVIIb) ise kasanın ön üst ucundan boyunduruğa uzanan iki sıra ip şeklinde bir üst araba oku (ok ucu desteği) görülür. Bazı bilim adamları üst araba oku kullanımının Asur'a ve oradan da Urartu'ya Geç Hititler'den geçen bir uygulama olduğunu ileri sürmektedir.[106]

Dikey konumlu ok destek elemanı ve oval biçimli araba oku ucu desteği (veya üst araba oku) dışında Anadolu ve diğer Önasya arabalarında kullanılan diğer bir araba oku destek elemanı da araba oku kuşakları (bağları) dır. Kıbrıs'ın ve Yunanistan'ın (Levha LXVIIIa, LXVIIIb) merkezi tek oklu arabalarında araba okunu araba kasasının ön kısmının altına, her iki yanından bağlayan iki adet kuşak standart olarak kullanılmaktaydı. Cepheden betimlenen Yunanistan arabalarında bu kuşaklar çok açık görülürken, profilden betimlenen Urartu ve Geç Hitit arabalarında her zaman açıkça görülmez. Bu kuşaklar araba okunun yanlara doğru herhangi bir hareketini kısıtlar ve önde ok ile kasa tabanı arasındaki birleşme noktasındaki baskıyı

[105] Madhloom, T.A. 1970: s. 17; Crouwel, J.H. 1992: s. 72.
[106] Littauer, M.A. - Crouwel, J.H. 1979: s. 110; Vieyra, M. 1955: s. 76.

azaltır.[107] "Y" biçimli oka sahip olduğu düşünülen Geç Hitit, Urartu, Frig ve Asur arabalarında da "Y" biçimli okun her bir kolunda buna benzer bir kuşak görülür.[108]

M.Ö. I. Binin ilk yarısında Anadolu ve diğer Önasya ülkelerinde görülen arabaların çekiliş sisteminde kullanılan çeşitli araba okları ve destek elemanlarını bir arada kısaca belirttikten sonra her kültürde yer alan arabaların çekiliş sistemini örnekleriyle inceleyeceğiz:

3.4.1.1. Geç Hitit

Geç Hitit arabaları M.Ö. 9. yüzyıl araba tipi ve M.Ö. 8. yüzyıl araba tipi olmak üzere iki tiptedir. Ancak bu iki tip arabanın eş zamanlı olarak da kullanıldığı tasvirlerden anlaşılmaktadır. Birinci tip arabaların tekerleği altı ispitli iken ikinci tipin tekerleği Asur etkisiyle sekiz ispitlidir (Levha VIII). Geç Hitit kabartmalarında araba okları her zaman betimlenmemekle birlikte M.Ö. 8. yüzyıl Geç Hitit kabartması üzerindeki Sakçagözü arabasından (Levha XXIa) açıkça anlaşılacağı üzere, M.Ö. I. Binin ilk yarısındaki Önasya arabaları gibi Geç Hitit arabaları da çağdaşı olan Urartu ve Asur arabalarındakine benzer bir çekiliş yöntemine sahiptir. Geç Hitit araba tasvirlerinde gösterilmeyen araba okuna (çeki okuna) karşın üst araba oku (araba oku ucu destek çubuğu) açıkça görülmekte ve bu okun kumaş veya deri ile kaplanmış olduğu tasvirdeki çizgilerden anlaşılmaktadır. Tell-Halaf, Zincirli ve Kargamış'taki Geç Hitit arabalarının M.Ö. 9. yüzyıla ait olanlarında arabanın ön kısmından atın omuzlarına doğru uzanan bir ok görülür. M.Ö. 9. yüzyıl arabası olan Tell-Halaf (Levha XVI) ve Zincirli (Levha XIX) arabalarında ayrıca bir üst araba oku arabanın ön üst kısmından atın boyunduruğuna uzanmaktadır. Bu tasvirlerdeki üst araba oku halata benzeyen bir desenle süslenmiştir. Zincirli örneğinde, okun altında görülen çizgiler bir zamanlar kumaşla kaplanmak suretiyle dekore edildiği izlenimini vermektedir. Kargamış arabalarında (Levha IIIb, VIII) üst araba oku oval biçimde

[107] Crouwel, J.H. 1992: s. 38.
[108] Crouwel, J.H. 1987: s.107.

olup M.Ö. 9. yüzyıldan III. Tiglat-Pileser (M.Ö. 745-727) döneminin sonuna değin Asur'da kullanılana benzemektedir.[109]

Geç Hitit araba tasvirlerinde, bir kaç örnek hariç, genellikle kasanın altından çıkan araba oku tasvir edilmemiştir. M.Ö. 8. yüzyıla tarihlenen Kargamış arabasında (Levha IIIb) kasanın tabanının altından çıkıp kasanın önünde aşağıdan yukarıya doğru kavisli bir biçimde yükseldikten sonra atın omuzlarına doğru uzanan bir araba oku olduğunu düşündüğüm bir ok görülür. Ancak bu tasvir net olmadığından ok olarak düşünülen çubuk kasanın alt ve yan kenarını çevreleyen bir bordür izlenimini de vermektedir. Bu Kargamış arabasında oval biçimli üst araba oku açıkça görülür.

Levha XIV'de görülen Malatya arabası tasvirinde ise kasanın altından çıktıktan sonra kasanın önünde keskin bir şekilde aşağıdan yukarıya yükseldikten sonra öne boyunduruğa doğru yatay şekilde uzandığı izlenimini veren bir araba oku görülür.

M.Ö. 8. yüzyıla tarihlenen Tell-Halaf arabasında (Levha XVII) kasanın en üst ucundan boyunduruğa doğru uzanan ve kasanın üst köşesine bir kanca ile tutturulan kalın bir çubuk şeklinde üst araba oku açıkça görülür.

Levha XXa'daki Tell-Tainat araba tasvirindeki arabanın rozetlerle süslü oval bir üst araba oku vardır. Asur örneklerinde görüldüğü gibi bu arabada kasanın altından gelen ve arabanın önüne yakın yerde kavis yaparak yükselen, ancak bu tasvirde gösterilmeyen bir araba okunun (çeki okunun) da var olduğu, dikey konumunda duran ucu çatallı bir destek çubuğunun varlığından açıkça anlaşılmaktadır. Bu çatallı destek çubuğu ve aynı zamanda Levha VIII'deki Kargamış arabasının bir kısmı görülen dikey destek çubuğu, Geç Hitit arabalarının araba okunun çağdaşı Urartu ve Asur arabalarında olduğu gibi "Y" biçimli bir ok olduğu izlenimini vermektedir.

[109] Madhloom, T.A. 1970: s. 28; Littauer, M.A. - Crouwel, J.H. 1979: s. 118.

İkinci tip Tell-Halaf arabası (Levha XV) ile Sakçagözü arabası (Levha XXIa) ve Tell-Tainat arabası (Levha XXa) M.Ö. 8. yüzyıla ait olan ikinci tip Geç Hitit arabalarıdır ve III. Tiglat-Pileser döneminin Asur arabalarının etkisini taşımaktadırlar. Kasa ve tekerlek gibi özelliklerinde çok yakın benzerlikler görülür.

3.4.1.2. Urartu

M.Ö. 9. yüzyıl ve 8. yüzyılın erken safhasına ait erken Urartu arabaları ile daha sonraki yüzyıllara ait geç dönem Urartu arabaları arasında ayırt edici farklı özellikler bulunmaktadır. Ancak her iki dönem arabaları da aynı çekiliş yöntemine sahiptir.

Erken Urartu arabası olan ve Van steli üzerindeki kabartmada iki atla çekildiği görünen M.Ö. 9. yüzyıl ile M.Ö. 8. yüzyılın erken safhasına tarihlenen araba tasviri (Levha XXIIb) kabartmanın yüzeyi aşınmış olmasına rağmen erken dönem Urartu arabalarının önemli özelliklerini sergiler. Bu arabanın araba oku (çeki oku) kabaca ve acemice betimlenmiştir. Tek bir merkezi ok gibi araba kasasının altından çıkan bu okun Kıbrıs'taki çağdaşı arabalarda görüldüğü gibi "Y" biçimli bir araba oku olup olmadığını kesinlikle gösteren bir kanıt mevcut değildir. Tasvirde görülen sadece araba kasasının tabanının altından çıkıp öne uzanan tek bir merkezi çubuğun uzantısıdır ve tasvirde tekerleğin arkasında görülmektedir.

M.Ö. 9. yüzyıldan M.Ö. 8. yüzyıl Tiglat-Pileser (M.Ö. 745-727) dönemine kadar ki Asur kabartmalarındaki ve M.Ö. 8. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Geç Hitit arabalarında sık sık görüldüğü gibi, Van'daki bu Urartu araba tasvirinde de (Levha XXIIb) arabanın ön üst köşesi ile araba okunun uç kısmı arasında bezelye tohumu zarfı biçiminde (oval) asılı duran objenin araba oku ucu destek çubuğu veya bazı bilim adamlarınca üst araba oku olarak yorumlandığını daha önce belirtmiştik. Bu ok ucu destek çubuğu, aşırı bir etkilenme anında kasa iskeletinin ön kenarının araba okundan uzaklaşmasını önlemektedir.

Levha XXIIb'de atın boynunun arkasında zıt bir pozisyonda betimlenen düğüme benzer eleman, ya boyunduruğun uç kısmı veya araba okunun uç kısmı olabilir.[110]

Toprakkale'de bulunan bir mühür baskısı üzerindeki erken Urartu arabasında (Levha XXIIIb) ise mühür çok yıpranmış olduğundan boyunduruk oku teşhis edilememektedir. Bu araba M.Ö. 8. yüzyılın geç safhasına tarihlendirilmektedir. Çünkü mühür baskısının altında Urartu kralı Rusa'ya (M.Ö. 735-713) ait bir yazıt bulunmaktadır.[111]

Erken Urartu arabalarından M.Ö. I. Binin ilk yarısına tarihlenen Ermenistan'da Paravakar'da ele geçen bronz araba modelinde (Levha XXIIIa) kasanın tabanının altından çıkan ve hafifçe yukarıya doğru kıvrılıp bir kavis yaptıktan sonra tekrar bir kanca ucu veya soru işaretine benzer keskin bir şekilde aşağıya doğru geniş bir kavis çizdikten sonra tekrar yukarıya boyunduruğa doğru yönelen çok ilginç merkezi konumlu tek bir araba oku görülür.

İkinci tip Urartu arabalarında (Levha XXVa, XXVIII, XXX, XXXIX) arkada kasa tabanının altında dingile tutturulmuş görülen çubuk araba oku (çeki oku) olabilir. Araba kasası, dingilin ve araba okunun üzerine oturduğundan araba oku özellikle göğüs siperinin önüne doğru eğilmiş durumdadır. Bu suretle, atlar arabaya koşulduğunda araba kasasının tabanı yaklaşık olarak yatay bir pozisyon almaktadır. Bu nedenle araba oku, atı sadece boyunduruğa koşmak görevi değil, aynı zamanda belki de kısmen araba kasasının alt kısmı işlevini de görmektedir. Bu araba oku, diyagonal olarak yerleştirilmiş kısa bir destek çubuğu vasıtası ile ön göğüs siperinin üst kısmına bağlanmıştır. Bu araba oku desteği bazen araba kasasının üst ön kısmının ucundan çıkıp boyunduruğa uzanan üst araba okuna bağlanıyor görünmektedir (Levha XXVa, XXVII, XXVIII).

---

[110] Özgen, E. 1983: s. 114.
[111] A.g.e.: s. 113.

Levha XXIV ve Levha XXVIII görüldüğü gibi araba okunun tasvirlerde genellikle desenli görülmesi Asur araba oklarına benzer şekilde bu okların da üzerinin dekorasyonlu bir metal ile kaplanmış olabileceğini düşündürmektedir.

Geç dönem arabalarından M.Ö. 7. yüzyıla tarihlenen (Levha XXVIa, XXIXb) araba tasvirlerinde araba kasasının altından bir birine paralel iki okun çıktığı görülür. Levha XXVIa'daki araba okları diğer araba oklarına göre çok ince çubuklar olarak gösterilmiştir. Levha XXIXa'daki Kayalıdere bronz levhası üzerindeki araba tasvirinde bu birbirine paralel çift çubuk gibi görünen araba okları (çeki oku) kasasının ön göğüs siperinin üst kısmına üçgen biçimli bir destek çubuğu ile tutturulmuştur ve tasvirde ters dönmüş "V" harfi biçimindeki bu çubuğun bir ayağı bir oka diğer ayağı ikinci bir oka dayanır görünmektedir. Bu şekilde kasanın altından çıkan iki ok görülmesi, bu arabalarda "Y" biçimli bir okun kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. Kasanın göğüs siperinin bu ters "V" biçimli destek çubuğu ile birleştiği üst noktadan boyunduruğa doğru bir üst araba oku da uzanmaktadır.

Levha XXIIIc'deki araba tasvirinde üst araba okunun süslü yumuşak bir deri veya kumaşla kaplanmış olduğu görülür. Nor-Areş veya Arin-Berd'den ele geçtiği düşünülen bronz bir araba tasvirinde iki atla çekilen arabanın (Levha XXX) araba ve boyunduruk oku görülmez, ancak çizimde arabanın altından çıkıp öne uzanan ve arabanın üst kısmı ile bir destek çubuğu vasıtası ile birleşen araba oku C.A. Burney ve D.M. Lang tarafından gösterilmiştir.[112]

Urartu egemenlik alanına giren Hasanlu IV fildişleri üzerindeki araba tasvirleri M.Ö. 9. yüzyıl Önasya arabalarının birçok özelliklerini taşır. Aynı özellikler Asur kabartmaları ve Urartu bronzları üzerindeki M.Ö. 9. ve 8. yüzyıl arabalarında da görülür. Hasanlu arabalarında kasanın alt tabanının altından çıkan araba okunun boyunduruğa uzandığı ve atın boynunun üst kısmında yer alan boyunduruğun

[112] Burney, C.A. - Lang, D.M. 1971: Fig. 65; Özgen E., 1983: s. 128, Fig. 13.

ortasında mantar başlı iki olojenin yer aldığı görülür. Ancak Urartu, Geç Hitit ve Asur arabalarında görülen oval biçimli üst araba oku Hasanlu arabalarında görülmez (Levha XLVIIIb, L).

3.4.1.3. Frig

Friglerden günümüze çok az buluntu veya tasvir kaldığından bu konudaki bilgilerimiz sınırlıdır. Frig kenti Gordion kazılarında Tümülüs P. 40'ta ele geçen dört atlı bronz araba modelinde (Levha XLVI) günümüze değin korunmuş olan parçalar dört at, dört adet kayış ve tekerleklerdir. Bu arabanın çeki okuna ait bir ize rastlanılmamıştır. Ancak Tumulus E'de ve F'de ince bronz tabakasından yapılmış gerçek araba oku ucu kapakları bulunmuştur. Buluntular arasında ele geçmeyen araba okunun araba kasasının altından çıkıp öne doğru uzanan düz bir çubuk şeklinde merkezi bir ok (Levha XLVI) veya "Y" biçimli bir ok olduğu düşünülmektedir.[113]

Levha XLVb-XLVI'deki arabanın "Y" biçimli oku arabanın kasasının altında dingilinin sağ ve sol ucuna ve tekerlek poyrasının iç kısmına gelecek şekilde iki perçin çivisi ile tutturulan ve içe doğru eğik iki çubuk şeklinde olup bu eğik çubuklar kasanın arkasından öne gittikçe birbiriyle birleşmekte, yani bu iki eğik çubuk dingil ile bir üçgen oluşturmaktadır. Bu üçgenin sivri tepesi boyunduruğa gelecek şekilde, boyunduruğa yakın bir yerde, bu iki ok birleşmektedir. Bu araba okunun veya kasasının konstrüksiyonunu kesin şekilde yapabilecek yeterli bilgi ve detay mevcut değildir. İki oktan oluşan "Y" biçimli araba oku su buharı ile sadece bir yöne doğru bükülmüş bir ok olabilir. Frigler bu dönemde ahşap elemanların su buharı tekniği ile bükülmesi uygulamasını biliyorlardı. Böylesine minyatür dört atlı bronzdan araba örneklerinin dış kaynaklı olması olası görülmemektedir.[114]

Tümülüs P. 40'daki Frig araba modelinin tekerlek yapısı, atların düğümlü yelesi ve kuyruğu, araba oku ve boyunduruğu, dört attan sadece ikisinin boyunduruğa

[113] Young, S.R. 1981: s. 22.
[114] A.g.e.: s. 24.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

koşulması ve dıştaki atların sadece koşum takımları ile bağlı olması açısından M.Ö. 9. yüzyıl II. Asurnasirpal dönemi arabaları ile benzeşmektedir.[115]

Gordion'da M.Ö. 550'ye tarihlenen ve pişmiş topraktan bir kabartma üzerindeki Frig arabası tasvirinde (Levha XLVIIb) kasasının ön üst ucundan boyunduruğa uzanan bir üst araba oku görülmektedir. Bu ok belki de ince iki sıra kayıştan yapılmıştır. Bu tasvir çok silik olmakla birlikte boyunduruğun ortasında hayvan başı süslemelerin var olduğu izlenimini vermektedir.

3.4.2. ARABA OKU UÇLARI

3.4.2.1. Urartu

Erken dönem Urartu arabalarının uçlarına ait dekorasyonlu bronz objeler Urartu topraklarındaki kazılarda ele geçmiş ve çeşitli müzelere dağıtılmıştır. Erken dönem Urartu arabalarında (M.Ö. 9. yüzyıl ile M.Ö. 8. yüzyılın erken safhası) tek tarafı kapalı bronz silindirik objelerin genellikle araba okunun uçları olduğu düşünülmektedir. Biçim ve dekorasyon açısından dingil kapaklarına çok benzemektedirler. Kapalı ucundaki yuvarlak kapak şeklindeki diskin orta bombesinde yer alan kanatlı ve kuyruklu bir halka içerisinde ve boğa üzerinde duran tanrı motifi (Levha LXIIc) veya yapraklarının uçları yuvarlak veya testere dişli olan bir rozet (Levha LXIII) veya bitki saplı kozalaklar (Levha LXIIa) motifi, dingil kapakları (Levha LXIIa) üzerindeki motiflerle yakın bir benzerlik taşımaktadır.[116] Bu araba oku uçlarına ait ele geçen ve yayınlanmış olan örnekler, tasvirlerine bakılarak aşağıda kısaca tanımlanmıştır:

1- Bronz bir silindir (Levha LXIIa). M.Ö. 9. yüzyılın geç dönemine aittir. Bu silindirin kapalı ucunda yer alan ve bir kapak gibi silindirin ucunu kapatan disk biçimli objenin orta bombesindeki sekiz yapraklı rozetten çıkıp diskin çevresine

[115] A.g.e.: s.26.
[116] Merhav, R. 1991: s. 55.

doğru uzanan bitki saplarının ucunda kozalağa benzeyen tomurcuklar görülmektedir. Bu silindirin bugünkü uzunluğu 14.6 cm, çapı 4.7 cm'dir.

2- Bir ucu kapalı bronz silindirler (Levha LXIII). M.Ö. 9. yüzyılın geç safhası ile M.Ö. 8. yüzyılın erken safhasına tarihlendirilmektedir. Araba okunun uçları olarak kullanılmaktadırlar. Diğer araba parçalarının uçları olarak da kullanılmış olabilirler.[117] Bu silindirin kapalı ucundaki disk biçimli yuvarlak objenin orta bombesinde onaltı yapraklı bir rozet yer almaktadır. Diskin çevresi tomurcuk girlant motifinden bir bordür ile kuşatılmıştır. Silindirin gövdesi ise tomurcuk-girlant motifi dizileri ile kuşatılmıştır ve bu diziler arasında kalan bantlar yürüyüş halinde arka arkaya sıralanan dört ayaklı fantastik yaratıklar motifi ile dekore edilmiştir.

3- Menua'nın adı yazılı bronz silindir (Levha LXIIIe) gövdesi tomurcuk girlant motifi dizileri ve bu dizilerin arasında kalan bantlarda arka arkaya yürüyen fantastik yaratıklar ile dekore edilmiştir. Kapalı ucunu bir kapak gibi kapatan disk biçimli obje, orta bombesindeki onaltı yapraklı rozet motifi ve diski çevreleyen iki ince bant ile dekore edilmiştir.

4- Araba oku ucu olarak kullanılan bronz bir silindirin (Levha LXIIc) gövdesi tomurcuk girlant motifi dizileriyle kuşatılmış ve bu diziler arasında kalan iki bant içerisinde tek sıra halinde arka arkaya yürüyen iki ayaklı karışık yaratıklar motifi ile dekore edilmiştir. Kapalı ucundaki disk biçimli obje iki dairesel çizgiden oluşan bir bordürle çevrelenmiş ve orta kısmında boğa üzerinde ve kanatlı ve kuyruklu bir halka içerisinde duran bir tanrı motifi ile süslenmiştir. M.Ö. 9. yüzyıl sonlarına tarihlendirilmektedir. Uzunluk 17.8 cm, çap 5.9 cm'dir.

5- Bronzdan yapılmış araba oku ucu (Levha LXIX, LXXb) Japonya'da özel bir koleksiyondadır. İşpuini dönemine aittir. Silindir kısmı püskül demetlerinden oluşan ve silindirin çevresini yatay bantlar halinde kuşatan zincir motifi ile dekore

[117] A.g.e.: s. 97.

edilmiştir. Bu motif İşpuini döneminin özelliğidir. Kapalı ucunda kapak gibi duran disk kısmı ise iki konsentrik çizgiden oluşan bir bordürle çevrelenmiştir. Orta kısmında boğa üzerinde ve kanatlı ve kuyruklu bir halka içerisinde duran ve sağ elini kutsar pozisyonda yukarıya kaldıran, sol elinde genellikle bir yay taşıyan bir erkek tanrı motifi ile dekore edilmiştir.[118]

Buna benzer dekorasyonda bronzdan diğer bir araba oku ucu (Levha LXXb) görülmektedir. Yüksekliği 17.8 cm, çapı 5.9 cm'dir. Silindirin gövdesinde aralıklarla yer alan 4 adet bant içerisinde kozalak motifi dizileri görülür. Disk biçimli kapak kısmında boğa üzerinde duran kanatlı tanrı motifi yer alır.[119]

6- Bir çift silindir (Levha LXIIIc-d) silindirin gövdesi dört bant halinde tomurcuk zincirleri ile kuşatılmıştır ve kapalı ucundaki disk biçimli kısım iki sıra çizgiden oluşan bir bordür ile orta kısmında onaltı yapraklı bir rozet ile dekore edilmiştir. Bu rozetin yapraklarının uçları yuvarlak değil testere dişlidir. Uzunluk 17.6 cm, açık tarafındaki çapı 6.5 cm'dir.[120]

İşpuini-Menua çağına tarihlenen bu çeşit objelerin örneklerinden yaklaşık onaltısını halihazırda bilmekteyiz. Bunlardan yedi tanesi 16.0cm - 20.0cm uzunluğunda ve açık ucunda 5.0cm - 6.0cm çapındadır. Diğer yedisi 9.0 cm-15.0 cm uzunluğunda ve 4.5 cm-6.0 cm çapındadır. Yalnız Japonya'da özel bir koleksiyonda bulunan bir örnek 5.3 cm uzunluğunda ve 3.2 cm çapında olan küçük bir örnektir. Bu objelerin boyutlarındaki bu önemli farklılıklar ve II. Sardur'un ismi yazılı Karmir-Blur'da bulunan 5.4 cm uzunluk ve 4.8 cm çapındaki benzer, ancak küçük, diğer bir örnek göz önüne alındığında, bu objelerin işlevi konusunda tereddütler yaratmaktadır. Bu durum karşısında bazı bilim adamları bu bronz silindirlerin sadece

[118] A.g.e.: s. 98.
[119] A.g.e.: s. 105.
[120] A.g.e.: s. 73.

araba oku ucu olarak değil, diğer araba parçalarının da uçları olarak kullanılmış olabileceklerini ileri sürmektedirler.[121]

Bu dekore edilmiş silindirlerin fonksiyonu ile ilgili diğer bir sorun ise bir kısmının (Levha LXIIIa-d) ikili bir takım oluşturması yani çift olarak yapılmasıdır. Levha LXIIc, LXIIIe'nin eş parçası Japonya'da özel bir koleksiyonda bulunmaktadır. Şayet bu silindir çiftleri araba ok uçları olarak kullanılmış ise, birçok bilim adamının önerdiği gibi, erken Urartu arabalarının en azından bir kısmının dört atın koşulu olduğu Kıbrıs/Salamis'te bulunan "Kıbrıs arabası" (Levha LI) gibi bir değil, iki araba okuna sahip olabileceklerini düşündürmektedir. Ancak bir çift oluşturan silindirler yanında, aynı dekorasyona sahip ikiden fazla sayıda silindirlere de rastlanılması bu silindirlerin işlevi konusunda şüpheler uyandırmaktadır. Bu gruplandırmalar sonucunda bu bronz silindirlerin arabanın farklı kısımları için bitiş noktası yani uç kısmı olarak değişik bir şekilde kullanılmış ve sadece araba okunun ucu olarak kullanılmamış olabilecekleri şeklindeki ilk görüşleri desteklemektedir. Ayrıca bu ok uçlarının yuvarlak kesitli olması araba okunun da yuvarlak kesitli olmasını gerektirmez. Araba oku kare veya dikdörtgen kesitli olabilir.[122] Asur ve Urartu araba tasvirlerinde araba oku da dekorasyonlu metal ile kaplanmış gösterilmektedir.

Erzincan yakınındaki Altıntepe mezarlarında bulunan araba oku uçları bir at kafası biçiminde olup tek parça olarak dökümü yapılmıştır. Pırtlak gözleri, sivri kulakları ve paralel çizgilerle gösterilen yelesi kakma tekniği ile işlenmiştir. Bu at kafası Karmir-Blur'da 1957'de bulunan ve aynı şekilde araba ok ucu olduğu düşünülen bronzdan at kafasına (Levha LXXa) çok benzemektedir. Araba oklarının uçlarında hayvan başlarının kullanılması belki de Asur ve Transkafkasya'da yaygın idi. Ancak Urartu'da bulunanların paralellerine sadece Asur kabartmalarının üzerindeki araba tasvirlerinde (Levha LVIIIb) rastlanılmaktadır. Bu hayvan başı

[121] A.g.e.: s. 55.
[122] A.g.e.: s. 56

araba oku uçlarının orijini kesinlikle saptanamamıştır. Urartu miğferleri üzerinde Asur tipi arabaların betimlenmiş olmasına karşın, bazı Urartu savaş arabalarının Bronz Çağı Transkafkasya ve Kafkasya araba tiplerinin bazı arkaik özelliklerini korudukları anlaşılmaktadır. Levha LXXa'daki Karmir-Blur'dan ele geçen ve şimdi Ermenistan Tarih Müzesinde bulunan ve araba oku ucu olarak kullanıldığı düşünülen bronz at kafası bu geleneğin Urartu'da da uygulandığını göstermektedir.[123]

3.5. KOŞUMLAMA

3.5.1. BOYUNDURUKLAR, BOYUNDURUK UÇLARI, SEMERLERİ ve KUŞAKLARI

M.Ö. I. Binin ilk yarısında Anadolu ve diğer Önasya ülkeleri ve Yunanistan ile Ege adalarında iki veya dört atla çekilen arabalar kullanılmaktaydı. Urartu arabaları tasvirlerde iki atla (Topkale arabası hariç) çekilir gösterilmektedir. Geç Hitit arabaları da tek atla çekilir gösterilmelerine rağmen, dizgin ve sorguç sayısı gibi diğer kanıtlar bu arabaların aslında iki atla çekildiklerini göstermektedir. Önasya'da iki veya üç atlı arabalar Asur'da I. Asurnasirpal zamanında (M.Ö. 1049-1031) "Beyaz Obelisk" üzerinde yan yana görülmektedir. İki veya üç atlı arabalara Asur'da M.Ö. 9. yüzyılda, Yunanistan'da ise çok ender olsa da M.Ö. 8. yüzyılda araba tasvirleri arasında rastlanılır. Asur ve Kıbrıs'ta dört atla çekilen arabalar M.Ö. 8. yüzyıl sonlarından itibaren görülmeye başlar. Ancak arabaların iki veya üç atla betimlendiği II. Asurnasirpal (M.Ö. 883-859) zamanında dizginlerin sayısına bakılırsa, üç atlı arabalarda gerçekte dört at kullanıldığı anlaşılır (Levha LVIa).

Ancak Frigler'de ve Asurlar'da dört atlı arabalar M.Ö. 8. yüzyılda kullanıma girerken, Doğu Akdeniz ülkelerinde dört atın koşulu olduğu arabalar M.Ö. 7. ve 6. yüzyıldan önceye tarihlendirilmekte ve ele geçen pişmiş toprak araba modellerinde görülmektedir. Asur arabalarının aksine bu arabalar her zaman iki araba okuna ve bu

[123] Azarpay, G. 1968: s. 52.

iki araba okuyla birlikte dört atın koşulduğu tek bir boyunduruğa (Levha LVIb) veya her iki at için tasarlanmış iki ayrı boyunduruğa sahip dört atlı arabalar olarak gösterilmektedir. Kıbrıs arabaları da M.Ö. 8. yüzyıldan itibaren merkezi tek bir oka bağlı bir boyunduruğa veya iki ayrı boyunduruğa koşulu dört at veya tek boyunduruğa koşulu dört at tarafından çekilmekte idi.

Önemli olan husus şu ki M.Ö. I. Binde arabalar iki, üç veya dört atla çekiliyor olsa da her koşul altında bu atlardan sadece ikisi boyunduruğa koşulmakta ve dört atlı bir arabada (Levha LXXI) içte duran iki at boyunduruğa koşulurken, her iki dış tarafta duran iki at ise boyunduruğa koşulmamakta, ancak bir iple boyunduruğun ucuna bağlanmaktaydı. İç kısımdaki iki at boyunduruğun yükünü bilfiil taşımakta ve dış atlara göre daha fazla bir çekiş gücü sağlamaktaydı. Bu düzeneğin prototipi Mezopotamya arabalarında (Tell-Agrap'taki araba modelinde) görülmektedir.[124] Frig kenti Gordion'da ele geçen kırık minyatür bir araba modeli de iki at için tasarlanmış bir boyunduruğa sahiptir. Bu araba içteki iki atın boyunduruğa koşulu olduğu; dıştaki iki atın ise boyunduruğa koşulmadan bir kayışla boyunduruğun ucuna bağlandığı dört atlı bir arabadır[125] (Levha XLV, XLVIIa).

Boyunduruklar her hayvanın boynundan geçen bir boyun kayışı veya boyunluk ve karnından ve omuzunun üstünden dolanan bir kolanla yerinde tutulmaktaydı.[126]

M.Ö. I. Binin ilk yarısının başlangıcında M.Ö. 9. yüzyıl ile M.Ö. 8. yüzyılın erken safhasında Urartu, Geç Hitit ve II. Asurnasirpal'den, hatta I. Asurnasirpal'den itibaren Asur arabalarının ve M.Ö. 6. yüzyıl Frig arabasının (Levha XLVIIb) ve Kıbrıs'ın M.Ö. 8. yüzyıl arabalarının (Levha LI-LIII) boyundurukları ince kavisli yukarıya kıvrık uçlara sahip birbirine benzer boyunduruklardır ve uçlarında hayvan başı süslemeleri (boğa, at, örden vb.) yer alır (Levha LVIa Asur, XXXIa Urartu, XIX

[124] Madhloom, T.A. 1970: s. 16.
[125] Littauer, M.A. - Crouwel, J.H. 1979: s. 103.
[126] A.g.e.: s. 108.

Geç Hitit arabası). Hasanlu arabalarında da boyunduruğun ortasında mantar başlı iki obje görülür (Levha XLVIIIb). M.Ö. 6. yüzyıla ait bir Frig arabasının (Levha XLVIIb) boyunduruğunun ortasında da bir kuş başı bulunmaktadır.

Bu hayvan başı süslemeleri sadece süsleme amaçlı olmayıp koşum kayışlarının bağlanabileceği yerler olabilir. Bu boyundurukların boynuza benzeyen kıvrık uçları Geç Bronz Çağı Mısır arabalarının (Levha LVb) boynuz biçimli kıvrık uçlarını anımsatır.[127]

Ancak Geç dönem (M.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısı ve 7. yüzyıl) Urartu arabalarında (Levha XXIIIc) ve II. Sargon'dan (M.Ö. 722-705) itibaren özellikle Sanherib ve Asurbanipal dönemindeki Asur boyundurukları üzerinde hayvan başı süslemeleri yer almaz. Bu dönemden itibaren iki parçadan yapılmış ve üzeri dekorasyonlu boyunduruk uçları kullanılmaya başlar. Geç Hitit arabaları boyunduruklarında da Urartulardakine benzer boyunduruk uçlarının görülmesi M.Ö. 8. yüzyıl geç safhası ile M.Ö. 7. yüzyılda tüm Önasya'da bu tip bir boyunduruk ucunun yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir.[128]

M.Ö. I. Binin ilk yarısında Anadolu dahil tüm Önasya ülkelerinde boyunduruk üzerinde bazı süsleme elemanları da yer alır. Bunlardan birisi çok yaygın olarak kullanılan yelpaze biçimli objelerdir. Urartu tasvirlerinde bu objelerin boyunduruk okuna mı yoksa boyunduruğa mı takılı olduğunu kesinlikle saptamak zor ise de boyunduruk oklarına bağlandıkları düşünülmekte ve tasvirlerde atların enselerinin arkasında görülmektedir.[129]

Geç Hititlere ait Kuzey Suriye'de Zincirli'de bronzdan yapılmış iki adet yelpaze biçimli ve dekorasyonlu obje buluntusunun boyunduruğun ortasında yer aldığı ve boyunduruk kancasının (askısının) bir süsleme elemanı olduğu

[127] Merhav, R. 1991: s. 54.
[128] A.g.e.: s. 57.
[129] A.g.e.: s. 57-58.

düşünülmektedir. Boyunduruk bu tip objelerin asılması için en uygun yerdir ve boyunduruk süslemesi, yani dekoratif amaçlı objeler olarak yorumlanmaları uygun olabilir.[130]

Asur'da da II. Asurnasirpal'den itibaren yüzü öne dönük yelpaze biçimli elemanların boyunduruğun ortasına tutturulduğu ve süsleme amacı yanında boyunduruğun oka bağlanmasında bir zıvana işlevi gördüğü yani boyunduruğun oka geçtiği ve sabitleştirildiği yer olduğu düşünülmektedir.[131] Ancak Asur'da bu yelpaze biçimli objeler (Levha LXIXe) kral ve yüksek rütbeli subaylar, II. Sargon'dan itibaren ise sadece kral arabalarında görülmektedir. Benzer objeler M.Ö. II. Binin sonlarında Mısır firavunlarının araba boyunduruklarında da yer almaktaydı.[132]

Kıbrıs/Salamis'te gerçek arabaların boyunduruğu üzerinde palmet veya yelpaze biçimli dört obje bulunmuştur (Levha LI, LII, LIII). Kıbrıs'ta tasvirli eserlerde ise bu objeler görülmez. Persepolis kabartmaları üzerinde daha sonraki döneme (M.Ö. 6. yüzyıl) ait Akamenid arabalarında ve "Oxus Hazineleri"ne ait dört atlı araba modelinin boyunduruğu üzerinde de dört adet "palmet" biçimli obje görülür.[133]

M.Ö. 9. yüzyıl, hatta M.Ö. 8. yüzyılda, M.Ö. II. Binin sonlarında olduğu gibi Anadolu ve diğer Önasya ülkelerinde boyunduruk semerleri kullanılmaktaydı. Urartu topraklarında gerçek boyunduruk semerleri ele geçmiş olup bu semerler Mısır boyunduruk semerlerinin biçim ve fonksiyon yönünden tamamen benzidir. Ancak Urartu tasvirlerinde bu semerler betimlenmemiştir.[134]

M.Ö. 9. yüzyıl ve M.Ö. 8. yüzyılın ilk yarısında Geç Hitit, Urartu, Asur ve diğer Önasya tasvirleri ve Kıbrıs/Salamis'teki araba buluntuları (M.Ö. 8. yüzyıl), ayrıca Hasanlu IV'te ele geçen bronz araba buluntusu (Levha XLVIIIb) bu arabalarda

---

[130] Özgen, E. 1984: s.198.
[131] Madhloom, T.A. 1970: s. 14.
[132] Littauer, M.A.- Crouwel, J.H. 1979: s. 115.
[133] Crouwel, J.H. 1987: s. 109.
[134] Merhav, R. 1991: s. 51.

M.Ö. II. Binin ikinci yarısında Mısır'dakilere (Levha LIV, LVb) benzer "Y" biçimli boyunduruk semerinin ve oldukça kısa boyunduruk kuşaklarının (bağlarının) kullanıldığını ve iki at için tasarlanmış bir boyunduruğa bağlı bir araba oku ile çekildiklerini göstermektedir.[135] Bu boyunduruk semerleri kabaca ters dönmüş bir "Y" harfi biçimindedir. "Y" harfinin aşağı dip kısmı boyunduruğun her bir kolunun ön kısmına ip veya sicimle bağlanmıştır ve "Y" harfinin iki kolu atın omuzları üzerinde uzanmaktadır. "Y" harfinin iki kolu atın omuzları üzerinde uzanmaktadır. "Y" harfinin aşağı kısmı pek uzun değildir ve olta çubuğunun ucuna konulan makara biçiminde bir uca sahiptir. Günümüze kalan semer kollarının uçları kalsitten yapılmış olup bu semer uçları farklı biçimlerde süslenmiştir. Boyunduruk semerleri atın boynunun ön kısmından geçen hilal biçimli bir boyun kayışı ile atın omzuna tutturulmakta ve aynı şekilde iki "bacağının" uçları da birbiriyle birleştirilmektedir. Semer pedleri (yastıkları) atın ensesinin incinmesini önleyen dökdörtgen veya yuvarlak biçimli pedlerdir (Levha LIV-LVa). Boyunduruk semerleri aslında bovinlerin (öküz) anatomisine uygun olarak yapılmıştır. Bovinlerin iki kürek kemiği arasında kalan kısmı yüksektir. Eşek, katır ve özellikle küçük atların bu kısmı ise oldukça alçak olup özellikle atlar heyecanla koştuğu zaman boyunduruğun arkaya kaçmasını önlemeye uygun bir anatomi değildir. Boyunduruk semerlerinin bacakları, atların omuzları boyunca uzanmak suretiyle, en azından baskıyı atların bu bölgesine iletmektedir. Modern atlarda ise aynı işlevi boyunluk görmektedir. Boyunluğa göre daha önceki dönemin semer yastıklarının başlıca kusuru, herşeye rağmen bu üstten gelen baskı ile hayvanın boyun kayışının hayvanı rahatsız edecek şekilde yüksek bir konuma çıkmasını önleyememesidir. Diğer yandan modern boyunlukların her iki ucu boyunduruğu aşağıya çekerek doğru pozisyonda durmasını sağlamaktadır.[136]

[135] A.g.e.: s. 57.
[136] Littauer, M.A. - Crouwel, J.H. 1979: s. 85.

M.Ö. 9. yüzyıl ve 8. yüzyılın ilk yarısında kullanılan boyunduruk semerleri, semerin ayaklarının uçlarına bağlanan ve atın boynunun ön kısmından geçen boyun kayışları ile sabitleştirilmekteydi.

M.Ö. 8. yüzyıldan itibaren tüm Anadolu ve Asur dahil diğer Önasya ülkelerinde kullanıma giren yeni bir boyunduruk tipi nedeniyle dizginlerin atın gemine uzanmadan önce içinden geçtiği dizgin halkaları artık atın omuzlarında değil, boyunduruk üzerinde yer almaktadır.[137] Bu yeni boyunduruk tipi uçları keskin şekilde kıvrık bir çubuktur ve üzerinde her atın boynu için kavisli bir kısım mevcuttur. Kavislerin arasındaki çentikli kısımlara ve boyunduruğun kıvrık uçlarına yakın yerlere dizgin halkaları yerleştirilmiştir. Kıvrık olan iki ucuna dört atlı arabalarda dış atların dizginleri bağlanmaktaydı. Bu yeni boyunduruk tipinde boyunduruk semeri ve yastığı kullanılmadığından atların enselerinin incinmemesi için kavisli kısımlar yastık gibi yumuşak dolgu bir madde ile desteklenmiştir. Bu yeni tip boyunduruk dört atın da eşit çekiş gücüne sahip olmasını sağlamaktaydı.[138]

Kıbrıs'ta atların boyunlarında yer alan kavislere sahip boyunduruklar boyunduruk pedleri ile bir arada kullanılmıştır. Bu boyunduruk pedleri yumuşak bir materyalden yapılmış olup hayvanın boynunun incinmesini önlemektedir. Bu yumuşak madde boyunduruğun etrafına sarılmakta veya atın boynu ile boyunduruk arsında bir yastık şeklinde yerleştirilmekte idi.[139]

Boyunduruklarla ilgili bir eleman da boyunduruk kuşaklarıdır. Atların koşulu olmadığı araba sahnelerinde hem Mısır (Levha LVb) hem de Anadolu dahil Önasya ülkelerinde M.Ö. II. Binin ikinci yarısı ve M.Ö. I. Binin ilk yarısındaki arabalarda boyunduruk kuşaklarının (bağlarının) kullanıldığı görülür.[140] Boyunduruk okunun orta kısmından, yani yaklaşık kasa ile boyunduruk arasındaki mesafenin ortasından,

---

[137] A.g.e.: s. 114.
[138] Madhloom, T.A. 1970: s. 20.
[139] Crouwel, J.H. 1987: s. 108.
[140] Nagel, W. 1966: s. 90 - Crouwel, J.H. 1992: s. 43.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

iki kol halinde çıkan kösele iki şerit boyunduruğun her iki ucuna uzanarak boyunduruğa bağlanmakta ve boyunduruğun oka göre dik açı ile durmasını sağlamaktadır. Böylece boyunduruğun boyunduruk oku üzerine savrulmasını; ayrıca dört atlı arabalarda boyunduruğa koşulan içteki iki atın gövdesinin arka kısımlarının keskin dönüşlerde araba okuna çarpmasını önlemekte ve hayvanların birbirine uyumlu düzgün adım atmasını ve ayrıca çekişten doğan baskının hem boyunduruk hem de boyunduruk okuna eşit olarak dağılmasını sağlamaktadır. Bu şekilde boyunduruğun ortasındaki bağlantı yerinin baskı ile gerilmesine engel olmaktadır[141] (Levha LXXI-LXXII). Bu boyunduruk kuşakları (bağları) M.Ö. 9. yüzyıl ve M.Ö. 8. yüzyılın ilk yarısında boyunduruk semerlerinin kullanıldığı arabalarda önemli bir koşumlama elemanı idi ve Asur'da III. Tiglat-Pileser'den itibaren (M.Ö. 745-727) üzerinde her atın boynu için kavislere sahip yeni tip boyunduruk ile de kullanılmaya devam etmiştir.[142]

Kıbrıs/Salamis buluntuları arasındaki bir arabanın boyunduruğu, araba okuna diğer çağdan kültürlerde görülenden tamamen farklı biçimde bağlanmaktadır. Kıbrıs/Salamis'te gömülü iki atla çekilen arabada (Levha LIXc) 5.80 m. uzunluk ve 7.0 cm çapındaki araba okunun ucunun aşağı kısmında ahşap üç adet eklenti parça görülür. Bu eklenti parçalardan çıkan meşin kayışlarla araba oku boyunduruğa bağlanmaktadır. Bu üç eklenti kısım, araba okunun uzunluğunu ayarlamakta ve böylece yokuşlara çıkış veya inişte arabaların sürülüşünde kolaylık sağlamaktadır. Kıbrıs'ta boyunduruklar araba oklarına, araba oklarının uç kısmına yakın bir yerde, ip veya sicim ile bağlanmaktaydı. Boyunduruklar her hayvanın boynundan geçen bir boyun kayışı ile ve kolanla yerinde tutulmaktaydı.[143]

---

[141] Crouwel, J.H. 1992: s. 43.
[142] Littauer, M.A. - Crouwel, J.H. 1979: s. 85.
[143] Karageorghis, V. 1969: s. 81.

Boyunduruklar, boyunduruk uçları, semerleri ve kuşakları konusunda yeterli bilgi sunduktan sonra bu koşum elemanlarını Anadolu kültürlerine göre ve kronolojik bir sıra içerisinde tasvirlerden örnekler vererek açıklayacağız:

3.5.1.1. Geç Hitit

M.Ö. 9. yüzyılda Geç Hitit arabalarında Urartu, Asur ve Kıbrıs arabalarıyla özdeş olan uçları yukarıya kıvrık bir boyunduruk tipinin kullanıldığını belirtmiştik. Levha IIIb'de görülen Kargamış kabartmaları üzerindeki Erken Demir Çağına tarihlenen (M.Ö. 9. yüzyıl) araba tasviri boyunduruğun bu çağdaki Önasya arabalarından farklı biçimde olduğunu ve atın kürek kemikleri hizasında duran bu boyunduruğun uçlarının yukarıya kıvrık değil, aşağıya dönük olduğunu (Levha LXXIVc) ve bu arabaların her zaman iki atla çekildiğini göstermektedir. İki at için kullanılan bu tip boyunduruğun Kuzey Suriye'ye Kafkaslardan gelen bir uygulama olduğu düşünülmektedir. Gökçegöl (Sevan Gölü) civarındaki Lchaschen'de Rus arkeologların 1957'de yaptıkları kazılarda M.Ö. 1200'e tarihlenen ve şimdi Erivan Müzesinde bulunan ve geyik avını betimleyen iki adet küçük bronz araba modeli ele geçmiştir. Buradaki sürünün başında sonradan Erken Demir Çağında Anadolu'da yaygın şekilde kullanılan hilal biçimli bir sorgucu olan bir miğfer yer alır. Bu arabalarda (Levha LXIXf,g) boyunduruğun uçları aşağıya doğru kıvrıktır. Bu arabalar, uçları aşağıya dönük ve iki at için tasarlanan boyunduruklarn Kafkaslardan esinlenerek kullanıldığını kanıtlar niteliktedir.[144]

M.Ö. 9. yüzyıl Zincirli (Levha XIX) ve Kargamış (Levha VIII) birinci tip Geç Hitit arabalarının boyunduruğunda hayvan başı süslemeleri görülür M.Ö. 9. yüzyıl Asur arabalarının boyunduruk uçlarının da her zaman bir hayvan başı ile dekore edildiği bilinmektedir. Bu özellikle birlikte, Kargamış arabasında (Levha IIIb, VIII) ve Sakçagözü arabasında (Levha XXIa) da görülen oval biçimli üst araba oku Asur'a

[144] Barnett, M.R.D. 1962: s. 73,75.

Kuzey Suriye'deki Geç Hititlerden geçen özellikler olabilir. Bu özellikler Asur'da III. Tiglat-Pileser'in (M.Ö. 745-727) krallık döneminden sonra terkedilmiştir. Ancak Geç Hitit'te bu üst araba okunun kullanımı M.Ö. 8. yy.'da da sürmüştür.[145]

M.Ö. 9. yüzyıla ait olan Kargamış arabasının (Levha IIIb) boyunduruğu üzerinde hayvan başı yerine kılıç kabzasına benzeyen bir obje vardır. Bu objeler M.Ö. 9. yüzyıl Asur boyunduruklarında da görülmektedir. Geç Hitit arabalarının boyundurukları üzerindeki hayvan başları belki de boyunduruğun orta kısmında yer almakta idi. Bu tip objelerden at başı biçimindeki bronz obje örnekleri aynı zamanda Erzincan yakınındaki Altıntepe'de ve Kuzeybatı İran'daki Ziwiye'de de bulunmuştur. Ziwiye'nin büyük boyutta (20.0 cm yükseklikte) olan bu objeleri boyunduruk okunun ucunda yer almakta; küçük boyutlu (7.0 cm yükseklikte) olan Altıntepe hayvan başları belki de boyunduruk okunun orta kısmını süslemekte idi. Bu objeler sadece süsleme amaçlı olmayıp koşum kayışlarının bağlanacağı yerler de olabilir. Bu hayvan başı süslemeleri Geç Hitit boyunduruklarında M.Ö. 8. yüzyılda görülmez. Bu özellik aslında M.Ö. 9. yüzyıl özelliğidir. M.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Urartular'da ve tüm Önasya ülkelerinde kullanıma giren iki parçadan yapılmış ve üzerleri dekorasyonlu boyunduruk uçları Geç Hitit arabalarının boyunduruk ucunda da yer alır.[146]

3.5.1.2. Urartu

Erken dönem Urartu arabalarının boyunduruğunun (Levha XXXIa) M.Ö. 9. yüzyıl Geç Hitit ve Asur arabaları (Levha LVIa) ile benzerlik taşıdığını belirtmiştik. Erken dönem Urartu arabalarının boyunduruğu hakkındaki bilgilerimiz sadece tasvirli kanıtlara dayanır. Bu Urartu ve Asur boyundurukları ince kavisli, kıvrık uçlara sahiptir ve bu uçlarda hayvan başı süslemeleri yer alır. Levha XXXIXa'daki Urartu boyunduruğunun ucunda da kuş kafası görülür. Bu objeler sadece süsleme

[145] Vieyra, M. 1955: s. 47.
[146] Madhloom, T.A. 1970: s. 61; Merhav, R. 1991: s. 57.

amaçlı olmayıp koşum kayışlarının bağlanabileceği bir yer olarak işlev görüyor olabilir.[147] Geç dönem Urartu arabalarının (Levha XXIV, XXVII, XXVIII) boyunduruğunun ortasında, bir boynuzun sivri ucu biçiminde bir süsleme elemanı da görülür.

Erken dönem Urartu arabaları boyunduruklarının uçlarında yer alan hayvan başı süslemelerinden başka boyunduruk veya boyunduruk oku ile ilişkili görülen ve daha az bir işleve sahip objelerin bronzdan yapılmış, dekorasyonlu, yelpaze biçimli objeler olduğunu belirtmiştik. Bu objelere benzer süslemeli iki çift obje dikey çubuklara takılmıştır (Levha LXXVa, LXXVIa-b):

Urartulara ait olup Doğu Anadolu'da bilinmeyen bir yörede bulunan ve şimdi özel bir koleksiyonda yer alan yelpaze biçimli buluntular, yaprak metalden yapılmış dekorasyonlu ve yazıtlı bronz disklerden oluşmaktadır. Bu disklerin çapları 25.0 – 27.0 cm'dir. Toplam yükseklik 65.0 cm'dir (Levha LXXVa). Bu diskler iki adet repose konsentrik kabartma çizgi ile çevrelenmiş ve üst kısımlarında uzun ve parmak şeklinde beş uzantıya sahiptir. Her bir uzantı 35.0 cm uzunlukta olup bu beş uzantı diskin çevresine üç perçin çivisi ile raptedilmiştir. Bu disklerde repose tekniğindeki yarım ay şeklindeki bir motif içerisinde ve diskin orta bombesinde incise tekniği ile yapılmış ve boğa üzerinde, kanatlı bir halka içerisinde duran ve elinde yay tutan bir tanrı figürü yer almaktadır. Disklerin birinde tanrının yüzü sağa dönüktür, diğerinde ise sola dönüktür (Levha LXXVa). Disklerin çevresinde çok sık aralıklarla birçok ilmek deliği açılmıştır. Bu deliklere ek olarak, her disk dört adet perçin çivisi deliğine sahiptir; ikisi parmağa benzeyen uzantılardan üçüncü uzantının her iki yan tarafına açılmıştır, diğer ikisi de diskin alt yarı kısmına yarım ay motifinin tam aşağısına repose çizgi üzerine açılmıştır. Ortadaki yarım ayın konvenks ucu boyunca İşpuini'nin (M.Ö. 825-810) bir yazıtı yer almaktadır.[148]

---

[147] Merhav, R. 1991: s. 57; Littauer, M.A. - Crouwel, J.H. 1979: s. 113.
[148] Merhav, R. 1991: s. 57, 74; Özgen, E. 1984: s. 117.

Diğer bir bronzdan yapılmış yelpaze biçimli boyunduruk standardı süslemesi M.Ö. 9. yüzyıl ve M.Ö. 8. yüzyılın erken safhasına tarihlenmektedir. Yüksekliği 60.0 cm, genişliği 25.0 – 27.0 cm'dir. Yelpaze biçimli bu süslemeler üzerinde betimlenen tanrı yine bir boğa üzerinde ve dört kanatlı bir disk içerisinde durmakta ve profilden değil yüzünün ön kısmı görünecek şekilde cepheden gösterilmiştir. Kolları yanlara açılmakta ve her iki elinde çiçekli dallar tutmaktadır. Başına giydiği boynuzlu tacının tepesinde helezon şeklinde kıvrılan bir çift dekorasyonun üzerinde bir güneş diski durmaktadır. Bu disk de bir halka içerisindeki bir tanrı figürü ile dekore edilmiştir. Ön yüzü ile betimlenen esas tanrı figürünün bulunduğu diske iki çift kanat eklenmiştir. Daha aşağıda duran kanat çiftini daha az önem taşıyan daha küçük iki tanrı tutmaktadır. Bu süslemelerin dikey bir çubuk üzerine tutturulduğu açıkça görülmektedir.

İkonografik bir görünüme sahip bu kendine özgü motif, Peter ve Ursula Calmeyer tarafından sadece Urartu'ya özgü eşsiz bir motif olarak tanımlanmış ve diğer bazı Urartu araba teçhizatı üzerinde de görüldüğü saptanmıştır.[149]

Bu iki obje stilistik özellikleri açısından ve dört kanatlı tanrının giydiği tacın tepesinde duran güneş diski içerisindeki tanrı motifi gibi detayları açısından üzerinde yazıt bulunmamasına rağmen İşpuini dönemine tarihlenmektedir.[150]

Urartu arabalarını betimleyen bronz levhalar üzerindeki tasvirlere bakıldığında hemen hemen bu disklerle özdeş objelerin, yani dört, beş, altı gibi çeşitli sayılarda parmağa benzeyen uzantılara sahip disklerin, boyunduruk oklarına bağlandıkları anlaşılmakta ve tasvirlerdeki atların enselerinin arkasında bu çeşit objeler görülmektedir (Levha XXIV). Bir çift oluşturan ve çevresinde ilmek delikleri bulunan bronz disklerin bu dikiş deliklerinden dolayı organik bir materyal üzerine aplike

[149] Merhav, R. 1991: s. 110-113.
[150] A.g.e.: s. 102.

edildiği anlaşılmaktadır. Ancak boyunduruk oku dekorasyonu olarak bu disklerin kösele veya keçe üzerine dikilerek astarlanmasına gerek olmadığı da açıktır.[151]

Tasvirli eserlerden bu dekoratif yelpaze biçimli standartların boyunduruk okuna mı, yoksa boyunduruğa mı takılmakta olduğunu saptamak olası değildir. Ancak Kıbrıs'taki Salamis arabasının boyunduruğu üzerinde bu biçimde dört adet obje bulunmaktadır ve bu objelerin boyunduruk okuna bağlanabilmeleri için gerekli düzenek mevcuttur. Buna karşın Urartu'da bulunan (Levha LXXVa-LXXVIa,b) dört örnek iki çift oluşturduğundan bu arabalar yelpaze biçimli standartların takılmış olabileceği iki araba oku ile yapılmamış iseler, boyunduruk bu objelerin takılması için daha uygun bir yer olarak görülmektedir. Yine de her halükarda bu disklerin boyunduruk dekorasyonları olarak yorumlanması uygun olabilir.[152]

Geç dönem Urartu arabalarının boyunduruğunun uçlarında ise Erken dönemden farklı olarak dekorasyonlu objeler görülür. Geç dönem Urartu arabaları I. Argişti (M.Ö. 786-764) ve II. Sardur (M.Ö. 764-735) ve onu izleyen döneme ait bulunmaktadır. Geç dönem Urartu arabaları (Levha XXVII, XXVIII) uçları kıvrık olan ve üzerinde her atın boynu için geniş kavisleri olan yeni bir boyunduruk tipine sahiptir. Bu dönem arabalarında boyunduruk veya boyunduruk oku ucu olarak kullanıldığı düşünülen çeşitli objeler bulunmuştur. Bir çift boyunduruk ucu (Levha LXXIVa) bir kutu ve onu örten kapağı gibi birbirine tutturulmuş iki ayrı kısımdan yapılmaktadır. Bu boyunduruk ucunun dış yüzeyinde, yatay olarak uzanan ince üç sıra çizgi arasında kalan kısımdaki bantlarda bir nilüfer çiçeği ve bir tomurcuk motifinden oluşan bir çiçek dizisi ve daha alttaki bantta ise uçları yuvarlak yapraklı çiçek rozetleri dizisi yer almakta ve bu çiçek motifi dizileri tekrarlanmaktadır.[153] Bu

[151] Özgen, E. 1984: s. 154.
[152] Merhav, R. 1991: s. 57,58; Özgen, E. 1984: s. 198.
[153] Merhav, R. 1991: s. 57.

boyunduruk ucundaki bitkisel dekorasyonun benzerine Anî-Pemza'dan ele geçen kırık bir kemer parçası üzerinde de rastlanılmaktadır.[154]

Dekore edilmiş olmamasına rağmen şekil olarak Levha LXXIVa'daki boyunduruk ucuna benzer tek bir boyunduruk ucu da Van Müzesinde bulunmaktadır. Bu obje Urartu arabalarında bu tip boyunduruk ucunun kullanımının yaygın olduğunu kanıtlamaktadır.[155]

Zincirli'de bulunmuş, bir parçadan da kanıtlandığı gibi bu tip boyunduruk uçları özellikle M.Ö. 8. yüzyılın geç safhası ile M.Ö. 7. yüzyılda Geç Hitit, Urartu, Asur (Levha LXXIVb) ve Kıbrıs'ta (Levha LI-LIII) görülen bu tip boyunduruk ucunun tüm Önasya'da yaygın bir şekilde kullanılmış olduğunu gösterir.[156]

Urartu yayılım alanı içerisindeki Hasanlu IV'te de boyunduruklar ince kavisli kıvrık uçlara sahiptir. Hasanlu IV'te ele geçen çok tahrip olmuş gerçek araba buluntusunun rekonstrüksiyonunda (Levha XLVIIIb) eyer kaşına sahip boyunduruk semerleri de gösterilmiştir. Yine fildişi plakalar üzerindeki tasvirler, dizginlerin sürücünün eline uzanmadan önce atın ensesindeki bir elemanın içinden geçtiğini göstermekte; ancak atın iki kürek kemiği arasındaki yerde duran boyunduruk semeri gibi, bu eleman da açıkça görülüp tanımlanamamaktadır. Boyunduruk semeri kaşı (eyer kaşı) Hasanlu altın kasesi (Levha L) üzerindeki atlarda görülebilmektedir. Kireç taşından yapılmış birçok süsleme elemanı Bina IV-V'te araba kalıntıları ile bir arada bulunmuş ve boyunduruk semeri kaşı olarak yorumlanmıştır. Çünkü bu objeler Hasanlu kasesi üzerindeki ve İsrail'in Beth Shan bölgesinde, Mısır'da ve Asur'da bulunan semer kaşları ile biçim açısından benzerlik göstermektedir.[157]

---

[154] Özgen, E. 1984: s. 198.
[155] A.g.e.: s. 199.
[156] Merhav, 1991: s. 61.
[157] Schauensee, M.D. 1989: s. 45.

3.5.1.3. Frig

Frig arabalarının boyunduruğu hakkındaki bilgilerimiz çok az sayıdaki buluntulara ve tasvirlere dayanmaktadır. Frig kenti Gordion'da 1952'den 1961'e kadar aralıklarla sürdürülen ilk kazılarda Tümülüs P.40'ta ele geçen dört atlı minyatür arabada (Levha XLV-XLVIIa) günümüze değin korunmuş olan parçalar dört at, dört kayış ve tekerleklerdir. Bu buluntulardan anlaşılacağı üzere dört attan sadece içteki iki at boyunduruğa koşulmuştur. Küçük boyutta olan bu dört atlı Frig arabasının atları, ortada duran iki atın koşulu olduğu boyunduruk dışında herhangi bir koşum elemanı göstermez. İçteki iki atın koşulu olduğu boyunduruk çekiçlenerek yapılmış ve ayrı olarak kesilmiş uçları kıvrık bronz bir levhadan ve arkaya doğru dışa çıkıntılı olarak uzanan yarım ay biçimindeki bir klapa şeklindeki bir parçadan oluşur. Bu yarım ay şeklindeki parça vasıtası ile boyunduruk içteki iki atın göğsü arasındaki bir yerde boyunduruk okuna perçin çivileri ile tutturulmuş olmalıdır. Boyunduruğun alt yüzeyinin orta kısmından aşağıya doğru uzanan ve halen alt ucuna bağlanmış görülen ince bir şerit parçasının bulunduğu perçin çivisi biçimindeki çubuk vasıtası ile boyunduruğun bağlı olabileceği bir araba okunun var olduğunu gösteren bir ize rastlanmamaktadır. Bu ince şerit parçasının bir zamanlar boyunduruğun ucunun çevresine sarılı silindir biçimli metal bir ok ucu kapağı olup olmadığı belli değildir.[158]

Tümülüs P. 110'da bulunan ve öküzler tarafından çekilen minyatür araba modelinde (Levha LXXVIIa) oyma tekniğiyle ahşaptan yapılmış hayvanların vücudunun alt kısımları ve üzerinde durdukları kaide kırılmış ve kaybolmuştur. Ancak bu öküzlerin boyunlarının arka kısmında bir boyunduruk açıkça görülmektedir. Bu boyunduruk hayvanın boynunun arka kısmına uyacak şekilde kavisli dar ve uzun bir dikdörtgen çubuk biçiminde olup üstteki yüzeyi kaba şekilde işlenmiştir ve sepet örgüsü motifi ile dekore edilmiştir.[159]

---

[158] Young, S.R. 1981: s. 24.
[159] A.g.e.: s. 52.

Ayrıca Gordion kazılarında Tümülüs "D"de ele geçen ve M.Ö. 6. yüzyıla tarihlenen çok sayıda pişmiş topraktan hayvan modellerine ait kırık parçalar üzerinde, boyunduruk ve kayışlar görülmektedir.[160]

3.5.2. KOŞUM KAYIŞLARI

Geç Hitit ve Urartu tasvir sanatındaki arabaların koşum atları üzerindeki kayışları çoğu kez Asur'dakiler kadar açık ve detaylı olarak betimlenmemiştir. Ancak Urartu topraklarında koşum takımlarına ait pek çok gerçek buluntu kazılarda ele geçmiştir. Geç Hitit tasvirlerinin ve bu buluntuların günümüze çok sayıda tasvirli ve yazılı metin bırakan Asur belgeleri ve tasvirleriyle karşılaştırılması suretiyle yorumlanmaları daha kolay olarak yapılabilmekte ve daha sağlıklı bilgilere ulaşılabilmektedir.

M.Ö. I. Binde Geç Hitit ve Urartu arabaları dahil Önasya ülkelerinde koşumlama tarzları bilindiğine göre koşum kayışlarının Geç Hitit ve Urartu koşum atları tasvirlerinde görülenlerle sınırlı kalmadığı ve bu arabaların koşum atlarının M.Ö. 9. yüzyıl ile M.Ö. 8. yüzyıl Asur ve diğer Önasya ülkeleri koşumlama elemanlarına aynen sahip oldukları ileri sürülebilir. Ele geçen koşum takımları ve süslemeleri de bu görüşü destekler niteliktedir.[161] Tamamen birbiriyle özdeş olan bu kayışları tümüyle bir arada belirtmek ve açıklamak olasıdır.

M.Ö. I. Binin ilk yarısındaki Geç Hitit, Urartu, Frig ve Asur arabalarında koşum hayvanlarını boyunduruğa bağlayan koşum takımları, göğüs kayışı ve kolan ile yerlerine tutturulmaktadır. M.Ö. 9. yüzyılda göğüs kayışı çok kez süslü iki veya üç sıra kayış olup atın karnının ön kısmından geçmekte ve atı boyunduruğa bağlayan koşum takımlarını yerinde tutma amacını taşımaktadır. Aynı göğüs kayışı Urartu ve Geç Hitit koşum atlarında tek veya iki sıra halinde görülmekte ve bazen alttaki kayış püskül saçakları ile süslenmektedir. Diğer bir koşum kayışı olan boyunluk veya

[160] Romano, I.B. 1995: s. 55.
[161] Littauer, M.A - Crouwel, J.H. 1979: s. 32.

boyun kayışı atın karnının altından geçen bir kolanla yerine tutturulmaktadır. Bu boyun kayışı atların boyunlarının üst kısmından dolanan geniş kavisli ve bazen dekore edilmiş olup bu kayış gemin başlık kayışının tam arkasından ve daha aşağıdan olmak üzere atın boynunun bir yanından öbür yanına geçmektedir. (Geç Hitit Levha XIX; XXIa; Urartu Levha XXX; Asur Levha LVIa-LVIIa).

M.Ö. 8. yüzyılda ekseriya bir sıra püskül bu kayıştan aşağıya sarkmakta ve bir veya iki çıngırak da bu kayışa asılı bulunmaktadır.[162]

M.Ö. 9. yüzyıl ve erken 8. yüzyıl Urartu, Geç Hitit ve Asur atlarının koşumlamasında kullanılan boyunduruk semerleri, semer ayaklarının uçlarına bağlanan ve önde atın boynundan geçen boyun kayışları ile tutturulmuş olmalıydı. Bu uygulama daha önceki dönemde Mısır'da görülen bir uygulama idi.[163]

Dört atla çekilen M.Ö. 8. yüzyıl Frig ve M.Ö. 9. yüzyıl sonundan itibaren Asur arabalarında dıştaki iki at boyunduruğa koşulmadığından boyunduruk semeri taşımamakta ve belki de atın karnının altından geçen bir kayışla boyunduruk atlarına veya yine bir kayışla boyunduruğun uçlarına bağlanmış olmalıdırlar. Dört atlı bir arabada atın karnının altından geçen ikinci bir kayış (kolan) yukarıya atın omuzuna doğru çıkarken bu kayışın uçları semer-yastığı kayışının üst kısmında atın boynunu kuşatan bir kayış ile birleşmektedir. Her ne kadar dış atların buna ihtiyacı yoksa da, bu destekleyici bir eleman olabilir. Bu tarz, aynı zamanda belki de dış atı boyunduruk atına bağlamasının ikinci, ancak daha emin bir yoludur.[164]

Ancak Asur'da III. Tiglat-Pileser'den (M.Ö. 745-727) itibaren Asur'da ve M.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Geç Hitit ve Urartularda yeni bir boyunduruk tipinin kullanılmaya başlaması ile arabaların koşumu daha basit hale gelmiş ve bu suretle daha az sayıda kayış kullanılmıştır (Urartu Levha XXVa; Geç

[162] Madhloom, T.A. 1970: s. 19.
[163] A.g.e.: s. 85.
[164] Littauer, M.A. - Crouwel, J.H. 1979: s. 116; Nagel, W. 1966: s. 94.

Hitit Levha XXIa; Asur Levha LVIIa). Boyunduruk semeri artık kullanılmadığından boyun kayışı doğrudan boyunduruğa bağlanmakta ve bu kayış hâlâ sürekli kullanılan önemli bir eleman olmayı sürdürmektedir. Bu kayışın altına yerleştirilen ve göğüsten geçen diğer bir kayış göğüs kayışı olup işlevini az çok yitirdi ise de hâlâ betimlenmekte ve ekseriya sinekleri kovan bir saçak bu kayıştan sarkmaktadır. Sadece karnın altından geçen tek bir kayış (kolan) açıkça gösterilmektedir. Bu karın kayışı karnın altından geçerek boyunduruğun ucuna bağlanmış görünmektedir. Bazen M.Ö. 7. yüzyılda Asur koşum atlarında tek bir karın kayışı boyunduruğa yani iki kürek kemiği arsındaki kısmın önüne bağlanmak yerine, gerçek bir kolan gibi iki kürek kemiği arasındaki kısmın arkasından geçiyor görünmektedir (Levha LVIIIa). Bu kolan için olası iki amaç olabilir: Birincisi dört atlı bir arabada bu kolanın, yanındaki boyunduruğa koşulu atta mevcut olan benzeri bir kolan ile bağlantısı olabilir ve bu suretle dört atı bir boyunduruk altında tam olarak aynı hizada tutmak mümkün olabilir. İkinci amaç: Bu kolan atın karınının altından ve ön ayaklarının arasından geçerek yukarıda boyunduruğun boyun kayışına bağlı ise (profilden çizimde görülmez) geri gidişlerde boyunduruğun atın başının üzerinden ileriye doğru gitmesini önlemeye yardımcı olabilir. Ancak gevşek olmadığı taktirde hayvanın ayak dirseğinin altını kesebilecek hatalı, kusurlu bir uygulamadır. Görünen başka bir destek elemanı bulunmadığından bu kolanı bu şekilde yorumlamak olasıdır. Dört atlı Frig arabaları da Asur'un dört atlı arabalarındaki koşum kayışlarına ve koşumlama tarzına sahip olmalıydı.[165]

3.5.2.1. Geç Hitit

Geç Hitit araba atlarının Asur kabartmalarında görülen atlara benzer tarzda koşuldukları ve benzer koşum kayışları ve süslemelerini taşıdıkları tasvirlerden anlaşılmaktadır. Buna en güzel bir örnek Geç Hititlere ait Sakçagözü'ndeki (Levha XXIa) bir kabartmadır. Bu kabartmadaki araba M.Ö. 9. yüzyıl Asur koşum tarzını

[165] Littauer, M.A. - Crouwel, J.H., 1979: s. 117; Madhloom, T.A., 1970: s. 28.

sergilemektedir ve aynı koşum kayışlarına sahiptir. Geç Hitit koşum atlarının boyunluğu önde geniş olup arkaya doğru gittikçe daralmakta ve bu biçimi ile Asur'un III. Tiglat-Pileser dönemi boyunluğunu anımsatmaktadır.[166]

Sakçagözü arabasının (Levha XXIa) atlarında boyunluktan veya boyun kayışından başka iki ince sıra halinde göğüs kayışı görülür. Alttaki göğüs kayışı zengin şekilde püskül saçakları ile süslenmiştir. Asur, Urartu ve diğer Önasya ülkeleri atlarının sahip olduğu tüm koşum kayışlarının aynısına sahip olması gereken Geç Hitit atları tasvirlerinde maalesef tüm koşum kayışları her zaman açıkça gösterilmemiştir.

3.5.2.2. Urartu

Çağdaşı Geç Hitit, Asur ve diğer Önasya ülkeleri ile benzer koşumlama tarzı ve koşum elemanlarına sahip bulunduğunu yukarıda belirttiğimiz Urartu arabaların koşum atlarının kayışlarının tasvirlerde her zaman tam ve detaylı betimlenmediğini, ancak çok sayıda koşum takımının buluntu olarak ele geçtiğini ve bu buluntular ve mevcut tasvirlerin yorumlanması sonucunda yeterli bilgi edinildiğini ifade etmiştik. Mevcut tasvirlere bakıldığında Levha XXIIb'deki Erken dönem Urartu arabası tasvirinde atın boynunu kuşatan bir boyun kayışı ve ayrıca atın omuzundan aşağıya inen ve karnının altından geçen bir kolan (karın kayışı) görünmektedir. Levha XXIIb'de sadece boyun kayışı, Geç dönem Urartu arabası olan Levha XXIV, XXVIII, XXVa'da püskül saçaklarına sahip bir boyun kayışı ve ayrıca bir yan süsleme (omuz süslemesi) ve Levha XXVIa, XXX'da üstte ince bir boyun kayışı, onun altında üstteki sade ve ince alttaki ucu püskül saçaklı bir göğüs kayışı olmak üzere iki sıra göğüs kayışı görünmektedir. M.Ö. 9. yüzyıl Urartu buluntuları arasında bronz veya gümüşten yapılmış üzeri dekorasyonlu at boyunluklarının atın boynundan geçen boyun kayışının işlerini gören bir eleman olduğu düşünülmektedir. Asur'da da

[166] Madhloom, T.A. 1970: s. 27.

M.Ö. 9. yüzyıl – M.Ö. 8. yüzyılın ilk çeyreğinde hilal biçimli sade boyunlukların kullanıldığı tasvirlerde görülebilmektedir. Bu eleman da boyun kayışı gibi boyunduruğun bağlandığı ve dolayısı ile boyunduruğu yerinde tutma işlevi gören bir eleman idi.[167]

Kuzeybatı İran'da bir Urartu kolonisi olan Hasanlu IV'de de araba atları Urartu ve Asur'dakilere benzer koşum kayışlarına sahip bulunmaktaydı. Levha XLVIIIb'de görüldüğü gibi atın boynunda sade bir boyun kayışı, göğsünü kuşatan çift sıra halinde bir göğüs kayışı ve omzundan aşağıya doğru uzanıp karnının altından geçen sade bir karın kayışı (kolan) bulunmaktadır. Levha XCIIf'de görülen at kafası konstrüksiyonunda perdahlı cam veya fayanstan yapılmış çift sıra bir şerit üzerine asılı disk biçimli objelerle süslenmiş ve bir gerdanlığı andıran çok süslü bir göğüs kayışı yer almaktadır. Bu konstrüksiyonlar yanmış Bina IV-V'de ele geçen ve M.Ö. 8. yüzyıla tarihlenen ve at koşum takımlarına ait alınlık, disk, göğüs plakası gibi çeşitli objelere ait buluntulara göre yapılmıştır.[168]

3.5.2.3. Frig

Frig kenti Gordion kazılarında Tümülüs P.40'ta ele geçen minyatür dört atlı bronz araba modelinin koşum kayışlarının bağlanma sistemi "T" biçimli olarak adlandırılmakta ve bu sistem çok daha eski bir tarihe (M.Ö. 2500) ait Tell-Agrab'da bulunmuş olan bakır araba modelindeki sistemle çok yakın bir benzerlik taşımaktadır.[169] Gordion'daki bronz araba modelinde (Levha XLV-XLVIIa) koşum kayışları çeki hayvanı olan dört at grubunu arkada bir yere bağlama aracı olarak görülmektedir. Bu iki arabayı kıyaslamak suretiyle koşumlama tarzını ortaya koyabiliriz. "T" biçimli koşum kayışları sistemine sahip Tell-Agrab arabasında bir kişi bulunmaktadır ve bu araba dört eşek tarafından çekilen çok ilkel bir araçtır.

---

[167] Özgen, E. 1984: s. 112; Madhloom, T.A. 1970: s. 19.
[168] Littauer, M.A. - Crouwel, J.H. 1979: s. 116-118.
[169] Young, S.R. 1981: s. 24.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Sürücü dingilin üzerindeki iki döşeme tahtası üzerinde durmakta ve üzeri koyun postu ile yumuşak bir yastık gibi kaplanmış ağır bir çubuğu dizlerinin arasında sıkıca tutmaktadır. Bu durumda "T" konumlu kayışlar Gordion Tümülüs P. 40'taki arabada (Levha XLVb, XLVI) olduğu gibi dört hayvanın ön ve arka ayaklarının altında görünmekte; ancak dış kısımda arkaya doğru uzanan iki kayış aracın tekerleklerini desteklemekte ve arka kısımda diğer bir kayış da iki tekerleğin arasında uzanmaktadır. İçte duran atlar Tümülüs P. 40'ta olduğu gibi boyunduruğa koşulmuştur. Ancak Tell-Agrab arabasında tüm atların boyunlukları (yakalıkları) ve karmaşık bir koşumlama sistemleri vardır. İçteki atlar için sürücünün elinde dizginler vardır. Dış atlar ise sadece kayışlarla içteki iki atın boyunluklarına (yakalıklarına) bağlanmıştır. Tekerlekler köylerdeki ilkel yük arabalarının tekerleği gibi yekpare disk biçimli tekerleklerdir ve birbirine kelepçelerle tutturulmuş paralel üç adet tahta parçasından oluşur ve üzeri çivili metal dış lastiğe sahiptirler. Tekerlekler ve dingil orta parçaya tutturulan halkalarla birlikte dönmektedir. Halbuki Tümülüs P. 40'ta tekerlekler ispitlidir ve serbestçe dönmektedir. Dingil ise sabit olup arabanın alt kısmına veya belki de bizzat araba kasasına en azından iki perçin çivisi ile tutturulmuştur. Gordion'da ve Gordion dışındaki yerlerde "D" kayışının (Levha XLVb; XLVI) açıkça kullanıldığına dair diğer herhangi bir benzer örneğe rastlanılmamıştır. Bu nedenle bu arabanın konstrüksiyonunda "D" kayışı dingile paralel olarak "C" kayışının altından geçiyor gösterilmiştir. Bu kayışın iki ucunda yer alan iki perçin çivisi ve oradan sarkan uzantıların işlevi hâlâ anlaşılamamıştır. Aynı zamanda araba okunun arabanın alt kısmı ile kasası arasındaki ilişki de henüz saptanamamıştır.[170]

[170] Young, S.R. 1981: s. 26; Crouwel, J.H. 1992: s. 44.

3.6. ATLARIN KONTROLÜ

3.6.1. GEMLER

M.Ö. I. Binin ilk yarısında Anadolu dahil Önasya ülkelerinde hem koşum hem de binek atları tamamen birbirine benzer şekilde gemli bir başlık ve dizginlerden oluşan bir sistem ile kontrol edilmekteydi. Gemler ve bazı başlık aksesuarları ülkelere göre çok az farklılıklar göstermektedir. Tasvirlerde gemleri açıkça görmek pek olası değildir. Çünkü koşum atları tasvirlerinin küçük boyutta olması, ayrıca gemin ağız içinde kalan kısmının gösterilememesi gibi nedenlerle gemlerle ilgili bilgilerimiz gerçek buluntulardan elde edilmiştir.

Gemin atın ağzının içinde kalan kısmına "ağızlık" denilmektedir. Ağızlıkların biçimi kültürlere veya çağlara göre fazla bir değişiklik göstermez. Ya düz bir çubuk şeklindedir veya çengel ve halka şeklinde birbirine geçmiş iki parçalı katlanabilir şekildedir. Bazen de bu parçalar burmalıdır. Bazen birbirine geçmiş ağızlık halkaları veya parçaları üzerinde sivri olmayan dikenimsi çıkıntılar bulunur. Gemin ağızlık parçasının iki yanında, atın ağzının dışında kalan kısımlar ise "yanaklık" olarak adlandırılır ve bu yanaklıklara dizgin ve başlık kayışları bağlanır. Bu kayış bağlama özelliğinden dolayı yanaklar üzerinde ya delikler veya halkalar gibi farklı bağlantı yerleri görülür. Yanaklıklar ise farklı biçimde olup farklı motiflerle süslenmiştir.[171] M.Ö. I. Binin ilk yarısından Anadolu dahil Önasya ülkelerinde günümüze değin kalan gemler, yanaklıklı hafif gemler olup daha önceki M.Ö. II. Binin sonlarına ait gemlere benzemekle birlikte, daha çok çeşitlidirler. Çoğu bronzdan yapılmıştır, ancak bu çağda demirden veya bronz-demir karışımından yapılmış oldukları da görülür. Ender olarak kemikten veya geyik boynuzundan yapılmış yanaklıklara veya

[171] Yıldırım, R. 1987: s. 441.

yumuşak organik bir materyalden yapılmış ağızlıklara veya birleştirilmiş metal ağızlıklara sahip gemler de bulunmaktaydı.[172]

Anadolu'da varlık gösteren çeşitli kültürlere ait gemleri kronolojik bir sıra içerisinde kültüre göre sınıflandırarak ve örnekler vererek açıklamadan önce M.Ö.I. Binin ilk yarısında Anadolu dahil tüm Önasya'da kullanılan gemleri genel olarak kısaca belirtmek konunun anlaşılmasına ve kültürler arası kıyaslamaya yardımcı olacaktır.

M.Ö. I. Binin ilk yarısına ait gerçek gemler, ağızlıklarının tipine, yanaklıklarla olan bağlantı biçimlerine ve yanaklıklarının çivili olup olmamasına göre çeşitli sınıflara ayrılmaktadır:

I. Çubuk şeklinde ağızlıkları olan gemler: Daha önceki dönemde disk biçimli yanaklıklarla geniş çapta kullanılmışlardır. Bronzdan yapılan bu gemlerin kullanımı M.Ö. I. Binin ilk yarısında Kuzeybatı İran'ın Luristan bölgesiyle sınırlı kalmaktadır. Kesiti yuvarlak veya kabaca dikdörtgen olan tek ağızlıklar, yanaklıkların ortasındaki deliklerden geçmekte ve hemen hemen değişmez bir şekilde uçları kendi üzerine geriye doğru bükülerek dizgin halkalarının geçeceği bir ilmek oluşturmaktadır (Levha LXXVIIIa). Bugüne kadar bir ilmek oluşturmak için, çubuk şeklindeki ağızlık parçalarının aksi yöne bükülmüş olmalarının yeterli bir açıklaması henüz yapılamamıştır. Bazen gemin ağızlık parçaları o derece uzundur ki bu tip gemler esasında "normalden uzun" gemler olarak kabul edilmektedir. Bu normalden fazla olan uzunluk, atların yönlendirilmesi konusunda dizginlerin çekilişine ek bir güç katmaktadır. Yönlendirmenin kontrol edilmesi aynı zamanda, daha erken dönemin örneklerinde görüldüğü gibi, yanaklıkların iç kısımlarındaki iri çivilerle de artırılmaktadır. M.Ö. I. Binin ilk yarısında gem yanaklıkları hâlâ disk biçimlidir; ancak genellikle üzerine delikler açılan çeşitli biçimlerdeki levhalar şeklindedirler.

[172] Littauer, M.A. - Crouwel, J.H. 1979: s. 116.

Bu levhalar ekseriya zoomorfik biçimdedir ve iki parçalı bir yanak kayışının geçmesi içi halkaları bulunmaktadır. Daha öneki dönemde (II. Binin sonlarında) çubuk şeklinde ağızlıklarla değil birleştirilmiş ağızlıklarla kullanılan dikdörtgen biçimli yanaklıklara bu dönemde de rastlanılır. Yanaklıkların en süslüleri törenlerde kullanılmaktaydı. Çivili yanaklıklarla yön kontrolünün daha etkili kılınması, belki de bu tip yanaklıklara sahip gemlerin aslında arabaların sürülüşü için gerekli gemler olduklarını göstermektedir.[173]

II. Birleştirilmiş tel ağızlıklı gemler: Asur'da (Levha LXXVIIIb) ve Kıbrıs'ta kesin şekilde belgelenen bu tip gemler daha önceki çağda (M.Ö. II. Binin sonu) da kullanılmıştır. Bu ağızlıklar ağır metalden iki telin atın ağzının ortasında birbiriyle kenetlenmesinden oluşmakta ve dış uçları kendi üzerlerine geriye doğru bükülmek suretiyle dizginlerin veya dizgin bağlantılarının takılması için bir ilmek oluşturmaktadır. Bu gemler, atın ağzının kenarlarına basınç yapmak suretiyle atın kontrolüne katkıda bulunmaktaydı. Birleştirilmiş ağızlıklar, çağdaş gemlerde olmayan, yanaklıkların alt çeneye basınç yapması gibi ek bir işleve de sahipti. Bu dönemde yanaklıklar uzundur ve kabaca dikdörtgendir ve yanak kayışlarının bağlanması için iki veya üç ilmeği bulunmaktadır. Çoğunda iri başlı çiviler yer almaz; bu gruba Kıbrıs/Salamis'te gömülü bulunan (M.Ö. 8. yüzyıl ortası ve M.Ö. 7. yüzyıl) demirden yapılmış dar yanaklıklar da dahildir. Tel ağızlıklar, düz çubuk şeklindeki ağızlıklardan daha çok sert ve acıtıcıdır ve iki telin ortada birleştiği yer her iki dizgin de çekildiğinde atların ağız kenarlarına "fındık kırma aleti"nin yaptığı etkiyi yapmakta yani güçlü bir basınç uygulamaktadır. Çok kez olduğu gibi ağızlıklar çok uzun ise, bu ağızlık parçalarının birbiri ile birleştiği yer atın ağzının tavanına ızdırap verici bir etki yapmaktadır. Buna benzer bir gem Samos'ta (Sisam adası) bulunmuştur ve burada yanaklıklar dört nala koşan atlar biçimde olup tıpa tıp aynı olmasa da geleneksel Luristan yanaklıklarından etkilenildiğini açıkça göstermektedir.

[173] A.g.e.: s. 118.

Nimrud'da, Samos'da (Sisam adası) ve Rodos'ta bulunan bu tür yanaklıklara ait ağızlıklar günümüze kalmamıştır; ancak Samos'ta bulunan örnekler gibi bu gemlerin birleştirilmiş demir telden yapılmış ağızlıklara sahip oldukları düşünülmektedir. Samos'ta bulunan yanaklıklar aynı zamanda Boğazköy'de bulunan "D" biçimli yanaklıkların paralellerini temsil etmektedir. Arabaların sürülüşü ile ilişkili bulunan iri çivilerin Kıbrıs gemlerinde bulunmaması belki de M.Ö. 8. yüzyıl sonlarında dört atın tümünün boyunduruğa koşulması, dolayısıyla bu arabalarda yön kontrolünde geme daha az ihtiyaç duyulmasından kaynaklanmış olabilir.[174]

III- Birleştirilmiş düz ağızlıklı gemler: Orta Anadolu'da, İran'ın çeşitli yerlerinde (Levha LXXVIIIc) ve Urartu'da belgelenen bu gemler bronzdan veya demirden yapılmaktaydı. Bu gemlerin iki ağızlık parçasının kesiti yuvarlaktı ve ayrı ayrı dökümü yapılmaktaydı. Bu ağızlık parçalarının dıştaki uçları yanaklıklardaki deliklerden geçtikten sonra ağzın ortasında iç içe iki halkanın birbirleriyle kenetlenmesiyle birleşmekteydiler. Bu ağız parçalarının dış uçları kalın halkalarla sona ermekte veya ayrı bir dizgin halkasıyla birleşmek üzere sıkılmış bir yumrukla sona ermekteydi. İri çiviler için elverişli olmayan çubuk şeklindeki bu yeni yanaklıklar kısa veya uzun, düz veya hilal biçimli veya geniş bir açı ile yay şeklinde bükük biçimde olabilmekteydi. Yanak kayışlarının uçlarının geçmesi için deliklere veya aynı amaçla ilmeklere sahip bulunmakta ve uçları da dekore edilebilmekteydi. Aslında bu gemler birleştirilmiş tel ağızlıklı gemlerle aynı işlevi görmekteydi; ancak düz olan ağızlık parçalarından dolayı daha az acıtıcı idiler. Bu tip gemler koşum atlarında ve yönlendirmenin zor olmadığı binek atlarında kullanılmış olmalıydı. Daha önceki dönemde tüm Önasya'daki metal gemlerin dış uçları yanaklıkların içinden geçerken bu dönemde ağızlıkları yanaklıklara bağlama konusunda diğer metotlar da ortaya çıkmıştır.[175]

---

[174] A.g.e.: s. 119.
[175] A.g.e.: s. 120.

IV- Birleştirilmiş ağızlıkların uçlarındaki ilmeklerden geçen veya bu ilmeğe bağlanan yanaklıklara sahip gemler: İran'da (Levha LXXVIIId), Urartular dahil tüm Anadolu'da kullanılan bu gemler bronzdan veya demirden yapılmış birleştirilmiş ağızlıklara sahiptir. Bu gemlerin bazen "yumuşak" olanları, metal telden ağızlıklara sahip olanları veya bazen sade ve düz olanları mevcuttur. Bronzdan, demirden, kemikten veya geyik boynuzundan yapılan yanaklıklar çubuk şeklinde ve çeşitli modellerdedir. Bazen uçları dekore edilmiştir. Ağızlığın uçlarındaki ilmeklerin yeterli genişlikte olduğu hallerde yanaklıklar (İskit gemlerindeki gibi) bu ilmeklerin içinden geçmekte olabilir ve dizginler daha önce olduğu gibi bu ilmeklere bağlanıyor olabilir. Ancak ağızlıkların uçlarındaki ilmekler buna olanak vermeyecek derecede küçük olduğu zaman, ağızlıklar ince bir şerit veya telle yanaklığın ortasındaki deliğe bağlanmış olmalıdır. Bu ikinci durumda dizginler, yanaklığın iç tarafındaki ağızlık uçlarına bağlanmış olmalıydı. Dizginler yanaklığın iç tarafındaki ağızlık uçlarına bağlandığında daha "yumuşak" bir etki yapmaktaydı; çünkü yanaklıklar üzerine herhangi bir ilave etki yapılmamaktaydı.[176]

V- Doğrudan doğruya yanaklıklara bağlanan birleştirilmiş ağızlıklara sahip gemler: Orta ve Doğu Anadolu'dan (Levha LXXVIIIe) Kuzeybatı İran'dan örneklerle belgelenen ve bronzdan veya demirden yapılan bu gemler birleştirilmiş düz ağızlıklı gemlerin yapısal açıdan daha fazla geliştirilmiş bir çeşididir. Şöyle ki, bu gemlerde ağızlıkların uçları daha güvenli bir şekilde ağır halkalar vasıtasıyla yanaklıklardaki ilmeklere bağlanmaktadır. Keza dizginler de bu ilmeklere (buradan da yanaklıklara) veya Anadolu'da olduğu gibi (Levha LXXVIIIe) bu ilmeğin metal uzantılarına bağlanmaktadır. Bazen telden yapılmış olan ağızlıklar iki ile beş adet bağlantıya sahiptir. Yanaklıklar çeşitli olup çubuk şeklindedir ve yanaklıklarda yanak

[176] A.g.e.: s. 121.

kayışlarının geçmesi için ya delikler açılmış veya iki ilmek bulunmaktadır (Tip IV gibi). Bu gem nispeten ılımlı bir etkiye sahiptir.[177]

VI- Yanaklıkları ile birlikte tek parça olarak dökümü yapılan (sabit yanaklıklı) ve birleştirilmiş ağızlıklara sahip gemler: Birisi Nimrud'dan (Levha LXXVIIIf) ve bazıları Urartu'dan ele geçen ve kesinlikle M.Ö. I. Binin ilk yarısına tarihlenen az sayıdaki örnekler bronzdan yapılmıştır. Ağızlık parçaları doğrudan doğruya ortada birbiriyle birleşmekte veya aralarında fazladan ayrı ek bir bağlantı elemanı ile birbirine bağlanmaktadır. Bazı durumlarda ince telle sarılmak suretiyle kalınlaştırılmaktadırlar. Yanaklıklar çeşitli modellerde ve çubuk şeklindedir, uçları dekore edilmiş olabilir. Yanaklık kayışlarının geçmesi için ya iki deliğe veya ilmeğe sahip bulunmaktadırlar. Yanaklıklar ve ağızlıklarla birlikte yekpare olarak dökümü yapılmış olan ve yanaklığın ortasında yer alan bir dış ilmeğe dizginler bağlanmaktaydı. M.Ö. I. Binin ikinci yarısında kullanımı devam eden bu tip gemler (Levha LXXIXa) yanaklıklar ve ağızlıklar arasındaki bu katı ve sert bağlantıdan dolayı atın ağzının kenarlarına kuvvetli bir baskı yapmaktaydı. Esasında bu gem, fren işlevini gören bir gemdi ve dolayısıyla fazla bir manevra hareketi gerektirmeyen arabaların koşum atları için veya binek atları için uygundu. Yanaklıklar ve ağızlık parçaları arasında sürtünmeden kaynaklanan aşınmayı ortadan kaldırdığı için daha önceki gemlere nazaran belli oranda pratik bir avantaja sahipti ve büyük kısmı dökme yapıldığı için daha az aşamalı bir imalatı gerektiriyordu. Tasvirli belgelerde atlar üzerindeki gerçek gemleri teşhis etmek genelde çok zordur. Yukarıda yapılan tanımlamalardan anlaşılacağı üzere, çubuk veya levha olarak benzer şekildeki yanaklıklar farklı ağızlık tipleri ile kullanılabilmekteydi. Çoğu kısmı ağız içerisinde yer alan ağızlıkları iki boyutlu tasvirlerde göstermek çok zordur.[178]

[177] A.g.e.: s. 121.
[178] A.g.e.: s. 122.

M.Ö. I. Binin ilk yarısında Anadolu'da ve diğer Önasya ülkelerinde kullanılan gem çeşitlerini genel olarak belirtikten sonra Anadolu kültürlerinde kullanılan çağdaş gem çeşitlerini incelemeye çalışacağız:

3.6.1.1. Geç Hitit

Geç Hitit gemleri hakkında az bir bilgi mevcuttur. Bazen kabartmalar üzerindeki araba tasvirlerinde koşum atlarının gemleri gösterilmemektedir. Kabartmalar üzerinde birçok Geç Hitit arabası gemsiz dizginlere sahip olarak tasvir edilmiştir. Ayrıca bu tasvirler atın başında yer alan başlık gibi en gerekli elemanları bile göstermeyecek kadar küçük boyuttadır. Bu açıdan gemlerin durumu açıkça anlaşılmamaktadır. Yine de dizginlerin, atın ağzına sıkıca geçen ağızlık parçasını sıkıca sardığı ve atın başından geçen başlık kısmına bağlandığı düşünülmektedir. Bu düzenek Kargamış (Levha IIIb; VIII), Malatya (Levha XIV), Tell-Tainat (Levha XXa) ve Zincirli'deki (Levha XIX) koşum atlarında görülür. Diğer yandan gemler Tell-Halaf (Levha XV; XVI) ve Sakçagözü (Levha XXIa) kabartmalarındaki koşum atlarında ise görülebilmektedir.

Geç Hitit gemlerinin M.Ö. I. Binin ilk yarısında Anadolu ve Asur'da kullanılan gemlerle benzer olduğu anlaşılmaktadır. Kargamış Deve Höyük kazılarında M.Ö. I. Bine tarihlenen mezarlarda ele geçen bronz bir gem (Levha LXXIXb) hilal biçimli yanaklıklara sahiptir. Bu yanaklıkların üst uçları "fallus"a benzemektedir, alt uçları ise yuvarlaktır. Ortasında geniş bir dizgin halkası ve bu halkanın her iki tarafında birer adet olmak üzere yanaklık üzerinde iki delik yer almaktadır. Bu delikler başlık kayışlarının bağlanacağı yerlerdir. Gemin ağızlık kısmının iki parçası ise iç içe geçmiş iki halka ile birbiriyle birleşmektedir. Ağızlık parçaları ya telle sarılarak kalınlaştırılmış veya daha büyük bir olasılıkla dikenimsi çıkıntılara sahiptir. Her iki

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

durumda da gemin ağızlık parçasının bu şekli daha acıtıcı, dolayısı ile daha etkili kontrol sağlayan bir gemdir.[179]

3.6.1.2. Urartu

M.Ö. I. Binin ilk yarısında Urartu at gemlerine ait çok sayıda buluntu ele geçtiğinden bu konuda geniş ve detaylı bilgilere sahip bulunmaktayız.

Türkiye'deki ve dünyanın çeşitli ülkelerindeki müzelerde ve koleksiyonlarda çok sayıda değişik formlarda Urartu at gemleri mevcuttur. Bunlardan üzeri yazıtlı olanların Urartular'a ait olduğu kesinlikle anlaşılmaktadır. Yazıtlı olmayan ve satın alma yolu ile müzelere getirilenlerin ise Urartular'a ait olup olmadığını kesinlikle saptamak bazen zor olmaktadır. Geç dönem Urartu koşum atlarına ait üç adet bronzdan yapılmış gem halkaları (Levha LXXIXc) bulunmuş olup bunların demir perçin çiviler ile boyunduruğa tutturulmuş oldukları anlaşılmaktadır.[180]

Urartu krallığının şimdiye kadar bilinen en eski at gemi örnekleri Menua (M.Ö. 810-786) dönemine aittir. Babası İşpuini'ye ait at gemleri henüz bulunamamıştır.[181] Bugüne kadar çeşitli bilim adamları ve arkeologlar tarafından Anadolu Medeniyetleri Müzesi, ABD'de bazı üniversite müzeleri örneğin; Filadelfiya Üniversite Müzesi, Almanya'daki müzeler ve çeşitli koleksiyonlardaki Urartu at gemleri incelenmiş ve özellikleri saptanmıştır. Bu malzemelere dayanarak Urartu at gemlerini: 1- Hareketli (oynar) yanaklıklı gemler; 2- Sabit (durağan) yanaklıklı gemler ve 3- Yanaklıksız (kantarma) gemler olarak üç ana başlık altında toplamak mümkündür. Bu üç grubu da farklı bazı özelliklerine bakarak alt gruplara ayırabiliriz:

I- Oynarlı Yanaklıklı Gemler

A) Yanaklıkları Dört Halkalı Gemler

---

[179] Madhloom, T.A. 1970: s. 27; Seidl, U. 1985: s. 141.
[180] Merhav, R. 1991: s. 62.
[181] Belli, O. 1983: s. 373.

B) Yanaklıkları Üç Halkalı Gemler

C) Yanaklıkları İki Halkalı Gemler

D) Nor Areş Tipi Gemler

E) Yanaklıkları Üzerinde Delikler Bulunan Gemler

II- Sabit (Durağan) Yanaklıklı Gemler

A) Yanaklıkları Düz Gemler

B) Yanaklıkları Tasvirli Gemler

C) Ağızlıkları Üç Parçalı Gemler

III- Yanaksız (Kantarma) Gemler

A) Burmalı Gemler

B) Düz Gemler.

Bu sınıflandırmaya bakılırsa Urartu gemlerini aslında "Yanaklıklı Gemler" ve "Yanaksız=Kantarma Gemler" olmak üzere iki ana grupta özetlemek uygundur. Yanaklıklı gemlerde, ağızlığın yanısıra, yanaklıklar vardır. Kantarma (yanaklıksız) gemlerde ise bir ağızlık ve uçlarında dizginlerin geçtiği iki halka bulunur. Bu gemler ya bronz veya bronz ve demir karışımından yapılır. Urartu gemlerinin ağızlıklarının biçimi çok fazla değişiklik göstermez; ya düz çubuk şeklinde veya çengel ve halka şeklinde birbirine geçmiş iki parçalı katlanan formda yapılır. İki parçalı katlanan tipteki ağızlıklar bazen burmalı şekil gösterirler. Bir grup gemlerin ağızlıkları birbirine geçmiş üç halkalıdır ve bu ağızlık halkaları üzerinde sivri olmayan dikenimsi çıkıntıları bulunmaktadır.[182]

Dizgin ve başlık kayışlarının yanaklıklara bağlanma özelliğinden dolayı yanaklıklar üzerinde delikler yahut halkalar bulunmaktadır. Yanaklıkların çeşitli tip

[182] Yıldırım, R. 1987: s. 440, 441.

ve süsleme özelliği gösteren şekillerine paralel olarak bu halka ve delikler de değişik formlar gösterir. Urartu gemlerinin yanaklık uzunlukları ortalama 15.0 cm.'dir. Dizgin halkaları dahil ağızlık genişlikleriyse 10.0 - 20.0 cm civarında değişir. Ağızlık genişliği 10.0 cm olan gemler, küçük cins atlar için kullanılmıştır.[183]

I- Oynar Yanaklıklı Gemler

Bu grubun gemlerinde yanaklıklar, orta kısımlardaki boru şekilli delik sayesinde ağızlık çubukları üzerinde sağa ve sola rahatlıkla hareket etmektedir. Ancak ağızlığın dış halkaları (dizgin halkaları) geniş olduğundan yanaklıkların çıkması sözkonusu değildir.

IA- Yanaklıkları Dört Halkalı Gemler

Bu grubun gem yanaklıkları üzerinde ikişer halkalı ve iki grup halinde dört tane başlık kayış halkası vardır. Bu gemlerin yanaklıkları üzerinde Urartu kralı Menua'nın ismini taşıyan birer yazıt bulunmaktadır.

a) Menua'ya Ait Oynar Yanaklıklı At Gemleri: Erivan-Ermenistan Tarihi Müzesinde (Env.No: 2010-77) bulunan bronzdan yapılmış gem Karmir-Blur'da 1952 yılında bulunmuştur (Levha LXXIXd). Bu gemin yanaklıkları düz çubuk formludur; uç kısımları sivri ve dışa dönüktür. Bu tip gemler Urartu'da bilinen en eski gem örneğidir. Yanaklıkların ortası delik ve dışa doğru boru gibi biraz uzar. Bu kısımdan ağızlık çubukları geçer ve yanaklıklar bu ağızlık çubukları üzerinde hareket edebilir. Her iki yanaklık üzerinde başlık kayışlarının bağlanması için birbirine çok yakın, ikişerden dört tane küçük halka vardır. Gemin ağızlığı, düz çubuk formlu ve katlanan tiptedir. Ağızlık parçaları ortada çengel şeklinde halka oluşturarak birbirine takılmıştır. Ağızlık uçlarında dizgin halkaları bulunmaktadır. Yanaklıklar üzerinde çiviyazısı ile Menua adı yazılıdır. Bu tip gemler M.Ö. 9. yüzyıl ve erken M.Ö. 8.

[183] A.g.e.: s. 442.

yüzyıl Transkafkasya'ya özgü gemler olup bronz çağında Anadolu, Mısır ve Yunanistan'da da bilinmekteydi.[184]

b) Şimdi Antep Müzesinde bulunan oynar yanaklıklı at gemi (Env. No: 1-55-77) ağızlık genişliği 20.2 cm, yanaklık uzunlukları 16.9 cm, ortalama çap 1.3 cm.'dir. Karşılıklı iki parçadan oluşan düzgün çubuk biçimindeki ağızlık, katlanır tiptedir. Ortada çengel gibi bükülerek halka şeklinde birbirine takılan ağızlığın her iki uç kısmında, dizgin kayışlarının bağlanmasını sağlayan geniş halka bulunmaktadır. Her iki yanaklık parçası üzerinde de yan yana ikişerden dört adet halka bulunmaktadır. Ancak atın başlık kayışlarının bağlandığı halkalar, dizgin halkası ile aynı doğrultuda olmayıp, dizgin halkasının dikey yönünde bulunmaktadır. Her iki yanaklık parçasının görülebilen ön yüzü üzerinde, büyük bir özenle işlenmiş Urartu çiviyazısı bulunmaktadır. Başlık kayışlarının bulunduğu halkaların arasına işlenen yazının çevresi dikdörtgen bir çizgi ile sınırlandırılmıştır. Birbirinin benzeri olarak yinelenen her iki yazıda Menua'nın adı geçmektedir.[185]

c) Adana Bölge Müzesi'nde bulunan bronz at gemi (Levha LXXXa). Bu gemin sadece bir yanaklık ve ağızlık çubuğunun uç kısmında bulunması gereken geniş dizgin halkası kaybolmuştur. Uçları hafif kıvrık olan düz çubuk formlu yanaklığın üzerinde ikişerden dört küçük başlık kayış halkası bulunmaktadır. Yanaklığın üzerinde Menua ismini taşıyan bir yazıt vardır.[186]

d) Adana Bölge Müzesinde bulunan bronzdan gem (Levha LXXXb). Doğu Anadolu'dan ele geçen gemin yarı kısmına aittir. Bir ağızlık çubuğu ve ucundaki dizgin halkası oldukça sağlam ele geçmiştir. Ancak yanaklığın uçları kırılmıştır. Yanaklık üzerinde ikişerden dört tane küçük başlık kayış halkası vardır. Bu halkaların arasında Menua ismini yeraldığı çivi yazılı yazıt bulunmaktadır.[187]

---

[184] Azarpay, G. 1968: s. 14; Gropp, G. 1981: s. 102.
[185] Belli, O. 1983: s. 379.
[186] Yıldırım, R. 1987: s. 441.
[187] A.g.e.: s. 441.

e) Elazığ Müzesinde (Env. No: 75.24.10) bir gem. Demirden yapılmıştır (Levha LXXXc). Bu gruptaki bronz gemlerin aynısıdır. Ancak belki de çok tahrip olduğundan yazıta rastlanmamıştır. Yanaklıklar üzerindeki dört başlık kayış halkası açık bir şekilde görülmektedir. Ancak bir yanaklık ucu kırıktır.[188]

IB- Yanaklıkları Üç Halkalı Gemler

Bu grubun gemlerinde yanaklıklar üzerinde üç başlık kayış halkası bulunmaktadır. Yine yanaklıklar üzerinde Urartu kralı Menua'nın ismini taşıyan çivi yazılı birer yazıt bulunmaktadır.

a) Van Müzesinde bulunan (Env. No: 3.1.78) ve eksiksiz ve özgün biçimi ile günümüze kadar oksitlenmeden çok iyi korunan bu at gemi ağızlık ve yanaklık parçaları ile çok özenli bir işçilik göstermektedir. Ayrı ayrı kalıplar halinde dökülmüştür. Ağızlık genişliği 22.5 cm, yanaklık uzunlukları 16.5 cm, ortalama çapı 1.4 cm.'dir. (Levha LXXXIa). Karşılıklı iki parçadan oluşan düzgün çubuk biçimindeki ağızlık, katlanır tiptedir. Ağızlık parçaları ortada çengel şeklinde halka oluşturarak birbirine takılıdır. Ağızlığın her iki uç kısmında, dizgin kayışlarının bağlanmasını sağlayan geniş halka bulunmaktadır. Ağızlığın her iki kenarında bulunan yanaklıklar hafif yay şeklinde bükük olup, uç kısımları sivri ve dışa dönüktür. Yanaklıkların ortasında, ağızlık çubuğunun geçmesi için, dışa doğru boru gibi bir genişleme yapan delik bulunmaktadır. Tek kalıpta ayrı ayrı dökülen yanaklık parçaları, ağızlık çubuğu üzerinde durağan olmayıp, oynarlıdır. Yanaklık parçaları üzerinde, eşit aralıklarla birbirine yakın üç tane halka bulunmaktadır. Ancak bu halkalar, Karmir-Blur ve Antep Müzesindeki Menua'ya ait at geminin tersine- ağızlığın uç kısımlarında yer alan dizgin halkasının doğrultusunda olmayıp, yanaklığın arka yüzünde, yani dizgin halkasının dikey yönünde bulunmaktadır. Bu halkalar ile yanaklık parçaları atın başlık kayışlarına bağlanmaktadır. Her iki

[188] A.g.e.: s. 442.

yanaklık parçasının görülebilen ön yüzü üzerinde, büyük bir özenle kazınarak işlenmiş Urartu çiviyazısı bulunmaktadır. Ayrıca sağ yanaklık parçasındaki çivi yazısının önüne çifte mahmuzlu bir ok ucu işlenmiştir. Yanaklık üzerindeki çifte mahmuzlu ok ucu, M.Ö. 9. yüzyılın son çeyreğinden beri Urartular'da bu tür ok ucunun kullanıldığını ve askeri donatımı oluşturan silahlar arasında yer aldığını göstermektedir. Üzerindeki yazıttan dolayı bu gem Menua'ya aittir.[189]

b) Van Müzesinde Menua'ya ait at gemi yanaklığı (Env. No: 3.2.78). Tunçtan tek kalıp halinde dökülerek yapılan yanaklık parçası, günümüze değin özgün patinası ile çok iyi korunmasına karşın, ortasından kırılmıştır. Uzunluk 16.5 cm, çap 1.4 cm. Gem ağızlığının sağ yanaklığının oluşturan parça yay şeklinde bükük olup, uçları sivri ve dışa dönüktür. Yanaklığın görülebilen ön yüzü üzerinde, kazınarak işlenmiş dikdörtgen bir çerçeve içerisinde Urartu çiviyazısı ile Menua'nın adı yazılıdır.[190]

c) Yurtdışında özel bir koleksiyonda bulunan ve Doğu Anadolu'dan ele geçen bronz bir gem. Yükseklik 16.6 cm'dir (Levha LXXXIc). Bu gemin ağızlığı katlanan tiptedir. Yanaklıkları hafif yay şeklinde ve ağızlık çubukları üzerinde hareket edebilir durumdadır. Yanaklık üzerinde üç başlık kayış halkası ve bunların aksi yönünde ise yan alt yüzlerinde kazıma-çizgi tekniğindeki bir çerçeve içerisinde Menua'nın adı yazılıdır. [191]

d) Yurtdışında özel bir koleksiyonda bulunan ve Doğu Anadolu'dan ele geçen bronz ve demirden gem. Yükseklik 17 cm'dir (Levha LXXXId). Bir gemin yarı kısmını oluşturmaktadır. Ağız parçası demirden yapılmıştır. Ağızlığın iç halkası aşınarak kaybolmuştur. Yanaklık ise bronzdandır ve oldukça sağlamdır. Yay şeklindeki yanaklık üzerinde üç başlık kayış halkası bulunmaktadır. Yanaklık üzerindeki çivi yazısı ile Menua adı yazılıdır.[192]

---

[189] Belli, O. 1983: s. 374-376.
[190] A.g.e.: s. 376.
[191] Özgen, E. 1984: s. 100.
[192] Yıldırım, R. 1987: s. 444.

e) Yurtdışında özel bir koleksiyonda bulunan bronz gem. Yükseklik 14 cm, yarı çapı 1.4 cm'dir (Levha LXXXIId). Bir gemin iki yanaklığından oluşur. Yanaklıklar düz çubuk şeklindedir, üzerinde üçer tane başlık kayış halkası bulunmaktadır. Buradaki yanaklıkların diğerlerinden farklı olarak uçları küt ve tamamen düzdür, kesiti yarım daire formundadır. Yanaklıklar üzerinde Menua'nın adı yazılıdır. Ağızlık parçası kayıptır veya çürümüştür.[193]

f) Yanak kayışlarının bağlanması için her birinde üç halka bulunan kavisli yanaklıklı gem. Her yanaklık üzerinde Menua'nın (M.Ö. 810-786) bir yazıtı, incise tekniğindeki bir çizgi ile kuşatılan bir çerçeve içerisinde dikey olarak yer almaktadır. Karadeniz'in güneybatısındaki bir mezarda bulunan bu gem şimdi Tahran'da M. Foroughi'nin özel koleksiyonundadır.[194]

g) Yanak kayışlarının bağlanması için her birinde üç halka bulunan kavisli yanaklıklı bronz gem. Her yanaklık üzerinde Menua'nın bir yazıtı kazıma tekniğinde bir çizgi ile kuşatılan bir çerçeve içerisinde dikey olarak yer almaktadır. Doğu Anadolu'dan gelen bu parça şimdi özel bir koleksiyondadır.[195]

h) Demirden bir ağızlık ve kavisli bir yanaklığı olan gem; kavisli yanaklığın üzerinde yanaklık kayışlarının bağlanması için üç halka vardır. Bir yanaklık ve ağızlık kaybolmuştur. Günümüze kalmış olan tek yanaklık üzerinde dikey olarak Menua'nın yazıtı yer almaktadır. Doğu Anadolu'da bulunmuş, şimdi özel bir koleksiyondadır.[196]

i) Düz olan ağızlık parçalarının ortada bir çengel şeklinde birbiriyle kenetlenmesiyle oluşan bir ağızlığa sahip iki adet gem (Levha LXXXIIe). Hafif kavisli yanaklıkların üzerinde yanak kayışlarının bağlandığı üç adet halka ve yine yanaklıkların tam ortasında ağızlık uçlarının geçeceği birer halka yer almaktadır.

---

[193] Yıldırım, R. 1987: s. 445; Gropp, G. 1981: s. 95.
[194] Özgen, E. 1984: s. 101.
[195] A.g.e.: s. 101.
[196] A.g.e.: s. 101.

Yanaklıklar üzerinde Kral Menua'nın adı yazılıdır. Yanaklıklar bronzdan, ağızlık ise demirden yapılmıştır. Ağızlık uzunluğu 21.0 cm, yanaklık uzunluğu 16.7 cm'dir. New York, Ariadne Galleries Inc.de bulunmaktadır (Levha LXXXIIe). Diğer gemin ise ağızlık uzunluğu 21.5 cm, yanaklık uzunluğu 16.5 cm olup bulunduğu yer Les Arc. Ebnother Collection'dır. (Levha LXXXIIb)[197]

G.Gropp, Martirosyon tarafından erken Urartu dönemine (M.Ö. 9.-8. yüzyıla) tarihlendirilen Gökçegöl yakınındaki Astxadzor (Arçadzor)'da bulunmuş ve şimdi Hamburg Müzesinde bulunan ve üç başlık kayış halkasının bağlanması için yanaklıklarında deliklere sahip ve yanaklıkları levha şekilli olan bir gemin ağızlıkları üzerindeki bileziklerin yanaklığın ortaya doğru kaymasını önlediğini belirtir. Belki de bu gem, biçimi nedeniyle sabit (durağan) yanaklıklı gemlerin bir prototipi niteliğindedir (Levha LXXXIIf).[198]

IC- Yanaklıkları İki Halkalı Gemler

Bu grubun gem yanaklıkları üzerinde eşit aralıklı iki başlık kayış halkası bulunmaktadır. Üzerlerinde yazıt yoktur.

a) Elazığ Müzesinde (Env. No: 85. TMKC 1.22) bulunan bronz bir gem. Yükseklik 17 cm. Bu gem ağızlık çubuğunun bir parçası ile bir yanaklıktan oluşmaktadır. Yanaklığın uçları yay gibi hafif kıvrıktır, dört ve üç halkalı ve yazılı gemlerin yanaklıklarına çok benzemektedir (Levha LXXXIIIb). Yanaklık üzerinde iki tane başlık kayış halkası vardır. Ağızlığın dizgin halkası ve katlanan çubuklardan birisi sağlam, ancak ucundaki çengel yahut halka kırıktır.[199]

b) Philadelphia University Museum'da bulunan ve Doğu Anadolu'dan ele geçen bronz bir gem (Levha LXXXIc) (Env. No: UM.67.39.28). Yükseklik 15 cm.

---

[197] Seidl, U. 1991: s. 79.
[198] Yıldırım, R. 1987: s. 448.
[199] A.g.e.: s. 445.

Gemin yanaklıkları düzdür, uçlarına yakın kısımlarında iki başlık kayış halkası bulunmaktadır. Yanaklığın ortasında ağızlık çubuğunun geçtiği dışa doğru borumsu bir çıkıntı vardır. Ağızlık çubukları düzdür, ortada çengel şeklinde birbirine takılmıştır. Ağızlığın dizgin halkası yanında üç bilezik (set) vardır.[200]

c) Elazığ Müzesi'nde (Env. No: 75.16.17-18) bulunan bronz gem. Yükseklik 16.5 cm (herbiri). Bir çift gem yanaklığıdır (Levha LXXXIIIa). Yanaklıklar üzerinde iki başlık kayış halkası vardır. Bu halkalar, yarım daire şeklindedir. Yanaklıklar ise hafif yay şeklinde olmakla birlikte, ortasında bulunan ve ağızlığın geçmesine yarayan delik dikdörtgen biçimlidir.[201]

d) Gaziantep Müzesinde bulunan bronzdan ve demirden gem. Yükseklik 13.3 cm. Tek bir yanaklıktır (Levha LXXXIVa). Formu yay şeklinde eğridir; uçları mantar biçimlidir. Bu gemin ağızlığı demirden yapılmış olmalıdır. Yanaklık üzerinde yarım daire şeklinde iki halka bulunmaktadır. Bir halka ile mantar biçimli uç arasında incise çizgilerle yapılmış zikzak bezemeler görülür.[202]

e) Gaziantep Müzesinde bulunan bronzdan-demirden yapılmış gem yanaklığı (Levha LXXXIVb) 10.5 cm yüksekliğe sahiptir. Bir ucu kırık olan bu yanaklığın sağlam tarafının ucu, mantar biçimlidir. Yanaklık, yay şeklindedir, üzerinde orta kısmı daire şeklinde olan iki başlık kayış halkası bulunmaktadır. Bu halkalardan birisi ortasından kırılmıştır. Sağlam halka ile mantar biçimli uç arasında, incise çizgili zikzak bezemeler vardır. Yanaklıklarında ikişer halka bulunan gemler Menua dönemi gemlerinin özelliklerine sahiptir, ancak yazısızdır.[203]

---

[200] Özgen, E. 1984: s. 101.
[201] Yıldırım, R. 1987: s. 446.
[202] A.g.e.: s. 445.
[203] A.g.e.: s. 448.

ID- Nor-Areş Tipi Gemler

Bu grupta tek örnekle incelediğimiz Urartu gemindeki yanaklıklar üzerinde başlık kayışları için halka yerine delikler açılmıştır.

Nor-Areş'teki Urartu mezarında ele geçen bir gem (Levha LXXXIVc) ağızlığın yuvarlak kesitli iki çubuğu ortada bir çengel oluşturarak birbirine kenetlenmektedir. Hafif dışa kavisli yanaklıkların ortasından geçen bu ağızlık çubuklarının dış ucunda dizginlerin geçeceği geniş birer halka mevcuttur. Her yanaklıkta ayrıca yanaklık kayışlarının bağlanacağı iki delik bulunmakta ve bu deliklerin çevresindeki yanaklık kısmı üçgen şeklini almaktadır. Yanaklığın deliklerin aşağısında kalan kısmı sarmal şekilde burguludur. Yanaklıkların hem üst hem de alt uçları bir taban üzerine oturtulmuş mantar biçimindedir. Bu mantar biçimi dolayısı ile Gaziantep gemine benzemektedir. Bu gem metalden yapılmış olup Nor-Areş Mezar I'de bulunmuştur.[204]

Yakın benzerlerine Gürcistan'da Tak Kilise'de (Levha LXXXVIc) rastlanılmıştır. Yine Transkafkasya'da Dolanlar'da bulunan M.Ö. 7. yüzyıla ait bir at gemi (Levha LXXVIIe) yanaklıkları ile birlikte dökümü yapılmış ağızlık parçalarından oluşur. Ağızlık parçaları ortada birbirine geçmiş iki halka ile birbirine kenetlenmektedir. Uçları dışa doğru kıvrık hilal biçimli yanaklıkların ortasında birer dizgin halkası ve bu halkanın her iki yanında başlık kayışlarının bağlandığı birer delik yer alır. Levha LXXVIId'deki gem yine M.Ö. 7. yüzyıl Transkafkasya gemlerinden olup Mingeçaur Kurganlarından ele geçmiştir. Ağızlığı bir önceki gemle aynıdır. Ancak yuvarlak kesitli düz çubuk formlu görünen yanaklıkların bir ucu sıkılmış bir insan yumruğu, diğer ucu ise mantar biçimlidir. Levha LXXVIIc'daki bronz gem Kuzey Kafkasya'dan olup ağızlık parçası üzerinde dikenimsi çıkıntılar görülür. Bu çıkıntılar gemin hayvanı kontrol etme etkisini artırır. Yanaklıkları hilal

[204] Barnett, M.R.D. 1963: s. 196.

şeklinde olup ortada dizgin halkası, halkanın her iki yanında da başlık kayışları için birer delik bulunur.[205]

IE- Yanaklıkları Üzerinde Delikler Bulunan Gemler

Bu tür gemlerin (Levha LXXXVIc) bugüne kadar sadece yanaklıkları ele geçmiştir. Ağızlık kısımları yoktur. Belki de bu tür gemlerin ağızlıklarının, metal değil de deri sırım yahut da kalın ipler şeklinde olduğu dolayısıyla günümüze kadar kalamadığı düşünülebilir. Ağızlık çubuklarının burmalı olabileceği ileri sürülmektedir. Bu tür gem yanaklıklarının üzerinde eşit aralıklı ve aynı yönde üç delik bulunur. Bunlardan ortadaki ağızlık, yanlardakiler ise başlık kayışları için yapılmış olmalıdır. Yanaklık üst uçları da, geometrik ya da stilize hayvan başları gibi değişik şekiller gösterir. Bu gemlere Kafkaslarda Maliy Kurganlarında rastlanılmıştır. Bu gemler M.Ö. 7. yy.'ın ilk yarısına tarihlendirilir.[206]

a) Filadelfiya Üniversite Müzesinde (Env. No: UM 67.59.33b.32) bulunan iki gem yanaklığı. Yay biçiminde olan yanaklık bazen sade (Levha LXXXIVd) bazen de bir ucunda stilize bir hayvan başı (Levha LXXXIVe) ile dekore edilmiştir. Mainz ve Munich Prehistorya Müzesinde Doğu Anadolu'dan getirilmiş bu tip gem yanaklıkları mevcuttur. Sade yanaklıklı olan tiplerine ise M.Ö. 8. yüzyıl Kuzeybatı İran'da Hasanlu, Tepe Sialk ve Tepe Giyan'da, Kafkaslar ve Güney Rusya'da; uçları hayvan başı biçiminde olanlara ise M.Ö. 7. yüzyıl Kuzeybatı İran'da Ziwiye ve Gilan/Amlash'da rastlanılmıştır.[207]

b) Elazığ Müzesinde (Env. No: 75, 16. 15-16) bulunan bronzdan bir çift gem yanaklığı (Levha LXXXVa). Yanaklıkların üst kısımları eğridir, uç kısımları ise yuvarlak şekillidir. Ancak bu yuvarlak kısmın yanlarında birkaç mm.'lik kalınlığı bulunan daire şeklinde bir plastik süsleme görülür. Yanaklıkların gövdeleri üç

[205] Azarpay, G. 1968: s. 42.
[206] Yıldırım, R. 1987: s. 453.
[207] Özgen, E. 1984: s. 144.

boğumludur, boğumların üzerinde dikdörtgen şekilli üç delik bulunur. Alt kısmı ise çubuk şeklinde uzanır.[208]

c) Elazığ Müzesinde (Env. No: 76.5.120) bulunan bronz gem yanaklığı yüksekliği 18.8 cm'dir (Levha LXXXVb). Yanaklık genel olarak fazla eğri olmayan bir yay şeklindedir. Üst ucundaki yuvarlak şekilli kısmı yanlarında helezonik bir süsleme vardır. Gövde üzerinde üç boğum ve boğumlar üzerinde ise dikdörtgen şekilli üç delik yer alır.

d) Elazığ Müzesinde bulunan (Env. No: 76.18.188-189) demirden gem yanaklığı 19.2, ve 19.8 cm. (Levha LXXXVc) Bu yanaklıklar ince levha şeklindedir. Üst kısımları eğri ve yuvarlak şekillidir. Ancak herhangi bir süsleme yoktur.[209]

II- Sabit (Durağan) Yanaklıklı Gemler

Durağan yanaklıklı gemler grubunda, gemin ağızlığı ile yanaklıklar birbirine perçinlenmiş, yahut da ağızlık parçalarıyla yanaklıklar birlikte dökülmüşlerdir. Gemlerin bu durumu, kullanımda kolaylık sağlamaktadır. Belki de durağan yanaklıklı gemler, bir stil gelişimi sonunda oynar yanaklıklı gemlerden sonra kullanılmışlardır. Bu tip gemlerin ağızlıklar ya katlanan formda burmalı veya üzeri dikenlidir; yahut da birbirine geçmeli üç büyük halka ağızlığı meydana getirmiştir. Bu grubun içinde, yazıtlı olan II. Sardur dönemi (M.Ö. 764-735) gemlerini ve yanaklık uçları hayvan başları ve uzuvlarıyla süslenmiş II. Argişti dönemi (M.Ö. 714-685) gemlerini görülür.[210]

IIA- Yanaklıkları Düz Gemler

Bu gruptaki gemlerin yanaklıkları düz ve eski gelenekte olup Menua dönemi gemlerinin yanaklıklarına çok benzer.

---

[208] Yıldırım, R. 1987: s. 454.
[209] A.g.e.: s. 454.
[210] Özgen, E. 1984: s. 101.

a) Karmir-Blur'da Sitadel Sarayı Oda 36'da bulunmuştur. Şimdi Leningrad Hermitage Müzesi'ndedir. Yüksekliği 17.0 cm'dir. Bir gemin iki yanaklığıdır (Levha LXXXVIa). Yanaklıkların uçları hafif sivri ve dışa dönüktür. Yanaklıklar bronzdan, ağızlık ise belki de demirden yapılmıştır. Yanaklıklar üzerindeki dizgin halkaları da tahrip olmuştur. Yanaklık üzerinde II. Sardur dönemine ait olduğunu belirten bir yazıt vardır.[211]

b) Adana Bölge Müzesinde bulunan bronz ve demirden yapılmış bir gem. Yüksekliği 18.0 cm. Doğu Anadolu Aznavurtepe'den ele geçmiştir. Bu gemin yanaklıkları bronzdan yapılmıştır. Uçları hafif sivri ve dışa dönüktür (Levha LXXXVIb). Ağızlık çubukları burmalıdır. Demirden yapılmıştır ve kısmen tahrip olmuştur. Yanaklığın yan kısımlarında, yani ağızlık uçlarında dizgin halkaları vardır. Yanaklıkların üst yüzeyinde ve uçlara yakın kısımlarda başlık kayışlarının bağlandığı iki küçük halka, alt yüzlerinde ise Urartu çivi yazısı ile "Sardur" adı yazılıdır.[212]

c) Adana Bölge Müzesinde bulunan, bronz-demirden gem, yükseklik 18 cm. Doğu Anadolu Aznavurtepe'den ele geçmiştir (Levha LXXXVId). Bu gemin ağızlık ve yanaklıkları birbirine kaynaşmıştır. Ağızlı burmalı, katlanan formlu ve demirden yapılmıştır. Yanaklıklar ise bronzdandır ve birisinin yarısı noksandır. Yanaklıkların ortasında ve yan kısımlarında geniş dizgin halkaları bulunur. Dizgin halkalarının her iki tarafında ve dizgin halkalarına dik olarak yapılmış birer başlık kayış halkası vardır. Her iki yanaklığın alt yüzeyinde ise çivi yazısı ile "Sardur" adı kazınmıştır.[213]

d) Elazığ Müzesinde bulunan (Env. No: 85.1.20) demirden yapılmış gem yanaklığı. Yükseklik 21 cm. Menua dönemi gem yanaklıklarına benzer; hafif yay biçimindedir ve uçları gittikçe sivridir (Levha LXXXVIe). Yanaklığın ortasında büyük bir dizgin halkası, yanlarında ise iki küçük başlık kayış halkası bulunmaktadır.

---

[211] Özgen, E. 1984: s. 102; Piotrovskii, B.B. 1970: Fig. 31.
[212] Taşyürek, O.A. 1975: s. 153.
[213] Seidl, U. 1991: s. 80.

Ağızlık burmalı ve katlanan tiptedir. Ağızlık çubuklarından birisinin ortadaki halkası çürüyüp kaybolmuştur.

e) Elazığ Müzesinde (Env. No: 85.1.21) demirden yapılmıştır. Yüksekliği 21.0 cm. Bu gemin yanaklık uçları, dışa doğru dönük ve yay şeklindedir (Levha LXXXVIf). Yanaklıklar üzerinde dikdörtgen biçimli ikişer başlık kayış halkası ve bir dizgin halkası vardır. Ağızlık düz çubuklar halinde ve katlanan tiptedir.

f) Elazığ Müzesinde (Env. No: 76.18.205) demirden yapılmış bir gem. Yükseklik 17.0 cm'dir. Bu gemin yanaklık uçları mantar formludur. Konik şekillidir (Levha LXXXVIIa). Yanaklıklar üzerindeki başlık kayış delikleri dörtgen şekillidir. Ağızlık ise burmalı katlanan tiptedir. Dizgin halkaları geniş ve yuvarlaktır.

g) Elazığ Müzesinde (Env. No: 76.18.203) demirden yapılmış bir gem. Yükseklik 19.0 cm'dir. Bu gem çok paslıdır ve oldukça tahrip olmuştur. Yanaklıklar yay şeklindedir, uçları mantar formludur. Ağızlık, burmalı çubuklardan oluşur, katlanan tiptedir. Dizgin halkaları geniş ve yuvarlak şekillidir. Bir dizgin halkası kırıktır.[214]

IIB- Yanaklıkları Tasvirli Gemler

Sabit (durağan) yanaklıklı gemlerin ikinci grubunu, yanaklık uçlarında hayvan başları (at, boğa ve kuş protomları) bulunan gemler oluşturur.

a) Erzincan yakınındaki Altıntepe'de III. Mezar, 1. Odada bulunmuş olup şimdi Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesindedir (Env. No: 13203), bronzdan yapılmıştır. Yükseklik 16.0 cm'dir. II. Argişti'ye ait olan bu gemin ağızlığı katlanan formda ve burmalıdır (Levha LXXXVIIb). Ağızlık parçaları yanaklıklara sabit bir şekilde bağlıdır. Yanaklıklar ise ince uzundur; birer ucunda at, diğer ucunda boğa protomları tasvir edilmiştir. Yanaklıkların ortasında büyükçe dizgin halkaları vardır.

[214] Yıldırım, R. 1987: s. 454, 455.

Başlık kayış halkaları ise yanaklık üzerinde ikişer tane ince uzun yarıklar şeklindedir.[215]

b) Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesindedir (Env. No: 99.56.64). Altıntepe III nolu mezarda bulunmuştur, bronzdan yapılmıştır, yükseklik 15.0 cm.'dir. II. Argişti'ye ait bu gemin yanaklık uçlarının her birinde bir kartal protomu tasvir edilmiştir (Levha LXXXVIIc). Kartalların boynu zarif bir şekilde kıvrılmış ve çengel şeklinde bir gaga ile son bulmuştur. Kartalların gözlerini, kazıma tekniğiyle yapılmış, tek merkezli üç halka çevreler.[216]

IIC- Ağızlıkları Üç Parçalı Gemler

Bu tip gemlerin ağızlıkları ve yanaklıkları birlikte dökülmüştür. Üç parçalı olan ağızlığın yanlardaki parçaları yanaklığa ekli, ortadaki parça ise bu iki sabit ağızlık parçasını birbirine bağlamaktadır.

a) Adana Bölge Müzesinde bulunan bronzdan bir gem (Env. No: 1975.77) yükseklik 20.5 cm. Bir gemin yanaklığı ve bir ağızlık parçasından oluşmuştur (Levha LXXXVIId). Bunda ağızlık kısmını bir parçasıyla, dizgin halkası ve yanaklık birlikte dökülmüştür. Yanaklık uçlarından birisi boğa toynağı, diğeri ise mantar şeklinde tasvir edilmiştir. Yanaklık yay şeklindedir. Yanaklığın genişlediği ortaya yakın kısımlarında başlık kayışları için iki düzgün delik açılmıştır. Dizgin halkası yuvarlak formludur. Gemin ağızlık kısmını oluşturan halkalardan birisi, kalın bir eklenti ile yanaklığa bağlıdır. Bu bağlantı parçası üzerinde dikenimsi çıkıntılar vardır.

b) Adana Bölge Müzesinde bulunan (Env. No: 1975.77) bir grup bronz gem y.u. 18 cm'dir. Bir gemin yanaklığı ve bir ağızlık parçasından oluşmuştur (Levha LXXXVIIe). Bu parçalar birlikte dökülmüşlerdir. Bu yanaklığın uçlarından birisi toynak şeklinde tasvir edilmiştir. Yanaklığın diğer ucu kırıktır ve ucunda mantar

[215] Özgüç, T. 1961: s. 257; Özgen, E. 1984: s. 102; Azarpay, G. 1968: s. 43.
[216] Özgüç, T. 1969: s. 21.

tasvir edilmiştir. Ağızlık halkası yanaklığa ekli ve üzeri dikenlidir. Yanaklık üzerinde başlık kayışları için düzgün aralıklarla iki delik açılmıştır.[217]

III- Yanaklıksız (Kantarma) Gemler

Bu tür gemlerin yanaklıkları yoktur. Kantarma gemler, yuvarlak kesitli, uçları çengel veya halkalar halinde birbirine bağlı iki düz çubuktan yahut da tel şeklindeki parçaların burulmasıyla meydana getirilmiştir. Bu iki parça, katlanabilir formdadır. Bu parçaların dıştaki uçları (dizgin halkaları) ortadaki halkalara göre biraz daha büyüktür. Bu halkalara dizginlerin yanı sıra başlık kayışları da bağlanabilmektedir. Bu tür gemlerin uysal atlar için kullanılmış olması olasıdır.

IIIA- Burmalı Gemler

Urartularda çok kullanılan burmalı çubuklardan oluşan kantarma gemlere müzelerde sık olarak rastlanmaktadır.

a) Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesinde bulunan ve Adilcevaz kazılarında ele geçen bronzdan bir gem (Levha LXXXVIIIa). Bu kantarma gem iki tunç dövme telin burulmasıyla yapılmıştır. Katlanan tiptedir. Dışta kalan dizgin halkaları geniştir. Ortadaki halkalar birbirine geçirilmiştir.

b) Elazığ Müzesinde bulunan (Env. No: 75.16.19), bronzdan yapılmış uzunluğu 21.5 cm olan bir gem. İki parçalı katlanan tipte bir kantarma gemdir (Levha LXXXVIIIb). Üç ince telin burulmasıyla meydana gelmiştir. Kenarda kalan dizgin halkaları ortadaki halkalara göre oldukça geniştir.

c) Adana Bölge Müzesinde bulunan bronzdan gem, uzunluğu 18.0-22.0 cm'dir.

Adana Bölge Müzesine gelen Urartu eserleri arasında birbirine benzeyen, fakat ölçüleri yönünden farklı iki geme rastlanmıştır (Levha LXXXVIIIe). Her iki gemin ağızlık çubukları tellerin burulmasıyla oluşmuştur. Ortada bu parçalar birbirine

[217] Yıldırım, R. 1987: s. 456.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

geçmiş iki halka oluşturmuşlardır. Kenardaki dizgin halkaları muntazam yapılmıştır.[218]

Urartu kantarma gemlerin benzerlerine çağdaşı diğer kültürlerde de rastlanılmaktadır. Boğazköy'de I. tabakada Frig katında bir kantarma gem ele geçmiştir. Fakat bu gem, Urartular'da yaygın görülen bronz gemlerin aksine, demirden yapılmıştır.[219] Bir başka gem ise İran'ın kuzeybatısında Urmiye Gölünün güneyindeki Hasanlu'da bulunmuştur.[220] Ghirshman, bu gem için M.Ö. 9.-8. yüzyıl gibi geniş bir tarihleme yapmıştır. "Adam" koleksiyonunda da bu tip bir gem vardır. Bunlara benzeyen başka bir gem İran'da Babajan'da M.Ö. 7. yüzyıla ait bir at mezarında bulunmuştur. Bu tip gemlerin M.Ö. 7. yüzyıl sonlarına kadar kullanıldığı düşünülmektedir.[221]

IIIB- Düz Gemler

Urartularda, iki düz çubuktan oluşan düz kantarma gemler diğer komşu kültürlerinin aksine ele geçmemiştir. Adilcevaz kazısında ve müzelerdeki karışık Urartu eserleri arasında sadece burmalı çubuklardan oluşan kantarma gemlere rastlanmıştır. İki düz çubuktan oluşan kantarma gemlere Luristan ve Tepe Sialk kültürü ile çeşitli Kafkas kültürlerinde rastlanmaktadır. Kafkaslar'daki düz çubuklu bazı kantarma gemlerin dizgin halkaları özengi tipindedir. Ghirshman, bunları M.Ö. 8.-7. yüzyıllara tarihlendirmektedir. Norşuntepe kazılarında bulunan üç at gömüsünde özengi tipi bir gem de mevcuttur. Bu gemlere Güney Rusya mezarlarında M.Ö. 700'den sonra rastlanılmıştır. Norşuntepe'de bu gemlerle birlikte grifon başı şeklindeki kayış bağlantı parçası İskit etkisini göstermektedir.

[218] A.g.e.: s. 461.
[219] Boehmer, R.M. 1972: s. 162.
[220] Ghirshman, R. 1964: s. 417.
[221] Yıldırım, R. 1987: s. 462.

Burmalı yahut düz kantarma gemlerde yanaklıklar kullanılmamış olmalıdır. Bazı yerlerde beraberinde bulunan yanaklıklar başka gemlere ait olmalıdır. Çünkü kantarma gemler ayrı bir gem tipidir.[222]

Urartu yayılım alanına giren Hasanlu IV'de at koşum takımlarından olan ve demirden, bronz veya bakırdan yapılmış kırkiki çift tek halkalı gem yangın tabakaları arasında ele geçmiştir. Bakırdan ve bronzdan yapılmış üç çift gem ağızlık parçaları üzerinde serbestçe hareket edebilen yanaklıklara sahip Avrasya tipi gemlerdir. Oynar yanaklıklı gemlerin yanaklıkları ayrı olarak yapılmış ve gem halkalarına meşin şeritlerle bağlanmıştır. Bu tip gemlerin orijini Orta Avrupa Hallstatt kültürüdür. Orta Avrupa'da M.Ö. 9. yüzyıla tarihlenen bu gemler ancak M.Ö. 8. yüzyılda yaygın bir kültür haline gelir. Tek halkalı gemlerin ve üç delikli yanaklıkların, koşum kayışlarının geçtiği yerlerde görülen koşum takımı elemanlarının ilkel tipleri ile birlikte, İran'da, Hasanlu IV'de M.Ö. 8. yüzyılın ortalarında kullanıldığı düşünülmektedir. Bu gemlerin M.Ö. 7. yüzyılda Urartu'da idari bir merkez olan Karmir-Blur gibi bazı merkezlerde de bulunmuş olması bu tip gemin Urartu'dan Kuzeybatı İran'a gelmiş bir gem çeşidi olduğunu düşündürmektedir.[223] Nitekim Urartular Kral Menua ve II. Sardur zamanında M.Ö. II. Binden itibaren Eski Doğu kültürlerinde görülen ve kullanımı Kafkasötesine kadar kuzeye uzanan gem ve yanaklıkları birbirinden ayrılmaz şekilde birbirine tutturulmuş olan sabit (durağan) yanaklıklı gemleri kullanmaktaydılar. Hasanlu IV'de bulunan gemlerin bir kısmı (Levha LXXXVIIIf) düz çubuklu ağızlıkları olan birleşik hafif gemlerdir, dökmedir ve ortada birbiriyle halka şeklinde kenetlenen ağızlık çubuklarının dış uçları çubuk şeklindeki yanaklıkların ortasındaki delikten geçtikten sonra uçlarında bir halka yer almaktadır. Bu halkalar dizginlerin geçtiği halkalardır. Çubuk şeklindeki yanaklıkların uç kısımlarına doğru altta bir, üstte bir olmak üzere her yanaklıkta iki

[222] Hauptman, H. 1972: s. 91.
[223] Medvedskaya, I. 1988: s. 2.

halka mevcuttur. Bu gem, koşum atları için tasarlanmıştır (Levha LXXXVIIIf). Gemin ağızlık çubukları 19.0 cm, toplam 29.5 cm.'dir. Yine buna benzer ancak ağızlık çubukları sarmal şekilde kıvrık olan gemler de Kıbrıs/Salamis gömülerinde bulunmuştur.[224]

Hasanlu'da düz çubuklu gemlerden başka ağızlık çubukları sarmal şekilde bükülmüş kalın telden yapılmış gemler de (Levha LXXXVIIIf) bulunmuştur. Bu gemlere ait olup gemin ve başlık kayışlarının bağlanması için üç deliği olan yanaklıklar ayrı olarak ele geçmiştir. Bu tip gemler at teçhizatı arasında değil de dekorasyonlu at başlıkları ile bir arada bulunmuştur. Gem çubukları her biri 14.0 cm'dir.[225]

Demirden yapılmış birleştirilmiş tel ağızlıklı hafif gem tipleri de bulunmuştur. Ancak o derece harap olmuşlardır ki ağızlık çubuklarının düz veya sarmal şekilde olup olmadığı veya çubukların üzerinin sarılarak kalınlaştırılıp kalınlaştırılmadığını saptamak imkansızdır. Bu tip gemler genellikle geyik boynuzundan yapılmış yanaklıklar da kullanılmıştır.[226]

Hasanlu'da bu kantarma (yanaklıksız) gem de bulunmuş ve M.Ö. 9.-8. yüzyıla tarihlendirilmiştir.[227]

Anadolu kültürleri ile yakın ilişki içerisinde olması nedeniyle birbiriyle özdeş veya çok yakın benzerlik taşıyan Asur gemleri ise M.Ö. 9. yüzyılda çift kıskı veya güvercin kuyruğu biçiminde veya kabaca dikdörtgen levhalar şeklinde yanaklıklara ve birleştirilmiş ağızlıklara sahiptir. M.Ö. 8. yüzyıldan itibaren daha dar bir dikdörtgen veya hafifçe kavisli çubuk şeklinde yanaklıklı, düz veya birleştirilmiş tel ağızlı gemler kullanılmaktadır. M.Ö. 8. yüzyıldan itibaren Urartular'da da görüldüğü

[224] Crouwel, J.H. 1987: s. 113.
[225] Schauensee, M.D. 1989: s. 43.
[226] A.g.e.: s. 44.
[227] Yıldırım, R. 1987: s. 462.

gibi sabit (duragan) yanaklı gem tipi Asur'da da yaygın olarak kullanılmıştır.[228] M.Ö. 8. ve 7. yüzyıllarda Asur'da kullanılan gemlerin büyük çoğunluğu (Levha LXXVIIg) hilal biçiminde yanaklıklara sahiptir.[229]

Bu yanaklıklar bu dönemde ve daha önceki dönemlerde Önasya'da bilinen geyik boynuzunun çatalı biçimindeki gerçek yanaklıklara, örneğin Levha IIIa'daki Beyce Sultan yanaklıklarına ve aynı zamanda Avrupa ve Orta Asya'daki yanaklıklara biçim yönünden benzemektedir. Hemen hemen kesinlikle geyik boynuzu şeklinden ilham alınarak biçimlendirilmesine rağmen, Asur kabartmalarındaki yanaklıkların genellikle metalden yapılmış olduğu düşünülmektedir.[230]

Luristan'da ve Anadolu'da Urartular'da kullanılan tasvirli yanaklıklı gemler çağdaşları Asur'lar tarafından da kullanılmıştır. Dört nala koşan at veya bir hayvan figürü biçimindeki yanaklıklara sahip ve çoğunlukla kral arabalarında kullanılan Asur gemleri (Levha LXXVIIh), Nimrud, Samos ve Rodos'ta ele geçen gerçek metal yanaklıklara görünüş olarak benzemektedir. Çok az sayıdaki bu tasvirler, bu çeşit yanaklıklara sahip gemlerin sınırlı sayıda kullanıldığını doğrulamaktadır.[231] Levha LXXVIIIb ve f'de Geç Asur dönemine ait çeşitli gem örnekleri görülmektedir.[232]

3.6.1.3. Frig

Frig gemleri ile ilgili çok az buluntu ele geçmiştir. 1961 Gordion kazılarında Teras Binasının yakınındaki doğu duvarının temeli altında bulunmuş olan at techizatı arasında fildişi objelerle bir arada demirden yapılmış iki adet hafif gem de bulunmuştur. Bu objeler kentteki yangın sırasında yere düşüp parçalanmış ve aşırı derecede tahrip olmuştur. Ancak kazılar sonucunda bu parçaların konstrüksiyonu yapılmıştır. Bu teçhizat arasında dört adet alınlık ve sekiz parça olması gerekirken

[228] Madhloom, T.A. 1970: s. 22.
[229] Belli, O. 1983: s. 382.
[230] Madhloom T.A., 1970: s. 23.
[231] Littauer, M.A. - Crouwel, J.H., 1979: s. 123.
[232] Madhloom, T.A. 1970: s. 22.

beş parçası bulunan yanaklıklar burada bulunan at teçhizatının dört atla çekilen bir arabanın atlarına ait olduğunu göstermektedir. Dört ata ait olması gereken demirden yapılmış gemler (Levha LXXVIIf), hafif gemler olup ortada birbirleriyle kenetlenen iki çubuktan oluşur. Bu çubukların dış uçlarında hilal biçiminde plakalar ve plakaların iç bükey yüzeyinin orta kısmında bir çubuk yer almaktadır. Üç adet çıkıntılı kısmının bitim yerlerine yakın açılan üç delik, dizgine ait üçlü yanak kayışlarının uçlarının bağlanması amacını taşımaktadır. Gordion'da bulunan bu objelerin dağınık ve parçalanmış durumda olmasından dolayı, bu objelerin atın kafasındaki yerlerini görmek için Zincirli'de bulunan taştan at kafası yontusuna (Levha XCc) bakmak gereklidir. Bu at kafasında gemin bitimindeki üç adet çıkıntı, yanaklıklar ve üçgen alınlık açıkça görülmektedir. Bu durum, Friglere ait bu at teçhizatının Kuzey Suriye kökenli olabileceğini düşündürmekte ise de kesin bir şey söylemek olası değildir.[233]

Boğazköy II. Tabakada bulunmuş olan bir at geminin yanaklık uçları ise mantar şeklindedir (Levha LXXVIIIe). Ancak bu yanaklıkların üst kısımları dışa dönük, alt kısmı ise düzdür. Yanaklıklar üzerinde ikişer başlık kayışı halkası vardır. Bu gem oynar yanaklı gem grubundandır. Boehmer'e göre bu gem M.Ö. 7. ve 6. yy.'larda Kimmerlerle Anadolu'ya gelmiş olabilir.[234]

Boğazköy I. tabakada Frig katında Urartu kantarma (yanaklıksız) gemlerinin benzeri olan bir kantarma gem de ele geçmiştir. Urartular'da sıklıkla görülen bronz gemlerin aksine bu gem demirden yapılmıştır. Ağızlığı burmalı iki çubuktan oluşmakta ve M.Ö. 7. yy.'a tarihlendirilmektedir.[235]

1961'deki Gordion kazılarında ele geçen beş adet gem yanaklıklarından dördü üzerindeki motifler soldan sağa doğru, bir yanaklıkta ise sağdan sola doğru

[233] Young, S.R. 1962: s. 166.
[234] Yıldırım, R. 1987: s. 450; Boehmer, R.M. 1972: s. 162.
[235] Yıldırım, R. 1987: s. 461.

uzanmaktadır. Üzerlerindeki motiflerin sağdan sola doğru uzanması gereken üç adet yanaklık daha olması gerekirken bu üç parça bulunamamıştır.[236] Bu Frig yanaklıkları balık biçimli olup bir ucu yuvarlak, diğer ucu kare biçimlidir (Levha LXXXIX). Bu yanaklıklar üzerinde ağzından ateş püskürten mitolojik bir canavara benzer bir yaratık görülmektedir. Bu yaratık profilden gösterilmiştir. İnsan başlı ve aslan vücutlu olan bu yaratığın kanatları aslanın omzundaki kürek kemiklerinden çıkmaktadır. Aslanların kuyrukları kuş kafası ile sona ermektedir. İnsan başlarının her iki tarafından bağımsız ayrı ayrı kanatlar çıkmaktadır. Yanaklığın kare şekilli ucundaki aslan vücutlarının arkasında helezonvari bir ağaç yer almakta ve tasvirdeki boş yerleri doldurmak üzere yanaklığın kenarlarından, üst ve alt kısımlarından helezonvari süslemeler çıkmaktadır.

Stil ve detay açısından, Frig alınlıkları ile yanaklıklar birbirleriyle özdeş olup fildişi oymacılığını sergileyen eserler üreten aynı atölyenin ürünü olmalıdır. İnce fildişi plakalar belki de deriden yapılmış bir astar üzerine tutturulmuştur. Bu objelerin dekorasyonlu olan yan yüzlerinde arkaya doğru, bir astar üzerine tutturulmaları için diyagonal biçiminde açılmış delikler görülmektedir.[237]

Gem yanaklıkları ve at alınlıkları ile birlikte Gordion'da bulunan diğer hayvan tasvirleri veya figürlerinin, 1959 kazılarında Gordion'da bulunan Frig eserlerine stil açısından benzememesi, bu buluntuların Gordion'a ithal yolu ile gelmiş olduğunu düşündürmektedir. Nimrud fildişleri arasında da bu objelerin paralellerine rastlanılmaktadır. Ancak III. Salmanasar ve diğerlerinin çeşitli bölgelerden objeler topladıkları bilinmektedir. Bu nedenle her ne kadar Nimrud fildişlerinin benzerleri olsalar da bu gerçekler, bu Frig objelerinin nihani kökeni hakkında kesin bir yargıya varılmasını olanaksız kılmaktadır.[238]

---

[236] Young, S.R. 1962: s. 162.
[237] A.g.e.: s. 165.
[238] A.g.e.: s. 167.

3.6.2. BAŞLIK DÜZENİ

M.Ö. I. Binin ilk yarısında koşum atları gemden, başlıktan ve dizginlerden oluşan bir sistemle kontrol edilmekteydi. Başlık koşum atlarının baş kısımında yer alan ve atların kontrolünde işlev gören elemanlardır.

3.6.2.1. Geç Hitit

Geç Hitit koşum atlarının kontrolü gemli veya bazen de gemsiz bir başlık ve dizginlerden oluşan bir sistemle sağlanmaktaydı. M.Ö. 9. yüzyıl Geç Hitit kabartmaları, gemleri bazen göstermemektedir. Dizginler atın ağzını, burnunu ve kafasını çevreleyen başlığa bağlanmıştır.[239] Bu tür bir düzenleme Kargamış (Levha IIIb; VIII), Malatya (Levha XIV), Tell-Tainat (Levha XXa) ve Zincirli (Levha XIX) arabalarının atlarının başlarında görülmektedir. Diğer yandan gemler Tell-Halaf (Levha XV; XVI) ve Sakçagözü arabalarında (Levha XXIa) gösterilmektedir. Geç Hitit koşum atlarının baş kısmında yer alan başlık elemanları en açık şekilde (Levha XCc) Zincirli'de bulunan bazalt at kafası yontusu üzerinde görülmektedir. Atın alnının ortasında çıplak bir kadın figürü ile dekore edilmiş üçgen biçimli bir alınlık, bir sfenks motifi ile dekore edilmiş çift yüzlü balta biçiminde bir göz siperliği, atın boynundan geçen kalın boyun kayışı ve kulaklarının arkasından başının tepesinden dolanan bir başlık kayışı görülür. Bu başlık kayışı önde yanak kayışları ile birleşir. Yanak kayışları, diğer Geç Hitit araba atlarında görüldüğü gibi, gem yanaklığı ile birleşeceği yere yakın iki veya üç kola ayrılır. Bu atlarda bir burun bandı da yer alır. Bu burun bandı veya kayışı yanak kayışlarının bölündüğü noktadan başlayarak burnu boydan boya geçer. Zincirli at başında kaşının üstünden geçen bir kaş bandının yer aldığı da görülür.[240]

Levha IIIb'de M.Ö. 9. yüzyıla tarihlenen Kargamış arabasında atın başında yer alan ve sorgucun tutturulduğu kemerli bir düzeneğe, atın burnunun ortasına hatta

[239] Madhloom, T.A. 1970: s.27.
[240] Gropp, G. 1981: s. 101.

burun deliklerine kadar aşağıya uzanan ve M.Ö. 9. yüzyıl Asurnasirpal döneminde de kullanılan trapez biçimli bir burun koruyucusuna benzeyen bir eleman uzanır. Bu eleman burun bandına ince bir şeritle tutturulmuştur.[241]

Geç Hitit koşum atları tasvirlerinde Zincirli at kafası yontusu üzerinde de görülen üçgen şekilli alınlıklar üzerinde Kuzey Suriye veya Finike stilinde kanatlı güneş kursu ve çıplak kadın tanrıca figürü, bazen de bu tanrıça ile ilişkiye getirilmek istenen aslan figürleri yer almaktadır.[242]

3.6.2.2. Urartu

Urartu koşum atları da çağdaşı diğer Önasya ülkelerinde olduğu gibi gemden, başlıktan ve dizginlerden oluşan bir sistemle kontrol edilmekteydi.

Koşum atlarının baş kısmında yer alan kayışlar ve objeler tasvirlerin az sayıda olması ve ayrıca minyatür boyutlarda olmaları nedeniyle her zaman detaylı bir şekilde anlaşılamamaktadır. Erken dönem Urartu arabaları ve koşumlama tarzı M.Ö. 9. yy. Asur arabaları ve koşumlama tarzı ile çok yakın bir benzerlik taşıdığından, minyatür boyuttaki tasvirlerde açıklıkla görülemeyen gem ve yanaklıkları, alınlık, göz siperlikleri, göğüs plakaları, boyunluk gibi birçok at teçhizatına ait çok sayıda gerçek buluntu Urartu topraklarında ele geçtiğinden atların başında yer alan düzeneği, hem bu buluntular hem de bol tasvirli belge sunan Asur koşum atları ile kıyaslamak suretiyle detaylı bilgilere ulaşmak olanağı elde edilmiştir.

M.Ö. I. Binin ilk yarısındaki Geç Hitit ve Asur koşum atlarının başlıkları (Levha LVIIIa; XCIIId-e) ile özdeş olan Urartu atlarının baş kısmında bölünmüş yanak kayışları yer alır. Bu kayışlar gem yanaklarına bağlanmak üzere oraya yakın bir yerde iki veya üç kola ayrılır ve gemin çeşidine göre farklı bir yerden yanaklığa bağlanır. Asur atlarının yanak kayışları ise üç parçalıdır. Urartu ve Asur'da atın

[241] Nagel, W. 1966: s. 85.
[242] Sevin, V. 1978: s. 116.

gırtlağının tam altından geçen bir gırtlak bağı da kullanılmaktadır. Gemden çıkan ana kayış atın kulaklarının arkasından başının tepesinden dolanmakta ve önde yanak kayışları ile birleşmektedir. İkinci kalın bir kayış başlık kayışından daha aşağıdan geçmek üzere atın boynunu dolanmaktadır (Urartu Levha XXVIa). M.Ö. 9. yüzyıl koşum atlarında bir yarım burun bandı da görülür. Bu burun bandının kayışı diyagonal şekilde yukarıya doğru çıkarak yanak kayışlarının bölündüğü yerden başlayarak burnun bir tarafından diğer tarafına uzanır. Urartu koşum atlarının alın kısmında ayrıca bir kaş bandı yer alır. Kaş bandının yanak kayışları ile birleştiği yere veya bu yere yakın olmak üzere kaş bandının her iki ucuna bağlanan ve bir kaştan diğerine uzanan içi yumuşak bir madde ile doldurulmuş bir yastık (ped) biçiminde bir eleman da kaş yastığıdır. Kaş yastığının Önasya atlarında kaşı gölgelemek ve ayrıca sineklerden korumak amacıyla kullanıldığı düşünülmektedir.[243] Anadolu ile aynı çeşit başlık kayışlarına sahip Kıbrıs'ta pişmiş toprak araba modellerindeki atlarda menteşe ile asılı duran metal bir alınlığın altında uzanıyor görünen böyle bir yastık (ped) bu elemanın orijininin atın kafatasının yan kemikleri ile alınlık arasında yer alan ve metalin güneşten ısınarak atın cildine zarar vermemesini sağlayan bir eleman olduğunu düşündürmektedir. Ancak Önasya ülkelerinde bu elemanın Kıbrıs'taki kullanım amacına hizmet edecek şekilde kullanıldığını gösteren bir tasvire rastlanmaz.[244] M.Ö. 8. ve 7. yüzyıl Asur kabartmalarında ve Yakın Doğu'dan fildişi eserlerde de alınlıklarla birlikte veya alınlıksız olarak kaş bandının kullanıldığı görülür.[245] Burnun üstünden geçen ve kaşların üstünden giden bu kayışların pozisyonu Geç Hititlere ait Zincirli at kafası yontusu (Levha XCc) üzerinde açıkça görülebilir.

Urartu koşum atlarının baş kısmında yer alan bu kayışların ve diğer koşum takımı elemanlarının bulunduğu yerler konstrüksiyonu yapılan ve Karmir-Blur'da ele

[243] Littauer, M.A. - Crouwel, J.H. 1979: s. 118.
[244] A.g.e.: s. 127.
[245] Crouwel, J.H. 1992: s. 49.

geçen buluntulara göre düzenlenen at başı (Levha XCd,e) üzerinde açıkça görülebilmektedir.[246] Bu başlıkta hafif kavisli yay biçimli gem yanaklarının ortasındaki halkaya dizgin kayışları bağlanmakta, atın ensesinden kulaklarının arkasından dolanan başlık kayışı önde yanaklığa uzanan ve yanaklığa varmadan yakın bir yerde iki kola ayrılan yanak kayışları ile birleşmekte,başlık kayışı ile yanak kayışının birleştiği noktadan diğer yan tarafa doğru alnı geçen bir alın kayışı, atın alın kayışından aşağıya doğru burnun üzerine uzanan ve ucunda püsküllerin yer aldığı bir alınlık (Levha XCe) ve ayrıca bir yarım burun bandı ve atın gırtlağının altından geçen bir gırtlak bağı yer almaktadır. Bu kayışların birleştiği yerlerdeki disk biçimli objeler birleşme noktalarını örtmekte ve süslemektedir (Levha XCd). Çağdaş Asur koşum atları tasvirlerinde de bu kayışların birleşme yerleri ilk dönemlerde kanatlı boğa ve diğer sembolik figürler, daha sonraları ise yuvarlak disklerin ve rozetlerle zengin şekilde süslenmektedir (Levha XCIII).[247] Atın başlık kayışından daha altta yer alan boyun kayışı ve bu kayışa asılı bir çan ve atın başının tepesinde dekorasyonlu ve yarım ay şeklinde kavisli ve ortası boş bırakılmış bir düzenek içerisinde atın yelelerinin çıktığı yelpaze biçiminde bir sorguç (tepelik) görülmektedir. Levha XCe'de çift yüzlü balta biçiminde göz siperliği ve atın alnından burnuna uzanan "T" biçimli alınlık da yer almaktadır.

Karmir-Blur sitadelinde ele geçen, alt kısmında bir delik bulunan domuz dişinden, boynuzdan, kemikten yapılmış domuz, sığır, at vb. hayvan kafası şeklinde veya sade boynuz şeklinde yapılmış objelerin (Levha XCIa,b) başlık kayışlarının birleştiği yerlerde bağlayıcı eleman olarak işlevsel ve dekoratif amaçlarla kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Bu objelerin başlık kayışları üzerindeki yerleri, Persepolis'te Apadana'nın merdivenlerindeki kabartmalar üzerinde yer alan ve bir Urartu heyetinin hediye ve ganimet olarak getirdiği arabanın koşum atının kafasını

[246] Özgen, E. 1984: Fig. 49-50.
[247] Gropp, G. 1981: s. 106.

gösteren tasvirde açıkça görülebilmektedir (Levha XCIVa). Bu objelerden süslemesiz olanlarının başkente, süslemeli hayvan başı biçiminde olanlarının da başkent dışındaki eyaletlere özgü olduğu düşünülmektedir.[248] Persepolis Apadananın doğu duvarında yer alan ve Urartu'ya ait olmayan Levha XCIe'daki at kafası üzerinde boynuz biçimdeki objeler kayışların birleştiği yerlerde görülmektedir. Bu objelerin bronzdan hatta gümüşten yapılanları da bulunmaktadır. Norşuntepe'de de bu tip objeler ele geçmiştir (Levha XCIc).[249]

İskitler'in de bronzdan ve diğer materyallerden yapılmış kuş gagası vb. biçiminde objeler kullandıkları (Levha XCIf)[250] ve aslında bu objelerin menşeinin Transkafkasya olduğu düşünülmektedir.[251]

Urartu devletinin egemenlik ve yayılım alanına giren Hasanlu IV'de atların başlarında yer alan elemanlar Urartu ve Asur atlarında görülenlerle aynı olup çok zengin bir şekilde süslenmiştir. Yangın tabakaları arasında buluntu olarak ele geçen ve atların başlarına ait çeşitli elemanların atın başında bulundukları yerleri ve işlevlerini gösteren at kafası konstrüksiyonu yapılmıştır. Levha XCII'deki at başlıkları konstrüksiyonunda bronz başlık kayışları, bir kaş bandı, burun bandı, yanaklıklar, başlığa ait kayışlar ve gırtlak bağı, kayışların geçtiği birleştiği yerde yer alan düğmeler, yanak kayışları ve dizgin halkası görülmektedir. Ancak bu buluntu tek bir başlık stilini temsil eder. Muhakkak ki Hasanlu'da çeşitli stillerde başlıklar mevcut olabilir.[252]

Ayrıca 16 adet at başlığı konstrüksiyonu da yapılmıştır. Bu başlıklardaki bir kısım başlık kayışları ya sadedir veya küçük plakalar, düğmeler veya boncuklarla süslenmiştir (Levha XCIId-f). Bir örnekte ikinci bir yanak kayışı yay şeklindeki

[248] Calmeyer, P. 1985: s. 137, 138; Barnett, M.R.D. - Watson, W. 1952: s. 135.
[249] Calmeyer, P. 1985: s. 126.
[250] Barnett, M.R.D. - Watson, W. 1952: s. 146.
[251] Calmeyer, P. 1985: s. 136.
[252] Schauensee, M.D. 1989: s. 41.

bronz bir dekorasyonla süslenmiştir (Levha XCIIa). Bu yay biçimli yanak kayışı diğer yanak kayışları ile bağlantılı değildir. Bu yay biçimli ikinci yanak kayışı en azından iki adet başlığı süslemektedir (Levha XCIIa). Ayrıca tepecikli ve düğümlü düğmeler kayışların geçtiği yerleri örter ve süsler. Kayışların geçiş yerlerindeki düğmelerin şekli Levha XCIIb'de görülür. Başka bir başlık ise boncuklarla süslü kayışlara ve aynı zamanda kayışların geçtiği yerlerde düğümlü düğmelere sahiptir, ancak ikinci yanak kayışı yoktur.[253]

Başka bir at başlığında demirden asılma halkası olan bronz disklerin aralıklarla perdahlı cam veya fayans boncuklardan oluşan gerdanlık şeklindeki çift bir şerit üzerine asılı olduğu görülür (Levha XCIIf). Bu elemanın göğüs bandı (kayışı) olduğu tahmini, ancak Asur kabartmaları üzerindeki tasvirlere ve M.Ö. 7. yüzyıla ait Nimrud'da bulunan at şeklindeki bir yanaklıktaki atın göğsünde benzer şekilde böyle bir band biçiminde pandantifin asılı olmasına bakılarak yapılmıştır.[254] Başlık kayışları da ortasında kubbeli bir kısım bulunan düğmelerle süslenmiştir. Düğümlü kısma sahip daha büyük düğmeler kayışların geçtiği yerleri ve alnın ortasını süslemektedir. Levha XCIId,e'de iki adet başlıkta, üst kısmında bir askı halkası bulunan yassı ve ince plakalar dekore edilmemiş alın plakalarıdır.

3.6.2.3. Frig

Frig koşum atlarının başındaki düzeni gösteren herhangi bir tasvir veya buluntuya rastlanılmamıştır. Ancak diğer Anadolu kültürlerinin tamamen benzeri bir koşumlama tarzına sahip olduğundan koşum atlarının baş kısmındaki kayışların da bu kültürlerle aynı olduğu ileri sürülebilir.

[253] Schauensee, M.D. 1989: s. 48.
[254] A.g.e.: 1989: s. 46.

3.6.3. DİZGİNLER

M.Ö. I. Binin ilk yarısında Anadolu'da hem koşum hem de binek atları aynı şekilde gemli bir başlık ve dizginlerden oluşan bir sistemle kontrol edilmekteydi. Dizginlerin kullanım şekli de tüm Anadolu ve Önasya ülkelerinde aynıdır. Her zaman arabaya koşulan her at için iki dizgin tasarlanmıştır.

3.6.3.1. Geç Hitit

M.Ö. 9. yy.'a ait Geç Hitit arabalarının her açıdan çağdaşı Asur arabalarıyla benzerlikler taşıdığı tasvirlerde açık bir şekilde görülmektedir. Altı ispitli tekerlek, araba kasasının arkasında bir mızrak ve kalkan, atların başındaki sorguçlar, boyunduruk ve okların tipi M.Ö. 9. yy. Asur arabalarıyla özdeştir. Anadolu ve tüm Önasya'da olduğu gibi bu yüzyılda Geç Hitit arabalarının koşumlama sisteminde iki at aynı boyunduruğa koşulmuştur ve her at için iki dizgin tasarlanmıştır. Sürücünün her iki elinden çıkan dizginler atın omuzları üzerindeki dizgin halkalarından geçerek her bir atın başındaki geme uzanmaktadır. Ancak Geç Hitit kabartmalarındaki tasvirlerde koşum atlarının gemleri gösterilmemekte ve dizginleri atın ısırmaması için ağzına geçirilen ağızlığı sıkı bir şekilde kuşatan başlık kayışına dizginler bağlanmış görünmektedir. Kargamış (Levha IIIb; VIII), Malatya (Levha XIV), Tell-Tainat (Levha XXa) ve Zincirli (Levha XIX) araba tasvirlerinde dizginler gemsiz olarak gösterilmiştir. Diğer yandan Tell-Halaf (Levha XV) ve Sakçagözü (Levha XXIa) arabalarında ise gemler de gösterilmektedir. Bu tasvirlerdeki Tell-Halaf ve Sakçagözü arabaları M.Ö. 8. yy.'ın ikinci yarısına tarihlenir.[255]

M.Ö. 8. yy.'ın ortalarında Geç Hitit araba tasvirlerinde yine aynı dizgin düzeni görülmekle birlikte, kavisli kısımlara sahip yeni bir boyunduruk tipinin III. Tiglat-Pileser dönemi (M.Ö. 745-727) Asur arabalarında kullanıma girmesiyle ve aynı dönemde Geç Hitit kent devletlerinin bir Asur eyaleti olarak Asur'la yakın ilişki

[255] Madhloom, T.A. 1970: s. 29.

içerisinde olması dolayısıyla Geç Hitit arabalarında da kullanıma giren yeni boyunduruk tipinde dizgin halkaları artık atların omuzlarında değil boyunduruk üzerinde yer alır. Bu boyunduruk her atın boynu için tasarlanmış kavislere sahip sabit bir boyunduruktur ve her kavisteki çentiklere iki dizgin halkası eklenmiştir. Dizgin halkaları dizginleri doğru pozisyonda tutarak gevşek dizginlerin birbirine karışmasına engel olmaktadır. Geç Hitit arabaları gerçekte iki atla çekildiğinden tasvirlerde dört dizgin görülmesi gerekir.

Ancak Asur (Levha LVIIa,b) ve Urartu (Levha XXVa) araba tasvirlerinde de görüldüğü gibi bazen Geç Hitit tasvirlerinde de (Levha XX) at sayısı ile dizgin sayısı uyumlu olarak betimlenmemiştir.

3.6.3.2. Urartu

Urartu araba tasvirlerinde de dizginlerin diğer Önasya ülkelerinde olduğu gibi sayısı ile arabayı çeken atların sayısı birbiriyle çok kez uyumlu değildir. Urartulu sanatçılar dizginlerin sayısı üzerinde Asurlu sanatçılar kadar titizlik göstermemektedirler.[256] Urartulu bronz işçisi ve ustaları Asurlular gibi atları profilden göstermişlerdir. Ayrıca bir atı tamamen, diğer atı ise çift çizgilerle veya birinci atın başının arkasında ikinci atın sadece başını çizerek betimlemişlerdir (Levha XXIIb, XXVII, XXVIII). Bu tasvirlerde erken Urartu arabalarının iki atla çekildiği görülür (Levha XXII, XXIV, XXVa). Arabaya iki at koşulu görülürken sürücünün her bir elinde, üçer dizgin yani toplam altı adet dizgin görülmektedir. Her at için iki dizgin gerektiğinden yine at sayısı ile dizgin sayısının sanatçı tarafından önemsenmediği ve yanlış betimlendiği anlaşılır.

Urartu araba tasvirleri arasında Toprakkale'de bulunan mühür üzerindeki araba, tek atla çekiliyor gösterilmesi açısından farklılık taşır. Ancak dört adet dizgin gösterilmesi gerçekte iki atla çekildiğinin kanıtıdır.

---

[256] Özgen, E. 1983: s. 112.

Erken Urartu arabalarında M.Ö. 9. yy. Geç Hitit ve Asur'un II. Asurnasirpal dönemi (M.Ö. 883-859) arabalarına benzer şekilde sürücünün her bir elinden çıkan bir çift dizgin atların omuzlarındaki boyundurukta yer alan objelerden geçerek atın başındaki geme uzanmaktadır. P.S. Münih Müzesinde bulunan bronz Urartu objeleri arasında yer alan ve Mısır Yeni Krallık Dönemi (M.Ö. 1570-1070) arabalarında aynı biçimdeki boyunduruk semerlerine bakılarak boyunduruk semeri oldukları düşünülen üç obje mevcuttur (Levha LXXc). Her boyunduruk semerinin kollarının ucunda dizginlerin geçeceği bir delik yer almaktadır. Bu deliklerden geçen dizginler oradan atın başında yer alan geme uzanmaktadır. Bu durum M.Ö. 9. yüzyıl Urartu arabalarının Mısır'dakine benzer koşumlama tarzına sahip bulunduğunu gösterir.[257] M.Ö. 9. yüzyıl Asur araba tasvirlerinde ise dizginler gemden çıktıktan sonra boyunduruk üzerindeki halkalardan geçerek sürücünün eline uzanmaktadır. Dört atlı bir Asru arabasında altı adet dizgin bu halkalardan, diğer iki çift dizgin dış atlara ait olup, sürücünün elinden çıkıp atların omuzlarındaki bir halkadan ve sonra da pandantif biçimli bir omuz süslemesinden geçtikten sonra geme uzanmaktadır. Omuz süslemesinin işlevi dizgini aşağı çekerek doğru konumda durmasını sağlamaktadır.[258]

Geç dönem Urartu arabası olan ve M.Ö. 8. yy. tarihlenen Çavuştepe bronz levhası üzerindeki araba (Levha XXIIIc) ve daha geç bir döneme tarihlenen Kayalıdere levhası üzerindeki arabada (Levha XXIXa) görüldüğü gibi Geç dönem Urartu arabaları da iki atla çekilmektedir. Ancak bu dönem arabalarında arabada iki kişi değil, üç kişi bulunur.

Kayalıdere arabasında iki ata karşın altı adet dizgin görülür. Ancak altı dizginden ikisi sürücünün elinde değil, arabanın önünde görülmektedir.

Giyimli'de ele geçen Argişti levhasında (Levha XXIV) Urartulu sanatçı sadece görünen atı betimlemiş, ikinci atın başının sadece yarısını betimlemiş ve vücudunu

[257] Merhav, R. 1991: s. 57.
[258] Madhloom, T.A. 1970: s. 19.

da görünen atın vücudunun konturlarını izleyen tek bir çizgi olarak göstermiştir. Bu betimleme yine sanatçının gerçeği tam yansıtmayan dikkatsiz çiziminden kaynaklanıyor olabilir.[259]

Urartu egemenliğindeki Hasanlu IV fildişleri üzerindeki araba tasvirlerinde (Levha XLIX) bu bölgedeki kazılarda ele geçen omuz süslemeleri ve gemler gibi koşum takımlarının sayısına bakıldığında Hasanlu'da arabaların iki atla çekildiği ve her at için iki dizgin tasarlandığı sonucuna varılır. Dizginler atın boynunun arka kısmında yer alan bir dizgin halkasından geçerek sürücünün eline uzanmaktadır.

Yangın tabakaları arasında ele geçen buluntulardan bronzdan yapılmış uzun ve esnek, bobin şeklinde sarmal bir şeridin, dizgini süsleyen bir eleman olduğu ve bu şeridin her iki ucunda yer alan küçük bağlantı delikleri nedeniyle dizginin ön kısmını süslediği yorumu yapılmıştır[260]

3.6.3.3. Frig

Dizginleri gösteren bir Frig arabası tasvirine henüz rastlanılmamıştır. Arabalara ait bazı buluntu parçaları da bu konuda bize yeterli bilgi vermemektedir. Ancak Frig arabalarının da Anadolu ve diğer Önasya ülkelerindeki dizgin düzenine sahip olduğunu varsayabiliriz.

3.6.4. KAMÇILAR

M.Ö. I. Binin ilk yarısında Anadolu ve komşu ülkelerin tasvir sanatında görülen arabalarda arabaya koşulan atları hareket ettirmek veya hızı artırmak için sürücülerin ellerinde dizgilerinin yanısıra üvendire veya kamçı tuttukları görülür.

[259] Özgen, E. 1979: s. 185.
[260] Schauensee, M.D. 1989: s. 44.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

3.6.4.1. Geç Hitit

Genelde Geç Hitit kabartmalarında yer alan araba tasvirlerindeki sürücüler ellerinde ucuna bir kayışın bağlandığı bir değnek biçiminde bir kamçı tutmaktadırlar ve atları bu kamçı ile yönetmektedirler (Levha IIIb; XXa; XXIa).

Buna karşın Kargamış kral kapısında yer alan araba tasvirindeki (Levha VII), sürücünün elinde kamçı değil, kısa bir değnek tuttuğu görülür.

3.6.4.2. Urartu

Urartular'da ise sürücülerin ellerinde Kargamış arabasındakine benzer kısa bir değnek bulunur (Levha XXXVI; XXXVII; XL). Ucunda kayışları veya ipleri olan bir değnek tipinde kamçı çağdaş Asur'da M.Ö. 9. yüzyılda kullanılırken M.Ö. 8. yüzyılda yine uzun bir kayışı veya ipi olan daha uzun ve kalın bir kamçı (Levha LVIIa,b) veya kısa bir değneğe bağlı olan üzeri süslü veya sicim ile örülü ucu çatallaşmış bir kamçı kullanıldığı mevcut tasvirlerden anlaşılmaktadır.

Önasya ülkelerinde M.Ö. I. Binin ilk yarısında kamçı kullanırken, aynı çağda sadece Kıta Yunanistan araba sürücülerinin elinde üvendire olarak adlandırılan ve atların omuzlarına kadar uzanan uzun bir değnek kullanılmaktadır.[261]

[261] Crouwel, J.H. 1992: s. 51.

3.7. ARABA VE AT KOŞUM TAKIMLARI SÜSLEMELERİ

M.Ö. I. Binin ilk yarısında Anadolu ve diğer Önasya ülkeleri arabaları ve koşum takımları ve kayışları çeşitli objelerle zengin bir şekilde süslenmekte idi. Bu süsleme elemanları süsleme amacı yanında farklı işlevler gören objelerdi.

3.7.1. ARABA DİSKLERİ

M.Ö. I. Binin ilk yarısında Anadolu araba tasvirlerinde kasaların yan panellerinde görülen yuvarlak disk biçimli madeni objelerin araba kasasına çakılan süsleyici elemanlar oldukları kadar kasayı sağlamlaştırıcı elemanlar oldukları düşünülmektedir.

3.7.1.1. Geç Hitit

Çağdaş Urartu araba tasvirlerinde görüldüğü gibi bazı Geç Hitit arabalarının kasalarının yan panellerinde diskler yer alır. Urartu bronzları arasında yer alan ve araba kasalarının yan panellerine çakıldığı düşünülen 24.0-30.0 cm çapında sade veya dekorasyonlu bronz disklerin benzerlerine Geç Hitit kenti Zincirli/Samal'da Batı sarayı kazılarında rastlanılmıştır ve F. Von Lushan ve W. Andrea tarafından araba kasalarının kaplama malzemesi olarak kullanıldıkları yorumu yapılmıştır. Bu diskler çiçek dekorasyonlu olup 18.0-20.0 cm çapındadır ve Urartu diskleri ile aynı yapım tekniğini sergilemektedir.[262] Levha IIIb'deki Kargamış arabasında kasanın yan panellerinde içi dekorasyonsuz disk biçimli yuvarlak objeler yer almaktadır.

Asur'da III. Tiglat-Pileser'den (M.Ö. 745-727) itibaren ise yan panellerin tümden çeşitli motifler veya geometrik desenlerle dekore edildiği görülmektedir (Levha LVIIa,b).

Kazılarda desenli metal levhaların ele geçmiş olması nedeniyle, bir kısım bilim adamı araba kasalarının yan panellerinin sadece çeşitli motiflerde süslenmiş olmak

[262] Özgen, E. 1984: s. 142.

yerine, kabartma motifli levhalarla kaplanmak suretiyle birer zırhlı araç dayanıklılığı ve görünümüne kavuşturulmuş olabileceği fikrini de ileri sürmektedir.[263]

3.7.1.2. Urartu

Urartu topraklarındaki kazılarda ele geçen bronzdan çeşitli çaplarda (24.0 - 30.0 cm) yuvarlak biçimli sade objeler veya repose kabartma bir bordür içerisindeki figüratif dekorasyonlarla süslü bronz diskler, Urartu buluntuları arasında en çok tartışma yaratan buluntulardır. Tartışılma nedeni bu objelerin işlevinin henüz kesinlikle saptanamamış olmasıdır.[264] Disk biçimli bu yuvarlak objelerin işlevi konusunda çeşitli yorumlar yapılmıştır: Yukarıda da belirttiğimiz gibi çiçek dekorasyonlu olup Urartu disklerininkine benzer teknikle yapılmış diskler Kuzey Suriye'de Zincirli/Sam'al'da Batı sarayında kazılarda bulunmuş ve araba diskleri olabilecekleri yorumu yapılmıştır.[265] Otuz yıl sonra O.A. Taşyürek, Van Gölü civarındaki Aznavurtepe'de bir Urartu mezarında bulunmuş olan ve çevresinde repose kabartma çizgilere sahip iki adet disk yayınlamıştır. Bu diskler üzerinde I. Argişti'nin oğlu II. Sardur'un (M.Ö. 764-735) yazıtları bulunmaktadır. Kargamış kabartmaları üzerindeki Geç Hitit arabalarının (Levha IIIb) yan panellerine tutturulmuş olan disk biçimli objeleri gözönüne alarak, Taşyürek, bu disklerin Demir Çağında Urartu arabalarında dekoratif ve/veya koruyucu elemanlar olarak kullanılmış oldukları önerisini getirmiştir.[266] Bu disklerin bir kısmında perçin değil de çivilerin varlığı, bunların aslında ahşap üzerine, büyük olasılıkla araba kasasının yan panellerine tutturulduklarını destekler niteliktedir (Levha XCVb). Halihazırda çivileri korunmuş olan bu bronz Urartu disklerinin olası kullanılışı hususundaki yorum, en makul yorum olarak görünüyorsa da, şunu belirtmek gerekir ki Urartu bronzları üzerindeki araba tasvirlerinin hiçbiri bu derece büyük disklerin varlığını kanıtlar

[263] Madhloom, T.A., 1970: s. 18.
[264] Özgen, E. 1984: s. 115
[265] Özgen, E. 1979: s. 188.
[266] Taşyürek, O.A. 1975: s. 154.

nitelikte değildir. Ancak üzerlerindeki çivilerle birlikte in situ olarak bulunan bazı bronz diskler, bunların ahşap bir zemine çekiçle çivilenmek üzere tasarlandıklarını kesinlikle göstermektedir. Araba diskleri dört çift deliğe veya altı ile sekiz deliğe sahiptir (Levha XCVI). Bu delikler diskin kenar çevresine eşit aralıklarla açılmıştır. Çevresinde birçok küçük ilmek deliğine sahip olan disklerin ise kösele veya keçe gibi organik bir materyalle astarlandıkları anlaşılmaktadır. Araba disklerinin çoğu İşpuini/Menua dönemine (M.Ö. 9. yüzyıl) aittir. Disklerin üzerindeki yazıtlar tarihlendirilmeyi sağlar. Diğer bazı dekorasyonsuz diskler ise daha erken bir döneme tarihlenir.[267] Bu disklerin Doğu Anadolu'da Urartu mezarlarında at teçhizatı ile bir arada bulundukları ileri sürülmektedir. Biçimlerinin, aynı zamanda dekorasyonlarının ve özdeş işçiliklerinin gösterdiği gibi bu yuvarlak objelerin çift oluşturmaları gerçeği gözönünde tutulursa, bu disklerin işlevine ait en olası yorum, M.Ö. 8. yüzyıla ait araba tasvirlerinde atların omuzlarını süsleyen omuz süslemesi olduklarıdır.[268]

İlmek deliklerine sahip bronz disklerle ilgili diğer olası bir yorum da M.Ö. 8.-7. yüzyıla ait Asur taş kabartmaları üzerindeki kanıtlara dayanmaktadır. Bu kabartmalarda Asur askerleri göğüslerine ve sırtlarına koruyucu nitelikte, bir olasılıkla metalden yapılmış, disk biçimli objeler (armalar) takmaktadırlar. Bu diskler figürlerin göğüs veya sırtına çapraz kayışlarla tutturulmuştur. Urartu disk örneklerinin boyutu, çift olarak rastlanılmaları, aynı zamanda Karmir-Blur'da bulunmuş olan I. Argişti'ye ait kalkanda görüldüğü gibi bazı Urartu kalkanlarını anımsatacak şekilde bantlar içerisindeki dekorasyonları bu disklerin Urartulu savaşçılar tarafından aynı amaçla kullanılmış olabileceklerini destekler niteliktedir.[269]

Urartu topraklarında bulunan büyük diskler iki ana gruba ayrılabilir: I. Çevresinde çivi delikleri bulunan diskler; II. Çevresinde sık aralıklarla dikiş delikleri bulunan diskler.

---

[267] Merhav, R. 1991: s. 58.
[268] Özgen, E. 1984: s. 112.
[269] A.g.e.: s. 113.

I. Grup diskler çevresinde çivi delikleri bulunan disklerdir. Bu diskler dairesel biçimde ve repose tekniğinde işlenmiş dışa doğru kabartmalı çizgilerle ve kraliyet yazıtlarıyla veya figüratif dekorasyonlarla bezenmiştir (çap: 24.5 - 29.5 cm).

a) Menua'nın (M.Ö. 810-786) adı yazılı üç çift dairesel repose çizgisi bulunan bronz disk Doğu Anadolu'da bulunmuştur; şimdi özel bir koleksiyondadır.[270]

b) II. Sardur (M.Ö. 764-735) yazıtlarını taşıyan bronz diskler (Levha XCVIc,d) çap 16.5 cm'dir. Bu diskler dıştan içe doğru küçülen altı veya beş adet dairesel repose kabartma çizgi ile dekore edilmiştir. En içteki halka içerisinde saatin ibresinin ters yönünde uzanan bir yazıt yer almaktadır. Doğu Anadolu'da Aznavurtepe civarında bir yerde bulunmuştur. Bu diskler şimdi Adana Bölge Müzesindedir. İşlevleri kesin olarak saptanamamakla birlikte kenarlarındaki delikler ve bu deliklerin bir tanesine bir çivinin tutturulmuş olması, bu disklerin ahşap bir zemine çivi ile raptedildiklerini, dolayısı ile araba kasasının yan panellerine koruyucu ve dekoratif amaçla çakıldıklarını düşündürmektedir.[271]

c) Üç çift dairesel repose kabartma çizgiyle bezenmiş kırık durumda bronz disk. Van Gölü civarından bilinmeyen bir yerden getirilmiş; P.S. (Prahistorische Staatssammlung) Münih Müzesindedir.[272]

d) Kırık durumda dekorasyonlu bronz disk (Levha XCVb). Orta bombesinde bir güneş kursu içerisinde elinde küçük bir tespih taşıyan bir tanrının gövde kısmı betimlenmiştir. Üç adet dairesel repose kabartma çizgiyle bezenmiştir; en dıştaki dairesel kabartma çizgi ile ikinci çizgi arasında birbirine zıt konumda ve yanyana ve sırt sırta gelecek şekilde iki sıra halinde çan çiçeği tomurcuklarından oluşan bir motifle dekore edilmiştir. Çevresi boyunca bir olasılıkla sekiz çivi deliği yer

[270] A.g.e.: s. 113, 114.
[271] Taşyürek, O.A. 1975: s. 154.
[272] Özgen, E. 1984: s. 113.

almaktadır. Çivilerden ikisi in situ olarak bulunmuştur. Doğu Anadolu'dan getirilen bu parça özel bir koleksiyondadır.[273]

e) Orta bombesindeki bir güneş kursu içerisinde duran ve elini kutsar durumda yukarıya kaldırmış bir tanrının sadece gövde kısmının tasvirini içeren dekorasyonlu kırık bir disk. Dört konsentrik çizgi arasındaki iki bant içerisinde kabartma ve incise tekniği ile yapılmış çan çiçeği girlant motifi dizileri ve aralarında birbirini izleyen tomurcuk girlant veya çan çiçekleri dizisi ile süslenmiştir. Diskin çevresinde bir olasılıkla altı çivi deliği bulunmaktadır. Doğu Anadolu'dan getirilmiş olup şimdi özel bir koleksiyondadır.[274]

f) Kırık durumda, dekorasyonlu bronz disk (Levha XCVa). Orta bombesinde kanatlı bir güneş kursu içerisinde boğa üzerinde duran ve elinde bir yay taşıyan bir tanrı betimlenmiştir. Tanrının yüzü sağa dönüktür. Altı dairesel kabartma çizgi arasında iki sıra halinde çan çiçeği ve tomurcuk çelengi dizileri yer alır. Çevresinde dört çift çivi deliği görülmektedir. Doğu Anadolu'dan getirilmiş olup şimdi özel bir koleksiyondadır. Bu diske dekorasyon olarak benzeyen ancak orta bombesindeki tanrının kanatlı güneş kursu içerisinde durmadığı ve orta bombe çevresinin bantlar içerisindeki çiçek ve zikzak motifleriyle bezendiği diğer bir disk (Levha XCVIIa) de mevcuttur.[275]

g) Dekore edilmiş kırık bronz disk. Orta bombesinde sıçrayan bir boğa üzerinde duran ve elinde yay taşıyan bir tanrı görülür. Tanrının yüzü sağa dönüktür. Beş dairesel kabartma çizgi içerisinde birbirini izleyen tomurcuk ve çan çiçeği dizileri ve çevresinde dört çift çivi deliği mevcuttur. Doğu Anadolu'da bulunmuş olup şimdi özel bir koleksiyondadır.[276]

---

[273] A.g.e.: s. 114.
[274] A.g.e.: s. 113, 114, 149.
[275] Merhav, R. 1991: s. 76.
[276] Özgen, E. 1984: s. 114.

h) Dekore edilmiş kırık bronz disk (Levha XCVIIb). Yüzeyi kabadır ve düzgün değildir. Göbek kısmındaki dekorasyon dikkatsiz; ancak stilize bir işçilik sergilemektedir. Orta bombesinde kanatlı bir güneş kursu içerisinde bir boğa üzerinde duran stilize zambak çiçeği (palmet) biçiminde tepeliğe sahip sivri bir miğfer giyen bir tanrı görülür. Uçları püskül saçaklı kısa bir etek giymektedir ve belinde yatay üç banttan oluşan geniş bir kemer bulunmaktadır. Yüzü sağa dönük ve elini kutsar pozisyonda yukarıya kaldırmıştır. Boynunda belki de disk biçimli bir pandantif vardır. Tanrının üzerinde durduğu boğa diğer Urartu boğaları gibi aşırı derecede stilize edilmiştir. Sırtları ve kuyrukları aşağıya doğru uzanan yatay çizgilerle, boynuzlar ince çizgilerle taranmıştır ve öne ve yukarıya doğru kıvrıktır. Badem gözleri, pırtlak bir kaş bölgesi ve arkaya yukarıya kalkık kulakları vardır. Diskin çevresinde üç konsentrik repose çizgi ve dört çift çivi deliği mevcuttur. Doğu Anadolu'da bulunmuş olup şimdi Filadelfiya Üniversite Müzesindedir (Env. No: 67-39-25). Bu diskin benzerlerine Geç Hitit şehri Zincirli'de de rastlanılmaktadır.[277]

i) İşpuini'ye ait büyük bronz disk (Levha XCVIe). Van Bölge Müzesinde bulunmaktadır. Bronzdan dökme ve kazıma tekniği ile yapılmıştır. Bükülerek kırıldığından oldukça fazla yıpranmıştır, ancak orta bombesindeki resimli ve yazıtlı kısım dekorasyonu ve özgün patinasi ile korunmuştur. Bu diskin çapı 26.0 cm, bombe yüksekliği 3.5 cm ve çeperi 0.15 cm'dir. Bu ölçüleri ile P.S. Münih Müzesinde bulunan disklerle benzer ölçülerdedir. Birbirine koşut dairesel iki çizgi ile çevrelenen diskin dışa taşkın orta bombesinde kanatlı ve kuyruklu güneş kursu içerisinde ve bir boğa üzerinde duran tanrı figürü yer almaktadır. Tanrının "V" şeklinde bir kıvrımla uzattığı sağ kolu geleneksel selamlama pozisyonundadır. Sol eliyle büyük bir yay tutan tanrının her iki bileğinde de bilezik bulunmaktadır. Tanrının içerisinde betimlendiği ve içiçe birkaç halkadan oluşan kanatlı güneş kursu karşıdan dikey olarak gösterilmekte ve tanrının sağ omzundan kalçasına kadar

[277] Özgen, E. 1979: s. 186.

uzanmaktadır. Tanrının bel kısmındaki açık kuyruk her iki yandan görülecek şekilde halkanın içine sokulmuştur. İşpuini dönemi eserlerinde kanatları bu şekilde betimlenen bu disk, Menua dönemindeki eserlerde ve daha geç dönem M.Ö. 7. yüzyıl Altıntepe'deki eserlerde ise bu kanatlar kuşlarda olduğu gibi tanrının omuz kısmına yerleştirilmiştir. Bu orta bombenin dışında ve üst kısmında Kral İşpuini'nin adı yazılıdır. Diskin dış çevresinde her çeyrek dairede iki olmak üzere altı adet bağlantı deliğinin yer alması herhangi bir yere raptedildiğini göstermektedir. Diskin geniş dairesel çizgileri arasındaki iki bantta püskül motifleri yer almaktadır. Püskül motifleri bezemesi de İşpuini'ye ait bronz eserlerin bir özelliğidir.[278]

j) İşpuini'ye ait Büyük Bronz Disk (Levha XCVIIIa). Van Bölge Müzesinde bulunmaktadır. Diskin çapı 18.0 cm, bombe yüksekliği 2.8 cm ve çeperi 0.2 cm'dir. Çok iyi korunmuştur. Dövme ve kazıma tekniği ile yapılmış olup çevresinde sekiz adet bağlantı deliği bulunmaktadır. Dışa taşkın orta bombesinde kanatlı ve kuyruklu güneş kursu içerisinde ve bir boğa üzerinde duran tanrı figürü yer almaktadır. Tanrının yüzü sağa dönüktür. Bazı disklerde tanrının yüzünün sağa, bazılarında sola dönük olması bu disklerin çift olarak yapıldıklarını kanıtlamaktadır. Bu orta bombedeki tanrı motifi üzerinde durduğu boğa ile birlikte çok canlı olarak en ince detaylarına kadar işlenmiştir. Orta bombenin çevresinde dışa doğru kabartılan kalın dairesel çizgiyle sınırlandırılan bölümlerde yanyana ve sırt sırta gelen yarım ay biçimindeki motiflerin ucunda tomurcuklar bulunmaktadır. Tomurcuk girlant motifi, Menua (M.Ö. 810-786) döneminden başlayarak torunu II. Sardur (M.Ö. 764-735) döneminin sonlarına değin Urartu sanatının özgül bezeme öğesini oluşturacak kadar yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Bu disk tomurcuk girlant motiflerinden dolayı Menua dönemine tarihlenir.[279]

[278] Belli, O. 1983: s. 330, 331
[279] A.g.e.: s. 334-336.

II. Gruptaki büyük diskler çevresinde birçok dikiş deliği ve tam ortasında ve konsentrik repose kabartma çizgiler arasında figüratif dekorasyonlar bulunan disklerdir. Bu disklerin çapı 25.0 cm'dir. Bir çift oluşturan bu tür örneklerden Urartu'da sadece iki örnek bulunmuştur (Levha XCVIa-b). İlmek delikleri bulunan bu diskler birbiriyle özdeş bir işçilik ve figüratif bir dekorasyon sergilemektedir. Konsentrik repose kabartma çizgilerle çerçevelenmiş iki bant içerisindeki her çeyrek dairede yer alan karışık varlıklar dizisi simetrik bir şekilde düzenlenmiştir ve birbiriyle zıt yönlere doğru hareket etmekte, dolayısı ile yanyana gelen iki çeyrek dairede yüz yüze bakacak şekilde betimlenmişlerdir. Disklerin orta bombesinde kanatlı güneş kursu içerisinde boğa üzerinde duran ve elinde yay tutan bir tanrı figürü yer almaktadır. Disklerin birinde tanrının yüzü sağa, diğerinde ise sola dönüktür. Bu şekilde Urartu sanatında bir çift oluşturan objelerde, betimlenen figürlerin yüz yüze bakması sanatsal bir gelenektir ve aynı boyutta ve dekorasyonda olup üzerlerindeki figürlerin yüz yüze yani birinin sola diğerinin sağa baktığı objelerin çift olarak yapıldığını ve kullanıldığını göstermektedir.[280]

3.7.1.3. Frig

Frg araba buluntuları arasında araba kasasına rastlanılmadığından araba diskleriye ilgili bilgi mevcut değildir. Yegane araba tasviri olarak ele geçen ve M.Ö. 6. yüzyıla tarihlenen Frig araba kasasında da diskler yer almaktadır.

3.7.2. KOŞUM KAYIŞLARI SÜSLEMELERİ

M.Ö. I. Binin ilk yarısında Önasya arabalarının dizginleri ve koşum kayışları üzerinde bazı süsleme elemanlarının var olduğu bilinmektedir. Urartu, Asur ve Kafkas ülkelerinde, Batı Anadolu kültürleri, Kıta Yunanistan ve Kıbrıs araba tasvirlerinde bu objeler görülmektedir. Ayrıca buluntu olarak da ele geçmiştir.

[280] Özgen, E. 1984: s. 150.

3.7.2.1. Geç Hitit

Geç Hitit araba tasvirlerinde çağdaş kültürlerin koşum kayışlarında yer alan süslemeler görülmektedir. Ancak birçok ülkede çok sayıda buluntu ele geçtiğinden Asur ve Urartu ile çağdaş olan ve yakın benzerlikler taşıyan Geç Hitit koşum atlarının kayışları üzerinde de benzeri süslemelerin yer alması büyük bir olasılıktır.

3.7.2.2. Urartu

M.Ö. I. Binin ilk yarısında Urartu arabalarının atlarının koşum kayışlarının ve dizginlerinin geçtiği veya birbirine bağlandığı yerlerde çeşitli süsleme elemanları kullanılmaktaydı. Bronz diskler, yumrulu (tepecikli) konik madeni kabartma süsler ve at çıngırakları in situ olarak Urartu topraklarında arkeolojik kazılarda ele geçen buluntulardır. Bu buluntular ve aynı zamanda Asur kabartmalarında betimlenen atlar üzerinde görülen objeler esas alınarak, bunların koşum takımları dekorasyonları olarak kullanıldığı yorumu yapılmıştır. Doğu Anadolu'da at teçhizatına ait bir kısım obje arasında bulunan gümüşten veya bronzdan yapılmış sade veya dekore edilmiş disklerin, atların koşum takımlarına ait meşin kayışların veya dizginlerin geçtiği veya birleştiği ek yerlerindeki kaba görünümü kapatmak için süsleyici öğe olarak kullanıldığını göstermektedir.[281]

Bu diskler atın başındaki kaş bandının ortasına veya boyun kayışına takılıyor olabilir. Kuzeybatı İran'da in situ olarak bulunan bir atın başında kaş bandının ortasında ve M.Ö. 8. ve 7. yüzyıl Asur kabartmaları ve duvar boyaları üzerindeki atların boyun kayışları üzerinde ve ayrıca kaş bandının ortasında görülen rozet biçimli yuvarlak objeler bu türden olup bu görüşleri doğrulamaktadır. Yumrulu, konik biçimli madeni süslemelerin de at dizginlerinin veya koşum takımlarının dekorasyonu için kullanıldıkları, Önasya'da arkeolojik kazılar sonucu bulunan at gömülerine ait kanıtlarla da ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bazen zoomorfik yumrulu ve

[281] A.g.e.: s. 103.

dekorasyonlu objelere Transkafkasya Bronz Çağı kültürleri arasında sık rastlanılması, konik biçimli kabartma süslü objelerin kullanılması geleneğinin M.Ö. I. Binde Urartu ve Yakın Doğu'ya Kafkaslardan gelen bir gelenek olduğunu düşündürmektedir.[282] Yaprak metalden yapılmış dekorasyonlu veya dekorasyonsuz disklere Orta Avrupa'da Avusturya'da Geç Bronz Çağı ile Erken Demir Çağı kültürünü yaşatan ve Akdeniz ülkeleri ile yakın ticari ilişki içerisinde olan Hallstatt kültürü ve ayrıca Hallstatt kültürüyle çağdaş bir kültür olan Urnfield kültürleri kazılarında ve aynı zamanda Balkanlar'da Demir Çağı kültürleri kazılarında rastlandığı bilinmektedir. Anadolu, Kafkaslar, İran ve Kuzey Suriye'deki denetimli veya kaçak kazılarda da çeşitli biçimlerde ve boyutlarda sayısız metal diskler bulunmuştur.[283]

Çeşitli bilim adamlarınca bu objelerin dekoratif ve/veya korunma amacıyla kemerler, kalkanlar, elbiseler, zırhlar ve silahlar üzerinde ve ayrıca at koşum takımları süslemeleri olarak kullanıldıkları yorumu yapılmıştır. Çünkü koşum atları, süvari giysileri ve diğer malzeme tasvirlerinde bu tür diskler görülmektedir. Ancak güvenilir bilgi sunabilecek nitelikte çok az sayıda disk ele geçtiğinden bu objelerin işlevsel amaçları da olduğu iddiası genelde bir varsayımdan ibarettir. Bu diskler giysiler üzerinde düğme (Levha Ck)zırh üzerinde koruyucu ve süsleyici nitelikte memelik, Urartu dışında kalkan üzerinde koruyucu ve güçlendirici elemanlar, kemer tokası olarak ve ayrıca at koşum kayışlarının birleştiği yerleri örten süsleyici ve işlevsel niteliği olan elemanlar oldukları düşünülmektedir. Urartu at koşum takımları veya diğer malzemeler üzerinde çok amaçlı olarak kullanılan bu objelerin üst veya alt kısmına kralın adı yazılarak bizzat krala adanması kralın gücünü simgelediği gibi belki de bunları kullanan yönetici kişiler üzerinde koruyucu bir niteliği olduğuna inanılması özelliği Antik dünyada tamamen Urartulara özgü bir gelenekti.[284]

---

[282] Seidl, U. 1991: s. 78.
[283] A.g.e.: s. 79.
[284] Belli, O. 1976/77: s. 190, 191.

Urartu ülkesinde ele geçen bu yuvarlak objeler özellikleri açısından iki ana gruba ayrılabilir. I- Diskler, II- Yumrulu (tepecikli) konik biçimli madeni kabartma süslü objeler. I. Gruptaki diskleri de iki ayrı grup altında incelemek uygun olacaktır: IA- Konveks diskler, IB- Omfaloslu diskler.[285]

IA- Konveks Diskler: Diskin ortasında, büyük bir çivinin geçebileceği bir delik açılmıştır; çivinin gövdesi bir bağlantı halkası oluşturmak amacıyla kıvrılmıştır. Bu disklerden bir kısmı yazılı veya yazısız dekore edilmemiş diskler, diğer bir kısmı ise dekore edilmiş diskler olmak üzere iki grup olarak incelenebilir:

a) Dekore edilmemiş yazılı veya yazısız disklere örnek olarak şimdi Filadelfiya Üniversite Müzesinde bulunan bir disk (Levha XCIXa) gösterilebilir.[286] Ayrıca Doğu Anadolu'dan ele geçen ve üzerinde "Inuspua" adı yazılı iki adet bronz disk (yaklaşık 8.9 cm - 9.2 cm çapında) mevcuttur. Birisinin üzerinde incise tekniği ile yapılmış bir aslan kafası motifi yer alır. Bunlar dışında Kuzeybatı İran'dan ele geçen ve üzerinde I. ve II. Argişti adı yazılı bronz disk, Karmir-Blur'dan ele geçen ve II. Sardur dönemine ait iki adet bronz disk ve Doğu Anadolu'dan ele geçen ve şimdi Filadelfiya Üniversite Müzesinde bulunan ve Levha XCIXa'daki diske benzeyen yedi adet bronz disk bu gruba dahildir.[287]

b) Konveks disklerin ikinci grubu olan dekore edilmiş disklerin (Levha XCIXb) her birinin orta kısmında onbir, oniki, onüç, ondört-ondokuz çiçek yapraklı büyük bir rozet yer almaktadır. Bu gruba ait on adet disk yaklaşık 6.9 cm - 8.5 cm çapında ve onbir ila onüç yapraklı bir rozetle dekore edilmiş olup Doğu Anadolu'da bulunmuş ve şimdi Filadelfiya Üniversite Müzesindedir. Aynı müzede ondört ila ondokuz yapraklı rozet motifi taşıyan beş adet disk daha mevcuttur (Levha XCIXc). Bu motifler repose tekniği ile ve detaylar incise tekniği ile yapılmıştır. Karmir-

[285] Özgen, E. 1984: s. 103; Belli, 1976/77: s. 183.
[286] Özgen, E. 1984: s. 104.
[287] Seidl, U. 1991: s. 92; Özgen, 1984: s. 104.

Blur'da ele geçen ve şimdi Leningrad Hermitage Müzesinde bulunan ve iki dairesel bant içerisinde onbir ila onyedi yapraklı bir rozetle dekore edilmiş bronz disk; ayrıca aynı dekorasyonu taşıyan ve Doğu Anadolu'dan ele geçen (yaklaşık 6.6 cm - 6.7 cm veya 9.0 cm çapında) iki adet bronz disk de şimdi özel bir koleksiyonda bulunmaktadır (Levha Cj).[288]

Ortasında kükreyen bir aslan motifi ve çevresinde iki sıra halinde çan çiçekleri veya tomurcuk motifi bulunan diğer bir disk (Levha CIa) de bu gruba dahildir.[289]

IB- Omfaloslu diskler de dekore edilmiş veya dekore edilmemiş diskler olarak iki grupta incelenebilir.

a) Dekore edilmemiş olan omfaloslu disklerin ortasında iri başlı bir çivi için bir delik bulunmakta ve bu çivinin gövdesi kıvrılmak suretiyle diskin asılacağı bir halka oluşturulmaktadır. Bu gruptaki disklere örnek olarak Karmir-Blur'dan ele geçen ve şimdi Leningrad Hermitage Müzesinde bulunan ve arka tarafında Menua'nın (M.Ö. 810-786) adı yazılı sade bronz bir disk; yine Menua'nın adı yazılı olup Doğu Anadolu'dan ele geçen ve şimdi Van Bölge Müzesinde bulunan (yaklaşık 5.0 cm çapında) sade bronz bir disk; Van Bölge Müzesinde bulunan ve Doğu Anadolu'dan ele geçen I. veya II. Argişti'nin adı yazılı bronz disk; Giyimli'den bronz bir disk; Kayalıdere'den ele geçen ve şimdi Anadolu Medeniyetleri Müzesinde bulunan iki adet (yaklaşık 3.2 cm - 4.8 cm çapında) sade bronz disk gösterilebilir.[290]

b) Dekore edilmiş omfaloslu disklere ise Karmir-Blur'dan ele geçen ve şimdi Leningrad Harmitage'de bulunan ve I. Argişti (M.Ö. 786-764) tarafından tanrı Haldi'ye ithaf edilmiş olan bronz bir disk; Kayalıdere'den ele geçen ve şimdi

[288] Özgen, E. 1984: s. 104.
[289] Seidl, U. 1991: s. 91.
[290] Özgen, E. 1984: s. 105.

Anadolu Medeniyetleri Müzesinde bulunan dekorasyonlu bronz disk (yaklaşık 5.2 cm çapında) örnek olarak verilebilir.[291]

c) Bu iki grup dışında Van Gölü çevresinde bulunmuş olup şimdi Van Bölge Müzesinde olan 5.3 cm çapında bir diskin arka yüzünden her iki yan tarafına perçinlenmiş "M" harfi biçimli bir şeridin, dolayısı ile asılması için geniş bir bağlantı halkasının, yer aldığı bir disk de mevcuttur. Bu teknikte yapılmış bronz veya gümüşten diskler Ziwiye ve Nimrud'da da bulunmuştur. Bu çeşit disklerden 7.5 cm çapında olan iki adet gümüş disk Urartu'da at teçhizatı ile bir arada ele geçmiştir. Metalden iki şerit aynı teknikle diske bağlanmış olup asılma halkasını oluşturmaktadır. Omfaloslu bu diskler, Urartu'da bulunan at koşum takımları kayışlarının geçmesi için tasarlanan kabartma süslü obje örnekleridir (Levha XCe).[292]

d) Ayrıca Urartu'da tek bir örneğine rastlanılan 5.3 cm çapında ve ön yüzünde I. veya II. Argişti adı yazılı olup tüm çevresinde hem ön hem de arka yüzünden açılmış ilmek delikleri bulunan ve ortasında da ucu kıvrık bir çivinin yer aldığı bir disk mevcuttur. Bu disk şimdi Van Bölge Müzesindedir. Çevresi boyunca ilmek deliklerinin açıldığı 7.4 cm çapında ve ön yüzünde İşpuini (M.Ö. 830-810) adı yazılı bir disk yine Van Bölge Müzesindedir.[293]

II. Yumrulu (tepecikli) konik, madeni, kabartma süslü objeler (Levha Cf,g,h). Asılması için iri bir halka bulunan dökme bronzdan konik kabartma dekorasyonlu objelere Urartu topraklarında Doğu Anadolu'nun birkaç yerinde, Kuzeybatı İran'da ve Transkafkasya'da ve Kuzey Suriye'de Zincirli/Samal'da sınırlı sayıda rastlanılmıştır. Bu objeleri belli başlı üç grup altında incelemek mümkündür[294]:

IIA- Birinci gruba dahil olan objeler çeşitli çaplarda (5.0 cm - 10.4 cm) ve yüksekliklerde (3.5 cm - 5.0 cm) olup sade, yumrulu, konik, kabartma süslü madeni

[291] A.g.e.: s. 105.
[292] A.g.e.: s. 106.
[293] Özgen, E. 1984: s. 106; Belli, O. 1976/77: s. 178.
[294] Seidl, U. 1991: s. 91.

objelerdir. Bazılarında incise tekniği ile yapılmış bir keçi kafası bulunur (Levha CIb).[295]

Bu disklere ait dört örnek M.Ö. 7. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenir ve Doğu Anadolu'da Iğdır'daki Mezar 10'dan ele geçmiştir. Yine M.Ö. 7. yüzyıla tarihlenen ve Güney Kafkaslar-İran sınırındaki Alişar Karakolundan ele geçen ve şimdi Leningrad Hermitage Müzesinde bulunan bir obje; Doğu Anadolu'dan ele geçen ve şimdi Filadelfiya Üniversite Müzesinde bulunan yedi adet obje (Levha Cf-h) ve Doğu Anadolu'dan ele geçen ve şimdi özel bir koleksiyonda bulunan ve iki adedinin üzerinde bir keçi kafası motifi bulunan altı adet obje de bu grup objelerdendir.[296]

Şimdi Van Bölge Müzesinde bulunan ve M.Ö. 9. yüzyılın ikinci yarısına kral İşpuini'ye ait olup 7.4 cm çapında ve orta bombe çapı 4.0 cm, yüksekliği 1.2 cm, çeperi 0.1 cm olan bronz obje de günümüze değin çok iyi korunmuştur. Çevresinde ondört adet ilmek deliğinin bulunması bu diskin kumaş, deri veya madeni bir levha üzerine tutturulduğunu göstermektedir. Objenin üst çevre genişliği üzerinde boğa başı (yabani boğa ya da öküz) yer almaktadır. Orta bombenin hemen kenarında ise İşpuini'nin adını taşıyan Urartu çiviyazısı görülmektedir.[297]

Yine Van Bölge Müzesindeki aynı türden bir obje üzerinde ön yüzünde aynı teknikle kazıma-çizgi tekniği ile işlenen bir aslan başı ve Urartu çiviyazısı ile Menua adı objenin alt arka kısmında (Levha Cb) yer almaktadır.[298]

Van Bölge Müzesinde Kral I. Argişti'ye (M.Ö. 780-760) ait olduğu düşünülen 5.3 cm çapında, bombe çapı 2.8 cm, bombe yüksekliği 1.0 cm, çeperi 0.15 cm olan bronz bir diskin (Levha Cc) çevresine otuzdokuz adet delik açılmıştır. Objenin orta çevre genişliği üzerinde yine kazıma-çizgi tekniği ile işlenmiş boğa başı ve Urartu çivi yazısı ile Argişti adı yer almaktadır. Ancak Menua objesinden farklı olan tarafı,

[295] A.g.e.: s. 92.
[296] Özgen, E. 1984: s. 108.
[297] Belli, O. 1976/77: s. 178.
[298] A.g.e.: s. 180, 181.

çivi yazısı ve boğa başının objenin görülebilen ön kısmına işlenmiş olmasıdır. Yalnız boğa başı, çiviyazısına göre ters olarak durmaktadır. Stilistik özellikleri nedeniyle bu objenin büyük bir olasılıkla I. Argişti (M.ö. 780-760) çağına ait olması gerekmektedir.[299]

Van Bölge Müzesinde bulunan çapı 4.5 cm, bombe çapı 2.6 cm, bombe yüksekliği 1.3 cm, çeperi 0.15 cm olan ve II. Argişti'ye ait olduğu düşünülen bronz bir disk mevcut bulunmaktadır (Levha Cd). Objenin üst çevre genişliği üzerinde ise, bir kuş kafası (kartal veya akbaba) ve Urartu çiviyazısı ile Argişti adı görülmektedir. Kuş kafası ve yazıt yine kazıma-çizgi tekniğiyle işlenmiştir. Yazıtın önünde bulunan kuş kafası primitif bir işçilikle yapılmıştır. Bu işçilik merkezi Urartu'da görülen "saray üslubu"ndan çok, bunun taklitçisi olan "eyalet" ya da "taşra" üslubuna uymaktadır. Ayrıca M.Ö. 7. yüzyıla ait Urartu eserleri üzerinde görülen "kaba" ve "özensiz" işçilikle büyük bir benzerlik göstermektedir. Bu nedenle bu objenin büyük bir olasılıkla M.Ö. 7. yüzyılın başlarında yaşadığı bilinen II. Argişti (M.Ö. 713-685) çağına ait olduğu düşünülmektedir.[300]

Van Bölge Müzesinde II. Argişti'ye ait diğer bir bronz obje ise günümüze değin çok iyi korunmuştur. Çap: 9.2 cm, bombe yüksekliği: 1.3 cm, perçin delik çapı: 0.4 cm, çeperi: 0.2 cm'dir (Levha Ce). Bronzdan "dökme" ve "kazıma-çizgi" tekniği ile yapılmıştır. Bronz alaşımlar eritildikten sonra belki de "balmumu kalıplara" ya da "kil kalıplara" dökülürlerdi. Daha sonra orijinal kalıpta olmayan bezemeler, eser üzerine kazıma-çizgi tekniğiyle işlenirdi. Kuzeybatı İran bölgesinde yer alan Urartu nekropollerinde halk tarafından yapılan kaçak kazılar sonucunda ele geçtiği sanılmaktadır. Objenin ortasındaki deliğin çevresinde ise, yine kazıma-çizgi tekniğiyle işlenmiş bir hayvan başı ve "Argişti" adını taşıyan Urartu çivi yazıtı yer almaktadır. Hayvan başının kartal ya da akbaba olması gerekmektedir. Yalnız hayvan

[299] A.g.e.: s. 181.
[300] Tarhan, T. - Sevin, V. 1975: s. 50.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

başı fazlaca stilize edildiğinden ve primitif bir işçilikle yapıldığından, hayvanın cinsi kesin olarak belli olmamaktadır. Tipik bir taşra sanatı işçiliğini yansıtan bu objenin, kaba ve özensiz işçiliği nedeniyle büyük bir olasılıkla II. Argişti (M.Ö. 713-685) çağına ait olması gerekmektedir.[301]

IIB- Bu grupta oldukça tek düze bir çapa (6.9 cm - 7.3 cm) ve yüksekliğe (2.5 cm-3.0 cm) sahip ve dairesel repose kabartma çizgilerle bezenmiş, yassı tepecikli konik madeni objeler yer almaktadır. Doğu Anadolu'dan bilinmeyen bir yerden getirilen onaltı adet bu tür madeni obje şimdi Filadelfiya Üniversite Müzesinde bulunmaktadır.[302]

IIC- Kafes örgü biçimli kabartma çizgilerle süslenmiş yumrulu konik madeni objelere ait iki örnek ele geçmiştir. Birisi; Karmir-Blur'dan ele geçen obje, şimdi Leningrad Hermitage'dedir. Diğeri ise Kafkaslar-İran sınırındaki Alişar Karakolunda ele geçen ve M.Ö. 7. yüzyıla tarihlenen, şimdi Leningrad Hermitage'de bulunan objedir.[303]

Anadolu ve Yakın Doğu'da olduğu gibi Hasanlu IV'de de hayvanları boyunduruğa bağlayan koşum takımları, göğüs kayışı ve kolan ile yerlerine tutturulmaktadır. Dört ata ait çeşitli teçhizatı içeren ve Yanmış Bina IV-V'de ele geçen objeler arasında büyük disklere, kubbeli (tepecikli) yuvarlak biçimli süslü objelere de rastlanılmış olup koşum atlarının başlık kısmında alın bandının (kayışının) ortasında, yanaklık kayışları üzerinde ve ayrıca diğer koşum kayışları (boyun kayışı, göğüs kayışı vb) üzerinde de süsleme amaçlı olarak kullanıldıkları düşünülmektedir. Bu tip objelerin biçimi ve kullanıldıkları yerler Levha XCII'deki at kafası konstrüksiyonlarında açıkça görülmektedir.[304]

---

[301] A.g.e.: s. 54.
[302] Özgen, E. 1984: s. 109.
[303] A.g.e.: s. 109.
[304] Schauensee, M.D. 1989: s. 45.

3.7.2.3. Frig

Çevresinde iri çivi başlarıyla yapılmış iki sıra bir bodür bulunan ve Altıntepe'den ele geçen II. Argişti'ye (M.Ö. 713-685) ait bronz Urartu diskine benzer dekorasyonda olan diskler çağdaşları Frigler ve Kuzey İranlılarca giysilerde ve zırhlarda metal düğmeler olarak kullanılmışlardır.[305]

Boğazköy kazılarında ortaya çıkarılan Frig katında Frig Evi I'de ele geçen yuvarlak disk biçimli ve orta bombesinde bir delik bulunan dekorasyonsuz objeler olabilir (Levha XCVIIIb) diğer kültürlerde de görüldüğü üzere koşum kayışlarını süsleyen diskler olabilir. Küçük boyutta olanları belki de elbise ve zırhlarda düğme olarak kullanılmıştır. Benzer disklere çağdaş Urartu kültüründe de rastlanılmaktadır. Metal düğmelerden daha büyük boyutta olan metal disklerin "Phalerae" adı altında at koşum takımlarında kullanıldıkları anlaşılmaktadır.[306]

Kafkas kavimlerinden olan ve atları çok seven İskitler de çağdaşları Urartu ve Frigler gibi özellikle kayışların birleştiği yerler olmak üzere, koşum takımlarını "phalerae" ile süslenmekteydiler. Bu yuvarlak objeler sade veya dekorasyonlu idiler. Çeşitli mezarlarda bulunan altından ve bronzdan yapılmış yuvarlak objeler, elbiselerden ziyade koşum kayışları ve takımlarını süslemekte idi. Heredot'un söylediğine göre altın madeninden yapılmış at gemleri ve ayrıca dizginler "phalerae" ile süslenmekteydi. Bu göçebe kavimler kendileri kadar at ve arabalarını süslemeyi seviyorlardı.[307]

---

[305] Belli, O. 1983: s. 334.
[306] Azarpay, G. 1968: s. 11.
[307] A.g.e.: s. 13.

3.7.3. OMUZ SÜSLEMELERİ

M.Ö. I. Binin ilk yarısında koşum atları takımında dış tarafta duran atların omuzlarından aşağıya sarkan disk biçimli objeler omuz süslemesi veya yan süslemeler olarak adlandırılmaktadır.

3.7.3.1. Geç Hitit

Araba tasvirlerinde sadece M.Ö. 8. yüzyıla tarihlenen Sakçagözü arabası (Levha XXIa) koşum atlarında görülen bu süslemeler Urartu ve Asur tasvirlerinde (Levha LVIa) çok sık olarak görülmektedir. Tasvirlerde canlı şekilde betimlenen bu süslemeler buluntu olarak da ele geçmiştir.[308]

3.7.3.2. Urartu

Urartu atlarının süslenmesiyle ilgili teçhizat hem koşum hem de binek atları için kullanılmıştır. Ancak omuz süslemeleri yalnızca koşum atları için kullanılan özel bir teçhizattır. Disk biçimli bu objeler atların omuzlarını süsleyen objeler olup Urartu'lara ait olanlar üç adet bronz levhadan yapılmıştır: Asılması için ortasında halka şeklinde bir delik bulunan üst parça; orta kısımda yer alan parça ise üst kenarı düz alt kenarı, alttaki diske uyum sağlayacak şekilde kavisli olan dile benzer dikdörtgenimsi bir parçadır ve alttaki parça çapı yaklaşık 25.0 cm olan bir disktir. Çift olarak yapılan bu süslemeler (Levha CIIa-b), koşum atlarından en dışta duran atların omzunun dış kısmına asılmaktaydı ve süsleme amacı yanında koşum elemanlarını aşağıya doğru çekme işlevi de gördüğü açıktır. Bu diskin aşağıya sarkan püsküllleri, sinekleri uzaklaştırma işlevi görmekte olabilir.[309] Asur'da standart olan disk biçimli omuz süslemeleri pandantif biçimli metal bir disk ve bu diske eklenen, püskül saçaklarından oluşmakta ve bir kayışla dış atın dizgininden sarkmaktadır

[308] Özgen, E. 1984: s. 113.
[309] Seidl, U. 1991, s. 80.

(Levha LVIa). M.Ö. 7. yüzyıldan itibaren bu omuz süslemeleri Asur'da sadece çok sayıdaki püskül demetlerinden oluşmaktadır.[310]

Levha CIIa-b'de görülen üç parçadan oluşan bir çift omuz süslemesi çevresindeki çok sık ilmek deliklerinden anlaşılacağı üzere deri veya kumaş astar üzerine dikilmiştir. Bu her iki omuz süslemesi de orta ve alt parçaları simetrik olarak düzenlenmiş karışık varlıklar ile dekore edilmiştir. Alttaki disk biçimli parça dairesel iki bant içerisinde birerli kolda ilerleyen fantastik hayvanlar motifi ile çevrelenmiştir. Bu diskin orta bombesinde ve ayrıca ortadaki dikdörtgenimsi parçanın orta kısmında kanatlı ve kuyruklu bir halka içerisinde boğa üzerinde duran bir tanrı motifi yer almaktadır.[311]

Levha CIIa'da tanrının yüzü sağa ve Levha CIIb'de ise sola dönüktür. Bir çift oluşturan süsleme takımlarında bu şekilde figürlerin yüz yüze bakması Urartu sanatının bir özelliğidir. Levha CIIa'daki omuz süslemesinin üst parçasının yüksekliği 11.8 cm, genişliği 9.5 cm'dir, disk biçimli üçüncü parçanın çapı ise 27.0 cm'dir. Levha CIIb'deki omuz süslemesinin üst parça yüksekliği 11.8 cm, genişliği 9.4 cm'dir. Ortadaki parçası kayıptır. Alttaki disk biçimli parçanın çapı ise 26.0 cm'dir ve bu parça Tokyo'da özel bir koleksiyonda bulunmaktadır.[312]

Levha CIIc'de M.Ö. 9. yüzyılın geç safhasına ait bir omuz süslemesinin sadece ortadaki parçası görülmektedir. Levha CIIa-b'deki omuz süslemesinin orta parçası gibi orta bombesinde kanatlı ve kuyruklu bir halka içerisinde bir tanrı motifi görülür. Yüksekliği 14.0 cm, genişliği 10.0 cm'dir. Bu dikdörtgenimsi parça, püsküllerden oluşan bir zincir motifinden bir bordür ile çevrelenmiştir. Bu bordür motifinden dolayı İşpuini dönemine tarihlendirilmektedir. Levha CIIIa-b'de bir çift oluşturan diğer iki omuz süslemesi görülmektedir. Levha CIIIa'nın üst parça yüksekliği 12.0

[310] Madhloom, T.A. 1970: s. 22.
[311] Merhav, R. 1991: s. 97; Özgen, E. 1983: s. 116; Özgen, E. 1984: s. 113.
[312] Merhav, R. 1991: s. 105.

cm, genişliği 9.7 cm'dir. Orta parçası kayıptır; üçüncü parça olan diskin çapı 29.0 cm'dir. Bu süsleme Münih'tedir.[313]

Levha CIIIb'nin üst parçası 12.0 cm yükseklik, 9.5 cm genişliktedir. Orta parça 12.0 cm yükseklik, 9.0 cm genişliktedir. Alt parça olan diskin çapı ise 29.0 cm'dir (P.S. Münih 1971, 1646). Her iki omuz süslemesi de bir çift kabartma çizgi ile kuşatılmıştır ve kanatlı kuyruklu bir halka içerisinde sadece yarı beline kadar betimlenen bir tanrı motifi ile dekore edilmiştir. Levha CIIa-b'dekinin dekorasyonuna kıyasla bu omuz süslemelerinde sadelik egemendir. Ancak Levha CIIIb'nin orta parçasındaki tanrı motifi Levha CIIIa'da disk kısmının ortasındaki tanrı motifi ile stil açısından farklıdır. Bu nedenle Levha CIIIb'ye ait bir parça değildir. Benzer bir örneğe ait olduğundan, üç parçadan oluşan bir omuz süslemesinin tamamını göstermek açısından bir arada çizilmiştir.[314]

Bu omuz süslemeleri (Levha CIIa-b) üzerindeki figürlerin kompozisyonu tam anlamıyla simetrik olarak düzenlenmiştir. Ayrıca özellikle üst parça ve alt parça üzerindeki figürlerin diskin çevresi boyunca dairesel biçimde birerli kolda ilerliyor pozisyonda düzenlenmesine karşın, yine de tüm figürler başı yukarıda olmak üzere doğru pozisyondadır; yani hiçbiri başı aşağıya gelecek şekilde durmamaktadır. Bu omuz süslemeleri eşsiz bir kompozisyona sahip en erken örnektir ve bu kompozisyon sonradan kalkanların dekorasyonunda standart olmuştur.[315]

Boğa üzerinde kanatlı ve kuyruklu bir kurs içerisinde duran tanrı motifinin, İşpuini'nin adını taşıyan birçok araba teçhizatı üzerinde görülmesi; ancak Menua adını taşıyan objelerde görülmemesi bu motife sahip objelerin tarihlendirilmesinde bunların İşpuini dönemine ait olabileceği fikrini desteklemektedir. Ancak şunu da hatırlatmak gerekir ki M.Ö. 820-810 Urartu, İşpuini ve oğlu Menua'nın ortaklaşa

[313] A.g.e.: s. 106.
[314] A.g.e.: s. 100.
[315] A.g.e.: s. 99.

krallığının yönetimi altındaydı. Menua M.Ö. 810'da tahta çıkmıştır. Menua'nın saltanatının ilk yıllarında sanatsal motiflerin gelişiminde önemli bir değişiklik olmadığı ve belki de önceki dönemdekinin bozulmadan devam ettiği düşünülebilir. Bu açıdan bu objelerin Menua'nın ilk saltanat yıllarına ait olabileceği de göz ardı edilmemelidir. Bu kapsamda omuz süslemelerinin orta parçası üzerinde betimlenen kova taşıyan erkek-grifonlar ile Menua dönemine ait bir göğüslük (Levha CXXIIb) üzerindeki özdeş betimleme arasındaki benzerlik dikkat çekicidir.[316]

Hasanlu IV'de yangın tabakaları arasında dört ata ait teçhizat (Levha CIIIc) içerisinde bulunan üç büyük diskin Asur kabartmaları ve Kıbrıs/Salamis buluntuları ile karşılaştırıldığında omuz süslemesi oldukları saptanmıştır. Hasanlu IV'de Levha XLVIIIb'de konstrüksiyonu yapılan araba tasvirinde atın omzundan aşağıya sarkan ve ortasında kanatlı bir at figürünün yer aldığı demirden yapılmış disk biçimli obje, bir omuz süslemesi olmalıdır.[317]

Urartu omuz süslemeleri üç parçadan oluşurken Kıbrıs/Salamis gömülerinde ele geçen omuz süslemeleri iki parçadan oluşmaktadır. Dekorasyonlu bronz bir disk ve bu diskin üst kısmında bir askı ilmeği bulunan dil gibi uzantılı bir parçadan oluşan Kıbrıs omuz süslemeleri 12.0 cm – 30.0 cm boyutlarındadır[318] (Levha CIVa).

3.7.4. GÖZ SİPERLİKLERİ

Göz siperlikleri biri atın başının sağ tarafına, diğeri sol tarafına yerleştirilmek üzere çift oluşturacak şekilde yapılmış, gözleri koruma amacı taşıyan objelerdir. Göz siperlikleri at koşum takımlarıyla birlikte Bronz Çağından beri görülmektedir. Bugünkü bilgilerimize göre en erken örnekleri Mısır'da Tutankamon (M.Ö. 1366-1357) çağı araba atlarında (Levha CIVk) karşımıza çıkmaktadır. Tutankamon çağından kalma siperliklere dayanarak, Önasya siperliklerinin Mısır kökenli olduğu

[316] Seidl, U. 1991: s. 86, 87.
[317] Schauensee, M.D. 1989: s. 43.
[318] Crouwel, J.H. 1987: s. 108; Littauer, M.A. - Crouwel, J.H. 1979: s. 117.

bazı bilim adamlarınca ileri sürülmektedir. Yine M.Ö. II. Binin ikinci yarısından beri Mısır'da altın madeninden yapılmış olan göz siperliklerinin, Demir Çağında Kuzey Suriye ve Kıbrıs'ta yapılan göz siperliklerini bezeme yönünden etkilemiş olduğu gözlenmektedir.[319] İskit göz siperlikleri (Levha CIVc,d,l)) dışında, Önasya Demir Çağı siperlikleri (Levha CIVe,f) bazı ufak farklılıklarla aynı tipten türemişçesine birbirine benzer görünmektedir. Bu siperliklerin Önasya'daki en erken örnekleri II. Asurnasirpal dönemi (M.Ö. 883-859) Asur kabartmalarında görülmektedir. Urartu ve Geç Hitit koşum atlarının baş kısmında da göz siperlikleri yer alır.[320]

3.7.4.1. Geç Hitit

Geç Hitit göz siperlikleri fildişinden, bazen de bakırdan yapılmış ve çift yüzlü balta biçiminde objeler olup çift olarak yapılmaktadır. Zincirli'den ele geçen taştan at kafası yontusu (Levha XCc) üzerinde atın yanaklarında yer alan ve bir sfenks ile dekore edilmiş göz siperliğinin Nimrud'da bulunan Finike stilindeki iki fildişi siperlik ile yakın benzerliği göze çarpmaktadır. Fildişi göz siperliklerinin yüksekliği 13.0 cm - 18.5 cm arasında değişmektedir. Mallowan ve Barnett fildişi alınlıkların ve göz siperliklerinin tören atları ile ilişkili süsleme takımlarından olduklarını ileri sürmektedirler. Ayrıca Zincirli'de bakırdan yapılmış bir kısım göz siperlikleri de dişi bir sfenks ile dekore edilmiştir. Kıbrıs'ta İdalion'da ele geçen göz siperliği ise grifon motifi ile dekore edilmiştir. Nimrud ve İdalion göz siperliklerinin Finike stilinde, Zincirli göz siperliğinin ise Kuzey Suriye stilinde (Levha CVIIb) dekore edildiği düşünülmektedir. Aynı biçime sahip Mısır göz siperlikleri göz motifi ile dekore edilmiştir (Levha CIVk).[321]

[319] Belli, O. 1983: s. 193.
[320] Sevin, V. 1978: s. 111.
[321] Kantor, H.J. 1962: s. 96.

3.7.4.2. Urartu

Urartu topraklarında yaprak bronzdan yapılmış çift yüzlü balta biçiminde objeler bulunmuş ve at koşum takımları ile ilgili olduğu düşünülmüştür. Zincirli/Sam'al'da ele geçen at başı yontusu (Levha XCc) ve Kıbrıs'ta ele geçen pişmiş topraktan bir at başı ve üzerindeki alınlık ve göz siperliği ve dört atlı araba bir arada incelendiğinde bu objeler "atlara ait göz siperlikleri" olarak yorumlanmıştır. Bu tür objeler aynı zamanda Gordion'da ve Önasya'da Nimrud/Kalhu'da yapılan kazılarda bir kısım alınlıklarla bir arada bulunmuştur. Bronzdan, fildişinden bazen de alçı taşından yapıldıkları görülür. Urartu'da Menua'dan (M.Ö. 810-786/80) başlayarak bronzdan yapılmış göz siperliklerinin de Asur ve diğer Önasya siperlikleri gibi Batı Asya kökenli olduğu ve hemen hemen hiçbir önemli değişiklik göstermediği anlaşılmaktadır. Urartu göz siperlikleri 17.0 cm uzunluk ve ca. 8.0 cm genişliktedir. Çoğunda ekseriya uzun üst kenarlar boyunca kral yazıtları yer almaktadır. Bu yazıtlar yazının yönünü izleyen ve oyma tekniğiyle yapılmış bir çizgi bordürün oluşturduğu çerçeve içerisinde soldan sağa doğru uzanmaktadır. Bu objelerin tutturulması için, her iki uzun kenarında birer bağlantı halkası bulunmaktadır, bu halkalar bazı örneklerde halen korunmuş olarak görülebilmektedir. Ancak göz siperliğinin kısa ve uzun olan kısmında yer alan iki delikteki halkalar hiçbir yerde günümüze kadar korunamamıştır. Bu objelerle ilgili sorun, atın neresine tutturuldukları konusundaki problemdir. Bu konuda çeşitli görüşler ileri sürülmekle birlikte, at yetiştiren bir bölge olan Urartunun değişik yörelerinde atların gerçek irilikleri kesinlikle bilinmediğinden bu konuda sağlıklı bir çözüme ulaşmak zordur. Bugüne kadar ele geçen Urartu göz siperliklerinin en eski örneği üzeri çivi yazılı olan ve Menua dönemine tarihlendirilmiş olanlardır. Menua'dan itibaren torunu II. Sardur dönemine kadar özgül göz siperlikleri biçim yönünden herhangi bir değişiklik göstermeden varlığını sürdürmüştür. Son yıllarda Urartu'da bulunup ortaya çıkarılan göz siperliklerinin sayısı önemli ölçüde arttığı

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

için bunları türleri ve kronolojileri açısından sınıflandırmak mümkün olmaktadır.[322] Bu sınıflamaya göre Urartu göz siperliklerine ait örnekler aşağıda verilmektedir:

I. Sade (Dekorasyonsuz) Olup üzerleri Yazılı Göz Siperlikleri

a) Menua'nın (M.Ö. 810-786) adı yazılı ve Doğu Anadolu'da bulunmuş göz siperleri: P.S. Munih Müzesindedir (Levha CVId).[323]

b) I. veya II. Argişti'nin adı yazılı göz siperliği; Kuzeybatı İran'da bulunan bu obje şimdi Tahran'da M. Foroughi koleksiyonundadır.[324]

c) II. Sardur'un (M.Ö. 764-735) adını taşıyan dokuz adet bronz göz siperliği Doğu Anadolu'da Patnos ve Aznavurtepe civarında bulunmuştur; şimdi Adana Bölge Müzesindedir (Levha CVIIIa-b). Düz olan kenarında iki bağlantı deliği ve alt ile üst kenarın arasındaki düz uzun kenarların tam orta kısmında bir bağlantı deliği yer almaktadır. Bu parçaların birer çift oluşturdukları bağlantı deliklerinden anlaşılmaktadır. Şöyle ki, atın başının sağ tarafına gelen siperlik parçasında uzun kenardaki bağlantı deliği solda, sol taraftakinin ise deliği sağda yer almaktadır. Her durumda kralın adı üst kenarın konturlarını izleyerek soldan sağa doğru yazılmaktadır. Bu yazı kazıma-çizgi tekniğinde bir sıra çizginin oluşturduğu bir çerçeve içerisindedir.[325]

d) Bir çift oluşturan iki göz siperliği üzerinde II. Sardur'un adı yazılıdır. Karmir-Blur'da bulunmuş olup şimdi Leningrad Hermitage'de bulunmaktadır.[326]

e) II. Sardur'un adı yazılı göz siperliği Doğu Anadolu'da ele geçen ve Şimdi Van Müzesinde bulunan bu eser, üzerindeki yazıtın yönünden anlaşılacağı üzere atın sağ gözüne aittir (Levha CVb). Bronzdan dövme ve kazıma-çizgi tekniği ile yapılmıştır. Uzunluk: 17.5 cm, genişlik 8.5 cm, çeperi: 0.15 cm'dir. Patnos civarındaki kaçak

---

[322] Sevin, V. 1978: s. 111, 112; Belli, O. 1977: s. 343; Özgen, E. 1984: s. 98.
[323] Özgen, E. 1984: s. 98.
[324] A.g.e.: s. 99.
[325] Taşyürek, O.A. 1975: s. 153.
[326] Özgen, E. 1984: s. 99.

kazılarda ele geçmiştir. Bugüne kadar bulunmuş olan diğer göz siperlikleriyle şekil ve ölçü bakımından aynıdır.[327]

Göz siperliklerinin arka kısmı atın derisini zedelememesi için meşin bir altlık ile astarlanmış olmalıdır. Meşin ile bağlantı yerleri eser üzerinde dört delikle sağlanmıştır. Göz siperliğinin üst kenar kısmında, Urartu çivi yazıtı yer almaktadır. Yazıt baştan başlayıp, göz koruyucusunun uç bitim noktasına kadar devam etmektedir. Yazıtın çevresi aşağı yukarı 0.8 cm genişliğinde bir çizgi bordür ile sınırlandırılmıştır.[328]

II- Dekore Edilmiş Göz Siperlikleri

Bu tür göz siperlikleri Urartu repertuarına yeni eklenmiş olan örneklerdir. Şekilleri, ölçüleri, halka ve deliklerin bulunduğu yer, diğer tiplerin tamamen aynıdır. Ancak bu objeler detayları incise tekniği ile yapılmış olan repose figürlerle dekore edilmiştir. Sağ ve sol taraf göz siperliği takımı uzunluk 19. cm, yükseklik 9.5 cm'dir. Üzerlerinde bir av sahnesi temsil edilmektedir. Bu sahnede Urartulara özgü hayali hayvanlar arasında bulunan efsanevi kanatlı bir yaratığı (insan başlı hayvan vücutlu) profilden gösteren bir dekorasyon mevcuttur. Bir siperlikte yaratığın yüzü sağa, diğerinde ise sola dönüktür; bu yaratıkların arkasında ok atan daha küçük diğer bir efsanevi yaratık bulunmaktadır. Doğu Anadolu'da bulunmuş olan bu objeler şimdi Boston'da Güzel Sanatlar Müzesindedir (Levha CVIb-c).[329]

a) Sağ taraf göz siperliği (Levha CVIa) uzunluk: 19.0 cm; yükseklik: 9.5 cm'dir. Çift yüzlü balta biçimindeki bu siperlikte yine bir av sahnesi görülmektedir. Yukarıdaki göz siperliği takımı gibi burada da efsanevi bir yaratık ve arkasında duran ve ona ok atan daha küçük diğer bir efsanevi yaratık görülmektedir. Göz siperliğinin çevresi incise bir çizgi bordürle çevrilidir.[330] Levha CVIb,c'de sağ ve sol göz siperlikleri ve

[327] Belli, O. 1976/77: s. 192.
[328] A.g.e.: s. 193.
[329] Merhav, R. 1991: s. 111.
[330] A.g.e.: s. 110.

sağ taraf göz siperliklerinde yer alan efsanevi yaratıkların yüz hatları ve omuzlarına uzanan kıvrık bukleleri Urartu topraklarında bulunan sfenkslerin ve büyük kazanlar üzerindeki sirenlerin (deniz kızlarının) yüz hatlarıyla benzerlik göstermektedir. Ayrıca bu kompozisyon tüm Önasya ülkelerinde yaygındır. Ancak yine de bu objelerdeki fantastik avcı figürü, diğer bir deyişle mitolojik bir yaratık, sadece Urartu'ya özgü olan ve kemerler üzerinde de betimlenen bir figürdür. Bu Urartu orijinli yaratık, başı insan başı, vücudu ise at vücudunu andıran, büyük kanatları olan bir yaratıktır.[331]

b) M.Ö. 8.-7. yüzyıla ait bronz göz siperliği uzunluk 16.0 cm, genişlik 9.0 cm'dir. Sağ tarafında iki boğa ve solda boğaları izleyen bir aslan figürü ile dekore edilmiştir. Doğu Anadolu'da bulunmuş olup şimdi Japonya'da özel bir koleksiyondadır. İlginç olan husus bu objenin eşi olan ve hayvanların sola baktığı parça ABD Boston Güzel Sanatlar Müzesindedir (Levha CVc).[332]

c) Halen Van Müzesinde bulunan ve bronzdan yapılmış olan bir at göz siperliği dövme tekniği ile yapılmış ve oksitlenmeye uğramadan çok iyi korunmuştur. Uzunluğu: 20.0 cm, genişliği 8.5 cm, çeperi 0.1 cm'dir. Atın sol gözüne ait olduğu anlaşılmaktadır. Siperliğin orta kısmına kazıma tekniği ile ilginç bir keçi resmi işlenmiştir (Levha CVa). Sola doğru yürüyen keçi motifi, yandan gerçekçi bir yöntemle betimlenmiştir;sol arka ayağını öne doğru atan keçinin ayak tırnakları, sol ön ayağın adaleleri ve karın kısmındaki kaburgaları ile kuyruğu, sanki canlı gözlemden çıkarılmış sanısını verecek kadar büyük bir özenle işlenmiştir. Urartu sanatında diğer hayvanlara kıyasla daha az betimlenen keçi resimlerinin şimdilik bilinen en eski örneğini yansıtmaktadır. Gövde ayrıntılarının, özellikle üçgen biçiminde gösterilen kaburgaların işleniş biçimi İşpuini dönemine tarihlenen hayvanların kaburgaları ile II. Asurnasirpal'in (M.Ö. 883-859). Nimrud kabartmasındaki hayat ağaçlarına ön ayaklarını dayayan karşılıklı keçi motiflerinin

[331] A.g.e.: s. 100.
[332] Özgen, E. 1984: s. 100.

gövde ayrıntılarının işleniş şekliyle büyük bir benzerlik gösterir. Siperliği çepeçevre saran uzun püskül motifleri, yine II. Asurnasirpal dönemi sanat eserlerindeki giysi ve at koşum takımlarındaki püskül motiflerinin benzerini oluşturur. Keçi resmi ve püskül motiflerinin II. Asurnasirpal dönemi sanat eserlerindeki bezeme öğeleriyle benzerlik göstermesinin yanı sıra, İşpuini'ye ait tunç eserlerin ayırtan bezeme öğesini oluşturan püskül motiflerinin bulunması da, siperliğin Urartu kralı İşpuini döneminde yapıldığını gösterir.[333]

d) Bu gruba ait sadece bir tek örnek Kuzeybatı İran'da bulunmuş olup şimdi Tahran'da M. Foroughi'nin özel koleksiyonundadır. Göz siperliğinin ortasına yakın dışa doğru olan üst ve alt şişkinlikleri (yumrulu kısımlarında) iki adet bağlantı halkası in situ olarak mevcuttur. Ancak düz olan kısa kenarındaki iki halka kaybolmuştur. Dekorasyon olarak göz siperliğinin tüm kenarları boyunca iki sıra halinde "tomurcuk girlant" bezemesi yer almaktadır. "Tomurcuk girlant" bezemesi ile çevrelenmiş olan ortadaki boş alanın alt bordürü boyunca Menua'nın yazıtı bulunmaktadır (Levha CVIIIc).[334]

Urartu'nun kuzeybatı yayılım alanı içerisinde bulunan Hasanlu IV tabakasında ele geçen at teçhizatı veya tasvirlerde göz siperliklerine rastlanılmaz.[335]

Anadolu'nun kuzeyinde Kafkas halklarından olan İskitlere ait göz siperlikleri Önasya'dakilere benzememektedir. Yaprak ya da stilize edilmiş kulak biçiminde olan İskit göz siperlikleri spiral veya ince uzun yaprak biçimli motiflerle dekore edilmiştir (Levha CIVc,d,l). Ancak kesinlikle İskitlere ait olduğu saptanan Pazırık kurganlarındaki at koşum takımları arasında siperliklere ait tek bir buluntuya rastlanılmaması çok ilginçtir.[336]

---

[333] Belli, O. 1983: s. 342-344; Azarpay, G. 1968: s. 98.
[334] Özgen, E. 1984: s. 100.
[335] Schauensee, M.D. 1989: s. 49.
[336] Sevin, V. 1978: s. 112.

Urartu ile çağdaş olan Asur kabartmalarındaki tasvirlerde ise göz siperlikleri hiçbir zaman özel bir şekilde tasvir edilmemişlerdir. Ancak II. Asurnasipral döneminde hem koşum hem de binek atlarında (Levha CVIIa) yanak kayışlarının, gırtlak bağının ve kaş bandının birleştiği yerde çift yüzlü balta biçiminde küçük plakalar şeklinde veya yaprak biçimli küçük göz siperliklerinin kullanıldığı tahmin edilmektedir.[337]

M.Ö. 8.- 6. hatta 5. yüzyıldaki tasvirlerde Kıbrıs koşum atlarında da göz siperliklerinin kullanıldığı görülmektedir. Çift yapılan bu objeler sade veya dekorasyonlu (Levha CIXa,b,c) olarak Salamis'teki gömülerde ele geçen in situ buluntulardır. Bu objeler, fildişinden yapılan veya altın folyo ile kaplanan birkaç örnekte de görüldüğü gibi çift yüzlü balta biçimindedir.[338]

3.7.4.3. Frig

Yegane Frig araba tasvirindeki koşum atlarının kafasında yer almayan göz siperlikleri Gordion kazlarında çok az sayıda olsa da ele geçmiştir. Fildişinden veya alçıdan yapılmış bu göz siperlikleri Kuzey Suriye stilinde dekore edilmiş olup Geç Hitit göz siperliklerine çok benzemektedir. Bu objelerin Frig yapımı veya ithal objeler olup olmadığı kesinlikle bilinmemektedir.[339]

3.7.5. ALINLIKLAR

Atların baş kısmında yer alıp alnından burun üstüne aşağıya uzanan ve koruyucu amaç yanında süsleme öğesi olan alınlıklar çeşitli materyallerden çeşitli biçimlerde yapılmış olup kültürlere göre farklılık gösterir.

---

[337] Madhloom, T.A. 1970: s. 15.
[338] Karageorghis, V. 1969: s. 88, 89.
[339] Sevin, V. 1978: s. 111.

3.7.5.1. Geç Hitit

Amik Ovasında M.Ö. I. Binin erken safhasında Grek ve Doğu ülkeleri ilişkilerinin yoğunlaştığı birçok merkez bulunmaktaydı. O dönemde Geç Hitit devletlerinden Hattina Krallığına ait olan Al Mina ise doğudaki ürünlerin batıya gönderildiği bir liman kenti idi. Bölgenin başkenti ise Atchana'ya çok yakın bir kent olan Tell-Tainat idi. Tell-Tainat'ta yapılan kazılar sonucunda çok ilginç dekorasyonlu ve üçgen biçimli bronz bir plaka bulunmuş olup M.Ö. 8. yüzyılın geç safhası ile M.Ö. 7. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Bu plaka yüksek kabartma tekniğinde figürlerle dekore edilmiştir. Bu objeye benzer olarak Nimrud'da Kuzey Suriye'ye ait fildişi eserler arasında bulunan fildişi plakalar Barnett tarafından at alınlığı olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlama yine Geç Hitit merkezi olan Zincirli'de bulunan taş at kafası yontusu (Levha XCc) üzerindeki üçgen şekilli at alınlığı dekorasyonuna bakarak yapılmıştır. Zincirli'deki alınlık, Nimrud fildişi alınlıkları üzerinde görüldüğü gibi çıplak bir kadın figürü ile dekore edilmiştir.[340]

Fildişi veya bronzdan yapılmış üçgen şekilli alınlıklar Kuzey Suriye ve Finike stilinde kanatlı güneş kursu, çıplak tanrıça veya bazen bu tanrıça ile ilişkiye getirilmek istenen aslan figürleri ile dekore edilmiştir.[341]

Tell-Tainat'ta bulunan bronz bir alınlık Kuzey Suriye bölgesinde bulunmuş olan ilk metal alınlık örneğidir. Tell-Tainat, Zincirli ve Nimrud alınlıkları incelendiğinde bu alınlıkların Kuzey Suriye için standart olan üçgen biçimli alınlıklar olduğu görülür. Tell-Tainat alınlığının üst kısmı 15.2 cm, alt kısmı 5.3 cm genişlikte ve 20.6 cm yüksekliktedir. Bu ölçüleri ile küçük Arap atları için uygundur. Bu alınlık koşum takımlarının meşinlerine takılıyor olmalıydı. Ancak bu meşinlerin bağlandığı

[340] Kantor, H.J. 1962: s. 94.
[341] Sevin, V. 1978: s. 116.

delikler (halkalar) bu alınlıkta görülmemektedir, belki de bu bağlantı delikleri alınlığın kaybolmuş olan alt kenarında yer almaktaydı.[342]

Tell-Tainat alınlığı Kuzey Suriye sanat geleneğine göre dekore edilmiştir. Alınlığın üst bandında, profilden gösterilen kanatlı iki sfenksten biri sağa, diğeri sola doğru ilerlemektedir; ancak yüz yüze bakacak şekilde kafaları cepheden tasvir edilmiştir. Bu tip tasvir tarzı Asur'da II. Sargon'un sarayındaki bir bronz kâse üzerinde görülür ve Kuzey Suriye stili olarak yorumlanır. Hayvanların tasvir ediliş tarzına bakılarak Tell-Tainat alınlığı M.Ö. 8. yüzyılın geç safhası ile M.Ö. 7. yüzyıla tarihlenir.[343] Metropolitan Sanat Müzesindeki repose tekniğindeki iki bronz sfenks (Levha CVIIb) bu Kuzey Suriye sanat tarzını, Tell-Tainat'taki alınlıktan daha iyi bir şekilde göstermektedir. Filadelfiya'daki bir kâse üzerindeki sfenkste de yüzü çevreleyen bukleli saçların omuzlara kadar uzanması, kanatların işlenişi ve uçlarının yuvarlaklığı, alev motifi ile süslenen kalça kısımları gibi detaylar açısından Tell-Tainat alınlığının dekorasyonu ile benzerlik taşımaktadır. Filadelfiya sfenksi (Levha CIXd) ile aradaki fark, sadece sfenksin kafasının değil vücudunun da cepheden tasvir edilmesidir. Ayrıca profilden gösterilen sfenksler ve profilden gösterildikleri halde yüz yüze bakacak şekilde kafaları döndürülen sfenksler kadar, Doğu sanatındaki bronz kabartmalarda tamamen cepheden tasvir edilen sfenksler de görülür.[344]

Zincirli'de bulunan bozalt at kafası (Levha XCc) üzerinde görülen üçgen biçimli alınlıklar Kuzey Suriye tipi alınlıklar olup metalden veya fildişinden yapılmıştır. M.Ö. 9. yüzyıl Asur kabartmalarında görülen alınlıklar ise dikdörtgen biçimli dar bir levha görünümünde olup atın burun delikleri üzerinden yukarya tüm alnına doğru uzanmakta ve kulakların üst kısmında yüksek bir kavis biçiminde sona ermektedir. Bu alınlıklar kuş tüyü demetleri veya diğer motiflerle dekore

[342] A.g.e.: s. 95, 96.
[343] A.g.e.: s. 98.
[344] Young, S.R. 1967: s. 149.

edilmektedir (Levha CVIIa).[345] M.Ö. 8. yüzyıl sonlarından itibaren atın alnı üzerinde serbest duran bir kumaş parçası veya kösele şerit şeklindedir. Bu bir şerit alınlıktır[346] (Levha XCIIIg). Diğer koşum takımları profilden betimlenirken Asur alınlıkları cepheden gösterilmektedir. Asur'da, Geç Hititlerde görülen üçgen biçimli alınlıklara ender olsa da rastlanılmakta, ancak Asurlularca fazla benimsenmediği düşünülmektedir.[347] Çoğu kez bu üçgen alınlıklara Nimrud, Batı Anadolu, Urartu ve Frigler'de de rastlanmaktadır.[348]

3.7.5.2. Urartu

Urartu topraklarında ele geçen yaprak metalden yapılmış Urartu koşum hayvanlarına ait alınlıklar ise Urartu at donanımı arasında en iyi temsil edilen grubu oluşturmaktadır. Esasında koruma amacına yönelik olmalarına karşın gümüşten yapılmış bir alınlık ve birçok bronz örnek nedeniyle, dekoratif amaçlı oldukları da düşünülebilir. Bronz levhalar üzerinde betimlenen Urartu atlarının hiçbirinde alınlık kullanıldığını gösteren bir kanıt mevcut değildir, ancak bu eksiklik belki de bu levhaların küçük boyutta olmalarından kaynaklanmaktadır.[349] Doğu Anadolu'da Erzincan yakınındaki Altıntepe'de bulunmuş olan dökme bronzdan yapılmış bir koşum atının kafası dikkatlice incelendiğinde bu alınlıkların kullanımı hakkında enteresan bilgiler edinilmektedir.[350] Bu parça üzerinde üçgen biçimli bir alınlık, alt ve üst kısmı kesik olarak ve üçgenin geniş ucu aşağıya dönmüş vaziyette, kaş-bandından aşağıya doğru asılmıştır. Alt kısmı püsküllerle dekore edilmiştir ve bu parça M.Ö. 8. yüzyılın geç döneminden M.Ö. 7. yüzyılın erken dönemine kadar olan zaman dilimi

[345] Azarpay, G. 1968: s. 20.
[346] Kantor, H.J. 1962: s. 95.
[347] A.g.e.: s. 96.
[348] Belli, O. 1976/77, s. 208.
[349] Özgen, E. 1984: s. 92.
[350] Özgen, E. 1984: s. 92; Özgüç, T. 1961: s. 257.

içerisinde arkeolojik açıdan yeri ve içeriği saptanabilen yegane Urartu alınlığını temsil eden örnektir.[351]

Doğu Anadolu'da, Gökçegöl civarında ve Kuzeybatı İran'daki çeşitli mevkilerde ele geçen arkeolojik buluntuların ışığında, Urartu alınlıklarının türleri aşağıdaki şekilde saptanmıştır.[352]

I. Tip Alınlıklar (Levha XCd, CXIa,b)

Yaprak metalden yapılmış olup yüksek oranda kalay içeren bu levhalar kabaca bir "T" harfi biçimindedir ve uzunlukları 28.0 - 30.0 cm, en geniş yerleri ise 24.0 - 25.0 cm arasındadır. Her levha, levhanın konturlarını izleyen repose kabartmalı çift bordür ile çevrelenerek süslenmiştir. Bilinen örnekler arasından sadece bir tanesinde, alınlığın merkezi yerinde, boğa üzerinde duran bir tanrıyı temsil eden figüratif bir dekorasyon mevcuttur. Bu alınlıklarda üst kenarında üç delik, alt kenarında bir delik olmak üzere bağlantı halkaları bulunmaktadır. I. Tip alınlıkların çoğunluğunda, şekil ve içerik açısından oldukça yeknesak olan kraliyet yazıtları yer almaktadır; bu yazıtlar geniş üst kenar boyunca, bağlantı halkalarının hemen altında yer almaktadır ve bir kısmı in situ olarak görülebilmektedir.[353]

Bu alınlıkların bilinen örnekleri aşağıda verilmektedir:

a) Menua'nın (M.Ö. 810-786) adı yazılı bronz bir alınlık (Levha CXIb); stilize bir ağacın tepesindeki bir boğa üzerinde duran, kanatlı bir disk içerisinde incise çizgilerle yapılmış bir tanrı figürü görülür. Tanrının yüzü sağa dönüktür. Tanrı motifi ile süslenmiş olan bu alınlıkta bu kompozisyon, bir çift repose kabartma çizgi arasındaki baskı ve repose tekniğinde yapılmış "tomurcuk girlant" motifi dizisi ile çevrelenmiştir. Belki de Doğu Anadolu'dan getirilen bu parça daha önce Borowski

[351] Özgen, E. 1984: s. 93.
[352] Özgen, E. 1979: s. 114.
[353] A.g.e.: s. 115.

Koleksiyonunda, şimdi ise Toronto'da Royal Ontario Müzesi, Land of the Bible Archaeology Foundation Koleksiyonundadır.[354]

b) Menua'nın adı yazılı iki bronz alınlık (Levha CXIa). Doğu Anadolu'dan olup şimdi P.S. Münih'dedir.[355]

c) II. Sardur'un (M.Ö. 764-735) adı yazılı bronz alınlık Karmir-Blur'dan Sidatel Sarayı Oda 36'da bulunmuş olup şimdi Leningrad Hermitage'dedir (Env. No: k. 387).[356]

d) Şimdi özel bir koleksiyonda bulunan, Doğu Anadolu'da bilinmeyen bir yerden ele geçen, üzerinde yazı bulunmayan iki alınlık (Levha XCd) P.S. Münih Müzesindedir. Üzerlerindeki yazıtların doğruladığı gibi, bu tür at alınlıkları Menua ve II. Sardur'un krallıkları döneminde, M.Ö. 9. yüzyıl sonları ve 8. yüzyıl ortalarında kullanılmakta idi. Aynı şekilde bir boğa üzerinde duran kanatlı disk içerisinde betimlenen tanrı tasviri dekorasyonu da aynı döneme aittir.[357]

e) Levha CXVIa'da "T" biçimli ve Menua'nın adını taşıyan dekorasyonlu bir alınlık görülmektedir.[358]

II. Tip Alınlıklar

Yaprak bronzdan yapılmış bu levhalar daha küçük boyutlardadır. 15.0 - 18.0 cm uzunluk ve 8.0 - 10.0 cm genişliktedirler. I. Tip alınlıklardan bunları ayırt edici bir özellik iki adet yan çıkıntı (yumru) kısım arasında daha uzun bir boyun kısmına sahip olmaları, dolayısıyla çift "T" biçiminde olmalarıdır. Kavisli kenar boyunca düzenli aralıklarla açılmış olan deliklerin sayısı genelde üçtür. Ekseriya aşağıdaki yana çıkıntılı yumru kısmın her iki yanına birer delik ve kısa ve düz olan uç kısma da

[354] Özgen, E. 1984: s. 93.
[355] Merhav, R. 1991: s. 100; Gropp, G. 1981: s. 102.
[356] Piotrovskii, B.B. 1955: s. 43.
[357] Özgen, E. 1979: s. 116.
[358] Seidl, U. 1991: s. 85.

iki delik açılmıştır. Dekorasyon çoğunlukla basittir. Bu dekorasyon iri başlı çivilerden, incise çizgilerle yapılmış zikzaklardan, ince çapraz çizgilerle taranmış testere dişlerden, baskı tekniğiyle yapılmış "tomurcuk girlant" bezemelerinden ve levhanın kenarları boyunca uzanan repose tekniğinde bir veya iki sıra çizgi bordürden oluşmaktadır. Bu tipe ait üç örnekte kısa ve düz olan uç kısmının ortasında dikey olarak yer alan incise tekniğinde kral yazıtı görülür.[359]

a) Menua'nın (M.Ö. 810-786) adı yazılı bronz alınlık (Levha CXIe). Her iki yan tarafı boyunca ve düz kısa kısmının bir kenarından diğer kenarına uzanan bronz çivilerle yapılmış çift şerit şeklindeki bir bordürle dekore edilmiştir. Daha aşağıdaki yana çıkıntılı yumru kısmın her iki tarafında bağlama amaçlı şeritler in situ olarak bulunmuştur. Kavisli kısım boyunca ve düz kısa kısmında deliklerin mevcut olmaması dikkat çekicidir. Bu alınlık Karmir-Blur'da Sitadel Sarayı 36 No'lu odada bulunmuş olup şimdi Leningrad Hermitage'de bulunmaktadır.[360]

b) Van yakınlarında halk tarafından yapılan kaçak kazılarda ele geçtiği sanılan bir at alınlığı (Levha CXIIIa,b,c) halen Van Bölge Müzesinde bulunmaktadır. Bronzdan dövme ve kazıma-çizgi tekniği ile yapılmıştır. Belirlenen ölçüleri: uzunluk 16.0 cm, genişlik 9.5 cm, çeperi 0.15 cm'dir. Kabaca "T" şeklinde olan bu alınlığın arka kısmı, atın derisini zedelememesi için meşin bir altlık ile astarlanmış olmalıdır. Yine alınlığın, meşin kolonlardan meydana gelen üst "diademi" (Levha CXIIIb) ile bağlantı yerleri için alınlık üzerinde yedi delik bulunmaktadır. Bu deliklerin iki tanesi alınlığın kavisli üst kısmında, üçüncü delik ise bunların ortasında bulunmaktadır. Alınlığın orta kısmında yer alan yumru şeklindeki çıkıntıların uç kısımlarında da dördüncü ve beşinci delikler mevcuttur. Altıncı ve yedinci delikler de çivi yazısı başlangıcının hemen kenarlarında yer almaktadır. 1952 yılında Karmir-Blur'da ele geçen "Menua at alınlığı" (Levha CXIe) üzerinde in situ olarak bulunan halkalar bu

[359] Özgen, E. 1984: s. 93.
[360] Özgen, E. 1984: s. 94; Azarpay, G. 1968: s. 11; Piotrovskii, B.B. 1955: s. 3.

alınlıkta mevcut değildir. Menua at alınlığı, aksesuar bakımından değişik bir tipte bir alınlık sergilemektedir. Belki de bu halkalar, ancak gem ile birleştirilen (boncuk dizisi gibi), bazı süs elemanlarını yerinde tutmaya yarayan yardımcı öğeler olmalıdır. Yalnızca benzer Urartu at alınlıklarında (Levha CXIe, CXIIIa) görüldüğü gibi, alınlığın aşağı uzantısı üzerinde kazıma-çizgi tekniğiyle işlenmiş bir aslan başı ve çivi yazılı Urartu yazıtı bulunmaktadır. Bu yazıttan ve eserin sade işçiliğinden ve formundan anlaşılacağı üzere bu alınlık II. Argişti dönemine aittir.[361] Yine kral adının, göz siperlikleri ve at koşum takımları gibi alınlıkların üzerine de yazılması, tamamen Urartulara özgü bir gelenektir. Bu da Urartuların ata vermiş oldukları önemi göstermektedir. Yazıtın çevresi 7.0 cm uzunluğunda ve aşağı yukarı 1.0 cm genişliğinde dikdörtgen bir çizgi bordür ile sınırlandırılmıştır. Alınlığın en alt uzantısı üzerinde çivi yazısından önce ve çizginin her iki uç kısmı arasına bir aslan başı işlenmiştir. Çizginin sonunda, alınlığın orta kısmı doğrultusunda ise yarım kalmış sezisini veren tipik bir Urartu hiyeroglif işareti görülmektedir. Alınlık bu haliyle Batı Asya at alınlık tiplerini anımsatmaktadır. Bu tip alınlıklar Demir Çağı boyunca bilinmektedir.[362]

c) Doğu Anadolu'da ele geçen ve şimdi Oxford, Ashmolean Müzesinde (Env. No: 1971-969) bulunan bronz alınlık üzerindeki yazı henüz çözülememiştir.[363]

d) Kavisli olan geniş kenarında beş adet delik bulunan bronz alınlık (Levha CXIIa). Alttaki yana çıkıntılı yumru kısmın her iki yanında birer delik ve ayrıca kısa olan düz ucunda iki delik mevcuttur. Dekorasyon bantlar içerisine yapılmıştır ve incise çizgilerle belirginleştirilmiştir. Üst kısımdaki "T"nin dış çevresi arkadan dövülerek kabartılmak suretiyle testere dişleri motifinden bir bordürle dekore edilmiştir; testere dişleri kazıma çizgi tekniğiyle çok ince çapraz çizgilerle taranarak gölgelendirilmiştir. Üst kısmın ortasında dikey olarak genişçe bir bant uzanmaktadır

[361] Belli, O. 1976/77: s. 194.
[362] A.g.e.: s. 196.
[363] Özgen, E. 1979: s. 117; Özgen, E. 1984: s. 94.

ve bu bantın içerisi üç sıra küçük repose noktalarla bezenmiştir. Bu noktalar matkapla delinerek açılmış daireciklerdir. Alttaki yan çıkıntı yani yumru kısım ise matkapla açılmış iki sıra dairecik ile çevrelenmiştir ve orta kısmı benzer türdeki testere-dişlerinden oluşan bir bant ile dekore edilmiştir. Bu alınlık Doğu Anadolu'da bilinmeyen bir yerden getirilmiştir ve şimdi Philadelphia Üniversitesi Müzesindedir (Env. No: UM 67, 39, 35).[364]

e) Kavisli kenarında dört delik, düz ve kısa olan kenarında ise iki delik bulanan bronz alınlık. Alttaki yan yumrusunda delik bulunmaması dikkat çekicidir. Kenarları boyunca ve alt yumrusu baskı tekniğiyle yapılmış "tomurcuk girlant" motifinden bir bordürle dekore edilmiştir. Yatay olarak betimlenmiş bir "tomurcuk girlant" motifinin üst kısmında alınlığın orta kısmına dikey olarak yerleştirilmiş incise tekniğinde stilize bir hayat ağacı yer almakta ve bu ağacın dallarının ucunda narlar görülmektedir. Şimdi özel bir koleksiyonda bulunan bu alınlık, Doğu Anadolu'dan bilinmeyen bir yerden getirilmiştir.[365]

f) Bronz alınlıktan kırık bir parça (Levha CXIIb). Tek bir sıra halindeki "tomurcuk girlant" motifinden bir bordür ile çevrelenmiştir ve orta kısmında stilize hayat ağacının bir parçası görülmektedir. Bugün Van Bölge Müzesinde bulunan bu alınlık Giyimli Bronzları Oda 1'de bulunmuştur.[366]

g) Bronz alınlık (Levha CXIIc). Matkapla bir sıra halindeki repose noktalarla çevrelenmiş ve kavisli kenarının ortasında hatları incise çizgilerle belirginleştirilen repose tekniğinde stilize bir insan kafası (yüz kısmı) yer almaktadır. Giyimli Bronzları Oda 1'den ele geçen bu parça şimdi Van Müzesindedir.[367]

---

[364] Özgen, E. 1979: s. 120; Özgen, E. 1984: s. 94.
[365] Özgen, E. 1984: s. 95.
[366] Özgen, E. 1979: s. 117; Özgen, E. 1984: s. 94; Erzen, A. 1974: s. 201.
[367] Özgen, E. 1979: s. 117.

h) Kenarları boyunca tek bir repose çizgi ile dekore edilmiş bronz bir alınlık. Doğu Anadolu'dan bilinmeyen bir yerden getirilmiş olup P.S. Münih'de bulunmaktadır. (Env. No: 1975. 3037).[368]

i) Şu anda Adana Müzesinde bulunan ve Doğu Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki kaçak kazılarda ele geçen üç adet alınlık (Levha CXId), üzerlerindeki yazıtlardan dolayı II. Sardur dönemine tarihlendirilmektedir. Kamir-Blur'daki kazılarda da bu alınlıklara benzer alınlıklar bulunmuş ve II. Sardur'a tarihlendirilmiştir. Bu alınlıklar atın alnını ve burnunu örtmek üzere şekillendirilmiş olup yaklaşık 29.0 - 30.0 cm uzunluk ve 25.0 cm genişliktedir. Bu alınlığın burun kısmı kırılmıştır. Kenarları boyunca uzanan iki sıra repose çizgiden oluşan bir bordür ile süslenmişlerdir. Kavisli üst kenarları boyunca halkalı üç delik ve dar olan alt kenarının ortasında da yine halkalı bir delik yer almakta ve halen halkalar üzerinde korunmuş olarak görülmektedir. Kral yazıtı, kavisli olan üst kenar ile repose çizgilerden birincisi arasında ve her isim halkalı deliklerin arasına gelecek şekilde düzenlenmiştir.[369]

Üzerlerindeki yazıtlara bakılırsa, II. Tip alınlıkların M.Ö. 9. yüzyılın geç safhasından M.Ö. 7. yüzyılın erken safhasına kadar kullanılmış olduklarını söyleyebiliriz.

I. Tip alınlıklarla yakın benzerlik taşıyan çift "T" biçimli alınlıkların, atın iki kaşı arasına, kavisli geniş kenarı yukarıya gelecek şekilde ve böylece kaş bandından aşağıya sarkan bir pozisyonda yerleştirildiği genellikle kabul edilmektedir (Levha CXIIc). Alınlık üzerindeki stilize insan kafası alınlığın gerçek pozisyonunun, kavisli kenar yukarıya gelecek şekilde kullanıldığını göstermekte ise de, daha erken bir döneme ait olan kırık bir kemer parçası üzerinde görüldüğü üzere, birçok Giyimli Bronzları ikinci bir kullanış biçiminin de olduğunu kanıtlamaktadır.[370] Ayrıca "d" ve

[368] A.g.e.: s. 117.
[369] Özgen, E. 1984: s. 95.
[370] A.g.e.: s. 95, 96.

"e" maddesindeki alınlıklar üzerindeki hayat ağacı motifi de bu alınlıkların aynı zamanda düz ve dar olan kısa kenarı yukarıya ve geniş kavisli kenarı aşağıya gelmek üzere kullanılmış olabileceğini göstermektedir. Ancak Veli Sevin ortalama 16.0 - 17.0 cm arasında değişen boyutlarıyla Urartu ve Önasya siperliklerinin bir kopyesi durumunda olan "T" biçimli levhaların alınlıktan çok siperlik olarak kullanılmış Urartulara özgü yeni bir tür olduğunu ileri sürmektedir. Kanıt olarak, "T" biçimli bu levhalar üzerindeki yazıtların pozisyonunun bu levhaların yatay olarak kullanıldığını gösterdiğini ve bu levhaların "alınlık" olarak kullanılması halinde yazıtların tümüyle ters döndüğünü ve Urartu'da tunç kalkanlarda da kullanılan bezeme kurallarına da ters düşmesini, ayrıca Urartu siperlikleri ile bu alınlıkların başlangıç veya dar kesimlerindeki çiftli deliklere rastlanmasını göstermektedir.[371] Bu önerinin diğer bilim adamlarınca paylaşıldığını belirten bir metin mevcut değildir ve diğer bilim adamları "T" biçimli bu levhaları alınlık olarak tanımlamışlardır.

III. Tip "Trapezoid" Alınlıklar (Levha CXIVa,b-c; CXVa)

25.0 cm uzunluk ve ca. 13.0 - 15.0 cm azami genişliğe sahip alınlıklar bu türe girmektedir. Bu trapezoid (üçgen biçimli) alınlıkların hafif kavisli olan üst kenarında üç adet ve dar olan alt kenar kısmında ise 1-3 adet bağlantı halkası bulunmaktadır. Bunların bir kısmı in situ olarak bulunmuştur. Orta kısmındaki figüratif dekorasyon, levhanın konturlarını izleyen konsentrik repose çizgilerle çevrelenmiştir. Birisi kırık olan bu tipteki iki örnek üzerinde kral adı yazılıdır:

a) Üzeri yazılı dekore edilmiş trapezoid iki adet bronz alınlık (Levha CXIVa,b) repose tekniğinde çift çizgi bir bordürle çevrelenmişlerdir. İncise tekniğiyle yapılmış bir tanrı figürü ile dekore edilmişlerdir. Bu tanrı bir boğa üzerinde ve kanatlı bir disk içerisinde betimlenmiştir. Bu tanrı figürü çan çiçeği tomurcuklarından incise bir bantla kuşatılmıştır. Bu bandın dış çevresinde de tek bir sıra halinde püskül dizisi yer

[371] Sevin, V. 1978: s. 120.

alır. Daha iyi korunmuş olan alınlıkta (Levha CXIVa) İşpuini'nin bir yazıtı bulunmaktadır. Bu nedenle ikinci örnek üzerinde kırık olan yazıt kısmında İşpuini adı yazılı olabilir (Levha CXIVb). Çünkü her iki parça da aynı atölyede yapılmıştır. Ayrıca birisinin yüzünün sağa, diğerinin sola bakan aynı tanrı figürlerine sahip bu iki alınlığın, bu özelliği nedeniyle,iki atla çekilen aynı arabanın koşum takımlarına ait oldukları anlaşılmaktadır. Doğu Anadolu'da bilinmeyen bir yerden getirilmiştir ve şimdi özel bir koleksiyonda, P.S. Münih'de bulunmaktadır.[372]

b) Konturları boyunca konsentrik repose üç çizgiden oluşan bir bordürle çevrelenmiş olan dekorasyonlu bronz alınlık (Levha CXVa). Orta kısmında, tepesinden palmiye yaprakları çıkan stilize bir ağaç gövdesi üstündeki bir boğa üzerinde duran kanatlı disk içerisindeki bir tanrı figürü yer almaktadır. Bu dekorasyonların hepsi repose tekniğinde olup detaylar incise tekniğiyle belirginleştirilmiştir. Alınlığın en dıştaki repose çizgisiyle ikinci repose çizginin arasındaki boşluk alınlığın her iki uzun kenarı boyunca yer alan dokuz adet dikdörtgene bölünmüştür. Her bir dikdörtgen içerisinde incise tekniğiyle yapılmış ve elinde uzun saplı bir nar çiçeği tutan bir tanrı veya cin figürü görülür; çiçek aşağıya dönük vaziyette yani ters tutulmaktadır. Üst ve alt boşluklar incise aslan, boğa, dağ keçisi figürleri ve palmiye ağaçları ile doldurulmuştur. Doğu Anadolu'nun Van Gölü çevresinde bilinmeyen bir yerde bulunmuş olan bu alınlık hali hazırda özel bir koleksiyonda P.S. Münih'dedir. M.Ö. 8.-7. yüzyıla aittir.[373]

c) Tek bir repose çizgiye sahip dekorasyonlu bronz alınlık (Levha CXIVc). Kenarları ile kabartma çizgi arasındaki alan incise tekniğiyle yapılmış bir sıra balık figürü ile doldurulmuştur. Merkezi alan, incise bir balık figürü ile yatay olarak üç banda bölünmüştür. En üstteki bantta kanatlı bir disk içerisinde bir tanrı figürü ve her iki yan tarafında da elinde situla (tek kulplu kova) taşıyan incise tekniğinde kanatlı

[372] Merhav, R. 1991: s. 103; Özgen, E. 1984: s. 95.
[373] Seidl, U. 1991: s. 91; Özgen, E. 1984: s. 95; Özgen, E. 1979: s. 118.

iki cin figürü yer almaktadır. Ortadaki bantta, iki aslanı kuyruklarından tutan sakallı, kanatlı bir cin figürü görülmektedir. Alt bantta ise bir elinde tespih, diğer eliyle de bir aslanı kuyruğundan tutan sakallı bir cin yine incise tekniği ile yapılmıştır. Doğu Anadolu'da bilinmeyen bir yerden getirilen bu alınlık, hali hazırda özel bir koleksiyonda P.S. Münih'de bulunmaktadır.[374] Levha CXVIb,c'de dekore edilmiş trapezoid biçimli iki alınlık görülür.

IIIA Tipi alınlıklar: Urartu ülkesinde bulunan trapezoid biçimli alınlıkların ilk örnekleri olup "Kuzey Suriye" tipi olarak sınıflandırılmaktadırlar. Bu tanımlamanın nedeni Kuzey Suriye'de Zincirli/Sam'al'da bulunan bir koşum atının kafasına ait bazalt yontudur (Levha XCc). Bu yontu belki de aslında M.Ö. 8. yüzyılın geç dönemine tarihlenen bir heykel kaidesi işlevini gören araba grubunun bir parçasıdır.[375] Bu betimlemede, atın bukleli perçemleriyle kısmen örtülmüş olan alnında trapezoid biçimli bir alınlık görülmektedir. Bu alınlık ayakta duran çıplak bir kadın figürü ile dekore edilmiştir. Buna benzer biçimde olan ve yaprak bronzdan veya fildişinden yapılmış alınlıklar, Kuzey Suriye'de Amik Ovasındaki Tell-Tainat'tan (M.ö. 8. yüzyılın geç safhası),[376]Gordion'a (M.Ö. 8. yüzyıl geç safhası), Milet (M.Ö. 8. yüzyıl), Samos (Sisam adası) (M.Ö. 7. yüzyıl ortasından önce) ve Kuzey Asur'da Nimrud/Kalhu'ya kadar çeşitli bölgelerde bulunmuştu. III. Tip "a"daki alınlıktaki yazıt Urartu kralı İşpuini'nin adını taşımakta, dolayısıyla M.Ö. 9. yüzyılın geç safhasına tarihlendirilmektedir (Levha CXIVa,b). Kronolojik açıdan yukarıda adı verilen bölgelerdeki arkeolojik kazılarda "Kuzey Suriye" alınlıkları olarak bilinen trapezoid alınlıkların M.Ö. 8.-7. yüzyıllara ait olması; Urartu'da bulunan III. Tip alınlıkların hem Urartu hem de tüm Önasya'da bu türün en erken

[374] Özgen, E. 1979: s. 119; Özgen, E. 1984: s. 96.
[375] Seidl, U. 1991: s. 91.
[376] Kantor, H.J. 1962: s. 93.

örneklerini oluşturduklarını düşündürmektedir. Ancak nihai orijinlerini saptamak çok zor bir iştir.[377]

III B Tipi alınlıklar (Levha XCe; CXVb,c,d,e): Bu tip alınlıklardan Urartu bölgesinde şimdiki Erzincan şehri yakınındaki Altıntepe kazılarında sadece bir tek örnek bulunmuştur. Altıntepe, Oda 1, Mezar 3'te ele geçen dökme bronzdan bir at kafası, Prof. T. Özgüç tarafından, at arabasının boyunduruk ucu olarak yorumlanmıştır. Bu atın kafasında iki kaşı arasında incise tekniği ile yapılmış trapezoid biçimli bir alınlık bulunmaktadır. Bu alınlık "IIIA" Tipi alınlıklardaki durumun aksine geniş olan düz kısmı aşağı gelecek şekilde takılmıştır (Levha XCe) ve bu kısmın ucunda bir püskül dizisi yer almaktadır. Dar olan üst kenarı ise kaş bandına tutturulmuştur. Burun bandı, alınlığın her iki yanında gösterilmiştir. Kösele şeritlerden birisi alınlığın uzun kenarlarından birisinin ortasına tutturulmuş iken, diğer kösele şerit çenenin altından geçerek alınlığın alt kenarının köşesine tutturulmuştur. Altıntepe'deki atın burun bantlarının yarım gösterilmesi ilk bakışta ters bir pozisyon olarak görülse de, buradaki gerçek hata sanatkârındır. "IIIB" Tipi alınlıklardan günümüze kalan örneklerde alınlığın her bir uzun kenarının ortasına bir veya iki deliğin açılmış olması şu gerçeği yansıtmaktadır. Atın yanaklarındaki kabartma süslü yuvarlak objelerden çıkan yarım-burun bantlarının her biri alınlığın üst veya alt kenarlarından ziyade, uzun kenarlardaki deliklere tutturulmaktadır (Levha XCe). IIIB tipi alınlıklara ait gerçek buluntular, biçim ve boyut açısından ufak değişiklikler (20.0 - 26.0 cm) göstermekle birlikte hem Urartu'da hem de komşu İran'da bulunmuştur.[378]

a) Trapezoid biçimli bronz alınlık (Levha CXVb) orta kısmında dikey olarak uzanan merkezi bir bant ve alınlığın dar olan üst kısmının yan taraflarında dışa doğru hafifçe şişkin yumru kısımlar görülür. Dar olan uç kısım dil şeklindeki bir uzantı ile

[377] Özgen, E. 1984: s. 98.
[378] A.g.e.: s. 97.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

sona ermekte ve alınlığı kaş bandına tutturmak işlevi görecek şekilde bu dil kısmı geriye kıvrılarak bir halka oluşturmaktadır. Alınlık, aşağı uca doğru çan şeklinde genişleyen bir gövdeye sahiptir ve konvesk olan alt kısmının kenarında delikler yer almaktadır. Alınlığın genişlediği yerin her iki yan tarafında da birer delik bulunmaktadır. Van Gölü bölgesinde bulunan bu alınlık, şimdi Adana Müzesindedir.[379]

b) Orta kısmında dikey bir bant bulunan trapezoid gümüş alınlık (Levha CXVc). Bu alınlık aşağı uca doğru çan şeklinde genişleyen bir gövdeye sahiptir. Alt kısmı düzdür, buna karşın üst kenarı yuvarlak olup kaş-bandına tutturulması için ortasında bir halkası bulunmaktadır. Her iki uzun yan kenarların tam ortasına halkalı birer delik açılmıştır ve bu halkalara gümüş bir şeridin bağlanması olanağı sağlanmıştır. Doğu Anadolu'da bilinmeyen bir yerden getirilmiş olan bu alınlık şimdi özel bir koleksiyonda, P.S. Münih'dedir (Env. No: N-320-76).[380]

III. Tip alınlıklar M.Ö. 7. yüzyılda Kuzeybatı İran'daki bronz ve gümüş alınlıklarla benzerlik göstermektedir. Orta Zagros'un Luristan eyaletinde Nurabad yakınındaki Baba Jan'da bulunan ve M.Ö. 7. yüzyıla ait olan bir at gömüsünde sade bronz bir alınlık ele geçmiştir (Levha CXVd). Bu alınlık trapezoid biçimli olup aşağıya doğru çan şeklinde genişlemektedir. Konveks olan alt kısmının kenarı boyunca bir sıra küçük delikler yer almaktadır. Ayrıca uzun yan kenarlarının ortasında ikişer delik, dar ve düz olan üst kenarında iki delik mevcuttur. Kuzeybatı İran'da Luristan'da ve Ziwiye bölgesinde M.Ö. 7. yüzyıla ait benzer alınlıklar bulunmuştur.[381] Bunların çoğunda orta kısmında, uzun kenarlara paralel uzanan dikey pozisyonda kabartma bir bant ve uzun kenarları ile düz veya konveks olan alt kenarında diğer Urartu alınlıklarında da görülen delikler yer almaktadır. Alt kısmında bir sıra halinde açılan delikler belki de bir saçak dekorasyonu için açılmış olabilir

[379] A.g.e.: s. 97, 98.
[380] A.g.e.: s. 97.
[381] A.g.e.: s. 98.

(Levha XCe). Yanaklardaki kabartma süslü yuvarlak objelerden aşağıya doğru inen yarım-burun bantları, Altıntepe'de bulunan ve II. Argişti dönemine ait olan atın başında da görüldüğü gibi, halkalı delikler veya kösele şeritler vasıtasıyla alınlığa bağlanmış olmalıdır. M.Ö. 7. yüzyıldaki Asur alınlıkları tüm yönleri ile Luristan (Levha CXVd) ve Ziwiye'de (Levha CXVe) bulunan örneklere ve Urartu alınlıklarına çok benzemektedir. Büyük bir olasılıkla IIIb Tipi alınlıklar Demir Çağının ilk yarısında Yakın Doğu'da ortaya çıkmış ve oradan M.Ö. 7. yüzyılda Urartu'ya ve Kuzeybatı İran'a yayılmıştır ve atları seven bu kabilelerce çok benimsenmiştir.[382]

IV. Yukarıda anlatmaya çalıştığımız Urartu alınlık türlerine ek olarak işlenen kompozisyon açısından henüz Urartu'da benzeri bulunmayan ve İstanbul'da bir antikacı dükkanında ele geçirilip şimdi İstanbul Arkeoloji Müzesinde bulunan bronzdan yapılmış iki parçanın aynı "koşum takımına ait alınlık parçaları" oldukları boyutları, işleniş tekniği ve üzerlerindeki figürlerin benzerliğinden dolayı kesinlik kazanmıştır.[383] Bu parçalar üst ve alt "diademe" ait olup sağ taraftaki uçlarında yuvarlak "kabara" başlı perçinler görülür. İç kısımda perçin uçlarının ezik ve eğik olması bunların bir deri-meşin "kolon" üzerine tutturulduklarını göstermektedir. Bu parçaların ölçüleri saptanmıştır. Birinci parça 6.1 cm boyunda, 2.6 cm genişliğinde ve 0.1 cm kalınlığında. İkinci parça 11.8 cm boyunda, 2.6 cm genişliğinde ve 0.1 cm kalınlığındadır. Bu boyutlar ve bükey kavis, normal at alınlıklarının (Levha CXVIIc) ölçülerinin aynıdır (Levha CXVIIa,b). Bu alınlık parçaları "baskı" ve "kazıma-çizgi" tekniği ile yapılmıştır. Negatif kalıp, ana motif olan süvari tasvirini taşımaktadır. İşlenecek olan bronz levhacık,kızıl derecesinde ateşte tavlandıktan sonra, yumuşamış olan yüzeye negatif kalıpla, arkadan sert bir darbe ile vurularak pozitif figürün elde edilmesi sağlanmaktadır. Bu teknik tüm Urartu eserlerinde ortak bir özelliktir. Kalıp

[382] Özgen, E. 1984: s. 98, 99.
[383] Tarhan, T. - Sevin, V. 1975: s. 45.

ile basma işlemi bittikten sonra, sert uçlu madeni bir kalemle hatlar belirginleştirilmiştir, yani detaylar üzerinde rötuş yapılmıştır. Parçaların üzerinde Urartu sanatında çok sevilen bir motif olan "süvari" motifi ardarda tekrarlanarak birerli kolda ilerleyen bir süvari birliği tasvir edilmiştir. Diademlerin orta noktasında süvariler "sağdan sola" ilerlemektedir. Urartu sanatına, genel bir deyişle Mezopotamya-Doğu sanatına özgü olan "antitetik" yerleştirme geleneği düşünüldüğünde, bu alınlıkların kayıp olan diğer parçalarında "soldan-sağa" ilerleyen süvari tasvirlerinin yer aldığı söylenebilir. Ana motif at ve süvari motifidir. Dar bir alana sığdırılan bu iki motiften aslına uygunluk bakımından at ağır basmaktadır. Atın başındaki bir sorguç (tepelik) ile birlikte gem takımı bile ayrıntılarıyla belirtilmiştir. Sorguç, üçgen şeklinde "tomurcuk" motifini andıran bir şekil gösterir ve zengin görünmesi için sanatçı tarafından profilden değil cepheden gösterilmiştir. Alınlığın üzerini "tuğ" şeklinde bir püskül demeti süsler. Alınlığın üst diademi, bir kolanla birlikte sorgucun altına tutturulmuştur. Alt diadem ise yarım olarak görülür. Atın yeleleri düzgün tarama çizgilerle kabarık olarak belirginleştirilmiştir. Süvariler miğfer giymektedir ve sağ eliyle mızrak tutmaktadır. Sol kolu ile pazusuna geçirdiği kalkanı taşımakta ve böylece serbest kalan sol eli ile de atın dizginlerini kontrol etmektedir. Birbiri peşisıra "birerli kol" düzeninde, alay halinde ilerleyen süvari motifine ilk kez Urartu'da bu iki parça üzerinde rastlanılması dikkat çekicidir. Çünkü diğer tasvirlerde süvariler, ya arabalar, ya piyadeler veya hayvanlar arasında gösterilmiştir. Bu da bize süvarilerin oluşturduğu frizlerin tek başına bir süsleme öğesi olarak kullanıldığını gösterir. Bu alınlık parçaları üzerindeki süvari tasvirleri tümüyle tipik, kalıplaşmış ana motife sadık kalınarak işlenmiştir. Burada sanatçının getirdiği yenilik, araya alternatif motif koymadan, aynı motifi birbiri peşi sıra tekrarlamış olmasıdır. Motif bakımından birçok benzeri olan bu kompozisyon sunuş yönünden halen Urartu sanatında "unik" özelliğini korumaktadır. Bu iki alınlık parçası, özellikle "sorguç" tasviri bakımından, I. Argişti ve II. Sardur miğferlerinin

tasvirleriyle paralellik gösterdiğinden M.Ö. 8. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir.[384]

Urartu at alınlıklarının üzerinde kral yazıtları bulunanlarını kesinlikle tarihlendirmek olasıdır. Göz siperlikleri, alınlıklar vb. koşum takımları üzerine kral adının yazılması sadece Urartu'ya özgü bir gelenektir. 1952'de Karmir-Blur'da ele geçen Urartu kralı Menua'ya ait at alınlığının kenarlarında "çift bordür süslemeleri" görülür. 1972'de Van-Giyimli (eski Hırkanis) kazısında ele geçen M.Ö. 9. yüzyıl ortalarına tarihlenen at alınlığında görülen "tomurcuk girlant" bezemesi Urartu maden sanatında en çok sevilen ve kullanılan motiflerden biridir.[385] Bu motif Urartu krallarından Menua, I. Argişti ve II. Sardur çağında yani M.Ö. 9. yüzyıl sonlarına doğru yavaş yavaş şekil değiştirerek kaybolur ve M.Ö. 7. yüzyılda ise artık hiç görülmez. M.Ö. 7. yüzyıl at alınlıkları ve diğer bronz eserleri daha sade bir işçilik ve bezeme gösterir.[386]

Urartu toprakları içerisinde yer alan Hasanlu IV yerleşmesinde ele geçen buluntular arasında atın alnında yer alan plakalara da rastlanılmıştır. Levha XCIId,e'de konstrüksiyonu görülen at başlıklarının üst kısmında atın alnında yuvarlak bir askısı bulunan alın plakaları (alınlıklar) atın başındaki dekorasyonun bir parçasıdır. Bu plakalar yassı ve incedir ve dekore edilmemiştir. Her iki plaka da kenarlarındaki deliklerden anlaşılacağı üzere yumuşak bir materyal ile astarlanmıştır. Bu alın plakaları demir bir gem ve boynuzdan gem yanaklığı ile bir arada bulunmuştur.[387]

Levha CXVIId'deki at başı konstrüksiyonunda görüldüğü üzere atların alın kısmında hilal biçimli ve iç içe yuvarlak motiflerle dekore edilmiş elemanlar da alın plakası (alınlık) olabilir. Bu hilal biçimli dekorasyonlu plakalar Sibirya'da Pazırık mezarlarında da bulunmuş ve bunların atların alınları üzerinde kullanıldığı sonucuna varılmıştır.[388]

---

[384] A.g.e.: s. 45-55.
[385] Belli, O. 1976/77: s. 197; Erzen, A. 1974: s. 202.
[386] Belli, O. 1976/77: s. 198; Azarpay, G. 1968: s. 13; Erzen, A. 1974: s. 200.
[387] Schauensee, M.D. 1989: s. 48.
[388] A.g.e.: s. 51.

3.7.5.3. Frig

1961'deki Gordion kazılarında dört atla çekilen bir Frig arabası kalıntısı ile birlikte gemler, yanaklıklar, bir kısım fildişi at teçhizatı ve atların alınlarına dökülen perçemlerin aşağısına asılmak üzere tasarlanmış üçgen şekilli dört adet alınlık bulunmuştur.[389]

Birbirinin hemen hemen aynı olan üçgen şekilli Frig alınlıkları kenarları boyunca yer alan saç örgüsü motifinden bir bordur ile çevrelenmiştir (Levha CX). Alınlıkların üst kısmında Hitit Güneşi sembolü olan bir disk yer almaktadır. Bu diskin merkezinde birbiriyle kesişen dört adet dik ve dört adet eğik çubuk, bu diski sekiz kısma ayırmaktadır. Bu disk, her iki yan tarafında yer alan kanatlar ve ayrıca hem alt hem de üst kısmında yer alan helezon biçimli çiçek motifleri ile dekore edilmiştir. Bu diskin altında hayvanların hakimi durumunda kanatlı çıplak bir kadın tanrıça durmaktadır. Tanrıçanın kolları yan taraflara doğru açılmakta ve her iki elinde arka ayaklarından tuttuğu ve baş aşağı sarkan sfenksler görülmektedir. Tanrıça dikdörtgen bir şekil içerisinde yer alan kabartma tekniğindeki iki sıra rozetle süslenmiş yüksek bir başlık giymektedir. Bu tanrıça bir boğa başı üzerinde durmaktadır. Tanrıçanın ayak parmakları boğanın başı üzerinde görülebilmektedir. Her iki elinde başları aşağı gelecek şekilde bacaklarından tuttuğu sfenksler aslan vücutludur. Sfenkslerin kuyrukları ise kuş kafaları, kanatlar ve insan başları ile sona ermektedir.

Gordion'da bulunan alınlıklar ve yanaklıklar M.Ö. 7. yüzyılda bu Frig kentinin Kimmerler tarafından yakılıp yıkılmasından sonraki yığıntılar arasında ele geçmiştir. Bu buluntular fildişi oymacılığını sergilemektedir. Bu objeler üzerindeki sfenkslerin kafası incelendiğinde Metropolitan Sanat Müzesindeki iki bronz repose sfenks ve Filadelfiya Müzesindeki bronz kâse üzerindeki sfenkslerle yakın paralellik taşıdıkları görülür. Bir kadın kafasına sahip bu sfenkslerde aynı saç tarzı, oval biçimli bir çehre,

[389] Kantor, H.J. 1962: s. 116.

büyük yuvarlak gözler ve sıkı kapalı bir ağız görülür. Ayrıca bu iki eserde diğer önemli ortak bir özellik de sfenkslerin dik olan kuyruklarının bir kuş kafası ile sona ermesidir. Gordion'un fildişi alınlığı üzerindeki sfenksler ile Filadelfiya kâsesi üzerindeki sfenkslerin (Levha CIXd) kuş kafası ile sona eren uzun kuyruklarının aynı zamanda Kuzey Suriye'deki Kargamış ve Sakçagözü ortostatları üzerindeki kabartmalarda da gözükmesi, bu malzemenin K. Suriye'den ithal edildiği fikrini kuvvetlendirmektedir. Buradaki oyma sanatı en ince detaylarıyla işlenmiş çok üstün kalitede ince bir zevki sergilemektedir.[390]

Gordion kazılarında Tümülüs P'de ele geçen ahşaptan oyma tekniğinde yapılmış bir modelde boyunduruğa koşulu gösterilen kırık bir öküzün sadece ön yüzünün görüldüğü tasvirde (Levha LXXVIIa) bu hayvanın alnında da delinerek açılmış nokta şeklindeki delikli bir dekorasyonla süslü üçgen şekilli bir objenin var olduğu izlenimini veren bir oyuk vardır. Bu üçgen şekil atların alınlarında yer alan üçgen alınlıklara çok benzemektedir.[391]

Antalya Bölgesinde Elmalı-Bayındır kazılarında ele geçen ve M.Ö. 8. yüzyıla Frig'lere ait olduğu düşünülen "T" biçmili gümüşten iki adet alınlık Antalya Müzesinde teşhir edilmektedir. "T"nin üst orta kısmında üç adet delik mevcuttur. Bu deliklerin bulundukları yerin kenar ucunda bir halka yer almaktadır. Bu biçimi ile bu alınlık Urartu'nun I. Tip olarak adlandırdığımız "T" biçimli alınlıkları ile özdeştir. Dekore edilmemiştir.

M.Ö. I. Binin ilk yarısında Anadolu dışında Kıbrıs'ta göz siperlikleri gibi alınlıklar da hem tasvirlerden hem de gerçek buluntulardan bilinen objelerdir. Bu alınlıkların çoğu kavisli bir menteşe ile başlığa veya başı örten bir plakaya (Levha CXVIIIa) menteşe ile tutturulmuştur. Bu alınlıkların dekorasyonu incise tekniğinde

[390] Young, S.R. 1967: s. 149, 150.
[391] Young, S.R. 1981: s. 50.

yapılmıştır.[392] Birbirine menteşe ile tutturulmuş dar iki metal levhadan oluşan Kıbrıs alınlıkları, M.Ö. 9. yüzyıl Asur kabartmalarındaki koşum atlarında da görüldüğü gibi, kuş tüyünden yapılmış at sorgucunun tutturulması için bir kancaya sahiptir.[393]

3.7.6. BOYUNLUKLAR

Koşum atlarının boynunu kuşatan boyunluklar (yakalık) boyun kayışının işlevini görmektedir. Anadolu'da sadece Urartu atlarında kullanılan boyunluklar diğer çağdaşı Anadolu kültürlerinde görülmez.

Anadolu dışında ise Asur tasvirlerinde Urartu boyunluklarına göre daha sade olan hilal biçimli boyunluklar görülür[394] (Levha LVIIa,b)

3.7.6.1. Urartu

Boyunluklar Urartu koşum hayvanlarına ait koşum takımları ile bağlantılı ilginç metal objeler olup Van Gölü civarında dağınık vaziyette, bazı Urartu mezarlarındaki kazılarda ortaya çıkarılmışlardır. Bu objeler ya bronz veya gümüşten yapılmış olup her biri 5.5 - 7.0 cm genişlikteki kavisli iki şeritten yapılmış ve bu şeritlere esneklik sağlayan bir klips (menteşe) ile ortada birbirlerine tutturulmuşlardır. Dekorasyon olarak çeşitli figürler veya çoğunlukla üç veya dört paralel repose yatay çizgi kullanılmıştır. Uzunlukları, halkalarla veya "Bügel" denilen her iki uçtaki bir klips ile birlikte 70.0 - 80.0 cm'dir. Kenarları boyunca çok sayıda deliklerin açılmış olması atın derisinin incinmemesi amacıyla kösele veya keçe üzerine dikilmiş olabileceklerini düşündürmektedir. Bu buluntuların hiçbiri, bilimsel kazılardan ele geçmemiş, satıcılar tarafından müzelere getirilmiştir. Bu nedenle bu objelerin işlevi, ancak bu satıcıların beyanlarına dayanmaktadır. G. Gropp, bu klipsli metal şeritlerin, Urartu

[392] Karageorghis, V. 1969: s. 89; Crouwel, J.H. 1987: s. 111.
[393] Azarpay, G. 1968: s. 20.
[394] Madhloom, T.A. 1970: s. 19.

arabalarının göğüs siperlerini oluşturmak üzere yatay olarak kullanılan dekorasyonlar oldukları görüşündedir.[395]

Bazı örneklerin, biri diğerinin üzerine gelecek şekilde düzenlenmiş repose kabartma süsler ve figürlerle dekore edilmiş olmaları Gropp'un görüşünü olanaksız kılmakta ve bu klipsli şeritlerin dikey olarak kullanıldığını göstermektedir. Bu nedenle, bu şeritlerin Urartu arabalarını çeken atların boyunlarını süslemiş olmaları çok büyük olasılıktır. Şayet bu yorum doğru ise bu boyunlukların (yakalık) her iki ucundaki ilmek delikleri koşum çıngıraklarının asılması için tasarlanmış olabilir. Bir kısmının üzerinde kral yazıtı bulunmaktadır.[396]

"At boyunlukları" diye adlandırılan ve bir kısmının sadece bir parçası günümüze kadar korunmuş olup diğer parçası kaybolmuş olan, kırık durumdaki bu objeler aşağıda belirtilmektedir:

a) M.Ö. 8.-7. yüzyıla ait gümüş boyunluktan kırık bir parça (Levha CXVIIIb). Sıçrayan boğa ve aslanlar üzerinde ok atan, miğferli savaşçılarla (veya tanrılarla) dekore edilmiştir. Bu motif üst üste dizilerek boyunluk boyunca tekrarlanmaktadır. Şimdiki uzunluk 1.45 cm, genişlik 5.5 cm'dir. Kenarları boyunca sarmal (saç örgüsü) motifli bir bant ve onun dışında da ilmek delikleri sıralanmıştır. Doğu Anadolu'da bir gümüş yığını içerisinde bulunmuştur. Şimdi özel bir koleksiyondadır.[397]

Bronzdan yapılmış diğer kırık bir boyunluk Boston Güzel Sanatlar Müzesinde bulunmaktadır (Boston MFA, 1976, 5).[398]

b) İşpuini'nin (M.Ö. 825-810) adı yazılı bronz boyunluk (Levha CXVIIIc). Dört adet repose kabartma bant ile dekore edilmiştir ve şeritlerden birinin ucundaki yılana benzer bir hayvan motifi ile son bulmaktadır. Bir ucunda ise işlevi saptanama-

[395] Özgen, E. 1984: s. 111.
[396] A.g.e.: s. 112.
[397] Seidl, U. 1991: s. 89.
[398] Özgen, E. 1984: s. 127; Seidl, U. 1991: s. 89.

yan tasmalı bir delik bulunmaktadır. Erken döneme ait olan boyunluklar repose bantlarla dekore edilmiştir ve bantların uçlarında yılan başları yer almaktadır. Üzerinde İşpuini'nin adı yazılıdır.[399] Bu yılan başı motifi İşpuini dönemi objelerinde görülen bir özelliktir. Daha geç dönem "boyunlukları" ise figüratif desenlerle dekore edilmiştir. Doğu Anadolu'da bilinmeyen bir yerden getirilmiş, şimdi Japonya'da özel bir koleksiyondadır.[400]

c) Üç adet repose yatay bant ile dekore edilmiş; klipsli kısma küçük bir "Bügel" eklenmiştir (Levha CXIXa). Doğu Anadolu Van gölü bölgesinde bulunmuş olup şimdi Adana Bölge Müzesindedir.[401]

d) Üç adet repose yatay bant ile dekore edilmiş ve M.Ö. 9. yüzyılın geç safhası ile M.Ö. 8. yüzyılın erken safhasına tarihlenen 1.77 cm uzunluk ve 6.0 cm genişlikteki iki şerit parçasının birbirine menteşe ile tutturulmasıyla oluşan bronz boyunluk (Levha CXIXb). Transkafkasya'dan bilinmeyen bir yerden getirilmiş, şimdi P.S. Münih'de bulunmaktadır (Env. No: 1971.1631-36).[402]

e) Üç adet repose yatay bantla dekore edilmiş iki bronz "boyunluk"tan kırık parçalar. Doğu Anadolu'dan getirilmiş, şimdi Adana Bölge Müzesindedir.[403]

f) M.Ö. 8.-7. yüzyıllara ait olup iki parçası birbirine menteşe ile tutturulmuş bronz boyunluk (Levha CXXa). Üst üste dizilerek tekrarlanan repose tekniğinde çok yapraklı rozetler üzerinde duran sfenks motifleri ile dekore edilmiştir. Uzunluk 68.5 cm, genişlik 6.6 cm'dir.[404]

---

[399] Seidl, U. 1991: s. 81.
[400] Özgen, E. 1984: s. 111; Seidl, U. 1991: s. 80..
[401] Özgen, E. 1984: s. 111.
[402] Seidl, U. 1981: s. 80, 88.
[403] Özgen, E. 1984: s. 112.
[404] Seidl, U. 1991: s. 80.

3.7.7. GÖĞÜS PLAKALARI

Geç Hitit koşum atlarında görülmeyen göğüs plakaları, çağdaşı Urartu ve Frig'lerce kullanılmıştır. Anadolu dışında çağdaş Asur ve Kıbrıs koşum atlarında da Urartular'dakilere benzer göğüs plakalarının kullanıldığı tasvirlerden ve buluntulardan anlaşılmaktadır. Göğüs plakaları atın göğüs kayışının işlevini gören sade veya dekorasyonlu metal plakalar olup çevresine açılan sık deliklerden dolayı yumuşak bir madde ile astarlandıkları düşünülmektedir. Hayvanın göğsünü koruma amacı yanında çok süslü olduğundan dekoratif amaçlı olarak da kullanılmışlardır.

3.7.7.1. Urartu

Urartular'da göğüs plakalarının daha erken ve daha geç şekilleri olmak üzere iki tipte olduğu bilinir. Erken tip iki kısımdan oluşur: Üst parça düz bir tabanı olan boğaz zırhı (zırhlı yakalık) ve alt parça ise kavisli bir tabanı olan trapez biçimli bir levhadır. Bu çeşit göğüs plakaları İşpuini'nin yazıtını taşırlar (Levha CXXb, CXXIa). Levha CXXb'de İşpuini dönemine (M.Ö. 825-815) ait göğüs plakasının iki parçası görülmektedir.[405] Göğüs plakasının üst parçasının çevresi iki sıra halinde püskül zincirleri ile çevrilmiştir. Orta kısmında ise boğa üzerinde duran ve kanatlı ve kuyruklu bir disk içerisinde, bir erkek tanrı figürü yer almaktadır. Tanrı sağ elini kutsar pozisyonda yukarı kaldırmış, sol elinde ise bir yay tutmaktadır. Püskül zincirleri ve bu tanrı motifi İşpuini dönemi objelerinin karakteristiğidir.[406]

Levha CXXIa iki parçalı bir göğüs plakası olup yine İşpuini dönemine aittir ve dekorasyonu Levha CXXb'deki göğüs plakasının tamamen aynısıdır. Ancak bu iki plaka çift, yani bir takım değildir. Çünkü her iki parçada da tanrı aynı yöne bakmaktadır. Halbuki Urartu sanatında ikili bir takım oluşturan bu tür objelerde tanrı figürleri yüz yüze bakmakta yani bir parçadaki tanrı sola bakarken diğeri sağa bakmaktadır. Bu göğüslük orijinalinde deri veya kumaş üzerine dikilmiştir. Çünkü çevresinde çok sık

[405] Merhav, R. 1991: s. 99.
[406] Seidl, U. 1991: s. 80.

aralıklarla ilmek delikleri yer almaktadır. Üst parçanın alt kısmında iki sıra püskül demetlerinden oluşan bordürün üst kısmında İşpuini'nin adı yazılıdır. Alt parça ise kopyadır. Yükseklik 24.0 cm, genişlik 22.4 cm'dir. Bu eser P.S. Münih Müzesindedir.[407]

Bu tipin yazıtsız olan göğüs plakaları daha geç bir zamana ait olabilir (Levha CXXc ve CXXIIa). Levha CXXIIa'daki göğüs plakası iki parçadan oluşan bir çift göğüs plakasıdır. Levha CXXb'deki göğüs plakası ile aynı tiptedir. Bu takıma ait iki ek göğüs plakasının parçaları PS Münih'te bulunmaktadır. Levha CXXc'nin üst parçasının konstrüksiyonu Levha CXXIIa'ya göre yapılmıştır. Alt parçası 24.7 cm yükseklik ve 22.7 cm genişliktedir (PS. Env. No. 1971. 1966). Levha CXXIIa'nın üst parçası 24.0 cm yükseklik ve 23.5 cm genişliğindedir (PS. Env. No. 1971. 1641). Alt parçası 24.7 cm yükseklik ve 22.8 genişliktedir (PS. Env. No. 1971. 1698). Levha CXXc, CXXIIa'daki göğüs plakaları da hem alt hem de üst parçasının orta kısmında boğa üzerinde kanatlı ve kuyruklu halka içerisinde duran tanrı motifi ile dekore edilmiştir.[408] Asur'da bu göğüs plakaları ile kıyaslanabilen bir göğüslük II. Tukulti-Ninurta (M.Ö. 890-884) zamanındaki bir arabaya koşulu atta görülmektedir.[409]

Urartular'da daha sonraki bir döneme ait ve daha yaygın olan göğüs plakası, Menua döneminden itibaren kullanılan ve alt kenarı boyunca püsküllleri olan çocuk önlüğü şekillidir. Bu tip bir göğüs plakası, Asur'da II. Asurnasirpal döneminden itibaren kullanılmıştır.[410]

Kıbrıs/Salamis gömülerinde ele geçen göğüs plakaları da Asur'dakilere benzer şekilde çocuk önlüğü biçimindedir. Ancak Kıbrıs göğüs plakaları Urartu göğüs plakaları gibi çok zengin şekilde grifonlar, sfenksler, insan figürleri v.b. ile süslenmiştir[411] (Levha CXXIIIa).

---

[407] Merhav, R. 1991: s. 105.
[408] Merhav, R. 1991: s. 108.
[409] Madhloom, T.A. 1970: s. 9
[410] Merhav, R. 1991: s. 106.
[411] Karageorghis, V. 1969: s. 86.

Urartular'a, kral Menua dönemine ait olan Levha CXXIIb'deki çocuk önlüğü biçimindeki göğüs plakaları, göğüslüğün çevresini kuşatan üç sıra repose çizgi arasında kalan ve dıştaki daha dar ve içteki daha geniş olan iki bant içerisinde dar olan bantta tek sıra, geniş olan bantta çift sıra halindeki tomurcuk dizileri motifinden bir bordür ile dekore edilmiştir. Üst parçanın bordürler arasında kalan kısmın tam ortasında dört kanatlı bir tanrı durmakta ve tanrının sağ ve sol tarafında bu göğüslüğün dar olan kenarından başlayarak birerli kol halinde tanrıya doğru ilerleyen bir erkek figürü, kanatlı cin, çeşitli karışık varlıklar ve en uç kısımda da avına nişan alan bir avcı figürü yer almaktadır. Hem erkek hem de kanatlı cin figürü elinde situla taşımakta ve diğer eliyle de kutsama görevi yapıyor görünmektedir. Anlaşılacağı üzere bu göğüs plakaları çok zengin bir şekilde dekore edilmiştir. Aslında savunma amacı taşıyan bu objeler bazı zamanlarda sırf süsleme elemanı olarak da kullanılmış olabilirler.[412]

Nor-Areş'te Mezar I'de bir göğüslük (Levha CXXIb) bulunmuştur. M.Ö. 7. yüzyılın sonlarına tarihlenir.[413] Hilal biçiminde olan bu objenin çevresi içi noktalı, diğerinin içi zikzak çizgilerle bezeli, en içteki ise yine noktalarla bezeli üç sıra halindeki bir bordürle kuşatılmıştır. Bu bordür içerisinde kalan boş alanlar hem içi hem de çevresi noktalarla bezeli olan beş adet yuvarlak ile dekore edilmiştir.

Urartu devleti toprakları içerisinde yer alan (M.Ö. 1000-800) Hasanlu IV yerleşmesinde yangın tabakaları arasında çok sayıda göğüs plakası çeşitli at teçhizatı ile birlikte bulunmuştur.[414] Bunlar arasında bronz bir göğüs plakası mitolojik bir figür ile süslenmiştir. Yarım ay biçimindeki bu levhanın çevresine sık aralıklarla ilmek deliklerinin açılması yumuşak bir materyalle astarlanmış olduğunu gösterir. Yarım ayın kavisli kısmı aşağıya gelecek şekilde figürler yer alır. Bu plakanın ortasında, mitolojik iri vücutlu ve bedeninin sadece üst kısmı görülen miğferli bir erkek figürü görü-

[412] Seidl, U. 1991: s. 80.
[413] Barnett, M.R.D. 1963: s. 199.
[414] Schauensee, M.D. 1989: s. 51.

lür. Bu figürdeki kişi iki yanında birisi sola, diğeri sağa doğru koşup kaçmaya çalışan boynuzlu iki hayvanı sırtlarından eli ile tutmaktadır (Levha CXXIIIb). Ayrıca Levha CXVIId'de iki adet dekorasyonsuz göğüs plakası atın göğsünde yer almaktadır. Çevresine açılan sık delikler bu plakanın astarlandığını göstermektedir.

3.7.7.2. Frig

Antalya Bölgesinde Elmalı-Bayındır kazılarında ele geçen ve Antalya Müzesinde teşhir edilmekte olan Frig buluntuları arasında gümüşten yapılmış dört adet göğüs plakası bulunmaktadır. Asur ve Urartular'da da görülen çocuk önlüğü şekildeki bu göğüs plakaları birbiriyle özdeş biçimde dört adet repose kabartma çizgi ile dekore edilmiş olup tüm çevresine küçük ve sık aralıklarla delikler açılmıştır. Bu delikler, deri veya kumaşla astarlanmış olduklarını göstermektedir. M.Ö. 8. yüzyıla ait olduğu düşünülmektedir. Aynı dekorasyonda ve bir arada dört adet olarak ele geçmeleri kanımca dört atlı bir arabanın koşum atlarına ait olduklarını göstermektedir (Levha CXXXVb). Bu buluntu ayrıca Orta Anadolu'da yaşayan Frigler'in Urartu ve Asur at koşum takımlarına benzer elemanları kullandıklarına tanıklık etmektedir.

3.7.8. SORGUÇLAR

M.Ö. I. Binin ilk yarısında arabaların koşum atlarının başının üst kısmında yer alan çeşitli biçimlerde ve materyalde yapılmış tepelikler (sorguçlar) süsleme elamanı olarak kullanılmıştır.

3.7.8.1. Geç Hitit

Geç Hitit arabalarının M.Ö. 9. yüzyıla ait olanları II. Asurnasirpal arabaları ile çok yakın bir benzerlik taşırken, M.Ö. 8. yüzyıla ait olan Geç Hitit arabaları ise Asur'un III. Tiglat-Pileser döneminin etkisini yakın bir şekilde yansıtmaktadır. Bu açıdan at sorguçları da Asur'la yakın benzerlikler taşır. Levha IIIb, VIII'deki Kargamış arabaları atlarının başlarında Asur'da olduğu gibi yarım ay biçiminde içi boş kemerli bir düzenek ve bu düzeneğe tutturulmuş çok geniş bir yelpazeyi andıran

ince kuş tüylerden yapılmış bir sorguç ve arka kısmında da uzun bir püskül demeti yer alır. Aynı kemerli düzenek ve ona tutturulan yelpaze biçimli sorguç Kargamış arabasının (Levha IIIb) atlarında da görülür. Bu araba M.Ö. 9. ve 8. yüzyıla tarihlenir.[415]

Levha XVI'daki Tell-Halaf arabasında yine yelpaze biçimli bir sorguç, Levha XIX'da Zincirli arabasının atlarında ise kat kat püskül demetlerinden oluşan üçgen biçimli bir sorguç görülmekte ve sorgucun arkasından uzun bir püskül demeti sarkmaktadır.

Geç Hititler'de Urartularda olduğu gibi at sorguçları (tepelikleri) ile miğfer tepelikleri arasında çok yakın bir benzerlik ve ilişki vardır. Bu bağlamda[416] Levha CXXIVi'de görülen Kargamış savaşçılarına ait miğferlerin tepeliklerinin, çok geniş bir yelpazeyi andıran ve arka ucundan uzun bir püskül demetinin sarktığı Levha IIIb, VIII, XIX'daki at sorguçlarının tamamen bir benzeridir.

3.7.8.2. Urartu

Arabaya koşulan Urartu atlarının en karakteristik teçhizatı özellikle atların başlarındaki sorguçlar (taçlar, tepelikler) birbirinden farklı dekoratif özellikler taşımaktadır. Bugüne kadar ele geçen Urartu at tasvirleri incelenecek olursa Urartu'da en az altı çeşit tepelik (sorguç, taç) çeşidi olduğu görülür. Farklı biçimdeki at sorguçları Levha CXXIVa-h'de görülebilir. Ancak askerleri ve atları gösteren bronz kabartmalarda genellikle iki tip at sorgucu kullanıldığı görülür.

1) Birinci tipe giren sorguçlar, I. Argişti ve II. Sardur miğferleri üzerinde ve Nor-Areş II No'lu Mezarda bulunmuş olan kemer ve halen İstanbul Arkeoloji Müzesinde bulunan iki alınlık parçası üzerindeki süvari tasvirlerinde karşımıza çıkar. İstanbul Müzesindeki alınlık parçası üzerindeki atların başlarındaki bu sorguçlar, üç-

[415] Nagel, W. 1966: s. 15.
[416] Akurgal, E. 1949: s. 14.

gen şeklinde "tomurcuk" motifini andıran bir şekil göstermektedir (Levha CXXIVk).[417]

Profilden betimlenmesi gereken bu süsleme öğesi, belki de daha zengin görünmesi için cepheden gösterilmiştir. Alınlığa ait üst diadem, bir kolanla birlikte atın sorgucunun altına tutturulmuştur. Buna benzer Asur sorguç örnekleri M.Ö. 9. yüzyıl II. Asurnasirpal kabartmalarında ve M.Ö. 8. yüzyıl Korsabad kabartmalarında görülür.[418]

2) İkinci tipe giren sorguçlara M.Ö. 7. yüzyıl Çavuştepe bronz levhaları üzerindeki örneklerde rastlanır. Bu tasvirlerdeki sorguçlar iki yayvan yapraklı ve ortasında da tomurcuk bulunan "Palmet"i andırmaktadır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki bu "palmet"i andıran sorguçlar, Altıntepe kazılarında bulunmuş olan fildişi palmetlere çok benzemektedir.[419] Bu ikinci tip sorguçlara Asur'da rastlanılmamaktadır. Birinci tipe giren sorguçlar ise tamamen Asur örneklerinin kopyalarıdır (Levha CXXIVk). Bu sorguçlar ana motife bağlı kalınarak ufak tefek değişikliklerle M.Ö. 8. yüzyıldan itibaren M.Ö. 7. yüzyılın sonuna kadar kullanılmıştır. İkinci tipteki sorguçlar (Levha CXXIVl) ise tamamen Urartulara özgü bir yenilik olarak ortaya çıkmıştır.[420]

Bazı durumlarda aynı kral dönemine ait bronz kabartmalar üzerinde farklı biçimdeki sorguçlar görülmektedir. Buna ilginç bir örnek Karmir-Blur'dan ele geçen bir bronz miğfer (Levha XXXVIa) ve Doğu Anadolu'daki Giyimli'den ele geçen bir bronz levhadır (Levha XXIV). Her ikisinin de üzerinde I. Argişti'nin (M.Ö. 786-764) adı yazılıdır. Bu bronzlar üzerindeki arabaları çeken atların başlarında iki farklı sorguç (tepelik) görülmektedir. Bu da Urartu krallığının yükselme döneminde iki tür sorgucun da bir arada eş zamanlı olarak kullanıldığını göstermektedir. Urartu bronzları üzerinde görülen bu farklılık, eserlerin farklı atölyelerde ve farklı sanatkârlar tarafından yapılmış olmasından da kaynaklanmış olabilir. Ancak, Doğu Anadolu'dan

[417] Tarhan, T. - Sevin, V. 1975: s. 47, 48, 52.
[418] A.g.e.: s. 47.
[419] Tarhan, T. – Sevin, V. 1969: s. 42; Özgüç, T. 1969: s. 49.
[420] Tarhan, T. - Sevin, V. 1975: s. 47, 48, 52.

getirilen ve halihazırda özel bir koleksiyonda bulunan ve üzeri yazılı olmayan dekore edilmiş bronz Urartu miğferi M.Ö. 8. yüzyıla ait olup iki tür tepeliğin (sorgucun) bir arada eş zamanlı olarak kullanıldığını kanıtlamaktadır (Levha XXVIa). M.Ö. 8.-7. yüzyıllarda palmet biçimindeki ilginç bir motifin revaçta olduğu görülür (Levha XXIIIc, XXVII, XXVIII). Bugüne değin atların başlarındaki sorguçların "palmet" (veya zambak çiçeği) tipinde olanlarına ait beş örnek aşağıdaki objeler üzerindeki tasvirlerde görülmektedir.[421]

a) Adana ve Van Bölge Müzelerinde bulunan ve aynı kemere ait olan kemer parçaları M.Ö. 8. yüzyıl orasına tarihlenmektedir.

b) Boston Güzel Sanatlar Müzesindeki bir kemer (Env. No: 1971. 1) M.Ö. 8. yüzyıl ortalarına tarihlenmektedir.

c) Özel bir koleksiyondaki dekorasyonlu bronz miğfer P.S. Münih'dedir.[422]

d) Şimdi Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesinde bulunan ve Çavuştepe'de ele geçen bronz levha.[423] Levha CXXIVa-h'de Urartu atlarına ait çeşitli tepelik (sorguç) tipleri görülebilir.

Miğferlerin üst kısmındaki tepelikler (sorguçlar) ile atların başlarındaki sorguçlar çoğu kez aynı biçimde sorguçlardır.[424]

Atların başlarında tasvirlerde görülen tepelik (sorguç) çeşitleri dışında atın başındaki tepeliği (sorgucu) taşıyan ve at teçhizatına ait olan bir buluntu (Levha CXXIVj) ele geçmiştir. Bugüne kadar Urartu'da, bu tür bir at teçhizatını temsil eden yegane parça olan bu dekorasyonlu gümüş obje, Doğu Anadolu'da bir Urartu prensinin mezarında, gümüş bir alınlık, dört adet gümüş dairesel obje at boyunluğu olan gümüşten yapılmış üzeri dekorasyonlu kırık dar bir şerit parçası ve uçlarında hayvan

[421] Özgen, E. 1983: s. 117.
[422] Özgen, E. 1979: s. 189, 190.
[423] Özgen, E. 1979: s. 190; Bilgiç E. - Öğün, B. 1964: s. 87.
[424] Özgen, E. 1983: s. 131; Özgen, E. 1984: s. 189.

başı süslemeleri bulunan iki adet delikli bronz çubuk ile birlikte kaçak bir kazıda bulunmuştur. Teknik açıdan, bu gümüşten süsleme elemanı iki parçadan yapılmıştır: "U" harfi şeklindeki tek bir oval gümüş levhanın uçları yuvarlatılmak ve bükülmek suretiyle boru şeklinde iki destek oluşturulmuştur. Bu boru biçimli iki destek arasında, merkezi konumda, yarım daire şeklinde kavisli bir kısım (taç) mevcut olup bu kısmın içi boş bırakılmıştır yani bir hilal şeklini andırmaktadır. Boru şeklindeki desteklerin uçları dikdörtgen biçimli gümüş bir levha üzerine açılan iki delikten geçen çivilerle tutturulmuş ve alttan yassılaştırılmıştır. Yelpaze biçiminde düzenlenmiş olan atın yelelerinin içinden geçtiği bu taç, kavisli kenarları boyunca ilmek deliklerine sahiptir ve her iki tarafı da bir sıra incise "tomurcuk girlant" motifi dizisi ile dekore edilmiştir. Bu tomurcuklar arasında birbirini izleyen boşluklar yer almakta ve bir tomurcuğun içi boş bırakılırken onu izleyen diğer tomurcuğun içi tarama çapraz çizgilerle taranmıştır. Tomurcuklardan oluşan çelengin altında yapraklı beş rozet motifi dekorasyonu tamamlamaktadır. Dikdörtgen şeklindeki alt levhanın uçları yuvarlaktır ve hayvanın derisini incinmekten korumak için levhanın alt kısmının bir kösele veya keçe parçası ile kaplanmasını sağlamak amacıyla kenarları boyunca delikler açılmıştır. Kavisli alt levhanın her iki ucunda, taç şeklindeki parçayı başlığa tutturmak için daha büyük iki delik açılmıştır. Tacı taşıyan bu tür bir elemanın, bronz Urartu levhaları üzerinde yer alan atlardakilerle benzerlik taşıması nedeniyle bu elemanın M.Ö. 8.-7. yüzyıla ait olduğu saptanmıştır.[425]

Son zamanlarda Urartu topraklarında bulunmuş ve yayınlanmış olan ikisi sade, biri süslü üç bronz obje parçasının G. Gropp tarafından tacı taşıyan bir eleman olarak yorumlanmasına karşın, bu elemanın orijinal amacı henüz kesinlik kazanmamıştır. Tüm kenarları boyunca yer alan ilmek delikleri bu üç objenin tacı taşıyan bir obje

[425] Özgen, E. 1984: s. 92.

olarak kullanılmaktan ziyade, bir kösele ile astarlanmış oldukları veya bir kösele üzerine dikildiklerini göstermektedir.[426]

M.Ö. 1000-800'e tarihlenen Hasanlu IV yerleşmesi M.Ö. 9. ve 8. yüzyıllarda Urartu yayılım alanına girmekte idi. Asur ve Urartu etkisi altında olmakla beraber burada ele geçen eserler ve tasvirler kendine özgü yöresel özellikler de taşımaktadır. Hasanlu IV'den ele geçen at tasvirleri ve at kafaları konstrüksiyonunda atların başlarında sorguçlar yer alamaz.

Urartu ile yakın benzerlikler taşıyan Asur koşum atlarının başlarında da çok güzel ve bol çeşitli sorguçlar yer alır[427] (Levha XCIII).

3.7.8.3. Frig

Frig atlarının başlarında da bazı süslemelerin yer aldığı düşünülmekle birlikte bunu gösteren bir tasvire rastlanılmamaktadır. Sadece bir buluntu ele geçmiştir. 1955 yılında yapılan Gordion kazılarında Küçük Yassı Höyük Tümülüsünde iki at gömüsü bulunmuştur. Bu atların cenazenin gömüldüğü sırada adak olarak kesilmiş atlar olduğu düşünülmektedir. Bu at gömüsü İskit at gömülerini anımsatmaktadır ve belki de İskit geleneklerinin Kimmer istilası ile birlikte Anadolu'ya getirildiğini ve benimsendiğini düşündürmektedir. Her atın kafasında oval biçimli ve çok güzel bir şekilde işlenmiş bronz bir plaka yer almaktadır (Levha CXXVb). Bu plakalar ajurlu bir dekorasyonla süslenmiştir: Ön yüzünde oyma tekniği ile yapılmış saç örgüsüne benzeyen sarmal motifler, konsentrik daireler ve baklava biçimli bantlar yer almaktadır. Bu iki plakanın atların koşum takımlarına ait olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Bu mezarda çeşitli biçimlerde daha birçok bronz levha bulunmuştur. Kenarlarına yakın açılan delikler bu levhaların deri veya kumaş bir astar üzerine dikildiğini düşündürmektedir. Bu gömüdeki objeler M.Ö. 7. yüzyılın geç safhasına tarihlendirilmektedir.[428] Bu obje

[426] Özgen E. 1984: s. 91, 92; Gropp, G. 1981: s. 105.
[427] Madhloom, T.A. 1970: s. 22.
[428] Young, S.R. 1956: s. 266.

atın başını süsleyen bir obje olabilir. Frig arabalarına ait günümüze kalan yegane araba tasviri pişmiş topraktan bir kabartma üzerinde (Levha XLVIIb) görülen ve şimdi İstanbul Arkeoloji Müzesinde bulunan araba tasviridir ve yıpranmış, silik bir tasvir olduğundan atın başında ve koşum takımları üzerindeki süslemeleri seçebilmek olanak dışıdır. Bu konudaki bilgilerimiz ancak alınlık, gem ve yanaklıklar gibi az sayıdaki gerçek buluntulardan elde edilmiştir.

3.7.9. AT ÇINGIRAKLARI

3.7.9.1. Urartu

Bugüne kadar at çıngırakları, Önasya'da at koşum takımları veya dizginleri ile ilişkili olarak sıklıkla rastlanılan objelerdir. Çeşitli biçimlerdeki çıngıraklara Kafkaslar'dan ve Önasya'dan başlayarak Batıya doğru Samos adasına kadar uzanan çok geniş bir bölgede rastlanılmaktadır. Çıngırakların, atların boyunlarına gerdanlık olarak takılma gibi temel bir işlevi olduğu Urartu ya ait bronz levhalar üzerindeki kabartmalar ve aynı zamanda M.Ö. 8. ve 7. yüzyıl Asur kabartmaları ve duvar boyaları üzerindeki kanıtlarla da doğrulanmış bulunmaktadır.[429]

Urartu'da bulunan at çıngıraklarının çoğunluğu biçim ve boyut olarak farklılıklarına rağmen, teknik açıdan ortak özellikler taşımaktadır. Bu özellikler çıngırakların gövde kısmının bronzdan, çıngırak dilinin ve sopasının ise demirden yapılmış olmasıdır. İlginç olan husus demir çıngırak dili sopasının, asılma halkasına dik açıyla yerleştirilmiş olmasıdır. Ancak Urartu çıngıraklarını diğer bölgelerinkinden ayıran en ilginç özelliği bir çoğu üzerinde kraliyet yazıtlarının yer almış olmasıdır.

Urartu toprakları dışında kalan diğer Demir Çağı yerleşmeleri olan Orta Anadolu'daki Boğazköy, Kuzey Suriye'deki Zincirli/Samal, İran'daki Tepe Sialk ve Samos adalarında da M.Ö. 8. ve 7. yüzyıla tarihlenen çeşitli biçimlerde çıngıraklar

[429] Özgen, E. 1984: s. 109.

bulunmuştur. Ancak, son buluntuların ışığında kesin olarak tarihlenen en erken döneme ait at çıngıraklarının Urartu'da bulunması, Urartu'nun çıngırakların anavatanı olduğunu göstermektedir. Örneğin Menua çıngırakları (Levha CXXVe) tarihlenebilen en erken döneme aittir. Ayrıca Urartu'nun at yetiştiren bir ülke olarak ün kazanmış olması da bu görüşü desteklemektedir (Levha CXXVe-g).[430]

Doğu Anadolu, Kafkasötesi ve Kuzeybatı İran'da M.Ö. I. Binde Urartular tarafından başlıca üç tip çıngırak kullanıldığı düşünülmektedir:

I. Tip Çıngıraklar: Dökme Bronzdan At Çıngırakları

Sekizgen veya çokgen kesitli çıngırakların duvarlarına kazıma-çizgi tekniği ile dikdörtgen biçimli pencereye benzer boşluklar açılmıştır. Gövde kısmı yatay uzanan kabartma bir çizgi ile kuşatılmıştır. Yükseklik 9.0 - 10.0 cm'dir.

a) Menua'nın (M.Ö. 810-786) adı yazılı dekore edilmiş at çıngırağı (Levha CXXVe) Kuzeybatı İran'da bulunmuştur, şimdi Oxford Ashmolean Müzesindedir (Env. No: 19, 1974. 357). Sekizgen kesitli olup gövdesinde yatay uzanan iki kabartma çizginin oluşturduğu iki bant arasında iki sıra halinde pencere şeklinde açılmış dikdörtgen boşluklar yer almaktadır. Yüzük şeklinde bir tutamağı vardır. Yükseklik 8.5 cm, genişlik 6.0 cm'dir.[431]

b) M.Ö. 9.-8. yüzyıla ait (Levha CXXVIa). Gövdesinde birisi at kafası şeklinde olan üç adet dikdörtgen biçimli pencere şeklinde boşluk bırakılmıştır. Yükseklik 9.5 cm, genişlik 6.6 cm.

c) M.Ö. 8. yüzyıla ait sekizgen kesitli bronz at çıngırağı (Levha CXXVIb). Gövdesinde yatay uzanan iki kabartma çizgi arasında iki sıra halinde pencere şekilli dikdörtgen boşluklar açılmıştır.[432]

---

[430] A.g.e.: s. 111.
[431] Seidl, U. 1991: s. 80; Özgen, E. 1984: s. 109.
[432] Seidl, U. 1991: s. 80.

d) Menua'ya ait at çıngırağı (Levha CXXVIIa). Bronzdan içi boş, dökme ve kazıma-çizgi tekniğiyle yapılmıştır. Eser özellikle ezilerek yayvan ve kullanılmaz hale getirilmiştir. Yüksekliği 9.3 cm, genişliği 8.0 cm, çeperi 0.5 cm'dir. Van Bölge Müzesinde bulunmaktadır. "Dizginkale" yakınındaki nekropollerde yapılan kaçak kazılar sonucunda mezarlardaki gömü hediyeleriyle bir arada ele geçtiği sanılmaktadır.

Yuvarlak askı tutamağının altında ve boyun kısmı olarak adlandırdığımız bölümde, çıngırağın içindeki demir dili askıda tutan ince demir çubuk düşmüştür. Ancak çıngırak içindeki demir dil amorf durumunda bulunmaktadır. Gövde kısmı, döküm sırasındaki kalıbın formuna göre yukarıdan aşağıya doğru genişleyen sekiz eşit panoya ayrılmıştır. Bir duvar gibi düz olan bu panoları birbirinden ayıran sekiz dikey çizgi, çıngırağın gövdesinden aşağıya, ağız kısmına kadar inmektedir. Alt, ağız kısmı ise, yine döküm sırasındaki kalıbın formuna göre dışa taşkın bir çıkıntı ile çevrelenmiştir. Gövde kısmının üstünde, kazıma-çizgi tekniğiyle işlenmiş yabani bir boğa başı ve Urartu çivi yazısı ile "Menua" adı yer almaktadır. Boğa başı ve yazıtın alt kısmı ise, bir çizgi bordür ile sınırlandırılmıştır. Çivi yazısının aşağısında ve çıngırağın orta kısmındaki dikey panolar üzerinde, yine dökümden sonra keski darbeleriyle açılmış pencereye benzer sekiz dikdörtgenimsi boşluk bulunmaktadır. Belki de bu dikdörtgenimsi boşluklar birer süs öğesi olmaktan çok, çıngırağın daha iyi ses çıkarmasını sağlamaktaydılar. Çıngırağın özellikle ezilerek kullanılmaz hale getirilmesi, Önasya uygarlığındaki ölü kültü geleneğinde olduğu gibi mezar hırsızları tarafından çalınmasını önlemek için alınmış bir önlem olmalıdır. Ancak bu geleneğin Urartu uygarlığının mezar kültünde pek yaygın olmadığı sanılmaktadır.[433]

e) I. Argişti'ye ait at çıngırağı (Levha CXXVIIb). Bronzdan içi boş, dökme ve kazıma-çizgi tekniğiyle yapılmıştır. Eser oksitlenmeye uğramadan ve şekli bozulmadan günümüze değin çok iyi korunmuştur. Yüksekliği 9.0 cm, genişliği 6.3 cm, çeperi 0.4 cm'dir. Van Bölge Müzesinde bulunmaktadır. Menua çıngırağında olduğu gibi

[433] Belli, O. 1976/77: s. 201, 202.

yine Dizginkale yakınlarındaki nekropollerden kaçak kazılar sonucunda ele geçtiği sanılmaktadır. Çıngırak içinde ses çıkarmayı sağlayan demir dil ve bunu yanlardan askıda tutan ince demir çubuk düşmüştür. Yalnız eski çubuğunun parçaları, delikler içinde bulunmaktadır. Çıngırak gerek işçilik ve gerekse şekil yönünden Van Müzesindeki Menua çıngırağı ile çok büyük bir benzerlik göstermektedir. Gövde kısmı yine döküm sırasındaki kalıbın formuna göre, bir duvar gibi düz ve dikey sekiz eşit panoya ayrılmıştır. Her panonun ortasında toplam sekiz dikdörtgenimsi boşluk bulunmaktadır. Pencere şeklindeki dikdörtgenimsi boşlukların üzerinde ise, kazımaçizgi tekniğiyle işlenmiş yabani boğa başı ve Urartu çivi yazısı ile kral adı bulunmaktadır. Çivi yazısının altını sınırlayan çizgi, büyük olarak yapılan boğa başının da üzerinden geçmektedir. Çıngırağın Urartu krallarından Argişti'nin envanterine ait olduğu saptanmıştır. Çıngırak bu formu ile, daha önce bulunan ve üzerindeki yazıt ile M.Ö. 8. yüzyıla I. Argişti'ye tarihlendirilen karakteristik diyebileceğimiz Urartu çıngırak formlarına benzemektedir. Bu nedenle çıngırak, Urartu kralı I. Argişti (M.Ö. 780-760) çağına ait olmalıdır.[434]

f) I. Argişti'nin adı yazılı Kafkas-İran sınırındaki Alişar Karakolunda bulunan bir çıngırak; şimdi Leningrad Hermitage'dedir (Env. No: 5. 331). Van Müzesinde bulunan I. Argişti'ye ait çıngırak ile çok bir benzerlik göstermektedir.[435]

g) II. Sardur (M.Ö. 764-735) dönemine ait ve Karmir-Blur'da bulunan at çıngırağı; şimdi Leningrad, Hermitage'dedir (Env. No: K. 400).

h) Kafkas-İran sınırındaki Alişar Karakolunda bulunan bir çıngırak; şimdi Leningrad Hermitage'dedir.[436]

i) Bir yumruk biçiminde asılma halkasına sahip dekorasyonlu bir at çıngırağı (Levha CXXVIc) M.Ö. 8. yüzyıla ait, Kuzeybatı İran'da bulunmuş, şimdi Londra,

[434] Belli, O. 1976/77: s. 203, 204.
[435] Özgen, E. 1984: s. 110.
[436] Piotrovskii, B.B. 1969: s. 213; Özgen, E. 1984: . 110.

British Museum'dadır (Env. No: BM. 138339). Gövdesine iki sıra halinde pencere şeklinde dikdörtgen şekilli boşluklar açılmıştır.[437]

j) At çıngırağı (Levha CXXVIIc). Bronzdan "içi boş dökme" ve kazıma-çizgi tekniğiyle yapılan çıngırak, ezilerek yayvanlaştırılmış ve kullanılmaz hale getirilmiştir. Bu nedenle eser oksitlenerek yıpranmıştır. Yüksekliği 10.0 cm, genişliği 8.0 cm, çeperi 0.4 cm.'dir. Van Bölge Müzesindedir. Eserin, Patnos yöresindeki Urartu nekropollerinden halk tarafından yapılan kaçak kazılar sonucunda ele geçtiği sanılmaktadır. Kabaca konik ya da armut'a benzer şekil gösteren çıngırağın üst kısmında, tutamak biçiminde, halka ya da sicimin geçtiği yuvarlak askı deliği bulunmaktadır; bu delik çok uzun bir süre kullanılma nedeniyle aşınmıştır. Bunun hemen altında, içinden ince bir demir çubuğun geçtiği ve döküm sırasında bırakılmış karşılıklı iki küçük delik mevcuttur. Esere sonradan eklenen bu ince demir çubuğun uçları, çıngırağın dış kısmından yukarıya doğru kıvrılarak sıkıştırılmıştır. Genellikle tunç'tan yapılmış öteki çıngıraklarda olduğu gibi, içinde ses çıkarma işlevine sahip uzun ve ağır demir dil, in situ olarak bulunmaktadır. Yalnız oksitlenmeye uğradığından üçte biri kopmuştur. Çıngırağının boyun kısmında, kazıma-çizgi tekniğiyle yapılmış bir hayvan başı bulunmaktadır. Tek boynuzlu ve uzun boyunlu olan bu hayvanın, "yabani koyun" ya da "yabani keçi" olduğu sanılmaktadır. Benzer hayvan tasvirleri, Adana Bölge Müzesinde bulunan Urartu kemerleri üzerinde de görülmektedir.[438] Çıngırağın gövde kısmı, döküm sırasındaki kalıbın formuna göre yukarıdan aşağıya doğru genişleyen sekiz eşit panoya ayrılmıştır. Bir duvar gibi düz olan bu panoları birbirinden ayıran dikey çizgiler, çıngırağın gövdesinden aşağıya, ağız kısmına kadar inmektedir. Yine her panonun orta kesiminde ise, sekiz adet dikdörtgenimsi boşluk mevcuttur. Pencereye benzer şekil gösteren bu boşluklar, Kuzeybatı İran'daki Alişar'da defineciler tarafından ele geçirilen ve Urartu kralı I. Argişti'ye tarihlenen çıngırak üzerin-

[437] Seidl, U. 1991: s. 80.
[438] Belli, O. 1976/77: s. 199, 200; Taşyürek, O.A. 1975: Res. 5.

deki dikdörtgenimsi boşlukların tamamen benzeridir. Ayrıca çıngıraklar üzerinde kare ya da dikdörtgene benzer şekil gösteren boşluklar, M.Ö. 8. ve 7. yüzyıla ait Til-Barsip duvar resimleri üzerinde yer alan atların boynunun altındaki çıngıraklarda da görülmektedir. Belki de çıngıraklar üzerindeki bu tür bezeme tekniği, kesin olmamakla beraber Urartulara Asurlulardan geçmiş olmalıdır.[439] Dikdörtgenimsi boşlukların üst kısmında ise, yatay ve birbirine paralel şekilde çıngırağın gövdesini çevreleyen üst üste dört çizgi görülmektedir. Bu çizgilerin arası, içi taramalı zikzak motifleriyle doldurulmuştur. Urartu sanatında çok sevilen ve sık kullanılan bu tür bezeme tekniği, M.Ö. 8. yüzyılın başlarından M.Ö. 7. yüzyılın sonlarına kadar tarihlenen eserler üzerinde de görülmektedir. Bu çıngırak bu formu ile M.Ö. 8. yüzyıla tarihlendirilen Urartu çıngıraklarıyla büyük bir benzerlik göstermektedir. Bu nedenle M.Ö. 8. yüzyıla ait olması gerekmektedir. Sekizgen kesitli çıngırakların en erken örneği Menua, en geç örneği I. Argişti dönemine aittir.[440]

II. Tip: Çıngıraklar: Dökme Bronzdan Koni Biçimli At Çıngırakları

Ağız kenarından tepe kısmının altına doğru uzanan dikey kesilmiş bant şeklinde bir yarık mevcuttur. Asılma halkasının alt kısmında veya gövdenin çevresinde kaburga veya yaprak damarı şeklinde bir dekorasyon görülmektedir. Yükseklik 8.2 - 9.5 cm'dir.

a) I. Argişti (M.Ö. 786-764) adı yazılı bir çıngırak. Asılma halkasının altından kazıma-çizgi tekniği ile yatay çizgiler yapılmıştır. Doğu Anadolu'da Patnos civarında Dizginkale'de bulunmuş, şimdi Van Bölge Müzesindedir.[441]

b) Doğu Anadolu'da bulunmuş, şu anda özel bir koleksiyonda bulunan dört adet at çıngırağı (Levha CXXVf). Asılma halkasının altında, çıngırağın üst gövdesini kuşatan üç dairesel bant ile dekore edilmiştir.

---

[439] Belli, O. 1976/77: s. 200.
[440] Belli, O. 1976/77: s. 201; Taşyürek, O.A. 1975: s. 34.
[441] Özgen, E. 1984: s. 110.

c) Gövdesinde pencere biçiminde üç adet dikdörtgen şekilli boşluk bulunan at çıngırağı: Bu boşluklardan birisi öküz başı biçimindedir. Doğu Anadolu'da bilinmeyen bir yöreden getirilmiş olup şimdi özel bir koleksiyondadır.[442]

d) Gövdesinde dikdörtgen biçimli üç boşluk bırakılmış ve dördüncü boş alan ise at kafası şeklinde açılmıştır. M.Ö. 9.-8. yy.'a aittir. Yükseklik 9.5 cm, çap 6.6 cm'dir.[443]

III. Tip Çıngıraklar: Dökme Bronzdan Yapılmış Üst Kısmı Kubbe Biçiminde Olan Konik Biçimli At Çıngırakları

Bir çoğunda ağız kenarından yukarı kısma doğru dikey olarak uzanan bir yarık (kesik) yer almaktadır. Bugüne kadar bu tip çıngırakların yazıtlı örnekleri sadece II. Sardur ismi ile bilinir. Yükseklikleri 8.2 - 10.7 cm'dir.[444]

a) Kafkasötesinde bulunmuş iki at çıngırağı, şimdi P.S. Münih'dedir (Env. No: 1971, 1986 ve 1987).[445]

b) Doğu Anadolu'da bilinmeyen bir yerden getirilmiş üç at çıngırağı (Levha CXXVg). Yüksekliği 9.2 cm, genişliği 7.7 cm, çeperi 0.4 cm'dir. Şimdi Filadelfiya Üniversite Müzesinde bulunmakta (Env. No: UM 67-39-61/62/63). Dökme bronzdan yapılmıştır. Üst kısmı kubbe şeklindedir ve gövdesi aşağıya yanlara doğru açılarak inmektedir. Hemen hemen tam bir daire şeklinde tutamağı vardır. Gövde kısmında ağız kenarından gövdenin yukarısına doğru dikey olarak uzanan bir yarık görülür.[446]

c) Doğu Anadolu'da bulunmuş, şimdi Römisch-Germanische Zentral Museum, Mainz'de olan altı adet at çıngırağı (Env. No: 39778/63/64/66/67/70/71).[447]

---

[442] A.g.e.: s. 110.
[443] Seidl, U. 1991: s. 94, 95.
[444] A.g.e.: s. 80.
[445] Özgen, E. 1984: s. 110.
[446] Özgen, E. 1979: s. 161, 162.
[447] Özgen, E. 1984: s. 111.

d) Kafkaslar-İran sınırında Alişar Karakolunda bulunmuş ve şimdi Leningrad Hermitage'de olan bir at çıngırağı.[448]

e) M.Ö. 8.-7. yüzyıllara ait II. Sardur'un adı yazılı bronz at çıngırağı (Levha CXXVId). Gövdesinde dikey uzanan bir yarık bulunmaktadır. Yüksekliği 8.5 cm, taban çapı 5.7 cm'dir. P.S. Münih'dedir (Env. No: 1975, 3039).[449]

f) Gövdesinde yine dikey yarığı olan bronz at çıngırağı (Levha CXXVIe). Üst kısmında keçi kafası hiyeroglifi yer almaktadır. M.Ö. 8.-7. yüzyıla aittir. Yükseklik 9.0 cm, taban çapı 4.3 cm'dir. P.S. Münih'dedir (Env. No: 1975, 3038).[450]

IV. Tip Çıngıraklar

Formu ve işçiliği ve üzerindeki yazıt açısından M.Ö. 8. yüzyıla tarihlenen çıngırak formlarından tamamen farklı olan, ancak M.Ö. 7. yüzyıla tarihlenen çıngırak forumları ile büyük bir benzerlik gösteren ve II. Argişti'ye ait olduğu düşünülen bir çıngırak da Van Bölge Müzesinde bulunmaktadır. Bronzdan içi boş dökme ve kazıma-çizgi tekniğiyle yapılmıştır. Eser oksitlenerek yıpranmış ve bu nedenle gövdesinden parça kopmuştur. Yükseklik 8.8 cm, genişlik 4.7 cm, çeperi 0.3 cm. Van Bölge Müzesindedir. Kesin olarak nereden bulunduğu bilinmemekle beraber, Van'a bağlı uzak ya da yakın Urartu nekropollerinden yine halk tarafından yapılan kaçak kazılar sonucunda ele geçtiği sanılmaktadır. Bu çıngırak, M.Ö. 8. yüzyıla tarihlenen çıngırak formlarından tamamen ayrılmaktadır. Eser daha çok düz ve uzun gövdeli klasik çıngırak formlarını anımsatan bir biçimdedir (Levha CXXVIIIa). Çıngırağın dar gövde uzantısının bir devamı şeklinde olan yayvan askı tutamağının altında, eseri çevreleyen çizgi yivler görülmektedir. Bu yivlerin altında, içinden askı tutamağının geçtiği karşılıklı iki delik bulunmaktadır. Ancak çıngırak içinde ses çıkarmayı sağlayan demir dil ve bunu yanlardan tutan ince askı çubuğu düşmüştür. Bunların dışında, askı

[448] A.g.e.: s. 111.
[449] Seidl, U. 1991: s. 80.
[450] A.g.e.: s. 95.

tutamağının altında ve çıngırağın bombeli üst kısmının ortasında bir delik daha mevcuttur ve bu deliğin içinde in situ olarak amorf durumunda bulunan bir başka halka görülmektedir. Bu halkanın, çıngırak içindeki dili yanlardan tutan askı çubuğuna üstten yardımcı olduğu sanılmaktadır. Çıngırağın düz olan gövdesinin alt ağız kısmında ise, Urartu çivi yazıtı bulunmaktadır. Kazıma-çizgi tekniğiyle işlenen yazıtın üstü bir çizgi bordür ile sınırlandırılmıştır. Yalnız eser fazlaca oksitlenip yıprandığından ve daha sonra hatalı temizleme yöntemi yüzünden, yazının da büyük bir kısmı tahrip olmuştur. Bu yazıdan bu çıngırağın Urartu krallarından (I; II) Argişti'ye ait olduğu anlaşılmaktadır. Ancak M.Ö. 7. yüzyıl çıngırak formlarına benzediği için bu çıngırak I. Argişti'ye (M.Ö. 780-760) değil, II. Argişti'ye (M.Ö. 713-685) ait olmalıdır.[451]

Sevan (Gökçegöl) çevresinde Karmir-Blur'dan ele geçen dökme bronzdan bir at çıngırağının üst kısmı kubbe biçimindedir ve gövdesindeki dikey çizgilerle dekore edilmiştir. Üst kısmında yuvarlak kesitli yarım daire biçimli bir tutamak yer alır (Levha CXXVIIIc).[452]

M.Ö. I. Binin ilk yarısında Urartu toprakları içerisinde yer alan Hasanlu yanmış bina IV-V'te çeşitli biçimlerde ve çok sayıda at çıngırakları bulunmuştur (Levha CXXVIIIb). Bronzdan yapılmış, armut biçimli ve gövdelerinde dikey açılan yarıkların yer aldığı bu çıngırakların nasıl kullanıldıklarını gösteren bir tasvir yoktur. Armut biçimli gövdenin en üst kısmında bir askı halkası bulunmaktadır.[453]

Kıbrıs/Salamis 79 nolu at gömüsünde at çıngırakları da bulunmuştur. Bu çıngırakların yakın benzerleri Önasya'da da görülür. Kıbrıs at çıngırakları M.Ö. 7. yüzyıl Asur kabartmalarındaki çıngırakları anımsatır. Bu çıngıraklar atın boynunu çevreleyen boyun kayışına asılıdır.[454]

---

[451] Belli, O. 1976/77: s. 206.
[452] Piotrovskii, B.B. 1955: s. 46.
[453] Schauensee, M.D. 1989: s. 45.
[454] Crouwel, J.H. 1987: s. 112.

3.7.10 AT MİĞFERLERİ

3.7.10.1. Urartu

Kuzeybatı İran'dan kontrolsüz kaçak kazılar sonucu ele geçen bir kısım metal obje Avrupa ve Amerika müzelerine satılmıştır. Bir çoğunun bulunduğu yer belli değildir. Dekorasyonsuz oldukları için sanatsal özelliklerine göre tarihlendirilmeleri olası değildir. Boyutları ve biçimleri birbirine çok benzemektedir ve bakır veya bronz levhalardan çekiçleme tekniği ile yapılmışlardır. Çoğu Kuzeybatı İran veya çevre ülkelerde bulunmuş olan bu objeler biçimleri dolayısı ile atların başlarını koruma amaçlı ve atların başlarını örten dolayısı ile at miğferi olarak tanımlanmış olan objelerdir. Bir kısmı ise sorguçlar ve taçlar gibi dekoratif amaçlı objelerdir. At miğferi olarak tanımlanan metal objeler dikdörtgenimsi bir şekil göstermekle birlikte, atın başının şekline uyum sağlayacak şekilde bu levhaların dört kenarı da kavislidir. Atın başının tepe kısmını örttükten sonra başın arkasına kadar uzanan arka kısmı art kafa kemiğini de örtmektedir. Kavisli kenarlı olan bu arka alt parçanın üst sağ ve sol yanında, atın kulaklarının rahatça geçmesi için, derin oyluklar açılmıştır. Bu şekilde atın iki kulağı arasındaki yan kafa kemiklerini ve alt çene kemiğini de örtmektedir. Atın başının arka ve tepe kısmını örttükten sonra atın tepesinden öne hayvanın yüzüne bir örtü gibi uzanmaktadır. Bu miğferlerin kenarları boyunca açılan delikler bu objelerin astarlanmış veya belki de yastık gibi yumuşak bir madde ile kaplandığını göstermektedir. Ayrıca bu deliklerden dolayı atın başlığına kayışlarla tutturulmakta veya serbest olarak kullanılmakta oldukları düşünülmektedir. Bu miğferler ayrıca desenli bir kumaş veya ham deri ile kaplanmış olabilir.[455]

Kuzeybatı İran'da bulunmuş olan ve M.Ö. I. Bine tarihlenen at miğferlerinden birisi Urartular'a aittir. Diğer üç adet buluntu ise Kuzeybatı İran'ın Amlash bölgesin-

[455] Littauer, M.A. - Crouwel, J.H. 1984: s. 43-48.

den getirilmiş olup birisi M.Ö. 1000-800 yıllarına, diğeri ise M.Ö. 1200-800 yıllarına tarihlenmektedir.

Urartu menşeli olan at miğferi şimdi Londra'da "British Museum"da (Env. No: 135437; PL. 1) bulunmaktadır. Bu mükemmel parça Kuzeybatı İran'dan getirilmiş olup M.Ö. 8.-7. yüzyıla tarihlenir. Bu at miğferlerinin çevresine eşit aralıklarla yan yana ikişer delik açılmıştır. Amlash'dan ele geçen iki örnekten birisi şu anda İskoçya'da Edinburg "Royal Scottish Museum"da (Env. No: 1969. 395) diğer örnek ise Amsterdam "Ancient Art'da bulunmaktadır[456] (Levha CXXIXc).

En yaygın olarak bilinen ve Önasya'dan ele geçen en eski baş koruyucusu veya miğferi ise kırık bir parça olup bakır veya bronzdan yapılmıştır ve Kuzeybatı İran'da Urartu egemenliğindeki Hasanlu IV'de bulunmuştur. M.Ö. 9. yüzyıla tarihlenir. Bu derece erken bir tarih için eşsiz bir parçadır. Bu at miğferi yaprak bronzdan yapılmıştır ve atın başını tümden örtecek şekilde biçimlendirilmiştir (Levha CXXXb). Bu at miğferi atın baş kısmını örttüğü gibi aynı zamanda atın sadece gözlerini açıkta bırakacak şekilde tüm yüzünü, burnunu da örtmekte, sadece ağzı ve çenesi görülmektedir.[457]

Savaşlarda atların başlarını koruma amacıyla kullanılan baş bantları veya miğferlerinin Önasya'daki kullanım ve tarihçesine bakacak olursak M.Ö. I. Binde İran'da, Asur'da ve Yakın Doğu'da, araba atlarının başlarında çeşitli biçim ve materyalden yapılmış sorguçlar ve bazen başı örten bir örtüyü andıran bir elemanın yer aldığına tanık olmaktayız. Başı örten ve miğfere benzetilen ilk örnek M.Ö. 14. yüzyılda Mısır'da Tell el Amarna kabartması üzerinde, Tutankhamun'un (M.Ö. 1366-1357) boyalı kutusu ve yay çantası üzerinde görülür. Atın başında yer alan bu elemanlar törenlerde, savaşlarda ve av sahnelerinde çeşitli biçimlerde görülür. Mısır'daki at miğferleri Kuzeybatı İran'dan ele geçen Urartular'a ve diğer kültürlere ait buluntularda olduğu gibi sadece art kafa kemiğini ve yan kafa kemiklerini örtmekle

[456] A.g.e.: s. 48-51.
[457] Schauensee, M.D. 1989: s. 47, 52.

kalmaz, keza kafasının arka kısmında omurganın birinci ve ikinci omurlarını da örter. Ancak bu Mısır at miğferlerinin veya baş örtülerinin metalden yapıldığına dair kanıt yoktur. Yine de gerçek (veya imitasyon) benekli ham deri veya desenli veya dekorasyonlu kumaştan yapılmış olabilir ve tepe kısmında firavunlara ait kuş tüyleri demetleri yer alır. Ham deri veya kumaş elbette metal ile kaplanmıştır. Çağdaş Nuzi kafa koruyucuları da metal veya ince levhalardan yapılmış olup kraliyete ait olmayan araba atları için kullanılmıştır.[458] Tarihsel gelişimde Mısır'da atların kafalarını örten bu baş örtüsü biçimindeki elemanları Urartu, Asur, Suriye, İran, Kıbrıs, İtalya ve İskit alınlıkları ve metal veya fildişinden yapılmış ve soguçları taşıyan bir dayangaç işlevi gören elemanlar izlenmiştir. Her ne kadar bu alınlık ve sorguçlar veya sorguçların tutturulduğu çoğu içi boş bırakılmış yarım ay şeklindeki elemanlar boyut ve biçim olarak çok çeşitli iseler de bu objeler, art kafa kemiğinden daha geriye uzanarak omurganın ilk omurunu ve alt çene kemiğinin üst kısmını ve burada tartışılan at miğferleri gibi atın iki kulağı arasındaki kafa yan kemiklerini de koruyacak genişliğe ve yeterliliğe sahip değillerdir. Dolayısı ile çok kısmi bir koruma sağlasalar da tamamen aynı işleve sahip olamazlar.[459]

Urartu ve Amlash at miğferlerinden başka Kuzeybatı İran'da Urartu egemenlik alanına giren Hasanlu IV'de yangın tabakasındaki yığıntılar arasında başa takılan bantları andıran dört grup uzun şerit ve kısa levhalar bulunmuştur. Bunların atların başlarını koruma işlevi gördüğü düşünülmektedir. Bu objeler bronzdan yapılmıştır. Bu buluntularda uzun bir şeritin kısa bir levhanın her iki ucuna yerleştirildiği görülür. Bir olasılıkla bu levhalar bir baş dekorasyonunu ve koruyucu elemanı oluşturmaktadır.[460] M.Ö. 9. yüzyıl Asur kabartmaları ve Kıbrıs/Salamis gömülerindeki atların baş bantları (Levha CXXVc,d) ile karşılaştırıldığında, Hasanlu IV'e ait bir at başı konstrüksiyonunda da (Levha XCIIb) görüldüğü üzere Hasanlu baş bantları atın bur-

[458] Littauer, M.A. - Crouwel, J.H. 1984: s. 47.
[459] A.g.e.: s. 48.
[460] Schauensee, M.D. 1989: s. 52.

nunu ve başını örten dar ve uzun dikdörtgenimsi levhalardır. Bu iki levha atın ensesinin ve başının, önde de alnının ve burnunun kısmen de olsa yaralanmasını önleyerek koruyucu bir işlev görmektedir.[461]

Kazılarda ele geçen Hasanlu levhaları ile aynı ölçülere sahip Kıbrıs/Salamis baş bantları benzerlik taşıdığından aynı amaçla yani koruyucu olarak kullanıldıkları düşünülmektedir. Ancak Hasanlu IV'deki alınlık baş bandına küçük bir levha ile, Salamis'teki alınlık ise baş bandına bir menteşe ile tutturulmuştur.[462]

3.7.11. AT GİYSİLERİ

M.Ö. I. Binin ilk yarısında Önasya ülkelerindeki araba tasvirlerde atların vücutlarını örten bazen sade bazen çok süslü bir örtü veya at giysisi yer alır. Bu örtünün kenarları bazen saçaklıdır. Atların boyunlarından başlayarak gövdesinin arka kısmına kadar uzanan bu örtü atın gövdesinin üst ve yan kısımlarını örter. Genelde süsleme amaçlı olduğu düşünülen bu örtü veya giysinin atların gövdesini koruma amacıyla bazen zırhlı olduğu; törenlerde ise zırhlı olmayıp süslü bir örtü olduğu düşünülmektedir.[463]

Geç Hitit ve Urartu tasvirlerinde sadece bir kez görülen bu örtü veya at giysileri Asur tasvirlerinde daha sık ve çok zengin şekilde süslü olarak görülür.

Urartu'ya ait bir av arabası (Levha XXVIb) üzerinde uçları saçaklı sade bir örtü görülürken, Geç Hititler'e ait Sakçagözü arabasında (Levha XXIa) balık pulları deseni ile aşırı derecede süslü (belki de zırhlı) bir at giysisi yer alır.

Urartu egemenlik alanına giren Hasanlu IV'de de böyle bir örtü atın sırtında görülmektedir.

---

[461] Karageorghis, V. 1969: s. 89.
[462] Crouwel, J.H. 1987: s. 109-113; Schauensee, M.D. 1989: s. 54.
[463] Littauer, M.A. - Crouwel, J.H. 1979: s. 141.

Asur savaş arabalarında da çok süslü at giysileri kullanılmıştır. III. Tiglat-Pileser dönemi arabasında içi geometrik motiflerle bezeli, veya içi yatay ve dikey çizgilerden oluşan dikdörtgen şekillerle bezeli ve uçlarından püsküller sarkan bir örtü görülür. Nimrud'dan bir savaş arabası atlarının sırtında iç içe halkalardan oluşan çok sayıdaki yuvarlak motiflerle ve kenarlarında sık çapraz çizgilerden oluşan bir bordürün yer aldığı bir at örtüsü yer alır.

Kıbrıs'ta da bu süslü örtü veya at giysisi atların sırtındaki kayışlarla yerine tutturulmuştur. Kabartma süslü altın plakaların (M.Ö. 8. yüzyıl Asur kabartmalarında ve Geç Hitit Sakçagözü (Levha XXIa) arabasında görülenlere benzer balık pulu biçimindeki süslü at giysileri Kıbrıs'ta da tasvirlerde yer alır.[464]

Kıbrıs'ta pişmiş toprak modellerde görülen uzun bir dikdörtgen biçimindeki bir örtü bazen dört atla çekilen arabanın dışta duran atlarının yan taraflarında uzanıyor görünmektedir. Bu biçimdeki bir koruyucu zırh Önasya'daki tasvirlerde asla görülmez.[465]

[464] A.g.e.: s. 131.
[465] Crouwel, J.H. 1987: s. 110.

4. M.Ö. I. BİNİN İLK YARISINDA ARABALARIN KULLANIM AMAÇLARI

M.Ö. I. Binin ilk yarısında Anadolu ve diğer Önasya ve Doğu Akdeniz ülkelerinde iki tekerlekli ve iki, üç veya dört atın koşulu olduğu arabalar özellikle savaş, avlanma, askeri ulaşım, insanların veya cenazelerin taşınması amacıyla ve törenlerde kullanılmaktaydı. Bu arabalara ek olarak Yunanistan'da ve Batı Anadolu'da yarış amacıyla kullanılan arabalar ve tüm ülkelerde yük taşıma amacıyla öküzler, katırlar veya atlar tarafından çekilen iki tekerlekli yük arabaları ve ayrıca dinî amaçlarla imal edilen arabalar da görülmektedir. M.Ö. I. Binde dört tekerlekli arabalar ise görülmez.

M.Ö. I. Binin ilk yarısındaki Anadolu ve diğer Önasya ülkeleri arabaları gerek yapım teknikleri, gerekse kullanım amaçları açısından yakın benzerlikler taşımakla birlikte, bazı farklılıklar da sergilemektedirler. Araba tasvirlerine bakıldığında arabaların kullanım amaçları açıkça anlaşılabilmektedir. Şöyle ki; M.Ö. I. Binin ilk yarısında Urartu (Levha XXXIa), Geç Hitit (Levha IIIb), Frig (Levha XLVIIb) ve Asur (Levha LVIa) arabaların taşıdıkları silahlar savaşlarda kullanıldıklarını göstermektedir. Urartu ve Geç Hitit savaş arabalarında, daha önceki çağın Asya orijinli arabalarında olduğu gibi, arabanın arkasında bir kalkan ve bir mızrak; ayrıca araba kasasının yan panelinde veya daha sonraları ön kısmında ve bir kısım çağdaş Asur arabasında daha geç bir dönemde ise araba kasasının ön iç kısmında okluklar bulunmaktadır. Bazen oklarla ve yedek bir yay ile birlikte baltalar da arabada yer almaktadır. Kılıçlar, baltalar ve mızrak ekseriya arabadaki kişilerce taşınmaktadır. Araba yavaş giderken veya sabit dururken veya savaşçılar arabadan indiği zaman bu silahlar çatışmalarda kullanmakta idi. Mızrak, sapan gibi silahlar düşmana veya avına yakın mesafeden nişan almaya elverişli silahlardı.

Anadolu ve diğer Önasya ülkeleri dışında, Kıbrıs'ta da M.Ö. 7. ve 6. yüzyıllarda arabaların savaşlarda kullanıldığı, ancak M.Ö. 5. yüzyıldan itibaren bu arabaların savaş aracı olarak kullanılmadığı ve arabaların yerini süvari birliklerinin aldığı anla-

şılmaktadır. Anadolu'da Urartular, Frigler ve Geç Hititler'de ayrıca diğer Önasya ülkelerinde arabaların M.Ö. II. Binin son çeyreğinden itibren M.Ö. I. Binin ilk yarısında da olmak üzere uzun bir süre savaşlarda etkin biçimde kullanıldığı bilinmekte; ancak Kıbrıs'ta ne ölçüde kullanıldığı bilinmemektedir.[466]

M.Ö. 9. yüzyıl Urartu, Geç Hitit ve Asur savaş arabalarında yanyana duran biri sürücü diğer savaşçı olmak üzere iki kişi yer alırken, M.Ö. 9. yüzyıl sonlarında Asur arabalarında yanyana duran bu iki kişinin arkasında üçüncü bir kişi de bulunmaktadır.

Arabaların savaşlarda kullanıldığını gösteren diğer bir kanıt da arabalardaki askerlerin miğfer ve zırh giymeleridir. Bu giysiler araba düşman menziline çok yaklaştığında askerleri koruma işlevi görmektedir. Anadolu dahil tüm Önasya ülkelerinde ve Kıbrıs'ta araba atları da düşman menziline yaklaştığından veya girdiğinden dolayı hem korunma hem de süsleme amacıyla bazen bu atların sırtlarında süslü bir örtü veya at giysisi de yer almaktadır. Bu at giysilerinin koruma amacıyla bazen zırhlı olduğu, törenlerde ise zırhlı olmayıp süslü bir örtü olarak kullanıldığı düşünülmektedir.[467] Ayrıca atların savaşta zarar görmesini önlemek amacıyla, atların göğüslerini korumak için zırhlı, dekorasyonlu veya sade göğüs plakaları, Asur ve Kıbrıs'ta çocuk önlüğünü andıran boyunluklar (yakalık), Urartu'da yine çeşitli biçimlerde boyunluklar ve göğüs plakaları, aynı şekilde Geç Hitit ve Frig araba atlarında da bulunan bu tip teçhizata ilaveten, tüm Önasya atlarının baş kısmında da alınlıklar ve göz siperlikleri gibi hem koruyucu hem süsleme amaçlı elemanlar görülmektedir.[468]

Bazı Urartu merkezlerinde ve Urartu egemenliğindeki Hasanlu IV'de ayrıca atların başlarını tümden koruyan at miğferlerinin kullanıldığı ele geçen buluntulardan anlaşılmaktadır.[469] Bu teçhizattan anlaşılacağı üzere M.Ö. I. Binin ilk yarısındaki Urartu ve Geç

[466] Littauer M.A. – Crouwel, J.H. 1979: s. 115, 129.
[467] A.g.e.: s. 112.
[468] A.g.e, 1979: s. 142.
[469] A.g.e., 1979: s. 48.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Hitit arabalarının çağdaşı Önasya arabaları gibi başlıca işlevi askeri amaçla kullanılmaktı. Avlanma veya diğer sivil amaçlar ikinci derecede öneme sahipti.

M.Ö. 9.-7. yüzyıllarda, Geç Hitit, Urartu, Frig ve Yakın Doğu ülkelerinde arabalar, sürücünün yanında duran ok ve yay taşıyan savaşçı için yüksek ve hareketli bir platformdan ateş etme (ok atma) olanağını veren savaş araçları idi. Aynı zamanda düşman ordularını yandan kuşatmaya ve izlemeye elverişli bir araç olarak da kullanılmışlardır. Arabadaki kişilerin ve atların korunması için önlemler alınmış olması, arabaların düşman saflarının içerisine kadar girdiğini gösteriyor ise de, bu arabalar iyi hazırlanmış bir düşmanın savaş hattına karşı şok bir saldırı aracı olarak kullanılmaya pek de elverişli olmayıp kolayca zarar görebilecek araçlardı. Bu özellik gerçekte M.Ö. I. Binde Önasya'daki tırpanlı Akamenid arabaları dışında, tüm Eski Çağ arabaları için geçerlidir. Bu tırpanlı arabalar bile sadece düz ve açık arazideki operasyonlarda kullanılabilmekteydi. Tırpanlı Akamenid arabaları Önasya ülkelerinde arabaların savaşlarda kullanılmasının son aşamasını temsil eder.[470]

Anadolu'da ve diğer Önasya ülkelerinde arabaların savaşlarda kullanılmasından vazgeçilmesi, süvari birliklerinin oluşturulması ve bu askerlerin biniciliğinin ve silah kullanma yeteneklerinin yavaş yavaş zaman içerisinde geliştirilmesi sonucunda gerçekleşmiştir. Ayrıca süvarilerin her çeşit arazide ve arabalılara göre daha fazla ve hızlı hareket edebilme üstünlüğüne sahip olmaları da, süvari birliklerinin tercihinde rol oynamıştır.[471]

Anadolu arabalarının ikinci önemli kullanım amacı olan avlanmaya ait çok sayıda tasvir bulunmaktadır (Levha XIII Geç Hitit; Levha XXIXa Urartu). Kıbrıs tasvirlerinde ise Anadolu ve diğer Önasya ülkelerinde görülen ve silahlarla donatılmış av arabası görülmez. Ancak Levha CXXXIIa'da görülen av sahnesindeki arabada silahsız bir sürücü oturmaktadır. Avcılar ise yerde yaya olarak avlanmaktadır. Bu da bize Kıbrıs'ta arabaların yalnızca avcıları avlanma alanına götürmek amacıyla kulla-

[470] Crouwel, J.H. 1987: s. 113; Littauer, M.A. - Crouwel, J.H. 1979: s. 142.
[471] Littauer, M.A. - Crouwel, J.H. 1979: s. 141.

nıldığını gösterir.[472] Çok sayıda betimlenen Önasya av arabaları ise savaş arabaları gibi donatılmıştır. Ancak Urartu savaş ve av arabalarında belki de geriye doğru atışı engelleyeceğinden kasanın arka köşesinde mızrak yer almaz. Asur av arabalarında ise Anadolu arabalarında rastlanılmayan bir özellik de araba kasasının ön kısmında öldürülen av hayvanlarının bazen asılı görülmesidir.

Geç Hitit Kargamış av arabasını aslan avı sahnesinde gösteren bir arabanın (Levha X) yan kısımlarının sepet örgüsünden bir perde ile kapatılarak aslanlardan arabayı korumanın amaçlanması çok ilginç olup diğer kültürlerde rastlanılmayan bir uygulamadır.

Urartu (Levha XXXVII; XLIVb), Asur (Levha LVIIa) ve diğer Önasya ülkelerinde çok süslü savaş arabalarının geçit törenlerinde de kullanıldıkları görülmektedir.

M.Ö. I. Binin ilk yarısında Batı ve Güneybatı Anadolu ve Kıta Yunanistan'da arabaların yarış amacıyla kullanılması geleneği diğer Anadolu devletleri ve Anadolu dışındaki Önasya ülkelerinde görülmeyen bir uygulamadır.

Anadolu'da M.Ö. I. Binin ilk yarısında araba tasvirleri arasında yük arabalarına veya cenaze arabalarına henüz rastlanılmamıştır. Kıbrıs'ta ise gerçek yük arabalarına ve cenaze arabalarına ait tasvir ve kalıntılar bulunmuştur.

Geç Hitit ve Urartulara ait bazı tasvirlerde yer alan dinî sahnelerde görülen arabalar dinî amaçla da arabaların kullanıldığını göstermektedir. Levha XIa ve XVIIIb'deki Geç Hitit ve Levha XXVb ve XXVIb'deki Urartu tasvirlerinde bu tip arabalar görülür. Kıbrıs'ta, Anadolu ve diğer Önasya ülkelerinde adak eşyası olarak yapılan araba modellerine sıkça rastlanılır.

Bazı Geç Hitit araba sahnelerinde ise (Levha XVII, XXa) arabadaki kişilerin silahsız olması ve arabanın önünde atların ayakları altında elleri bağlı ve yere düşmüş bir suçlu veya esirin çiğneniyor görülmesi, kanımca Geç Hititler'de arabaların infaz amacıyla da zaman zaman kullanıldığını göstermektedir.

---

[472] Crouwel, J.H. 1985: s. 205, 207; Crouwel, J.H. 1987: s. 113.

5. KATALOG

5.1. Geç Hitit

Adı : Savaş Arabası (Levha III b)

Dönemi : Geç Hitit II (M.Ö. 950-700)

Buluntu Yeri : Kargamış, Uzun Duvar

Malzemesi ve Cinsi : Bazalt, Ortostad

Boyutları : Yük.: 1.48 m - Gen: 2.00

Bulunduğu Müze : Anadolu Medeniyetleri Müzesi (Env. No: 49)

Yayınlandığı Yer : Akurgal, E. 1949: Lev. XXI; Akurgal, E. 1995: Res. 109; Akurgal, E. 1997: Res. 122; Darga, M. 1992: Res. 255; Madhloom, T.A. 1970: Lev. XIV/4; Nagel, W. 1966: Lev. 47; Orthmann, W. 1971: Lev. 24 C/7; Woolley, L.1952: Lev. 42a ;Vieyra, M.1955: Fig. 48.

Tanımı :

Arabaya tek at koşulu gösterilmektedir. Ancak dizgin sayısı arabaya iki atın koşulu olduğunu kanıtlamaktadır. Dikdörtgenimsi kasanın tabanı "D" planlıdır. Tekerlekler altı ispitlidir. Tekerlek göbeği yuvarlaktır. Araba kasasının yan panelleri üzerinde yuvarlak motifler yer alır. Bu motifler araba kasasına çakılmış diskler olabilir. Bu tür motiflere M.Ö. 8. yy. Asur arabalarında da rastlanılır. Arabanın arkasında arkayı koruyan çıkıntılı kavisli bir obje yer alır. Bu obje şüphesiz kasanın arkasına takılan bir kalkan olmalıdır. Arabayı iki kişi kullanmaktadır. Biri oklu yaylı savaşçı, diğeri ise sürücüdür. Her iki asker de etekli, geniş kemerli ve kısa kollu olan bir elbise giymişlerdir. Saçlar omuza kadar ve buklelidir. Atın ayakları arasında Geç Hitit sanatının tipik bir özelliği olarak çıplak bir düşman askeri tasvir edilmiştir. Atların başında püsküllü, yelpaze şeklinde süslemeler yer almaktadır. Burada ilginç olan husus dizginlere bağlı her an kullanılmaya hazır bir kılıcın olmasıdır. Uzun duvardaki kabartmada yer alan bu araba Geç Hitit II stilini temsil eden Malatya av sahnesi ve ziyafet sahnesi arabalarından ayrılan bir model oluşturur. Araba

kasaları daha yüksek,arka kapak yerinde bir kalkan ve içeride karşı karşıya döğüş için bir mızrak yer almaktadır.[473]

Adı : Savaş Arabası (Levha IV)

Dönemi : Geç Hitit II (M.Ö. 950-700)

Buluntu Yeri : Kargamış, Uzun Duvar

Malzemesi ve Cinsi : Kalker, Ortostad

Boyutları : Yük.: 2.00 m. - Gen.: 1.40 m.

Bulunduğu Müze : Anadolu Medeniyetleri Müzesi (Env. No: 10068)

Yayınlandığı Yer : Darga, M. 1992: Res. 256; Orthmann, W. 1971: Lev. 24 C/5; Woolley, L. 1952: Lev. 41a.

Tanımı :

Arabaya tek at koşulmuştur. Ancak dizgin sayısına bakıldığında arabaya iki atın koşulu olduğu anlaşılmaktadır. Teknik ve tasvir açısından diğer Kargamış savaş arabalarının hemen hemen aynısıdır. Bu arabanın da kasasının yan panelleri üzerinde yuvarlak motifler vardır. Bu motifler belki de kasanın yan paneli üzerine asılan araba diskleri de olabilir. Burada atın ayakları arasında ok yemiş can çekişen bir düşman askeri figürü yer alır.

Adı : Savaş Arabası (Levha V)

Dönemi : Geç Hitit II (M.Ö. 950-700)

Buluntu Yeri : Kargamış, Uzun Duvar

Malzemesi ve Cinsi : Kalker, Ortostad

Boyutları : Yük.: 1.55 m. - Gen.: 1.57 m.

Bulunduğu Müze : Anadolu Medeniyetleri Müzesi (Env. No: 10070)

Yayınlandığı Yer : Orthmann,W.1971: Lev. 24 C/6; Woolley, L.1952: Lev. 4 b.

[473] Darga, M. 1992: s. 247-250.

Tanımı :

Tasvir ve teknik özellikleri açısından Kargamış araba örneklerinin tamamıyla aynısıdır.

Adı : Savaş Arabası (Levha VI)

Dönemi : Geç Hitit II (M.Ö. 950-700)

Buluntu Yeri : Kargamış, Uzun Duvar

Malzemesi ve Cinsi : Kalker, Ortostad

Boyutları : Yük.: 1.59 m. - Gen.: 1.45 m.

Bulunduğu Müze : Anadolu Medeniyetleri Müzesi (Env. No: 10074)

Yayınlandığı Yer : Orthmann, W. 1971: Lev. 24 C/8; Woolley, L. 1952: Lev. 42 b.

Tanımı :

Diğer Kargamış arabalarıyla teknik ve tasvir özellikleri açısından hemen hemen özdeştir.

Adı : Av Arabası (Levha VII)

Dönemi : Geç Hitit II (M.Ö. 950-700)

Buluntu Yeri : Kargamış, Kral Kapısı

Malzemesi ve Cinsi : Bazalt, Ortostad

Boyutları : Yük.: 1.08 m. - Gen.: 1.20 m.

Bulunduğu Müze : Anadolu Medeniyetleri Müzesi (Env. No: 73)

Yayınlandığı Yer : Orthmann, W.1971: Lev. 37 K/26; Woolley, L. 1952: Lev. 60a.

Tanımı :

Arabaya tek at koşulmuş gösterilmekle birlikte dizgin sayısına bakıldığında iki atla çekildiği anlaşılmaktadır. Atın başında geriye doğru kıvrık bir sorguç yer almaktadır. Bu araba Kargamış'ta görülen diğer arabalardan çok farklı değildir. Kasası dikdörtgenimsidir. Tekerlek altı ispitlidir. Arabada eli kırbaçlı bir sürücü ve oklu yaylı bir avcı olmak üzere iki kişi yer alır. Atın ayaklarının arasına, Geç Hitit sanatının özelliği olan hayvan veya insan motifi tasvir etme geleneğine burada da uyulmuştur. Bu tasvirde de atın ayakları arasında bir domuz görülür. Burada bir domuz avı yapılmaktadır. Atın dizginlerine bağlı bir kılıç yer almaktadır.

Adı : Av Arabası (Levha VIII)

Dönemi : Geç Hitit II (M.Ö. 950-700)

Buluntu Yeri : Kargamış, Kral Kapısı

Malzemesi ve Cinsi : Kalker, Ortostad

Boyutları : Yük.: 1.20 m. - Gen.: 1.60 m.

Bulunduğu Müze : Anadolu Medeniyetleri Müzesi (Env. No: 74)

Yayınlandığı Yer : Akurgal, E.1995: Lev.110/b; Madhloom, T.A.1970: Lev. XIV/5; Orthmann, W. 1971: Lev. 37 K/27; Woolley, L. 1952: Lev. 60 b.

Tanımı :

Arabaya tek at koşulmuş gösterilmekte, ancak dizgin sayısına bakılınca iki atla çekildiği anlaşılmaktadır. Atın başında geriye doğru kıvrık ucu püsküllü bir sorguç yer alır. Kasa dikdörtgenimsidir. Kasanın tabanı "D" biçimlidir. Yuvarlak bir göbeğe sahip tekerlek altı ispitlidir. Dizginlere takılı bir kılıç görülür. Arabanın kasasının arkasına savaş arabalarında olduğu gibi bir kalkan takılmıştır ve arkada mızrak durmaktadır. Atın ayakları arasında bir domuz yer alır. Arabada biri sürücü diğeri oklu yaylı avcı olmak üzere iki kişi bulunur.

Adı : Savaş Arabası (Levha IX)

Dönemi : Geç Hitit II (M.Ö. 950-700)

Buluntu Yeri : Kargamış, Uzun Duvar

Malzemesi ve Cinsi : Kalker, Ortostad

Boyutları : Yük.: 1.14 m. - Gen.: 1.12 m.

Bulunduğu Müze : Anadolu Medeniyetleri Müzesi (Env. No: 75)

Yayınlandığı Yer : Orthmann, W.1971: Lev. 24 C/9; Woolley, L. 1952: Lev. 43a.

Tanımı :

Bu kabartmada yer alan araba tasviri oldukça bozulmuştur. Fakat teknik ve tasvir özellikleri açısından Kargamış'ta bulunan diğer araba tiplerinin benzeridir. Kasanın arkasında bir kalkan, yan panellerinde ise motifler bulunur. Tekerlek altı ispitlidir.

Adı : Av Arabası (Levha X)

Dönemi : Geç Hitit II (M.Ö. 950-700)

Buluntu Yeri : Kargamış, Uzun Duvar

Malzemesi ve Cinsi : Kalker, Ortostad

Boyutları : Yük.: 1.07 m. - Gen.: 1.52 m.

Bulunduğu Müze : Anadolu Medeniyetleri Müzesi (Env. No: 1340)

Yayınlandığı Yer : Orthmann, W.1971: Lev. 26 E/2

Tanımı :

Arabaya iki at koşulmuştur. Atlar üzerinde herhangi bir süsleme yer almaz. Arabanın içinde aslan avı yapan bir kişi yer almaktadır. Dikdörtgen kasanın üst kenarı kubbe biçiminde kavislidir ve yan panelleri kafes şeklindedir. Bu kafes avcıyı aslanın saldırılarından korumaktadır. Bu açıdan ilginç bir araba örneğidir. Tekerlek jantında iki çember yer alır. Bu tekerlek altı ispitlidir.

Adı : Dinî Araba (Levha XIa)

Dönemi : Geç Hitit I/II (?) (M.Ö. 1050-800)

Buluntu Yeri : Kargamış, Aslanlı Kapı

Malzemesi ve Cinsi : Kalker, Ortostad

Boyutları : Yük.: 0.81 m. - Gen.: 1.92 m.

Bulunduğu Müze : Anadolu Medeniyetleri Müzesi (Env. No: 55)

Yayınlandığı Yer : Akurgal, E. 1995: Res. 66, Lev. 87/a; Mellink, M.J.1966: Lev.. XIII/2; Orthmann, W. 1971: Lev. 41 A/11; Vieyra,M. 1955: Fig. 62.

Tanımı :

Arabaya iki boğa koşulmuştur. Boğalar, karınlarından ve ağızlarından dizginlere bağlanmıştır. Dizginler birbirine tokamsı objelerle tutturulmuştur. Burada Kral Sulumeli hava tanrısına sunuda bulunmaktadır. Arabanın üzerinde boynuzlu sivri başlıklı, kısa etekli, kıvrık uçlu ayakkabılı, elinde sembolünü tutan hava tanrısı Teşub yer almaktadır. Araba dinî bir araba olduğu için fantezi çizilmiştir. Bu yüzden kasa kuş biçimindedir. Tekerlek disk biçimindedir.

Adı : Av Arabası (Levha XIb)

Dönemi : Geç Hitit (M.Ö. 9. yy.)

Buluntu Yeri : Kargamış

Malzemesi ve Cinsi : Steatit, Silindir mühür

Boyutları : Çap: 3.8 cm x 1.5 cm

Bulunduğu Müze : İstanbul Müzesi (Env. No: 6948)

Yayınlandığı Yer : Uzunoğlu, E. 1986: Fig. 7/6.

Tanımı :

Halihazırda İstanbul Arkeoloji Müzesinde bulunan ve Kargamış'tan ele geçen steatite silindir mühür üzerinde bir av arabası görülür. Av boğa avıdır. Linear stilde yapılmış olan bu arabada biri sürücü, diğeri yay taşıyan bir kişi

olmak üzere iki kişi yer alır. Yaylı kişi geriye doğru yere düşmüş bir boğaya atış yapmaktadır. Araba kasasının ön kısmı "S" harfi biçimindedir ve yukarıya doğru kavislidir. Tekerlek altı ispitlidir. Avcının saçları omuzlarına uzanmaktadır. Koşum takımları süslemeleri açıkça görülür. Bir hilal, yedi yıldızı temsil eden yedi nokta, sivri uçlu sekiz yıldız atın üst kısmındaki tasvir alanında yer alır. Bir kuş arabanın arkasında uçmaktadır. Boğa ve dıştaki at ayırt edilebilmektedir. Boğanın arka ayakları ile at arasındaki boşlukta bir çiçek motifi görülür. Yukarıda ve atın önünde Hitit hiyeroglif yazısı yer alır.

Bu mühür M.Ö. 9. yy. Geç Asur II. Asurnasirpal dönemi stilinde yapılmıştır. Altı ispitli araba II. Asurnasirpal döneminde ve Geç Hitit Sanatında görülür. Ayrıca yay taşıyan avcıyı gösteren bir motif yine Geç Asur kabartmalarında ve mühürlerinde görülür. Yıldızlar ve diğer dolgu motifler yine bu stilin özellikleridir. Ancak avcının saç modeli Kargamış'ta Uzun Duvar üzerindeki kabartmalardaki savaş ve av sahnelerinde benzerlerine rastlanılan biçimdedir. Bu kabartmalar Kral II. Sukis ve Katuwaş dönemine yani M.Ö. 870'ten önceye tarihlenir. Malatya'daki Aslanlı Kapı Kabartması da yaklaşık aynı döneme tarihlenir. Kargamış ve diğer Geç Hitit yerleşmelerindeki paralellerinin ve Geç Asur gliptik ve kabartmaları yardımıyla bu mühür M.Ö. 10. yy.'ın ikinci yarısı ile M.Ö. 9. yy.'ın birinci yarısına tarihlendirilebilir.[474]

Adı	:	Av Arabası (Levha XIIa)
Dönemi	:	Geç Hitit I/II (?) (M.Ö. 1050-800)
Buluntu Yeri	:	Malatya
Malzemesi ve Cinsi	:	Kalker, Ortostad
Boyutları	:	Yük.: 0.52 m. - Gen.: 0.64 m.
Bulunduğu Müze	:	Anadolu Medeniyetleri Müzesi (Env. No: 12246)
Yayınlandığı Yer	:	Darga, M.1992: Res. 249; Orthmann, W.1971: Lev. 42 B/3

[474] Uzunoğlu, E. 1986: s. 80-82.

Tanımı :

Bir ziyafet sahnesinde bir av arabası görülür. Kasa dikdörtgenimsidir. Yan panellerinde çapraz duran iki okluk, arkada ise mızrak yer alır. Tekerlek iki çemberli ve altı ispitlidir.

Adı : Av Arabası (Levha XIIb)

Dönemi : Geç Hitit (M.Ö. 8.-7. yy.)

Buluntu Yeri : Kayabaşı Köyü - İslahiye

Malzemesi ve Cinsi : Bazalt, Ortostad

Boyutları : Yük.: 0.31 m - Gen.: 0.81 m.

Bulunduğu Müze : Gaziantep Müzesi

Yayınlandığı Yer : –

Tanımı :

Arabaya tek at koşulmuş gösterilmektedir. Ancak dizgin sayısına bakıldığında arabaya iki atın koşulduğu anlaşılmaktadır. Kasa dikdörtgenimsidir. Kasanın üzerinde çapraz duran iki okluk ve arkasında da yatay duran bir mızrak yer alır. Arabanın üstünde elinde kamçı tutan bir sürücü ve oklu yaylı bir avcı olmak üzere iki kişi görülür. Burada bir aslan avı yapılmaktadır.

Adı : Av Arabası (Levha XIII)

Dönemi : Geç Hitit I/II (M.Ö. 1050-800)

Buluntu Yeri : Malatya

Malzemesi ve Cinsi : Kalker, Ortostad

Boyutları : Yük.: 0.42 m. - Gen.: 0.77 m.

Bulunduğu Müze : Anadolu Medeniyetleri Müzesi (Env. No: 255) (Paris Loure Müzesi)

Yayınlandığı Yer : Akurgal, E.1995: Lev. 112/b; Littauer, M.A.-Crouwel, J.H. 1979: Fig. 57; Darga, M. 1992: Res. 245-246; Nagel, W. 1966: Lev. 44; Orthmann, W.1971: Lev.. 42 B/2; Vieyra, M. 1955: Fig. 66-67.

Tanımı :

Arabaya tek at koşulmuş gösterilmektedir. Kasa dikdörtgen şekillidir. Yan panelde çapraz duran iki okluk yer almaktadır. Tekerlek altı ispitlidir. Tekerlek göbeği yuvarlaktır. Arabada iki kişi yer alır. Atın ayakları arasında bir av köpeği görülür. Dizginler atın sırtındaki bir kancadan geçmektedir. Geyik avının betimlendiği bu kabartma yüksek değildir. Uzuvlarda ve yüzeylerde belli bir yuvarlaklık dikkati çeker. Kompozisyon canlı ve hareketlidir.[475] Benzer av sahneleri Asur Kralı II. Asurnasirpal ve Asurbanipalin av sahneleri kabartmalarında ve 9. yy.'dan beri karşımıza çıkan Asur mühürleri üzerinde görülür.[476]

Adı : Av Arabası (Levha XIV)

Dönemi : Geç Hitit I/II (M.Ö. 1050-800)

Buluntu Yeri : Malatya

Malzemesi ve Cinsi : Kalker, Ortostad

Boyutları : Yük.: 0.55 m. - Gen.: 1.23 m.

Bulunduğu Müze : Anadolu Medeniyetleri Müzesi (Env. No: 12245)

Yayınlandığı Yer : Akurgal, E.1995: Lev. 112/a; Darga, M. 1992: Res. 246; Hodges, H. 1970: Fig. 155/156; Madhloom, T.A. 1970: Lev. VI/5; Nagel, W. 1966: Lev. 43; Orthmann, W. 1971: Lev. 42 B/1; Vieyra, M. 1955: Fig. 67.

[475] Darga, M. 1992: s. 239-240.
[476] Vieyra, M. 1955: s. 76.

Tanımı :

Arabaya tek at koşulmuş gösterilmektedir. Bu araba teknik ve stil özellikleri açısından Malatya'da bulunan diğer kabartmalardaki araba tasvirinin hemen hemen aynısıdır. Kasanın yan panelleri üzerinde çapraz duran iki okluk ve kasanın arkasında dikine duran bir mızrak yer alır. Tekerlek jantı çift çemberli ve altı ispitlidir. Bu kabartmada bir aslan avı yapılmaktadır.

Adı : Av Arabası (Levha XV)

Dönemi : Geç Hitit (M.Ö. 725-700)

Buluntu Yeri : Tell-Halaf, Güney duvarı

Malzemesi ve Cinsi : Kalker, Ortostad

Boyutları : Yük.: 0.72 m. - Gen.: 0.50 m.

Bulunduğu Müze : Berlin Müzesi

Yayınlandığı Yer : Akurgal, E. 1995: Lev.132/d; Madhloom, T.A. 1970: Lev. XIV/6;

Tanımı :

Arabaya hiçbir süslemesi olmayan tek at koşulmuş gösterilmektedir. Arabanın kasası dikdörtgenimsi olup üst kenarı içe kavisli ve arka üst kenarın ucu daha yüksek ve yuvarlatılmıştır. Tekerlek jantı iki çemberli ve sekiz ispitlidir. Araba kasasının yan panelleri üzerinde "V" şekilli bir bezeme yer almaktadır. Tüm Tell-Halaf arabalarında görülen bu motif arabanın üzerine takılmış bir okluk ve kılıç olabilir. Arabanın üzerinde oklu, yaylı bir asker ve atı dizginlerinden tutan bir sürücü olmak üzere iki kişi görülür. Burada boğa avı yapılmaktadır.

Adı : Av Arabası (Levha XVI)

Dönemi : Geç Hitit (M.Ö. 725-700)

Buluntu Yeri : Tell-Halaf, Güneybatı duvar kısmının kuzey duvarı.

Malzemesi ve Cinsi : Bazalt, Ortostad

Boyutları : Yük.: 0.53 m. - Gen.: 0.685 m.

Bulunduğu Müze : Metropolitan Museum of Art, New York

Yayınlandığı Yer : Barnett, M.R.D.1962: Lev. VI/B; Nagel, W. 1966: Lev. 42; Madhloom, T.A.1970 : Lev. XIV/3

Tanımı :

Arabaya tek at koşulmuş gösterilmektedir. Atın başında yer alan yelpaze şeklindeki süslemenin dışında herhangi bir süsleme yer almaz. Arabanın dikdörtgenimsi kasasının yan panelleri üzerinde "V" şeklinde yerleştirilmiş, okluk ve bir çubuk görülür. Kasanın arka üst kesiminde sanki savaşçıların arkasını korumak için yapılmış yukarıya doğru yükselen bir kısım görülür. Tekerlek araba kasasının tam ortasına takılmıştır. Tekerlek altı ispitlidir. Tekerlek jantında tek kalın bir çember yer alır. Hitit sanatının özelliği olan atın ayakları arasına bir hayvan veya insan motifinin konulması burada da görülmekte ve atın ayaklarının arasında da bir aslan motifi yer almaktadır. Arabada iki kişi bulunmaktadır. Dizginlerin üstünde "T" şeklinde bir çubuğun üst kısmında bir kuş motifi yer almaktadır.

Adı : Savaş Arabası (Levha XVII)

Dönemi : Geç Hitit (M.Ö. 725-700)

Buluntu Yeri : Tell-Halaf, IV. Tabakanın doğu duvarı

Malzemesi ve Cinsi : Bazalt, Ortostad

Boyutları : Yük.: 0.59 m. - Gen.: 0.90 m.

Bulunduğu Müze : Aleppo Müzesi

Yayınlandığı Yer : Moortgart, A.1955: Lev. 41 b

Tanımı :

Arabaya tek at koşulmuş gösterilmiştir. Atın başının üstünde tüylü yelpaze şeklinde bir süsleme yer alır. Kasa yamuk bir dikdörtgeni andırır. Tekerlek altı ispitlidir. Arabada sakallı, başları açık, kısa kollu ve etekli bir elbise giyen iki kişi yer almaktadır. Dizginler atın sırtında yer alan, kalın, halka şekilli bir objeden geçmektedir. Atın ayakları altına ellerinden bağlı (?) bir insan figürü konmuştur. At

sanki bu kişiyi ezerek öldürmektedir. Kanımca bu araba bir infaz arabası olarak kullanılmış olabilir. Çünkü arabanın üzerindeki askerler diğer arabalarda olduğu gibi silah taşımamaktadırlar.

Adı : Av Arabası (Levha XVIIIa)

Dönemi : Geç Hitit (M.Ö. 725-700)

Buluntu Yeri : Teil-Halaf, Güneydoğu kısmının batı duvarı

Malzemesi ve Cinsi : Kalker, Ortostad

Boyutları : Yük.: 0.65 m. - Gen.: 0.45 m.

Bulunduğu Müze : Berlin Müzesi

Yayınlandığı Yer : Moortgart, A. 1955: Lev. 42 b

Tanımı :

Arabaya tek at koşulmuş gösterilmektedir. Bu tasvirde aslan, atı göğsünden ısırmaktadır. Araba tasviri çok bozuk olmakla birlikte; diğer Tell-Halaf arabalarının hemen hemen aynısıdır.

Adı : Dini Araba (Levha XVIIIb)

Dönemi : Geç Hitit (M.Ö. 8.yy.)

Buluntu Yeri : Adana-Karataş

Malzemesi ve Cinsi : Sert Kireç Taşı ve Bazalt, Heykel

Boyutları : Araba ve Boğalar (Yük: 0.95m – Boy: 2.10m. – Gen: 1.050m) Tanrı Heykeli (Boy: 1.90m)

Bulunduğu Müze : Adana Müzesi

Yayınlandığı Yer : İpek, İ. – Tosun, A.K. – Tekoğlu, R. 1999: Res. 17-18.

Tanımı :

Heykelin, araba kısmı ve boğalar bazalt taşından yapılmıştır. Kendinden kaidelidir. İki boğa tarafından çekilen bir araba, yüksek kabartma (heykel) tekniği ile

betimlenmiştir. Soldaki boğa heykelinin gözünden itibaren başı kırıktır. Diğer kısımları bütün detayları ile mevcuttur. Boyunduruğu ile araba oku çok belirgindir. Sağda olması gereken ikinci boğa heykelinin sadece ön sol ayağından ve sırtından küçük birer bölüm mevcuttur. Sekiz ispit olması gereken araba tekerleğinden soldakinin dört ispiti sağlamdır. Sağ tekerleğinin ispitleri tamamen kırık olmakla birlikte izleri görülebilmektedir. Arabanın arkasındaki kalkan kabartması açık bir şekilde görülebilmektedir. Arabanın üstünde heykelin oturduğu zıvana çukuru 40 x 40 cm. boyutundadır. derinliği 30 cm. dir. Arabanın kasasındaki üç adet kule ve sur duvarını andıran kabartmanın şehir simgesi mi, yoksa arabanın arkasından mı olduğu tam anlaşılamamıştır. Zivana çevrisinde dörtgenler ve içinde yuvarlak motiflerden oluşan geometrik işleme vardır.[477]

Tanrı heykeli ise sert kireç taşından yapılmıştır. Başında, yüzünde pulları sarkan serpuşu vardır. Serpuşun üzerinde iki boynuzlu tanrı tacı ve tepeliği bulunmktadır. Saçı, sakalı, gözleri ve kulakları tüm ayrıntıları ile işlenmiştir. Saçları uzun ve küt kesilmiştir. sakalı yanaklarda bukleli, çenede uzun ve taralıdır. Üzerinde sol omuzundan öne ve arkaya sarkan püsküllü şalı bulunmaktadır. Elbisenin kolları dirseklere kadar kısadır. Belden ayağa kadar ki giysisi seçilememektedir. Belinde 12cm. eninde bir kemer, arka kısmında omuzundan bele çapraz atılmış bir bant bulunmaktadır. Heykelin her iki eli de dirsekten bükülmüş ve göğüs hizasına kadar kalkmış durumdadır. Her iki eli ile tam seçilemeyen birer nesne tutmaktadır.

Araba ve boğaların üzeri boydan boya yazılıdır. Sağdaki boğanın ön yüzü Fenikece, diğerleri hiyeroglif harflerle yazılmıştır.

Tanrı heykeli anıtsal görünüşü ve iki boğa üzerinde betimlenmesi nedeniyle Kadirli/Karatepe'deki Fırtına Tanrısı Tarhunzas heykeli ile benzerlik göstermektedir.

[477] İpek, İ. – Tosun, A.K. – Tekoğlu, R. 1999: s. 175.

Ayrıca Karatepe'deki ziyafet sahnesi kabartmasının saç ve sakal modellerine ve Sakçagözü sfenksinin başına da benzemektedir.[478]

Adı : Savaş Arabası (Levha XIX)

Dönemi : Geç Hitit II (M.Ö. 950-700)

Buluntu Yeri : Zincirli, İç Kale Güney Kesmi

Malzemesi ve Cinsi : Bazalt, Ortostad

Boyutları : Yük.: 1.40 m. - Gen.: 1.83 m.

Bulunduğu Müze : İstanbul Müzesi (Env. No: 7725)

Yayınlandığı Yer : Akurgal, E. 1966: Fig. 66; Darga, M. 1992: Res. 262; Madhloom, T.A. 1970: Lev. XIV/I; Orthmann, W. 1971: Lev. 57 B/1; Vieyra, M. 1955: Fig. 77.

Tanımı :

Tek atın koşulu gösterildiği (?) dikdörtgenimsi kasalı bir arabadır. Tekerlek jantı çift çemberlidir. Altı ispitli olan tekerleğin göbeği yuvarlaktır. Kasanın yan panelleri üzerinde çapraz duran iki okluk, kasanın arkasında ise arkaya takılmış aslan başlı süslemesi olan bir kalkan ve mızrak yer alır. Arabada birisi sakallı, takkeli, diğeri de oklu yaylı olmak üzere iki kişi görülür. Sürücü elinde kırbaç tutmaktadır. Atın ayakları arasına Kargamış Kabartmalarında olduğu gibi ok yemiş bir düşman askeri bırakılmıştır.

Adı : Savaş Arabası (Levha XXa)

Dönemi : Geç Hitit III (M.Ö. 700-600)

Buluntu Yeri : Tell-Tainat

Malzemesi ve Cinsi : Bazalt, Ortostad

Boyutları : Yük.: 1.00 m. - Gen.: 0.80 m.

[478] İpek, İ. – Tosun, A.K. – Tekoğlu, R. 1999: s. 175-176.

Bulunduğu Müze : Antakya Müzesi

Yayınlandığı Yer : Madhloom, T.A. 1970: Lev. XV/1; Orthmann, W. 1971: Lev. 52/2

Tanımı :

Tek at koşulmuş gösterilmiştir. Ancak dizginlerin sayısına bakıldığında arabaya iki at koşulduğu anlaşılır. Atta herhangibir süsleme yer almaz. Kasa dikdörtgenimsidir. Kasanın yan paneli üzerinde çapraz duran iki okluk yer alır. Tekerlek jantı iki çemberlidir. Tekerlek, sekiz ispitli ve yuvarlak tekerlek göbeklidir. Atın ayakları altına kısa etekli, kemerli bir insan bırakılmıştır. Bu insan tasviri arabanın üzerindeki insan tasvirine çok benzemektedir. Bu araba savaş arabası olmasının yanısıra infaz amaçlı olarak da kullanılmış olabilir.

Adı : Savaş Arabası (Levha XXb)

Dönemi : Geç Hitit (M.Ö. 8. yy.)

Buluntu Yeri : Karatepe

Malzemesi ve Cinsi : Andezit (?), Ortostad

Boyutları : Belirtilmemiş

Bulunduğu Müze : Belirtilmemiş

Yayınlandığı Yer : Matthiae, P. 1963: Lev. XXVI.

Tanımı :

Arabaya tek at koşulmuş gösterilmektedir. Atın omuzlarından sarkan, çevresi yaprak motifleri ile bezenmiş bir disk (omuz süslemesi) yer alır. Kasa kısmı oldukça bozulduğundan anlaşılamamaktadır. Aslında kabartmanın kendisi oldukça yıpranmıştır. Arabada bir sürücü ve onun yanında da tipik bir Hititli anatomisi olan bir asker görülür. At oldukça küçüktür. Tekerlek jantı çift çemberlidir. Sekiz ispitli olan tekerleğin göbeği yuvarlaktır.

Adı : Av Arabası (Levha XXIa)

Dönemi : Geç Hitit III (M.Ö. 700-600)

Buluntu Yeri : Sakçagözü

Malzemesi ve Cinsi : Bazalt, Ortostad

Boyutları : Yük.: 1.17 m. - Gen.: 2.66 m.

Bulunduğu Müze : Berlin Müzesi (Env. No: VA 971)

Yayınlandığı Yer : Littauer, M.A.-Crouwel,J.H. 1979: Fig. 58; Madhloom, T.A. 1970: Lev. XIII/2; Orthmann, W. 1971: Lev. 51 B/1

Tanımı :

Arabaya tek at koşulmuş gösterilmektedir. Dikdörtgenimsi bir kasaya sahiptir. Kasanın arkasında bir mızrak, iki yan paneli üzerinde ise meyilli duran birer okluk yer alır. Tekerlek jantı iki çemberlidir. Sekiz ispitli olan tekerleğin göbeği yuvarlaktır. Arabada iki kişi görülür. Sürücü elinde kırbaç tutmaktadır. İnsanlar zırhlı elbiseler giymiş gibi görünmektedirler. Atın üzerinde de zırha benzer bezemeleri olan bir örtü yer alır. Atın başında süsleme görülmezken, omuz ve göğsünde süslemeler göze çarpar. Ortostad üç ayrı taşın birleşmesinden oluşmuştur. Birinci parçadaki araba sahnesinin üst kısmında kanatlı bir güneş kursu yer alır.

Adı : Savaş Arabası (Levha XXIb)

Dönemi : Geç Hitit (M.Ö. 8.yy.)

Buluntu Yeri : Adıyaman, Kırık Bayır

Malzemesi ve Cinsi : Kireçtaşı, Ortostad

Boyutları : Yük.: 0.55 m. - Gen.: 0.83 m.

Bulunduğu Müze : Urfa Müzesi

Yayınlandığı Yer : Özgüç, N. 1986: Lev. 40/3

Tanımı :

Arabaya iki at koşulmuştur. Arabaya kıyasla küçük boyutta olan atlardan birisi tam, diğerinin ise onun arkasında ve sadece kafası görülmektedir. Arabanın önünde

yürüyen elinde mızrak tutan, kısa etekli kalın kemerli bir elbise giyen iki asker yer almaktadır. Kabartmanın üst köşesinde kanatlı bir güneş kursunun sadece alt kısmı görülmektedir. Araba kasasının yan panelleri baklava motifi ve çizgilerle dekore edilmiştir. Araba kasasının altından çıkıyor görünen araba oku yatay olarak atların hemen hemen sırtının üzerinden uzanarak atların boğazını çevreleyen bir kayışa (ipe) bağlanmaktadır. Atlar kasaya göre oldukça aşağıda tasvir edilmiştir. Dolayısı ile sürücü arabayı oldukça yukardan sürmektedir ve elinde dört adet dizgin tutmaktadır. Tekerlek iki çemberden oluşur ve sekiz ispitlidir.

Bu kabartmada görülen araba kuvvetli bir Asur etkisi içerir. Ancak yöresel Hitit sanatının özelliklerini de taşır. Sakça gözü kabartmaları ile çağdaş olması olasıdır.[479]

[479] Özgüç, N. 1986: s. 200.

5.2. Urartu

Adı : Av Arabası (Levha XXIIa)

Dönemi : Urartu (M.Ö. 9. yy. sonu)

Buluntu Yeri : Transkafkasya

Malzemesi ve Cinsi : Bronz, Kemer

Boyutları : Belirtilmemiş

Bulunduğu Müze : Belirtilmemiş

Yayınlandığı Yer : Azarpay, G. 1968: Fig. 3.

Tanımı :

Arabaya tek at koşulmuş görünmektedir. Atın baş kesiminde süslemeler yer alır. Kuyruk kesimi Urartuya özgü olan taramalarla süslenmiştir. Arabanın dikdörtgenimsi kasası yatay çizgilerle taranarak süslenmiştir. Arabanın arkasında yukarıya doğru uzanan çıkıntılı kısım belki de arabadakileri koruyucu bir işlev görmektedir. Tekerlek dört ispitlidir. İspitler asimetrik olarak yerleştirilmiştir. Tekerlek jantında tek çember yer almaktadır. Arabada tüm Urartu araba tasvirlerinin aksine duran değil, oturan sivri başlıklı iki asker görülür. Fakat bu askerler silahsızdır. Bu araba avlanmaktan çok av hayvanlarını belli bir yere doğru süren (kovalayan) bir araba görünümündedir.

Adı : Savaş Arabası (Levha XXIIb)

Dönemi : Urartu (M.Ö. 9.- 8. yy.)

Buluntu Yeri : Van

Malzemesi ve Cinsi : Kumtaşı, Kabartmalı Levha

Boyutları : Yük.: 1.30 m.

Bulunduğu Müze : Van Müzesi (Env. No: 32.2.1)

Yayınlandığı Yer : Bilgiç, E.-Öğün, B. 1964: Lev. XIX; Özgen, E. 1983: Fig. 1

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Tanımı :

Dört nala giden çift atın koşulu olduğu arabada personel tasvir edilmemiştir. Her iki at da dört adet dizginle araba kasasına bağlıdır İnce uzun dikine dikdörtgen bir kasası vardır. Kasanın arkasında bir tutamak yer alır. Tekerlek altı ispitlidir.

Adı : Savaş Arabası (?) (Levha XXIIIa)

Dönemi : Urartu (?) (M.Ö. I. Binin Erken Dönemi)

Buluntu Yeri : Paravakar

Malzemesi ve Cinsi : Bronz, Araba Modeli

Boyutları : Belirtilmemiş

Bulunduğu Müze : Armenian Historical Museum

Yayınlandığı Yer : Özgen, E. 1983: Fig. 3.

Tanımı :

Arabanın kasası aynen bir testinin ağız ve kulp kısmına benzemektedir. Tekerlek yekpare ve oldukça sağlam görülmektedir. İspit yoktur. Yuvarlak tekerlek göbeğinin tam ortasından boynuz şeklinde bir cisimle, tekerlek kasaya bağlanmıştır. İspitler yerine tekerleğe oyulmuş üçgen biçimli altı adet delik yer alır. Arabanın alt tabanından çıkan araba oku geniş bir kanca biçimindedir.

Adı : Savaş Arabası (Levha XXIIIb)

Dönemi : Urartu (M.Ö. 9. yy.)

Buluntu Yeri : Toprakkale

Malzemesi ve Cinsi : Yarı kıymetli taş, Mühür

Boyutları : Belirtilmemiş

Bulunduğu Müze : Berlin Müzesi

Yayınlandığı Yer : Collon, D. 1987: Fig. 734; Van Loon, M.N. 1966: E/5, Özgen, E. 1983: Fig. 2; Piotrovskii, B.B. 1967: Lev. 54; Piotrovskii, B.B. 1959: Fig. 16.

Tanımı :

At yürüyüş pozisyonundadır. Burada bir tören sahnesi betimlenmiştir. Atın önünde sivri başlıklı, kısa etekli, ellerinde mızrak tutan askerler ve önlerinde de yine başka bir savaş arabası yer alır. Arabanın kasası dikdörtgenimsidir. Kasanın ön üst ucu yüksek ve yuvarlatılmış, arkaya doğru ise bir kavisle inerek alçalmaktadır. Kasanın üst kesiminde estetik açıdan güzel ve belki de arabaya çıkmakta tutamak olarak kullanılan kulpa benzeyen bir obje yer almaktadır. Arabanın tekerleği büyük planlıdır, tek çemberli ve sekiz ispitlidir.

Adı : Savaş Arabası (Levha XXIIIc)

Dönemi : Urartu

Buluntu Yeri : Çavuştepe

Malzemesi ve Cinsi : Bronz, Kemer/Plaka

Boyutları : Belirtilmemiş

Bulunduğu Müze : Belirtilmemiş

Yayınlandığı Yer : Özgen, E. 1983: Fig. 15.

Tanımı :

Arabaya iki at koşulmuştur. Atların başlarında ve boyunlarında çeşitli süslemeler yer almaktadır. Dikdörtgen şekilli kasanın kenarları oldukça düzdür ve köşeleri dik açılıdır. Kasanın kenar bordürleri çizgilerle taranmıştır. Tekerlek oldukça ilginçtir. Daha önce görülen Urartu arabalarının tekerleklerine pek benzemez. Ortasında yuvarlağı olan karemsi makara biçimli bir tekerlek göbeği vardır. Kasanın arkasında bayraklı bir mızrak yer alır.

Adı : Savaş Arabası (Levha XXIV)

Dönemi : Urartu (M.Ö. 8. yy.)

Buluntu Yeri : Giyimli

Malzemesi ve Cinsi : Bronz, Plaka

Boyutları : Belirtilmemiş

Bulunduğu Müze : P.S. Munich.

Yayınlandığı Yer : Özgen, E. 1983: Fig. 4-5.

Tanımı :

Arabaya iki at koşulmuştur. Atların başları ve boyun kısımları süslenmiştir. Tekerlek sekiz ispitlidir, yuvarlak bir tekerlek göbeği vardır. Tekerlek göbeğinden çıkan ispitler çift çemberli tekerlek jantına oturmaktadır. Tekerleğin lastiği kalındır ve kasanın arkasına doğru takılmıştır. Tekerlek üzerinde iki adet kelepçe açıkça görülür. Kasanın üst kenarı içe doğru kavisli ve her iki ucu yukarıya doğru sivri ve yuvarlatılmıştır. Kasanın kenar bordürleri kalın ve nokta bezeklidir. Arabanın arkasında flamalı bir mızrak görülür.

Adı : Savaş Arabası (Levha XXVa)

Dönemi : Urartu (M.Ö. 770-740)

Buluntu Yeri : Satın Alma

Malzemesi ve Cinsi : Bronz, Kemer

Boyutları : Yük.: 16.0 cm. - Gen.: 38.0 cm.

Bulunduğu Müze : P.S. Munich.

Yayınlandığı Yer : Kellner, H.J. 1991: Fig. 1; Özgen, E. 1983: Fig. 10

Tanımı :

Arabaya süslenmiş iki at koşulmuştur. Üst kenarı içe doğru kavisli, hafif öne eğik, kenarları kalın bordürlü dikdörtgenimsi bir kasası vardır. Yuvarlak bir tekerlek göbeğinden çıkan sekiz ispit görülür. Tekerlek jantında çift çember yer alır. Kasanın

arkasında yine bayraklı bir mızrak bulunur. Arabada biri sürücü ve selam veya saygı pozisyonunda bir kişi olmak üzere iki kişi yer alır.

Adı : Dini Araba (Levha XXVb)

Dönemi : Urartu

Buluntu Yeri : Toprakkale

Malzemesi ve Cinsi : Bronz, Damga Mühür

Boyutları : Belirtilmemiş

Bulunduğu Müze : Berlin Müzesi

Yayınlandığı Yer : Collon, D. 1987: 24/736; Van Loon, M.N. 1966: E/3.

Tanımı :

Araba oldukça basit dikdörtgen bir kasadan oluşmaktadır. Bu araba diğerlerinden farklı olarak dört tekerleklidir. Tekerlekler disk biçimlidir. Arabanın kasasının tam ortasından yukarıya doğru yükselen bir direğin ucunda kuş tüyüne benzeyen bir motif görülür. Bu sopanın üst ucundan aşağıya meyilli olarak uzanan araba kasasının iki üst ucu ile birleşerek üçgen bir şekil oluşturan iki çizgi (muhtemelen ip) görülür. Bu üçgen şekil bir yelkeni andırmaktadır. Kasanın altı dikine çizgilerle taranarak süslenmiştir. Kasanın altından çıkan araba oku meyilli olarak yükselerek boyunduruk olduğunu tahmin ettiğim üst ucu çengel gibi kıvrık olan bir çubuk ile birleşmektedir. Arabanın arkasında uzun elbiseli, eli saygı veya selam verir pozisyonda duran bir rahip yer alır. Rahibin arkasında ise kanatlı karışık bir varlık ve rozet motifleri görülür.

Adı : Savaş Arabası (Levha XXVIa)

Dönemi : Urartu (M.Ö. 8. yy.)

Buluntu Yeri : Satın Alma

Malzemesi ve Cinsi : Bronz, Miğfer

Boyutları : Belirtilmemiş

Bulunduğu Müze : P.S. Munich. (Env. No: 1975-3057)

Yayınlandığı Yer : Calmeyer, P. 1986: Lev.15-20; Calmeyer, P. 1991: Fig. 8; Özgen, E. 1983: Fig. 11-12.

Tanımı :

Arabaya çok zengin şekilde süslenmiş iki at koşulmuştur. Arabanın kasasının üst kenarı hafif içe doğru kavisli, arkaya doğru yükselen dikdörtgenimsi bir kasadır. Kasanın üstü yatay bantlarla dört kısma ayrılmış ve içleri dikine çizgilerle taranarak süslenmiştir. Bu zırhlı bir araba olabilir. Yine arabanın arkasında bayraklı bir mızrak yer almaktadır. Fakat bu kez bu mızrak arabanın tam arka üst kesiminde yer alan silindirik bir objenin içine yerleştirilmiştir. Burada ilginç olan diğer bir husus da Urartu arabalarında fazla görülmeyen kasanın arkasına takılmış dişli bir kalkanın yer almasıdır. Tekerlek kasanın arkasına doğru takılmıştır. Bu tekerlek ispitlidir.

Adı : Dini Araba (Levha XXVIb)

Dönemi : Urartu, I. Argişti (M.Ö. 786-764)

Buluntu Yeri : Arin-Berd, Saray

Malzemesi ve Cinsi : Duvar Yazısı

Boyutları : Belirtilmemiş

Bulunduğu Müze : Belirtilmemiş

Yayınlandığı Yer : Mellart, J. 1978: s. 95.

Tanımı :

Arabaya tek at koşulmuş gösterilmektedir. At süslenmemiştir. Yalnızca üzerinde uçları püsküllü bir elbise yer almaktadır. Kuyruğu da tipik şekilde taralıdır. Arabanın kasası geriye doğru yükselen, arka üst kesimi yuvarlatılmış ve öne doğru eğik dikdörtgenimsi bir şekil gösterir. Kasanın alt kısmı çapraz çizgilerle taralıdır. Tekerlek jantı çift çemberli ve sekiz ispitlidir. Arabayı tek kişi kullanmaktadır. Kullanan kişi aynı zamanda da avlanmaktadır. Bu kişi sivri başlıklıdır ve kısa kollu, uzun bir elbisesi vardır. Elbisesi üzerinde güneş motifleri yer alır. Avcının başının üzerinde güneşe benzeyen ışınlı yuvarlak bir motif görülür. Bu motif sanki bu avcıyı ışınlarıyla kutsar gibidir.

Adı : Savaş Arabası (Levha XXVII)

Dönemi : Urartu

Buluntu Yeri : Satın Alma

Malzemesi ve Cinsi : Bronz, Kemer

Boyutları : Belirtilmemiş

Bulunduğu Müze : Courtesy of Museum of Fine Arts, Boston

Yayınlandığı Yer : Özgen, E. 1983: Fig. 6-7.

Tanımı :

Arabaya iki at koşulmuştur. Atların başlarında ve boyunlarında çeşitli süslemeler yer alır. Arabada eli kırbaçlı bir sürücü ve eli saygı (selam) pozisyonunda olan bir kişi olmak üzere iki kişi görülür. Öne doğru hafif eğik, arkaya doğru yükselen dikdörtgenimsi kasanın kenar bordürleri kalındır. Kasanın arka kesiminde yine bir mızrak yer alır. Tekerlek sekiz ispitlidir ve çift çemberlidir. Tekerlek kasanın arkasına doğru takılmıştır.

Adı : Savaş Arabası (Levha XXVIII)

Dönemi : Urartu (M.Ö. 8. yy.)

Buluntu Yeri : Satın Alma

Malzemesi ve Cinsi : Bronz, Kemer

Boyutları : Yük.: 7.8 cm. - Gen.: 10.5 cm.

Bulunduğu Müze : Adana Bölge Müzesi (Env. No: 117.5.1973)

Yayınlandığı Yer : Özgen, E. 1983: Fig. 8; Taşyürek, O.A. 1975: Fig. 14, Res. 35-36.

Tanımı :

Arabaya iki at koşulmuştur. Atlar çok güzel, gösterişli süslemelerle donatılmıştır. Arabadaki sürücünün ve yanındaki askerin sivri başlıklarından bir bez parçası sarkmaktadır. Sürücünün yanındaki asker silahsızdır ve selam verir pozisyondadır. Dikdörtgenimsi kasasının üst kenarı kavisli olup kenar bordürleri

kalın ve bezelidir. Tekerlek sekiz ispitlidir, kalın ve büyüktür. Burada süvarilerle birlikte savaşa gidip betimlenmek istenmiştir. Bu figürler II. Sardur'un miğfer ve okluklarında karşımıza çıkan figürlere geniş ölçüde benzemektedir.

Adı : Av Arabası (Levha XXIXa)

Dönemi : Urartu (M.Ö. 7. yy.)

Buluntu Yeri : Kayalıdere

Malzemesi ve Cinsi : Bronz, Kemer

Boyutları : Belirtilmemiş

Bulunduğu Müze : Belirtilmemiş

Yayınlandığı Yer : Burney, C.A. 1966 : Fig. 10; Burney, C.A.-Lang, D.M. 1971: Fig. 62; Özgen, E. 1983: Fig. 16.

Tanımı :

Burada bir aslan avı sahnesi betimlenmiştir. Arabaya iki at koşulmuştur. Dikdörtgenimsi kasanın üst ön kısmı kavislendirilmiştir. Sekiz ispitli tekerleğin göbeği yuvarlaktır. Tekerlek jantında ise tek çember yer alır. Askerler yine sivri başlıklıdır. Genellikle iki kişi olarak görülen araba personeli bu kez üç kişi olarak karşımıza çıkar. Bunlardan biri sürücü, biri okçu, diğeri ise mızraklı askerdir. Atların kuyrukları balık kılçığı şeklinde taranmıştır.

Adı : Savaş Arabası (Levha XXIXb)

Dönemi : Urartu (M.Ö. 770-740)

Buluntu Yeri : Satın Alma

Malzemesi ve Cinsi : Bronz, Kemer

Boyutları : Yük.: 10.8 cm

Bulunduğu Müze : P.S. Munich. (Env. No: 1971.1781)

Yayınlandığı Yer : Kellner, H.J. 1991: Fig. 1

Tanımı :

Arabaya iki at koşulmuştur. Atların başında püsküllü yelpaze biçimli süslemeler yer alır. Araba kasası dikdörtgen planlıdır. Tekerlek oldukça büyük olup sekiz ispitlidir. Kasanın arkasında mızrak görülür. Arabada sivri başlıklı biri sürücü, diğeri saygı veya selam verir pozisyonda olan iki kişi görülür.

Adı : Av Arabası (Levha XXX)

Dönemi : Urartu (M.Ö. 7. yy. ikinci yarısı)

Buluntu Yeri : Nor-Aresh/Arin-Berd, II nolu mezar

Malzemesi ve Cinsi : Bronz, Kemer

Boyutları : Belirtilmemiş

Bulunduğu Müze : Armenian Historical Museum

Yayınlandığı Yer : Barnett, M.R.D. 1963: Fig. 46; Burney,C.A.-Lang, D.M. 1971: Fig. 65; Özgen, E. 1983: Fig. 13; Piotrovskii, B.B.1967: Fig. 7

Tanımı :

Burada bir aslan ve boğa avı sahnesi betimlenmektedir. Arabaya iki at koşulmuştur. Sürücü yine elinde kırbaç tutmaktadır. Sürücünün yanında geriye doğru ok atan sivri başlıklı bir asker görülmektedir. Kasa ince uzun dikdörtgen şekildedir. Kasanın tabanı "D" harfi biçimindedir. Tekerlek göbeği yuvarlaktır. Tekerlek çift çemberli ve sekiz ispitlidir.

Adı : Savaş Arabası (Levha XXXIa)

Dönemi : Urartu (M.Ö. 9. yy. ikinci yarısı)

Buluntu Yeri : Satın Alma

Malzemesi ve Cinsi : Bronz, Disk

Boyutları : Belirtilmemiş

Bulunduğu Müze : Karlsruhe (Env. No: 13 LM 89/18)

Yayınlandığı Yer : Calmeyer, P.1983: Lev. 1; Merhav, R. 1991: Fig. 2.

Tanımı :

Arabaya iki at koşulmuştur. Atlar yine süslü koşum takımlarıyla donatılmıştır. Atların başlarında ve boyunlarında çeşitli süslemeler yer alır. Atın omzundaki boyunduruk üzerinde kuş kafalı yarım ay biçiminde bir süsleme görülür. Arabada biri sürücü, diğeri oklu yaylı olmak üzere sivri başlıklı iki asker yer alır. Askerler zırhlı bir elbise giymişlerdir. Kasa dikdörtgenimsidir. Kasanın kenarları kalın bordürlü ve nokta bezeklidir. Kasanın üst kenarı arkaya doğru yükselmekte, öne doğru ise alçalarak inmektedir. Tekerlek jantı tek çemberli ve altı ispitlidir.

Adı : Savaş Arabası (Levha XXXIb)

Dönemi : Urartu

Buluntu Yeri : Çavuştepe

Malzemesi ve Cinsi : Bronz, Kemer

Boyutları : Belirtilmemiş

Bulunduğu Müze : Belirtilmemiş

Yayınlandığı Yer : Bilgiç, E.- Öğün, B. 1964: Lev. XX

Tanımı :

Arabaya iki at koşulmuştur. Tekerlek oldukça kalın ve büyüktür. Yuvarlak bir tekerlek göbeğinden sekiz ispit çıkmaktadır. Kasa dikdörtgene yakındır. Arabada üç kişi yer almaktadır.

Adı : Av Arabası (Levha XXXII)

Dönemi : Urartu (M.Ö. 600)

Buluntu Yeri : Satın Alma

Malzemesi ve Cinsi : Bronz, Kemer

Boyutları : Yük.: 10.5 cm. - Gen.: 53.0 cm.

Bulunduğu Müze : Adana Bölge Müzesi

Yayınlandığı Yer : Taşyürek, O.A. 1975: Res. 9-14.

Tanımı :

Bu tasvirde bir aslan ve boğa avı sahnesi betimlenmektedir. Arabaya iki at koşulduğu anlaşılmaktadır. Dikdörtgenimsi kasanın üst kesimi içe doğru kavislidir. Tekerlek jantında çift çember yer alır. Tekerlek sekiz ispitlidir ve yuvarlak bir tekerlek göbeği vardır. Arabada oklu ve yaylı bir asker ve bir sürücü olmak üzere iki kişi görülmektedir. Avcı tüm Urartu av arabalarında olduğu gibi geriye doğru ok atar durumdadır.

Adı : Savaş Arabası (Levha XXXIII)

Dönemi : Urartu (M.Ö. 8. yy. ortası)

Buluntu Yeri : Satın Alma

Malzemesi ve Cinsi : Bronz, Miğfer

Boyutları : Belirtilmemiş

Bulunduğu Müze : Gaziantep Müzesi (Env. No: 64.3.1973)

Yayınlandığı Yer : Taşyürek, O.A. 1974: Fig. 1

Tanımı :

Burada savaşa giden arabalar betimlenmiştir. Atların başlarında süslemeler yer alır. Dikdörtgenimsi araba kasasının arka üst ucu yüksek ve yuvarlatılmıştır. Kasanın kenar bordürleri kalındır. Kasanın üst kenarı içe doğru kavislidir. Kasanın arkasında mızrak görülür. Tekerlek altı ispitli ve tek çemberlidir. Arabada atları dizginlerinden tutan sürücü ve yanında selam veya saygı pozisyonunda duran savaşçı olmak üzere iki asker yer alır.

Adı : Av Arabası (Levha XXXIV)

Dönemi : Urartu (M.Ö. 7. yy. sonları)

Buluntu Yeri : Satın Alma

Malzemesi ve Cinsi : Bronz, Kemer

Boyutları : Yük.: 5.5 cm. - Gen.: 7.3 cm.

Bulunduğu Müze : Adana Bölge Müzesi (Env. No: 19.1.1972)

Yayınlandığı Yer : Taşyürek, O.A. 1975: Res. 41; Taşyürek, O.A. 1977: Res. 16

Tanımı :

Arabaya iki at koşulmuştur. Atların başlarında ve vücutları üzerinde yine çeşitli süslemeler yer almaktadır. Araba kasası dikdörtgenimsidir. Kasanın kenar bordürleri kalındır. Kasanın üst kısmı ise içe doğru kavislidir. Tekerlek jantında çift çember yer alır. Altı ispitlidir.

Adı : Av Arabası (Levha XXXV)

Dönemi : Urartu (M.Ö. 7. yy. sonu)

Buluntu Yeri : Satın Alma

Malzemesi ve Cinsi : Bronz, Kemer

Boyutları : Yük.: 12.7 cm. - Gen.: 15.7 cm.

Bulunduğu Müze : Adana Bölge Müzesi (Env. No: 1124)

Yayınlandığı Yer : Taşyürek, O.A. 1975: Res. 38-40.

Tanımı :

Burada aslan ve boğa avı betimlenmektedir. Arabaya iki at koşulmuştur. Atların başları ve omuzları zengin şekilde süslenmiştir. Arabanın kasası dikdörtgenimsi olup kenarları bezeli bir bordür ile çevrilidir ve üstü yuvarlak bezemelerle bezenmiştir. Kasanın üst kenarı içe doğru kavislidir. Sekiz ispitli tekerleğin lastiği kalındır ve tekerlek göbeği yuvarlaktır. Arabada sürücü ve geriye doğru ok atan oklu yaylı bir avcı olmak üzere iki asker görülür. Askerler yine tipik olarak sivri başlıklıdır. Bu av sahnesi Arin-Berd ve Kayalıdere Kemerleri üzerindeki av sahneleri ile benzeşmektedir.

Adı : Savaş Arabası (Levha XXXVIa)

Dönemi : Urartu, I. Argişti (M.Ö. 786-764)

Buluntu Yeri : Karmir-Blur

Malzemesi ve Cinsi : Bronz, Miğfer

Boyutları : Belirtilmemiş

Bulunduğu Müze : Armenian Historical Museum

Yayınlandığı Yer : Azarpay, G. 1968: Lev. 10-13; Calmeyer, P. 1986: Lev. 1; Van Loon, M.N. 1966: Lev. 29; Piotrovskii, B.B. 1967: Fig. 20.

Tanımı :

Arabaya iki at koşulmuştur. Atların başlarında ve boyunlarında süslemeler yer almaktadır. Arabada, sivri başlıklı iki asker bulunmaktadır. Arabanın kasası oldukça küçük ve dikdörtgenimsidir. Kenar bordürleri nokta bezelidir. Tekerlek jantında çift çember yer alır. Tekerleğin lastiği kalındır. Yuvarlak tekerlek göbeğinden çıkan sekiz ispit görülür. Kasanın arkasında mızrak yer alır.

Adı : Savaş Arabası (Levha XXXVIb)

Dönemi : Urartu (M.Ö. 8. yy.)

Buluntu Yeri : Satın Alma

Malzemesi ve Cinsi : Bronz, Kemer

Boyutları : Yük.: 4.3 cm. - Gen.: 4.9 cm.

Bulunduğu Müze : Adana Bölge Müzesi (Env. No: 2.10.1973)

Yayınlandığı Yer : Taşyürek, O.A.1975: Res. 37.

Tanımı :

Arabanın yalnızca tekerleği görülmektedir. Arabanın arkasında tipik Urartulu bir süvari yer alır. Tekerlek jantı çift çemberlidir. Yuvarlak tekerlek göbeğinden sekiz adet ispit çıkmaktadır. Kasanın arkasında hemen hemen tüm Urartu arabalarında olduğu gibi dikine duran bir mızrak karşımıza çıkar.

Adı : Savaş Arabası (Levha XXXVII-XXXVIIIa)

Dönemi : Urartu, II. Sardur (M.Ö. 760-743)

Buluntu Yeri : Karmir-Blur

Malzemesi ve Cinsi : Bronz, Miğfer

Boyutları : Belirtilmemiş

Bulunduğu Müze : Armeinan Historical Museum

Yayınlandığı Yer : Barnett, M.R.D. 1952: Fig. 15; Calmeyer, P. 1986: Lev. 2; Van Loon, M.N. 1966: Lev. 28-29; Piotrovskii, B.B. 1967: Lev. 16-17; Piotrovskii, B.B. 1969: Lev. 93-95.

Tanımı :

Arabaya iki at koşulmuştur. Atların başlarında ve boyunlarında süslemeler yer almaktadır. Arabada sivri başlıklı biri eli kırbaçlı sürücü, diğeri selam verir pozisyonda olan iki kişi görülür. Tekerlek çift çemberli ve sekiz ispitlidir. Dikdörtgen kasanın arkasında, ucuna bağlı bir bez veya flama olan bir mızrak yer almaktadır. Tasvirlerin durumuna bakıldığında burada bir törene veya savaşa gidiş sahnesinin betimlendiği anlaşılmaktadır.

Adı : Av Arabası (Levha XXXVIIIb)

Dönemi : Urartu (M.Ö. 8. yy. ortası - 7. yy. başı)

Buluntu Yeri : Satın Alma

Malzemesi ve Cinsi : Bronz, Kemer

Boyutları : Yük.: 13.0 cm. - Gen.: 100.0 cm.

Bulunduğu Müze : Les Arcs, Ebnöther Collection

Yayınlandığı Yer : Kellner, H.J. 1991: Fig. 2.

Tanımı :

Arabaya iki at koşulmuştur. Atların başında süslemeler yer almaktadır. Arabada sivri başlıklı bir sürücü ve geriye doğru ok atan bir avcı olmak üzere iki asker yer alır. Tekerlek kasanın arkasına doğru takılmıştır ve oldukça büyük ve kalındır. Altı ispitlidir. Dikdörtgenimsi kasanın üst kenarı hafif içe doğru kavislidir ve kasanın her iki üst ucu yukarıya doğru kalkıktır.

Adı : Savaş Arabası (Levha XXXIX)

Dönemi : Urartu, II. Sardur (M.Ö. 764-735)

Buluntu Yeri : Karmir-Blur

Malzemesi ve Cinsi : Bronz, Okluk

Boyutları : Belirtilmemiş

Bulunduğu Müze : Armenian Historical Museum

Yayınlandığı Yer : Azarpay, G. 1968: Fig. 21; Özgen, E. 1983: Fig. 9; Piotrovskii, B.B. 1969 : Lev. 85-86.

Tanımı :

Arabaya iki at koşulmuştur. Atların boyunlarında kalın bir boyun kayışı yer alır. Atların başında yelpaze şeklinde, boynunun arkasında ise çiçek veya tüy şeklinde süslemeler yer almaktadır. Kasa dikdörtgenimsidir. Kenar bordürleri kalındır. Tekerlek jantında çift çember yer almaktadır. Altı ispitli tekerleğin göbeği yuvarlaktır. Arabada iki kişi yer alır. Arabanın önünde kolunda kalkan taşıyan bir süvari görülür.[480]

Adı : Av Arabası (Levha XL)

Dönemi : Urartu (M.Ö. 7. yy.)

Buluntu Yeri : Satın Alma

Malzemesi ve Cinsi : Bronz, Kemer

Boyutları : Yük.: 14.5 cm. - Gen.: 11.2 cm.

Bulunduğu Müze : Anadolu Medeniyetleri Müzesi (Env. No: 42.19.94)

Yayınlandığı Yer : (İlk defa bu tezde yayınlanmaktadır)

Tanımı :

Kemer kırık olduğundan arabanın kasası görülememektedir. Fakat teknik ve tasvir özellikleri açısından Adana Müzesinde bulunan av arabalarına benzediğini düşünmekteyim. Atların başlarında ve boyunlarında süslemeler yer almaktadır.

[480] Mongait, A. 1959: s. 228.

Adı : Av Arabası (Levha XLI)

Dönemi : Urartu (M.Ö. 8. yy.)

Buluntu Yeri : Satın Alma

Malzemesi ve Cinsi : Bronz, Miğfer

Boyutları : Yük.: 2.75 cm. - Çap: 18.3-22.7 cm.

Bulunduğu Müze : P.S. Munich. (Env. No: 1971.1782)

Yayınlandığı Yer : Calmeyer, P. 1991: Fig. 14

Tanımı :

Miğfer üzerinde bir keçi avı sahnesi yer alır. Eserin yıpranmış olmasından dolayı kasa ve tekerlek yapısı tam olarak anlaşılmamaktadır. Ancak büyük ve kalın bir tekerlek görülmektedir. Kasa da muhtemelen dikdörtgen planlıdır. Arabanın üzerinde iki kişi yer almaktadır.

Adı : Av Arabası (Levha XLII)

Dönemi : Urartu (M.Ö. 8. yüzyıl sonu - 7. yüzyıl başı)

Buluntu Yeri : Satın Alma

Malzemesi ve Cinsi : Bronz, Kemer

Boyutları : Belirtilmemiş

Bulunduğu Müze : (Schimmel Koleksiyonu) Metropolitan Museum of Art, New York.

Yayınlandığı Yer : Muscarella, O.W. 1974: s. 132, 133; Özgen, E. 1983: Fig. 14.

Tanımı :

Bu kemer üzerindeki çeşitli arabalara süslenmiş iki at koşulmuştur. Tekerlek çift çemberli ve altı ispitlidir. Bu arabalarda sürücü dahil iki kişi bulunur. Askerler sivri başlıklı, kısa etekli, kısa kollu bir elbise giymektedirler.

Adı : Av Arabası (Levha XLIIIa)

Dönemi : Urartu (M.Ö. 7. yy. sonları)

Buluntu Yeri : Satın Alma

Malzemesi ve Cinsi : Bronz, Kemer

Boyutları : Belirtilmemiş

Bulunduğu Müze : Adana Bölge Müzesi

Yayınlandığı Yer : Taşyürek, O.A. 1975: Res. 13-15.

Tanımı :

Arabaya iki at koşulmuştur. Dikdörtgenimsi olan kasanın ön üst kenar ucu daha yüksek ve sivri olup arkaya doğru alçalarak inmektedir. Tekerlek sekiz ispitlidir. Bu kemer üzerinde yine karemsi, her iki üst ucu yukarıya doğru yüksek, sivrileşmiş olan üst kısmı içe doğru kavisli ikinci bir kasa tipi daha görülür. Her iki arabada birisi oklu ve yaylı, diğeri atları dizginlerinden tutan eli kırbaçlı bir sürücü olmak üzere iki kişi görülür. Her iki araba tipinin tekerlekleri üzerinde kelepçeler görülür.

Adı : Savaş Arabası (Levha XLIIIb)

Dönemi : Urartu (M.Ö. 8. yy.)

Buluntu Yeri : Giyimli

Malzemesi ve Cinsi : Bronz, Kemer

Boyutları : Belirtilmemiş

Bulunduğu Müze : Belirtilmemiş

Yayınlandığı Yer : Taşyürek, O.A. 1977: Res. 14.

Tanımı :

Arabaya iki at koşulmuştur. Kasa geriye doğru yukarı kalkık öne doğru eğik, üst kenarı hafif içe doğru kavisleşmiş dikdörtgenimsi bir kasadır. Kasanın arkasında bir mızrak bulunur. Sekiz ispitli tekerleğin jantında çift çember yer alır. Arabada biri sürücü diğeri selam veren pozisyonda olmak üzere iki kişi yer alır. Arabaların arkasında süvariler betimlenmiştir.

Adı : Av Arabası (Levha XLIVa)

Dönemi : Urartu (M.Ö. 8. yy. sonu - 7. yy. ortası)

Buluntu Yeri : Satın Alma

Malzemesi ve Cinsi : Bronz, Kemer

Boyutları : Belirtilmemiş

Bulunduğu Müze : Zürih Müzesi

Yayınlandığı Yer : Bretschneider, J. 1994: Lev. 1a-c

Tanımı :

Arabaya iki at koşulmuştur. Atların başlarında süslemeler yer alır. Dikdörtgenimsi kasanın üst kenarı içe doğru kavisli, arka üst ucu ise yüksek ve yuvarlatılmıştır. Kasanın arkasında bayraklı bir sopa veya mızrak yer almaktadır. Tekerlek oldukça büyük ve kalındır. Tekerlek çift çemberlidir. Yuvarlak tekerlek göbeğinden sekiz ispit çıkmaktadır. Tekerlek kasanın arka kısmına yakın takılmıştır. Atların kuyrukları yine tipik olarak taralıdır. Arabada atları dizginlerinden tutan, kırbaçlı bir sürücü ve silahsız bir asker olmak üzere iki kişi yer alır.

Adı : Savaş Arabası (Levha XLIVb)

Dönemi : Urartu (M.Ö. 786-764)

Buluntu Yeri : Karmir-Blur

Malzemesi ve Cinsi : Miğfer, Bronz

Boyutları : Belirtilmemiş

Bulunduğu Müze : Armeian Historical Museum Erevan

Yayınlandığı Yer : Chahin, M. 1987: Fig. 1.

Tanımı :

Arabayı oldukça süslü iki at çekmektedir. Arabada sivri miğferli, sakallı, uzun elbiseli, pelerinli ve yine sivri miğferli sakalsız mızraklı olmak üzere iki kişi yer alır. Tekerlek sekiz ispitlidir. Arabanın kasası kare şeklindedir.

Adı : Savaş Arabası (Levha XLIVc)

Dönemi : Urartu (M.Ö. 9. yy.)

Buluntu Yeri : Ermenistan

Malzemesi ve Cinsi : Araba Konstrüksiyonu

Boyutları : Belirtilmemiş

Bulunduğu Müze : Belirtilmemiş

Yayınlandığı Yer : Gropp, G. 1981: Lev. 14

Tanımı :

İki atın koşulduğu bir arabadır. Tekerlek altı ispitlidir. Tekerlek göbeğinde dingili tutan bir dingil çivisi yer alır. Araba okuna bağlı kavisli bir boyunduruk yer alır.

5.3. Frig

Adı : Savaş Arabası (Levha XLV-XLVIIa)

Dönemi : Frig III (M.Ö. 8. yy. sonu - 7. yy. başı)

Buluntu Yeri : Gordion,Tümülüs P

Malzemesi ve Cinsi : Bronz, Araba Modeli

Boyutları : Gen.: 16.0 cm

Bulunduğu Müze : Anadolu Medeniyetleri Müzesi (Env. No: 145.15.16)

Yayınlandığı Yer : Mandadori, A. 1987: Fig. 189; Prayon, F. 1987: Lev. 21; Young, S.R. 1981: Fig. 13-15.

Tanımı :

Arabaya dört at koşulmuştur. Dikdörtgenimsi kasa öne doğru eğik olup yüksek olan arka üst ucu yuvarlatılmıştır. Tekerlek jantı iki çemberlidir. Tekerlek göbeği yuvarlaktır. Altı ispitlidir. Atlarda süsleme görülmez.

Adı : Av Arabası (Levha XLVIIb)

Dönemi : Frig III (M.Ö. 550)

Buluntu Yeri : Gordion, Akropolis

Malzemesi ve Cinsi : Pişmiş toprak, Ortostad

Boyutları : Belirtilmemiş

Bulunduğu Müze : İstanbul Arkeoloji Müzesi

Yayınlandığı Yer : Van Loon, M.N. 1991: Fig. 16; Prayon, F. 1987: Lev. 37/a

Tanımı :

Burada keçi veya geyik avı sahnesi betimlenmiştir. Arabaya tek at koşulmuş görünmektedir. At oldukça sadedir. Kasanın üst kenarı içe doğru kavisli, arkadan öne doğru yükselen dikdörtgen bir şekil gösterir. Tekerlek göbeği yuvarlaktır. Tekerlek sekiz ispitlidir. Arabanın üzerinde oklu, yaylı bir avcı ve arkasında da bir asker olmak üzere iki kişi görülür.

6. SONUÇ

M.Ö. I. Binin ilk yarısında Anadolu tasvir sanatında savaş veya av sahneleri en çok sevilen konular arasında yer almaktadır. Bu çağda savaş, avlanma veya sabit bir yükü veya ayakta duran kişileri taşıma amacı ile kullanılan iki tekerlekli arabalara ait tasvirler, o ülke halklarının sanatsal geleneklerine göre, bazen birbirinden farklı olan çeşitli materyal ve objeler üzerinde görülmektedir. Bu tasvirler çoğunlukla kaya kabartmaları, mühür ve mühür baskıları, bronz kemerler, miğferler, okluklar, gümüş veya bronz kaplar, pişmiş toprak levhalar ve fildişi eserler üzerinde yer almaktadır. Ayrıca kazılarda buluntu olarak da gerçek arabalar veya araba modelleri, arabalara ve at koşum takımlarına ait teçhizat ele geçmiştir.

Bu çağ arabalarının kasa, tekerlek, dingil gibi aksamları; çekiliş, koşumlama ve kontrol mekanizmaları olmak üzere işlevsel özellikleri ve koşum takımları ve süslemeleri çeşitli devletlere göre ve ayrıca tarihsel gelişim süreci içerisinde az da olsa bazı farklılıklar göstermektedir. Bu çağ arabalarının kasalarına bakıldığında M.Ö. 9. yüzyıl Geç Hitit ve M.Ö. 9. yüzyıl ile 8. yüzyılın ilk yarısındaki Erken Dönem Urartu arabalarının, birbirleri ile ve çağdaşları olan M.Ö. 9. yüzyıl Asur arabaları ile çok yakın benzerlikler taşıdıkları görülür. M.Ö. 9. yüzyıl ile 8. yüzyıl ve sonrası arasında da bu özelliklerde bazı farklılıklar ve gelişmeler gözlenir. M.Ö. 9. yüzyıl Anadolu arabalarının kasası "D" biçimli bir taban planına sahip dikdörtgenimsi kasalardır. Urartu araba kasaları her zaman "D" taban planlı iken, Geç Hitit kasaları M.Ö. 8. yüzyıldan itibaren Asur kralı III. Tiglat-Pileser'in (M.Ö. 745-727) Kuzey Suriye'yi işgali sonucundaki kültür etkileşimi ile dikdörtgen taban planlı olarak yapılmaya başlar. M.Ö. 8. yüzyıla tarihlenen Frig arabası buluntusu da dikdörtgen taban planlı bir kasaya sahip iken, M.Ö. 6. yüzyıla tarihlenen ve yegâne Frig arabası tasviri olan arabanın kasası "D" taban planlıdır ve kasanın ön kısmı yüksek olup Batı Anadolu'nun "Önü Yüksek" ve "D" taban planı arabalarını anımsatır. Bu tasvir Frigler'in doğuda yenilgiye uğradıktan son-

ra daha çok batı sınırlarına çekildikleri ve komşuları olan İoan ve Lidya kültürünün kısmen etkisinde kaldıklarının bir kanıtıdır.

M.Ö. 9. yüzyıl Anadolu arabalarının yan panellerinin üst kenarı hemen hemen düz iken, M.Ö.9. yüzyıl Asur kasalarının arka üst ucu yuvarlaktır. M.Ö. 8. yüzyılda ise Asur'dakilere benzer bir şekilde Urartu ve Geç Hitit kasalarının da arka üst ucu "tümsek" şeklinde yuvarlatılmıştır ve üst kenarları hafifçe içe doğru kavislidir. Tüm Önasya ülkelerinde kasaların yan panellerinin yüksekliği, tasvirlerde de açıkça görüldüğü üzere, arabada duran kişilerin kalça hizasındadır. Bu yan paneller ya bir bordür veya metal diskler veya çeşitli motiflerle zengin şekilde süslenmiştir. Hatta kasaların tümden desenli metal ile kaplanmak suretiyle daha da sağlamlaştırılarak zırhlı bir araç haline getirildiği ileri sürülebilecek bir varsayımdır. Anadolu ve Asur arabalarında ahşap kasa tabanı halı ile kaplı iken, çağdaşı Mısır, Kıbrıs ve Kıta Yunanistan'da ip ve sicimlerle örülü hafif bir materyalle kaplandığı tasvirlerden de anlaşılmaktadır.

M.Ö. 9. ve 8. yüzyıl Urartu ve Geç Hitit kasalarının arka üst köşesinde açık bir tutamak yer alırken, M.Ö. 9. yüzyılda Asur kasalarının ön kısmında kapalı bir halka şeklinde, M.Ö. 8. yüzyılda ise püskül şeklinde bir tutamak bulunmaktadır. Urartu, Geç Hitit ve çağdaşları Asur araba kasalarının arka sağ köşesinde meyilli bir mızrak, arka ortasında ise M.Ö. 9. yüzyılda Asur'da, M.Ö. 8. yüzyıldan itibaren ise Urartu ve Geç Hitit arabalarında bazen bir kalkan asılı durmaktadır. Ancak bu mızrak ve kalkan M.Ö. 8. yüzyıldan itibaren Asur arabalarında görülmemeye başlar. M.Ö. 9. yüzyıl Asur geleneği olan kalkanın, Anadolu'da M.Ö. 8. yüzyılda görülmesi güçlü bir Asur etkisinin kanıtıdır. Anadolu ve diğer Önasya ülkelerinde araba kasalarının arkasının girişi kolaylaştırmak için açık bırakılmasına karşın, aynı dönemde Kıbrıs/Salamis'te ele geçen bir yük arabasının arkasının iki yan tarafa çivilerle tutturulan bir kalas ile kapatıldığı görülmektedir. M.Ö. 9. yüzyıl Geç Hitit araba kasalarının yan panelinde, Asur arabalarında da görüldüğü üzere, çapraz duran bir okluk yer alırken; Urartu araba tasvirlerinde okluk görülmez. Kanımca Urartular'da bu okluk kasanın ön iç kısmında yer alıyor olabilir ve dolayısı ile tas-

virlerde betimlenmemiş olabilir. Çünkü savaş arabalarında oklar kesinlikle kullanılmakta ve ayrıca Urartu ok torbası tasvirleri de çeşitli objeler üzerinde yer almaktadır. M.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısında Asur arabalarında ve Geç Hitit Sakçagözü arabasında (M.Ö. 7. yüzyıl) oklukların kasanın ön kısmında yer almaya başlamasının, okların savaşçılar tarafından daha kolay alınmasını sağladığı; dolayısı ile teknik bir gelişmeyi işaret ettiği kanısındayım.

M.Ö. I. Binin ilk yarısında Anadolu tasvir sanatında görülen iki tekerlekli taşıt araçları olan arabaların tekerlekleri ise farklı bölgelere ve tarihi dönemlere göre az da olsa bazı farklı özellikler sergiler. Tasvirlere bakıldığında ve ele geçen buluntuların ışığında M.Ö. I. Binin ilk yarısında Anadolu araba tekerleklerinin ispitli olup ispit sayısının altı ile sekiz arasında değiştiği görülür. Ancak çoğu kez sekiz ispitli tekerlekler tercih edilmiştir. Tarihsel gelişime bakıldığında, M.Ö. 9. yüzyıl Urartu, Geç Hitit, Frig ve Asur tekerleklerinin önce altı ispitli iken, M.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sekiz ispitli tekerlekler olarak yapıldığı görülür. Geç Hititler'de ve Urartular'da bazen altı ile sekiz ispitli orta büyüklükte tekerlekler eş zamanlı olarak daha sonraki dönemlerde de bir arada kullanılırken, Asur'da III. Tiglat-Pileser'den (M.Ö. 745-727) sonra altı ispitli tekerlek tamamen kullanımdan kalkmıştır. Kıbrıs ve Akamenid arabalarında kullanılan on ispitli tekerlekler ise Anadolu arabalarında görülmez. Kanımca tekerlek çapının artması ile doğru orantılı olarak ispit sayısı da artmaktadır. Nitekim M.Ö. 9. yüzyılın altı ispitli tekerleklerinin çapı, M.Ö. 8. yüzyılın sekiz ispitli tekerleklerine kıyasla, tasvirlerde açıkça görüldüğü üzere, daha küçüktür. Daha büyük çaplı tekerlek yapımı M.Ö. 8. yüzyıl Urartu kasalarının üç kişiyi, hatta Asur kasalarının dört kişiyi de barındıracak şekilde daha büyük boyutta yapılabilmelerini olanaklı kılmıştır. Aslında Anadolu tasvirleri orta büyüklükte tekerleklerdir. Geç Hitit, Urartu ve Frigler'e ait gerek altı gerekse sekiz ispitli tekerleklerin jantında, bir kaç istisna dışında, içteki ince, dıştaki kalın olmak üzere ahşaptan iki çember ve dışında deriden yapılmış bir lastik yer alır. Ancak M.Ö. 9. yüzyıla tarihlenen Urartu ve Geç Hitit araba tasvirlerinde çoğu kez tekerlek ahşaptan kalın

tek bir çemberden oluşur gösterilmektedir ve dışında belki de deriden bir lastik yer almaktadır. Tekerlek göbeğinde ise M.Ö. 9. yüzyılda sade, daha sonraları dekorasyonlu, genelde yuvarlak biçimli dingil kapağı ve ortasındaki dingil çivisinin başı görülmektedir. Ele geçen Urartu dingil kapakları dekorasyonları ve kral yazıtlı olmaları açısından diğer kültürdekilere kıyasla büyük önem taşımaktadır. Tasvirlerde kral Menua'dan (M.Ö. 810-786) itibaren Urartu dış tekerlek çemberlerinin kavislendirilmiş iki adet kereste parçasından yapıldığı ve birbirine iki adet kelepçe ile tutturulduğu görülmektedir. Geç Hitit ve Frig tekerleklerinin dış çemberinin segmentleri ise gösterilmemiştir. Çağdaş Asur tekerleklerinin dış çemberleri ise üçten altıya kadar değişen sayıda segmentten yapılmıştır ve M.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısından itibaren iki çift kelepçe, segmentleri bir arada tutmak için kullanılmıştır. Bu durumda bu günkü bilgilerimize göre Önasya'da tekerlek kelepçelerinin ilk kez Urartular tarafından kullanıldığı ileri sürülebilir.

M.Ö. I. Binin ilk yarısında Anadolu ve tüm Önasya ülkelerinde kullanılan arabaların dingilleri ise sabittir ve üzerlerinde dönen tekerleklerle hareket etmektedir. M.Ö. II. Binin ikinci yarısına ait Hitit arabalarında dingilin, kasanın tabanının alt orta kısmından biraz önde yer aldığı ve M.Ö. I. Binin başlangıcındaki (M.Ö. 9. yüzyılda) Geç Hitit araba tasvirlerinde bu geleneğe kısmen uyularak dingilin kasanın tabanının alt orta kısmına tutturulduğu görülür. M.Ö. I. Binin ilk yarısında Urartu, Frig ve çağdaşları Asur arabalarında ise dingil her zaman araba kasasının en arka kısmında yer alır. M.Ö. 8. yüzyıldan itibaren Geç Hitit kent devletleri arabalarında da, Asur'un Suriye'yi işgali sonucundaki etkilenme nedeniyle, dingilin diğer Anadolu kültürlerinde olduğu gibi, kasanın en arka alt kısmına yerleştirildiği görülür. Kanımca dingilin kasanın arka kısmında yer alması aracın dengesini daha iyi sağlayacağından, daha ileri bir tekniktir.

Arabaların çekilişi ile ilgili sistemde ise Anadolu dahil Önasya ülkelerinde merkezi konumlu tek oka sahip arabalar, "Y" biçimli oka sahip arabalar ve ayrıca Anadolu dışında Kıbrıs ve Akamenidler'e ait iki oklu arabalar olmak

üzere bu çağda üç çeşit araba oku kullanılmıştır. "Y" biçimli araba okları her zaman Geç Hitit, Urartu ve Frig arabalarında, ayrıca Asur arabalarında kullanılmıştır. Ancak M.Ö. 7. yüzyılda sadece Asur'da merkezi konumlu tek bir araba okuna dönüldüğü görülmektedir. Geç Hitit ve Urartu tasvirlerinde araba oklarının dikdörtgen kesitli olduğu ve Asur'da olduğu gibi ekseriya desenli metal ile kaplandığı görülür. Ancak Mısır Yeni Krallık döneminden (M.Ö. 1570-1070) günümüze kalan araba okları, Geç Bronz Çağı araba oklarında da görüldüğü üzere, okun araba kasasının altında kalan kısmı da dahil, deri veya meşin ile sarılarak bağlanmaktaydı. Bu bağlama geleneği M.Ö. I. Binde Anadolu dahil Önasya ülkelerinde görülmezken, M.Ö. 8.-6. yüzyıl Kıta Yunanistan araba oklarında kullanılmıştır. Kanımca Anadolu arabalarında olduğu gibi okların tümden metalle kaplanması okun sağlamlığını artırıcı etkisi nedeniyle daha ileri bir tekniktir.

M.Ö. I. Binin ilk yarısında Anadolu dahil bazı Önasya ülkelerinde araba okunu destekleyen bazı elemanlar da kullanılmıştır. Bu destekleyici elemanlardan olan dikey konumlu bir ok desteği (veya göğüs siperi askısı) "Y" biçimli Urartu, Geç Hitit ve Asur araba oklarının her bir kolunu kasanın ön göğüs siperinin ortasına yakın yere bağlamakla oku sağlamlaştırıcı işlev görmektedir. Ancak Urartu arabalarında bazen dikey değil, diagonal olarak yerleştirilmiştir. Bu dikey konumlu ok desteği çağdaş Kıta Yunanistan ve Batı Anadolu kent devletleri arabalarında görülmez. İkinci bir destek elemanı da M.Ö. 9. ve bazen 8. yüzyıl Urartu, Geç Hitit ve Asur araba tasvirlerinde araba okunun ucunu destekleyen ve hızlı gidişlerde veya aşırı yüklenmede kasa iskeletinin ön kısmının araba okundan uzaklaşmasını önleyen ve ekseriya dekore edilmiş yaklaşık oval biçimli olup kasanın ön göğüs siperinin üst köşesinden öne doğru boyunduruk okunun ucuna uzanan ok ucu destek çubuğudur. Bu çubuk, "üst araba oku" olarak da tanımlanmıştır. Bu eleman Geç Hititlerce kullanılmaya devam ederken, Asur'da III. Tiglat – Pileser'den (M.Ö. 745-727) sonra kullanılmamıştır ve yerini aynı konumdaki bir çubuk veya kösele şerit almıştır. Ancak M.Ö. 8. yüzyılın

ikinci yarısından itibaren bazı Geç Hitit kabartmaları ve ayrıca M.Ö. 8. yüzyıl Kıta Yunanistan tasvirleri ile M.Ö. 6. yüzyıla ait Frig araba tasviri de basit bir çubuğun veya kösele bir şeridin aynı işlevi görmek üzere kullanıldığını gösterir. Diğer bir araba oku destek elemanı da Anadolu dahil tüm Önasya ülkelerinde kullanılan ve araba okunu araba kasasının ön kısmının iki yan tarafına bağlayan, dolayısı ile okun yanlara doğru kaymasını önleyen iki adet kuşaktır.

M.Ö. 9. yüzyıl ile M.Ö. 8. yüzyılın erken safhasında Urartu arabalarının araba okunun ucunda tek tarafı kapalı silindir biçimli araba oku uçları kullanılmıştır. Ayrıca Erzincan yakınındaki Altıntepe mezarlarında ve Karmir-Blur kazılarında bir at kafası biçiminde tek parça olarak dökümü yapılmış araba oku uçları da bulunmuştur. Bu hayvan biçimindeki araba oku uçlarının orijini kesinlikle saptanamamakla birlikte, Taranskafkasya'da yaygın bir uygulama olması; bazı Urartu savaş arabalarının Bronz Çağı Transkafkasya ve Kafkasya araba tiplerinin bazı arkaik özelliklerini de benimsediklerini göstermesi açısından ilginçtir.

Koşum atlarının arabaya koşulması ile ilgili sistem ise M.Ö. I. Binin ilk yarısında zaman içerisinde gelişme göstermiş ve bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu çağda Anadolu dahil tüm Önasya'da, Kıta Yunanistan ve Ege adalarında iki veya dört atla çekilen arabalar kullanılmaktaydı. Anadolu'da Urartu arabaları, bir örnek hariç, her zaman iki atla çekilir gösterilirken, Frig arabalarının, çağdaşı Asurlulara ve Keldanilere ve Doğu Akdeniz ülkelerine (Kıbrıs, Yunanistan) ait arabalar gibi, dört atla çekildikleri görülür. Geç Hitit arabalarının tek atlı olarak betimlenmesine karşın, diğer kanıtlar iki atla çekildiklerini gösterir. Anadolu tasvirlerinde üç atlı arabalar görülmezken, Asur'da M.Ö. 9. yüzyılda, Kıta Yunanistan'da ise M.Ö. 8. yüzyılda üç atlı arabalar da betimlenmiştir. Ancak diğer kanıtlar gerçekte bu arabaların dört atla çekildiğini göstermektedir. Önemle belirtmek gerekir ki M.Ö. I. Binin ilk yarısında M.Ö. 9. yüzyıl ile erken M.Ö. 8. yüzyılda arabalar iki veya dört atla çekiliyor olsa da, her koşul altında, bu atlardan sadece ikisi boyunduruğa koşulmaktadır. Ancak M.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısından itiba-

ren kullanıma giren ve her hayvanın boynu için üzerinde bir kavis bulunan sabit boyunduruk tipi, dört atın da boyunduruğa koşulmasını olanaklı kılmıştır. Bu yeni boyunduruk tipi hayvanların düzgün ve uyumlu adım atmasına ve ayrıca çekiş gücünün artmasına yardımcı olduğundan, M.Ö. 9. yüzyıl boyunduruklarının kullanıldığı koşumlamaya göre daha gelişmiş bir koşumlama sistemi olduğu açıktır. M.Ö. 9. yüzyıl Anadolu ve diğer Önasya arabaları boyundurukları ise bir birine benzer şekilde olup ince kavisli, yukarıya doğru kıvrık uçlara sahip ahşap boyunduruklardır ve uçlarında kuş, ördek, boğa gibi hayvan başı süslemeleri yer alır. Ancak Kargamış kabartmaları üzerindeki bir Geç Hitit arabası tasvirindeki boyunduruğun uçlarının diğer Anadolu kültürlerindeki gibi yukarıya doğru kıvrık değil, M.Ö. 13. yüzyılda Kafkasya'da kullanılan boyunduruklar gibi aşağıya dönük olması tek farklı örnektir. M.Ö. 9. yüzyıl ile M.Ö. 8. yüzyılda bu hayvan başı süslemelerinden başka boyunduruk üzerinde yer alan bir elaman da bronzdan yapılmış dekorasyonlu yelpaze biçimli objelerdir. M.Ö. 8. yüzyılın geç safhasında ise boyunduruğun uçlarında hayvan başı süslemeleri değil, kapaklı bir kutu biçiminde iki parçadan yapılmış dekorasyonlu objeler yer almakta ve tüm Önasya'da yaygın olarak kullanılmaktadır. Hayvan başı ve yelpaze biçimli süslemelerin boyunduruğa mı yoksa boyunduruk okunun ucuna mı takıldığı kesin olarak anlaşılamamaktadır. Anadolu dahil tüm Önasya ülkelerinde M.Ö. II. Binin sonu ile M.Ö. I. Binin ilk yarısında boyunduruğu destekleyerek sağlamlaştıran ve kösele şerit veya ipten yapılmış iki adet boyunduruk kuşağı da yaygın olarak kullanılmaktadır.

Geç Bronz çağından başlayarak M.Ö. 9. yüzyıl ve hatta M.Ö. 8. yüzyılın ilk yarısında Önasya ve Doğu Akdeniz ülkelerinde önemli bir koşumlama elemanı olan "boyunduruk semerleri" atların boyunduruğa koşulması amacı ile kullanılmaktaydı. M.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısında sabit boyunduruk tipinin kullanıma girmesi ile boyunduruk semerleri işlevini yitirmiş ve terkedilmiştir. Atların boyun kayışı, göğüs kayışı ve karın kayışından (kolan) oluşan koşum kayışları ise koşumlama sisteminin

bir parçası olup göğüs kayışı ve kolan, koşum hayvanlarını boyunduruğa bağlayan koşum takımlarını yerlerinde tutma işlevi görmekteydi.

Bu çağda Anadolu ve diğer Önasya ülkelerdeki hem koşum hem de binek atları gemden, başlıktan ve dizginlerden oluşan bir sistemle kontrol altına alınıp yönetilmekte idi. Bu çağ gemleri yanaklıklı hafif gemler olup M.Ö. II. Binin sonlarındaki gemlere benzemekle birlikte çok daha çeşitlidir. Urartular'da yanaklıksız gemler de kullanılmıştır. Urartu gemlerinin çoğunun kral yazıtlı olması Önasya gemlerinin tarihlendirilmesi ve sınıflandırılmasına da yardımcı olduğundan önemlidir. M.Ö. 9. ve 8. yüzyıllarda Anadolu dahil Önasya ülkelerinde ve Kafkaslar'da kullanılan gem çeşitleri önemli bir değişikliğe uğramadan M.Ö. 7. ve 6. yüzyıllarda da kullanılmaya devam etmiştir. Anadolu koşum atlarının baş kısmında yer alan kayışlar ise "başlık" elemanları olarak adlandırılmakta ve başlık kayışı, yanak kayışları ve gırtlak kayışından oluşmaktadır. Ayrıca bir kaş bandı ve burun bandı da kullanılmaktaydı. Bu başlık kayışlarının birleştiği yerlerde birleşme noktasındaki kaba görünümü gizlemek için süsleme amacı ile sade veya dekorasyonlu disk biçimli objeler; ayrıca Urartu koşum atlarında İskitlerce de kullanılan domuz dişinden, boynuzdan ve kemikten yapılmış boynuz biçimli veya at ve benzeri hayvan kafası şeklinde objeler kullanılmıştır. Disk biçimli ve çoğu kez ortası dekorasyonlu objeler, başlık kayışları dışında boyun ve göğüs kayışları gibi koşum kayışları üzerinde de görülmektedir. Bu diskler dışında çift olarak yapılan ve sadece koşum atları için kullanılan "omuz süslemeleri" ise süsleme amacı yanında dışta duran atların dizginlerinin içinden geçtiği; dolayısı ile dizginlerin doğru konumda durmasını sağlayan işlevsel amaçlı objelerdir. M.Ö. I. Binin ilk yarısında Anadolu dahil tüm Önasya'da koşum atlarının kontrolünü sağlayan diğer bir eleman olan dizgin sisteminde ise her at için iki adet dizgin tasarlanmıştır. Ancak tasvirlerde bazen at sayısı ile dizgin sayısı uyumlu olarak betimlenmemiştir. Sürücünün her iki elinden çıkan dizginler M.Ö. 9. yüzyılda atın omuzları üzerindeki dizgin halkalarından, M.Ö. 8. yüzyılda ise her atın boynu için bir kavise sahip sabit boyunduruk tipinin kullanıma girmesiyle

boyunduruğun kavislerinin içerisindeki çentikli kısımlarda yer alan halkalardan geçerek gem yanaklıklarına bağlanmaktadır. Dizginlerin doğru konumda durmasını sağlayan bu halkaların boyunduruk üzerinde sabit bir yerde bulunmasının daha güvenli bir kullanım sağladığını düşünmekteyim. Urartu ve Geç Hitit koşum atlarının koşum takımları veya süslemeleri olarak diskler dışında, hem süsleme hem de koruyucu işlev gören göz siperlikleri, alınlıklar, boyunluklar, göğüs plakaları, sorguçlar ve çıngıraklar, at giysileri ve miğferleri olmak üzere kültürlere göre çeşitli biçim ve dekorasyonda yapılmış elemanlar da kullanılmıştır. Tüm bu objelerden sadece Urartular'a ait olanlarının üzerinde kral yazıtlarının bulunması tarihlendirme, sınıflandırma ve kıyaslamaya olanak sağladığından büyük önem taşımaktadır. Göz siperlikleri ve alınlıklar Urartu ve Geç Hititlerce kullanılırken, boyunluklar M.Ö. 9. yüzyılda Anadolu'da sadece Urartular, Anadolu dışında ise Asurlular tarafından hem dekoratif hem de işlevsel amaçla kullanılmıştır. Boyunduruğa bağlanan bu eleman boyunduruğu yerinde tutma işlevi görmekte idi. Zırhlı bir yakalık (boğaz zırhı) görünümündeki dekorasyonlu göğüs plakaları ise Anadolu'da sadece Urartu ve Frigler tarafından, Anadolu dışında ise Asur ve Kıbrıs'ta hem dekoratif hem de koruma amaçlı olarak kullanılmıştır.

M.Ö. I. Binin ilk yarısında Anadolu'da Urartu ve Geç Hititlerde ve çağdaşları Asur ve Kıbrıs'ta hem koşum hem de binek atlarının başının üst kısmında çok çeşitli biçimlerde ve çeşitli materyallerden yapılmış sorguçlar (tepelikler) ve bazen püskül demetlerinden oluşan sorguçların tutturulduğu yarım ay biçiminde içi boş kemerli bir taç biçimindeki objeler süsleme amacı ile kullanılmaktaydı. Tasvirlere bakıldığında bu kültürlere ait sorguçların çok yakın benzerlikler taşıdıkları ve miğfer sorguçlarının da koşum atları sorguçları ile benzer olduğu, ayrıca çeşitli sorguç tiplerinin eş zamanlı olarak da kullanıldığı anlaşılır. Atların boyun veya göğüs kayışlarına hem işlevsel hem de dekoratif amaçla takılan çıngıraklar ise M.Ö. II. Binden itibaren, özellikle M.Ö. I. Binde Önasya ve Doğu Akdeniz ülkelerinde tasvirlerde görülmekte ve çok sayıda buluntu olarak da ele geçmiş bulunmaktadır. Urartular'da kral Menua

dönemine (M.Ö. 810-786) tarihlenen bir çıngırağın Önasya'da bilinen en eski tarihli çıngırak olması, Urartu bölgesinin çıngırakların ana vatanı olduğunun kanıtıdır.

Anadolu'da buluntu olarak ele geçmeyen veya tasvirlerde görülmeyen, ancak Kuzeybatı İran'daki kazılarda ele geçen ve bir kısmının Urartular'a ait olduğu ileri sürülen diğer bir at teçhizatı da savaşlarda atların başını koruma amacı taşıyan at miğferleri veya at başlıklarıdır. Ancak Urartu egemenliğindeki Hasanlu IV yerleşmesinde ele geçen at miğferi ise atın sadece başını değil, tüm yüzünü de örtmekle ve sadece gözlerini açıkta bırakmakla savaşlarda daha etkin bir koruma işlevi görmektedir ve Antik Çağda Önasya'da bilinen en erken tarihli at miğferi olmakla önem taşımaktadır. At giysileri ise Urartular'a ait tek bir araba tasvirinde, Geç Hititler'e ait sadece Sakçagözü araba tasvirinde, Anadolu dışında ise Asur ve Kıbrıs tasvirlerinde de görülmektedir. Dekoratif amaçla kullanıldıkları gibi, tasvirlerde çeşitli motiflerle bezeli görülen bu örtülerin zırhlı bir at elbisesi olabileceğini ve atı koruma işlevi görebileceğini düşünmekteyim.

Arabalardaki çeşitli silahlar ve arabadaki kişilerin taşıdıkları silahlar, genellikle savaş sahnelerinde betimlenen bu arabaların savaş aracı olarak kullanıldıklarını açıkça göstermektedir. M.Ö. II. Binin sonlarından başlayarak Anadolu dahil Önasya ülkeleri arabaları savaşlarda aktif bir rol üstlenmiştir ve savaşlar arabadaki savaşçılar tarafından araba üzerinden yapılmaktaydı. Önasya arabalarının savaşlarda böylesine etkin kullanımına karşın, çağdaşı Kıta Yunanistan ve Batı ile Güneybatı Anadolu arabaları, savaşçıları sadece savaş alanına taşıyan araçlar olup savaşlar arabadan inerek yerde yapılmakla farklılık göstermektedir.

Urartu ve Geç Hitit arabalarının iki kişiyi, M.Ö. 7. yüzyılda ise Urartu arabalarının ender olarak üç kişiyi de barındıran kasaları, hafif ve küçük boyutta olup iki atla çekilebilmesine karşın, Asur araba kasalarının M.Ö. 8. yüzyıldan itibaren dört atı gerektirecek şekilde büyük yapılmasının geçerli bir nedeni olduğunu düşünmekteyim. Şöyle ki; Urartu toprakları, Doğu Anadolu yüksek yaylasının engebeli ve dağlık

bir arazi olmasından dolayı, dört atla çekilen arabalara kıyasla daha küçük kasalı ve daha kolay manevra yapabilme yeteneğine sahip iki atla çekilen arabaların kullanımına daha elverişli idi. Buna karşın, Mezopotamya'nın engebesiz düz ve geniş toprakları daha büyük kasalı olup dört atla çekilen arabaların manevra yapabilmesine olanak sağlamaktaydı. Ayrıca Asur'un bir imparatorluk olması ve devamlı genişleme siyaseti izlemesi daha büyük kasalı ve güçlü olan dört atlı arabaları tercih etmelerinde rol oynamış olabilir. Bu gerçeğe ek olarak dört atlı arabalarda iki kişi yerine dört kişinin yer alabilmesinin, savaşta veya avda arabanın işlevsel gücünü arttırdığı da açıktır. Merkezi Orta Anadolu olan ve çok yüksek dağların bulunmadığı geniş topraklara yayılan Frig'lerin de dört atlı arabalar kullanmasının aynı nedenlerden kaynaklandığı kanısındayım.

Anadolu araba tasvirlerinde özellikle M.Ö. 7. ve 6. yüzyıllarda, savaş sahnelerinin betimlendiği tasvirlerde zaman zaman ağır zırhlı süvarilerin de arabalı askerlerle birlikte yer almaya başlaması, yavaş yavaş arabaların savaşlardaki rolünün süvari birlikleri tarafından üstlenilmeye başlandığını göstermektedir. Kanımca bunun nedeni, süvari birliklerinin arabalı askerlere kıyasla daha süratli hareket edebilme ve her çeşit arazide faaliyet gösterebilme yeteneğine sahip olmasıdır. Bu süreç, savaş araçlarında zaman içerisinde gerçekleştirilen bir gelişmeyi göstermektedir. Urartu ve Geç Hitit savaş ve av arabaları aynı silahlarla donatılmaktaydı. Ancak Urartu arabalarında savaş veya avlanma sırasında belki de geriye ok atışlarına engel olabileceği düşüncesi ile araba kasasının arka üst köşesinde mızrak yer almaz. Aynı arabalarda savaşa gidiş veya tören sahnelerinde ise mızrağın yer alması mantıklı bir uygulamadır. Kıbrıs'ta ise arabalar sadece avcıları avlandıkları alana götüren taşıt araçlarıdır. Kıbrıs tasvirlerinde görüldüğü üzere avlanma, Anadolu dahil Önasya ülkelerinde olduğu gibi araba üstünden değil, yere inerek yapılmakta olmakla diğer ülkelerden farklılık gösterir. M.Ö. I. Binin ilk yarısındaki Urartu ve Geç Hitit araba tasvirlerinde eşya veya yolcu taşıyan veya cenaze taşıyan arabalara rastlanılmaz. Buna karşın Asur

tasvirlerinde ve Kıbrıs araba buluntuları arasında taşıma amaçlı arabalar da yer alır. Bazı Geç Hitit tasvirleri, arabaların infaz amacıyla da kullanılmış olabilecekleri izlenimini vermektedir. Geç Hitit ve Urartu tasvirlerinde bazen dinî ve mitolojik sahnelerde arabaların yer alması, dinî amaçla da kullanıldıklarının kanıtıdır. Anadolu dahil Önasya ülkelerinde, Kıbrıs ve Kıta Yunanistan'da adak eşyası veya ölü hediyesi olarak yapılan araba modellerine de rastlanılmaktadır.

Bu kadar çok çeşit amaca hizmet eden bu çağ arabalarının, toplumların askeri, siyasi, sosyal ve ekonomik yaşamına ve başarılarına önemli ölçüde katkı yapan taşıt araçları oldukları açıktır. Bu arabalar ayrıca kullanan kişiye prestij sağlamaktaydı. Çağın yegane savaş aracı olmaları nedeniyle de devletlerin, ülkelerini savunmak veya topraklarını genişletmek için yapacakları savaşlarda başarılı olabilmeleri, sağlam ve güçlü arabalara sahip olmalarını gerektirmekteydi. Savaşlardaki bu etkin rolü ile bu çağ arabaları rakipsiz bir işlev görmekteydi.

Bu tezin konusu yaklaşık beşyüz yıllık bir tarih dilimini kapsamaktadır. Bu dönem içerisinde Anadolu'da yaşamış olan çeşitli devletlerin tasvir sanatında görülen arabaları, elde mevcut materyale dayanarak, koşulların elverdiği ölçüde incelemek; ayrıca komşu ve çağdaş kültürlerin sanatındaki arabalarla kıyaslamalar yaparak sonuçlara ulaşmak yoğun bir çalışmayı gerektirmiştir.

Ancak günümüzde çeşitli yerlerde kazılar devam etmekte olduğundan yeni bilgilere ve materyale ulaşılacağı, dolayısı ile bu gün ortaya koymaya çalıştığım bilgi ve sonuçlara yeni kanıtların eklenebileceği de açık bir gerçektir.

7. TERMİNOLOJİ

Ağızlık: Gemin atın ağzı içindeki ana parçası olup, metal veya deriden yapılır.

Araba Oku: Boyunduruk ile aracı birleştiren ahşap eleman. Ok, kasa veya dingile bağlıdır.

At Miğferi: Atın alnı ve burun kemiği üzerinde uzanan metal veya fildişinden ve deriden koruyucu ve dekoratif eleman. Bazen atın başının arkasına ensesine kadar uzanır ve yan ve art kafa kemiklerini korur.

At Örtüsü veya Giysisi: Bir atın sırtına konulan süslü örtü veya süsleme elemanıdır.

Alınlık: Çeşitli metallerden veya fildişi ve deriden yapılmış olup atın alnı ve burun kemiği üzerinde yer alan, koruyucu veya dekoratif eleman. Bazen sorguç ile birlikte kullanılmaktadır.

Araba Çatısı: Okun ve dingillerin bağlandığı, üzerinde araba kasasının yer aldığı taşıyıcı iskelet.

Araba Kasası: Araba çatısı üzerinde yer alan ve sürücünün bulunduğu veya yükün taşındığı bölme.

Başlık: Kayışlardan veya iplerden yapılmış olup gem ve dizginlerle birlikte koşum hayvanlarını kontrol etme amacı taşıyan elemandır. Atın kulaklarının arkasından olmak üzere atın başının üst kısmından geçen bir başlık kayışından, üst ucu başlık kayışlarına bağlanan ve aşağıya yanaklıklara bağlanmak üzere inerken alt kısmı iki veya üç parçaya ayrılan yanak kayışlarından, atın boğazının bir yanından diğer yanına geçen bir boğaz (gırtlak) bağından, bazen alnını boydan boya geçen bir kaş bandından ve ağzı veya burnu

çevreleyen bir burun bandından oluşur. Bazen yarım burun bandı burnu boydan boya geçerek her iki yandaki yanak kayışları ile birleşir.

Boyun Kayışı: Atın boynunun çevresinden dolanan ve başlık kayışının tam arkasından ve daha aşağıdan geçen kayış. Boyunduruğun bağlandığı belli başlı bir elaman olan bu kayışın amacı, boyunduruğu bulunduğu konumda tutmaktır. Atın karnının altından geçen bir kolanla yerinde tutulmaktadır.

Boyunluk: Hayvanın boğazını korumak için boynuna yerleştirilen metal veya deriden yapılmış koruyucu eleman. Bu eleman boyun kayışının işlevini görür.

Boyunduruk: İki veya daha fazla sayıdaki koşum hayvanlarının boyunlarından geçen ve koşum hayvanlarının araba oku ile olan bağlantılarını sağlayan ahşap eleman. Boyunduruk bir boyun kayışı ve karın kayışı (kolan) ile yerinde tutulmaktadır.

Boyunduruk Kuşakları: Boyunduruk okunun orta kısmından, yaklaşık kasa ile boyunduruk okunun arasındaki mesafenin ortasından, iki kol halinde çıkıp boyunduruğun her iki ucuna bağlanan kösele iki şerit. Boyunduruğun oka göre dik açı ile durmasını sağlar ve boyunduruğun boyunduruk oku üzerine savrulmasını önler.

Boyunduruk Semeri: Boyunduruğu hayvanların boynuna uyum sağlayacak şekilde adapte etmek için kullanılan ters "Y" harfi biçimindeki elemandır. M.Ö. II. Binin sonlarından itibaren M.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısına kadar kullanılan bu semerin kolları boyunduruğa bağlanır ve "bacakları" hayvanın omuzları boyunca uzanır. Boyunduruk semeri, semerin ayaklarının ucuna bağlanan boyun kayışı ile sabitleştirilmekteydi.

Boyunduruk Semeri Kaşı: Bir boyunduruk semerinin merkezi konumdaki çıkıntılı kısmıdır. Boyunduruk bu elemanın önünde yer alır ve ona bağlanır.

Burun Bandı: Başlığın kayışlarından biridir. Genellikle burnu çevreleyen bu bant bazen sadece bir yanak kayışından diğer yanak kayışına doğru burnu boydan boya geçerek uzanır.

Çene Kayışı: Yanak parçalarına bağlanan ve gemin yerinde durmasını sağlayan kayış.

Dingil: Araç tabanının altından geçen, tekerleklerin üzerinde döndüğü veya tekerleklerle birlikte dönen; eski çağlarda her zaman ahşaptan yapılmış olan çubuk. M.Ö. I. Binin ilk yarısındaki dingiller sabittir.

Dingil Çivisi: Tekerleğin dingilden ayrılmasını engellemek için, tekerlek göbeğinin ortasından dingilin içine doğru giren süslü veya süssüz çivi.

Dizgin Halkası: Koşum takımında, dizginlerin geçirildiği metal halkalar.

Gem: Ağız ve yanak parçalarından oluşan ve çeki hayvanını ağızdan kontrol etmeye ve yönlendirmeye yarayan eleman. Metal gemler tek veya birleşik ağızlıklardan ve bir çift yanaklıktan oluşur. Yanaklıklar, bölünmüş yanak kayışları ile yerlerine tutturulur. Dizginler ya doğrudan doğruya ağızlığın dış uçlarına bağlanır veya çoğunlukla ağızlık ile yanaklığı birleştiren bir eleman aracılığı ile birbirine bağlanır. Gem, atın ağzının kenarlarına basınç yaparak atların kontrolünü sağlar.

Göz Siperliği: Eski çağda atların gözlerini koruma veya dekoratif amaçla kullanılan ve at başlığının, yanak kayışına bağlanan elemandır. Atın gözlerini kapatır ve sadece önünü görmesini olanaklı kılar. Böylece atların gözlerini korumak yanında, aynı arabaya koşulmuş olan atların birbirleri ile dalaşmasını da engeller.

Göğüs Kayışı: Atı boyunduruğa bağlayan koşum takımlarını yerinde tutma işlevi gören bu kayış atın boyun kayışından daha aşağıda yer alır ve atın tüm göğsünü kuşatan tek veya çift sıra kayıştan oluşur.

Göğüslük (Göğüs Plakası): M.Ö. I. Binin ilk yarısında çeşitli metallerden yapılmış ve astarlanmış olup atın göğsünü kuşatan koruyucu veya dekoratif eleman. Aynı zamanda göğüs kayışı işlevini de görür.

Halka (Terret): İçinden iplerin ya da dizginlerin geçtiği halkalar. M.Ö. I. Binin ilk yarısında dizgin halkaları koşum hayvanlarının omuzlarının üzerinde ve M.Ö. 7. yüzyıldan itibaren boyunduruk üzerinde yer almakta ve dizginleri doğru konumda tutmaktadır.

İspit: Bir ucu tekerlek göbeğine, öbür ucu janta giren, tekerleğin, yarıçapı uzunluğundaki çubuklar.

Jant: İspitlerin dıştaki uçlarının içine girdiği yuvaların bulunduğu, tekerleğin bir bölümü.

Kamçı: Koşum atlarını hareket ettirmek ve hızlarını artırmak için kullanılan ve ucuna bir kayışın veya bir ipin bağlandığı kısa değnek veya sopa.

Kolan: Atın iki kürek kemiği arasındaki kısmın arkasından geçip aşağıya uzanarak karnının altından dolanan bir karın kayışı olup boyunduruğun boyun kayışına bağlanmaktadır. Koşum takımlarını yerinde tutma işlevi görür. Aynı zamanda geri gidişlerde boyunduruğun atın başının üzerinden ileriye doğru gitmesini önlemeye yardımcı olur.

Koşum Takımı: Hayvanı arabanın çekiş elemanlarına bağlayan çeşitli kayışların ve elemanların tümü.

Kuskun: Hayvanın kuyruğu altından geçirilerek eyere bağlanan kayış.

Lastik: Tekerleğin dış çemberinin zeminle temas ederek aşınmasını engelleyen ve dış çemberini kuşatan eleman. M.Ö. I. Binin ilk yarısında ahşaptan, deriden veya metalden yapılmaktaydı. Aynı zamanda tekerleği sağlamlaştırma amacı taşımaktaydı.

Poyra: Tekerlek göbeği.

Şına Demiri: Tekerleğin dış yüzeyini kaplayan metal çember. Tekerleğin aşınmasını önler.

Tekerlek: Araba kasasının ağırlığını taşıyan ve merkezindeki sabit bir nokta (dingil) etrafında dönerek çekiş gücünü ileten ve aracın zeminde ilerlemesini sağlayan çember. Tekerlek bazen tek, bazen iki çemberden ve dışındaki lastikten oluşur.

Tekerlek Göbeği: İspitlerin içteki uçlarının içine sıkı bir şekilde yerleştirildiği ve arasından dingilin geçtiği tekerleğin içteki silindirik elemanı.

Tepelik (Sorguç): Atın başının tepe kısmına yerleştirilen dekoratif ve koruyucu eleman.

Üzengi: Eyerin iki yanında asılı bulunan ve ayakların basmasına yarayan düz altlı demir halka.

Üvendire: Hayvanı dürtmek için kullanılan uzun ve sivri uçlu değnek.

Yanaklıklar: Gemin ağızlık parçalarının yanlarında yer alan ve atın ağzının dışında kalan kısımlarına denir. Yanaklıklar çift olarak yapılan, çeşitli biçimlerdeki ve çoğunlukla metalden yapılmış plakalar veya çubuklar şeklindedir. Bazen sade bazen dekorasyonludurlar. Yanaklıklara dizgin ve başlık kayışları bağlanır. Bu kayış bağlama özelliğinden dolayı yanaklıklar üzerinde delikler veya halkalar bulunmaktadır. Atın ağzının köşelerinde yer alan yanaklıklar ağızlık çubuklarının bitimine ya doğrudan bağlanmaktadır veya ortalarında ağızlık çubuklarının geçeceği halkalar bulunmaktadır. Bazen herhangi bir metal elemana takılmak suretiyle bağlanmaktadır. Bu yanaklıklar başlığa yanak kayışları ile bağlanır. Yanaklıklar gem ağızlığının yanlara doğru kaymasını engelleyerek yerinde, doğru konumda tutulmasını sağlar ve aynı zamanda

belki de atın alt çenesinin dış tarafına basınç yaparak atın kontrolüne yardımcı olur.

Yanak Kayışı: Başlığın, gemin yanaklıklarına bağlanan ve yanaklıkları yerinde tutma işlevi gören yan kayışlarıdır. Yanaklığa yaklaştıkları yere yakın iki veya üç kola ayrılmaktadır.

Y Biçimli Ok: Araba kasasının her iki yanından gelen, içe doğru kavisli iki okun kasanın önüne kısa bir mesafede yukarıya doğru bir kavis yaptıktan sonra birbiriyle birleşerek, boyunduruğa doğru tek bir ok olarak uzanan araba okuna verilen addır.

ÖZET

Bu tezin araştırma konusu "M.Ö. I. Binin İlk Yarısında Anadolu Tasvir Sanatında Arabalar"dır.

Bu çağda arabalar, M.Ö. II. Binin sonlarında olduğu gibi, geleneksel askeri rolünü devam ettirmiş ve hem Anadolu hem de diğer Önasya ülkelerinin siyasî ve ekonomik gelişmesinde etkin ve önemli işlevini korumuştur. Savaşlarda arabalar düşmanı yandan kuşatan, takip eden ve üzerinden düşmana çeşitli silahlarla saldırıda bulunulan yüksek ve hareketli bir platform oluşturmaktadır. Anadolu dışındaki bazı ülkelerde ise arabalar aktif olarak savaşa katılmamakta; askeri birlikleri savaş alanına taşımak için kullanılmaktadır. Arabalar ayrıca avlanma ve çeşitli sivil ulaşım amaçlarıyla da kullanılan tekerlekli taşıt araçlarıdır.

M.Ö. I. Binin ilk yarısındaki arabalar hakkında geniş ve detaylı bilgi mevcut bulunmaktadır. Anadolu'da var olan Urartu devleti, Geç Hitit kent devletleri ve Frig devletinin iki veya dört atın çektiği iki tekerlekli, hızlı hareket edebilen arabaları kullandıklarına tanıklık eden araba tasvirleri, kaya ve taş kabartmalar çeşitli metal veya fildişi objeler, kaseler ve mühür baskıları üzerinde görülmektedir. Ayrıca yazılı metinler mevcut bulunmaktadır. Bu tasvirler ve yazılı metinler dışında, bazı pişmiş toprak ve bronz araba modelleri ve çeşitli yerlerdeki kazılardan ele geçen buluntular da belli başlı bilgi kaynaklarını oluşturmaktadır.

Bu tezin ana konusunu ele almadan önce, Anadolu'nun o çağdaki siyasî durumu, Anadolu devletlerinin birbirleri ve komşuları ile olan yakın siyasî ve kültürel ilişkileri konusunda bilgi verilmiştir.

Bu tezde arabaların yapısal ve teknik özellikleri ve aksamları (kasa, tekerlek, dingil); çekiliş, koşumlama ve kontrol metotları; koşum takımları ve süslemeleri ve arabaların kullanım amaçları hakkında, Anadolu'daki devletlere ait tasvirler esas

alınarak ve kronolojik bir süreç izleyerek incelemeler ve tanımlamalar yapmak ve örnekler vermek suretiyle sağlıklı bilgiler üretilmeye çalışılmıştır.

Daha sonra Anadolu tasvir sanatında görülen arabaları, o çağda Anadolu'da var olan devletlere göre sınıflandırarak bir katalog düzenlenmiş ve böylece genel ve özet bir bilgi sunulmuştur.

Sonuç bölümünde ise M.Ö. I. Binin ilk yarısında Anadolu tasvir sanatındaki arabalar ile kültür ilişkisi içerisinde oldukları çağdaş komşu devletlerin sanatında görülen arabalara ait özellikler konusunda kıyaslamalar yapmak suretiyle aralarındaki benzerlik veya farklılıkların ve tarihsel süreç içerisinde arabalardaki teknik gelişme ve yeniliklerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Elde edinilen bilgilerin ışığında varılan sonuçlar açıklanmıştır.

Bu araştırmada geçen teknik sözcüklerin herkes tarafından anlaşılmasını sağlayacak bir "Terminoloji" hazırlanmıştır.

Konu ile ilgili levhalar ve bu levhalara ilişkin bir levhalar listesi, ayrıca devletlerin coğrafi sınırlarını ve yerlerini gösteren haritalar verilmiştir.

SUMMARY

The subject of this doctoral dissertation is to study "The Chariots Depicted in the Figured Documents of Anatolia in the Earlier First Millenium B.C."

In this period chariots continue to play the traditional military role as a fast, flanking and pursuing arm. Chariots are still primarily elevated and mobile firing platforms for the archers standing beside the driver. They are also equipped with close-range weapons including a thrusting spear and usually with a shield hung at the rear of the car. There is also evidence for the protection of both the crew and the draught animals. For defence the crew may wear helmet and scale armour and the horses may wear trappers, gorgets, blinkers and frontlets. However, in some neighbouring countries the chariots haven't an active role in combats, but are used to transport the soldiers to the battle field. Chariots are also used for hunting and transportation.

Evidence is extensive for chariots in this period. The widespread use of fast, horse-drawn chariots by the peoples of Urartu, Neo-Hittites and Frigia is amply documented. We have representations -all in profile view- of chariots on rock reliefs and on some metalwork or ivories and on cylinder seals. In addition written texts, some terracotta and bronze chariot models and findings from various excavations are the main sources of information.

Before the main subject of this dissertation is treated, some information is given on the political situation and interrelations of the states in Anatolia and in the neighbouring countries in the first half of the Earlier First Millenium B.C.

This dissertation deals with the construction of chariots, according to their constituent parts (body, axle, wheels) and their traction system and the way in which the

draught animals were harnessed and controlled and the use to which the vehicles were put.

An additional study is made on the chariot and horse fittings and their trappings.

A catalogue of chariots shown in the representations of the peoples lived in Anatolia is arranged in order to give a brief information.

Concluding remarks are assessed to the similar or different features of chariots used in Anatolia and in the neighbouring countries having close political and cultural relations with the peoples lived in Anatolia. Thus a comparision is made available.

A list of vocabulary is given explaining the technical words used in this text.

Figures used in this dissertation and a list of these figures and also the maps showing the geographical boundaries of the states in Anatolia are also included.

KAYNAKÇALAR

AKURGAL, E. 1949 : Spaethethitische Bildkunst. Ankara.

AKURGAL, E. 1966 : The Birth of Greek Art. Germany.

AKURGAL, E. 1995 : Hatti ve Hitit Uygarlıkları. İstanbul.

AKURGAL, E. 1997 : Anadolu Kültür Tarihi. Ankara.

AZARPAY, G. 1968 : Urartian Art and Artifacts. Los Angeles.

BARNETT, M.R.D. - WATSON, W. 1952: "Russian Excavations in Armenia" IRAQ XIV, s. 132-147.

BARNETT, M.R.D. 1954 : "The Excavations of The British Museum at Toprakkale Near Van-Addenda" IRAQ XVI, s. 3-23.

BARNETT, M.R.D. 1962. : "The Gods of Zinjirli". COMPTE RENDU XI, s. 59-116.

BARNETT, M.R.D. 1963 : "The Urartian Cemetery at Igdyr". A.S. XIII, s. 153-199.

BELLİ, O. 1976/77 : "Van Bölge Müzesindeki Çivi Yazılı Urartu Tunç Eserleri". AN.AR. IV-V, s. 177-208.

BELLİ, O. 1982 : "Urartu". ANADOLU UYGARLIKLARI ANSİKLOPEDİSİ, Cilt I, s. 139-213.

BELLİ, O. 1983 : "Urartu Kralı İşpuini'ye Ait Çivi Yazılı ve Resimli Tunç Eserler". AN.AR. IX, s. 325-356.

BELLİ, O. 1983 : "Oynar Yanaklıklı Urartu At Gemleri". AN.AR. IX, s. 373-384.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURU
DOKÜMANTASYON MERKE

BİLGİÇ, E. - ÖĞÜN, B. 1964: "Excavations at Kef Kalesi of Adilcevaz". ANATOLİA VIII, s. 93-124.

BİTTEL, K. 1969 : Boğazköy IV. Berlin.

BRETSCHNEIDER, J. 1994: "Unbekannt Urartaische Bronzeble aus der Sammlung Dr. Martin/Zurih Beschreiben und Deuten In Der Archäologie des Alten Orients", s. 19-34.

BURNEY, C.A. 1966. : "A First Season of Excavations at the Urartian Citadel of Kayalıdere". A.S. XVI, s. 55-113.

BURNEY, C.A. - LANG, D.M. 1971: The Peoples of the Hills: Ancient Ararat And Caucasus. London.

BOEHMER , R.M. 1972 : Die Kleinfunde von Boğazköy.Berlin

CALMEYER, P. - SEIDL, U. 1983: "Ein Frühurartasiche Siegesdarstellung". A.S. XXXIII, s. 103-114.

CALMEYER, P. 1985 : "Zur Genese Altiranischer Motive IX. Die Verbreitung Des Westiranischen Zaumzeugs Im Achaimenidenreich", AMI 18, s. 126-144.

CALMEYER, P. 1986 : "Zu Einem Ziselierten Bronzehelm Des 8. Jahrhunderts". AMI 19, s. 79-88.

CALMEYER, P. 1991 : "Utilitarian and Votive Armor: Helmets and Quivers". URARTU: A METALWORKING CENTER IN THE FIRST MILLENNIUM B.C.E., s. 123-134.

CHAHIN, M. 1987 : The Kingdom of Armenia. New York.

COLLON, D. 1987 : First Impressions Cylinder Seals in the Ancient Near East. London.

COLLON, D. 1987 : Ancient Near Eastern Art. London.

LITTAUER, M.A. - CROUWEL, J.H. 1977: "Chariots with Y-Poles in the Ancient Near East". A.A. 1977, s. 1-7.

LITTAUER, M.A. - CROUWEL, J.H. 1979: Wheeled Vehicles and Ridden Animals in the Ancient Near East. Köln.

LITTAUER, M.A. - CROUWEL, J.H. 1984: "Ancient Iranian Horse Helmets". IRANICA ANTİQVA XIX, s. 43-51.

CROUWEL, J.H. 1985 : "Carts in Iron Age Cyprus". R.D.A.C., s. 203-218.

CROUWEL, J.H. 1987 : "Chariots in Iron Age Cyprus". R.D.A.C., s. 101-118.

CROUWEL, J.H. 1990 : "A Chariot from Salamis Newly Reconstructed". R.D.A.C., s. 101-109.

CROUWEL, J.H. 1992 : Chariots and Other Wheeled Vehicles in Iron Age Greece. Amsterdam.

DİNÇOL, A. 1982 : "Geç Hititler". ANADOLU UYGARLIKLARI ANSİK-LOPEDİSİ CILT I , s.122-138.

DARGA, M. 1992 : Hitit Sanatı. İstanbul.

ERZEN, A. 1974 : "Giyimli Bronz Definesi ve Giyimli Kazısı". BEL-LETEN XXXVIII, s. 198-210.

ERZEN, A. 1986 : Doğu Anadolu ve Urartular. Ankara.

GHIRSHMAN, R. 1964 : The Art of Ancient Iran. New York.

GROPP, G. 1981 : "Ein Pferdegeschirr und Streitwagen aus Urartu". IRANICA ANTIQVA XVI, s. 95-123.

HAUPTMAN, H. 1972 : "Norşuntepe Kazıları 1970". KEBAN PROJESİ 1970 ÇALIŞMALARI, s. 87-119.

HODGES, H. 1970 : Technology in the Ancient World. New York.

İPEK, İ.-TOSUN, A.K.-TEKOĞLU, R. 1999 : "Adana Geç Hitit Heykeli Kurtarma Kazısı 1997 Yılı Çalışması Sonuçları". IX. MÜZE KURTARMA KAZILARI SEMINERI 27-29 NISAN ANTALYA,T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI. s. 173-188.

KANTOR, H.J. 1962 : "A Bronze Plaque with Relief Decoration from Tell-Tainat". JNES XXI, s. 93-107.

KARAGEORGHIS, V. 1969: Salamis in Cyprus: Homeric, Hellenistic and Roman. Great Britain.

KELLNER, H.J. 1980 : "Bemerkungen zu den Helmen in Urartu". AN.AR. VIII. s. 205-213.

KELLNER, H.J. 1991 : Urartu: Ein Wiederentdeckter Rivale Assyriens. München.

KELLNER, H.J. 1991 : "Grouping and Dating of Bronze Belts". URARTU: A METALWORKING CENTER IN THE FIRST MIL-LENNIUM B.C.E. s. 140-162.

KELLNER, H.J. 1991 : Gürtelbleche aus Urartu: Prähistorische Bronzefunde XII. 3. Stuttgart. München.

KÖKTEN, H. 1993 : "Balıkesir, Üçpınar Tümülüsü Araba Buluntuları Konservasyon Projesi" ARAŞTIRMA SONUÇLARI TOPLANTISI XI, s. 221-227.

LLOYD, S. 1989 : Ancient Turkey. London.

MAASS, M. 1987 : "Helme, Zubehör von Wagen und Pferdegeschirr aus Urartu". AMI 20, s. 65-91.

MADHLOOM, T.A. 1970: The Chronology of Neo-Assyrian Art. London.

MARCUS, M.I. 1989 : "Emblems of Authority" EXPEDITION 31, s. 53-63.

MATTHIAE, P. 1963 : Studi Rilievi Di Karatepe. Roma.

MEDVEDSKAYA, I. 1988: "Who Destroyed Hasanlu IV?" IRAN XXVI, s. 1-17.

MELLART, J. 1978 : The Archaeology of Ancient Turkey. London.

MELLINK, M.J. 1966 : "The Hasanlu Bowl in Anatolian Perspective". IRANICA ANTIQVA VI, s. 72-87.

MERHAV, R. 1991 : "Chariot and Horse Fittings: Chariot Accessories". URARTU: A METALWORKING CENTER IN THE FIRST MILLENNIUM B.C.E., s. 52-78.

MERHAV, R. 1991 : "Chariot and Horse Fittings: Pairing and Grouping of Chariot and Horse Fittings". URARTU: A METAL-WORKING CENTER IN THE FIRST MILLENNIUM B.C.E., s. 96-114.

MOORTGAT, A. 1955 : Tell-Halaf. Berlin.

MONDADORI, A. 1987 : Anatolia Immagini Di Civilta. Roma.

MONGAIT, A. 1959 :Archaeology in the U.S.S.R. Moscow.

MUSCARELLA, O.W. 1989: "Warfare at Hasanlu in the Late 9th Century B.C." EXPEDETION 31, s. 24-36.

NAGEL, W. 1966 : Der mesopotamische Streitwagen und seine Entwicklung im ostmediterranen Bereich. Berlin.

ORTHMANN, W. 1971 : Untersuchungen zur Spathethitischer Kunst. Bonn.

ÖZGEN, E. 1979 : The Urartian Bronze Collection at the University Museum: The Urartian Armor. Pennsylvania.

ÖZGEN, E . 1983 : "The Urartian Chariot Reconsidered: I Representational Evidence, 9th - 7th Centuries B.C." ANATOLICA X, s. 111-133.

ÖZGEN, E . 1984 : "The Urartian Chariot Reconsidered: II. Archaeological Evidence, 9th - 7th Centuries B.C." ANATOLICA XI, s. 91-155.

ÖZGÜÇ, N. 1986 : "Two Seals Impressions from Kültepe and Kırık Bayır Relief". BIBLIOTHECA MESOPOTAMICA 21, s. 197-202.

ÖZGÜÇ, T. 1961 : "Altıntepe Kazıları" BELLETEN XXV, s. 269-270.

ÖZGÜÇ, T. 1969 : Altıntepe II: Mezarlar, Depo ve Fildişi Eserler. Ankara.

PIGGOT, S. 1983 : The Earliest Wheeled Transport from the Atlantic to The Caspian Sea. London.

PIOTROVSKII, B.B. 1955: Karmir-Blur III. Erevan.

PIOTROVSKII, B.B. 1959: Van Krallığı: Urartu. Moskova.

PIOTROVSKII, B.B. 1967: Urartu: The Kingdom of Van and its Arts. New York.

PIOTROVSKII, B.B. 1969: The Ancient Civilization of Urartu. Geneva.

PIOTROVSKII, B.B. 1970: Karmir-Blur II. Erevan.

POSTGATE, J.N. 1990 : "The Assyrian Porsche" STATE ARCHIVES OF ASSYRIA BULLETIN IV, s. 35-38.

PRAYON, F. 1987 : Phrygische Plastik. Tubingen.

ROMANO, I.B. 1995 : The Terracotta Figurines and Related Vessels. Philadelphia.

SCHAUENSEE, M.D. 1989: "Horse Gear from Hasanlu", EXPEDITION 31, s. 37-63.

SEIDL, U. 1985 : "Ein Assyrisches Eimerchen". AMI 18, s. 45-139.

SEIDL, U. 1991 : "Utilitarian and Votive Armor: Arm Guards". URARTU: A METALWORKING CENTER IN THE FIRST MILLENNIUM B.C.E., s. 114-123.

SEIDL, U. 1991 : "Chariot and Horse Fittings: Horse Trappings". URARTU: A METALWORKING CENTER IN THE FIRST MILLENNIUM B.C.E., s. 78-96.

SEVİN, V. 1978 : "Asur ve Urartu At Koşum Takımları Üzerine Bir Not". AN.AR. VI, s. 111-128.

SEVİN, V. 1982 : "Frigler". ANADOLU UYGARLIKLARI ANSİKLOPEDİSİ CİLT II, s. 246-275.

SHAW, I. 1991 : Egyptian Warfare and Weapons. Great Britain.

TARHAN, T. - SEVİN, V. 1975: "İstanbul Arkeoloji Müzesindeki Urartu Bronz At Koşum Parçaları". TARİH ENSTİTÜSÜ DERGİSİ 6, s. 45-63.

TAŞYÜREK, O.A. 1974 : "Gaziantep Müzesindeki Bronz Urartu Miğferi". T.A.D. 21, s. 179-181.

TAŞYÜREK, O.A. 1975 : "Some Inscribed Urartian Bronze Armour". IRAQ XXXVII, s. 151-155.

TAŞYÜREK, O.A. 1975 : Adana Bölge Müzesindeki Urartu Kemerleri. Ankara.

TAŞYÜREK, O.A. 1977 : "The Urartian Bronze Hoard from Giyimli". EXPEDITION 19, s. 12-21.

UMAR, B. 1982 : Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi I. İzmir.

UZUNOĞLU, E. 1986 : "Three Hittite Cylinder Seals in the Istanbul Archaeological Museum". ANCIENT ANATOLIA, s. 77-81.

VAN LOON, M.N. 1966 : Urartian Art. İstanbul.

VAN LOON, M.N. 1991 : Anatolia in the Earlier Fist Millennium B.C. Köln.

VIEYRA, M. 1955 : Hittite Art: 2300-750 B.C. London.

WINTER, I.J. 1989 : "The Hasanlu Gold Bowl Thirty Years Later". EXPEDITION 31, s. 87-100.

WOLLEY, L. 1952 : Carchemisch III. London.

YADİN, Y. 1963 : The Art of Warfare in Biblical Lands. London.

YILDIRIM, R. 1987 : "Urartu At Gemleri". BELLETEN LI, s. 334-476.

YILDIRIM, R. 1996 : Eskiçağ'da Anadolu. İzmir.

YOUNG , S.R. 1956 : "The Campaign of 1955 at Gordion Preliminary Report". AJA LX, s. 249-266.

YOUNG , S.R. 1962 : "The 1961 Campaign at Gordion". AJA 66, s. 153-168.

YOUNG ,S.R. 1967 : "A Bronze Bowl in Philadelphia". JNES 26, s. 145-229.

YOUNG , S.R. 1981 : Three Great Early Tumuli. Pennsylvania.

A.A. : Archaologischer Anzeıger

AJA : American Journal of Archaeology.

A.S. : Anatolian Studies.

AMI : Archaeologische Mitteilungen aus Iran.

AN.AR. : Anadolu Araştırmaları

JNES : Journal of Near Eastern Studies

R.D.A.C. : Report of Deparment of Antiquities Cyprus

T.A.D. : Türk Arkeoloji Dergisi

LEVHA LİSTESİ

Levha I

- Harita. (Young, S.R. 1981)

Levha II

- Harita. (Özgen, E. 1984: s.98.)

Levha III

a. Beyce Sultan. (M.Ö. II. Bin Sonu).Geyik Boynuzundan Gem Yanaklıkları

Levha IIIb - Levha XLVII Arasındaki Levhaların Tanıtımı "KATALOG" Kısmında Verilmiştir.

Levha XLVIII

a. Hasanlu IVB (M.Ö. 9. yy.) Gümüş Kap. (Marcus, M.I.1989 : Fig 1)

b. Hasanlu IVB (M.Ö. 9. yy.) At Arabası Parçaları Konstrüksiyonu (Schauensee, M.D. 1989 : Fig. 16)

Levha XLIX

Hasanlu IVB (M.Ö. 1000-800) Fildişi Plaka. (Muscarella, O.W. 1989, Fig. 15/a-b)

Levha L

Hasanlu IVB (M.Ö. 1000-800) Altın Kase (Winter, I.J. 1989 : s. 201; Mellink, M.J. 1966 : Fig. 1 / a-b)

Levha LI-LIII

-Kıbrıs. Salamis (M.Ö. 8. yy. sonu) At Arabası Parçaları Konstrüksiyonu (Crouwel, J.H. 1987: Fig. 1/a-b; Crouwel, J.H. 1990: Fig. 1; Lev. XI/1-2)

Levha LIV

-Tebes. Tutankhamun'un Mezarı. Araba .(Littauer, M.A.-Crouwel, J.H.1979: Fig. 42)

Levha LV

a. Yeni Krallık Dönemi. Medinet-Habu. III. Ramses (M.Ö. 1182-1151) Taş Kabartma (Shaw, I. 1991 : Fig. 31)

b. Yeni Krallık Dönemi. Tutankhamun'un (M.Ö. 1334-1325) Mezarından Boyunduruk ve Boyunduruk Semerleri ile birlikte Araba Oku (Merhav, R. 1991: Fig. 9)

c. Yeni Krallık Dönemi. Amenophis III (M.Ö. 1380-1349). Kırık Tekerlek Parçası (Littauer, M.A.-Crouwel, J.H. 1979: Fig. 46)

d. Yeni Krallık Dönemi. Tebes. Tutankhamun (M.Ö. 1334-1325) Tekerlek. (Littauer, M.A.-Crouwel, J.H. 1979 : Fig. 47)

Levha LVI

a. Nimrud. Kuzey Batı Sarayı. II. Asurnasirpal (M.Ö. 883-859). Taş Kabartma (Littauer, M.A.-Crouwel, J.H. 1979: Fig. 53 ; Crouwel, J.H. 1992 : Lev. 32)

b. Marathus-Amrit. Pişmiş Toprak Araba Modeli. (Littauer, M.A.-Crouwel, J.H. 1979: Fig. 60)

Levha LVII

a. Nimrud. Güney Batı Sarayı. III. Tiglat-Pileser (M.Ö. 745-727) Taş Kabartma (Akurgal, E. 1966: Lev. 2; Madhloom, T.A. 1970: Lev. III/2)

b. Nimrud. Güney Batı Sarayı. III. Tiglat-Pileser (M.Ö. 745-727) (Madhloom, T.A. 1970: Lev. III/1; Nagel,W. 1966: Lev. 49)

Levha LVIII

a. Ninive. Asurbanipal (M.Ö. 665-630) Taş Kabartma (Madhloom, T.A. 1970 : Lev. VII / 1)

b. Geç Asur . II. Sargon (M.Ö. 722-705). (Yadin , Y. 1963 : Res.2)

Levha LIX

a. Pers (Akamenid). I. Darius (M.Ö. 521-486) Kalsedon Mühür (Collon, D. 1987 : Fig. 146/a ; Lloyd, S. 1986 : Fig. 46)

b. Pers (Akamenid) (M.Ö. 6. yy.) Kalsedon Mühür.(Collon,D.1987: Fig.735)

c. Kıbrıs.Salamis. Mezar II. (M.Ö. 8. yy.) (Crouwel , J.H. 1985 : Fig. 1/a)

d. Urartu (M.Ö. 9.-8. yy.) İki Çemberli Tekerlek Modeli (Merhav, R.1991: Fig. 1)

e. Urartu. İki Kelepçeli Araba Tekerleği Konstrüksiyonu (Merhav, R. 1991: Fig. 8.2)

f. Urartu (M.Ö. 9.-8. yy.) İki Kelepçeli Tekerlek (Merhav, R. 1999: Fig. 8.1)

Levha LX

a. Pers (Akamenid). Balıkesir Üçpınar Tümülüsü. Araba Tekerleği Konstrüksiyonu (Kökten, H. 1993 : Res. 1)

b. Pers (Akamenid). Sard. Bintepeler Tümülüsü. Araba Tekerleği Konstrüksiyonu (Kökten, H. 1993 : Res. 2)

Levha LXI

a. Urartu. (M.Ö. 9. yy.).Dekorasyonlu Bronz Dingil kapağı.(Merhav. R. 1991 : No. 9)

b. Ermenistan. M.Ö. I. Binin İlk Yarısı. Yük Arabası.(Littauer, M.A.-Crouwel, J.H. 1977 : Fig. 8 ; Piggot, S. 1983 : Fig. 23)

Levha LXII

a-b. Urartu (M.Ö. 9. yy.) Bronz Dingil Kapakları (Merhav, R.1991: No.10-12)

c. Urartu (M.Ö. 9. yy.) Bronz Araba Oku Ucu (Merhav, R. 1991: No. 26)

d. Geç Asur. Asurbanipal (M.Ö. 665-630) Dingil Kapağı (Özgen, E. 1984: Fig. 42)

Levha LXIII

a-e. Urartu (M.Ö. 9.-8. yy.) Bronz Araba Oku Uçları (Merhav, R. 1991: No. 21-25)

Levha LXIV

a. Urartu. Bronz Dingil Kapağı (Özgen, E.1984 : Fig. 43)

b. Urartu. Dingil Kapağı ve Çivisinin Rekonstrüksiyonu (Özgen, E. 1984 : Fig. 45)

Levha LXV

a-b. Urartu. II. Sardur (M.Ö. 765-735) Üzeri Yazıtlı Bronz Dingil kapakları (Taşyürek, O.A. 1975 : Lev. XXXIId, XXXVa-b)

c. Urartu. (M.Ö. 8. yy. ortası) Bronz Dingil Kapağı (Merhav, R.1991: Fig. 6/2)

d. Urartu. I. İşpuini (M.Ö. 825-815) Bronz Başlı Demir Gövdeli Dingil Çivileri (Merhav, R. 1991: Fig. 7/1-2)

e. Urartu (M.Ö. 9. yy. sonu - 8. yy. başı) Bronz Dingil Çivisi (Merhav, R. 1991: No. 13; Özgen E. 1984: Fig. 44)

f. Urartu. II. Sardur (M.Ö. 764-735) Yazılı Bronz Dingil Çivisi (Merhav, R. 1991: No. 7/3)

g. Urartu (M.Ö. 7. yy.) Bronz Başlı Demir Gövdeli Dingil Çivisi (Merhav, R. 1991 : No. 7/4)

Levha LXVI

a-b. Urartu (M.Ö. 7. yy.) Bronz Başlı Demir Gövdeli Dingil Çivisi (Merhav, R. 1991 : No. 5-6)

c-d. Urartu (M.Ö. 7. yy.) Toprakkale. Bronz Dingil Çivisi (Merhav, R. 1991: No. 7/8)

e. Kıbrıs. Salamis. Sfenx Başı Biçiminde Bronz Dingil Kapağı (Karageorghis, V. 1969 :Lev.. 45)

f. Kıbrıs. Salamis. Bronz Asker Figürünlü Başlı Demir Dingil Çivisi. (Karageorghis, V. 1969 : Lev.. 46)

Levha LXVII

a. Urartu (M.Ö. 7. yy.) Bronz Tekerlek Kelepçeleri (Merhav, R.1991: No. 3a-b)

b. Urartu (M.Ö. 8. yy.) Bronz tekerlek Kelepçesi (Merhav, R. 1991 : No. 4)

Levha LXVIII

a. Attik. Siyah Figürlü Hyria (Crouwel, J.H. 1992 : Lev. 13/2)

b. Attik. Siyah Figürlü Kap (Crouwel, J.H. 1992 : Lev. 11/2)

Levha LXIX

a. Urartu. Bronz Araba Oku Ucu (Merhav, R. 1991: Fig. 13/4)

b. Urartu. Bronz Araba Diski (Merhav, R. 1991: Fig. 13/3)

c. Geç Asur. Sanherib (M.Ö. 705-681) Araba Boyunduruğu (Madhloom, T.A. 1970: Lev. XIV/2)

d. Korsabad. II. Sargon (M.Ö. 722-705) Araba Boyunduruğu (Madhloom, T.A. 1970 : Lev XIV/7)

e. Nimrud. II. Asurnasirpal (M.Ö. 883-859) Araba Konstrüksiyonu. (Madhloom, T.A. 1970 : Lev IX/1)

f-g. Kafkaslar.Sevan Gölü Civarı. Lchaschen (M.Ö.1200)Bronz Araba Mo deli.(Barnett, M. R.D.- Watson, W. 1952 : Fig. 10-12)

Levha LXX

a. Urartu. Karmir-Blur. At Başı Şeklinde Bronz Araba Oku Ucu (Azarpay, G. 1968 : Lev. 28)

b. Urartu. Bronz Araba Oku Ucu (Merhav, R. 1991 : Fig. 65a-b)

c. Urartu (M.Ö. 9. yy. Sonu ve 8. yy. Başı) Boyunduruk Semeri (Merhav, R. 1991 : No. 14)

Levha LXXI-LXXIII

- Geç Asur. İki ve Dört Atla Çekilen Arabaların Çekilişini Gösteren Araba Konstrüksiyonları (Nagel, W. 1966: Lev. 70-75)

Levha LXXIV

a. Urartu (M.Ö. 8. yy.) Boyunduruk Uçları (Merhav, R.1991: No. 17a-b)

b. Ninive. Sanherib (M.Ö. 705-681) Boyunduruk (Nagel, W. 1966: Lev. 67)

c. Geç Hitit (M.Ö. 9. yy.) Boyunduruk (Barnett, M.R.D. 1964: Fig. 6c)

Levha LXXV

a. Urartu. İşpuini (M.Ö. 830-810) Boyunduruk Süslemesi (Merhav, R. 1991: No. 27)

b. Elam. Asurbanipal (M.Ö. 665-630) Yük Arabası (Littauer, M.A.-Crouwel, J.H. 1979: Fig. 52)

Levha LXXVI

a-b. Urartu (M.Ö. 9. yy. sonu 8. yy. başı) Bronzdan Yelpaze Biçimli Bir Çift Boyunduruk Süslemesi (Maass, M. 1987, Lev. 4-5)

c. Nimrud. II. Asurnasirpal (M.Ö. 883-859) (Nagel, W. 1966, Lev. 63)

Levha LXXVII

a. Frig. Öküzler Tarafından Çekilen Ahşaptan Araba Modelinde Hayvanların Boynundaki Boyunduruk (Young, S.R. 1981: Fig. 22 E-G)

b. Frig (M.Ö. 6. yy.) Gordion. Tümülüs D. Pişmiş Topraktan Kırık Hayvan Figürinleri (Romano, I.B.1995: Lev. 34/133, 134, 140)

c-e. Transkafkasya (M.Ö. 7. yy.) Bronz At Gemleri (Azarpay,G.1968: Fig.10)

f. Frig. Gordion. Demir At Gemi (Young, S.R. 1962: Lev. 48/26)

g. Geç Asur. Ninive. Asurbanipal (M.Ö. 665-630) (Littauer,M.A.-Crouwel, J.H. 1979: Fig. 71)

h. Geç Asur. Ninive. Sanherib (M.Ö. 705-681) (Littauer,M.A.-Crouwel, J.H. 1979: Fig. 72)

Levha LXXVIII

a. Luristan. Kuzey Batı İran. Bronz At Gemi (Littauer, M.A.-Crouwel, J.H. 1979 : Fig. 65)

b. Geç Asur. Bronz At Gemi (Littauer, M.A.-Crouwel, J.H.1979: Fig. 66)

c. Tepe Sialk. Mezar 74. Bronz At Gemi (Littauer, M.A.-Crouwel, J.H. 1979: Fig. 67)

d. Tepe Sialk. Mezar 15. Bronz At Gemi (Littauer, M.A.-Crouwel, J.H.1979: Fig. 68)

e. Boğazköy. Demir At Gemi (Littauer, M.A.-Crouwel, J.H.1979: Fig. 69)

f. Geç Asur.Nimrud.Bronz At Gemi(Littauer,M.A-Crouwel, J.H. 1979: Fig. 70)

Levha LXXIX

a. Persepolis. Bronz At Gemleri (Littauer,M.A.-Crouwel, J.H.1979:Fig. 84a-b)

b. Geç Hitit. Kargamış. Deve Höyük. Bronz At Gemi (Seidl, U.1985: Lev.12)

c. Urartu. Üç Adet Bronz Gem Halkası (Merhav, R.1991: No. 16)

d. Urartu. Karmir-Blur. Bronz At Gemi (Yıldırım, R. 1987: Şek. 1; Azarpay, G. 1968 : Fig. 3)

e. Urartu. Menua (M.Ö. 810-786) Oynar Yanaklı At Gemi (Belli, O.1983: Res. 3)

Levha LXXX

a-b. Urartu. Bronz At Gemleri. (Yıldırım, R. 1987: Şek. 3-4)

c. Urartu. Demir At Gemi. (Yıldırım, R. 1987: Şek. 5)

Levha LXXXI

a-b. Urartu. Menua (M.Ö. 810-786) Oynar Yanaklı At Gemleri (Belli, O.1983: Res. 1-2)

c-d. Urartu. Menua (M.Ö. 810-786) At Gemleri (Yıldırım, R.1987:Şek.8-9)

Levha LXXXII

a. Urartu (M.Ö. 8.-7. yy.) Bronz Gem Yanaklığı (Seidl, U.1991: No. 34)

b. Urartu. Menua (M.Ö. 810-786) Bronz Gem (Seidl, U.1991: No. 32)

c. Urartu. Menua (M.Ö. 810-786) Bronz At Gemi Yanaklığı (Seidl, U.1991: No. 33)

d. Urartu. Menua (M.Ö. 810-786) Gem Yanaklığı (Yıldırım,R.1987:Şek. 10)

e. Urartu. Menua (M.Ö. 810-786) Bronzdan Birleşik Ağızlıklı At Gemi (Seidl, U.1991: No. 31)

f. Urartu. Astxadzor. At Gemi (Yıldırım, R. 1987: Şek. 22)

Levha LXXXIII

a. Urartu. Oynar Yanaklıklı İki Halkalı Bronz At Gemi (Yıldırım, R.1987: Şek. 13)

b. Urartu. Yanakları İki Halkalı Bronz'dan At Gemi (Yıldırım, R.1987: Şek. 11)

c. Urartu. Doğu Anadolu. Bronz Oynar Yanaklıklı At Gemi (Yıldırım, R. 1987: Şek. 12)

Levha LXXXIV

a. Urartu. Bronz ve Demir'den Oynar Yanaklıklı İki Halkalı At Gemi. (Yıldırım, R.1987: Şek. 14)

b. Urartu. Bronz ve Demir'den Oynar Yanaklıklı İki Halka At Gemi. (Yıldırım, R.1987:Şek. 15)

c. Urartu. Nor-Areş. At Gemi (Barnett, M.R.D.1963: Fig. 45)

d. Urartu. Bronz Gem Yanaklığı. (Özgen, E.1984: Fig. 27)

e. Urartu. Hayvan Başlı Bronz Gem Yanaklıkları. (Özgen, E. 1984: Fig. 28)

Levha LXXXV

a-c. Urartu. Gem Yanaklıkları (Yıldırım, R. 1987: Şek. 17-19)

Levha LXXXVI

a. Urartu. Karmir-Blur. Düz Yanaklıklı Gem (Yıldırım, R.1987: Şek. 24)

b. Urartu. Aznavurtepe. Düz Yanaklıklı Gem (Yıldırım, R.1987: Şek. 25)

c. Gürcistan. Tak Kilise, At Gemi (Yıldırım, R. 1987: Şek. 23)

d. Urartu. Aznavurtepe. Düz Yanaklıklı At Gemi (Seidl, U.1991: Fig. 11)

e-f. Urartu. Düz Yanaklıklı Demir At Gemi (Yıldırım, R. 1987: Şek. 27)

Levha LXXXVII

a. Urartu. Düz Yanaklıklı Demir At Gemleri (Yıldırım, R.1987: Şek. 28-29)

b-c. Urartu. Altıntepe. Yanaklığının Ucu Hayvan Başlı Olan At Gemleri (Yıldırım, R.1987: Şek. 31-32)

d-e. Urartu. Ağızlıkları Üç Parçalı At Gemi Yanaklıkları (Yıldırım, R. 1987: Şek. 33-34)

Levha LXXXVIII

a-c. Urartu. Yanaklıksız (Kantarma) At Gemleri (Yıldırım,R.1987:Şek. 42-44)

d. Luristan (M.Ö. 8. yy) Bronz At Gemi (Azarpay, G. 1968: Lev. 3)

e-g. Hasanlu. Bronz At Gemleri (Schauensee, M.D. 1989 : Fig. 10, 11, 19)

Levha LXXXIX

- Frig. Gordion. Fildişinden Gem Yanaklığı. (Young, S.R.1962: Lev. 47/25)

Levha XC

a. Attik. Kırmızı Figürlü Krater (Crouwel, J.H.1992: Lev. 15/1)

b. Kıbrıs. At Gemi (Crouwel, J.H. 1992: Lev. 2/5)

c. Geç Hitit. Zincirli. At Kafası Yontusu (Gropp, G. 1981: s. 101; Medvedskaya, I. 1988 : Fig. 1)

d. Urartu. II. Argişti (M.Ö. 714-685) (Özgen, E. 1984: Fig. 49)

e. Urartu. II. Sardur (M.Ö. 764-735) At Başı Konstrüksiyonu (Özgen, E. 1984 :Fig. 50)

Levha XCI

a. Urartu. Karmir-Blur. Başlık Kayışlarının Birleştiği Yerlerde Yer Alan Grifon Protomları (Calmeyer, P.1985: Lev. 8)

b. Urartu. Karmir-Blur. Boynuzdan Grifon Başları (Barnett, M.R.D.-Watson, W. 1952: Fig. 4)

c. Urartu. Norşuntepe. Bronz Grifon Başları (Calmeyer, P. 1985: Lev. 1)

d. Lidya. Sard. İki Adet Grifon Başı (Calmeyer, P.1985: Lev. 7)

e. Persepolis Apadana. Doğu Duvarı. At Kafası Kabartması (Calmeyer, P. 1985 : Lev. 41)

f. İskit, Bronz Grifon Başları (Barnett, M.R.D.-Watson, W. 1952: Fig. 22)

Levha XCII

a-f. Hasanlu IV. At Başı Konstrüksiyonları (Schauensee, M.D. 1989: Fig. 7, 12, 18-20)

Levha XCIII

a-c. Geç Asur. Korsabad. II. Sargon (M.Ö. 722-705) At Başlık Düzeni (Madhloom, T.A.1970: Lev. VIII/1-3)

d-e. Geç Asur. Nimrud II. Asurnasirpal (M.Ö. 883-859) At Başlık Düzeni (Madhloom, T.A.1970: Lev. VIII/4-5)

f. Geç Asur. Korsabad. II. Sargon. At Başlık Düzeni (Madhloom, T.A. 1970 : Lev. VIII/6)

g. Geç Asur. Kuyuncuk. Asurbanipal (M.Ö. 665-630) At Başlık Düzeni. (Madhloom, T.A.1970: Lev. VIII/9)

h. Geç Asur, Kuyuncuk. Sanherib (M.Ö. 705-681) At Başlık Düzeni. (Madhloom, T.A.1970: Lev. VIII/7)

ı. Geç Asur. Kuyuncuk. Asurbanipal (M.Ö. 665-630) At Başlık Düzeni. (Madhloom, T.A1970: Lev. VIII/10)

j. Geç Asur. Nimrud. III. Tiglat-Pileser (M.Ö. 745-722) At Başlık Düzeni. (Madhloom, T.A.1970: Lev. VIII/11)

k. Geç Asur. Kuyuncuk. Sanherib (M.Ö. 705-681) At Başlık Düzeni. (Madhloom, T.A.1970: Lev. VIII/8)

Levha XCIV

a. Urartu. Persepolis. Apadana Doğu Duvarı. At Kafası Kabartması (Calmeyer, P. 1985 : Lev. 45/1)

b. Hasanlu IV. Bronz Başlık Kayışı Düğmeleri (Schauensee, M.D.1989: Fig. 23)

Levha XCV

a. Urartu. İşpuini (M.Ö. 830-810) Bronz Araba Diski (Özgen, E. 1984: Fig. 39; Merhav, R. 1991: No. 29)

b. Urartu. Doğu Anadolu. Bronz Araba Diski (Özgen, E.1984: Fig. 3)

Levha XCVI

a. Urartu. Doğu Anadolu. Bronz Araba Diski (Özgen, E.1984: Fig. 40)

b. Urartu. Doğu Anadolu. Bronz Araba Diski (Özgen, E.1984: Fig. 41)

c-d. Urartu. Bronz Araba Diskleri (Taşyürek, O.A. 1975: Lev. XXXIV/c-d)

e. Urartu. İşpuini (M.Ö. 830-810) Bronz Araba Diski (Belli, O.1983: Res. 1)

Levha XCVII

a. Urartu. Bronz Araba Diski (Merhav, R.1991: No. 30a-b)

b. Urartu. Bronz Araba Diski (Özgen, E.1979: Fig. 30)

Levha XCVIII

a. Urartu. İşpuini (M.Ö. 830-810) Bronz Araba Diski (Belli, O.1983: Res. 2)

b. Frig. Boğazköy I. Bronz Diskler (Bittel, K. 1969: Lev. 21/a-b)

Levha XCIX

a. Urartu. Doğu Anadolu. Bronz Koşum Kayışları Diski (Özgen, E.1984: Fig. 29)

b. Urartu. Doğu Anadolu. Bronz Koşum Kayışları Diski (Özgen, E.1984: Fig. 30)

c. Urartu. Doğu Anadolu. Bronz Koşum Kayışları Diski (Özgen, E.1984: Fig. 31)

d. Urartu. Gümüş Koşum Kayışları Diskleri (Özgen, E. 1984: Fig. 3)

Levha C

a. Urartu. İşpuini (M.Ö. 830-810) Bronz Koşum Diski (Belli, O.1976/77: Res. 1)

b. Urartu. Menua (M.Ö. 810-786) Bronz Koşum Diski (Belli, O.1976/77: Res. 2)

c. Urartu. I. Argişti (M.Ö. 786-764) Bronz Koşum Diski (Belli, O.1976/77: Res. 3)

d-e. Urartu. II. Argişti (M.Ö. 714-685) Bronz Koşum Diski (Belli, O.1976/77: Res. 4-5)

f-h. Urartu. Tepecikli Konik Biçimli Bronz Diskler (Özgen, E.1979: Fig. 21-23)

j. Urartu. Karmir-Blur. Bronz Koşum Diski (Belli, O. 1976/77: Lev. IV/15)

k. Urartu. Bronz Kemer Tokası Süsleri (Belli, O. 1976/77: Lev. IV/16)

Levha CI

a. Urartu (M.Ö. 8. yy.) Bronz Koşum Diski (Seidl, U.1991: No. 50a-b)

b. Urartu (M.Ö. 7. yy.) Konik Biçimli Bronz Diskler (Seidl, U.1991: No. 53)

c. Urartu (M.Ö. 8.-7. yy.) Bronz Koşum Diski (Seidl, U.1991: No. 54a-b)

Levha CII

a-b. Urartu. Bronz Omuz Süslemeleri (Merhav, R.1991: No. 62, 63)

c. Urartu. Bronz Omuz Süslemesi (Merhav, R.1991: No. 67)

Levha CIII

a-b. Urartu. Bronz Omuz Süslemeleri (Merhav, R. 1991: No. 73-74)

c. Hasanlu IV. At Koşum Takımlarına Ait Buluntuların Çizimi (Gemler-Diskler-Yanaklıklar vb.) (Schauensee, M.D.1989: Fig. 9b)

Levha CIV

a. Kıbrıs Omuz Süslemesi (Crouwel, J.H. 1987: Fig. 2/3)

b. Kıbrıs. Salamis. Mezar 79. Bronz Omuz Süslemesi (Karageorghis, V. 1969: Fig. 21)

c-j. Anadolu ve Yakın Doğu Göz Siperlikleri (Sevin, V. 1978: Res. 2)

k. Mısır. Göz Siperliği (Sevin, V. 1978 : Res. 1a)

l. İskit. Göz Siperliği (Sevin, V. 1978: Res. 1b)

Levha CV

a. Urartu. Göz Siperliği (Belli, O. 1983: Res. 4)

b. Urartu. II. Sardur (M.Ö. 764-735) Göz Siperliği (Belli, O.1976/77:Res. 6)

c. Urartu. (M.Ö. 8.-7. yy.) Bronz Göz Siperliği (Seidl, U. 1991: No. 49)

Levha CVI

a-b. Urartu. Göz Siperliği (Merhav, R. 1991: No. 75-76; Maass, M.1987: Lev. 9)

c. Urartu. Göz Siperliği (Merhav, R. 1991: No. 77)

d. Urartu. Menua (M.Ö. 810-786) Bronz Göz Siperliği (Özgen, E. 1984: Fig. 22)

Levha CVII

a. Geç Asur. II. Asurnasirpal (M.Ö. 883-859) At Kafası (Kantor, H.J.1962: Fig. 3)

b. Kuzey Suriye. Bronz Sfenx Kabartması (Kantor, H.J.1962: Fig. 6)

c. Urartu (M.Ö. 9.-8. yy.) Bronz Göz Siperliği (Seidl, U.1991: No. 40-41)

Levha CVIII

a-b. Urartu. Aznavurtepe. II. Sardur (M.Ö. 765-735) Bronz Göz Siperlikleri (Taşyürek, O.A. 1975: Lev. XXXII/a, XXXXIII/a-b)

c. Urartu. Kuzey Batı İran. Menua (M.Ö. 810-786) Bronz Göz Siperliği (Azarpay, G.1968: Lev. 1)

Levha CIX

a. Kıbrıs. Göz Siperliği (Crouwel, J.H. 1987: Fig. 2/6)

b-c. Kıbrıs. Salamis. Mezar 79. Bronz Göz Siperlikleri (Karageorghis, V. 1969 :Fig. 25-26)

d. Kuzey Suriye. Bronz Kap (Young, S.R. 1967: Fig. 1)

Levha CX

- Frig. Gordion. Fildişi Alınlık (Young, S.R. 1962: Lev. 46)

Levha CXI

a. Urartu. Menua (M.Ö. 810-786) Bronz Alınlık (Özgen, E. 1984: Fig. 7)

b. Urartu. Menua (M.Ö. 810-786) Bronz Alınlık (Özgen, E.1984: Fig. 6)

c. Urartu. Altıntepe. At Kafası Üzerindeki Alınlık (Özgen, E.1984: Fig. 5)

d. Urartu. II. Sardur (M.Ö. 765-735) Bronz Alınlık (Taşyürek, O.A.1975: Lev. XXXII/b)

e. Urartu. Karmir-Blur.Menua (M.Ö. 810-786) Bronz Alınlık (Azarpay,G. 1968 : Fig.2)

Levha CXII

a-c. Urartu. Giyimli. Dekorasyonlu Bronz Alınlıklar (Özgen, E. 1984: Fig. 8-10)

d. Urartu. Bronz Alınlık (Özgen, E. 1984 : Fig. 11)

Levha CXIII

a. Urartu. II. Argişti (M.Ö. 714-685) Bronz At Alınlığı (Belli, O. 1976/77: Fig. 7)

b. Urartu. At Konstrüksiyonu (Belli, O. 1976/77: Lev. VI/22)

c. Urartu. Bronz Alınlıklar (Taşyürek, O.A. 1975 : Lev. XXXIII/c)

d. Urartu (M.Ö. 9.-8. yy.) Bronz Alınlık (Merhav, R. 1991: No. 78; Maass, M. 1987: Lev. 10)

Levha CXIV

a. Urartu. Bronz Trapezoid Alınlık (Özgen, E. 1984: Fig. 12; Merhav, R. 1991: No. 66)

b. Urartu. Bronz Trapezoid Alınlık (Özgen, E. 1984: Fig. 13; Merhav, R. 1991: Fig. 13: 2)

c. Urartu. Bronz Trapezoid Alınlık (Özgen, E. 1984: Fig. 15)

d. Geç Asur. Ninive. Asurbanipal (M.Ö. 665-630) Alınlık (Özgen, E. 1984: Fig. 20)

Levha CXV

a. Urartu (M.Ö. 8.-7. yy.) Bronz Trapezoid Alınlık (Özgen, E. 1984: Fig. 14; Seidl, U. 1991: No. 48)

b. Urartu. Bronz Trapezoid Alınlık (Özgen, E.1984: Fig. 16)

c. Urartu. Gümüş Trapezoid Alınlık (Özgen, E. 1984: Fig. 2)

d. Baba Jan. Bronz Alınlık (Özgen, E. 1984: Fig. 17)

e. Ziwiye. Gümüş Alınlık (Özgen, E. 1984: Fig. 18; Ghirshman, R. 1964: Fig. 163)

Levha CXVI

a. Urartu. Menua (M.Ö. 810-786) Bronz "T" Biçimli Alınlık (Seidl, U.1991: No. 39)

b-c. Urartu. (M.Ö. 7. yy.) Bronz Trapezoid Alınlık (Seidl, U. 1991: No. 51-52)

Levha CXVII

a-b. Urartu. Alınlık Parçaları (Tarhan, T.-Sevin, V.1975: Res. 1-2)

c. Urartu. At Başı Konstrüksiyonu (Tarhan, T.-Sevin, V.1975: Res. 3)

d. Hasanlu IV. Bronz Alınlık ve Göğüs Plakası (Schauensee, M.D.1989: Fig. 28-29)

e. Geç Asur. At Başlarındaki Püskül Alınlıklar (Sevin, V. 1978: Res. 5)

Levha CXVIII

a. Kıbrıs. Menteşeli Metal alınlık (Crouwel, J.H. 1987: Fig. 2/4)

b. Urartu (M.Ö. 8.-7. yy.) Gümüş Boyunluk (Seidl, U.1991: No. 47)

c. Urartu. İşpuini (M.Ö. 825-810) Bronz Boyunluk (Seidl, U.1991: Fig. 12)

Levha CXIX

a. Urartu. Doğu Anadolu. Bronz Boyunluk (Özgen, E. 1984: Fig. 37)

b. Urartu (M.Ö. 9.-8. yy.) Bronz Boyunluk (Seidl, U. 1991: No. 45bis)

Levha CXX

a. Urartu (M.Ö. 8.-7. yy.) Bronz Boyunluk (Seidl, U. 1991: No. 55)

b. Urartu. İşpuini (M.Ö. 825-810) İki Parçalı Bronz Göğüs Plakası (Merhav, R. 1991: Fig. 13/5)

c. Urartu (M.Ö. 9.-8. yy.) Bronz Göğüs Plakası (Merhav, R.1991: No. 71)

Levha CXXI

a. Urartu. İşpuini (M.Ö. 825-810) Bronz Göğüs Plakası (Merhav, R.1991: No. 64)

b. Urartu. Nor-Areş. Göğüs Plakası (Barnett, M.R.D. 1963: Fig. 44)

Levha CXXII

a. Urartu (M.Ö. 9.-8. yy.) Bronz Göğüs Plakası (Merhav, R. 1991: No. 72)

b. Urartu. Çocuk Önlüğü Şeklinde Göğüs Plakaları (Merhav, R.1991: No. 43-44; Maass, M. 1987: Lev. 8)

Levha CXXIII

a. Kıbrıs. Salamis. Mezar 79. Bronz Göğüs Plakası (Karageorghis, V. 1969: Fig. 22)

b. Hasanlu IV. Bronz Göğüs Plakası (Schauensee, M.D. 1989: Fig. 26)

Levha CXXIV

a-h. Urartu. At Sorguçları (Özgen, E. 1983: Fig. 19)

ı. Geç Hitit. Kargamış. Miğfer Sorgucu (Akurgal, E. 1949: Lev. 16-17)

j. Urartu. Doğu Anadolu. Gümüşten At Sorgucunu Taşıyan Düzenek (Özgen, E. 1984: Fig. 1)

k. Urartu. At Sorgucu (Tarhan,T.-Sevin, V. 1975: Res. 4a)

l. Urartu. At Sorgucu (Tarhan,T-Sevin, V. 1975: res. 4b)

Levha CXXV

a. Geç Asur. II. Asurnasirpal (M.Ö. 883-859) (Medvedskaya,I.1988:Fig. 1/1)

b. Frig. Gordion. Tümülüs KY. Bronz Plaka (Young, S.R. 1956: Fig. 58)

c. Kıbrıs. Salamis. Mezar 79. Bronz Baş Bantı (Karageorghis, V.1969: Fig. 23)

d. Kıbrıs. Salamis. Mezar 79. Bronz Baş Bantı (Karageorghis, V.1969:Fig. 24)

e. Urartu. Menua (M.Ö. 810-786) Bronz At Çıngırağı (Özgen, E.1984: Fig. 34; Seidl, U.1991: No. 39)

f. Urartu. Doğu Anadolu. Bronz At Çıngırağı (Özgen, E.1984: Fig. 35)

g. Urartu. Doğu Anadolu. Bronz At Çıngırağı (Özgen, E.1984: Fig. 36)

Levha CXXVI

a-f. Urartu (M.Ö. 8.-7. yy.) Bronz At Çıngırakları (Seidl, U. 1991: No. 56-61)

Levha CXXVII

a. Urartu. Menua (M.Ö. 810-786). Bronz At Çıngırağı (Belli, O. 1976/77: Res. 9)

b. Urartu. I. Argişti (M.Ö. 786-764) Bronz At Çıngırağı (Belli, O. 1976/77: Res. 10)

c. Urartu. Bronz At Çıngırağı (Belli, O. 1976/77: Res. 8)

Levha CXXVIII

a. Urartu. II. Argişti (M.Ö. 714-685) Bronz At Çıngırağı (Belli, O. 1976/77: Res. 11)

b. Hasanlu IV. Bronz At Çıngırakları (Schauensee, M.D. 1989: Fig. 14a-c)

c. Urartu. Karmir-Blur. Bronz At Çıngırağı (Piotrovskii, B.B.1955: Fig. 55)

Levha CXXIX

a-b. Kuzey Batı İran (M.Ö. 9.-8. yy.) Bronz At Miğferi (Littauer,M.A.-Crouwel, J.H. 1984: Lev. II/a-b)

c. Kuzey Batı İran (M.Ö. 9.-8. yy.) Bronz At Miğferi (Littauer,M.A.-Crouwel, J.H. 1984: Lev. VI)

Levha CXXX

a. Kuzey Batı İran (M.Ö. 9.-8. yy.) Bronz At Miğferinin Üç Cepheden Görünüşü (Littauer,M.A.-Crouwel, J.H. 1984: Lev. III/a-c)

b. Hasanlu IV (M.Ö. 9.-8. yy.) Bronz At Miğferi (Schauensee, M.D. 1989: Fig. 30a-b)

Levha CXXXI

a-c. Urartu. II. Sardur (M.Ö. 765-735) Bronz Kol Koruyucusu (Pazubent) (Seidl, U. 1991: No. 2, 7-8)

d. Urartu (M.Ö. 7. yy.) Bronz Kol Koruyucusu (Seidl, U. 1991: No. 3, 4)

Levha CXXXII

a. Kıbrıs.Dekorasyonlu Plaka.(M.Ö. 8. yy.)(Crouwel, J.H. 1985 : Fig.1/V)

b. Geç Asur Stili.(M.Ö.750-600). Kızıl Opal Mühür.(Anadolu Medeniyetleri Müzesi) (Env. No. 45.1.76)

Levha CXXXIII-CXXXIV

- Araba ve At Teçhizatının Genel Görünümü.

Levha CXXXV

a. At Geminin Genel Görünümü

b. Frig. (M.Ö. 8. yy.) Elmalı-Bayındır. Gümüş Göğüs Plakası (Boğaz Zırhı) (Antalya Müzesi)

LEVHALAR

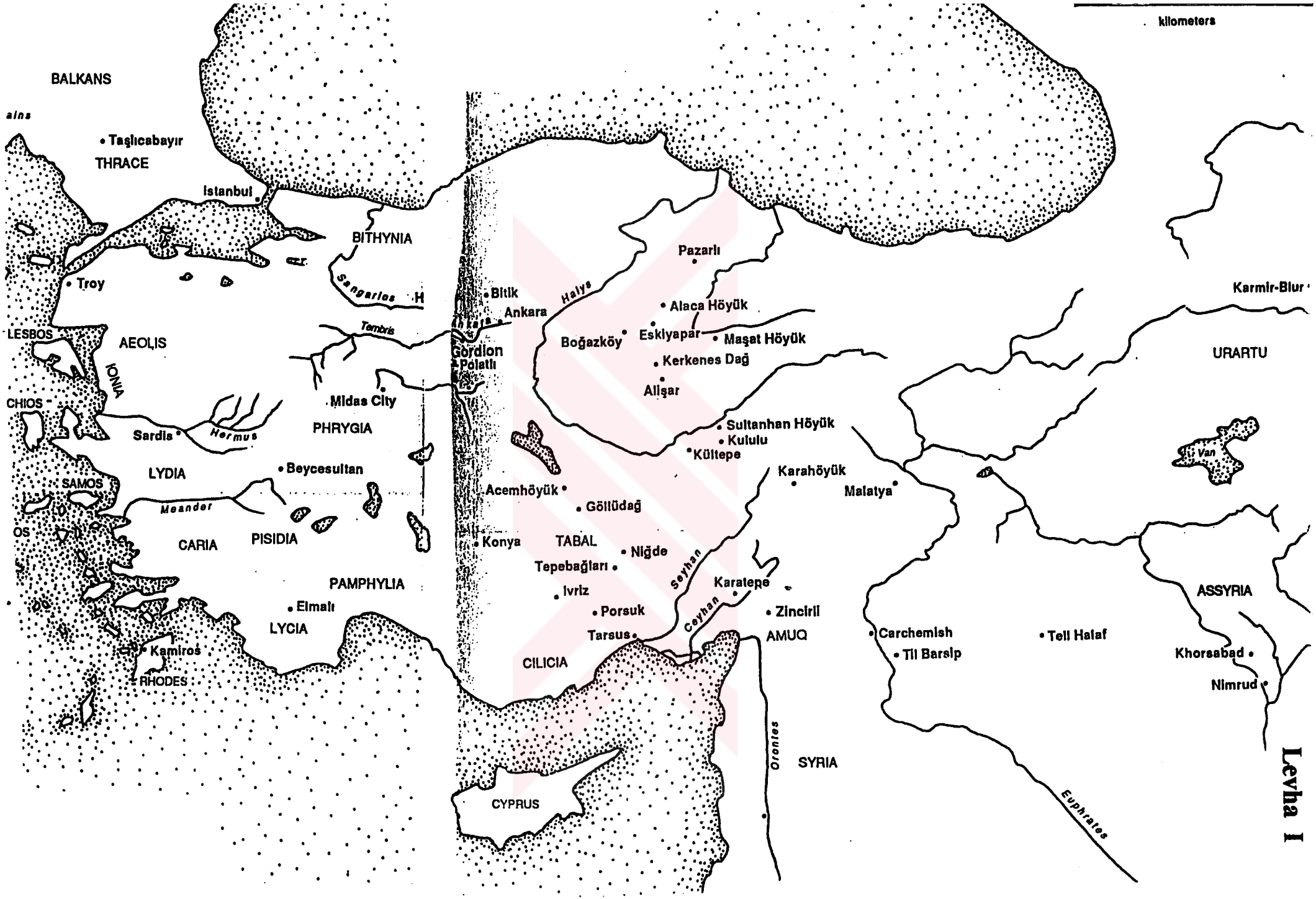
kilometers
BALKANS
• Taşlıcabayır
THRACE
Istanbul
BITHYNIA
Troy
Sangarios
Tembris
LESBOS
AEOLIS
IONIA
CHIOS
Midas City
PHRYGIA
Sardis
Hermus
LYDIA
• Beycesultan
SAMOS
Meander
CARIA
PISIDIA
PAMPHYLIA
• Elmalı
LYCIA
Kamiros
RHODES
• Bitik
Ankara
Halys
Gordion
Polatlı
Pazarlı
• Alaca Höyük
Boğazköy
Eskiyapar
• Maşat Höyük
• Kerkenes Dağ
Alişar
• Sultanhan Höyük
• Kululu
Kültepe
Karahöyük
Malatya
Acemhöyük
• Göllüdağ
Konya
TABAL
• Niğde
Tepebağları
İvriz
Porsuk
Tarsus
CILICIA
Seyhan
Ceyhan
Karatepe
• Zincirli
AMUQ
CYPRUS
Orontes
SYRIA
Euphrates
Karmir-Blur
URARTU
Van
ASSYRIA
• Carchemish
• Til Barsip
• Tell Halaf
Khorsabad
Nimrud

Levha I

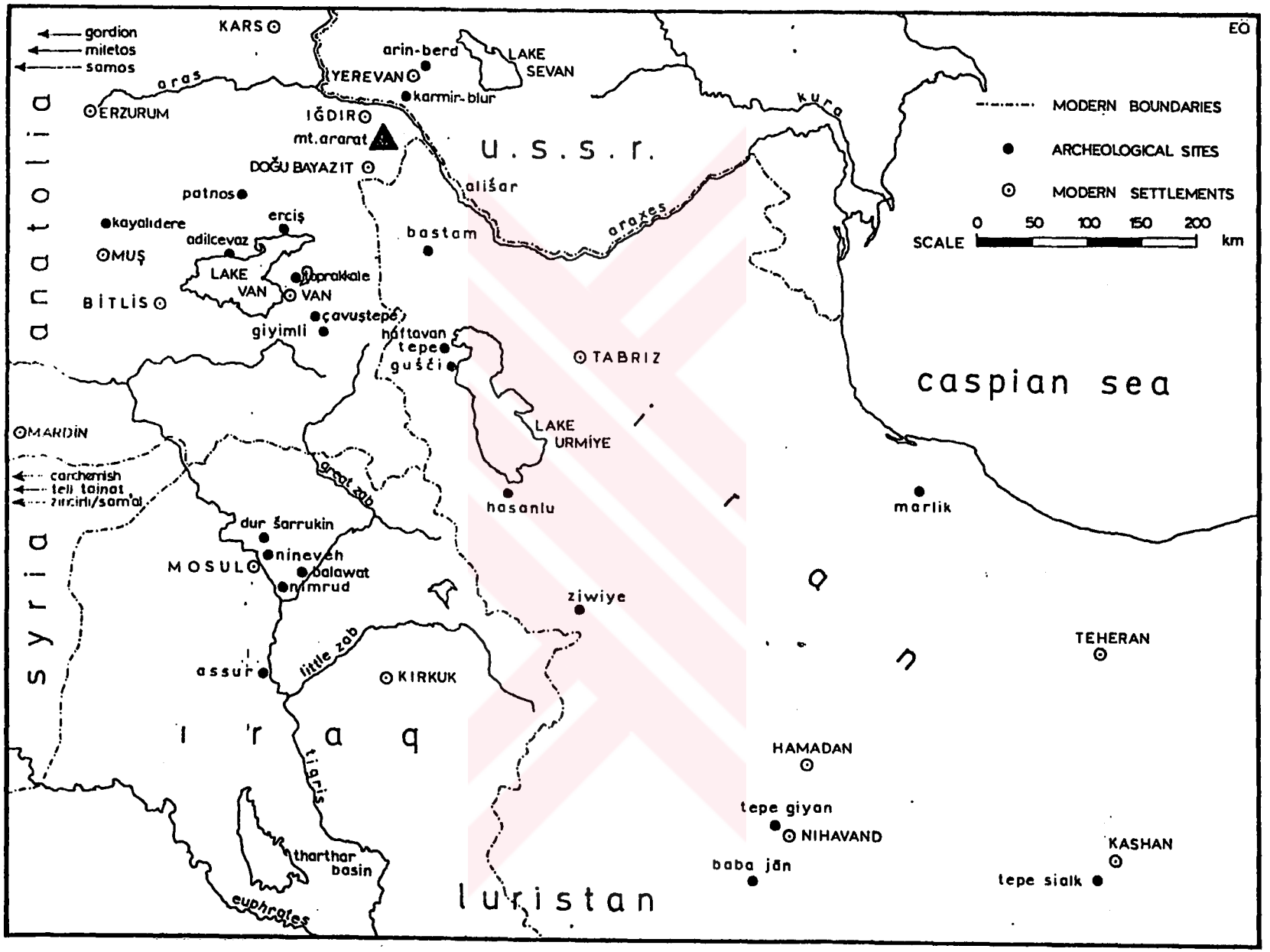
gordion
miletos
samos
KARS
arin-berd
LAKE SEVAN
YEREVAN
karmir-blur
aras
ERZURUM
IĞDIR
mt.ararat
u.s.s.r.
kura
MODERN BOUNDARIES
ARCHEOLOGICAL SITES
MODERN SETTLEMENTS
SCALE 0 50 100 150 200 km
DOĞU BAYAZIT
ališar
araxes
patnos
erciş
kayalıdere
adilcevaz
bastam
MUŞ
LAKE VAN
toprakkale
VAN
BİTLİS
çavuştepe
giyimli
hattavan tepe
gušči
TABRIZ
caspian sea
LAKE URMİYE
MARDİN
great zab
carchemish
tell tainat
zincirli/sam'al
hasanlu
marlik
dur šarrukin
nineveh
MOSUL
balawat
nimrud
ziwiye
TEHERAN
little zab
assur
KIRKUK
HAMADAN
tigris
tepe giyan
NIHAVAND
KASHAN
tharthar basin
baba jān
tepe sialk
euphrates
luristan
syria
anatolia

Levha II

Levha III

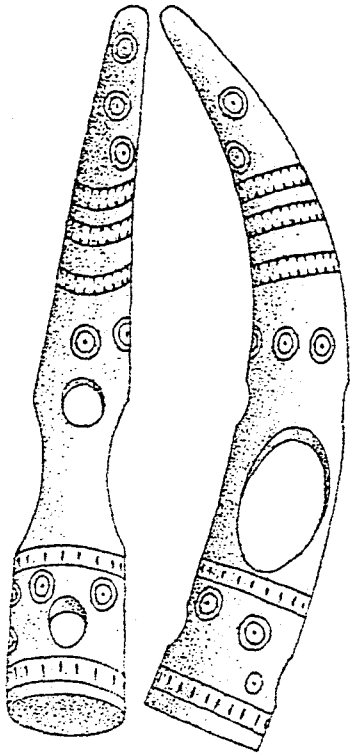

a

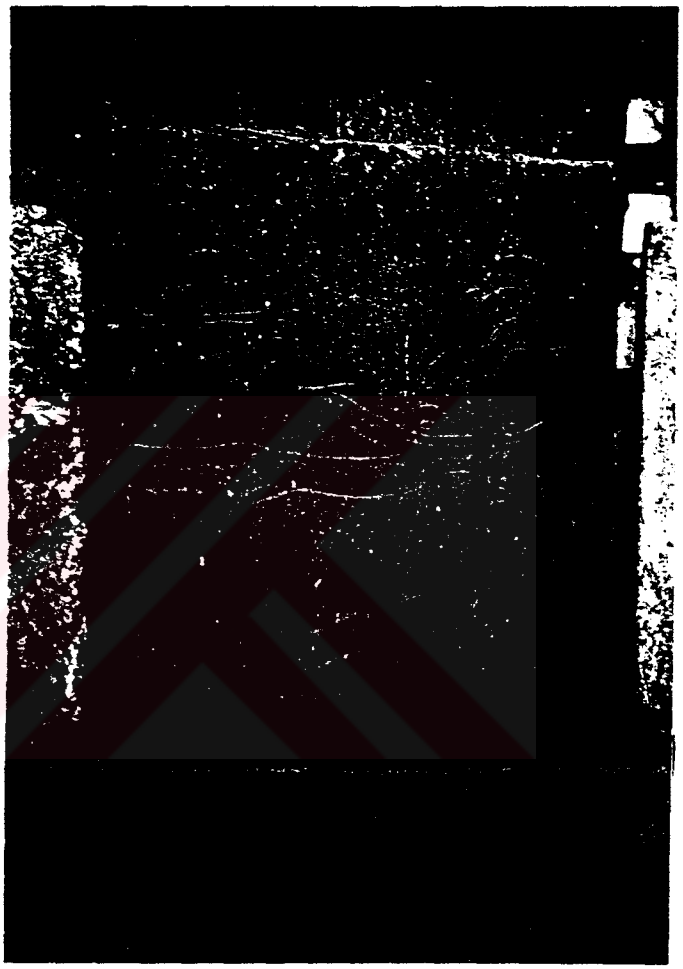

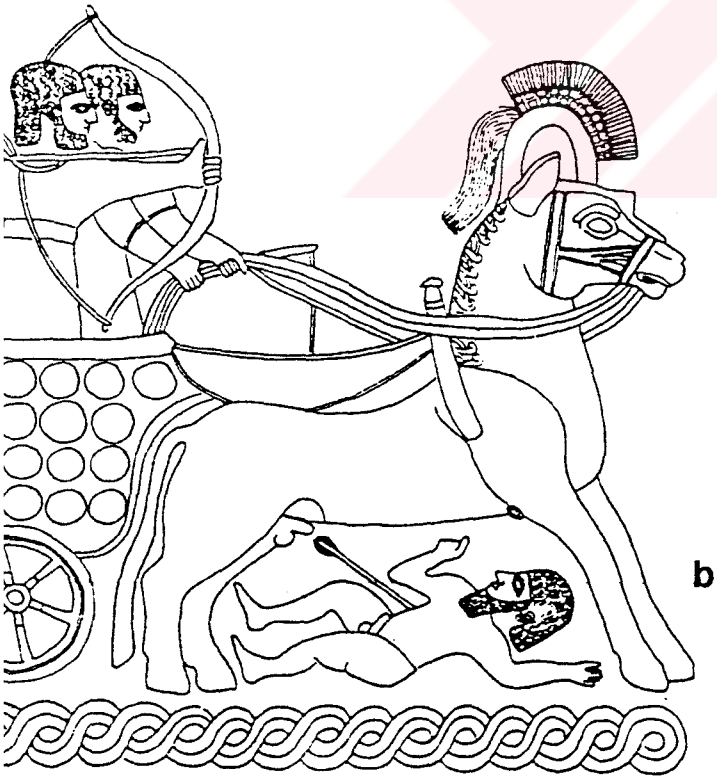

b

Levha IV

Levha V

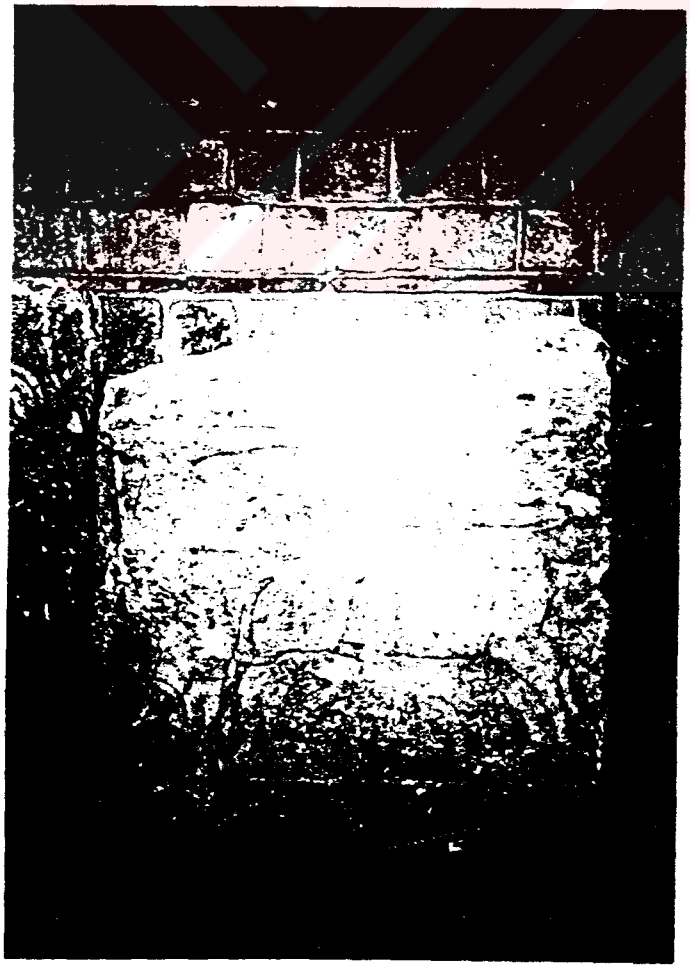

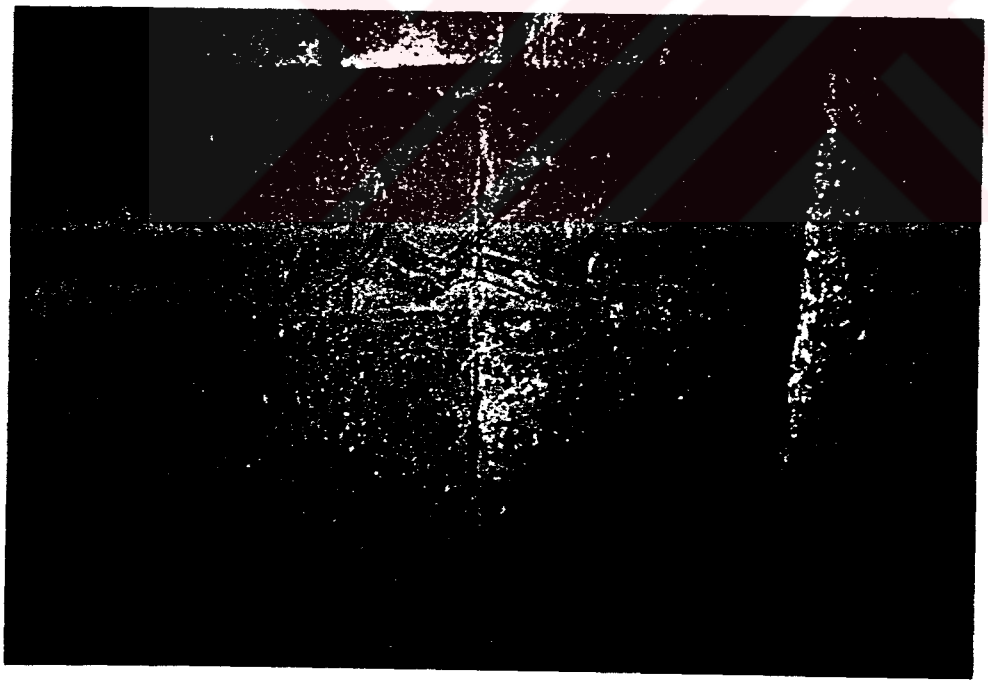

Levha VIII

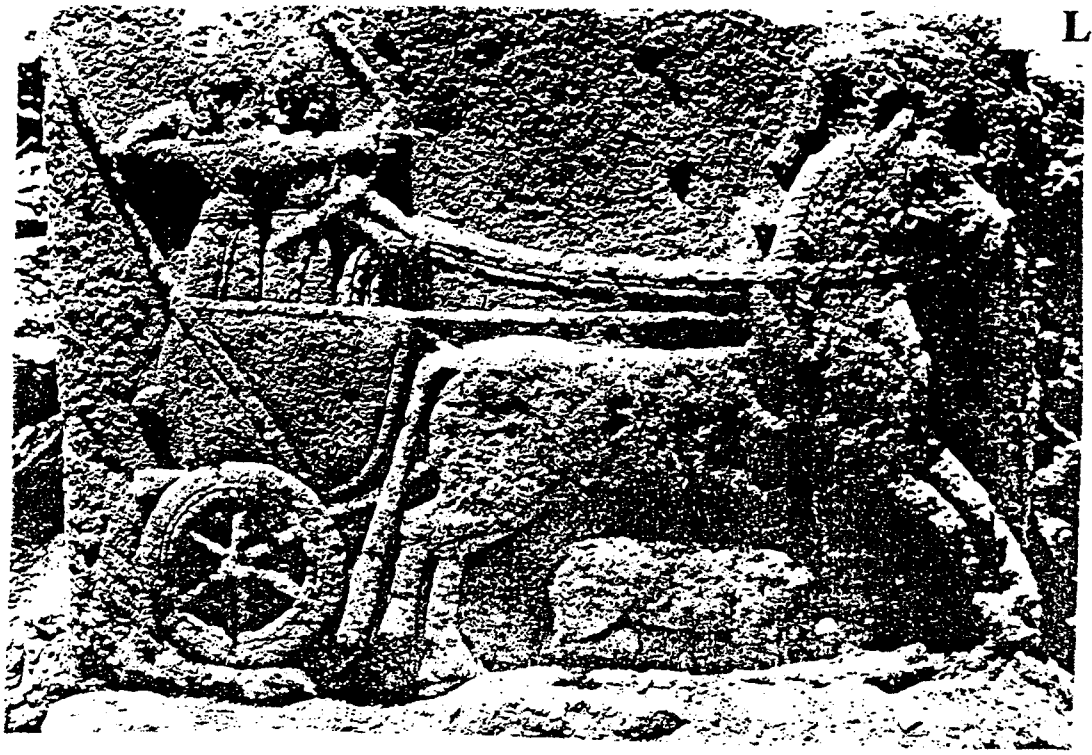

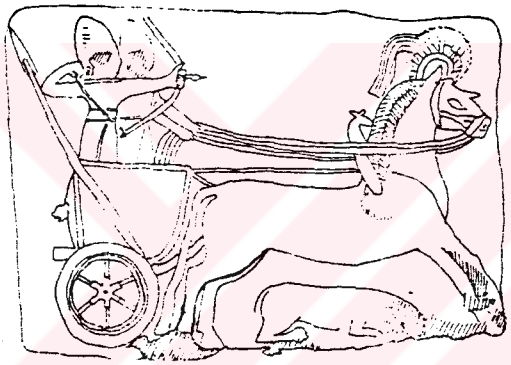

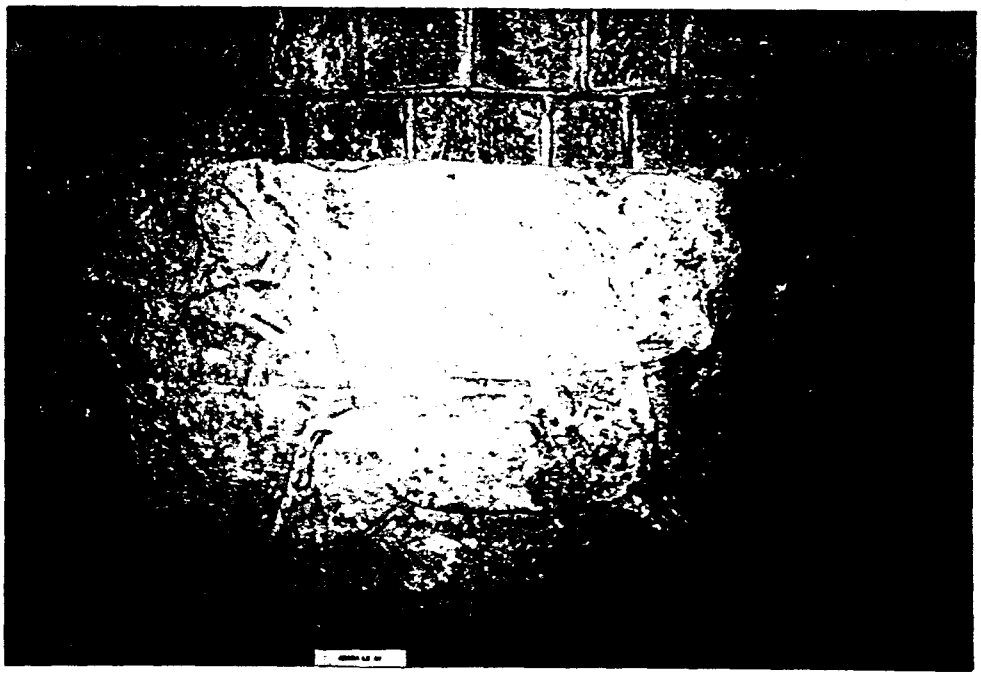

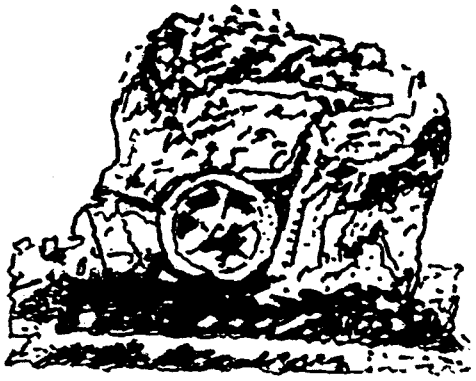

Levha X

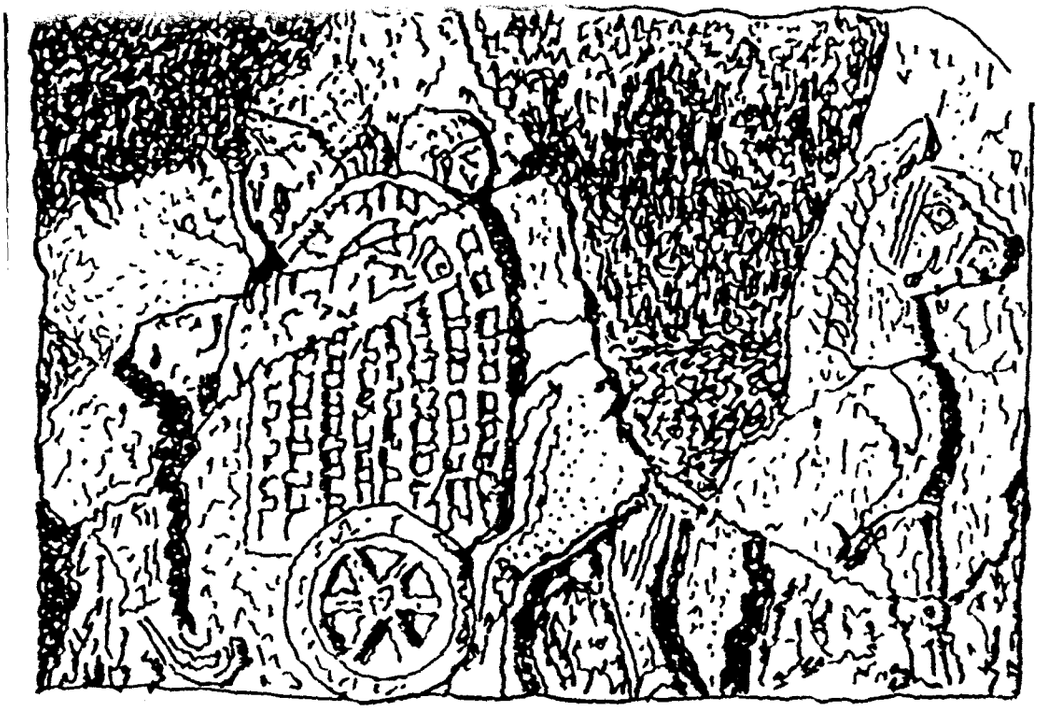

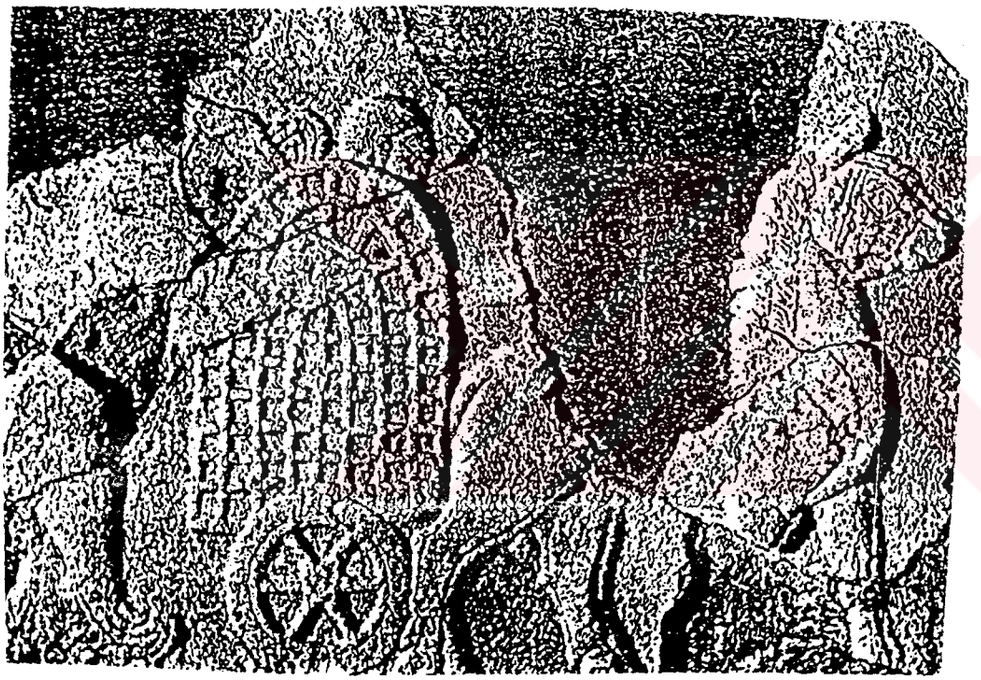

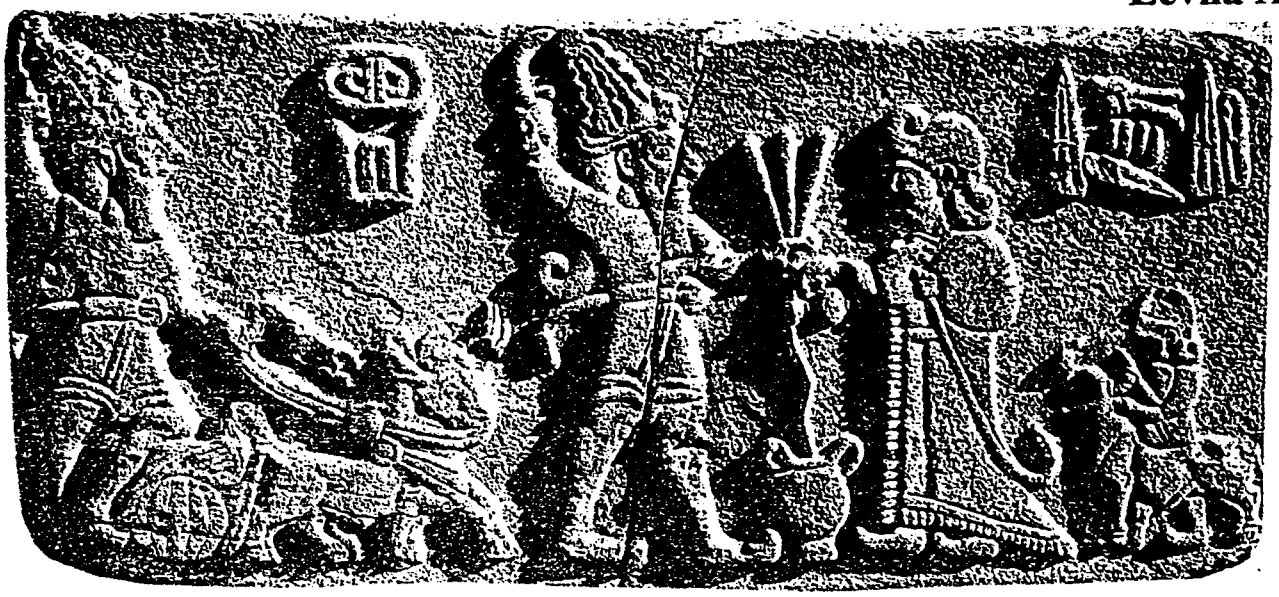

a

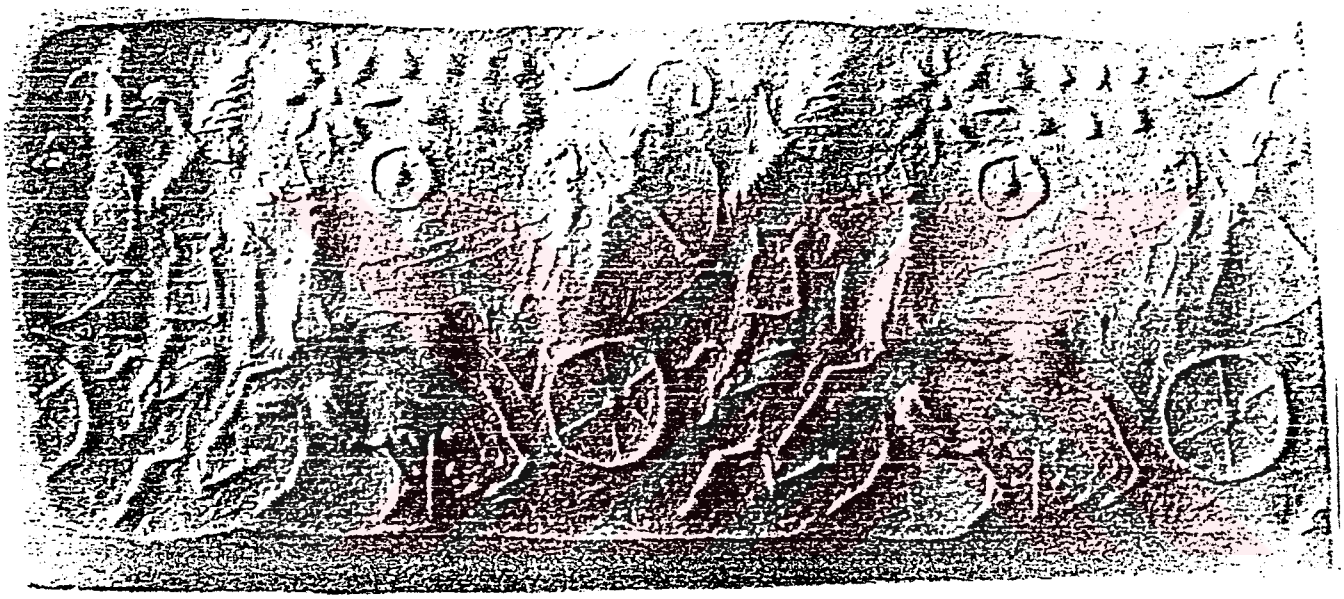

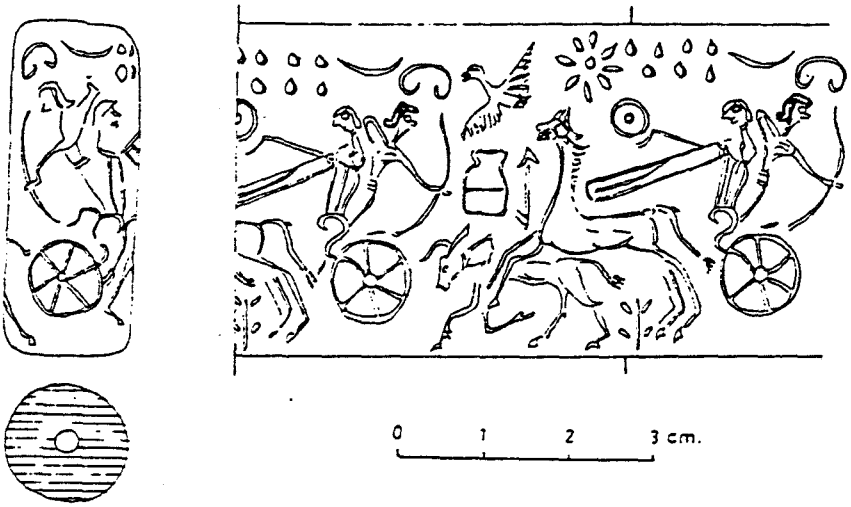

b

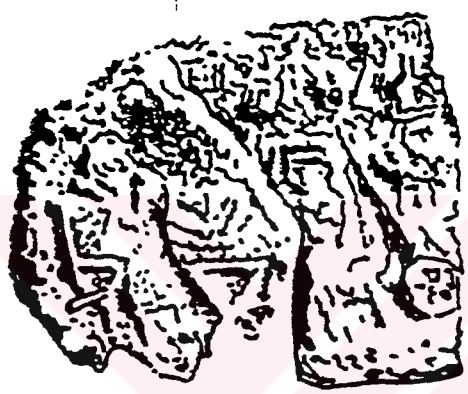

a

b

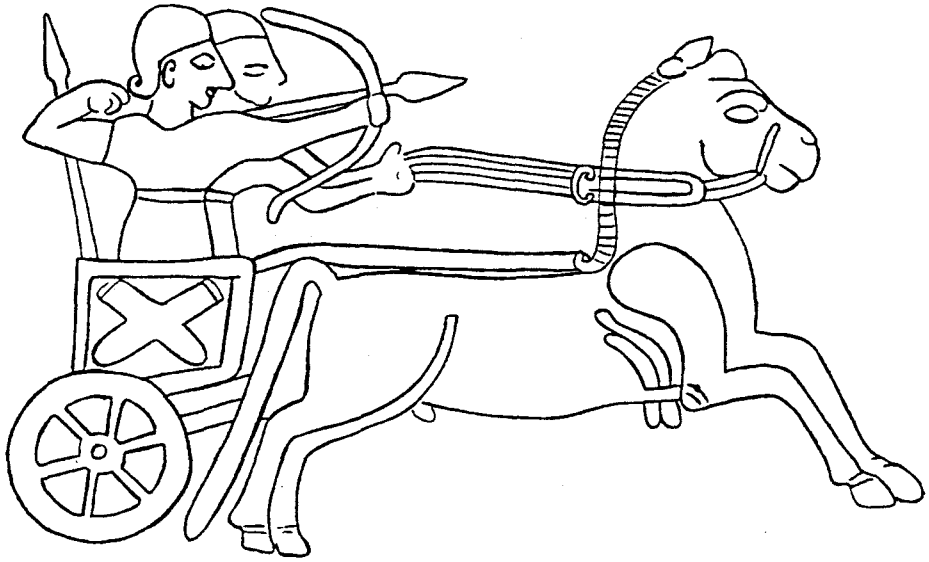

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

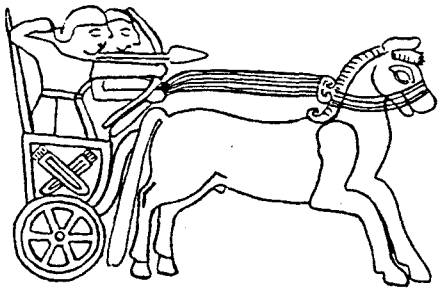

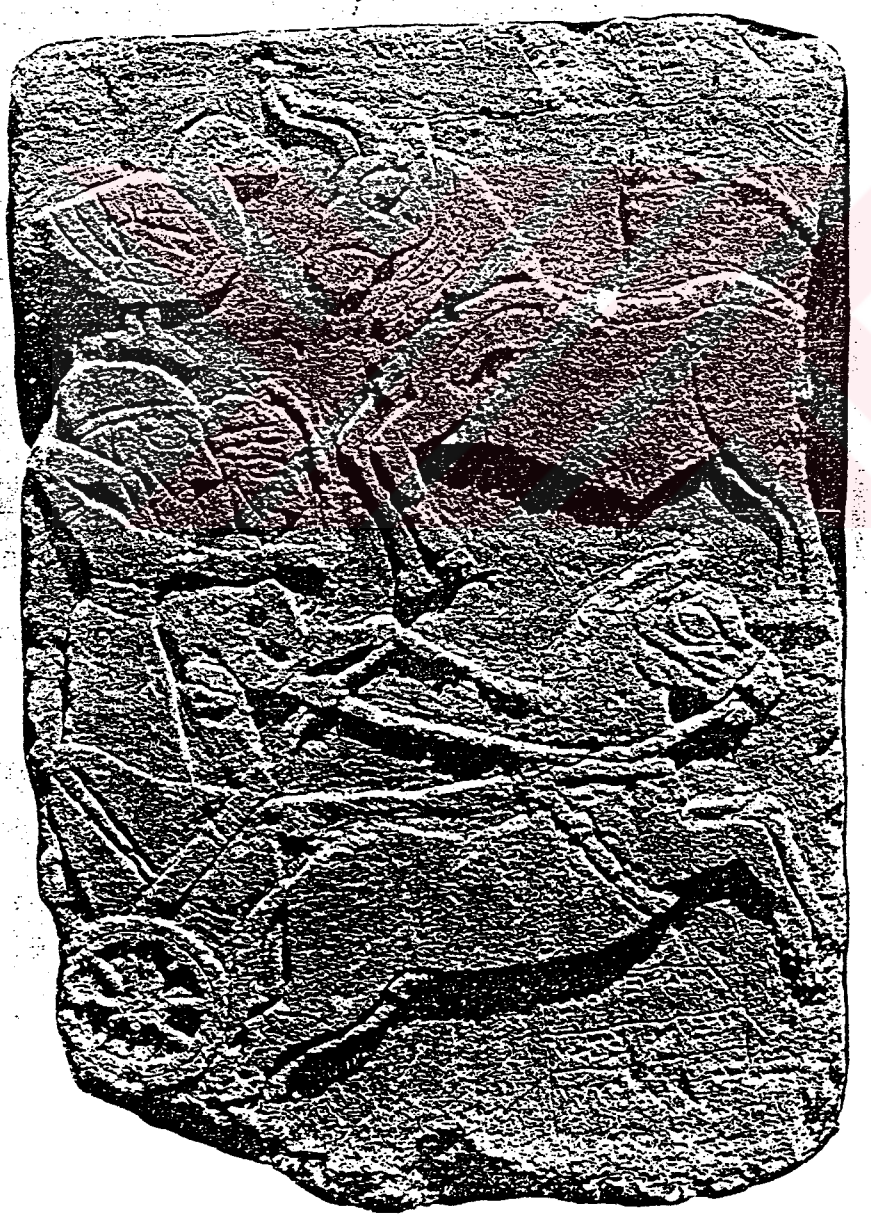

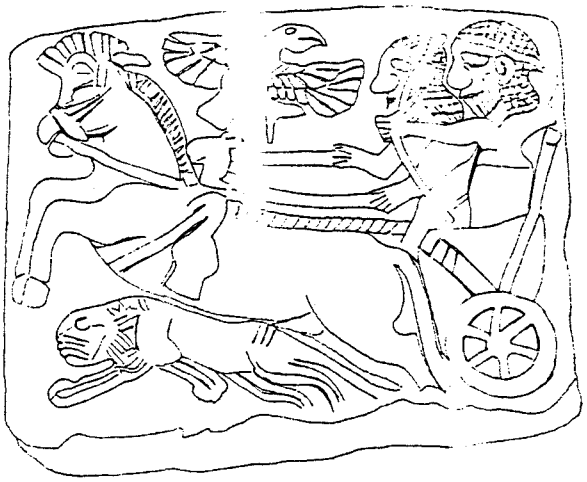

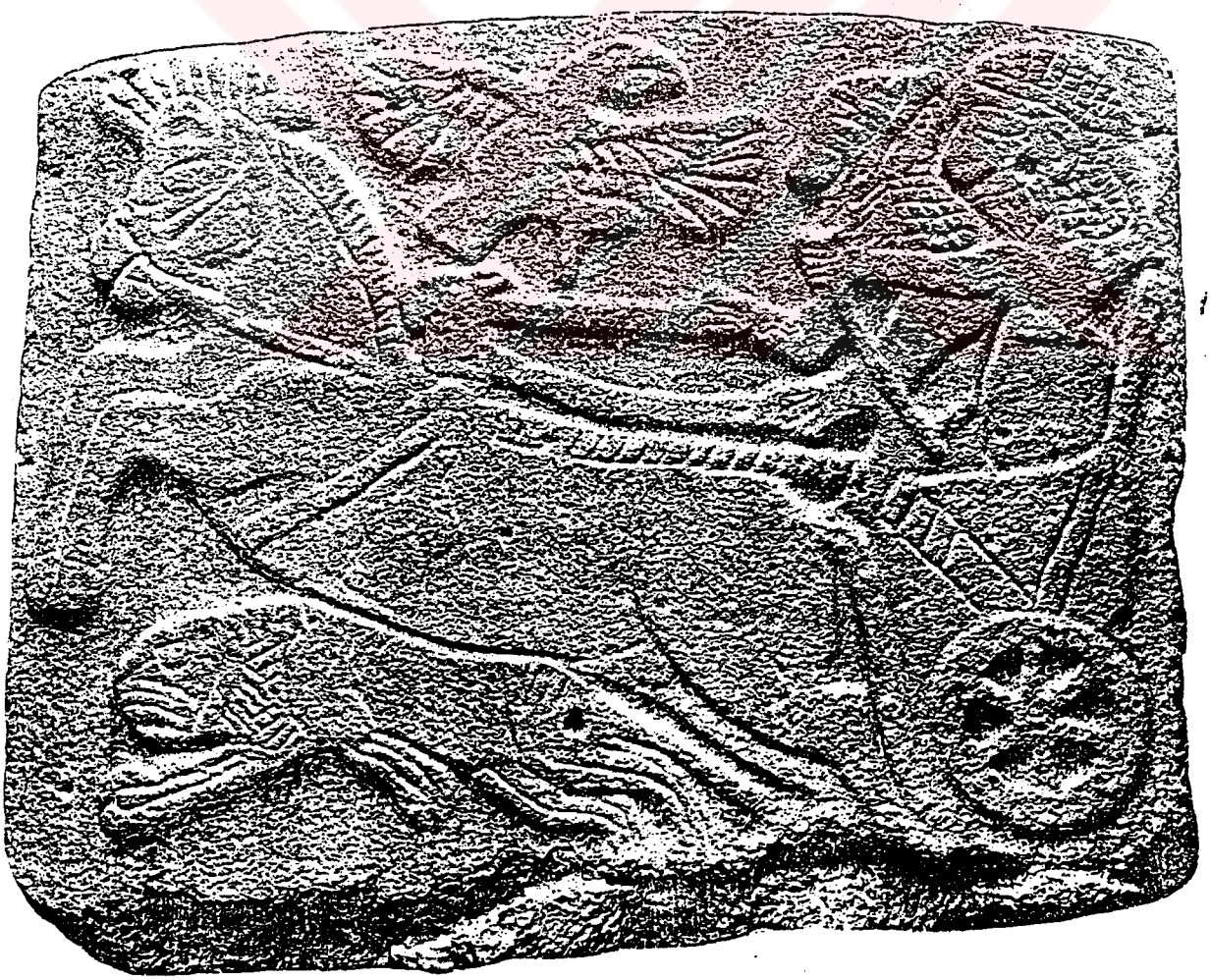

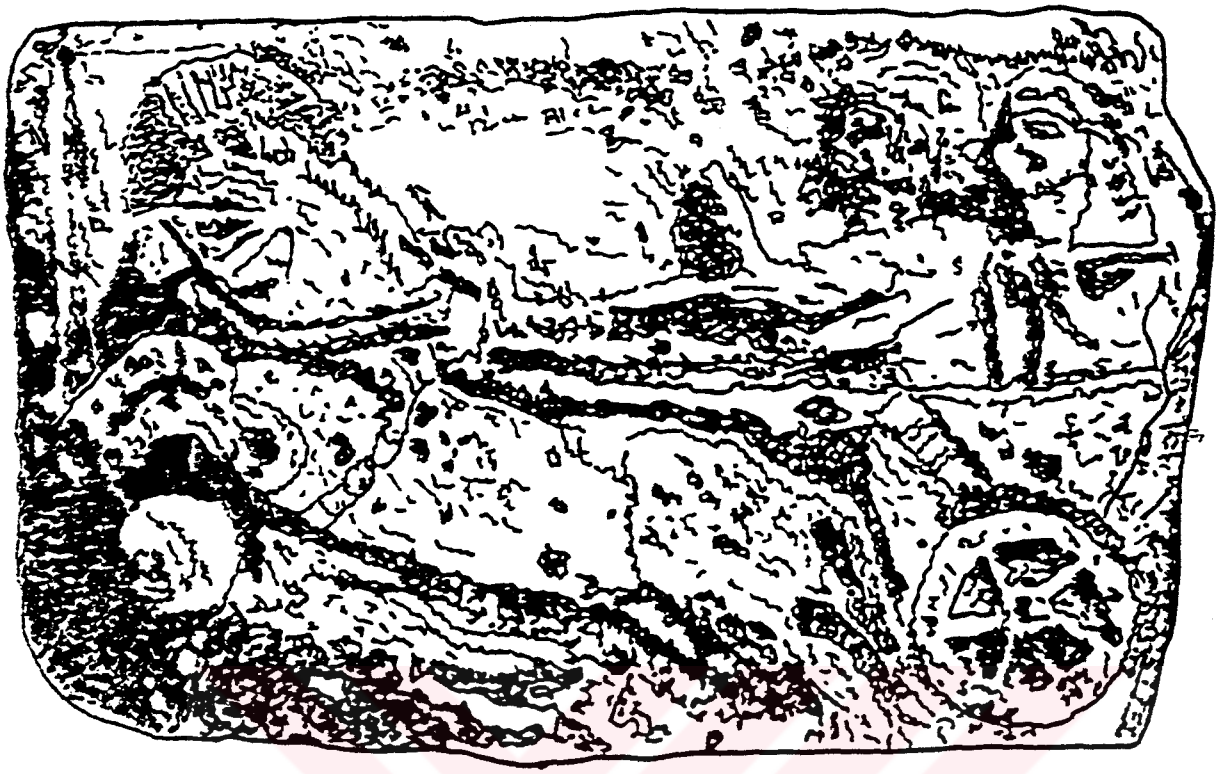

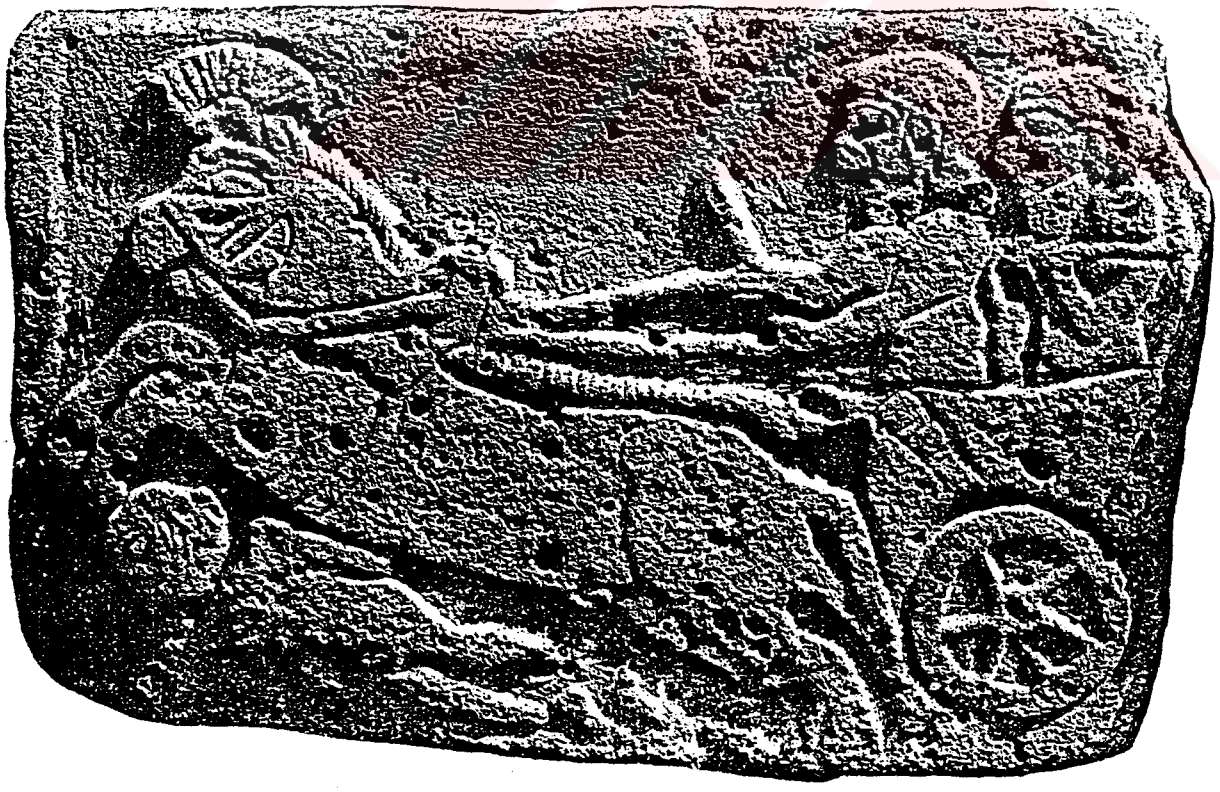

a

b

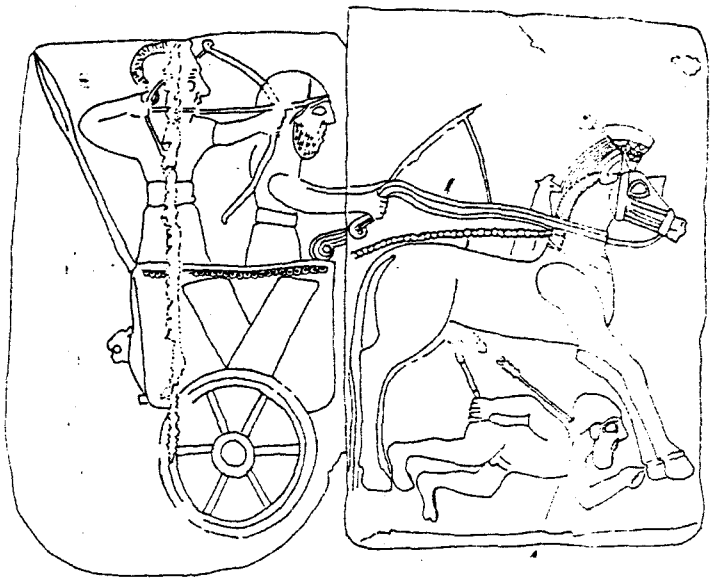

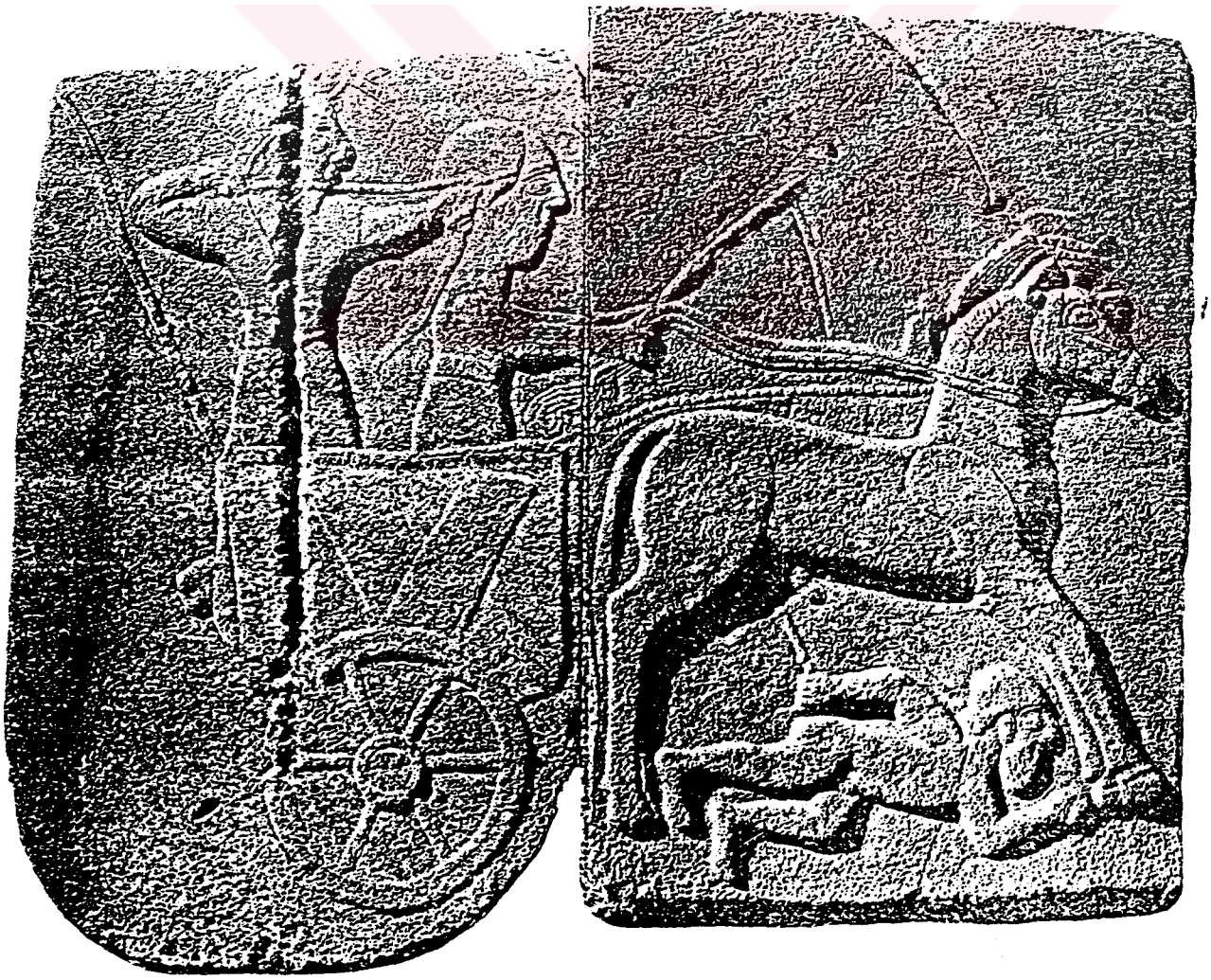

a

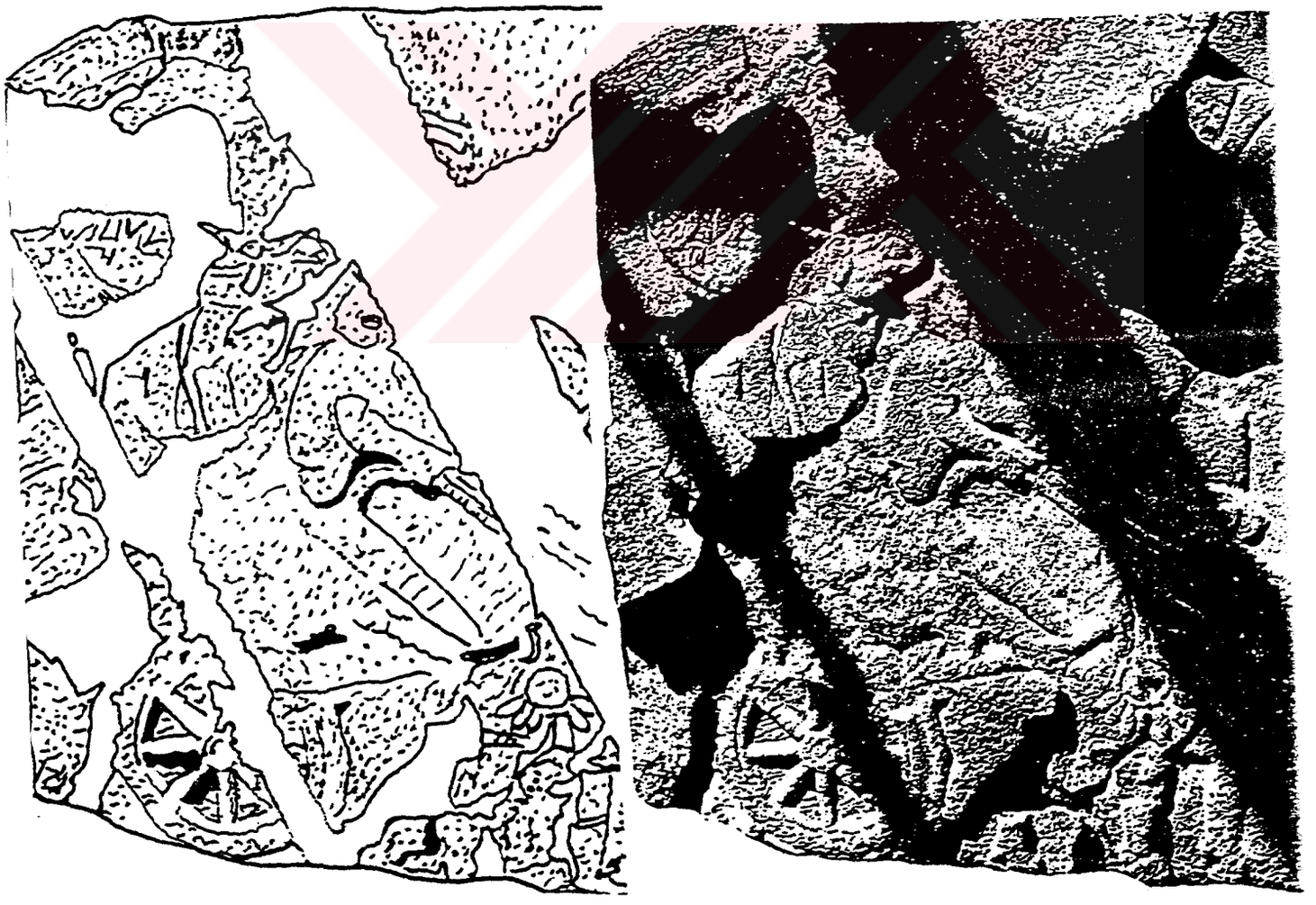

b

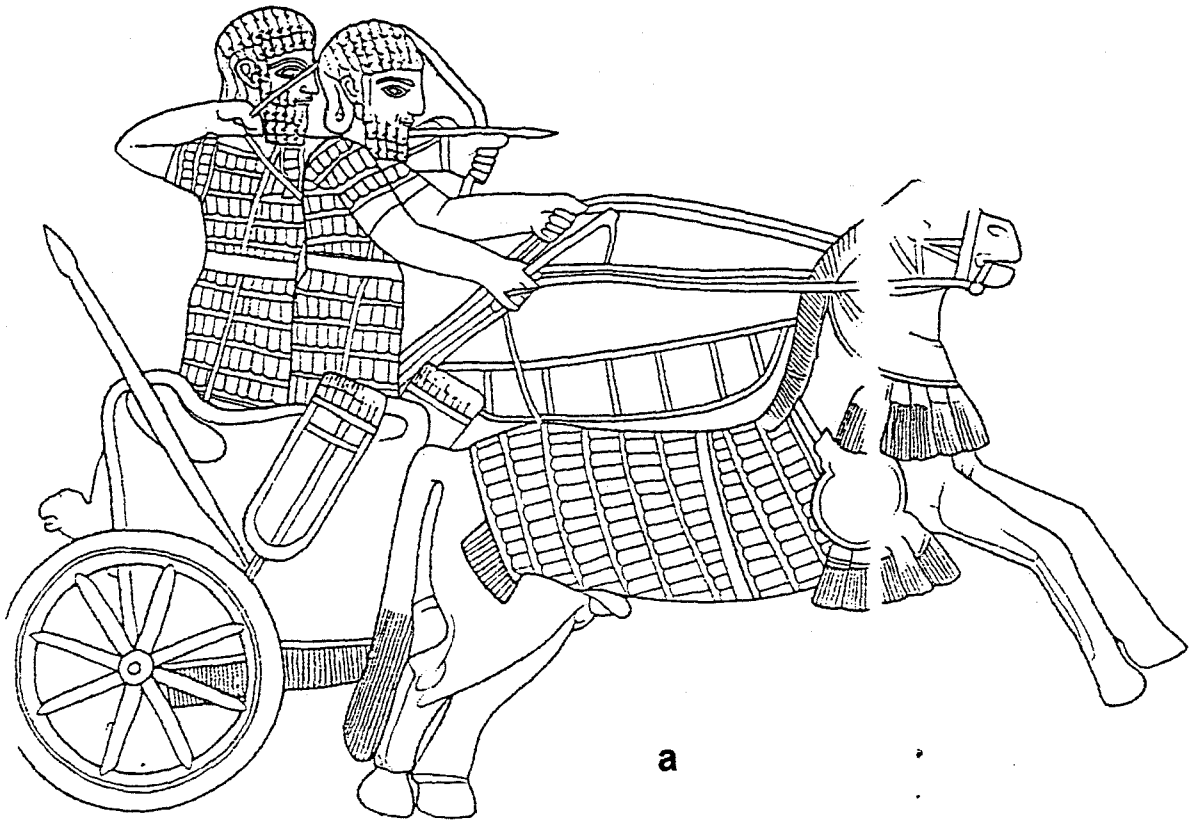

a

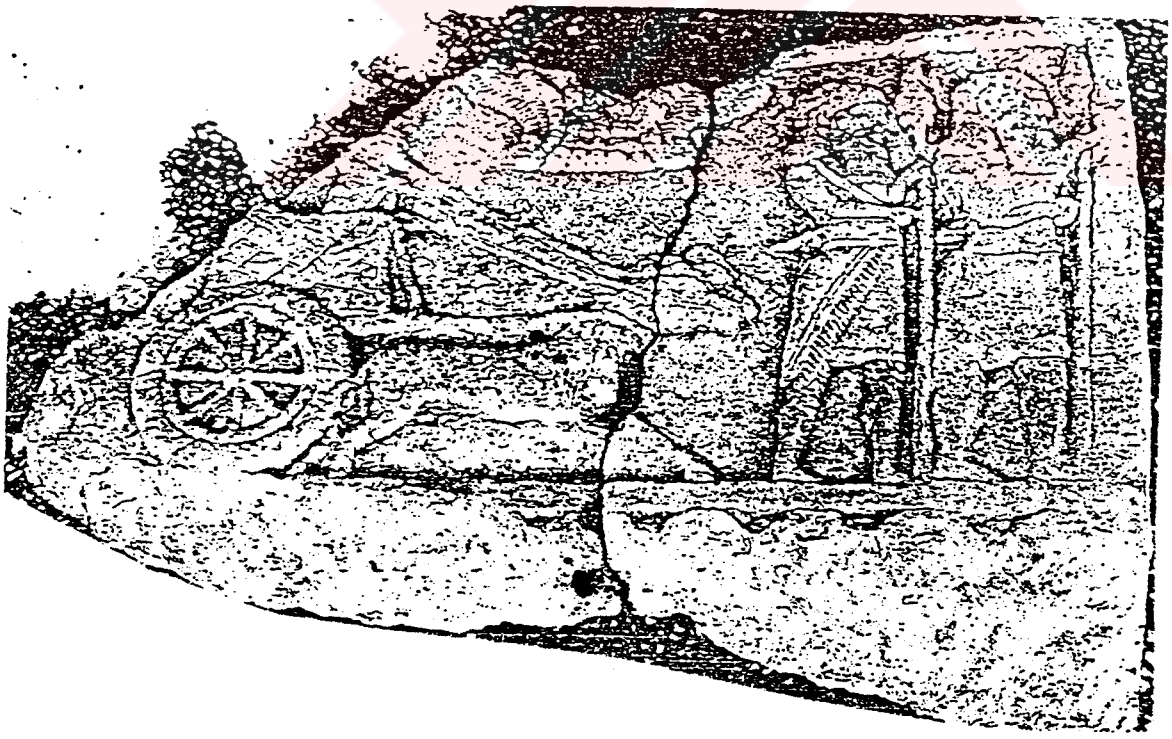

b

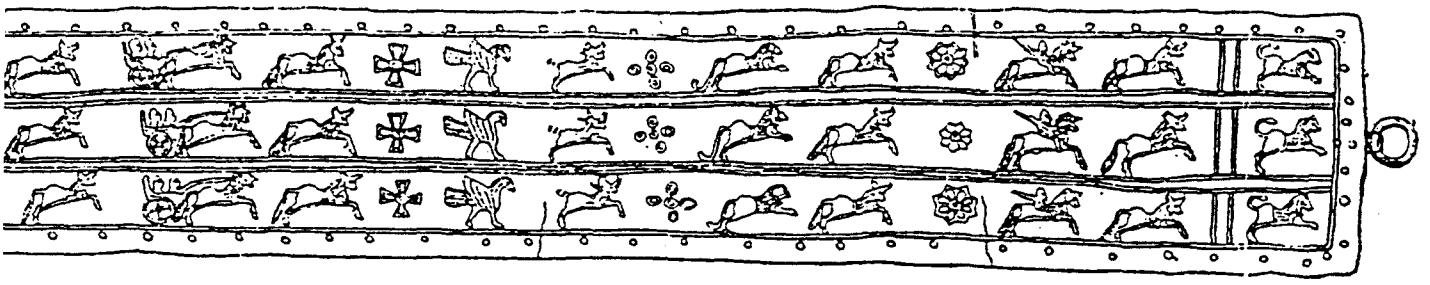

0 1 2 3 4 5cm

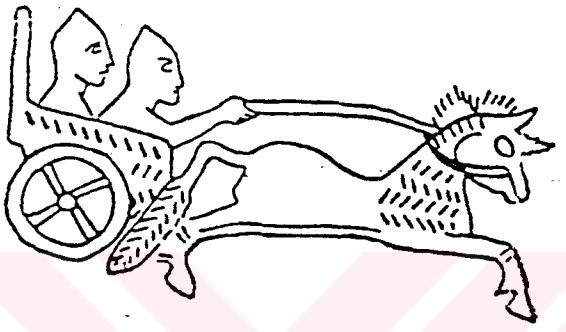

a

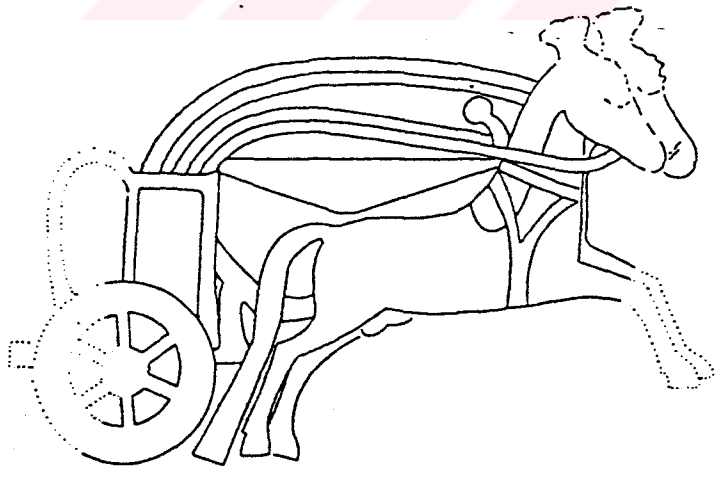

b

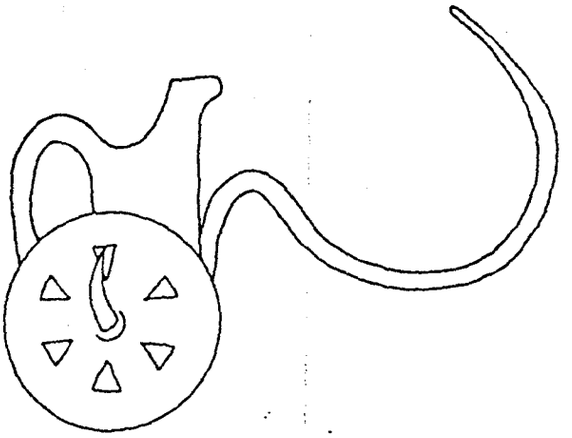

a

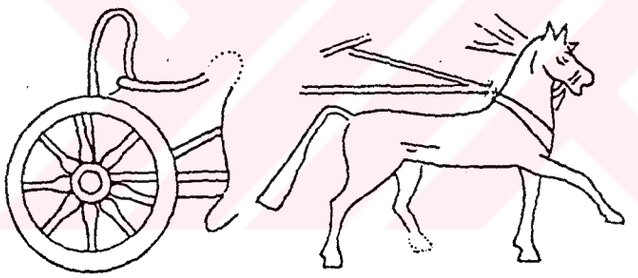

b

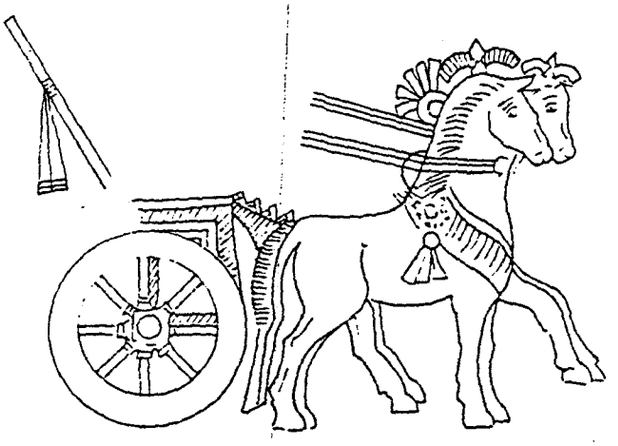

c

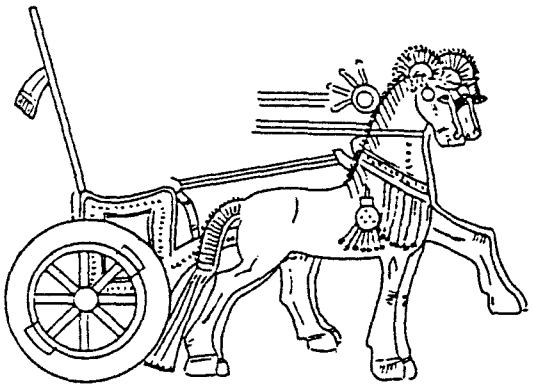

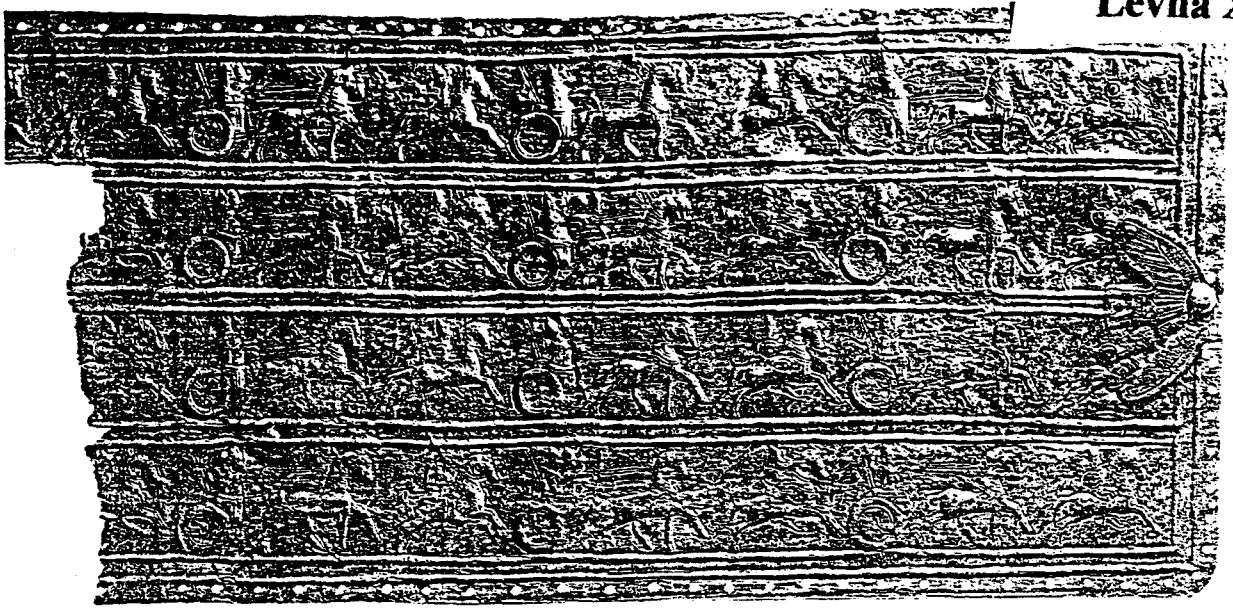

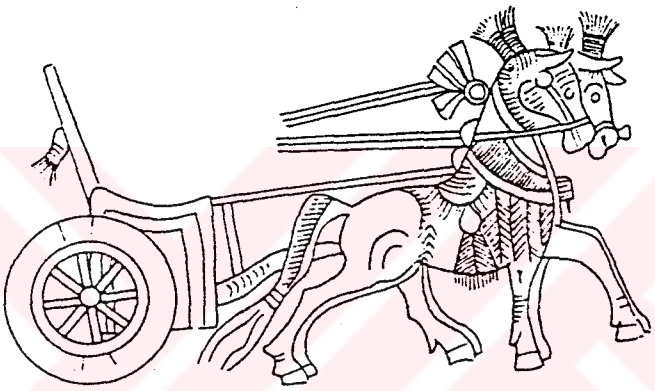

a

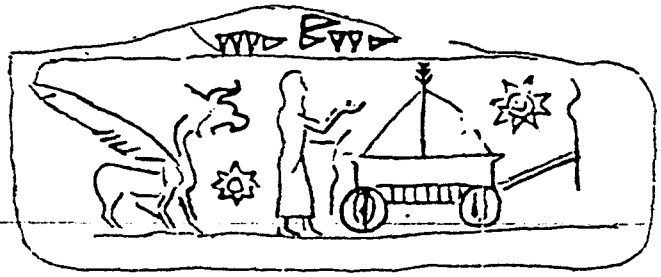

b

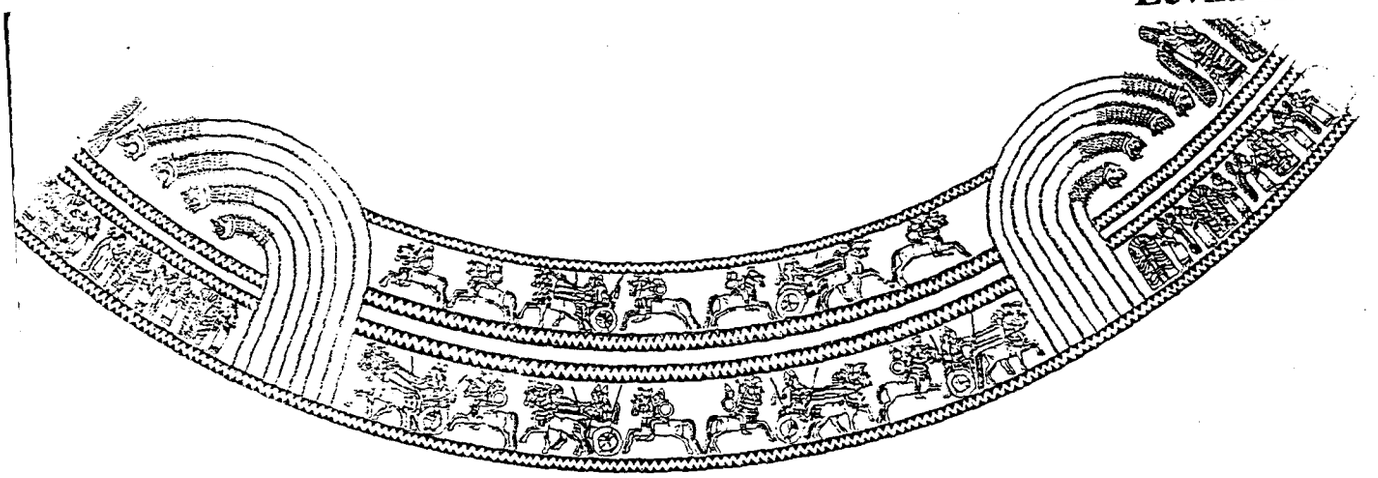

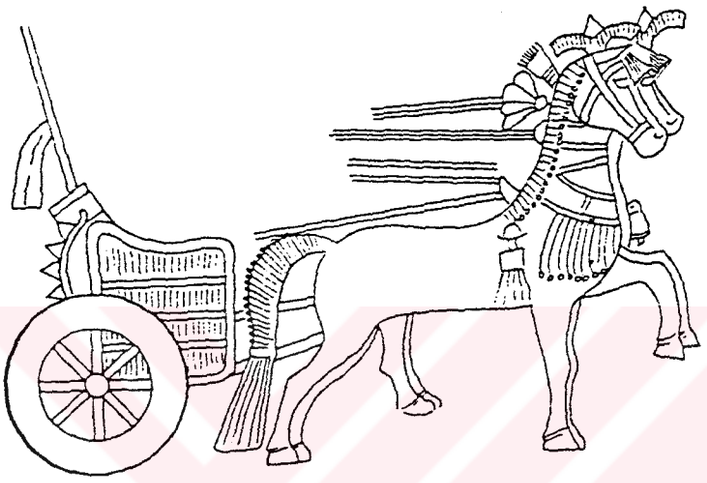

a

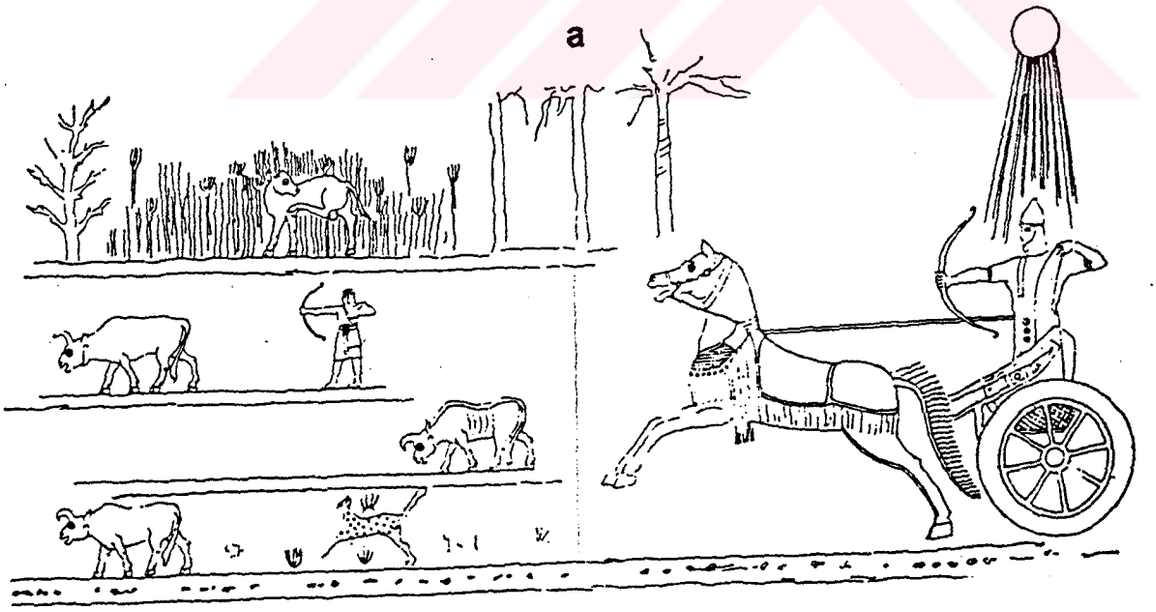

b

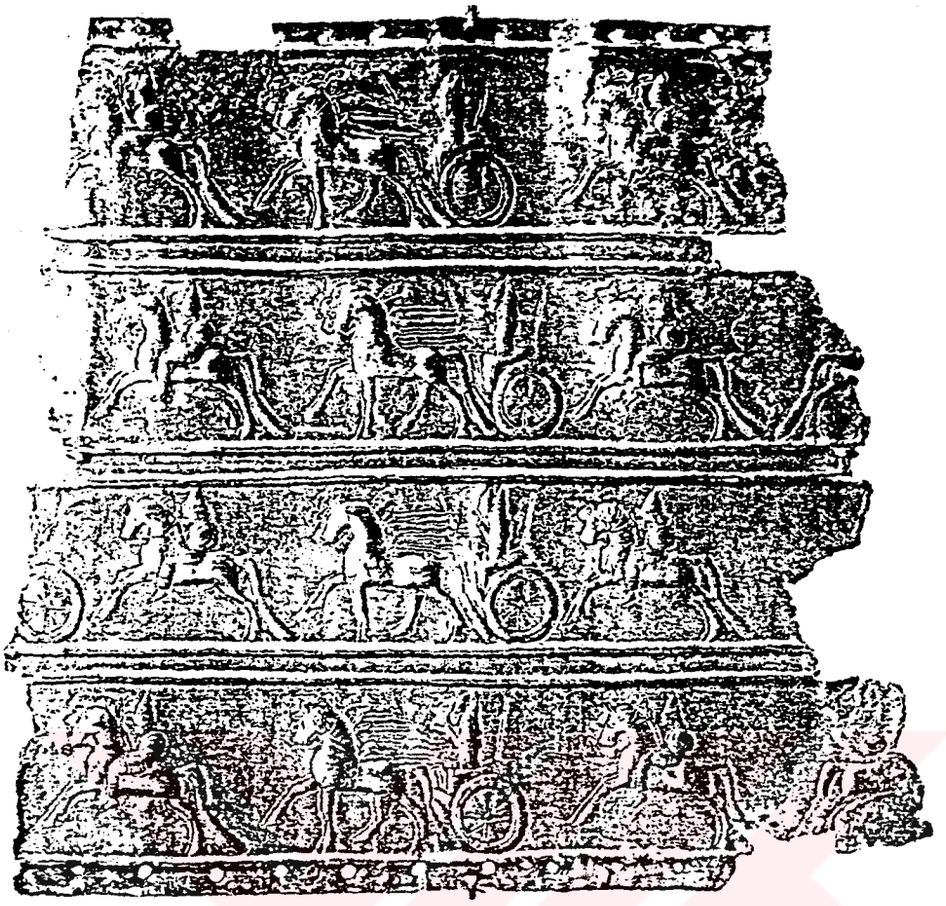

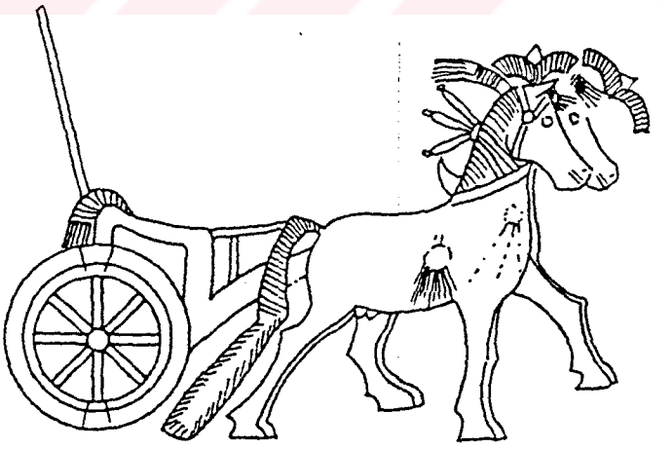

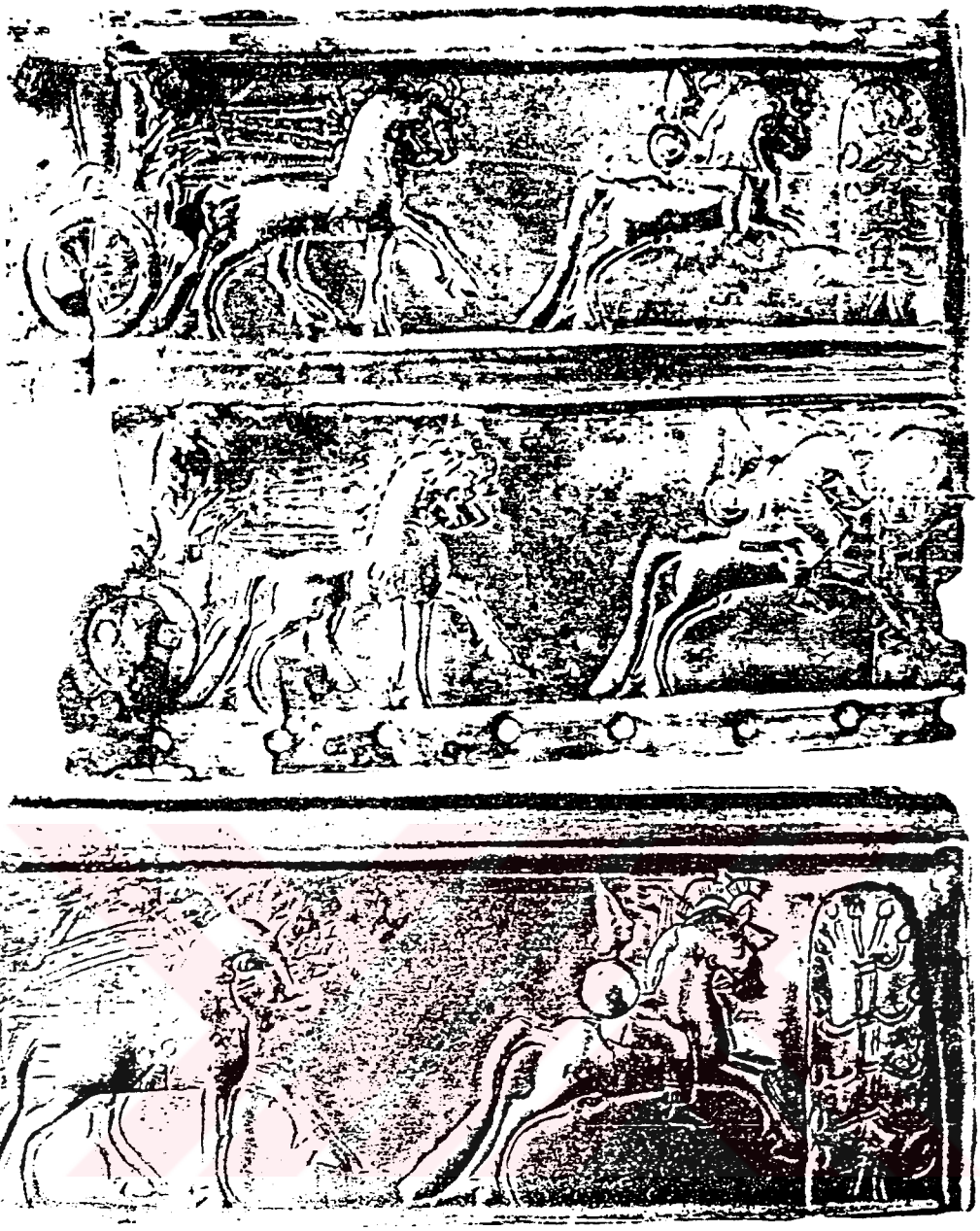

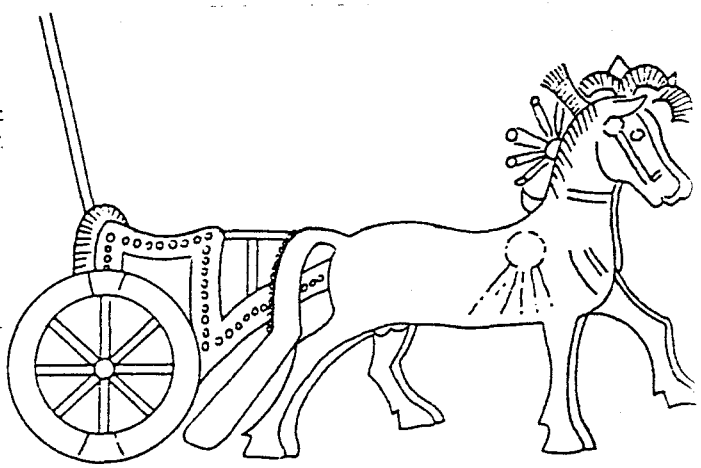

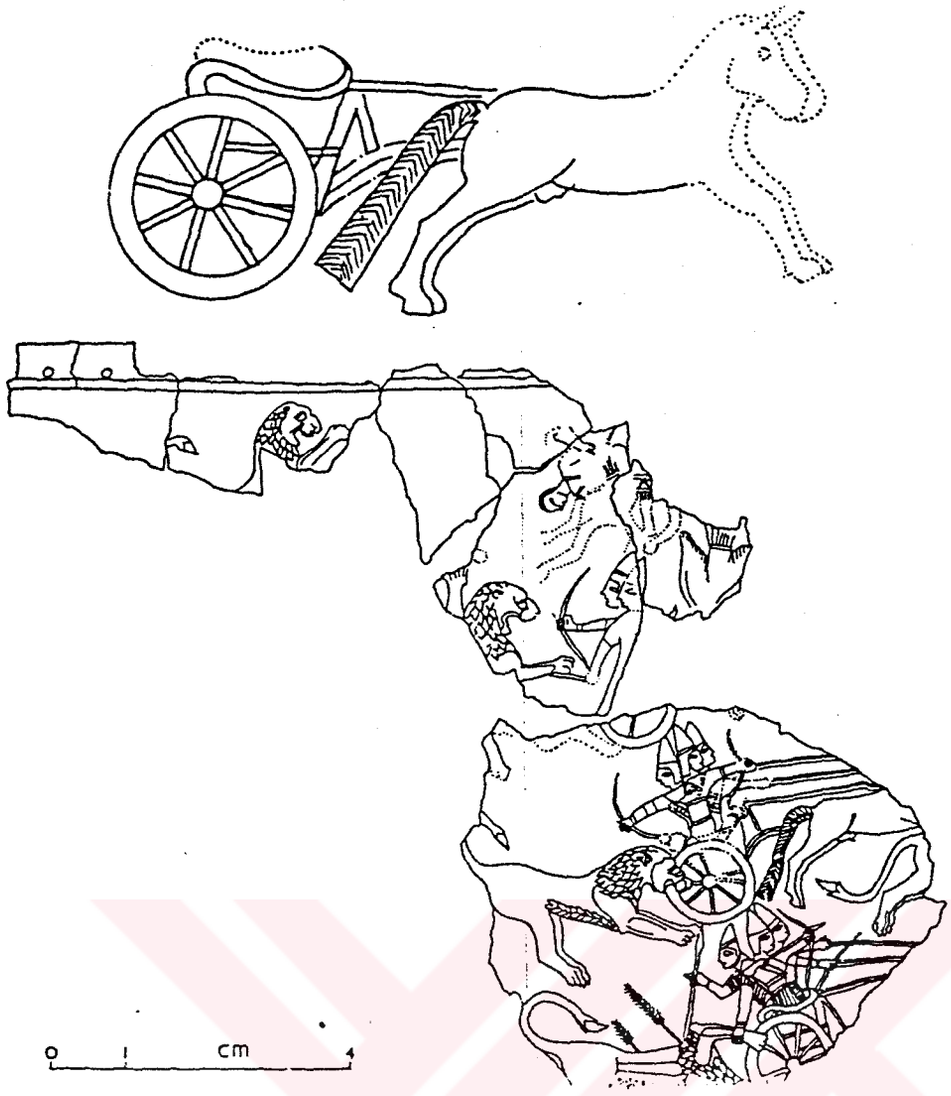

a

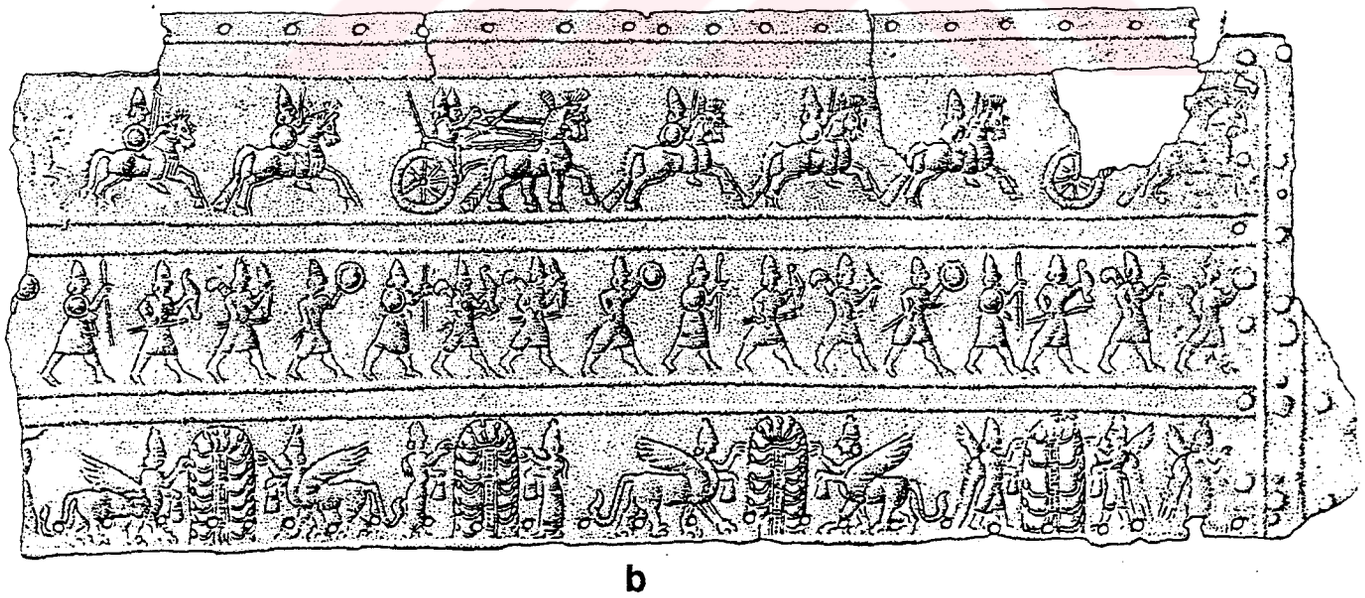

b

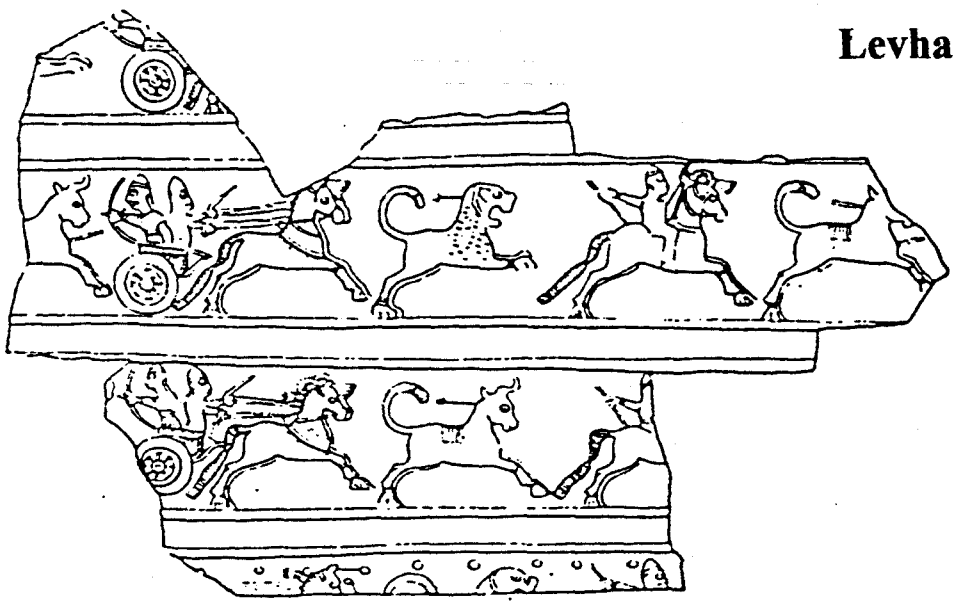

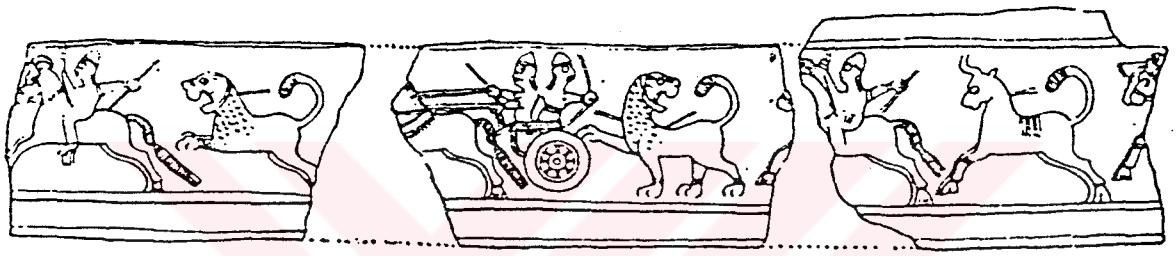

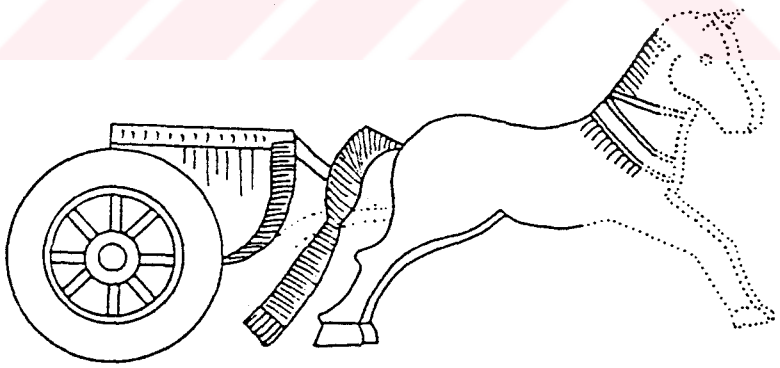

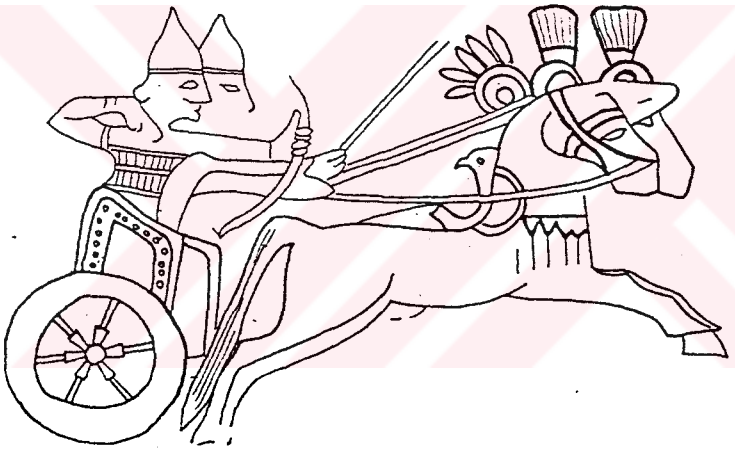

a

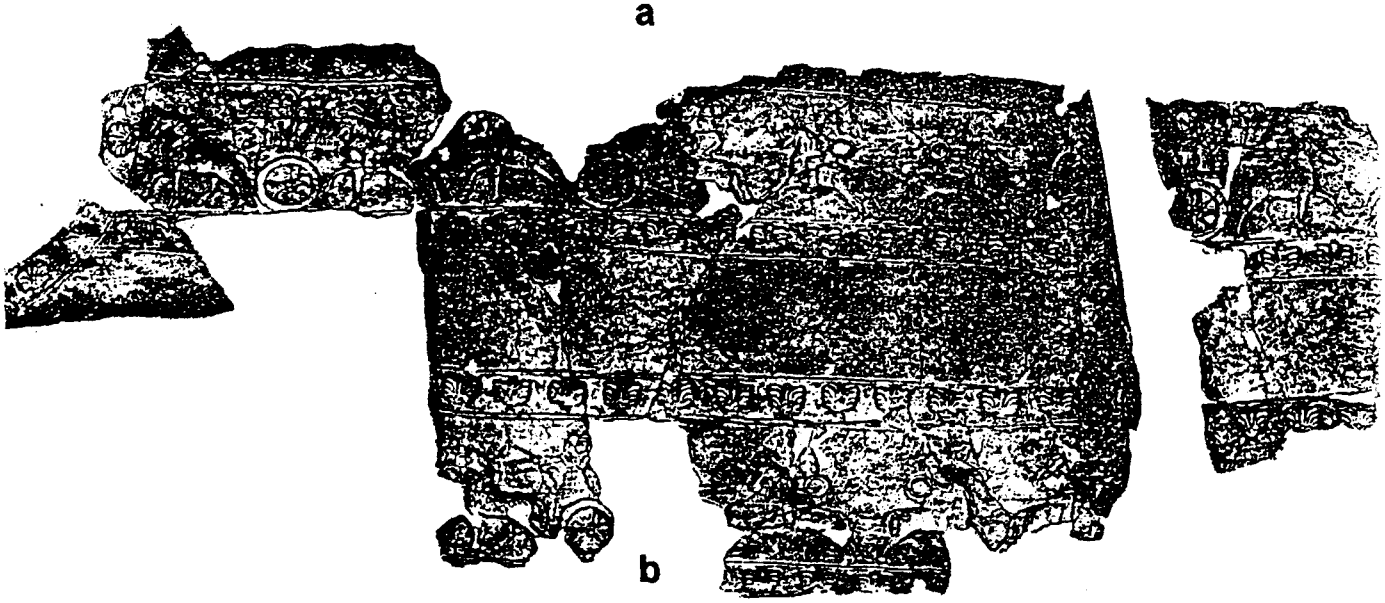

b

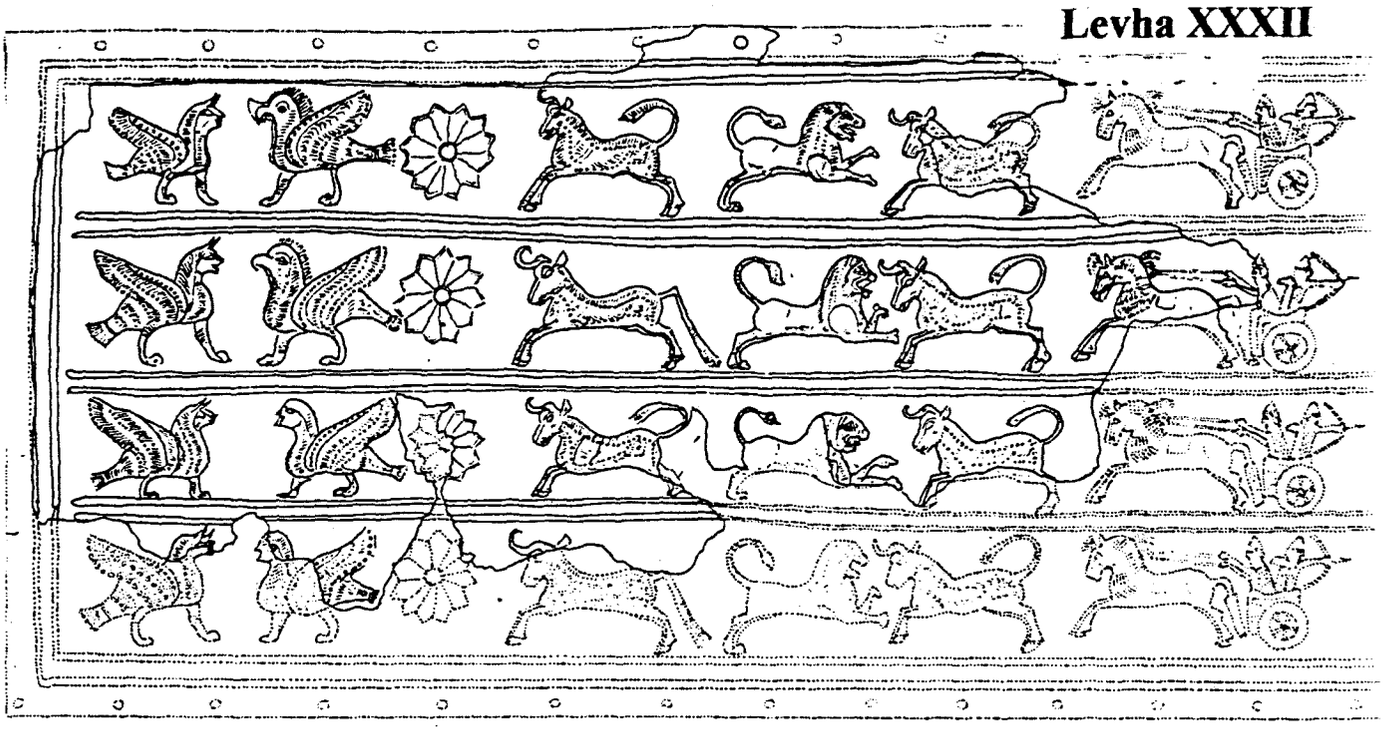

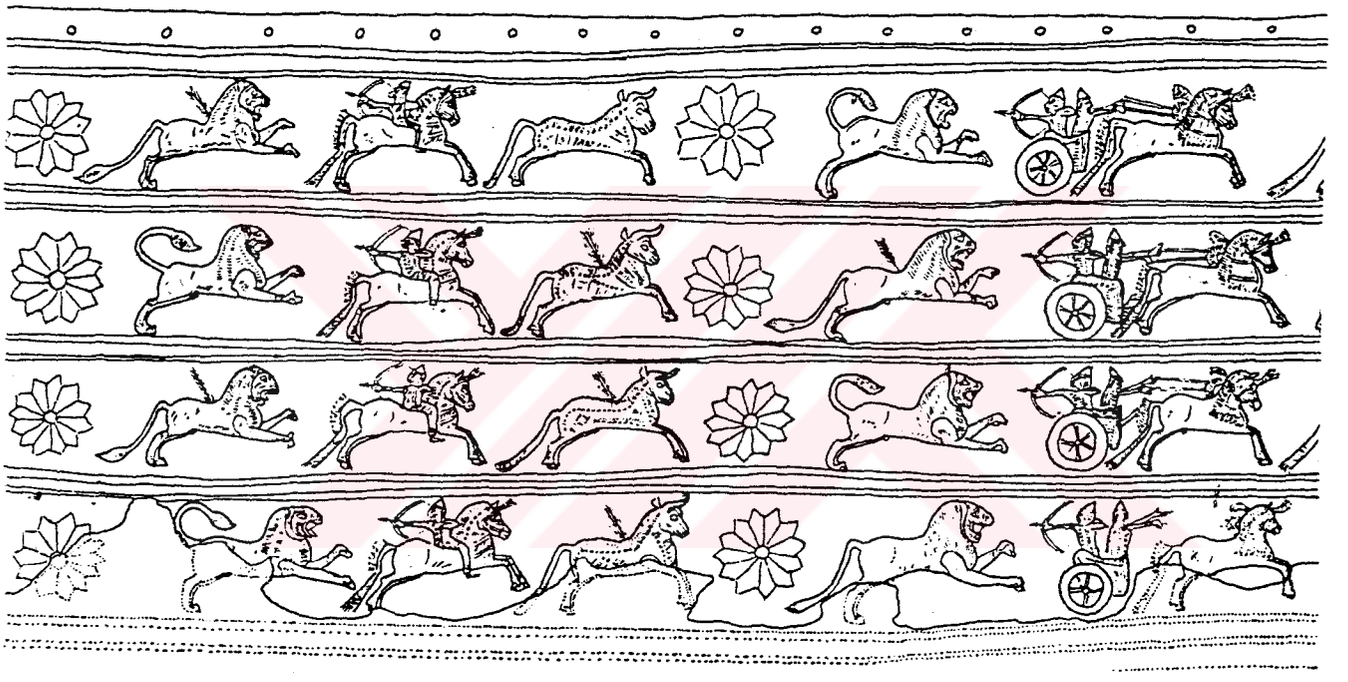

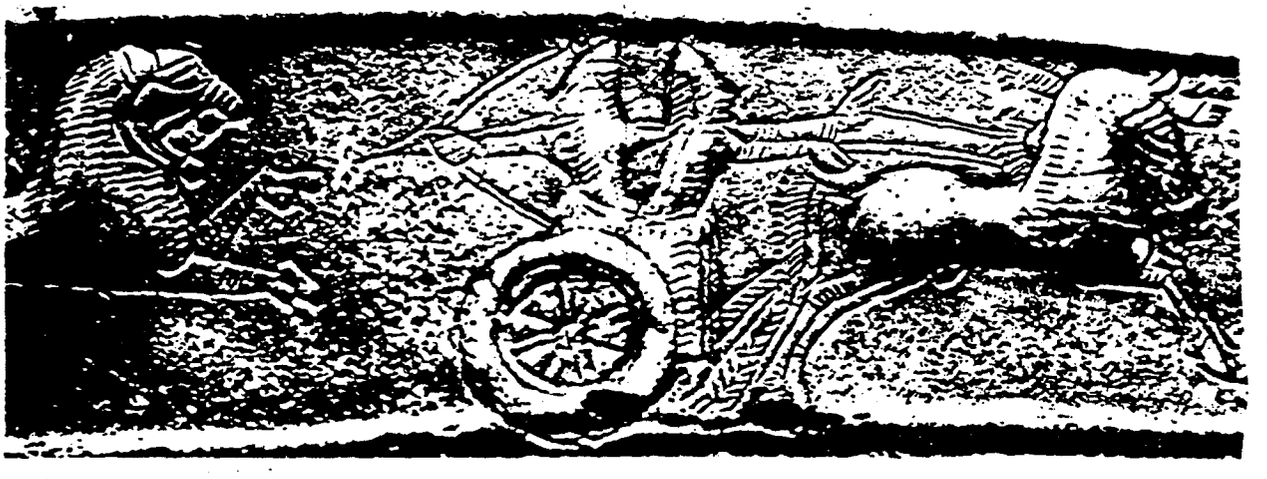

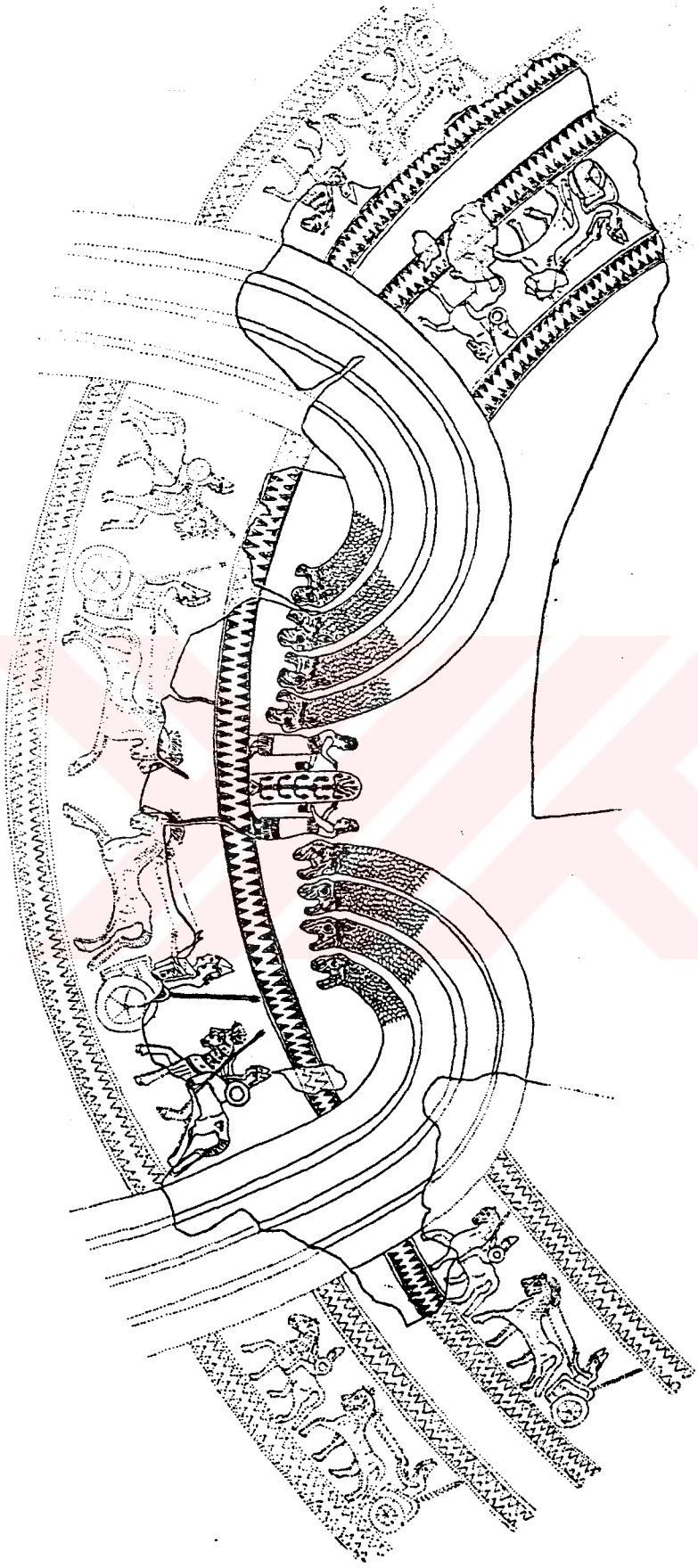

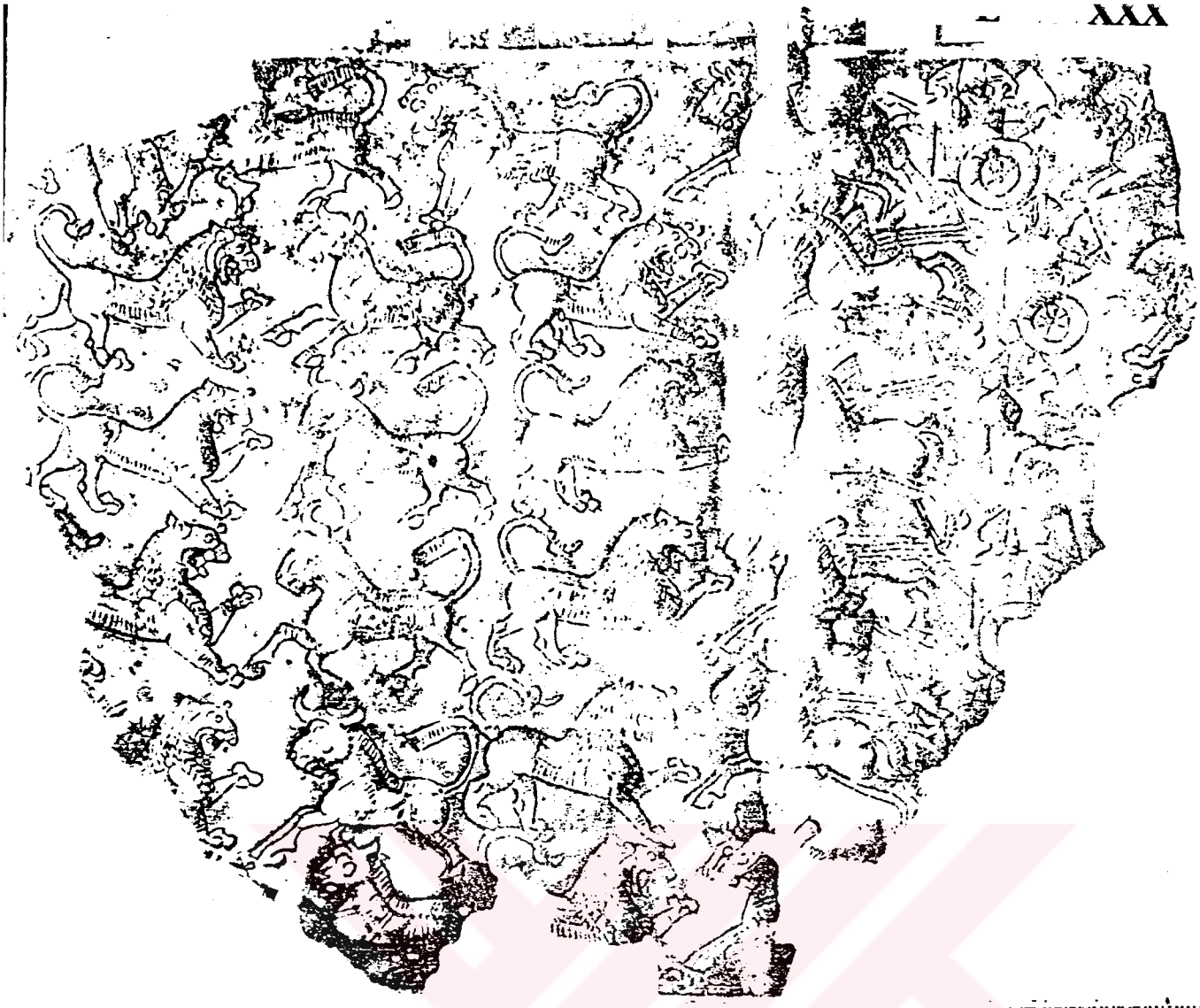

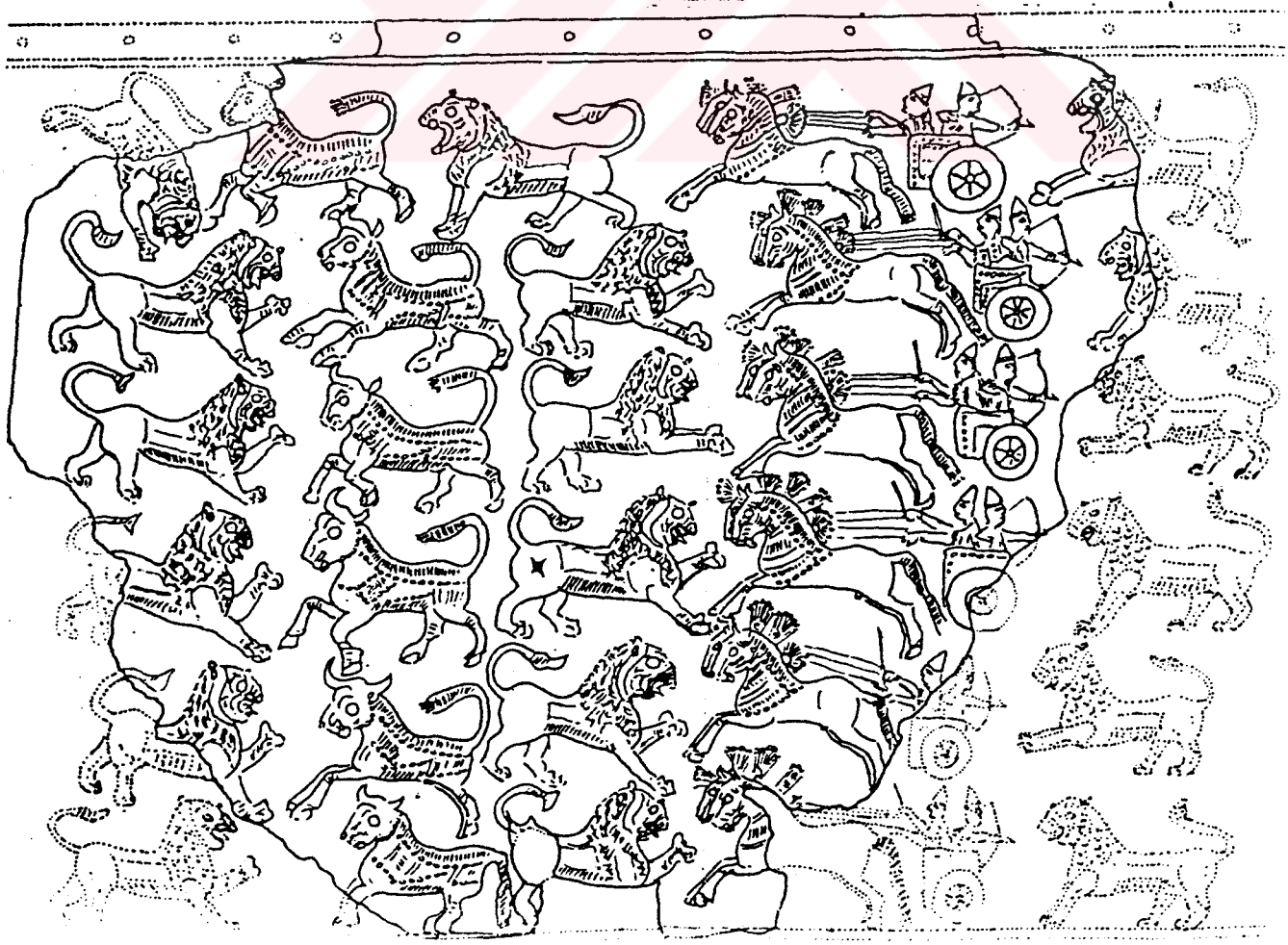

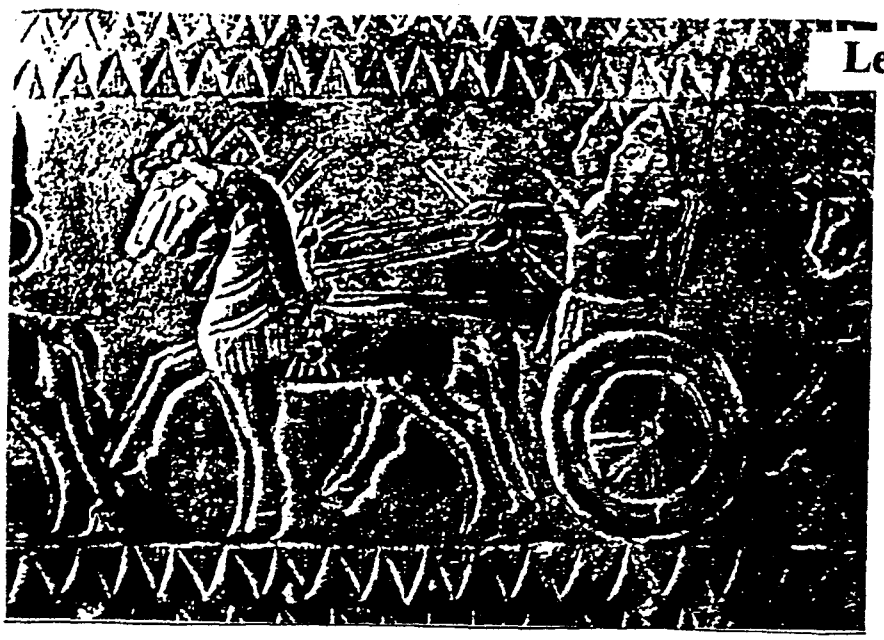

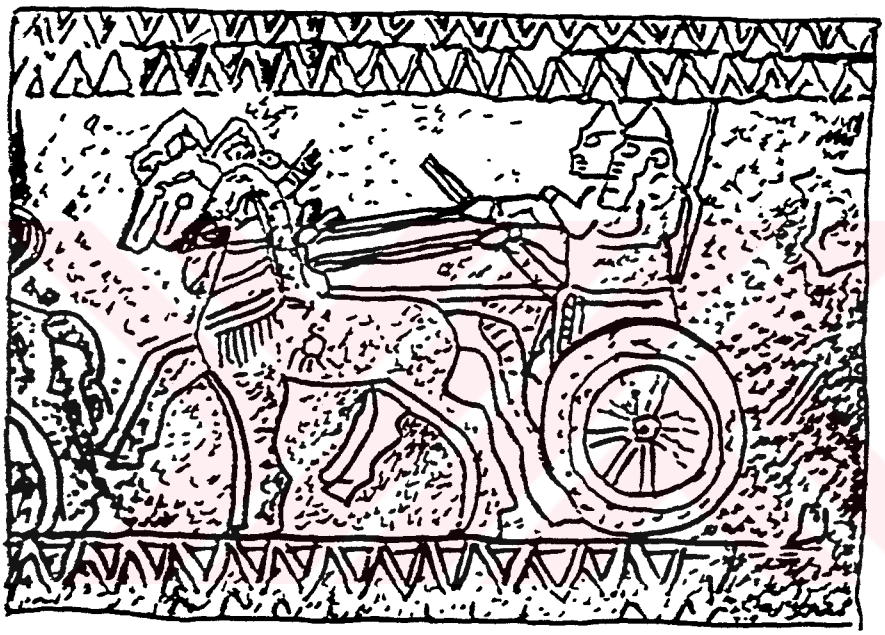

a

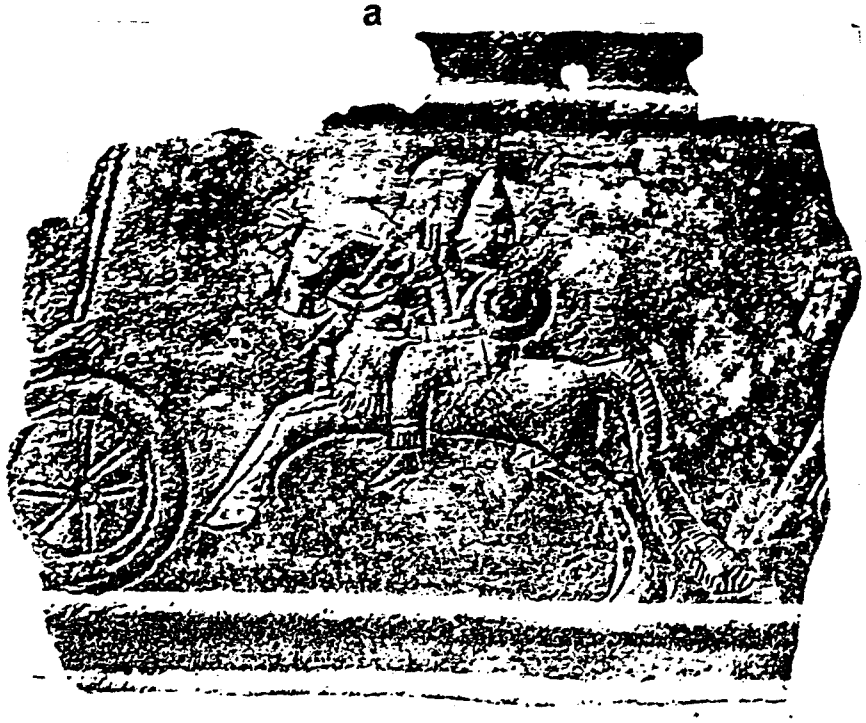

b

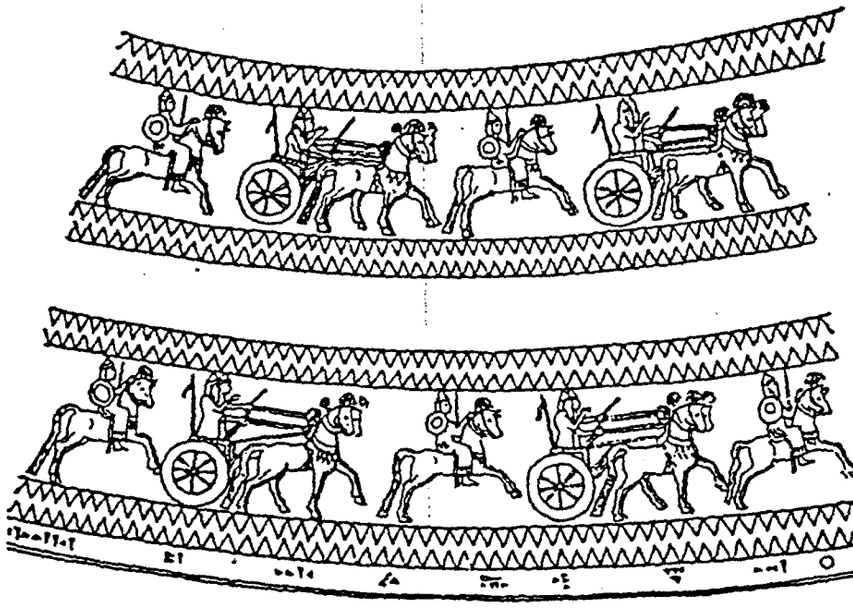

Levha XXXVIII

a

b

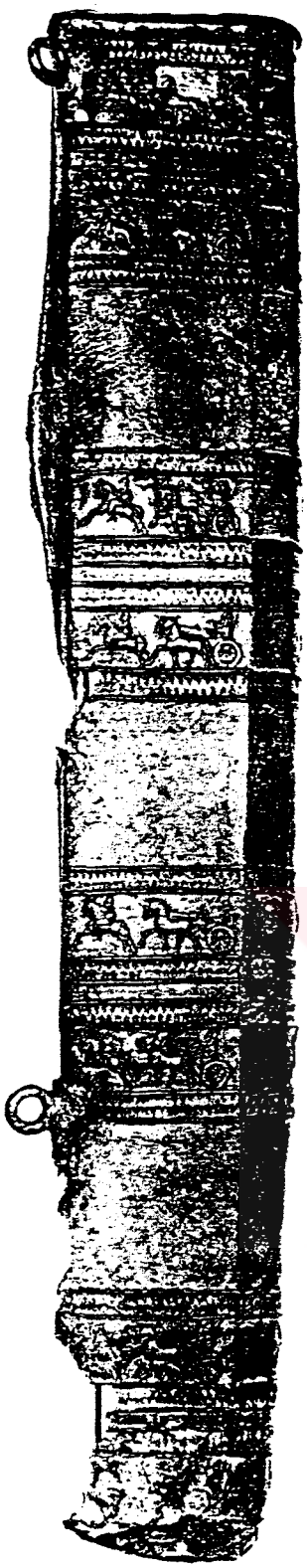

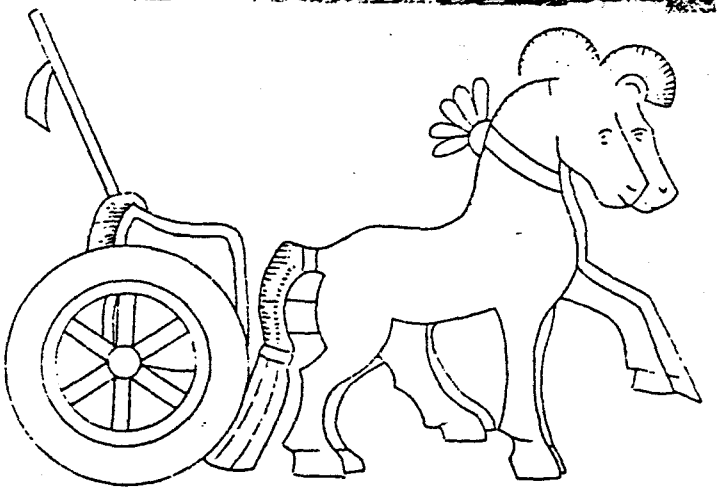

Levha XL

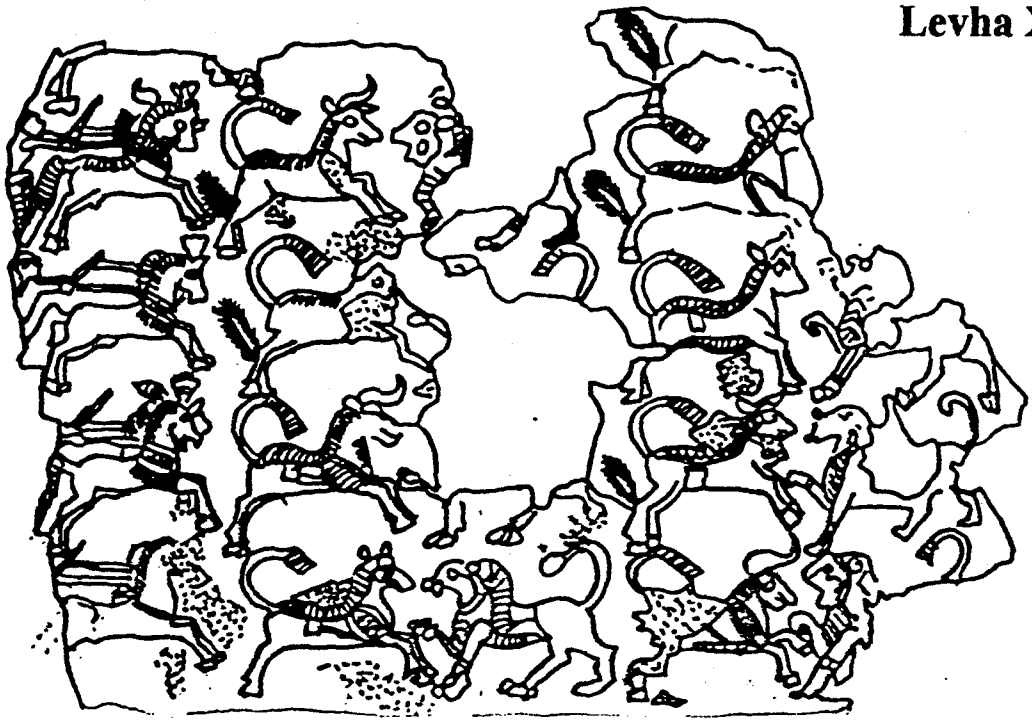

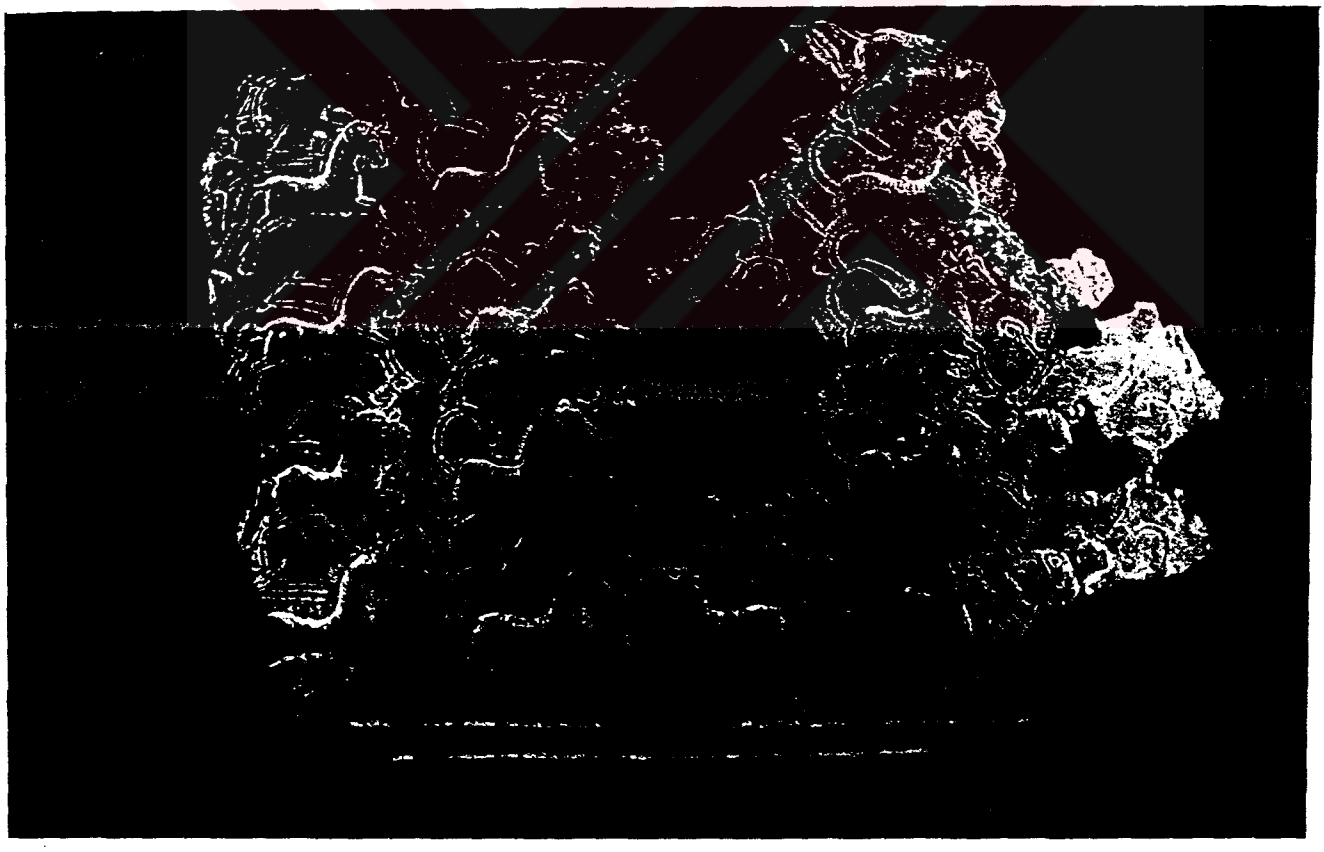

Levha XLI

Levha XLII

Levha XLIII

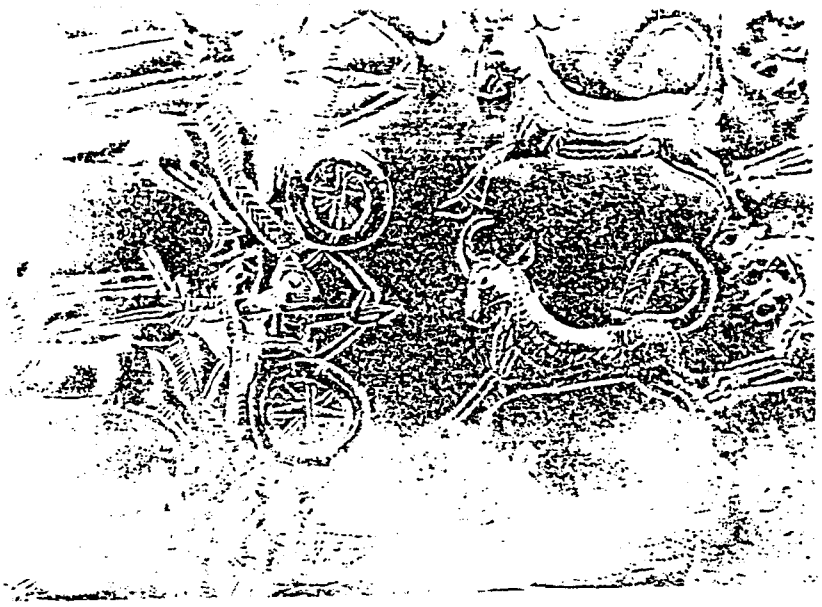

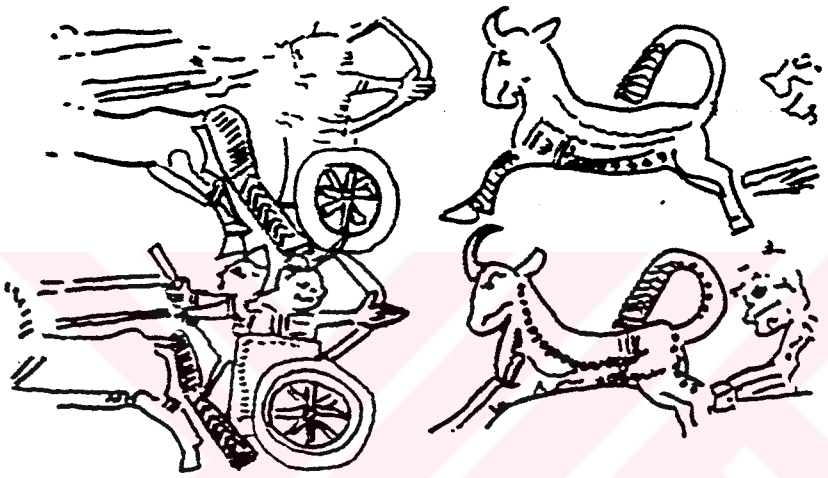

a

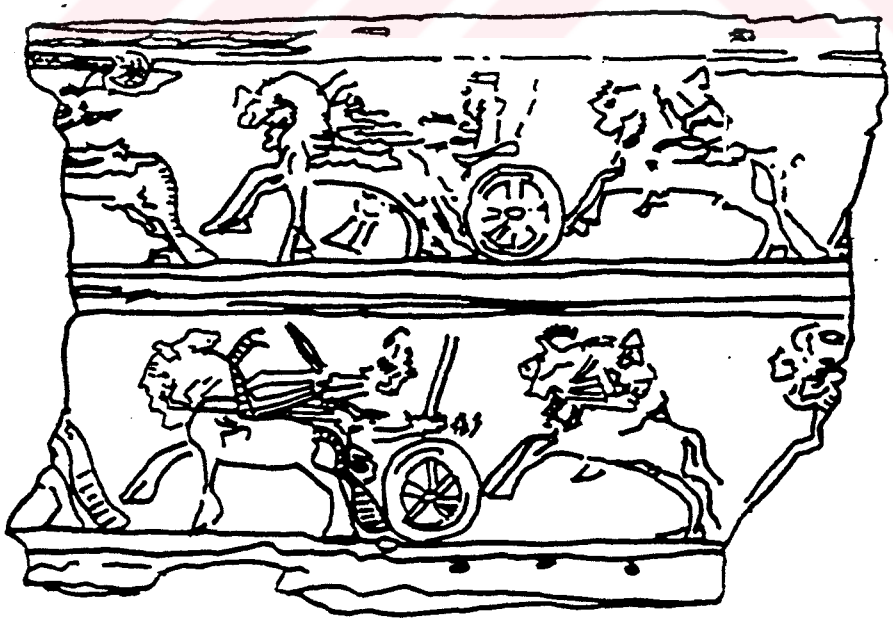

b

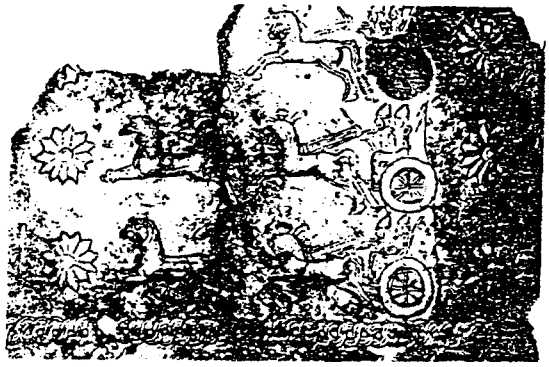

a

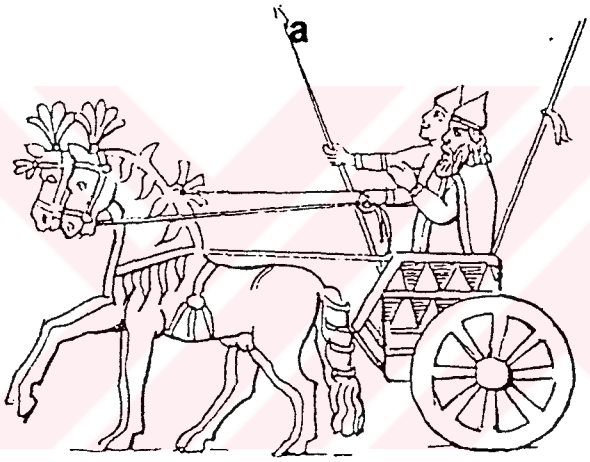

b

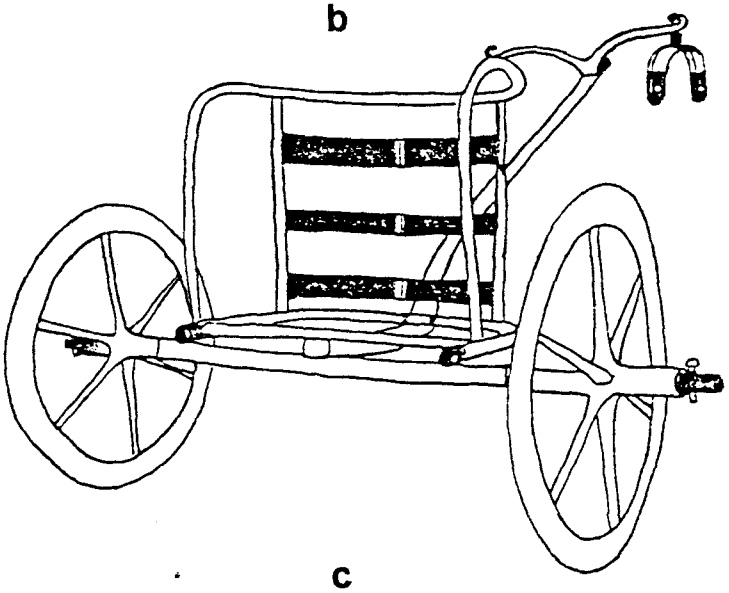

c

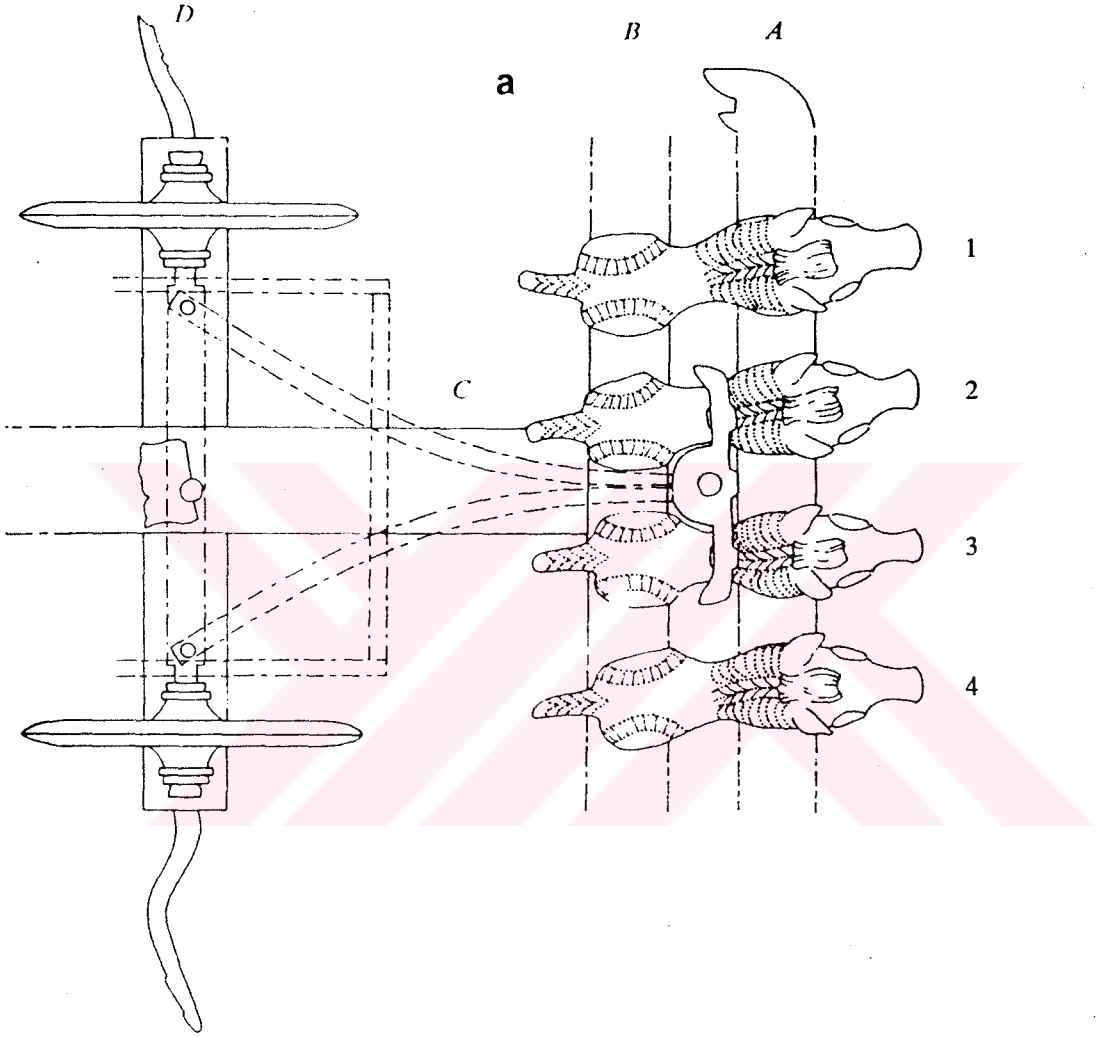
D
B
A
a
C
1
2
3
4

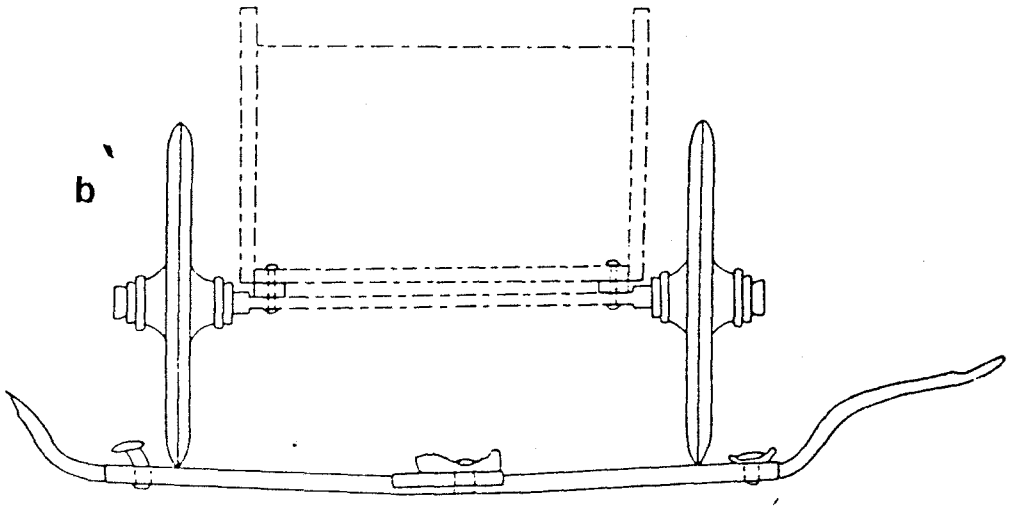
b

Levha XLVI

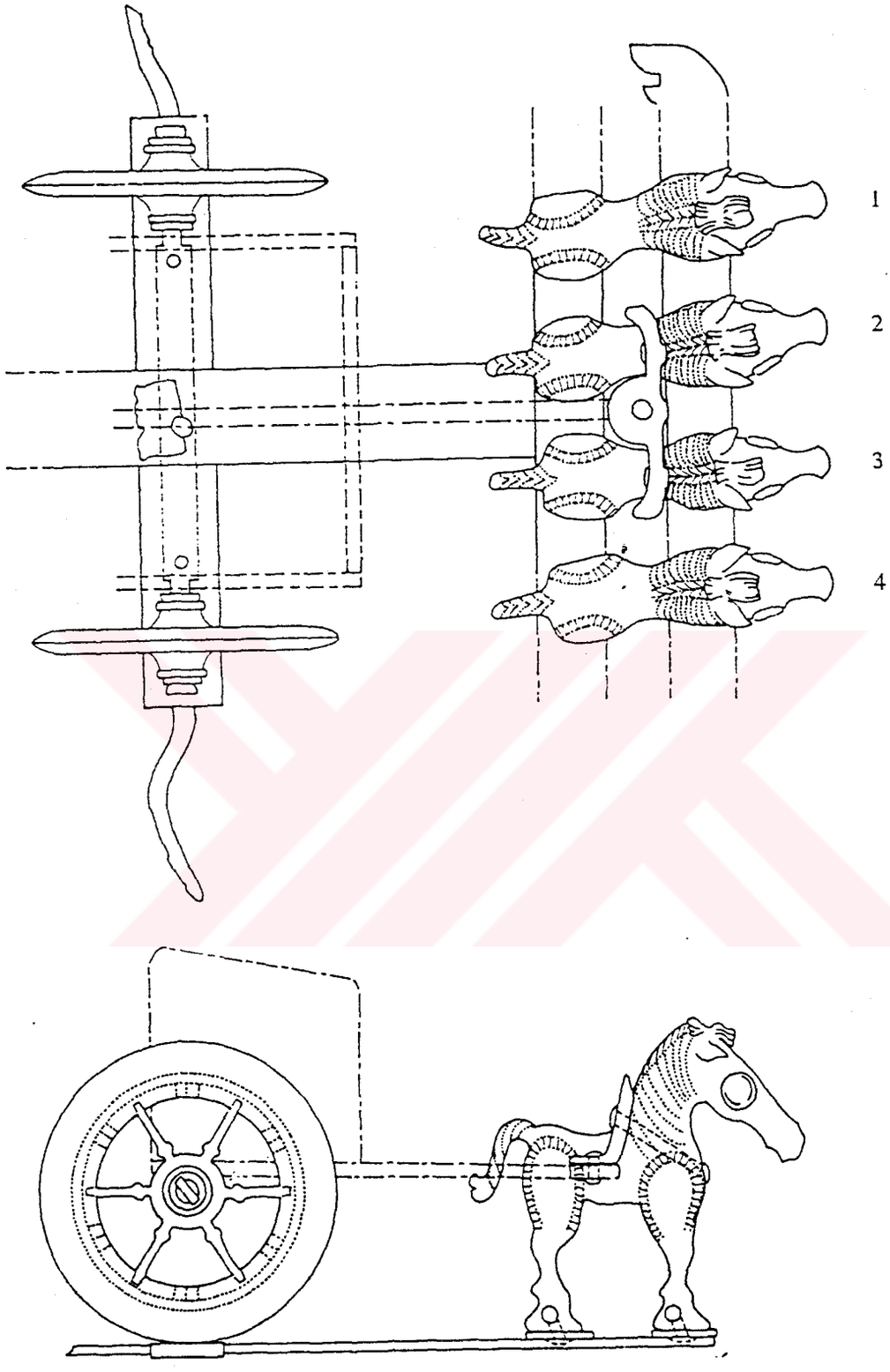

Levha XLVII

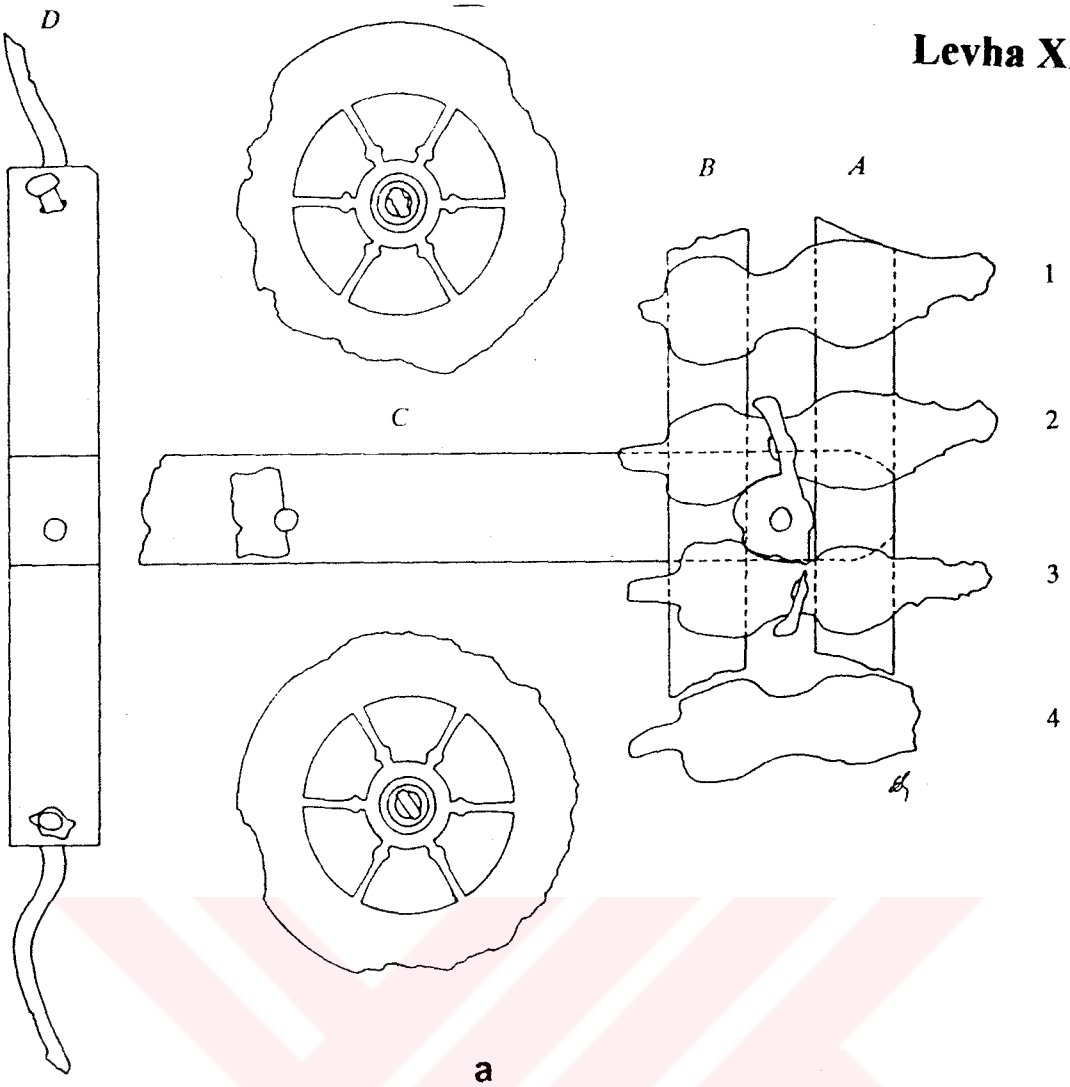

a

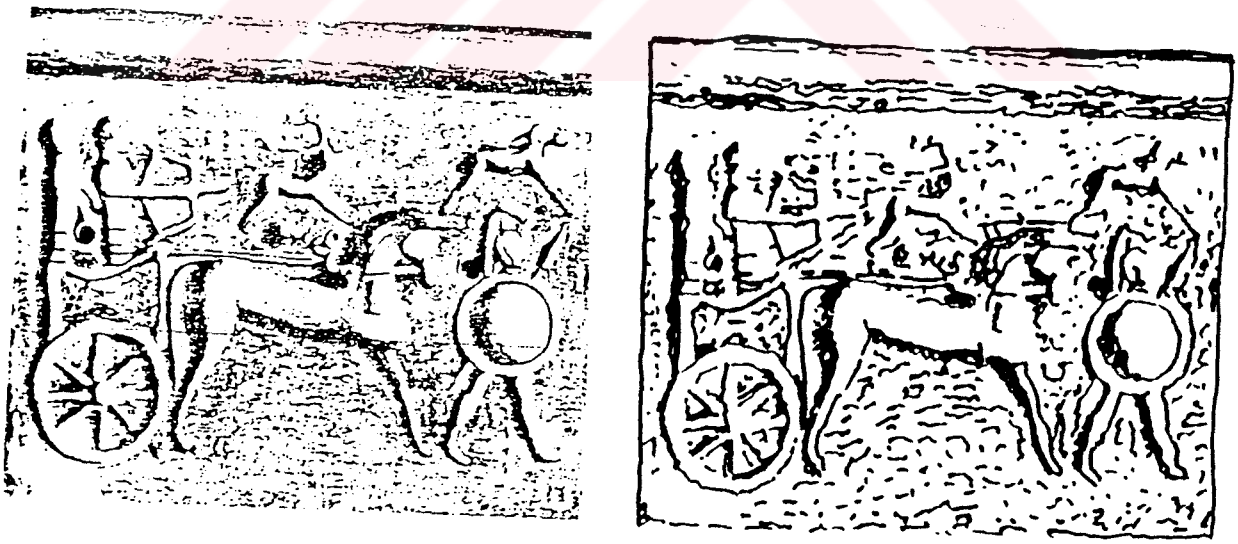

b

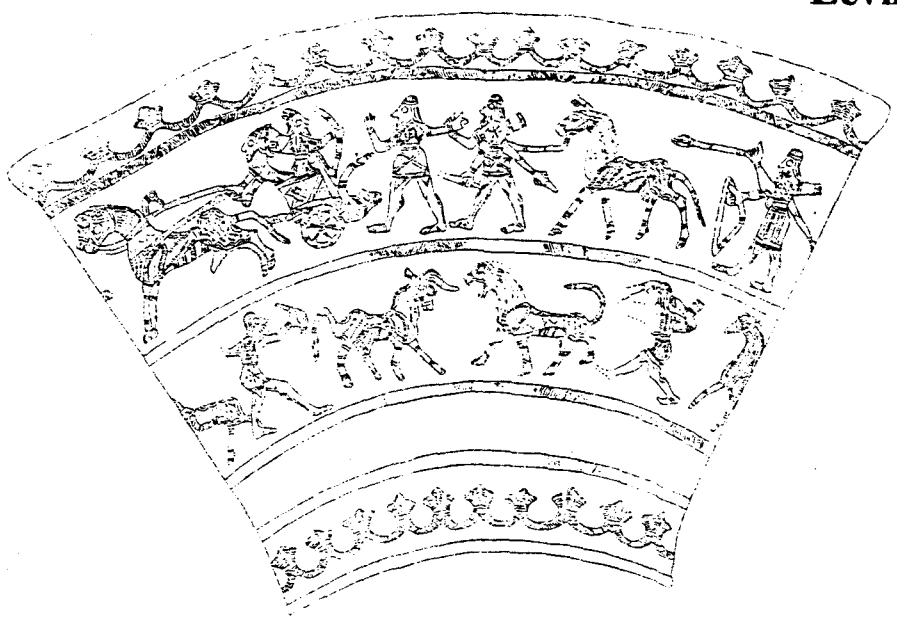

a

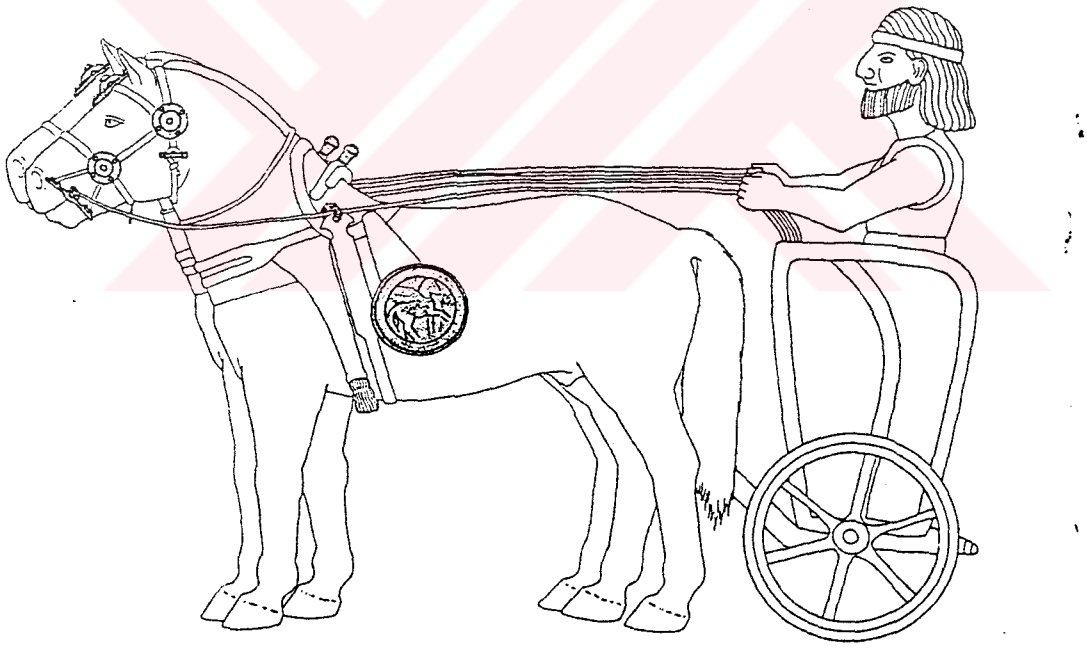

b

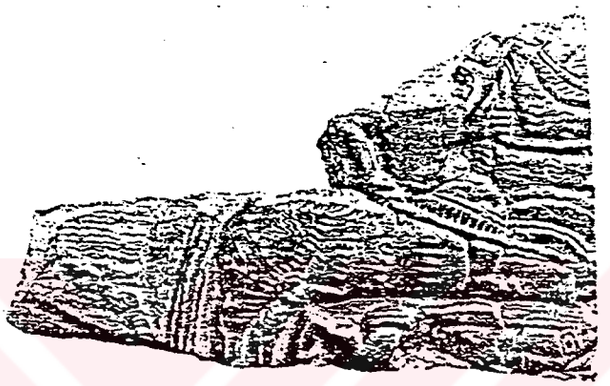

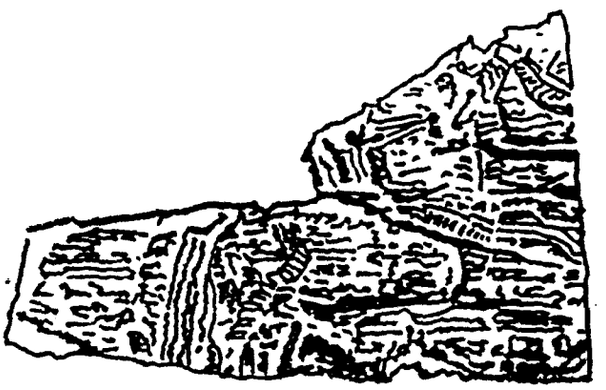

Levha L

Levha LI

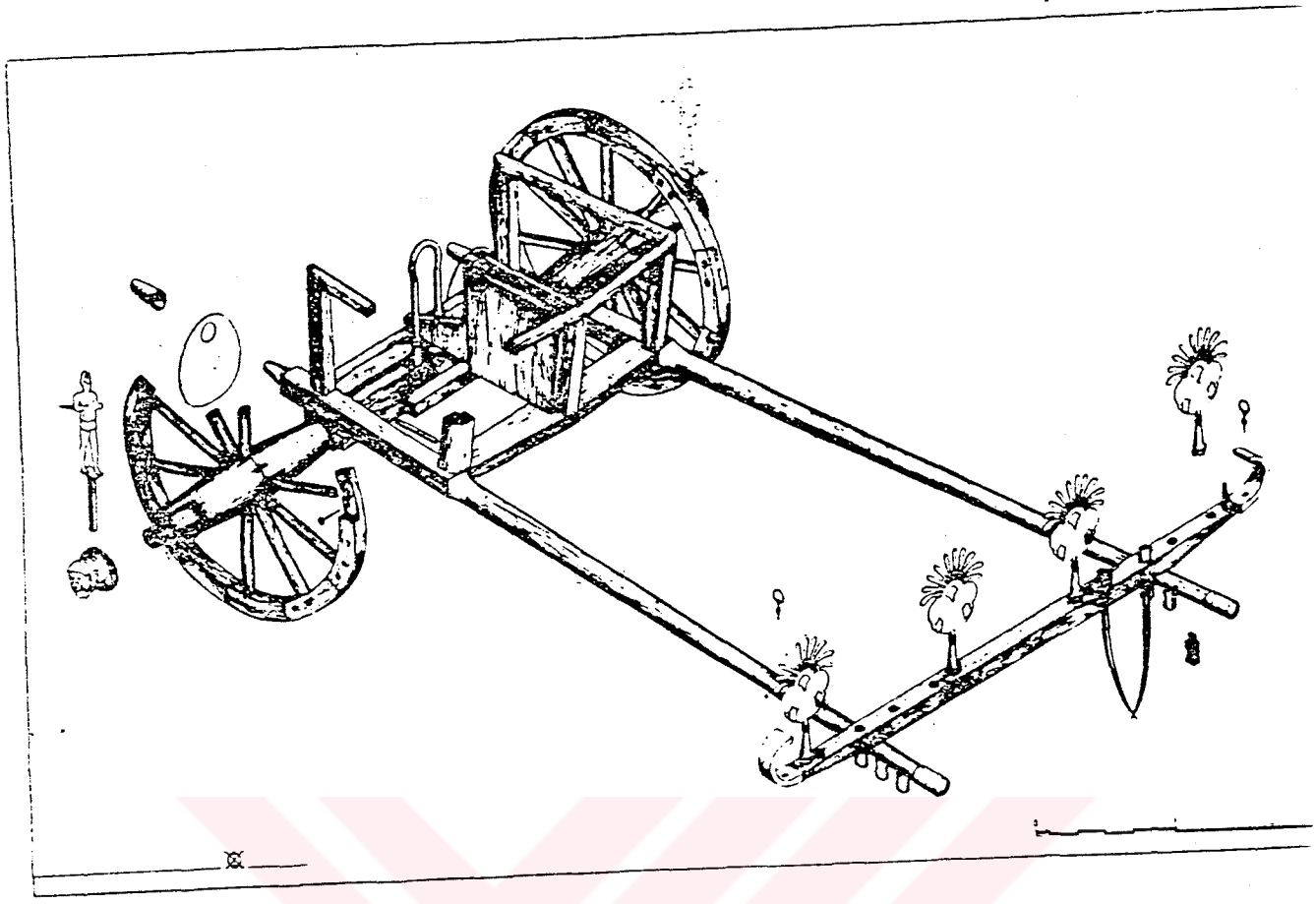

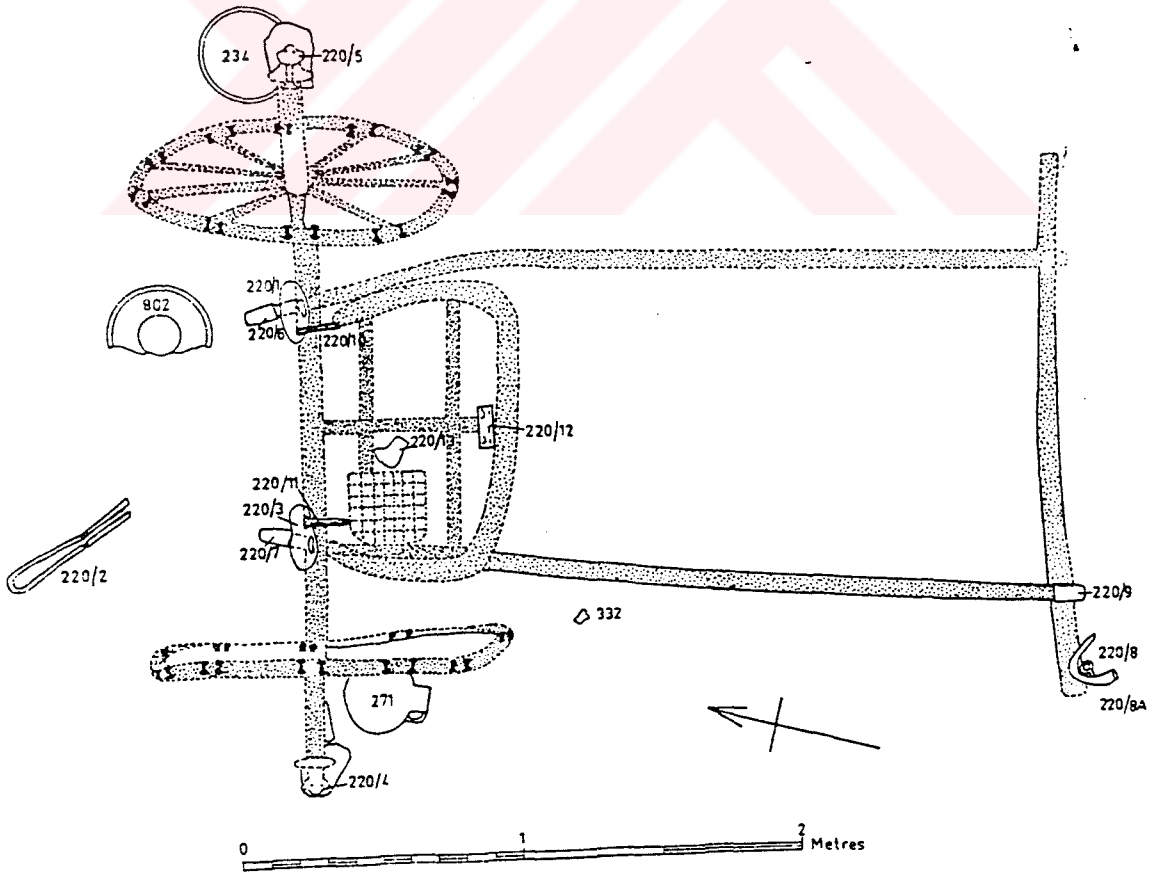
234
220/5
802
220/1
220/6
220/10
220/12
220/11
220/13
220/2
220/3
220/7
332
220/9
220/8
220/8A
271
220/4
0
1
2
Metres

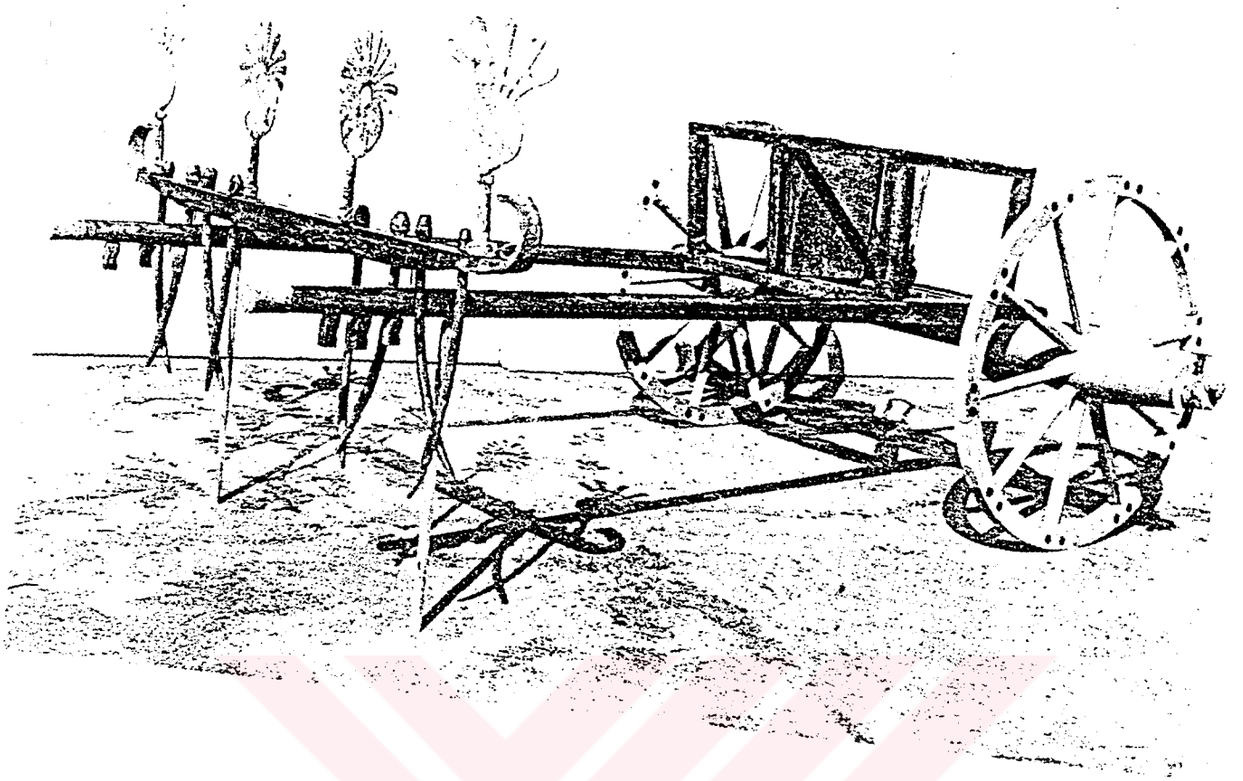

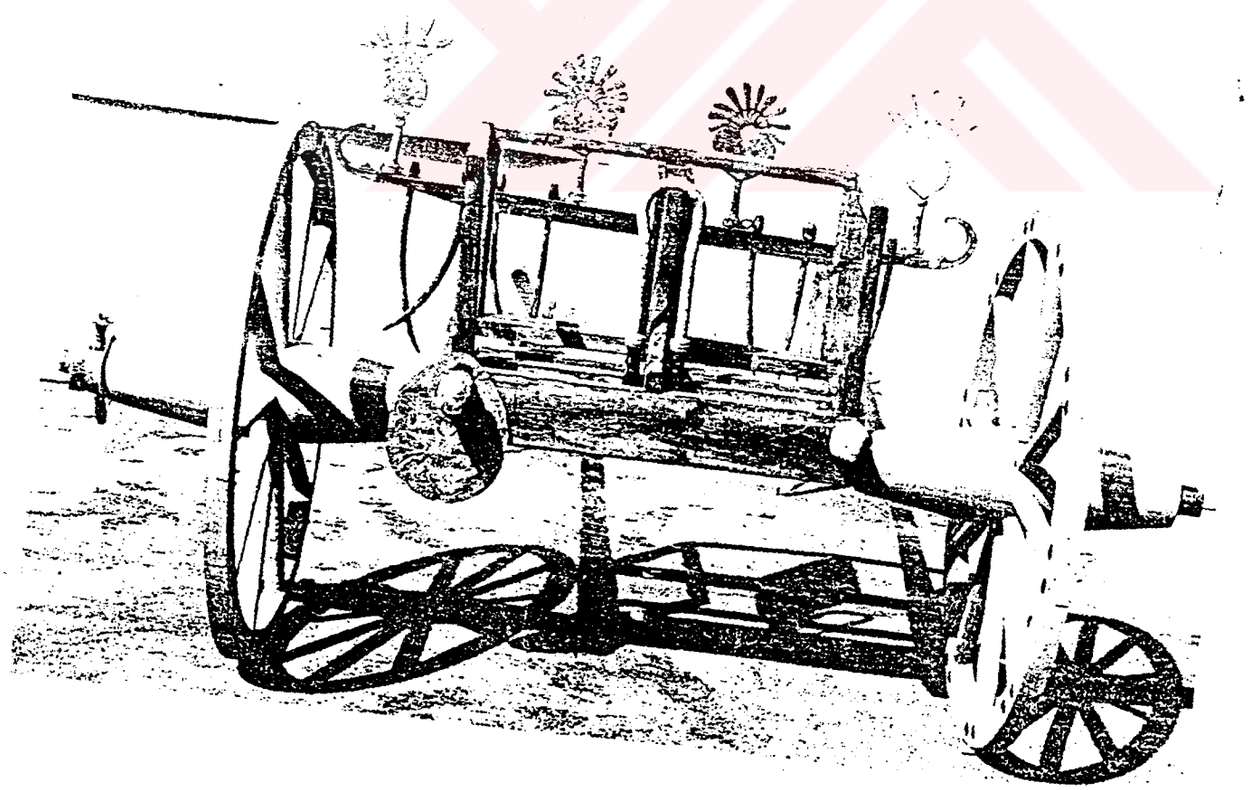

Levha LIII

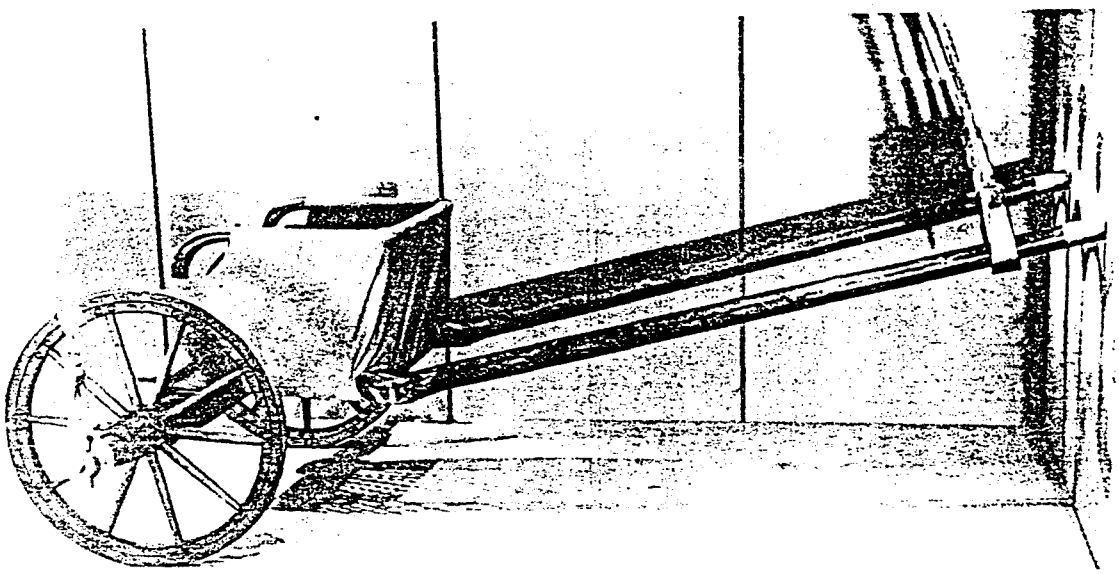

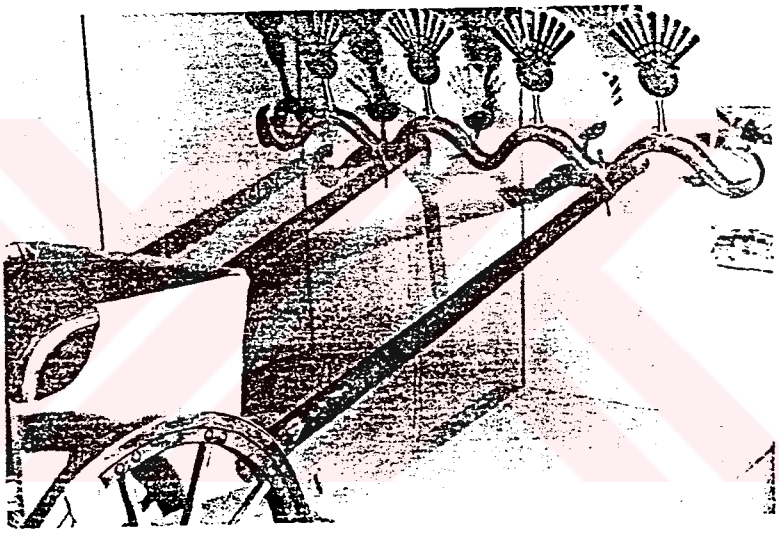

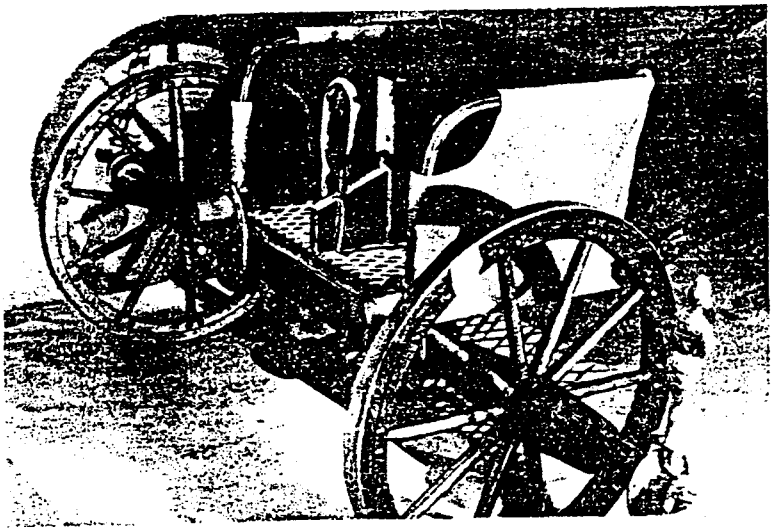

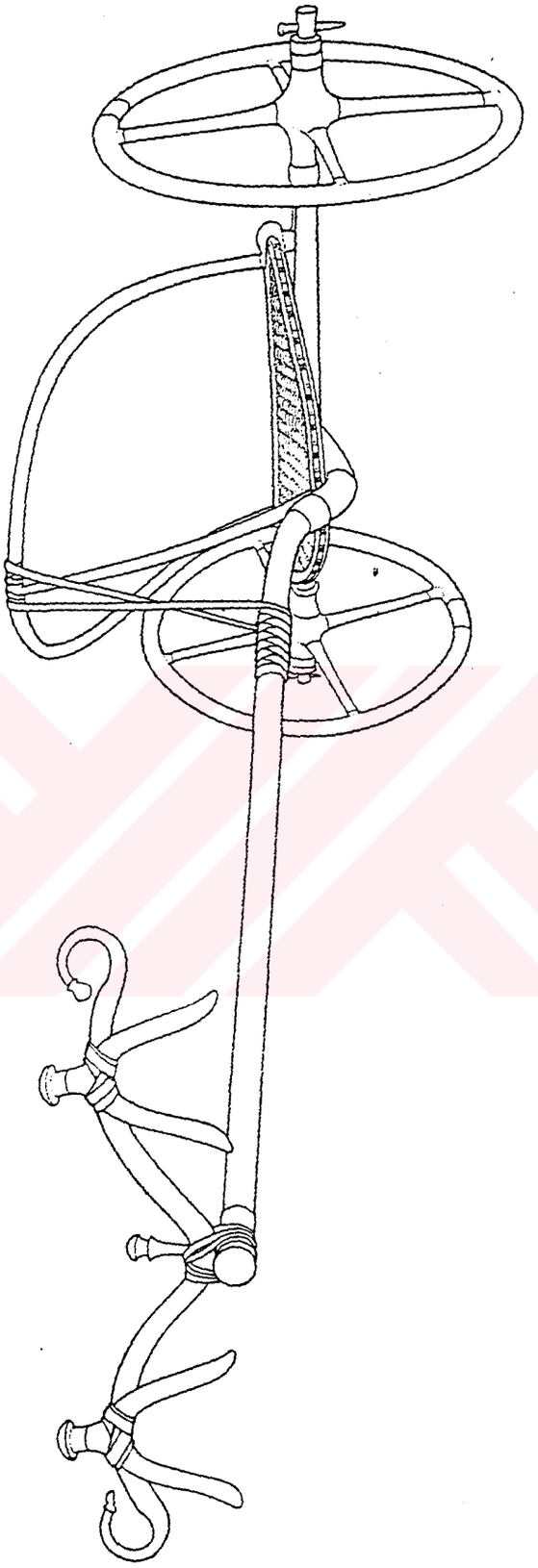

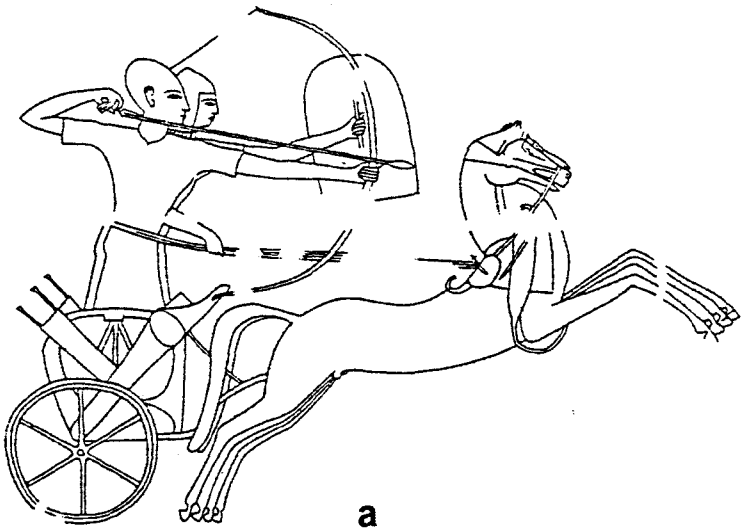

a

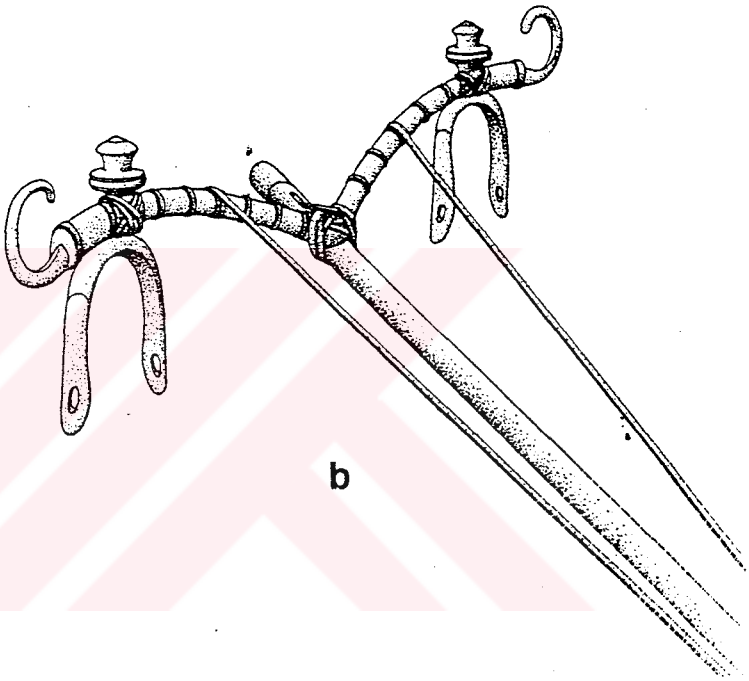

b

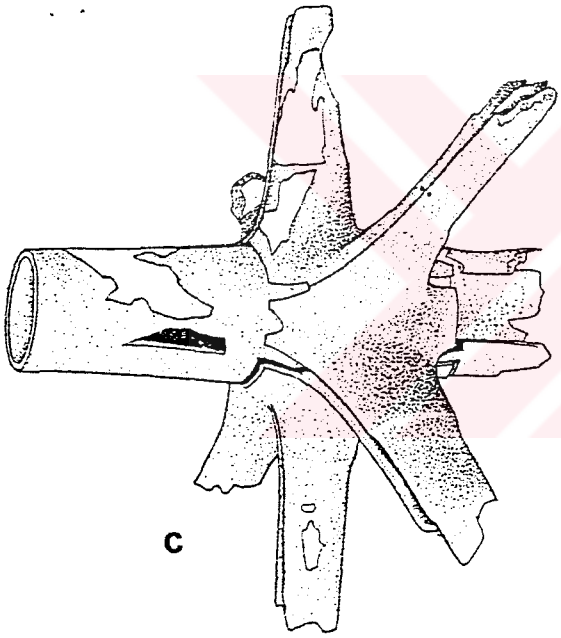

c

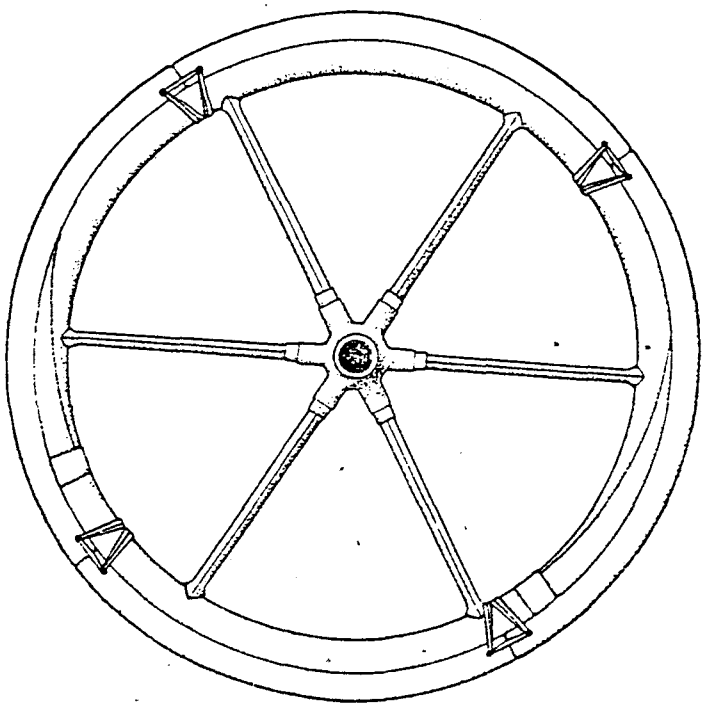

d

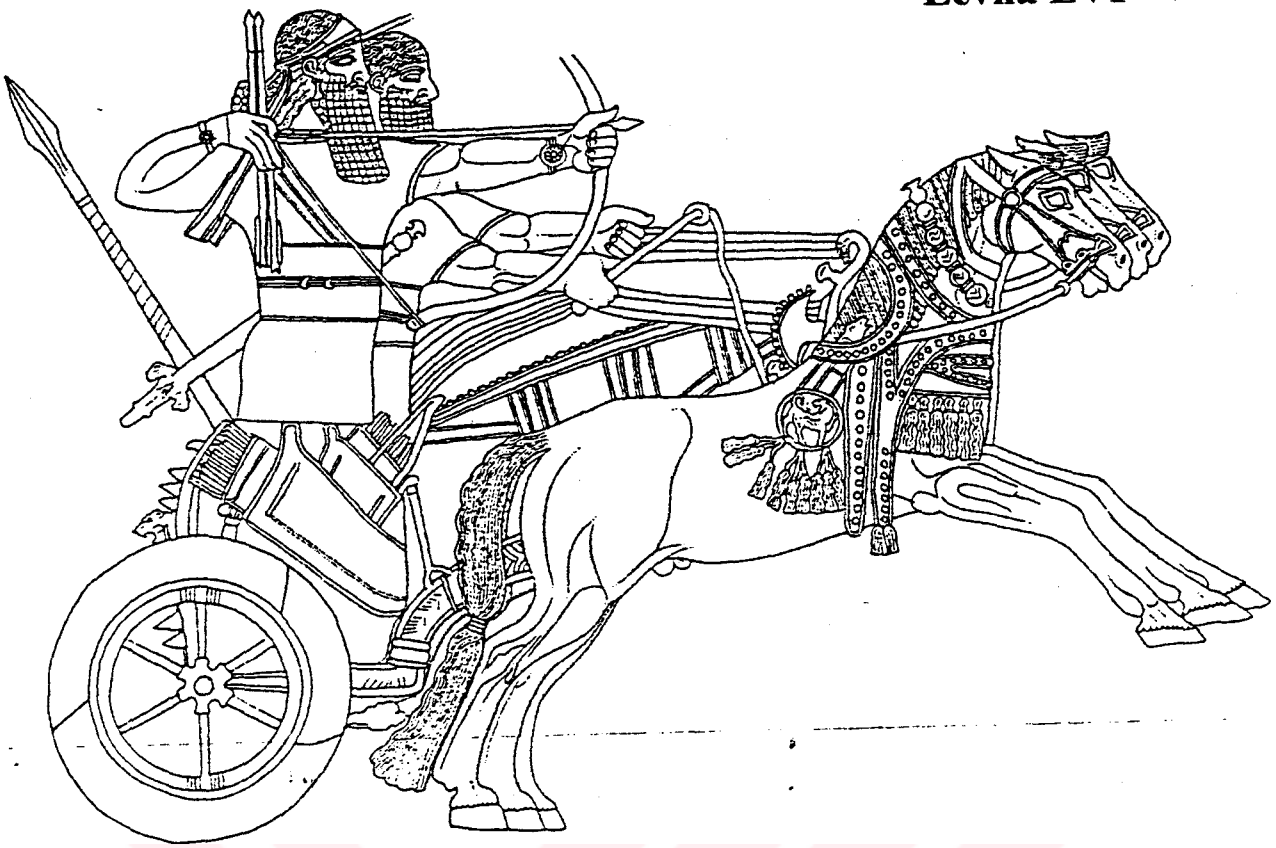

a

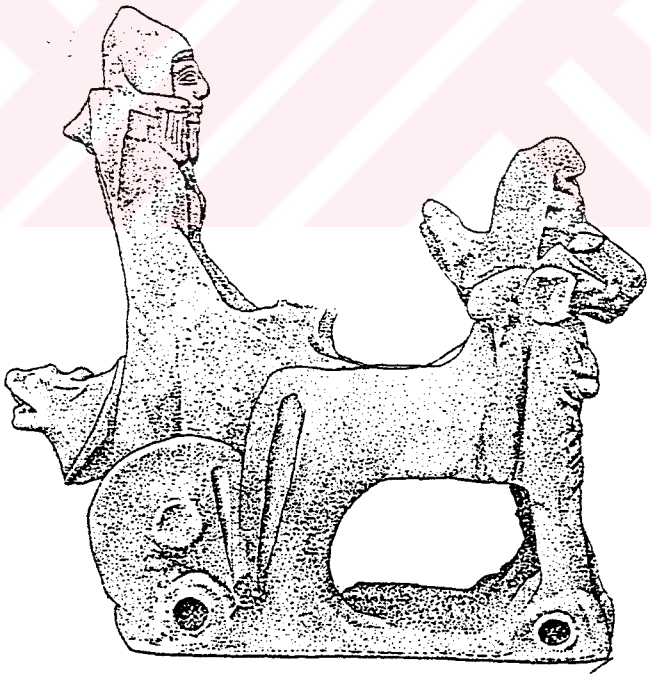

b

Levha LVII

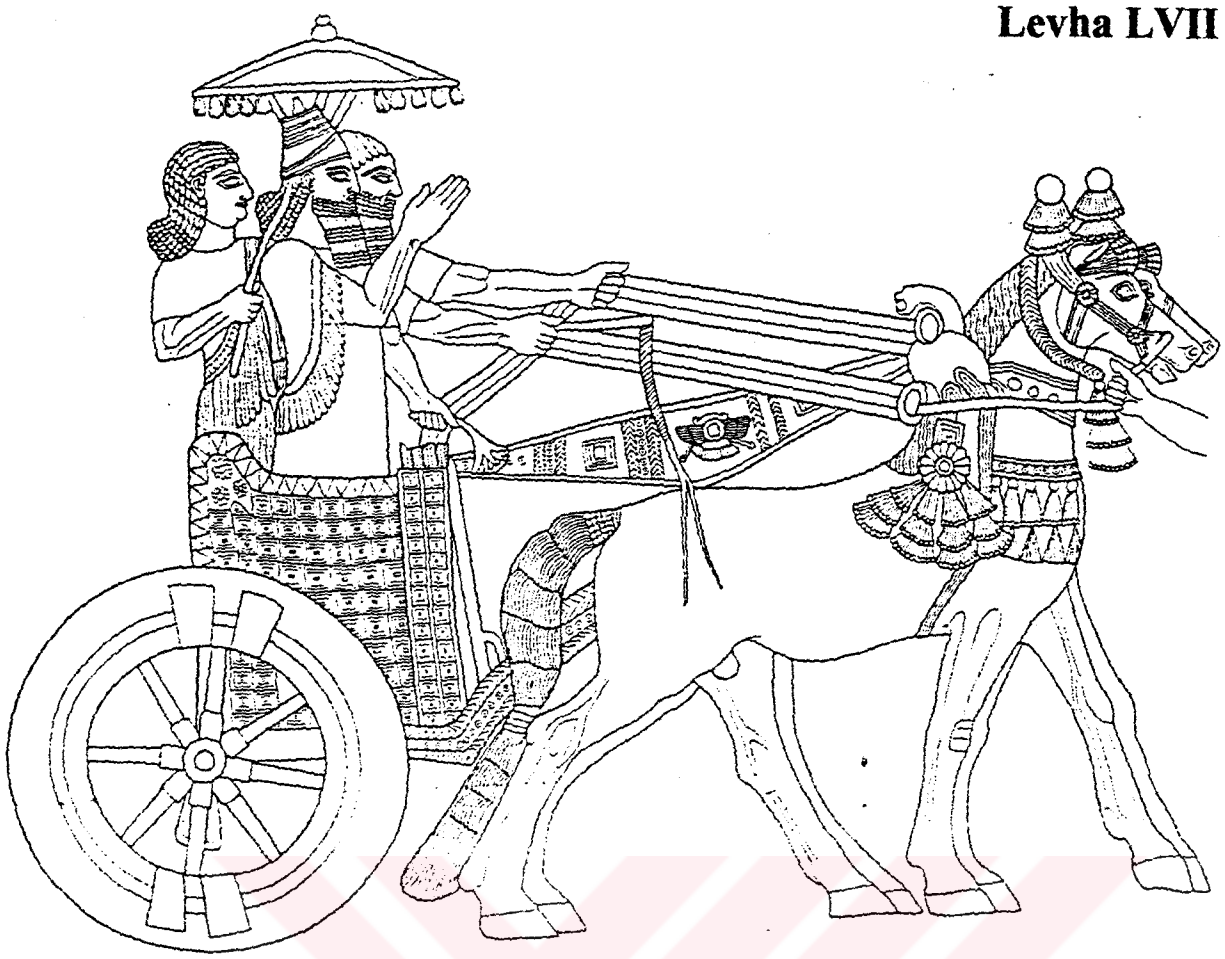

a

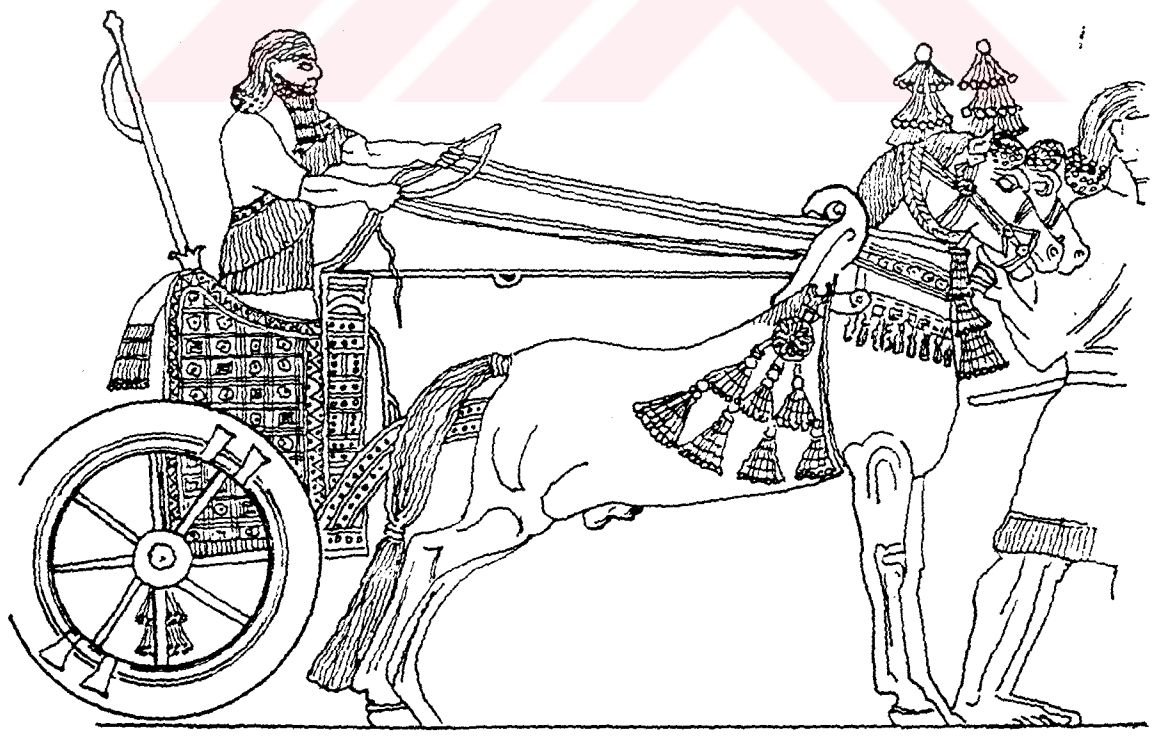

b

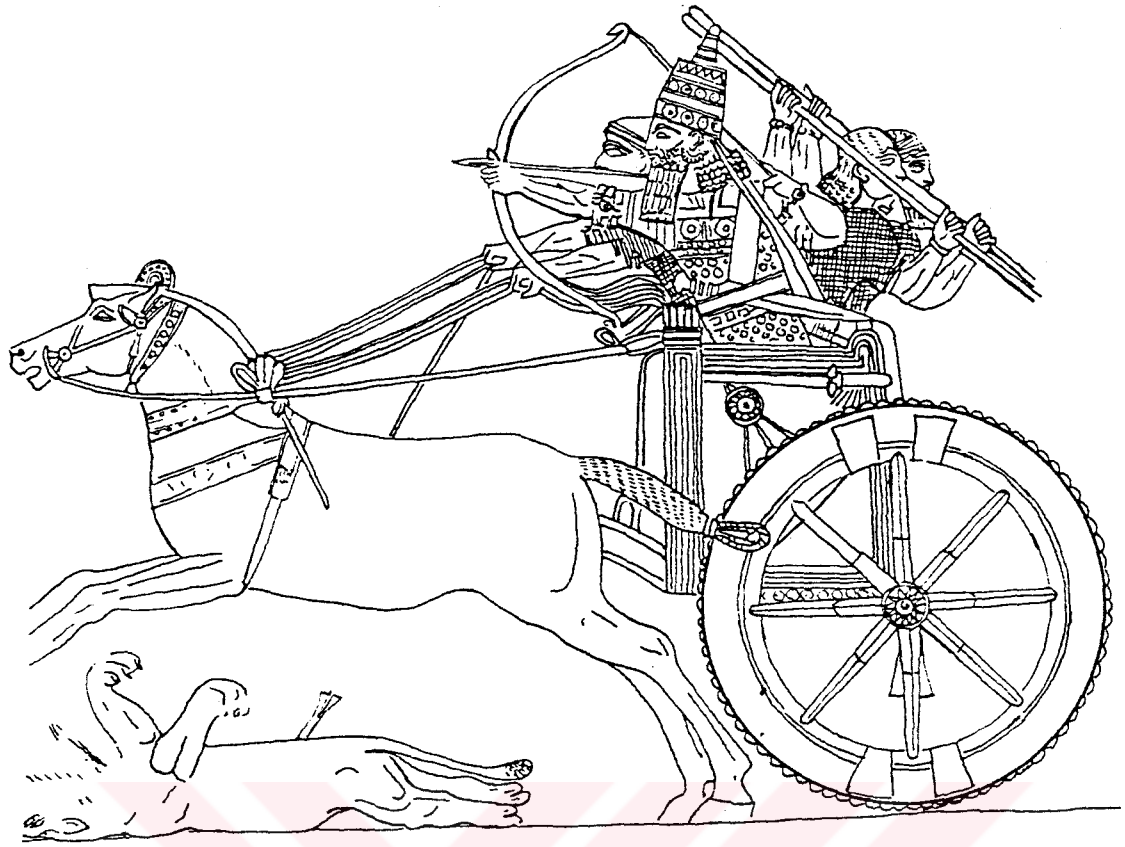

a

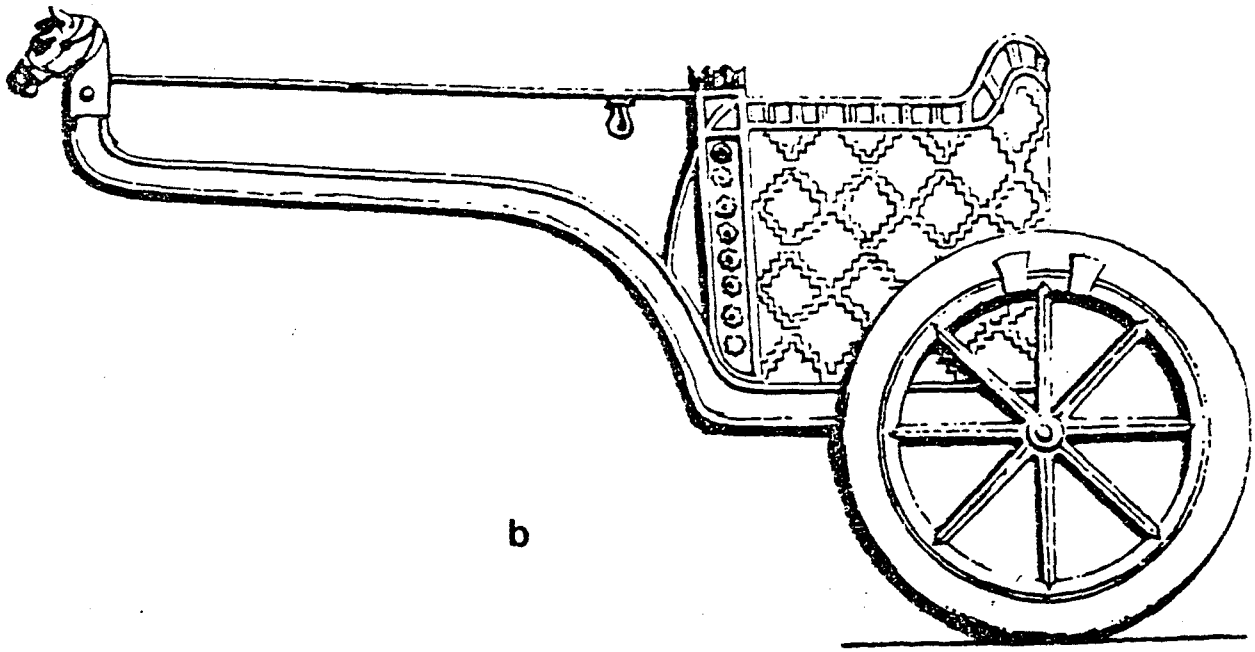

b

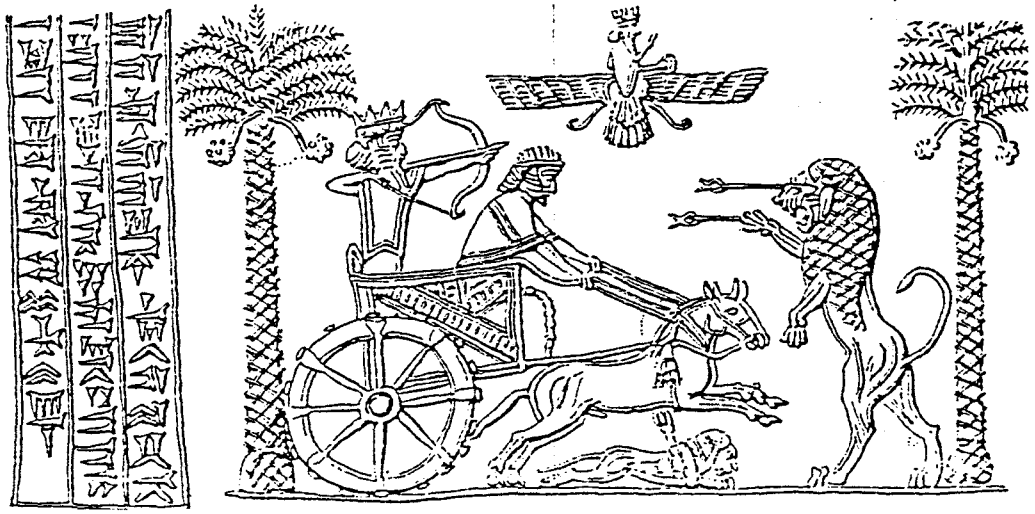

a

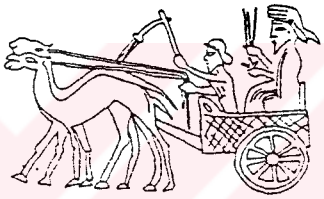

b

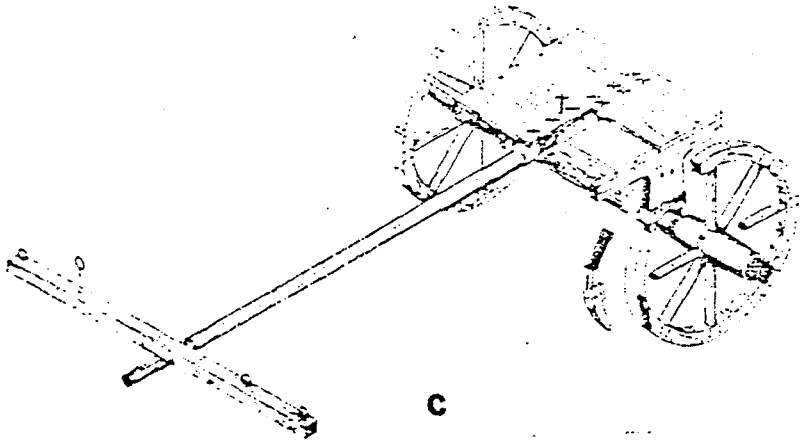

c

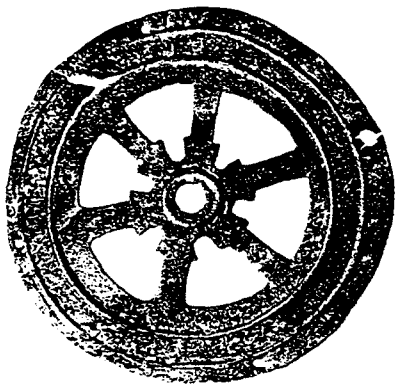

d

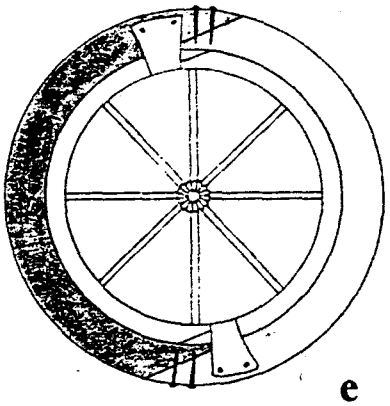

e

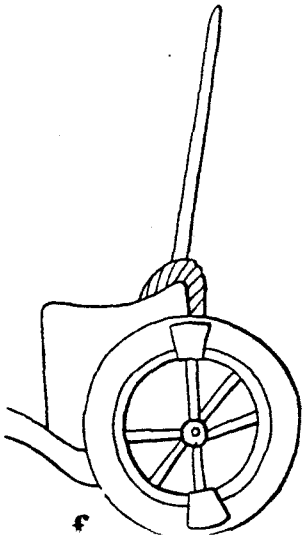

f

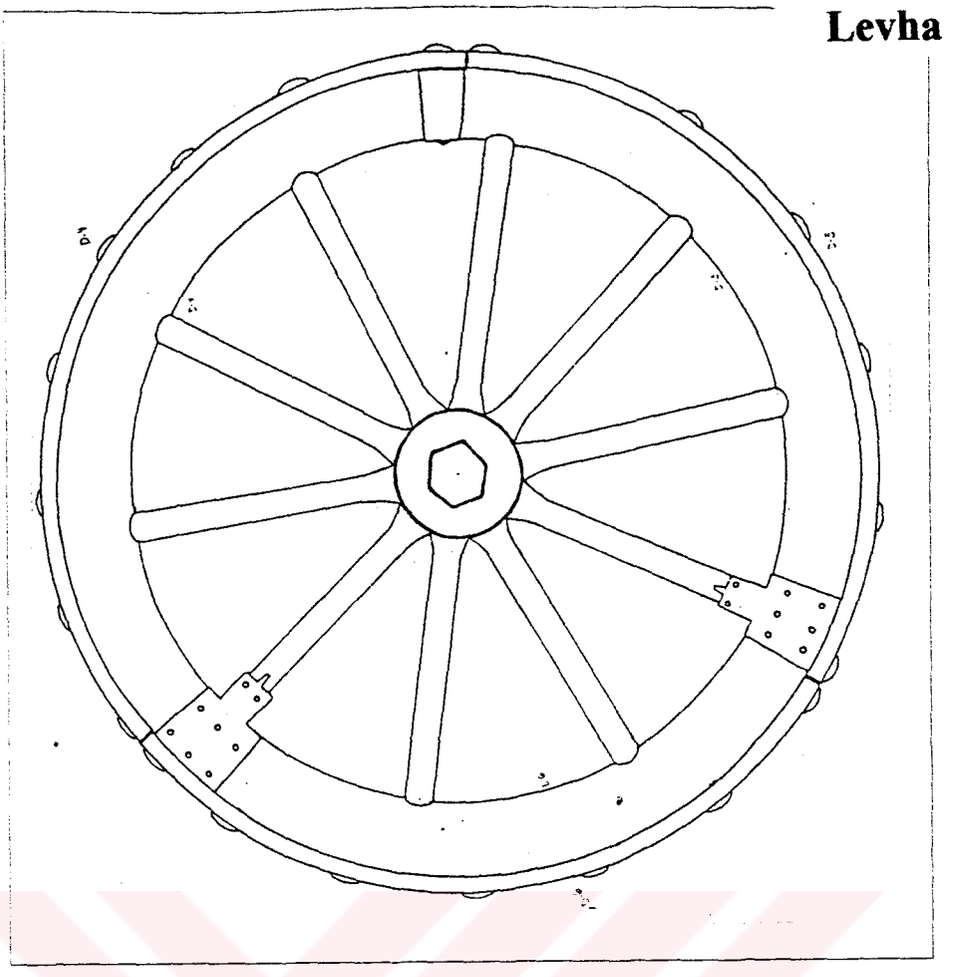

a

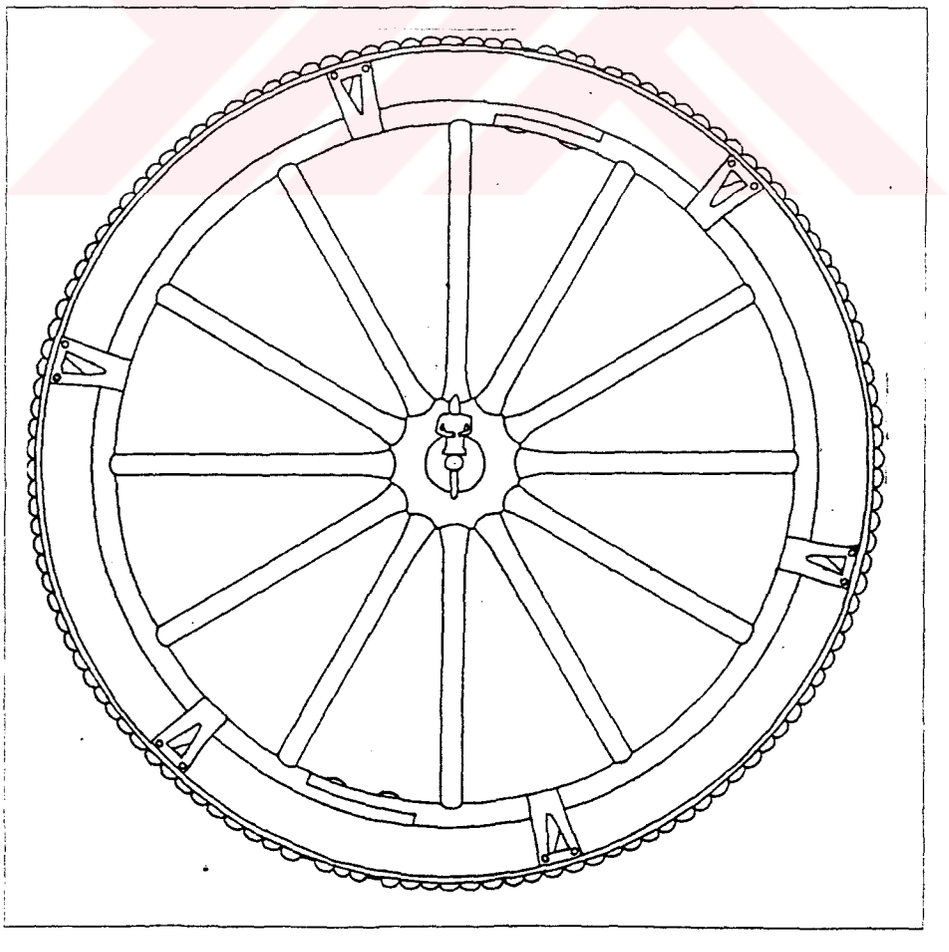

b

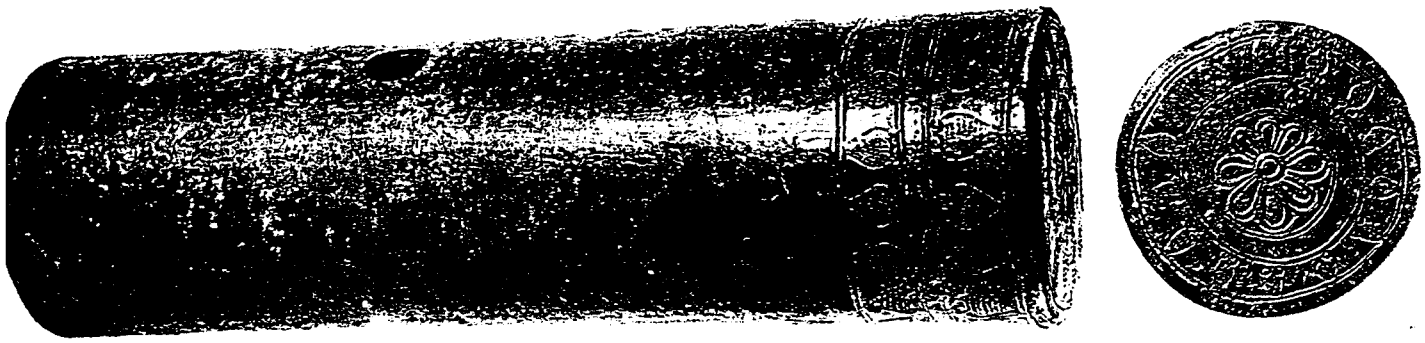

a

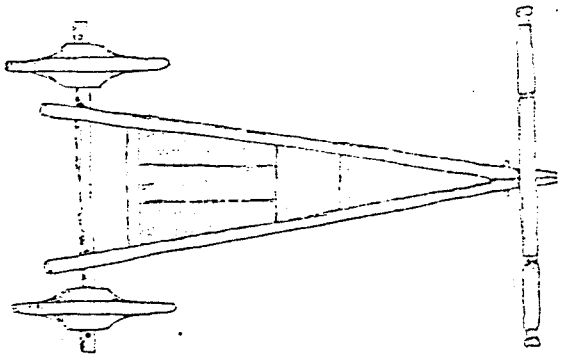

b

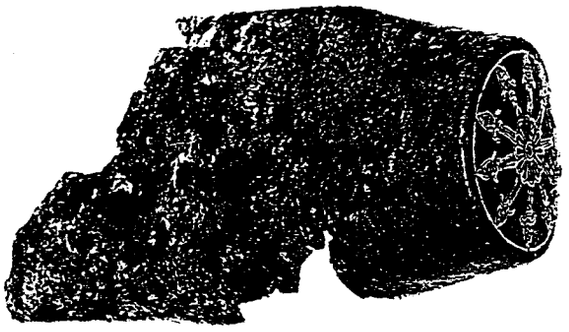

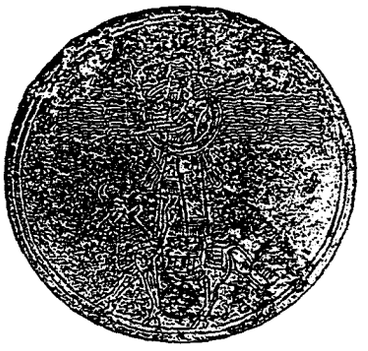

a

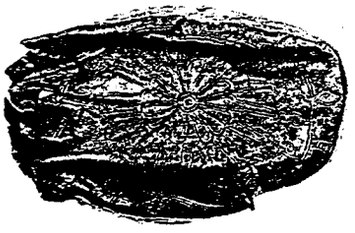

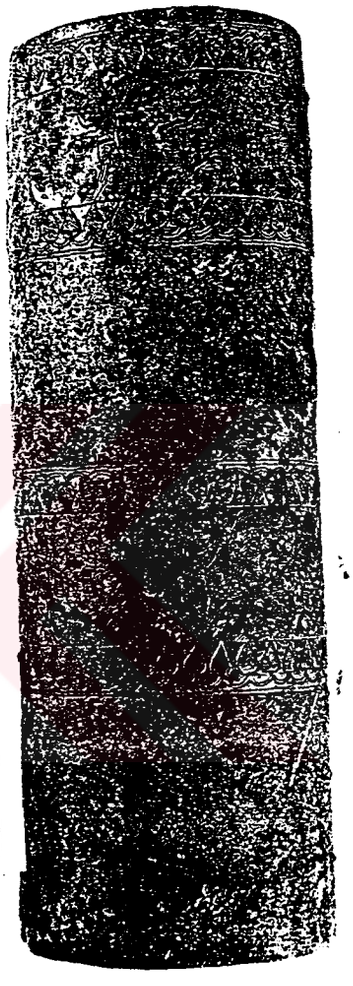

c

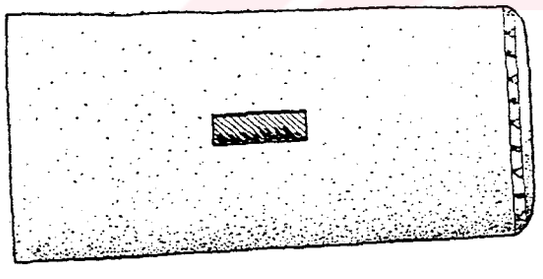

b

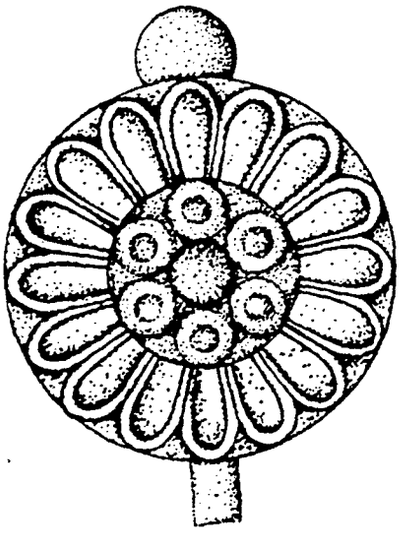

d

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

a

b

c

d

e

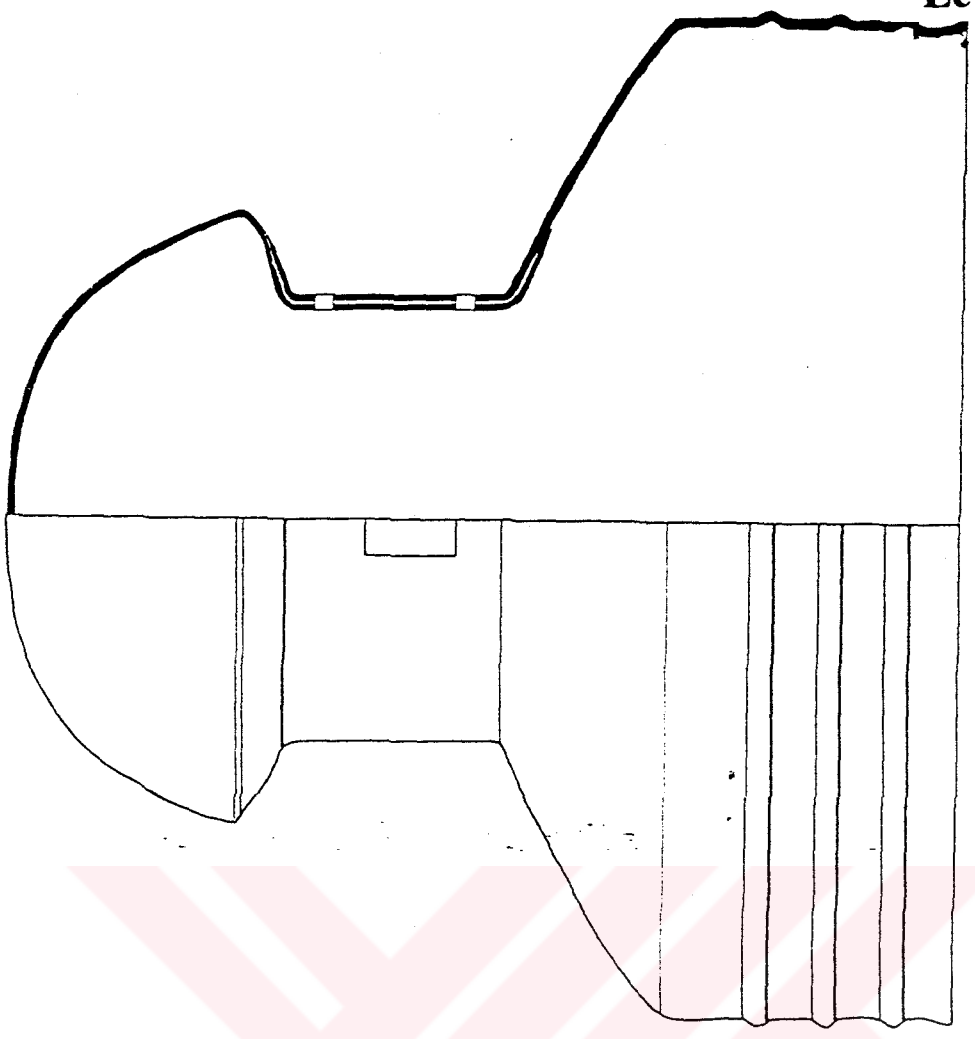

a

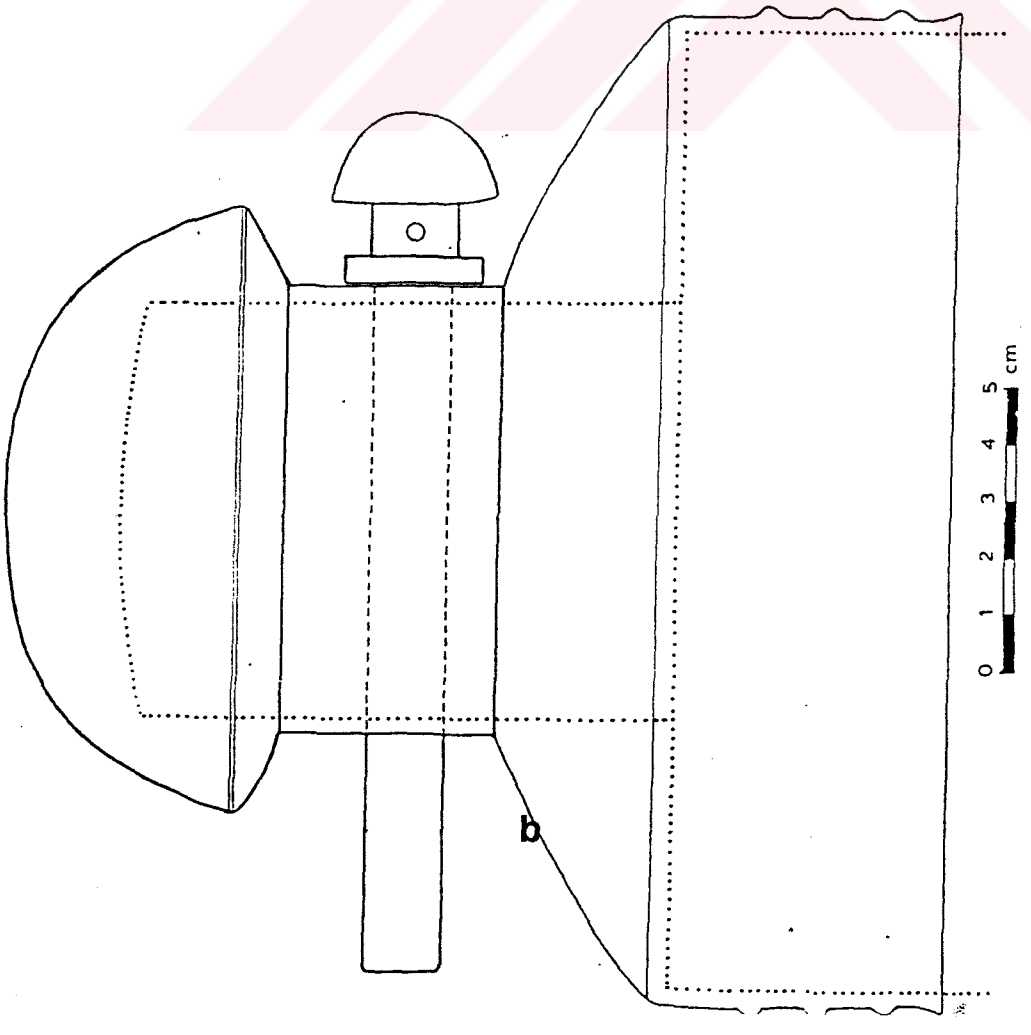

b

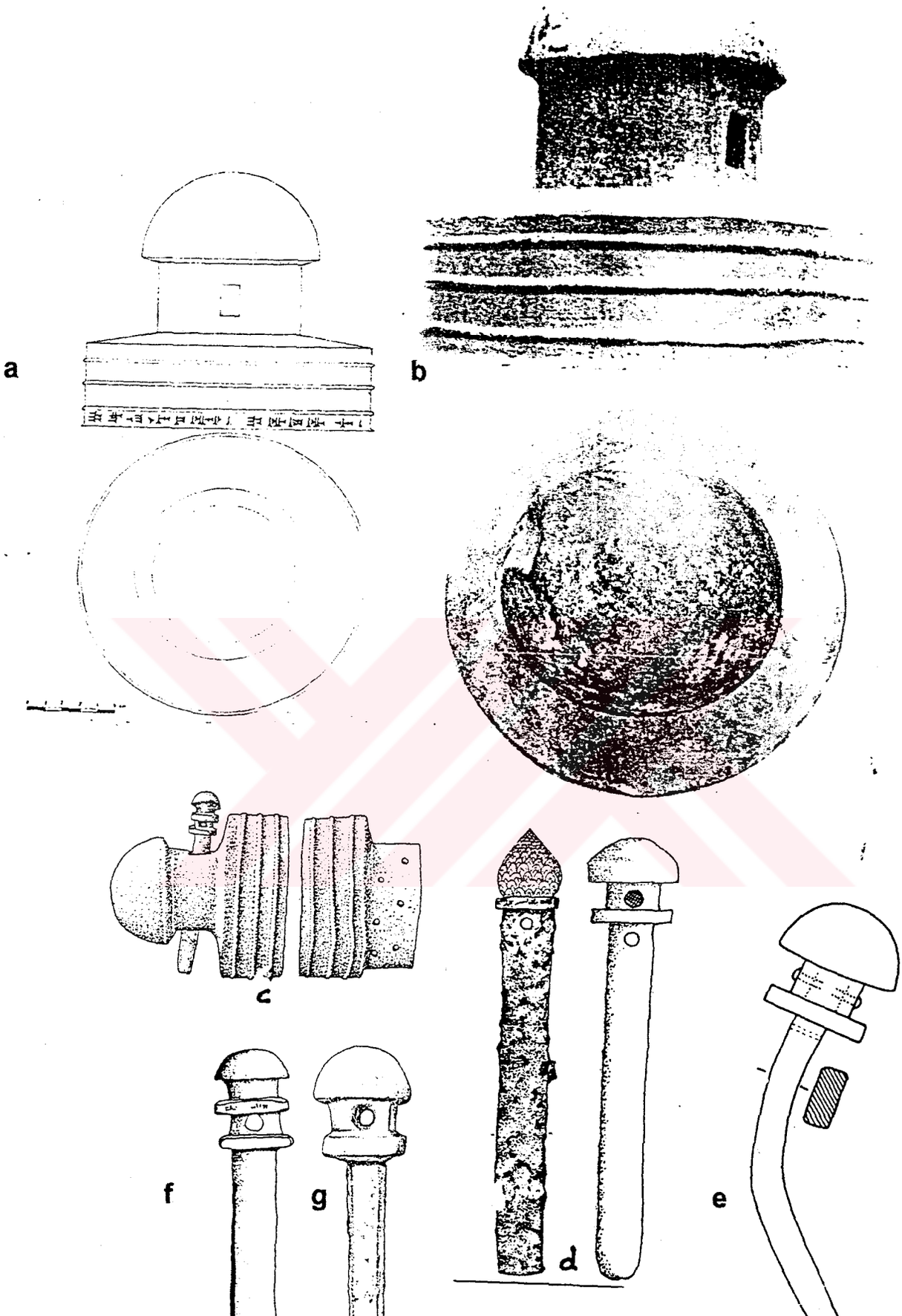
a
b
c
d
e
f
g

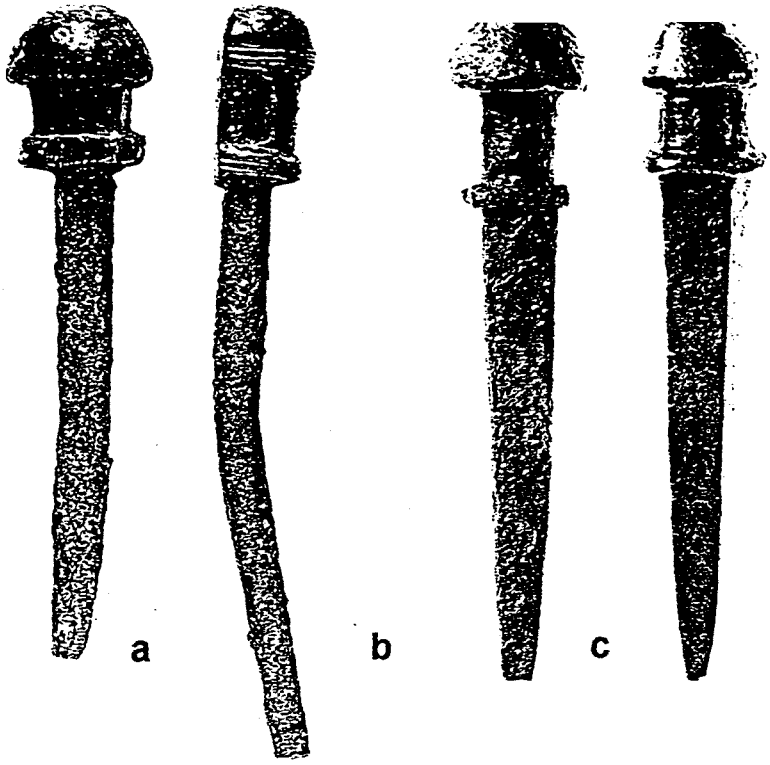

a b c d

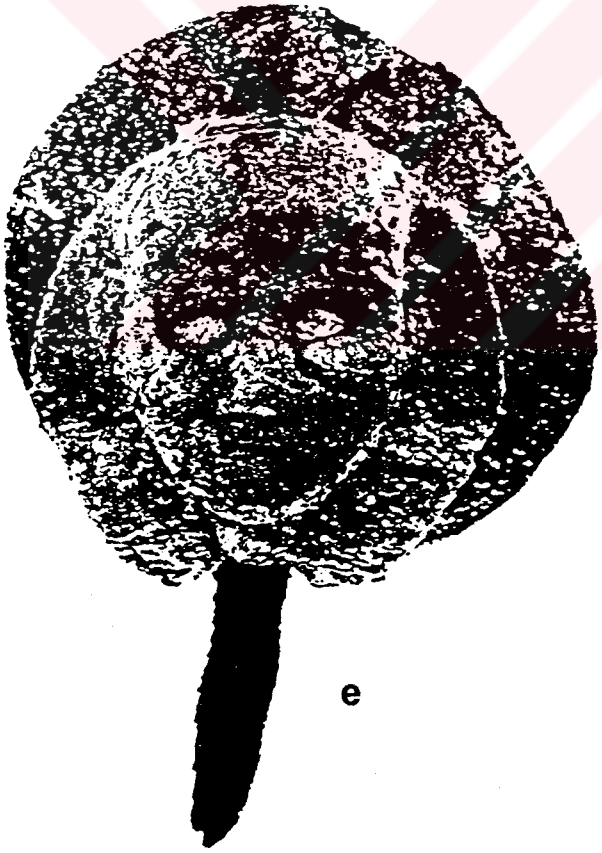

e

f

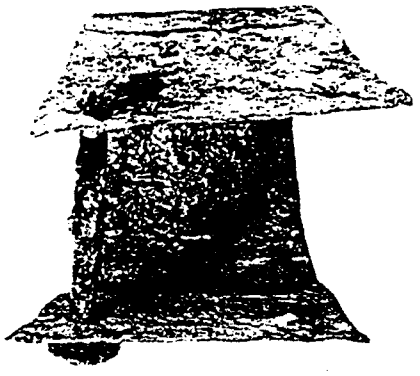

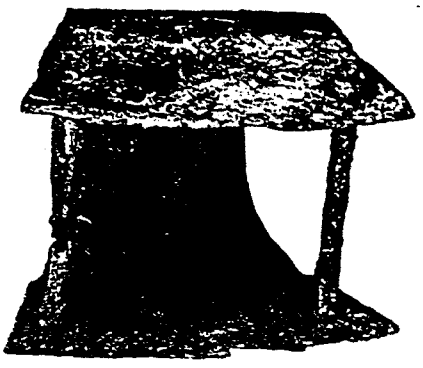

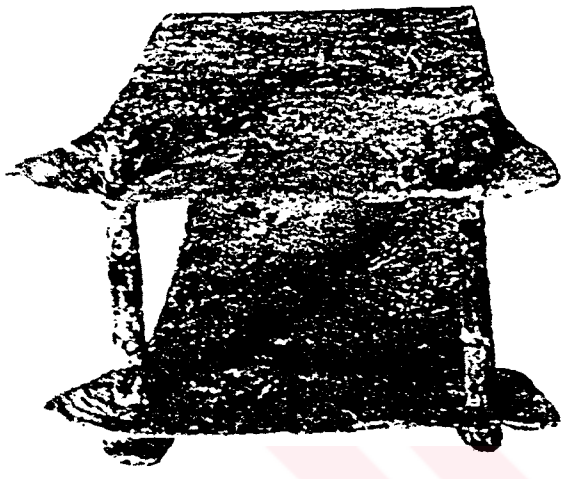

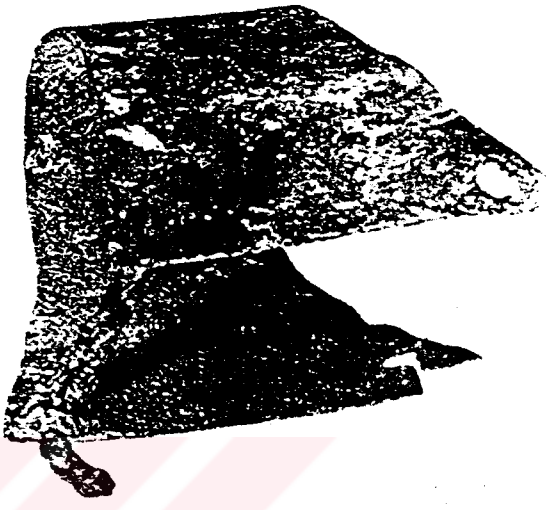

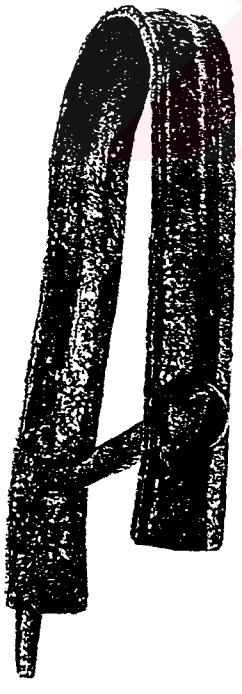

b

a

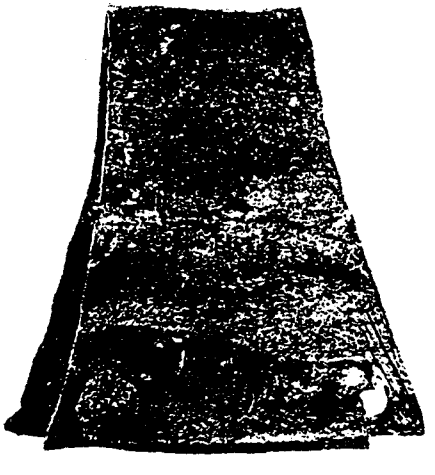

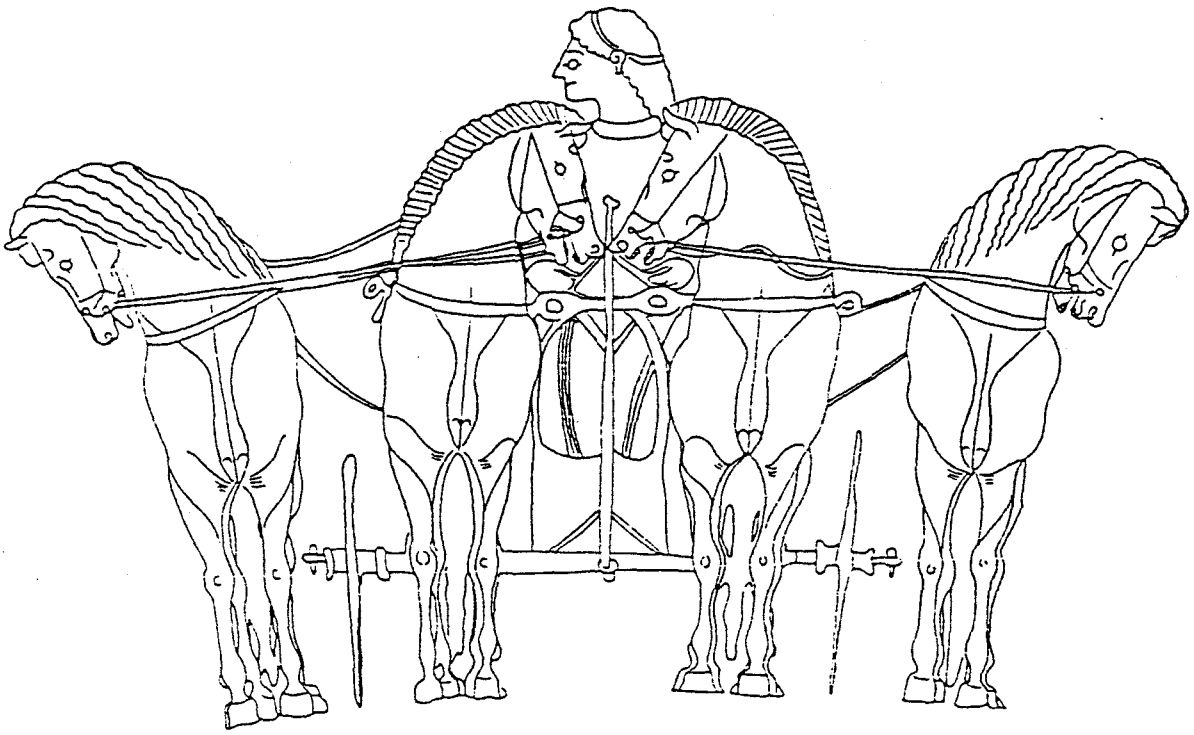

a

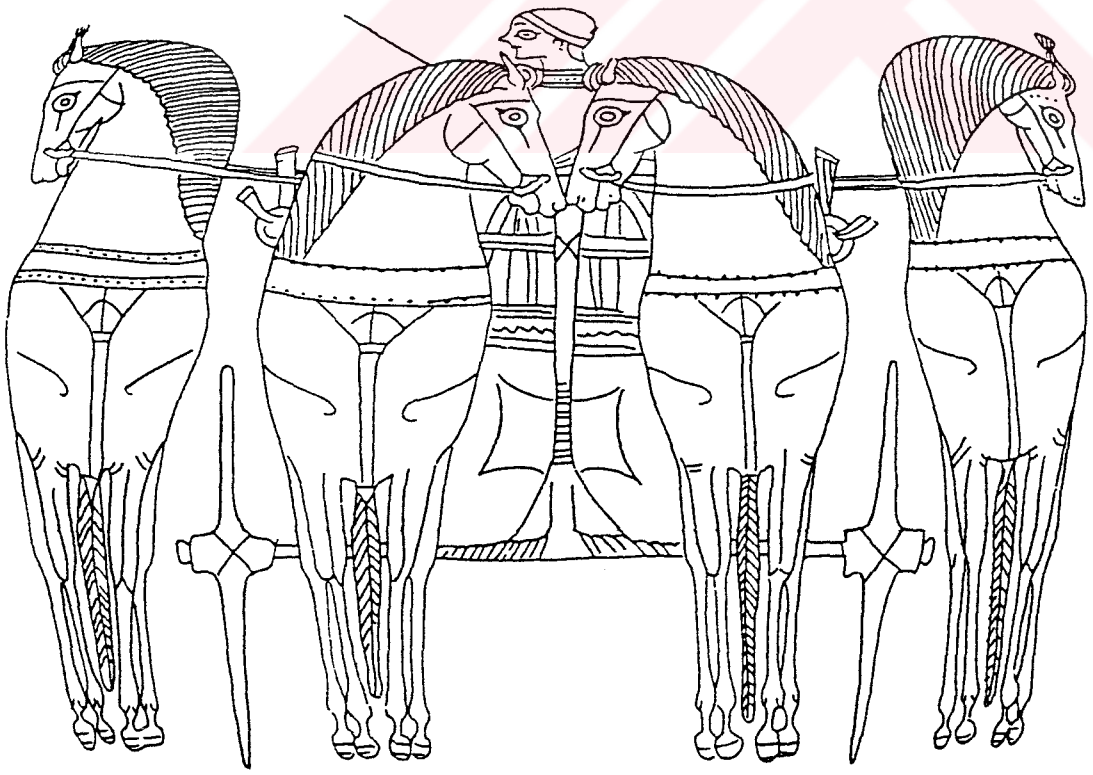

b

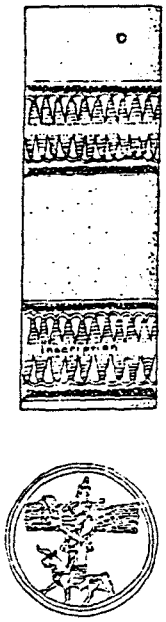

a

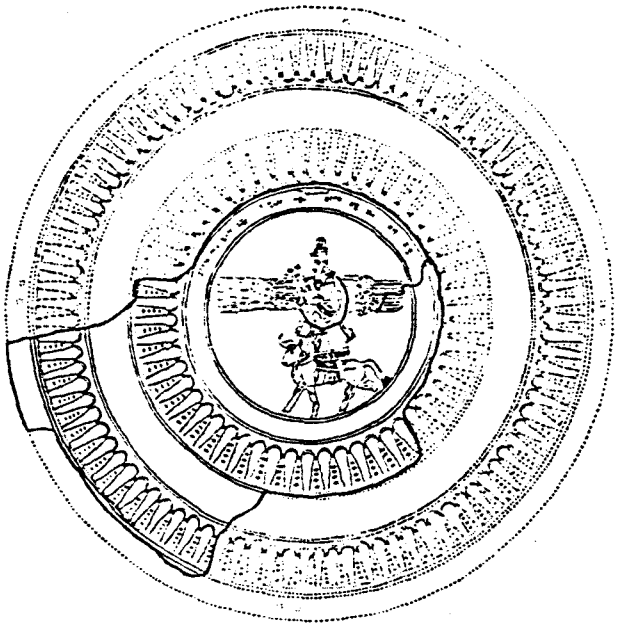

b

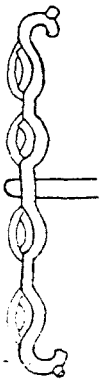

c

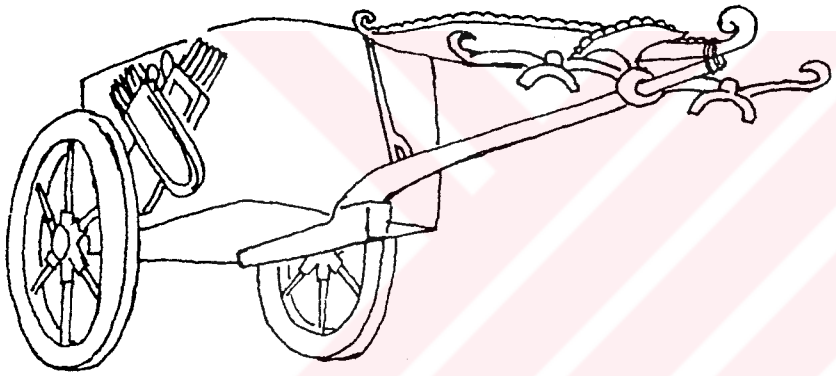

e

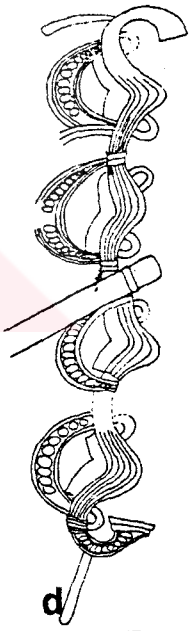

d

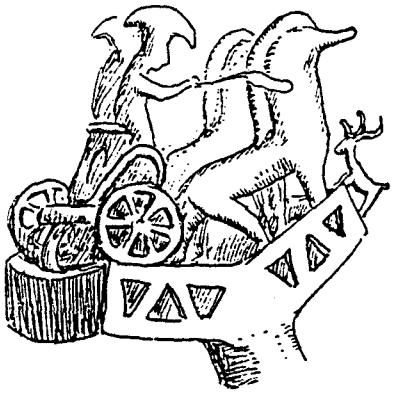

f

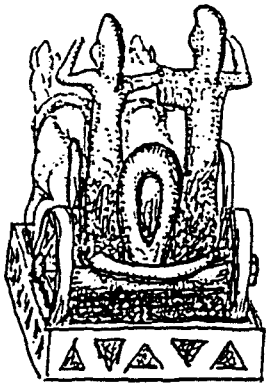

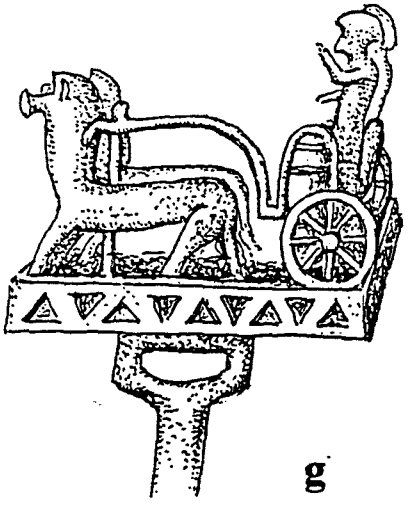

g

a

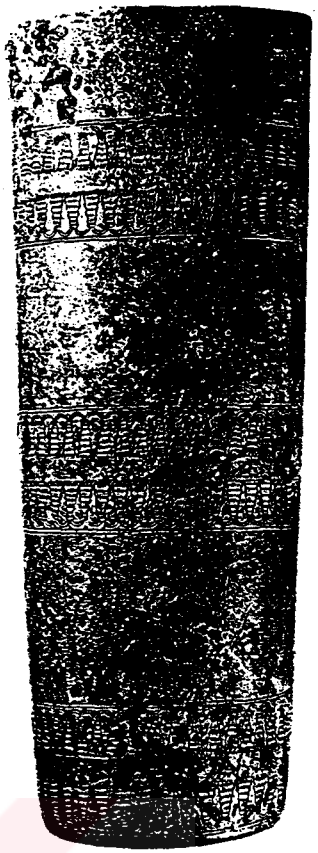

b

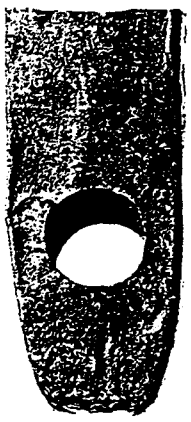

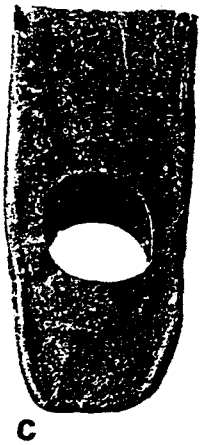

c

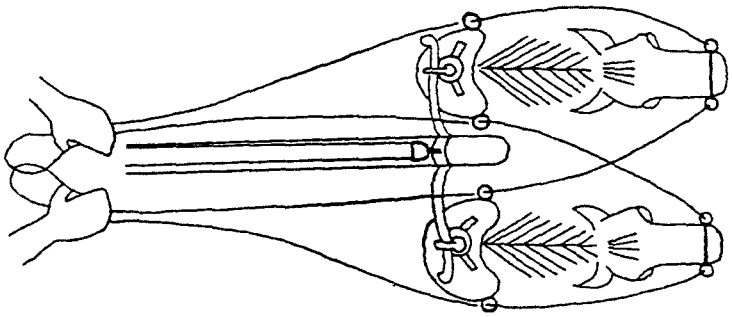

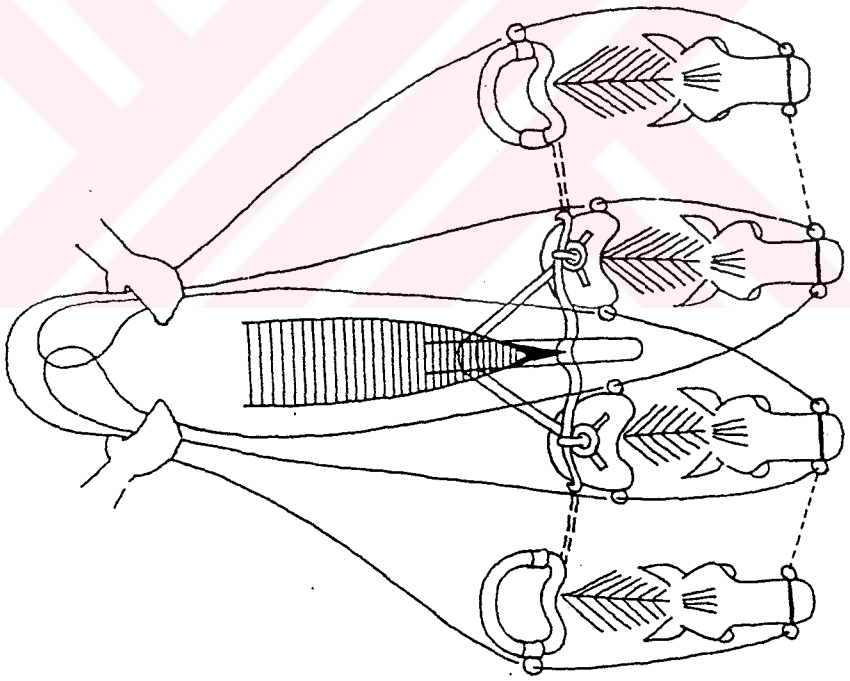

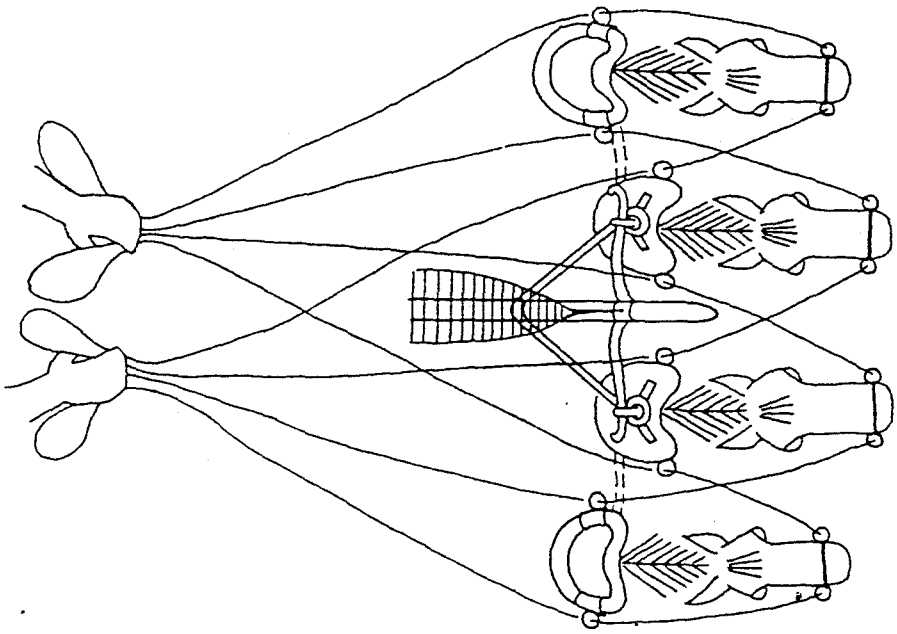

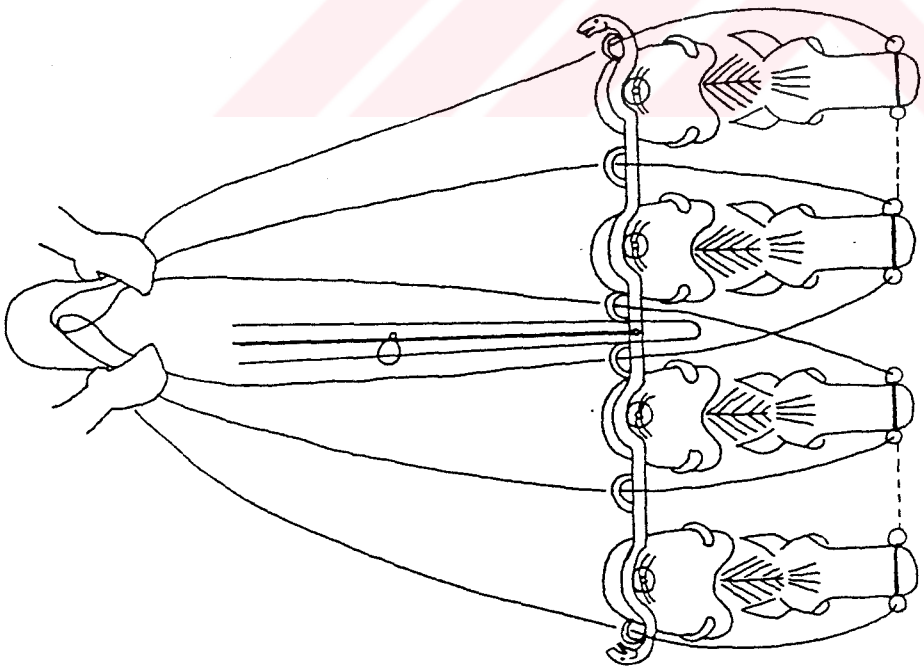

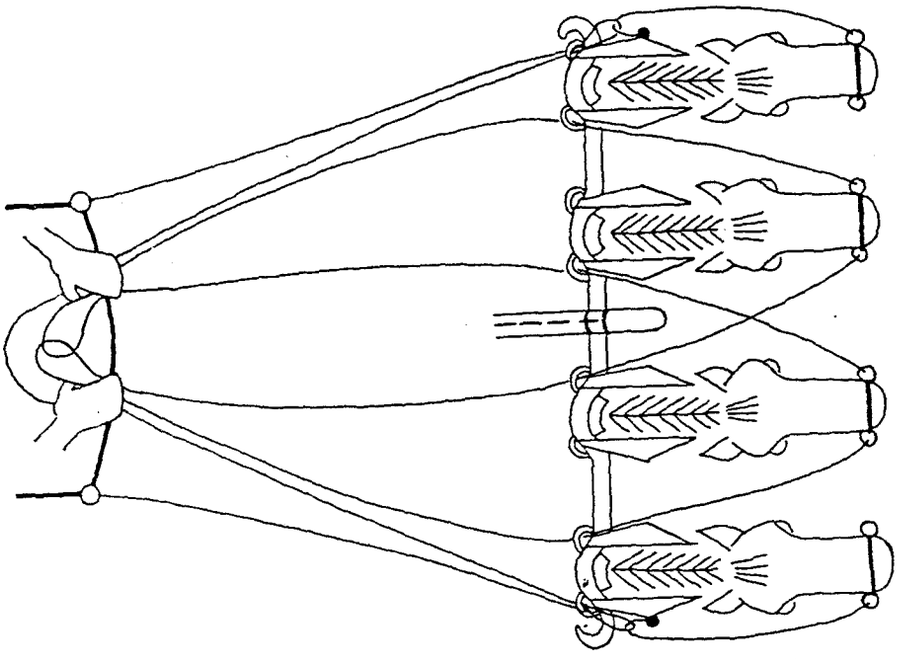

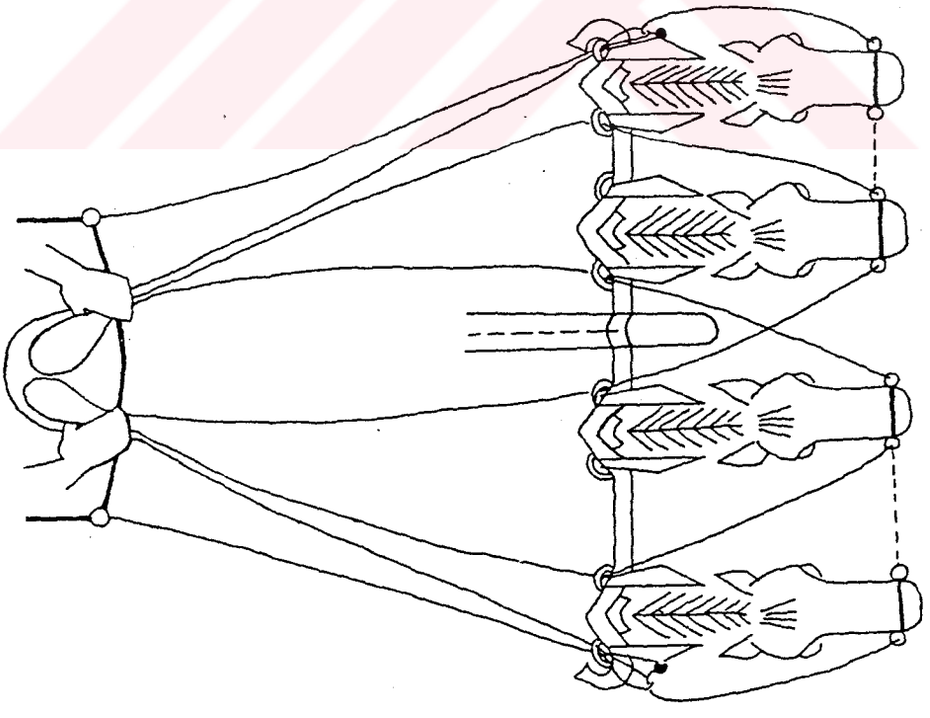

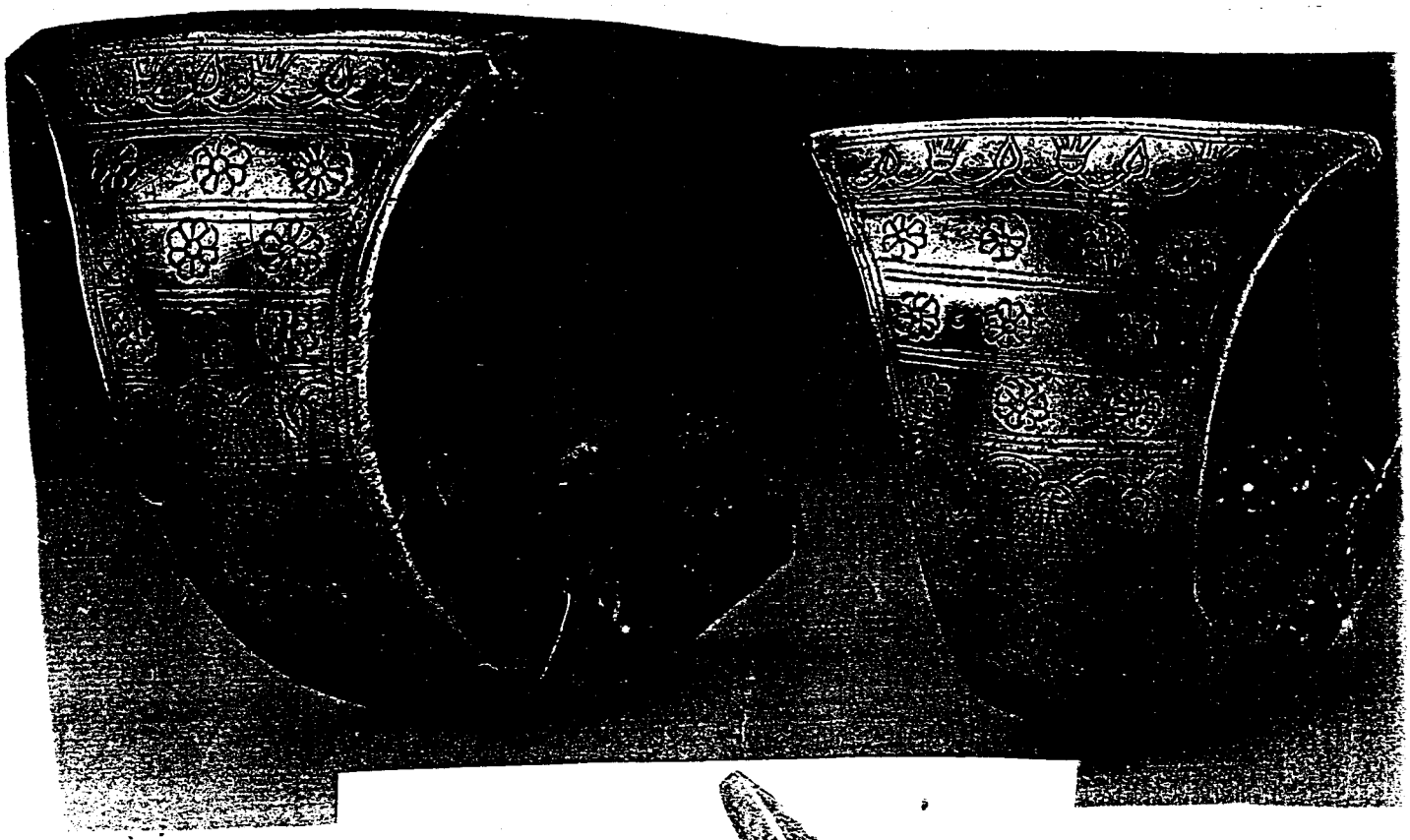

a

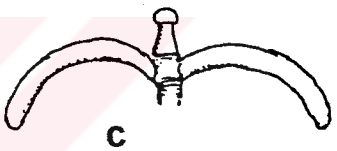

c

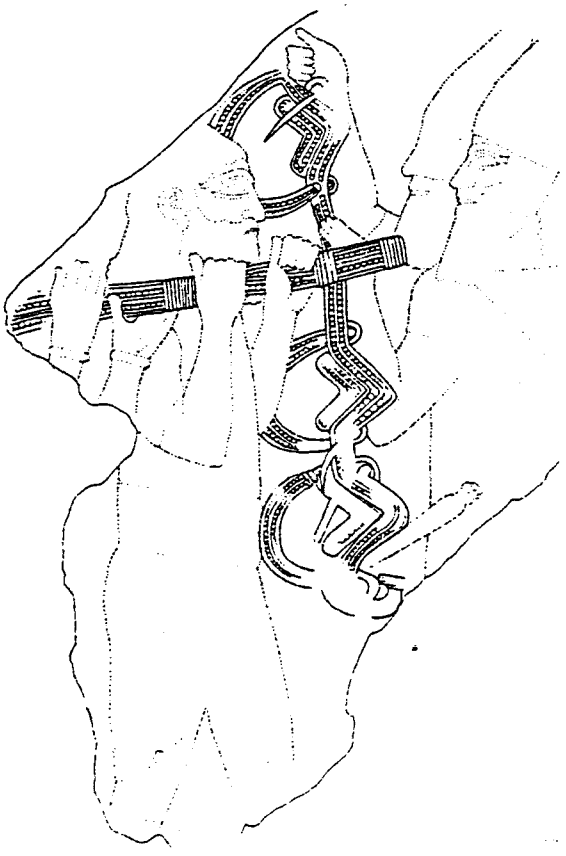

b

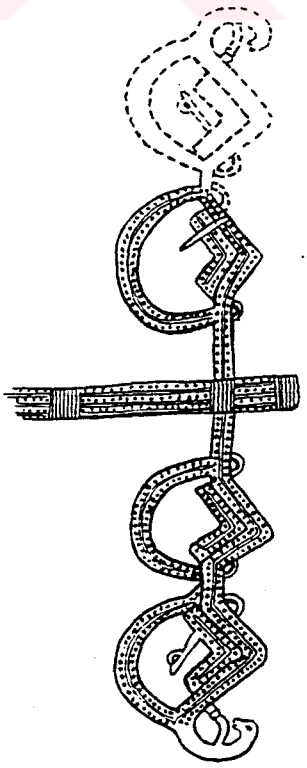

a

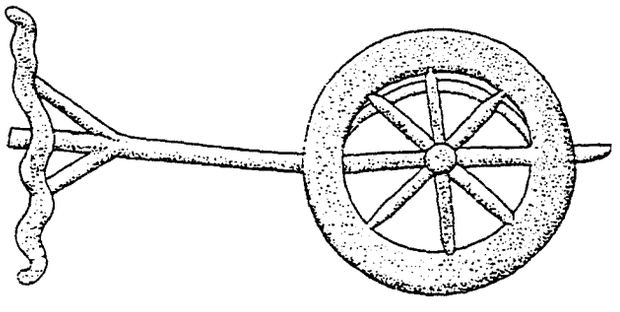

b

a

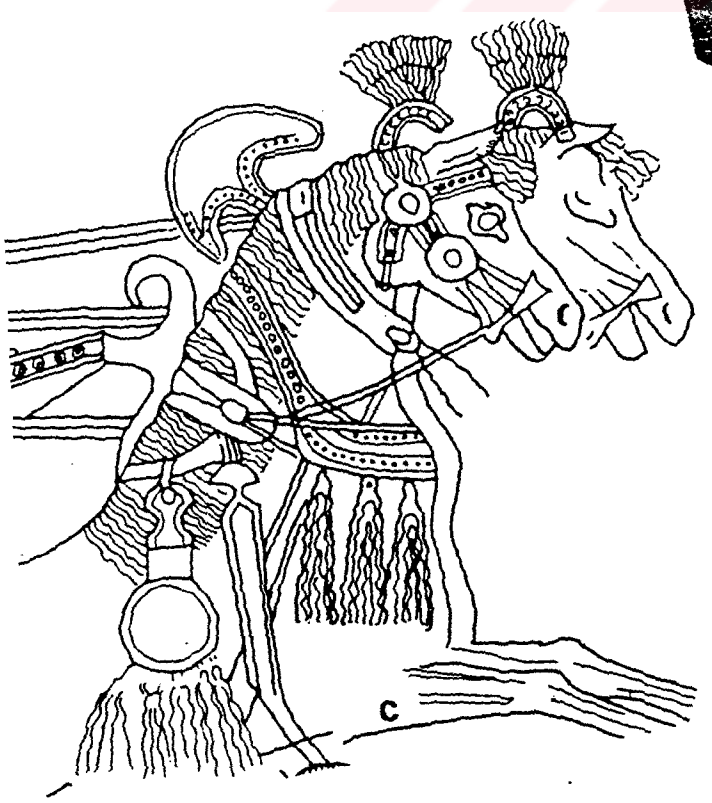

c

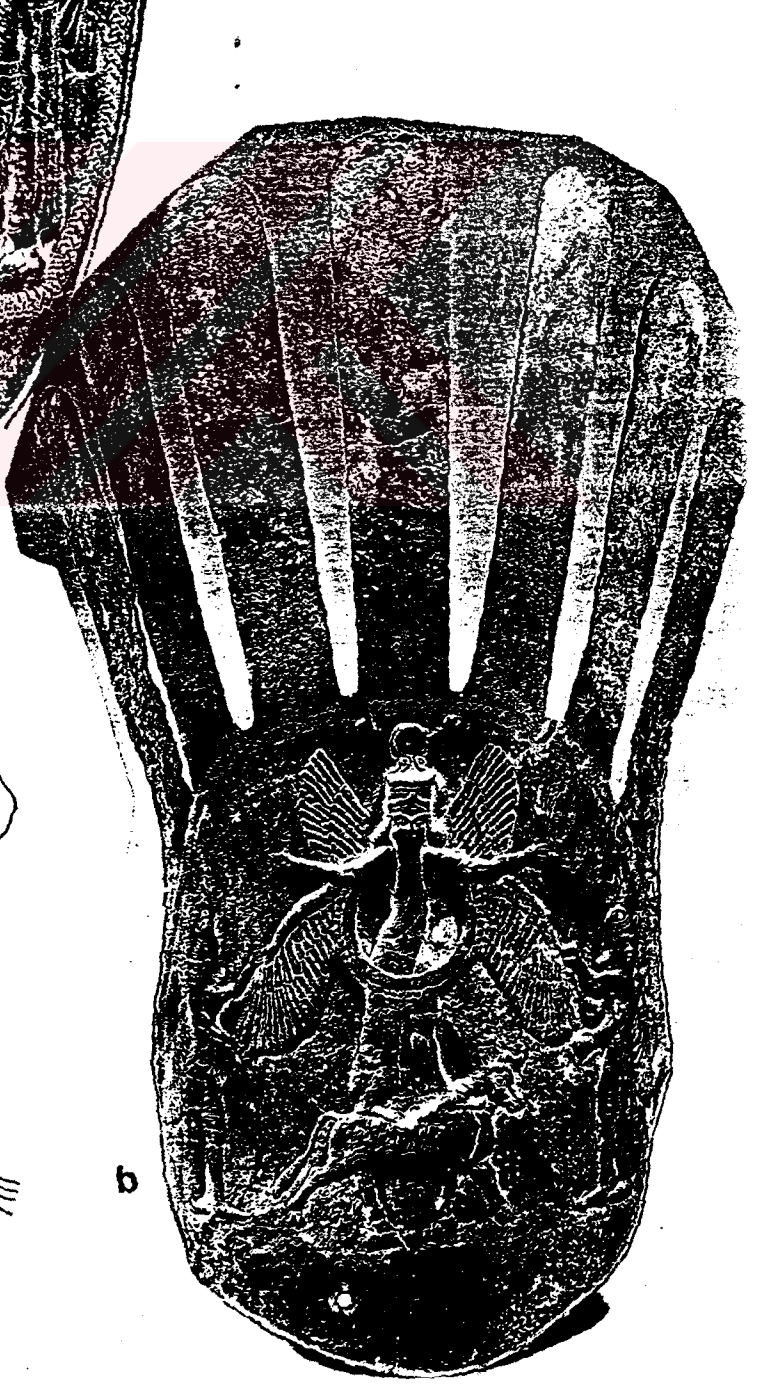

b

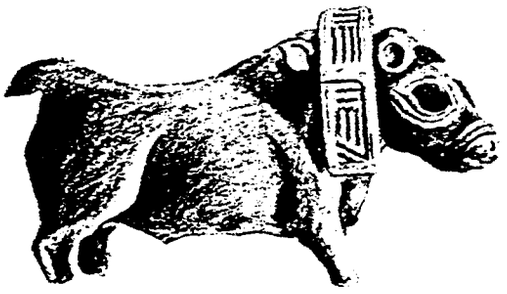

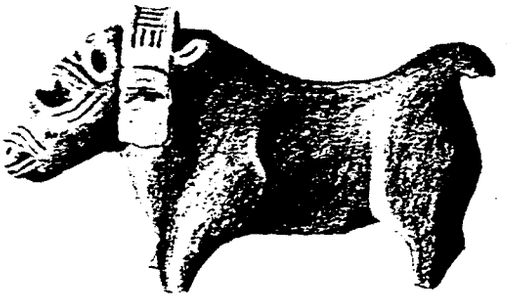

a

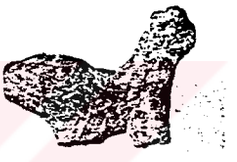

b

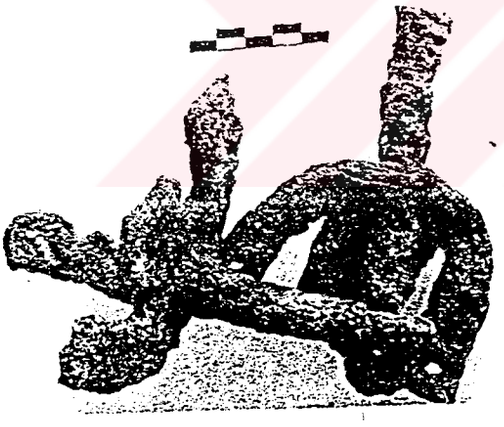

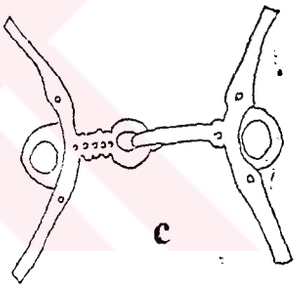

c

f

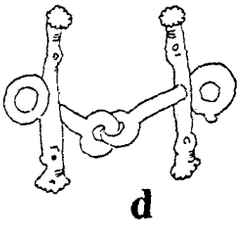

d

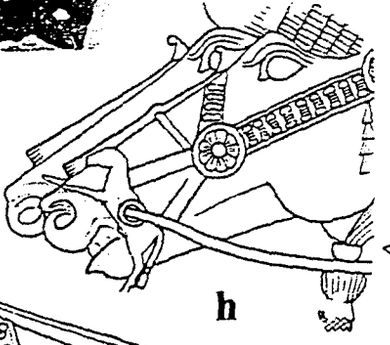

h

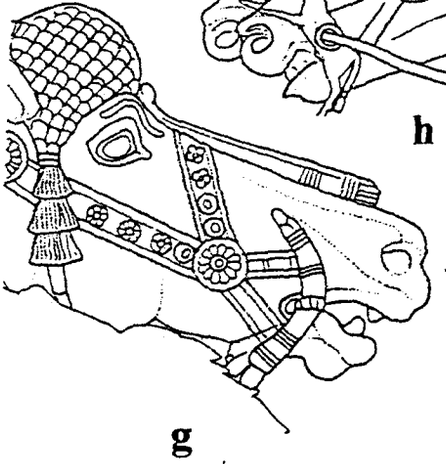

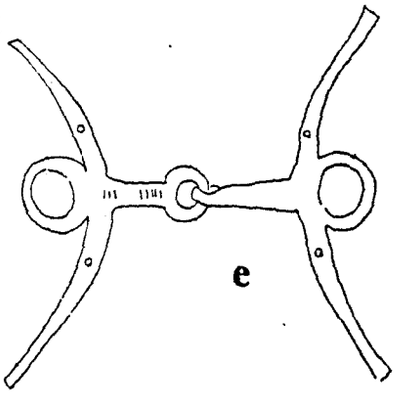

e

g

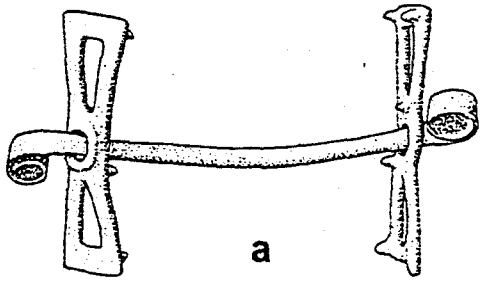

a

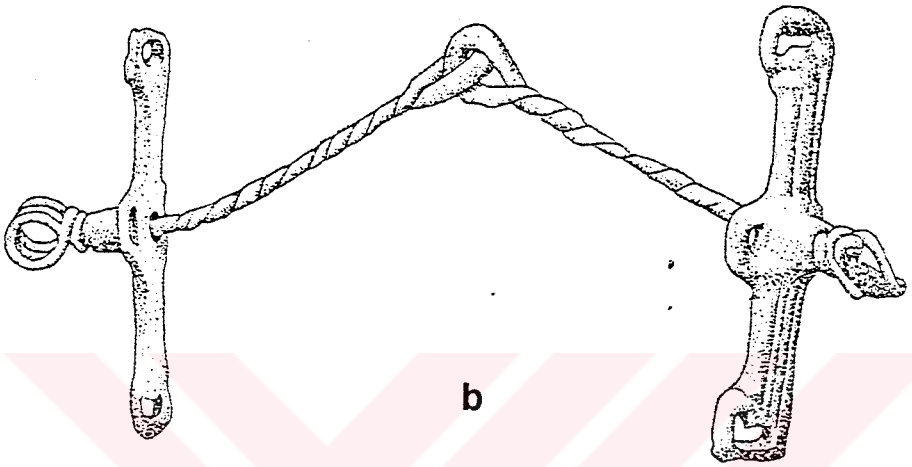

b

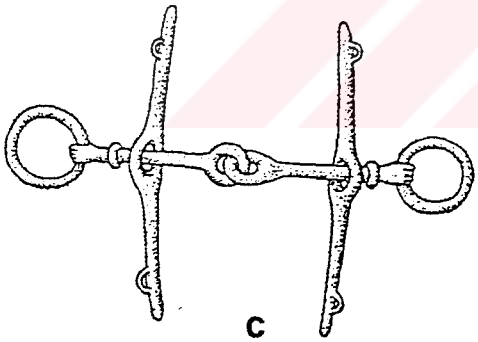

c

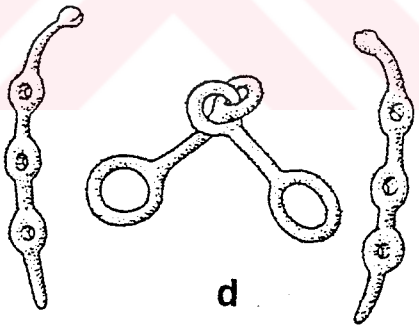

d

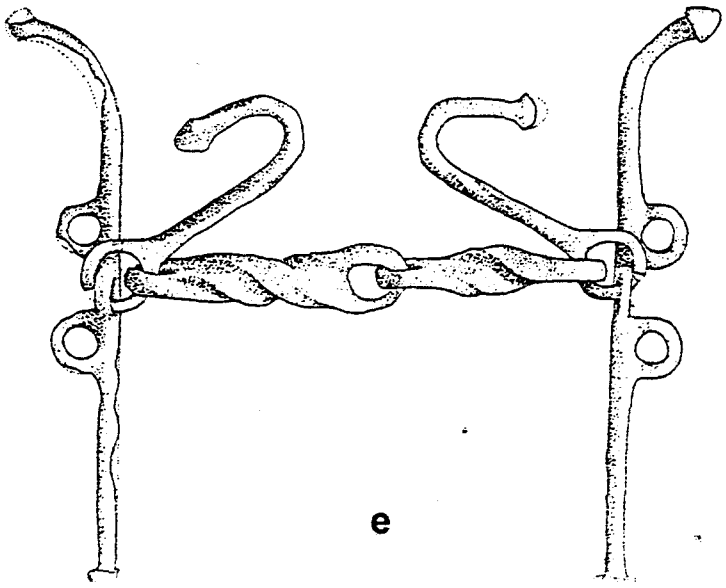

e

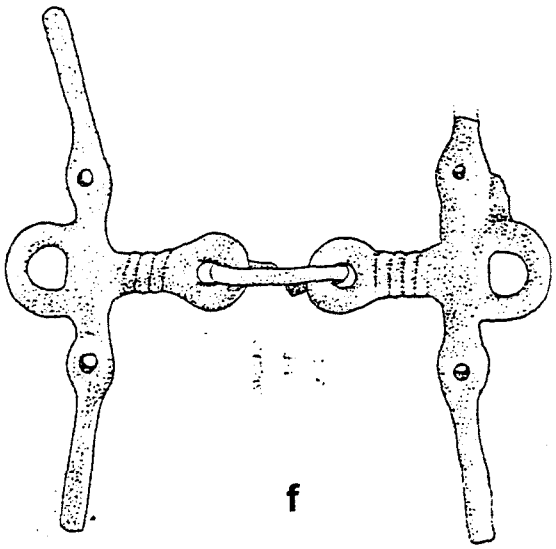

f

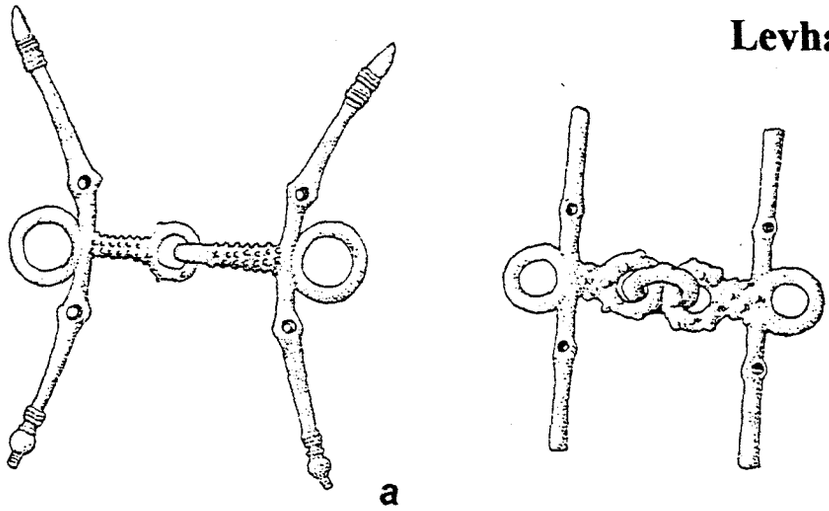

a

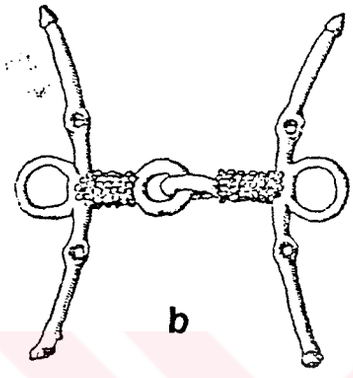

b

c

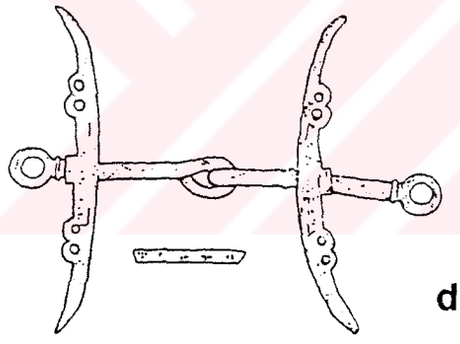

d

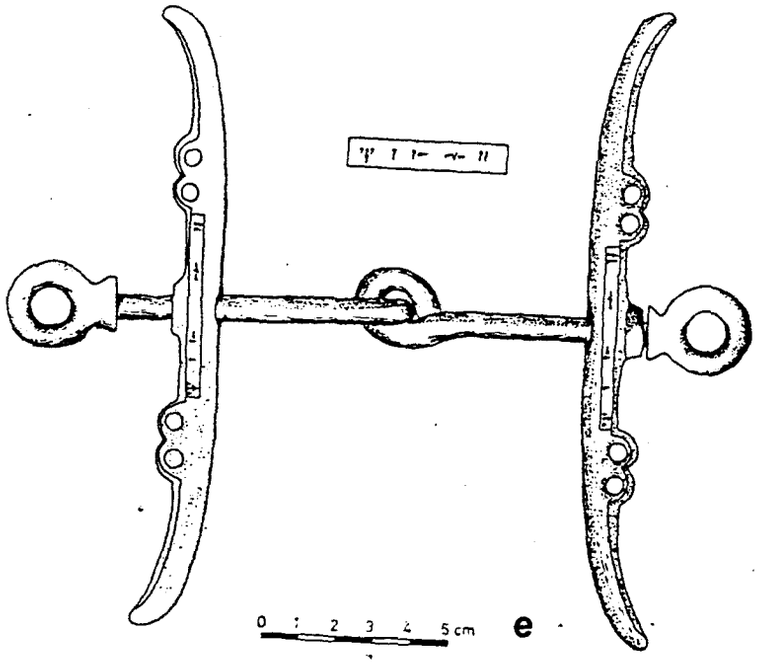

e

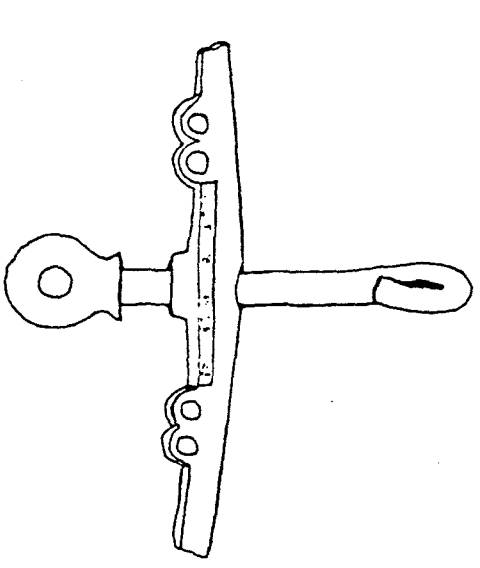

a

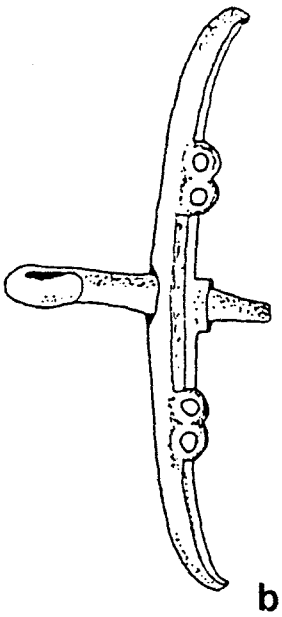

b

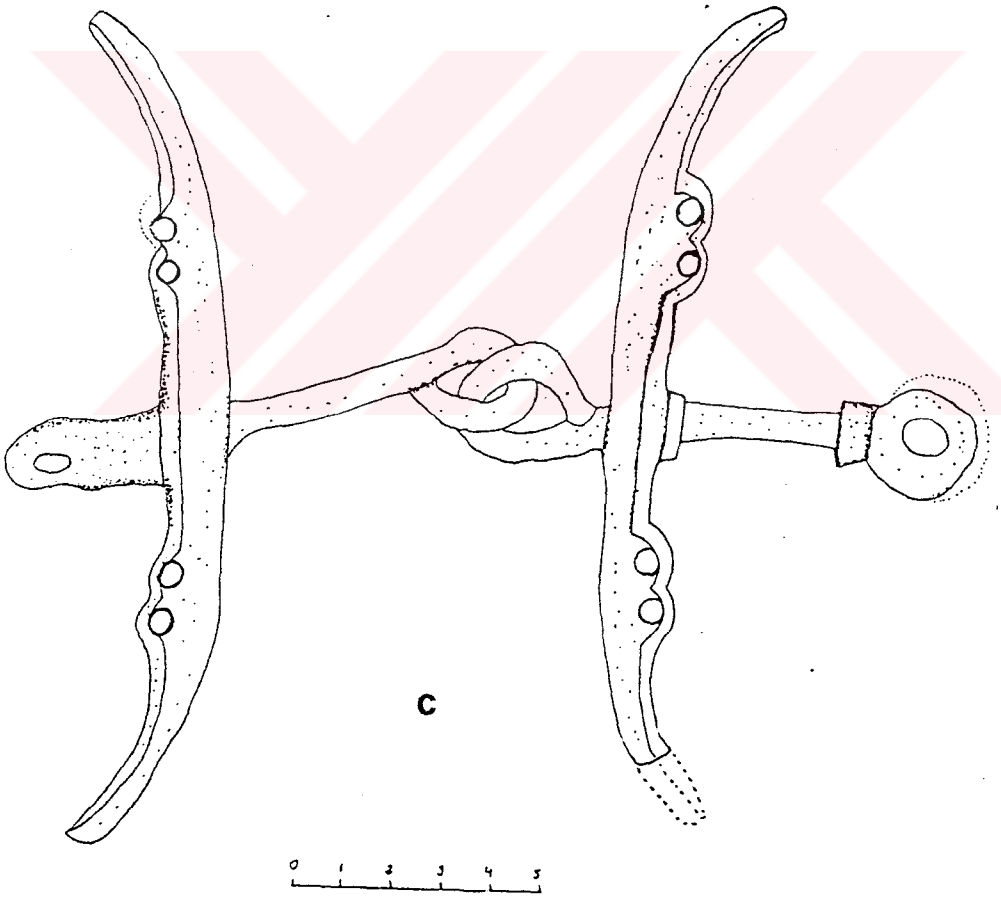

c

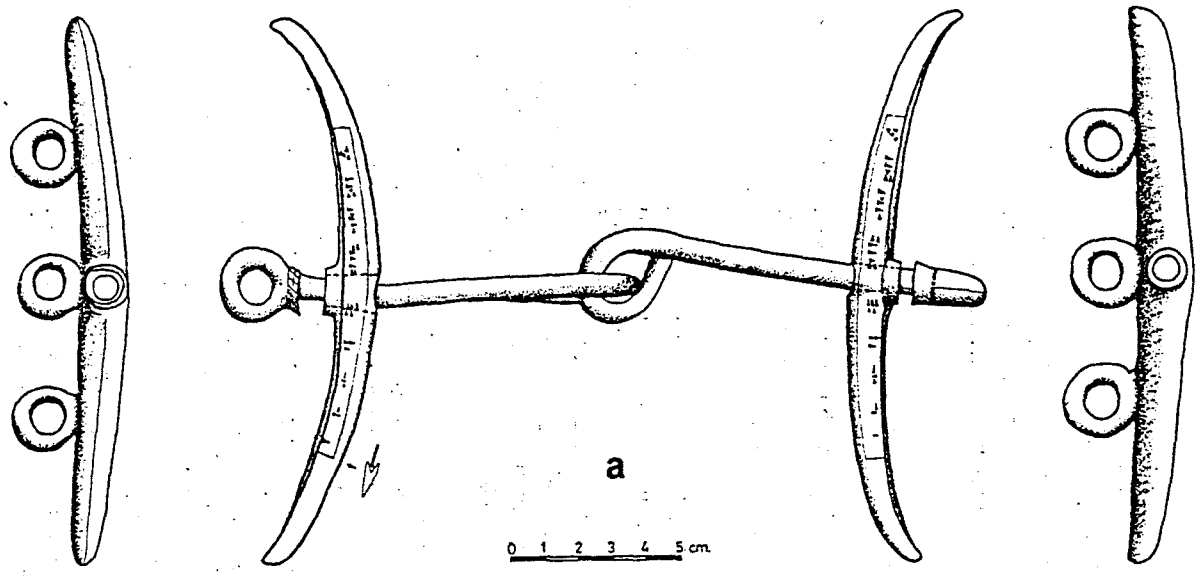
a
0 1 2 3 4 5 cm.

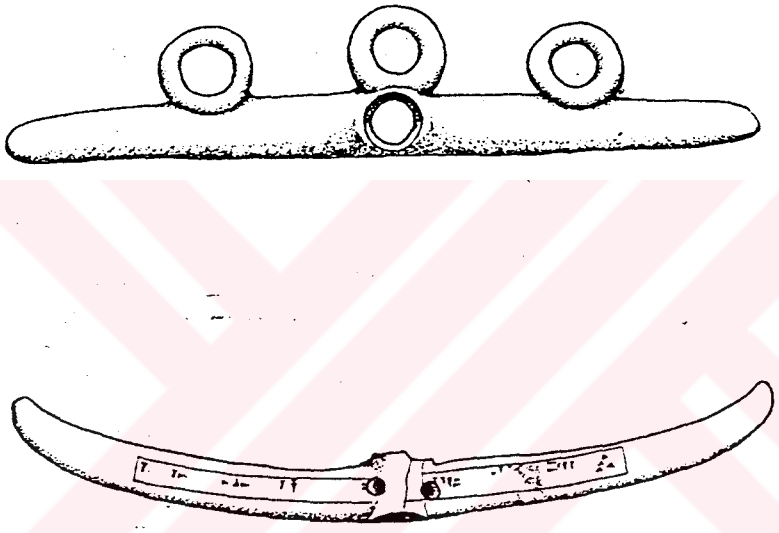
b
0 1 2 3 4 5 cm.

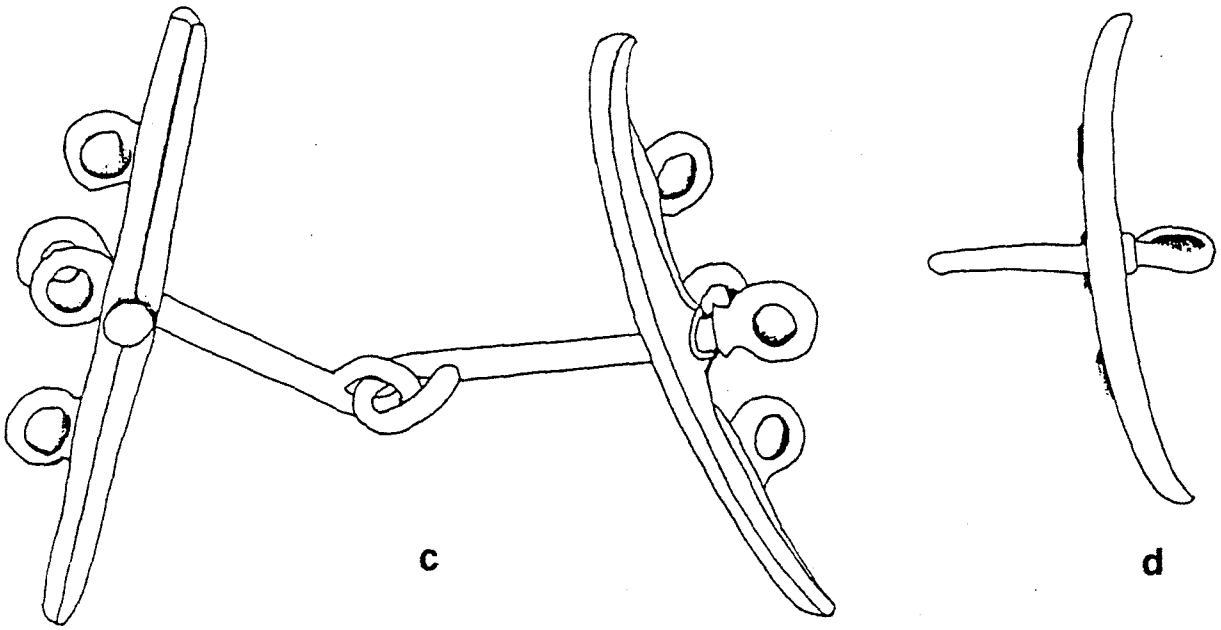
c
d

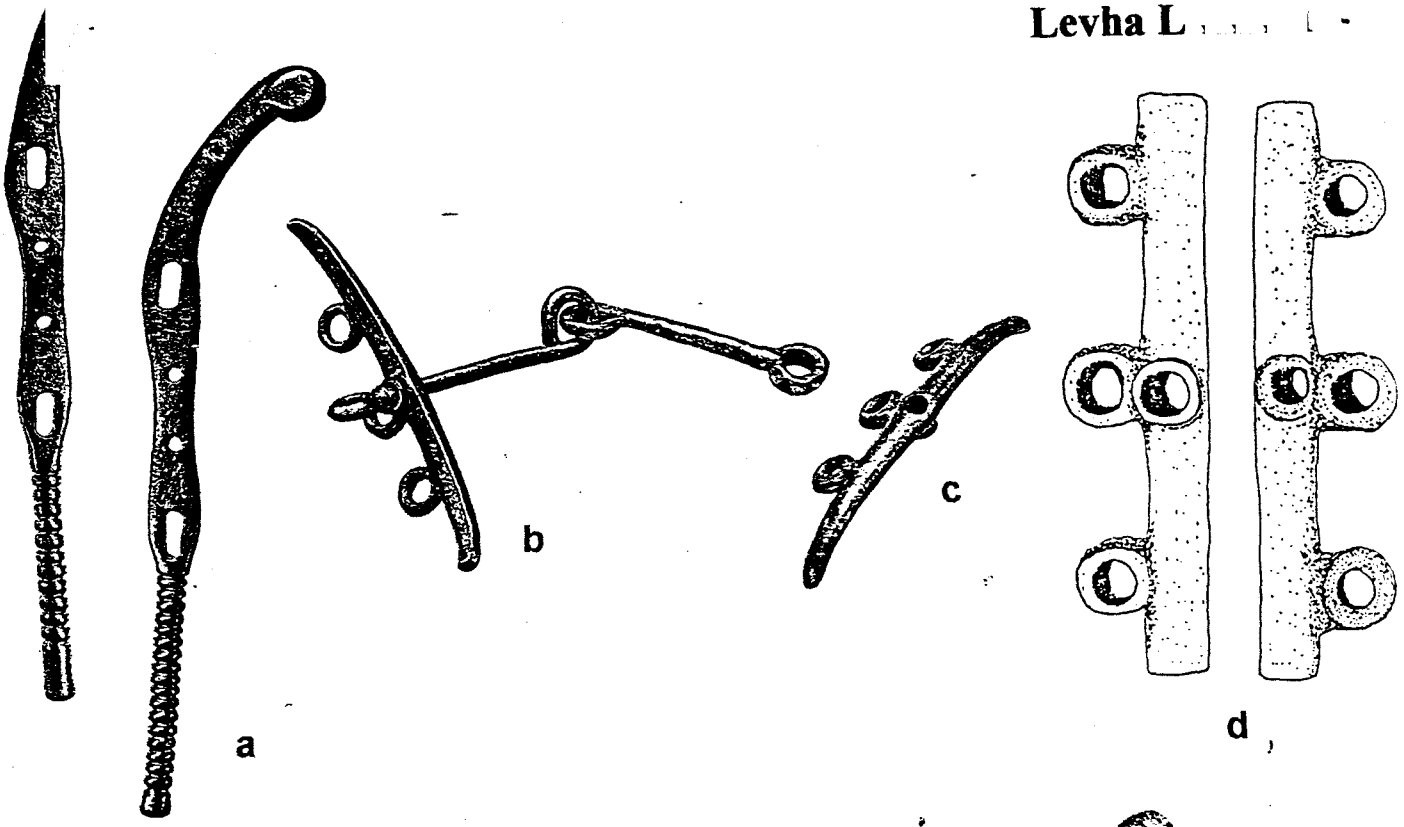

a

b

c

d

e

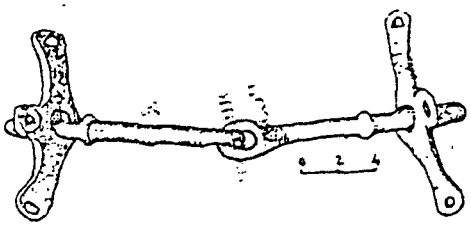

f

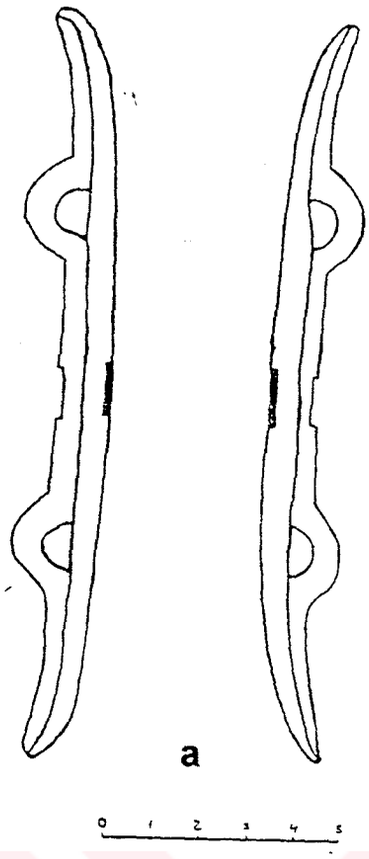

a

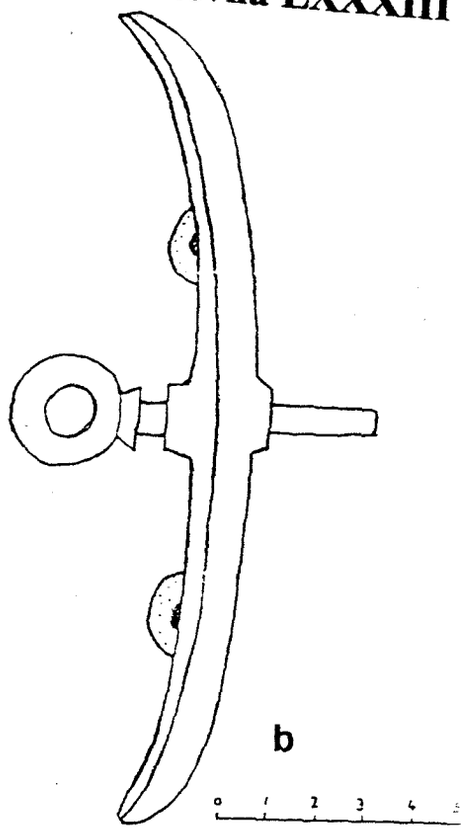

b

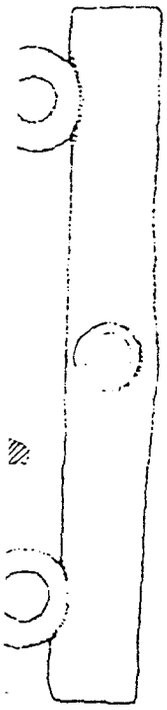

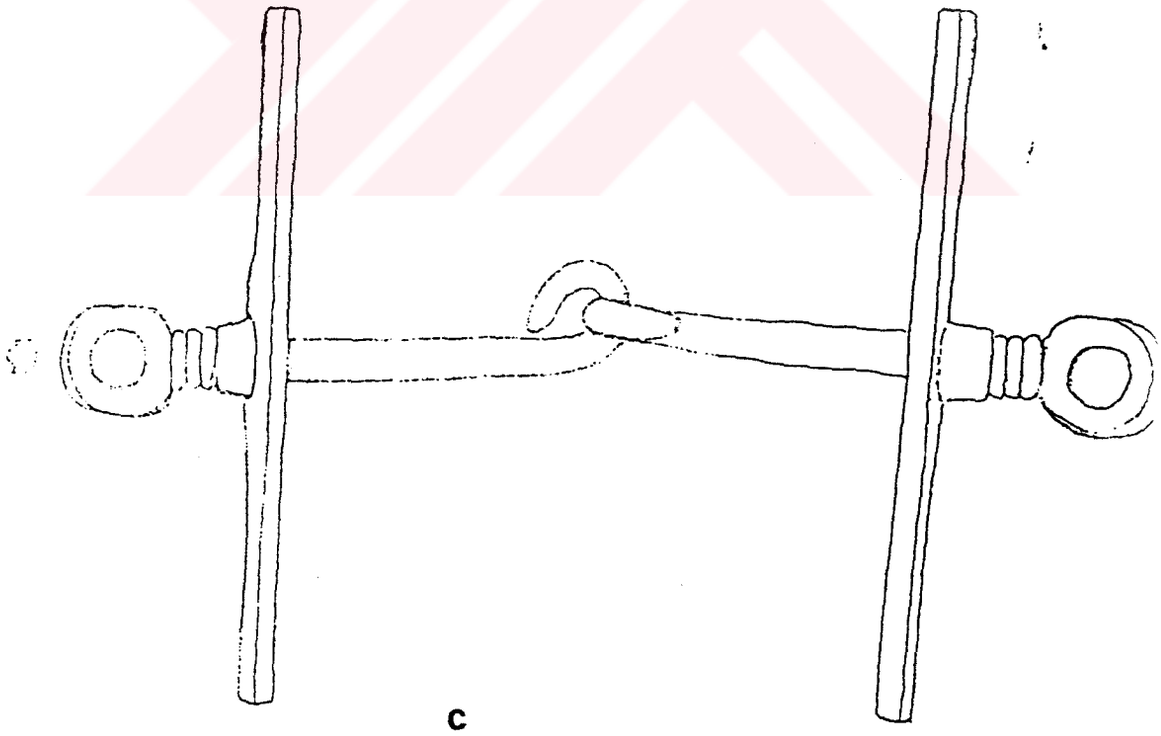

c

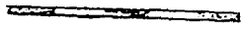

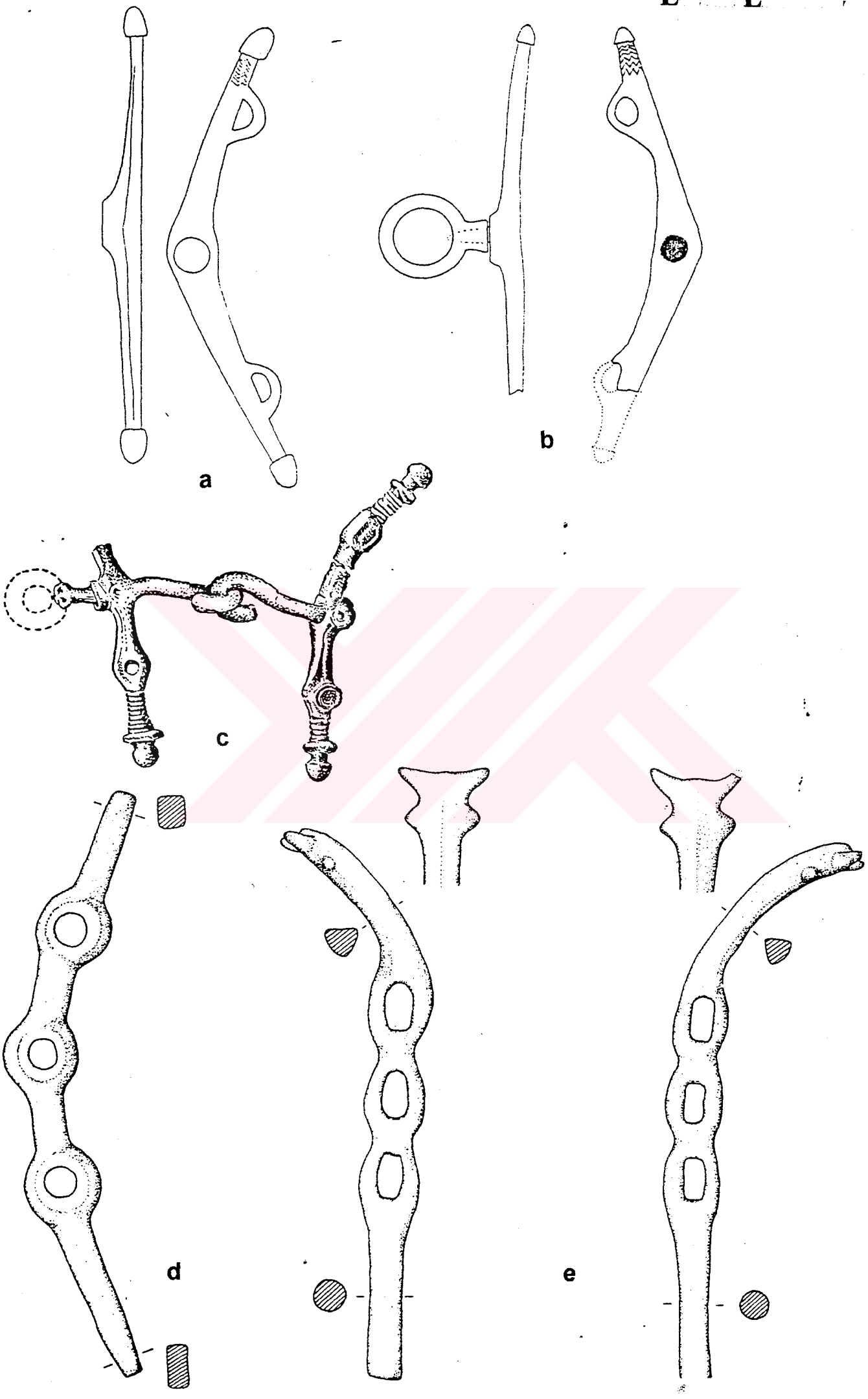
a
b
c
d
e

Levha LXXXV

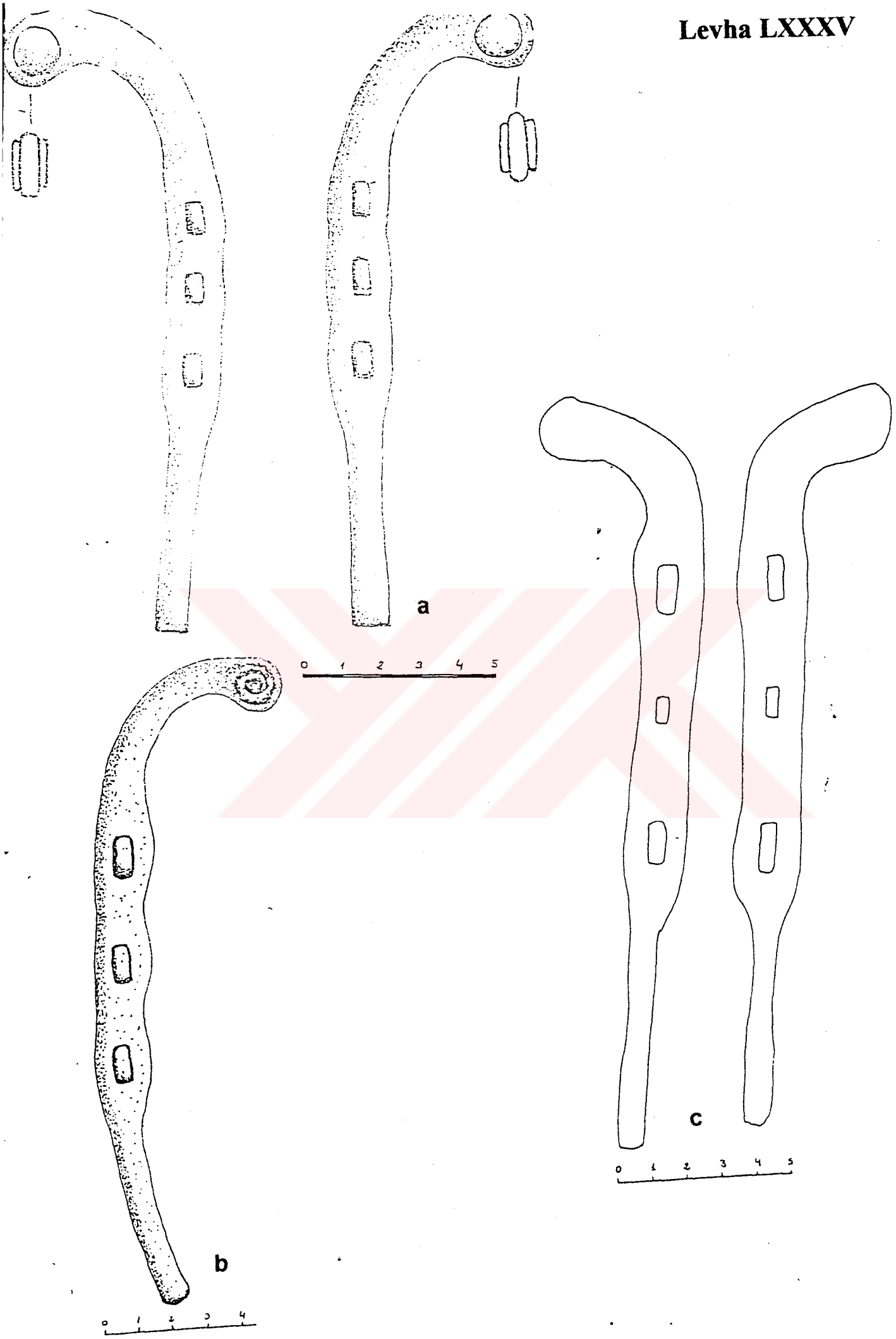

Levha LXXXVI

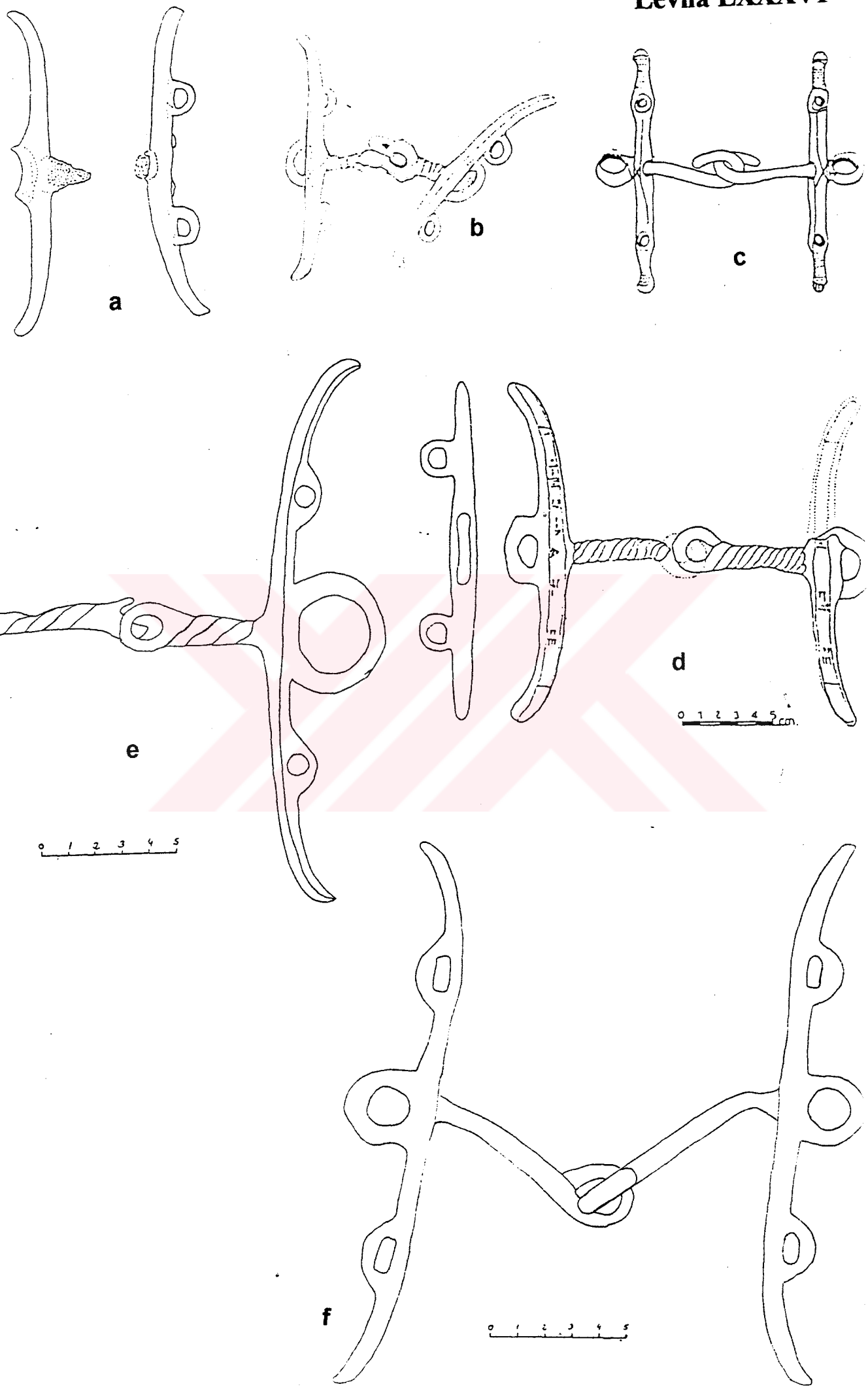

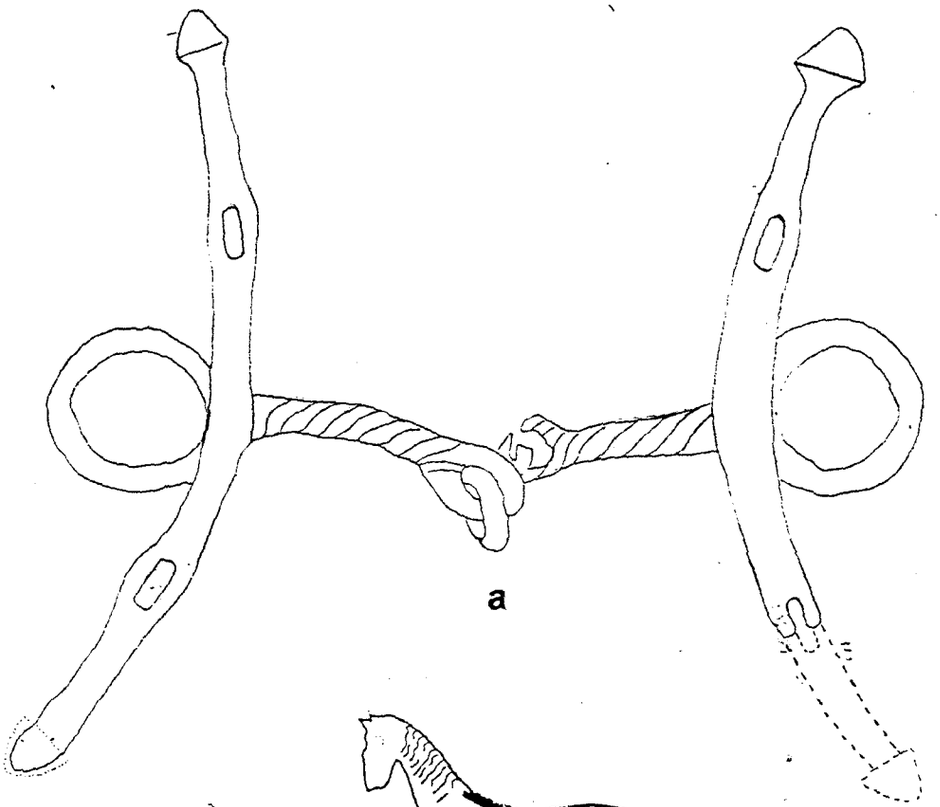

a

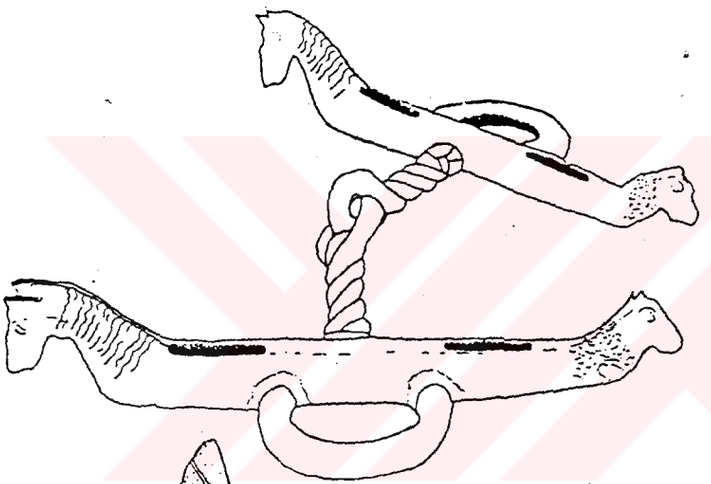

b

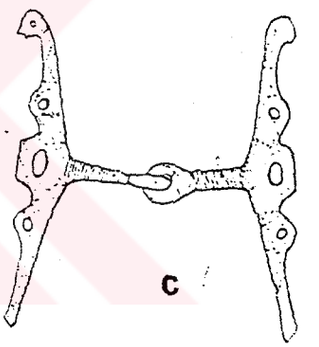

c

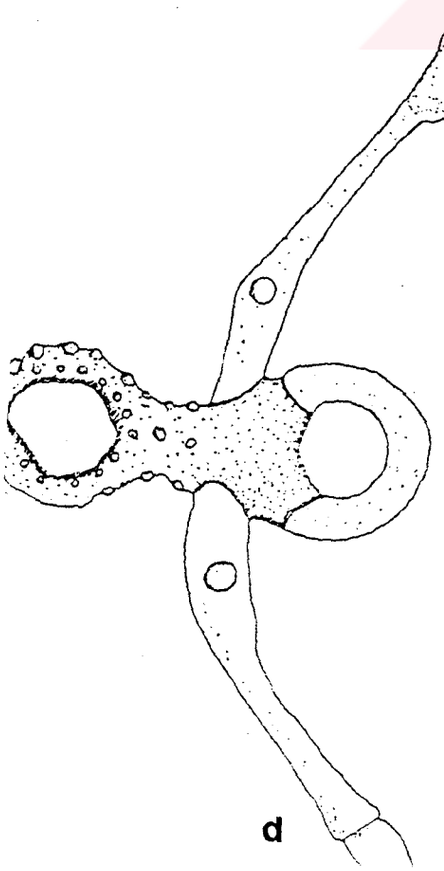

d

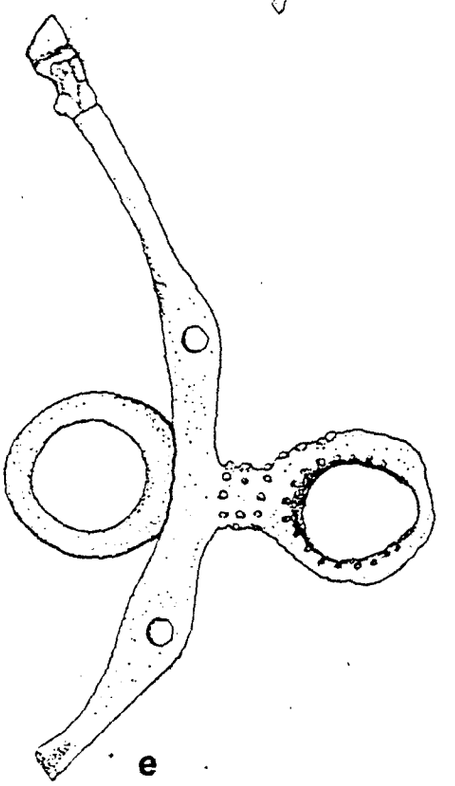

e

a

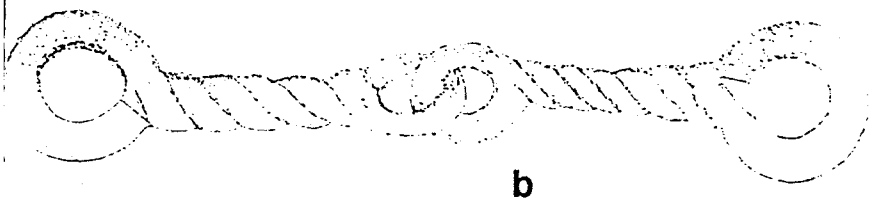

b

c

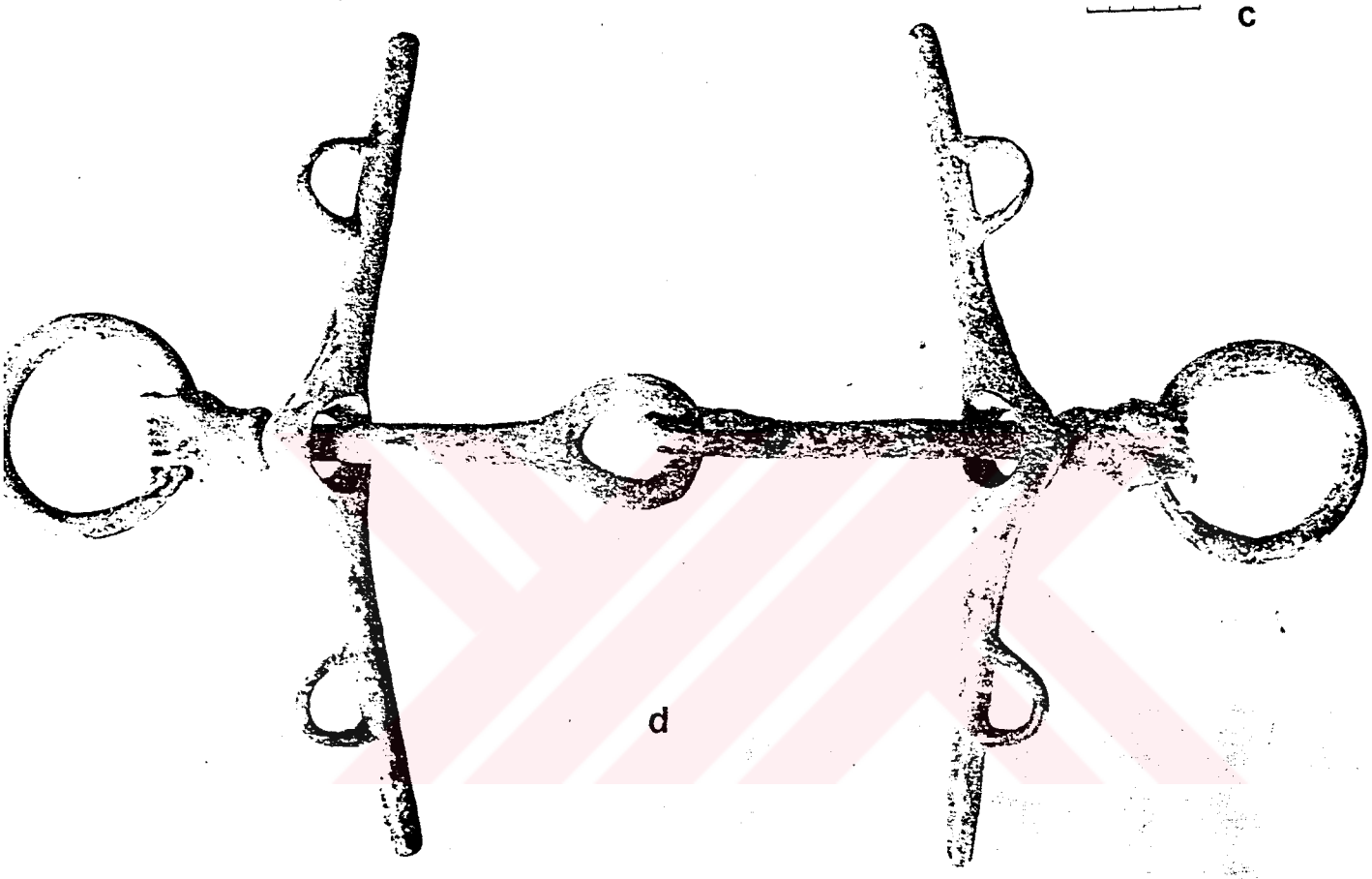

d

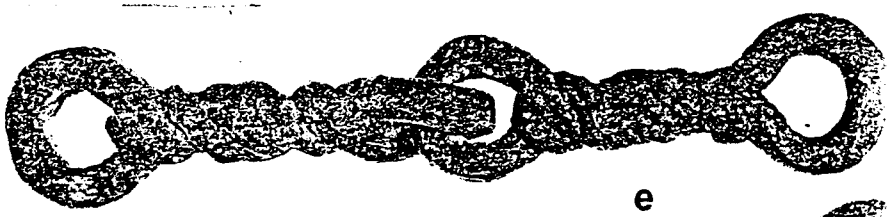

e

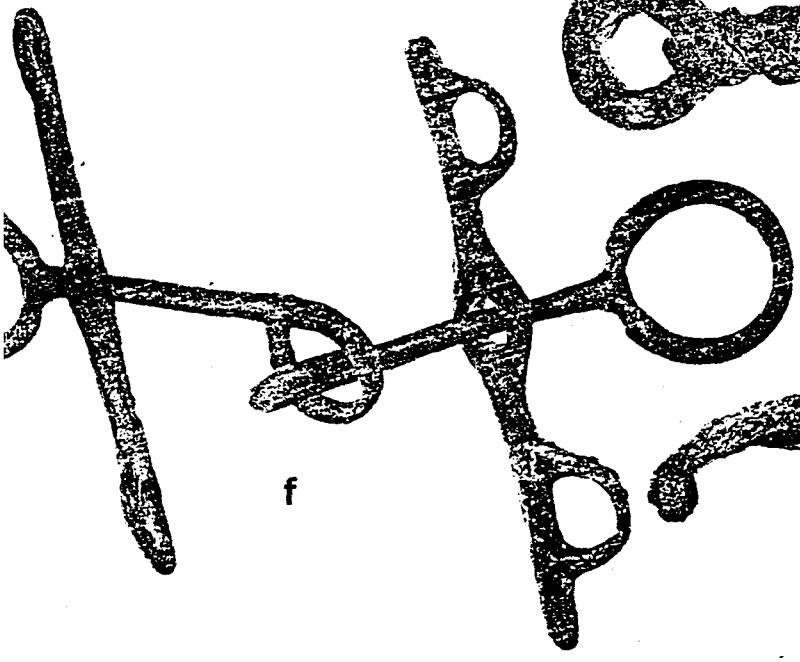

f

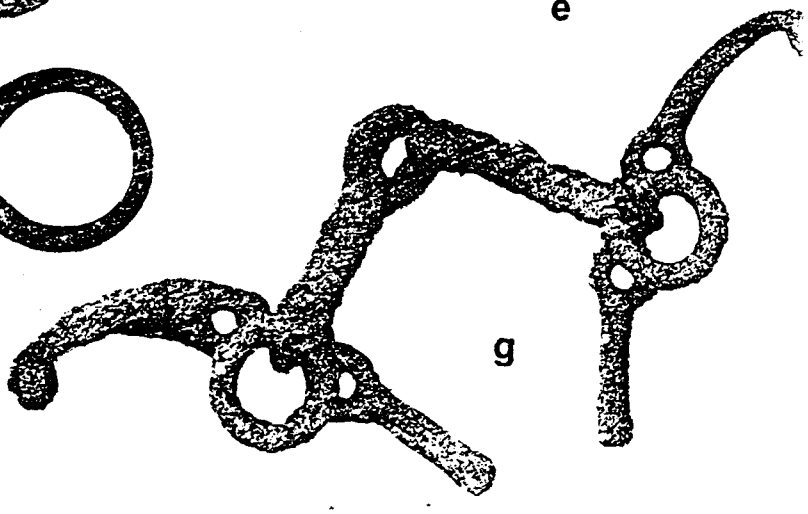

g

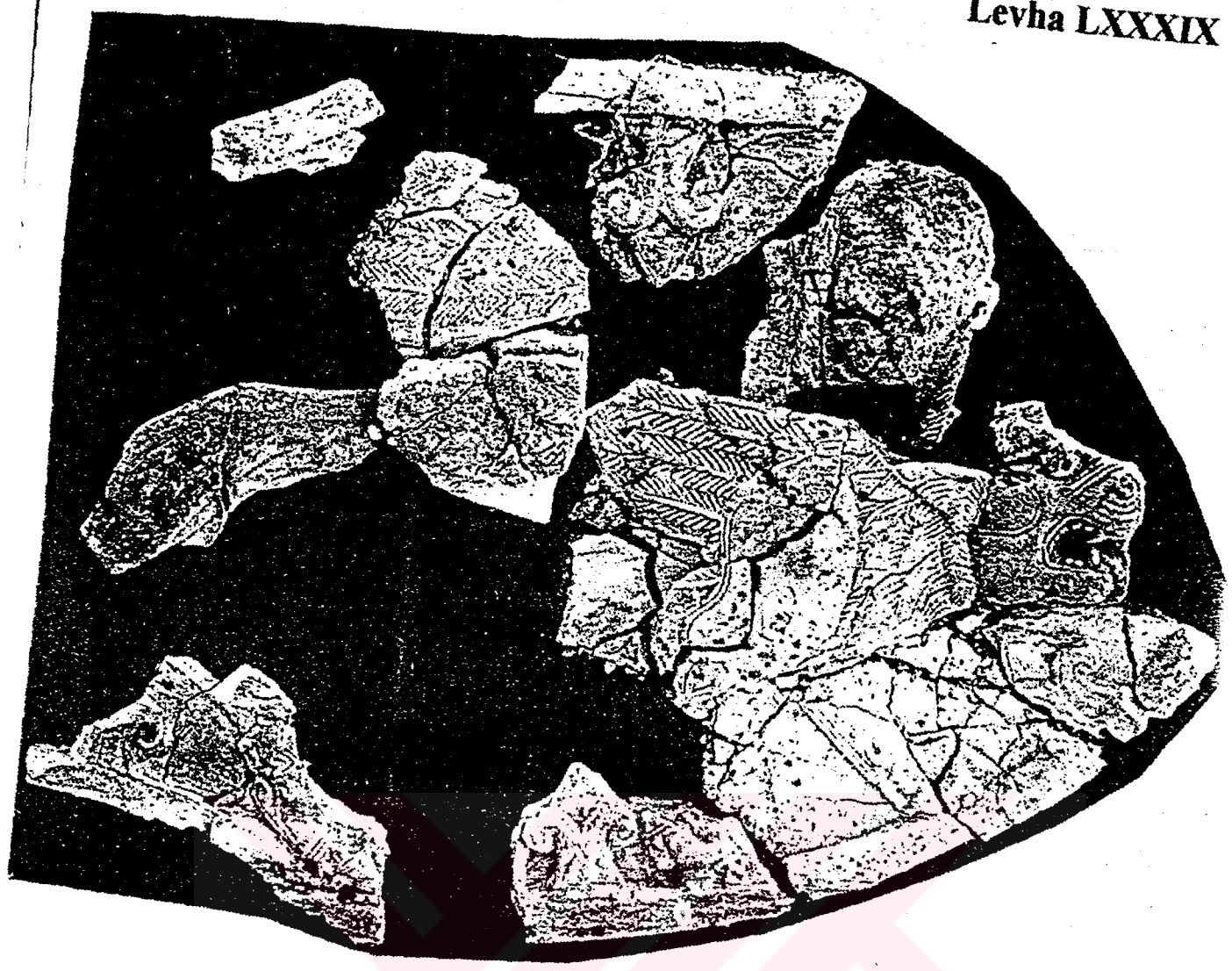

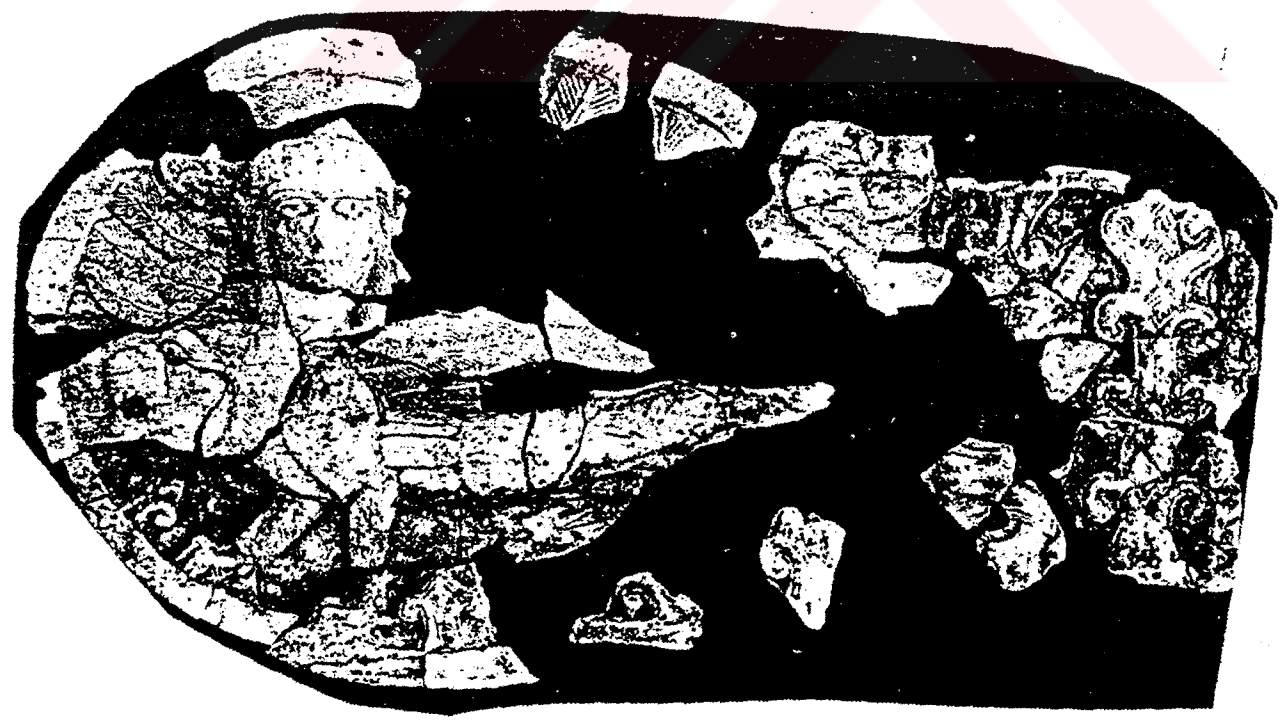

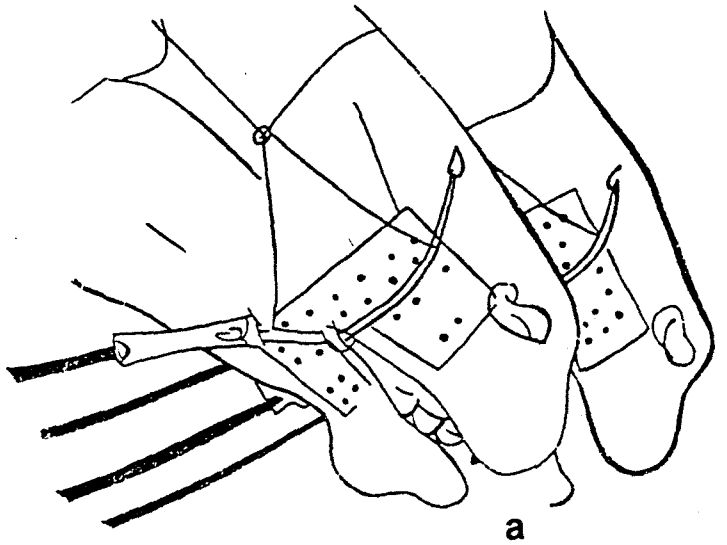

a

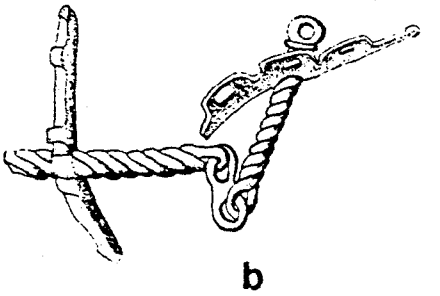

b

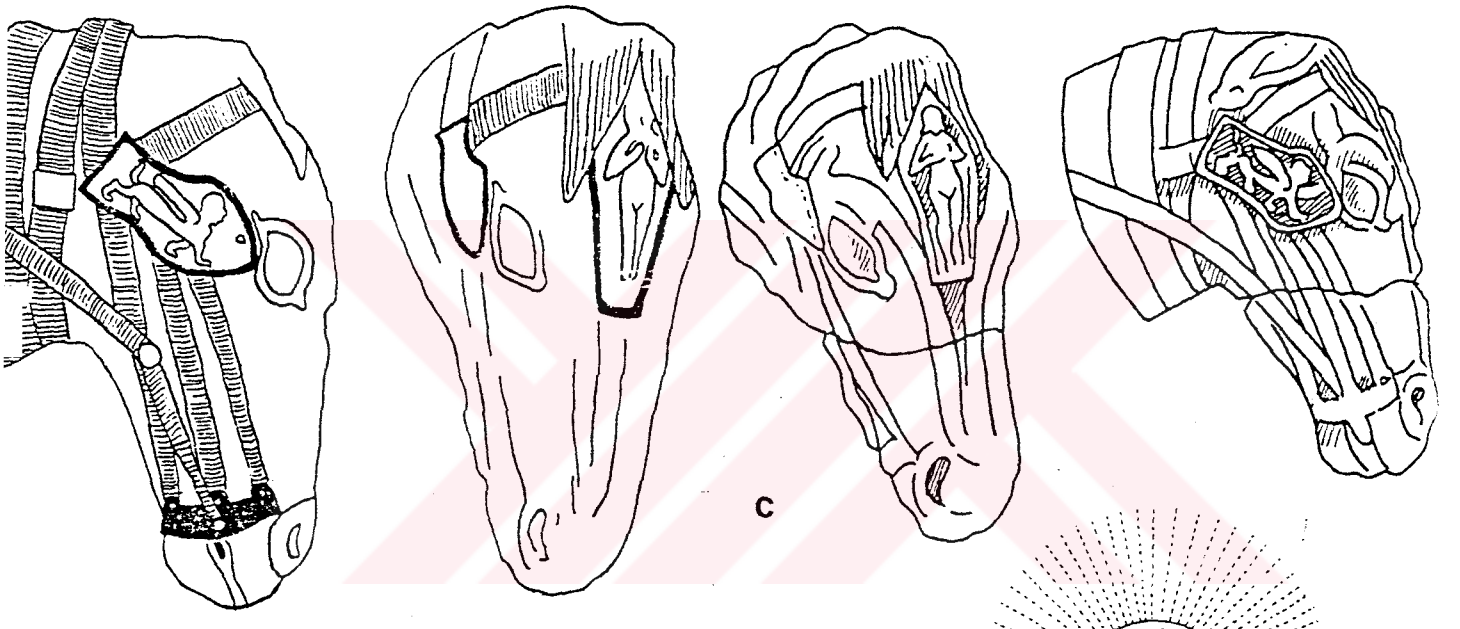

c

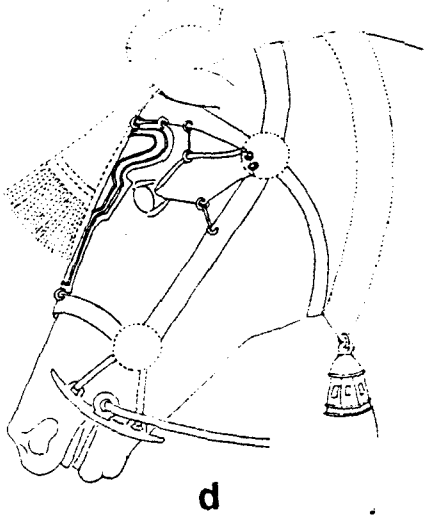

d

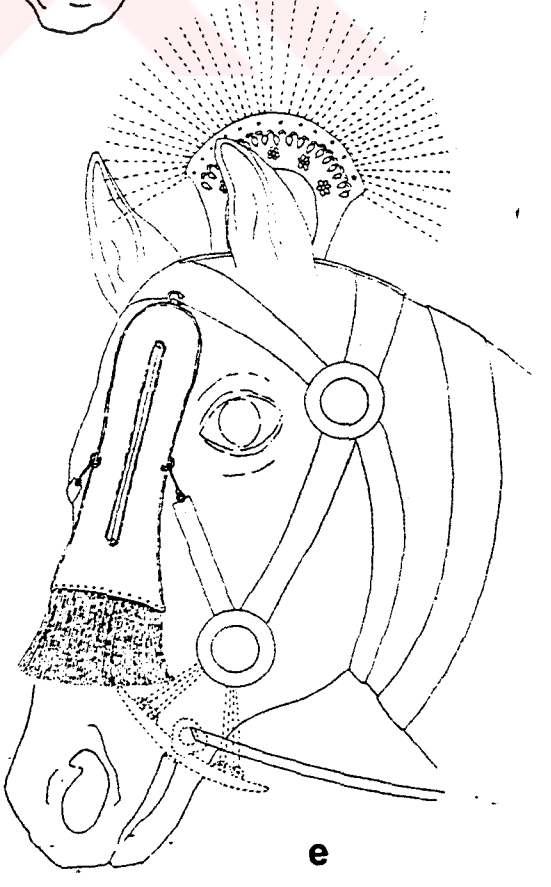

e

Levha XCI

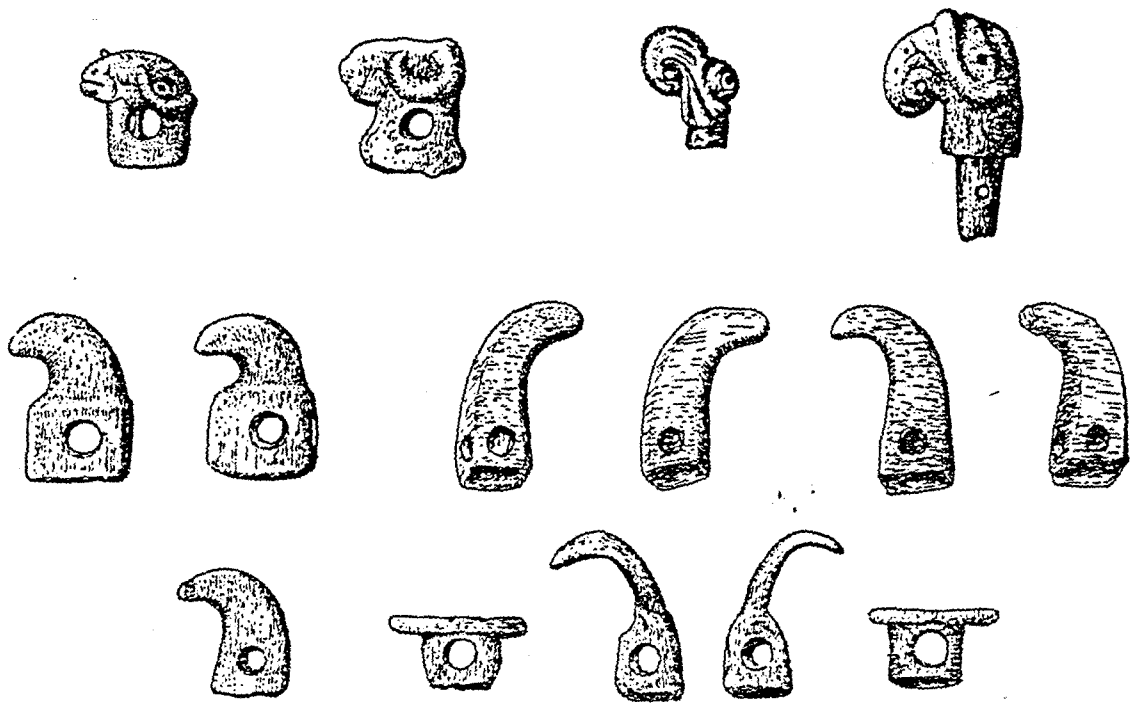

a

b

c

d

f

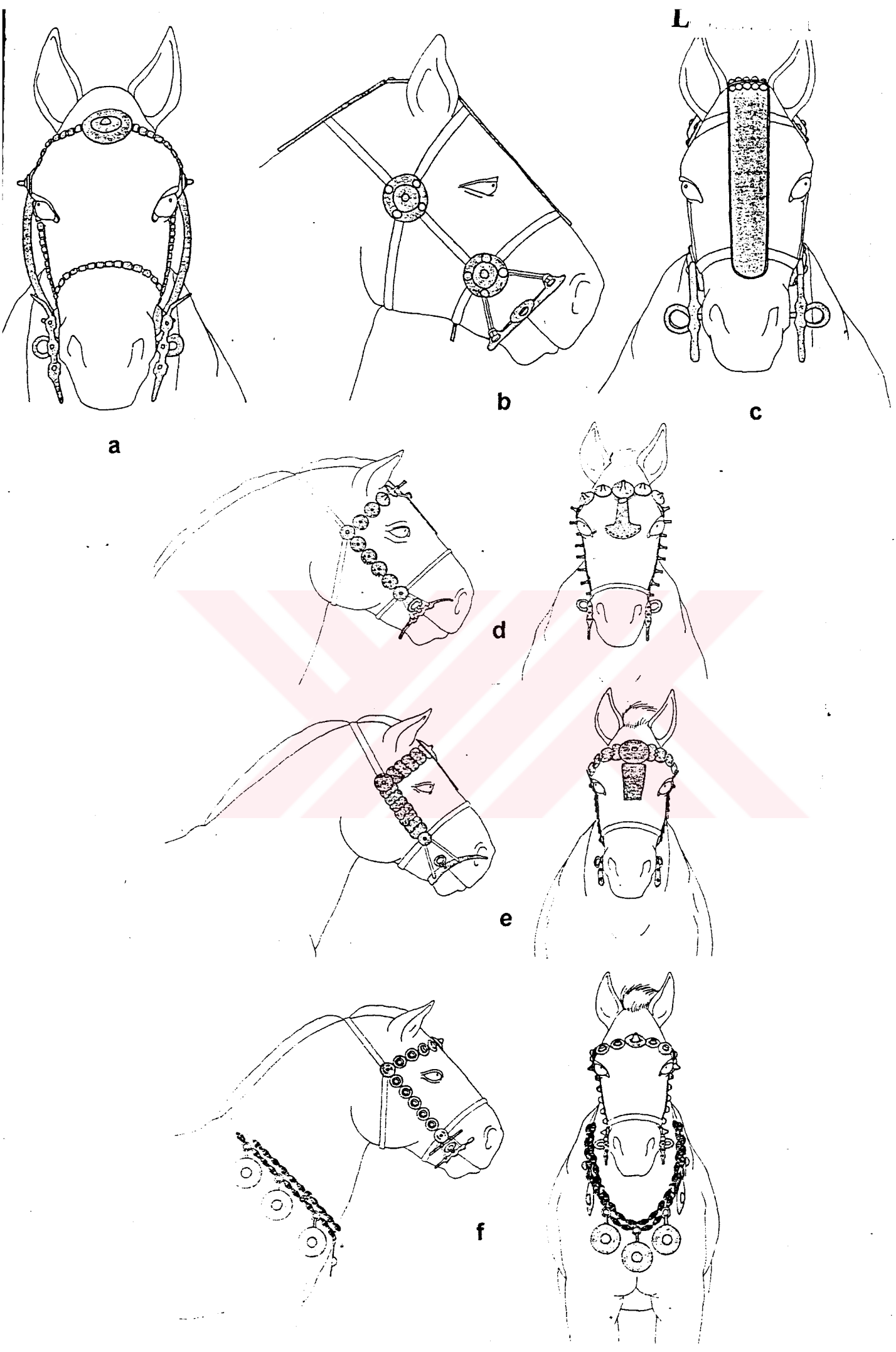
L
a
b
c
d
e
f

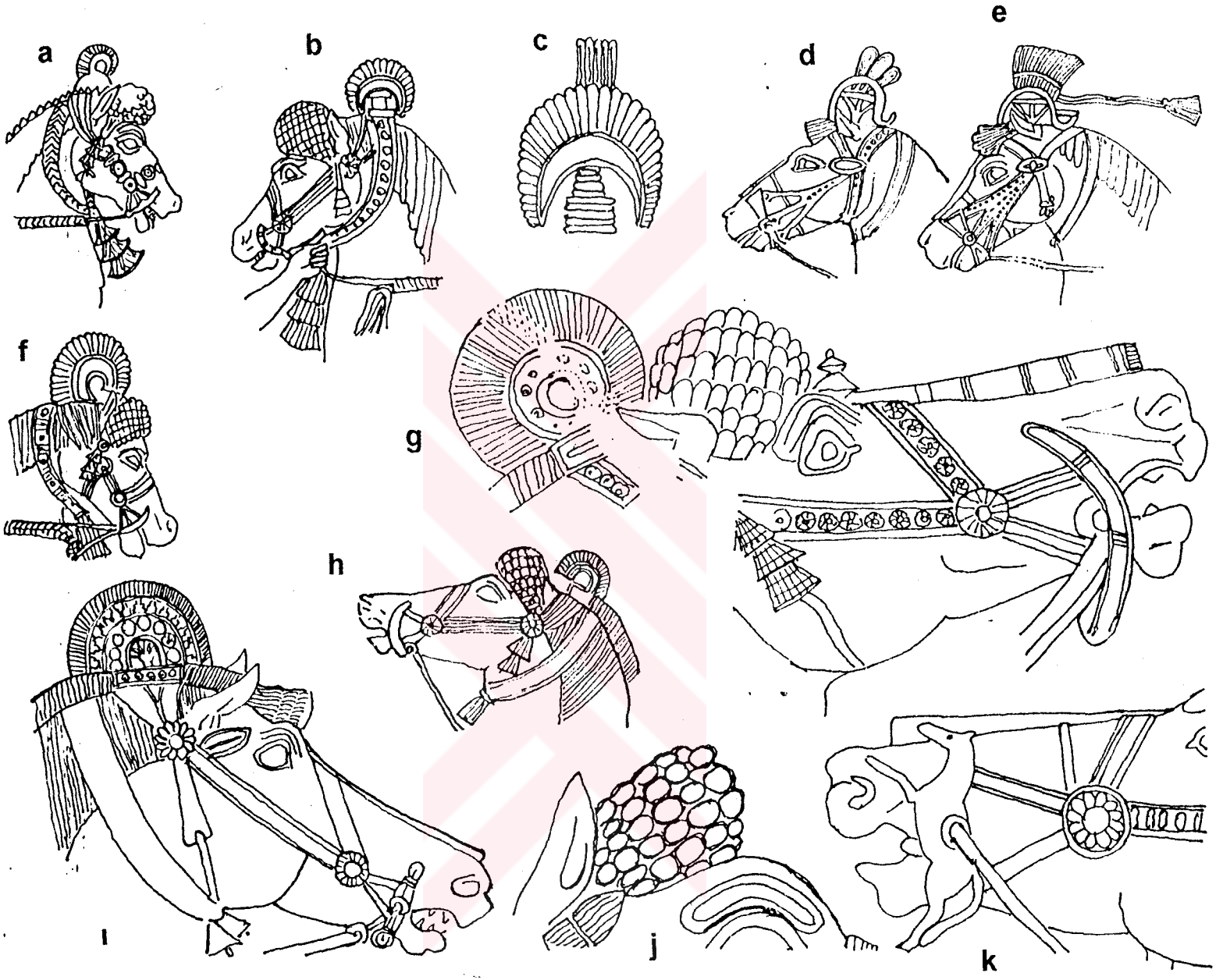
a
b
c
d
e
f
g
h
i
j
k

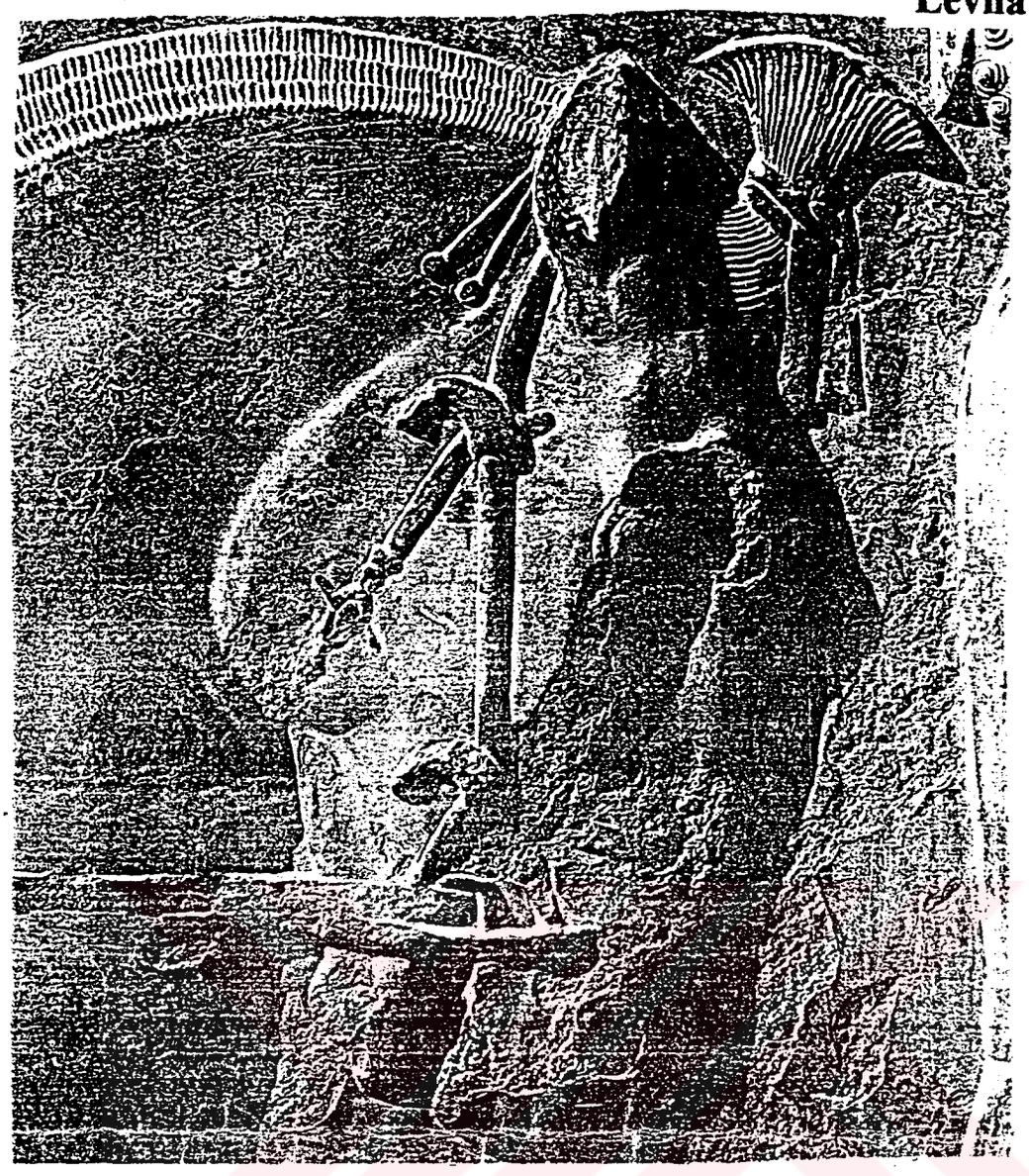

a

b

a

b

a

b

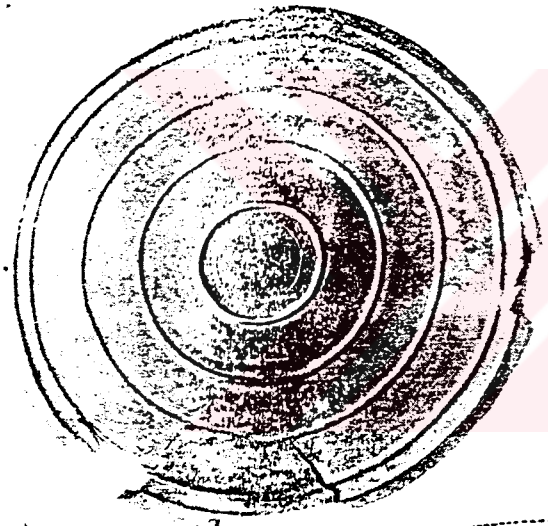

c

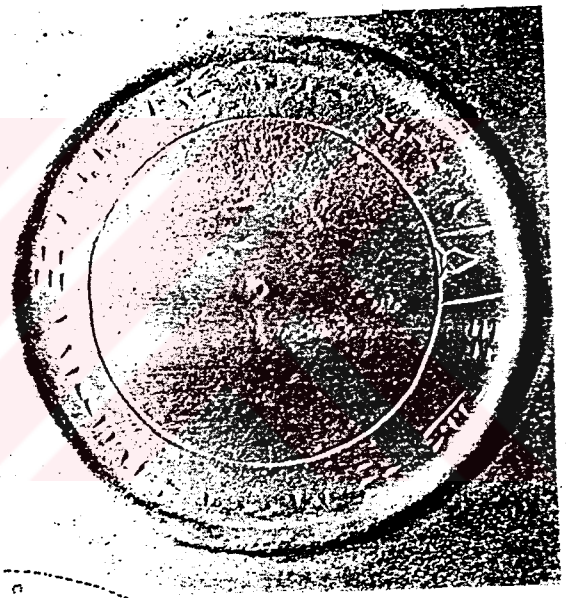

d

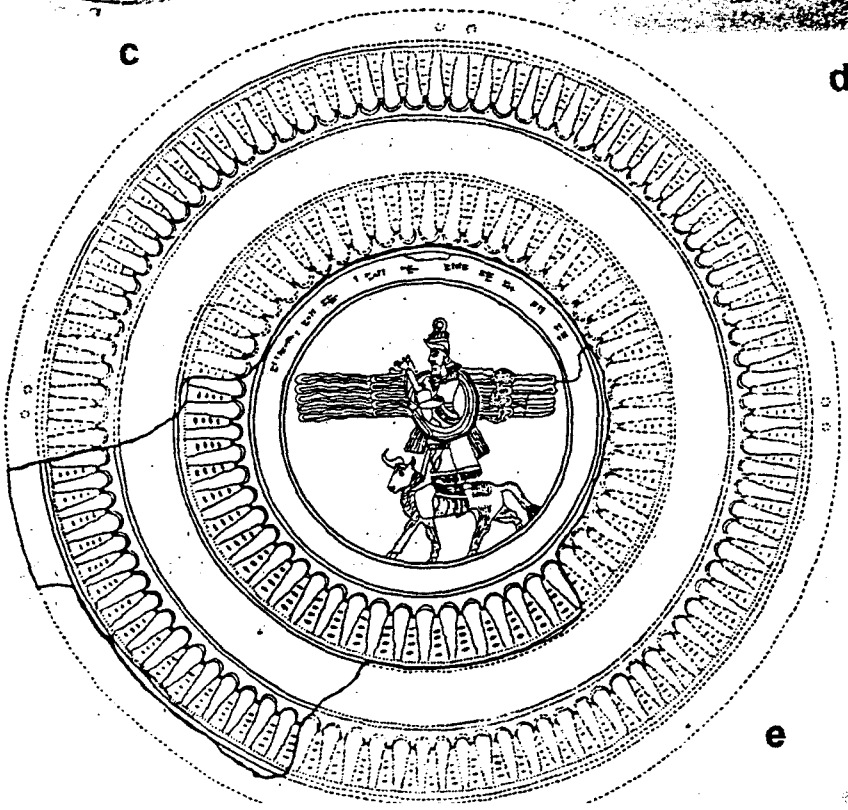

e

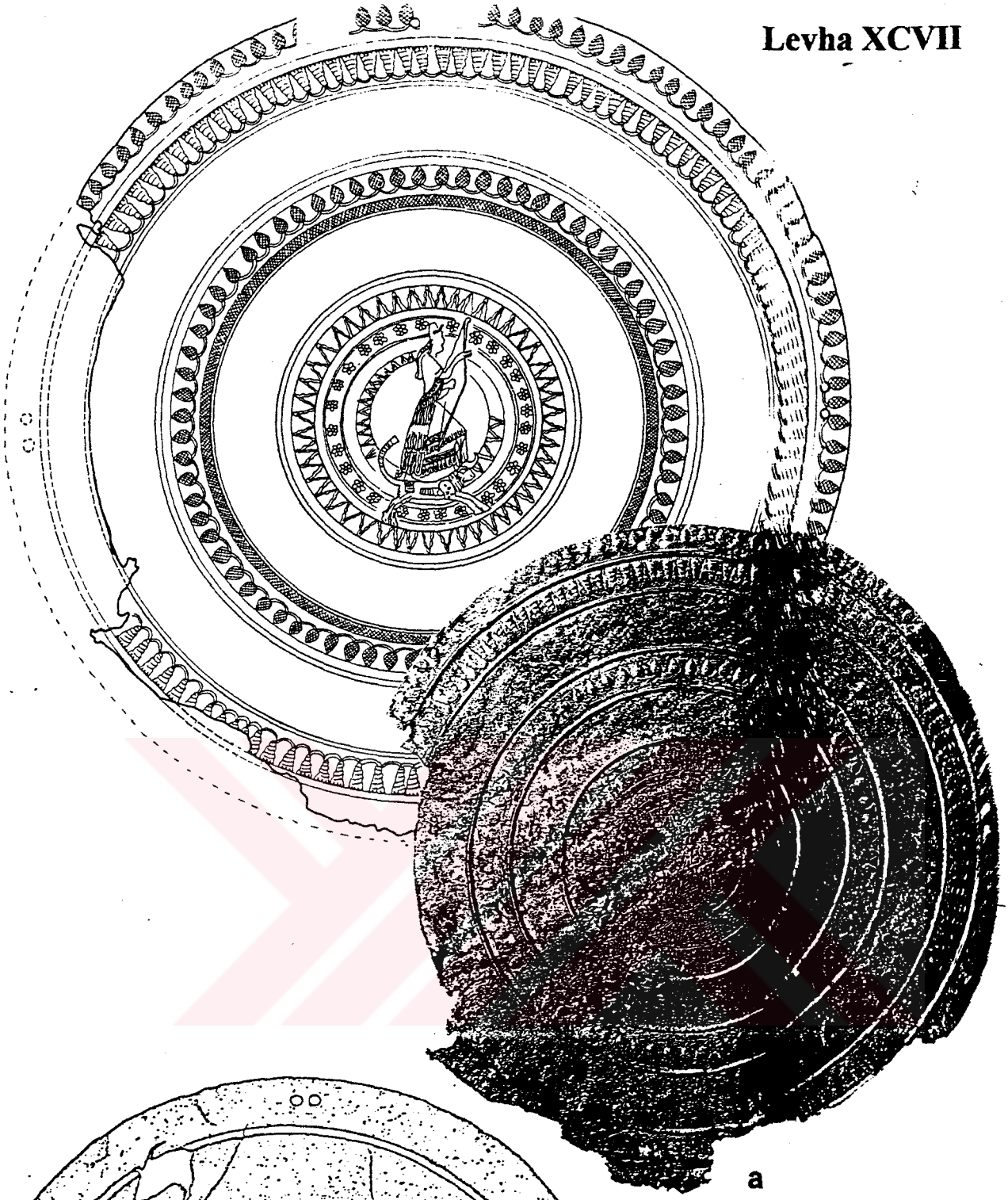

a

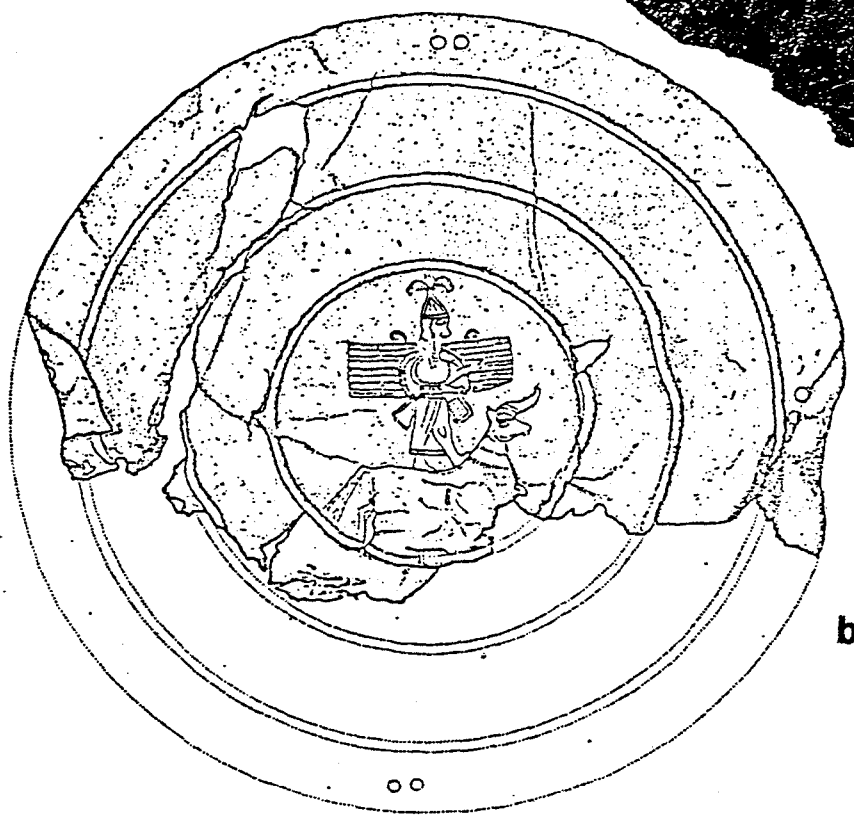

b

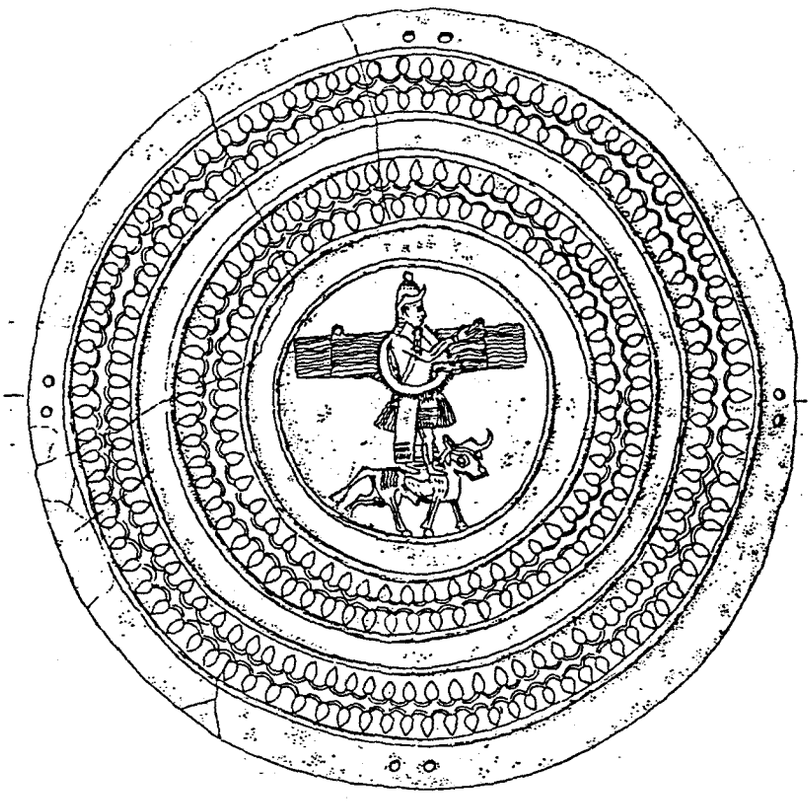

a

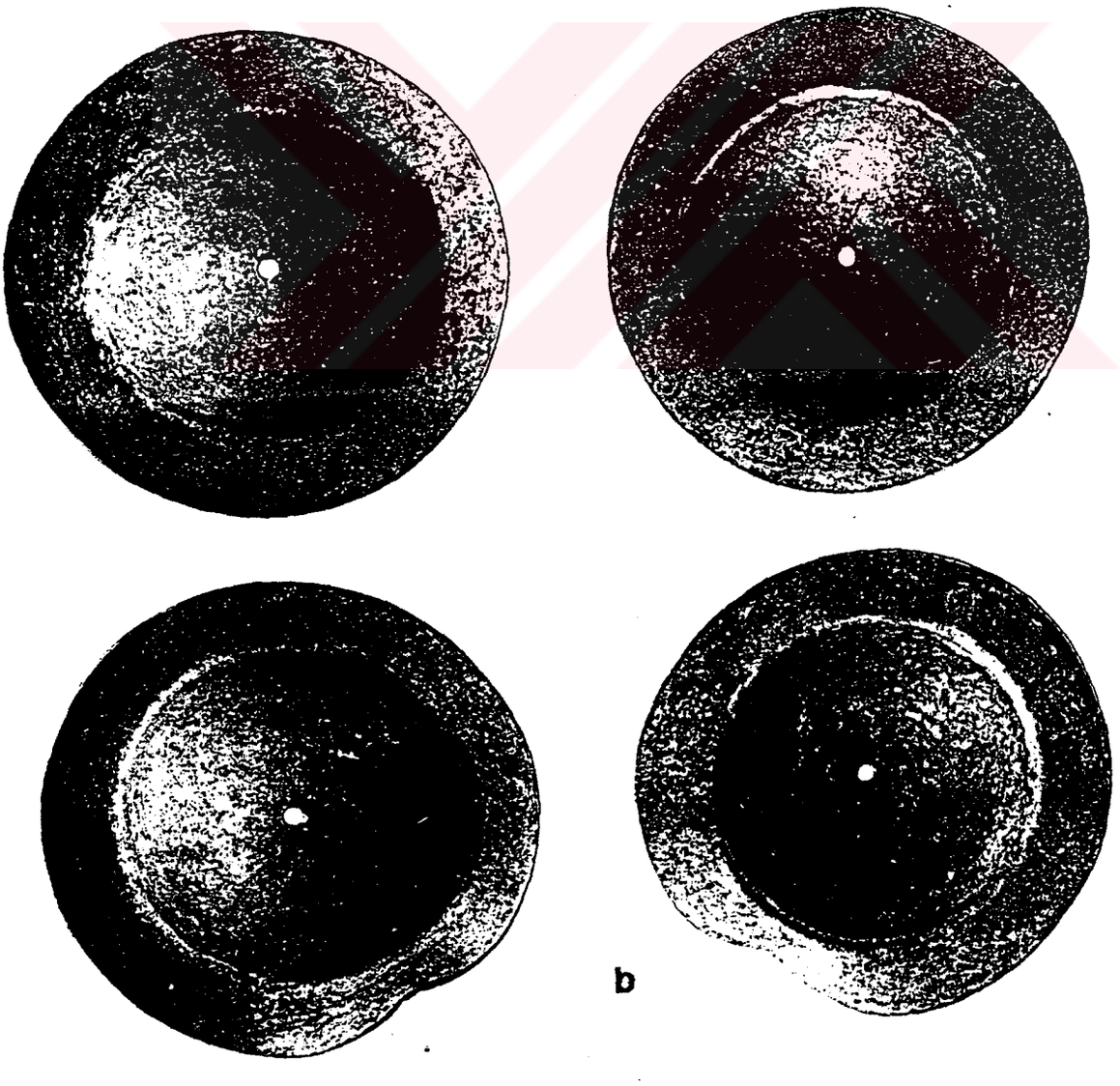

b

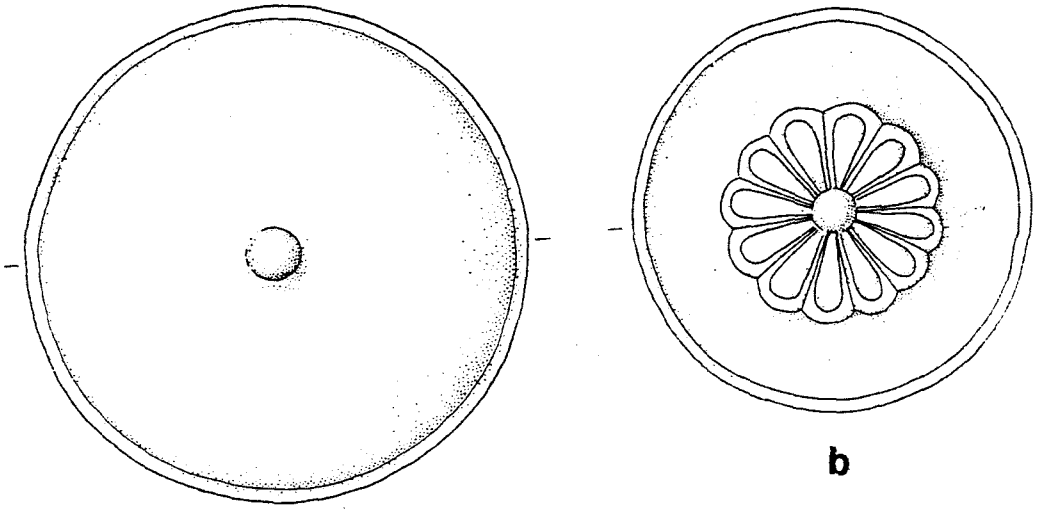

a b

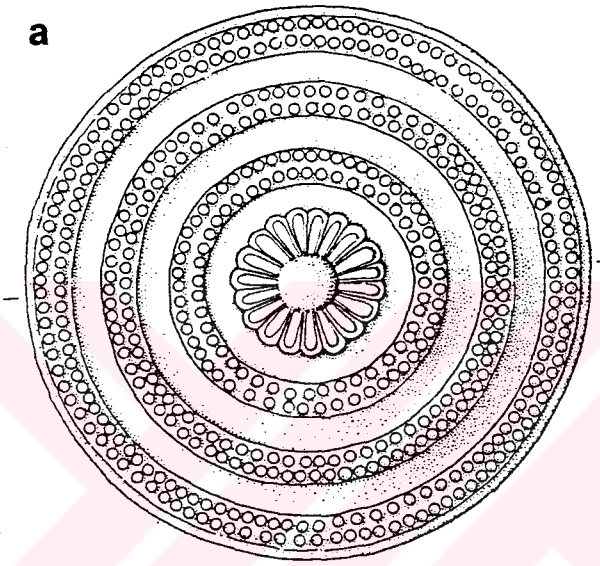

c

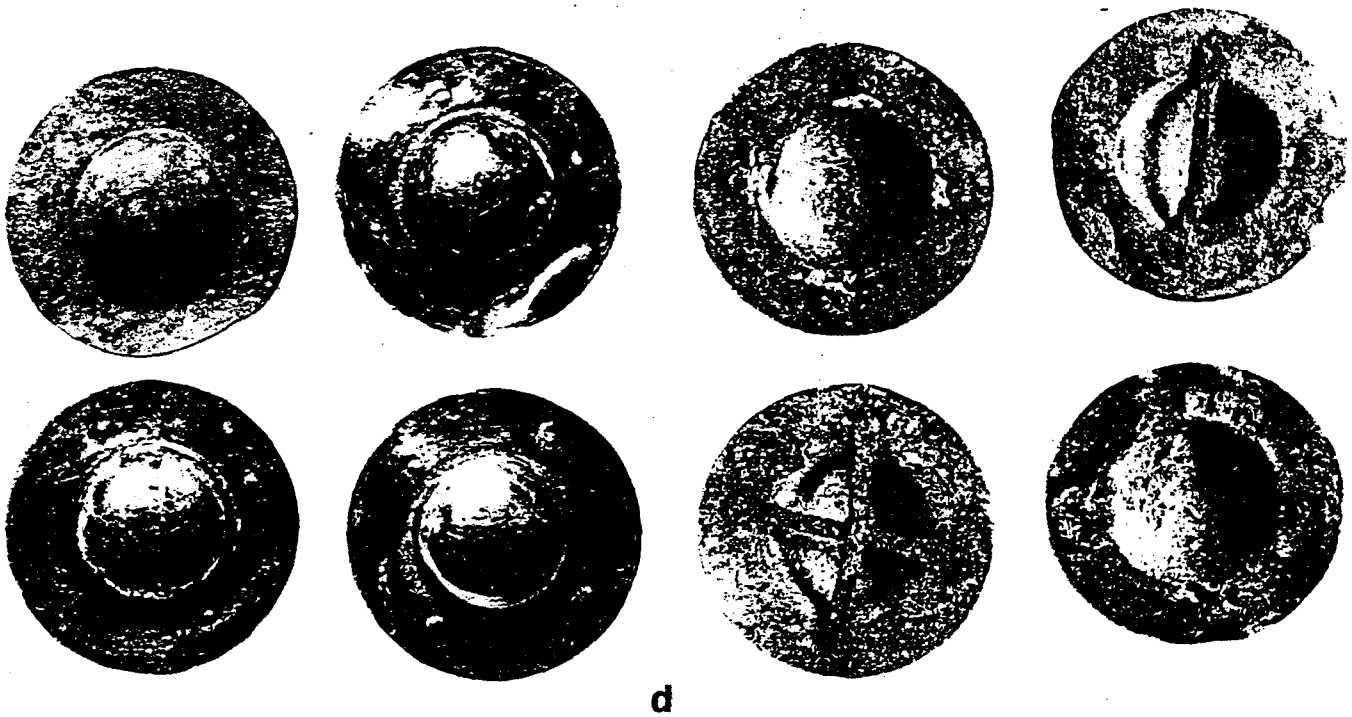

d

Levha C

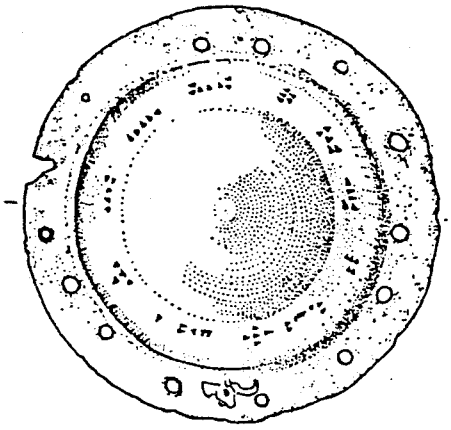

a

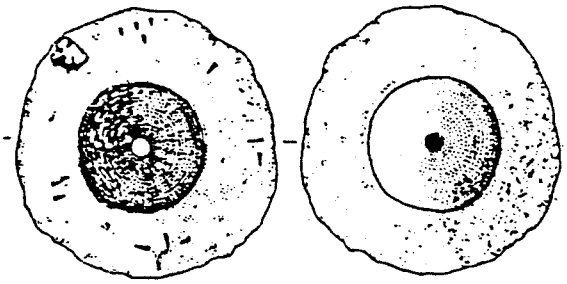

b

0 1 2 3 4 5 cm.

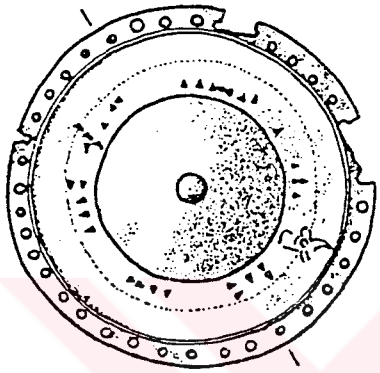

c

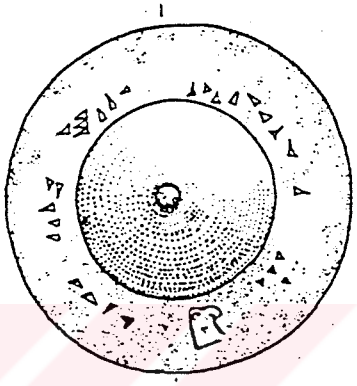

d

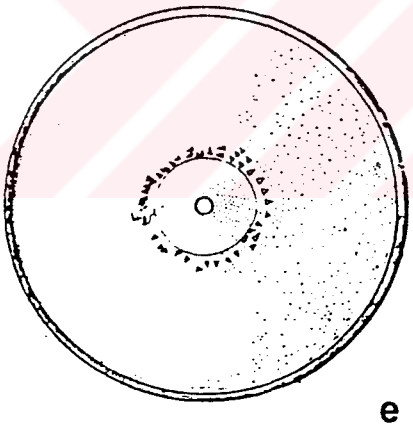

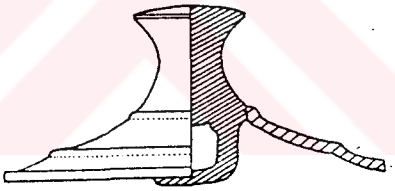

0 1 2 3 4 5

e

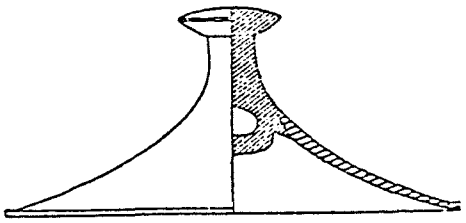

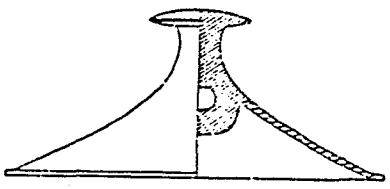

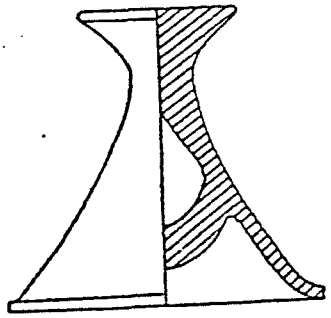

f 0 1 2 3 4 5 cm

g

h

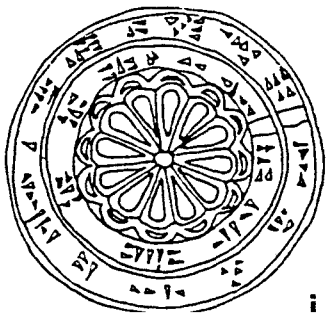

i

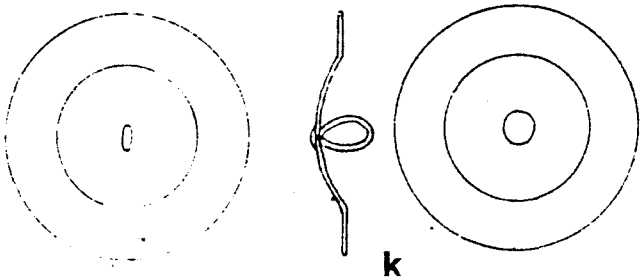

k

a

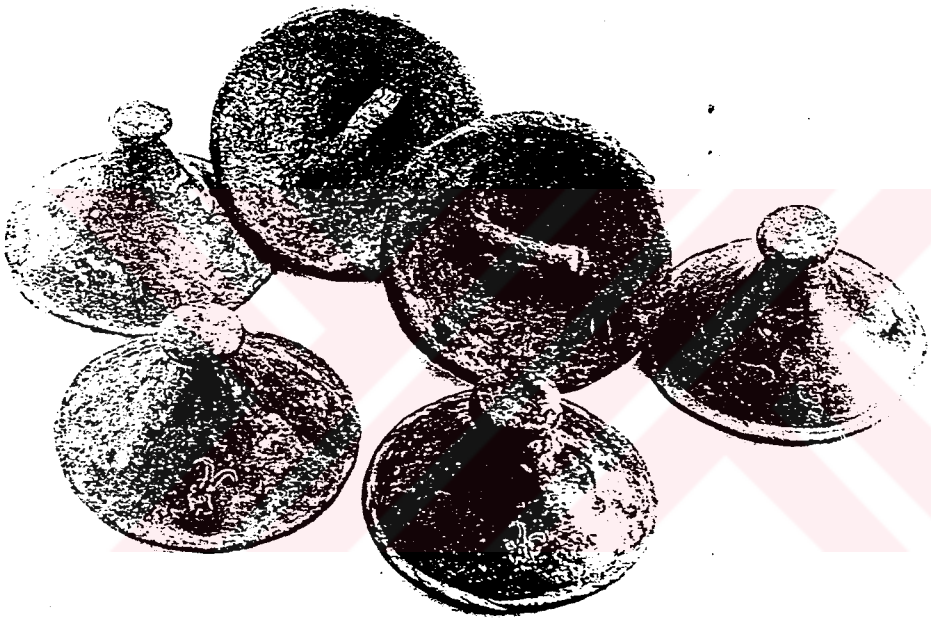

b

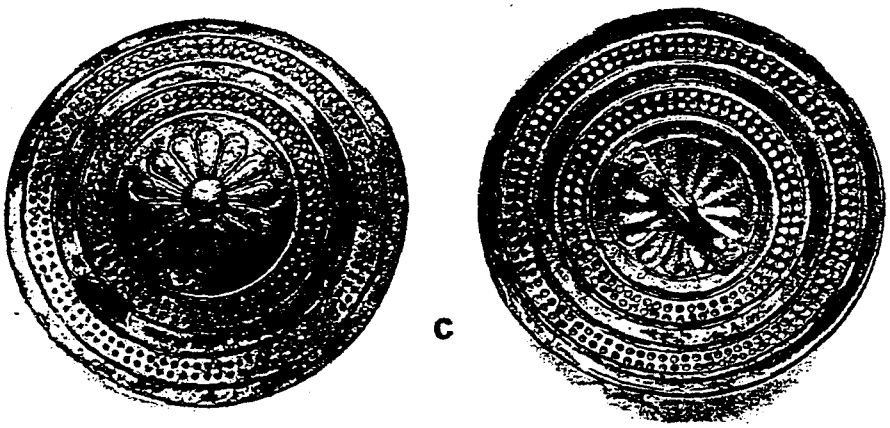

c

a

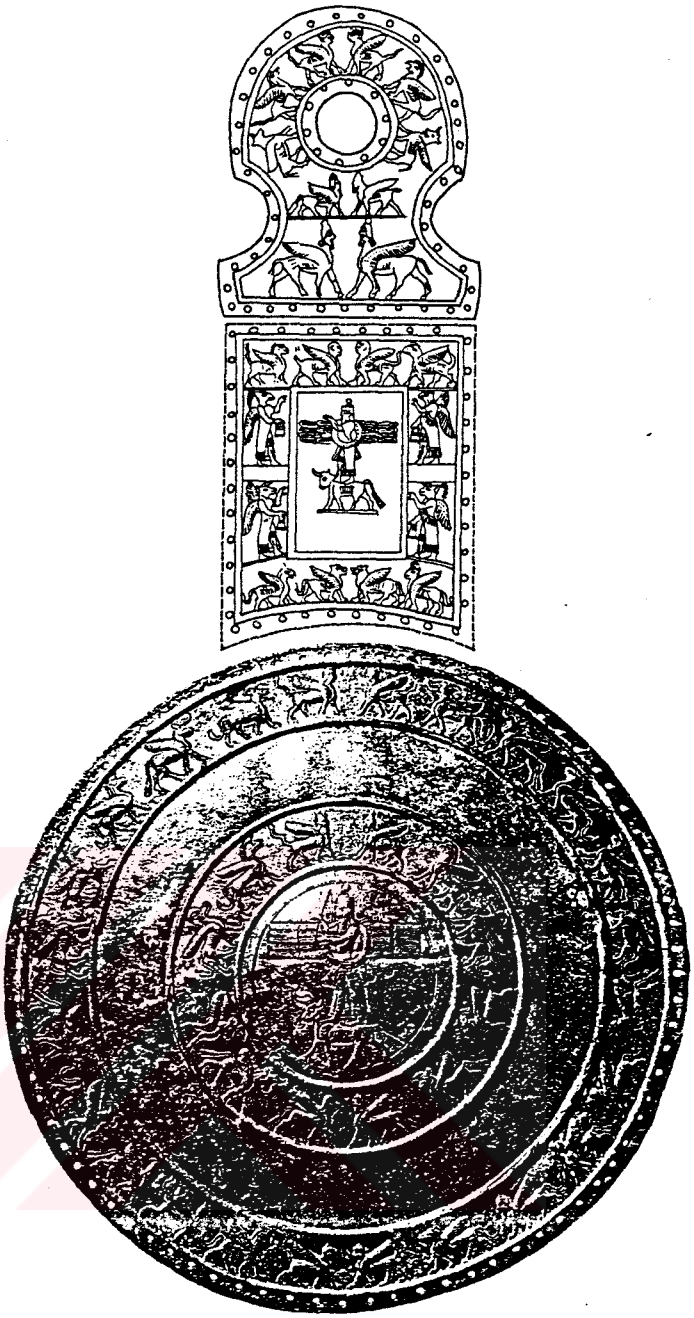

b

c

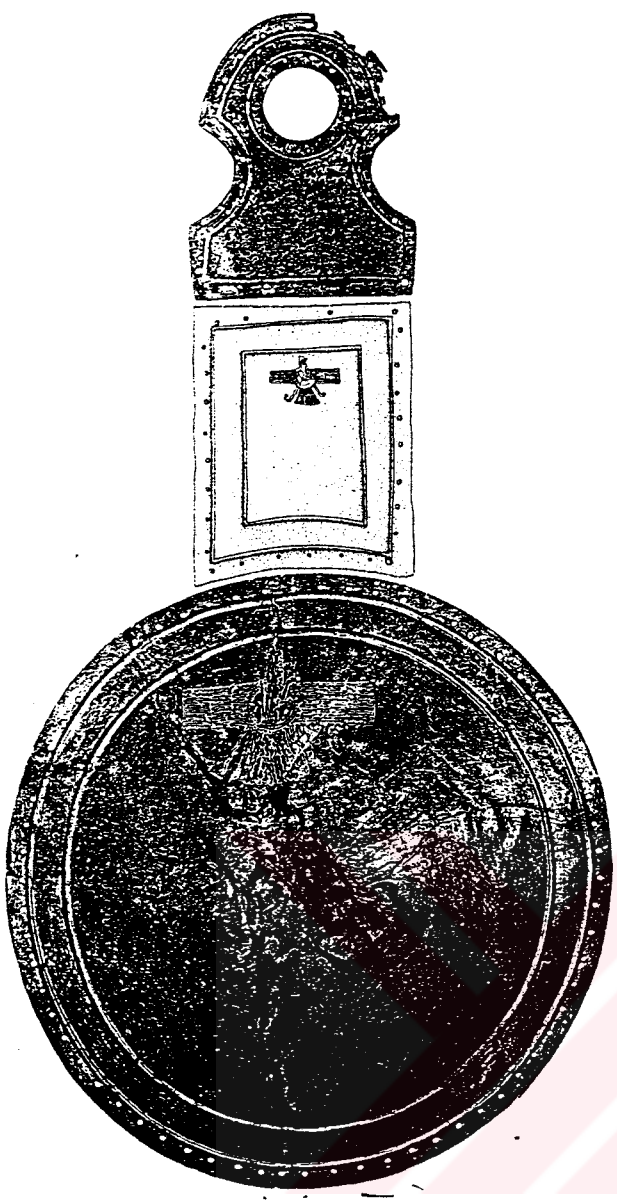

a

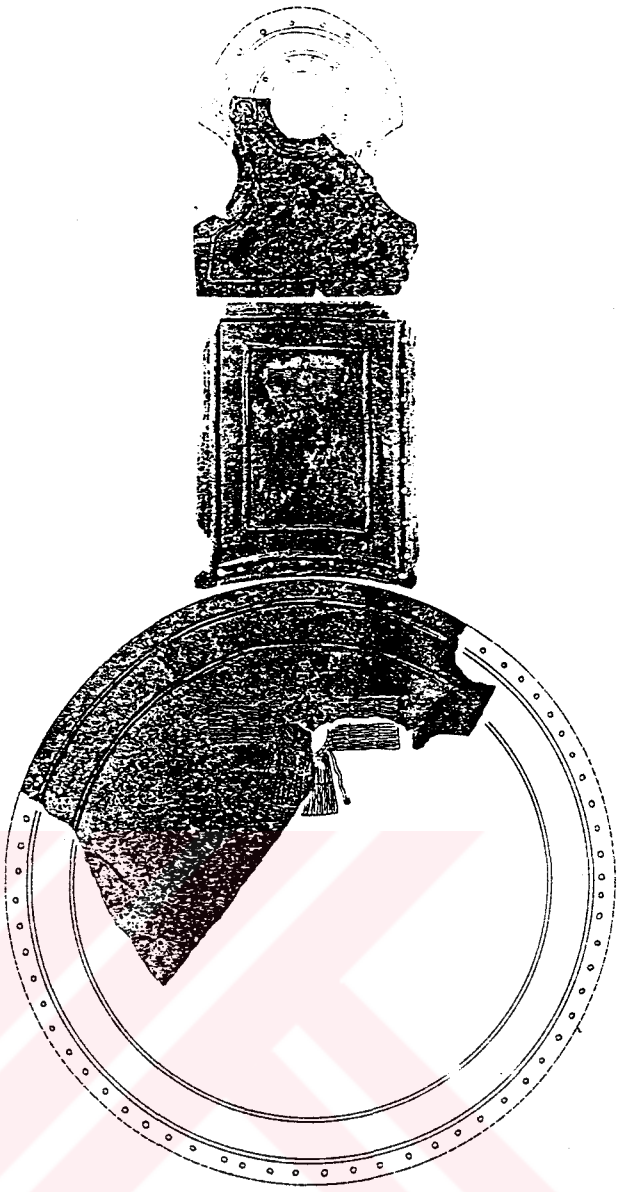

b

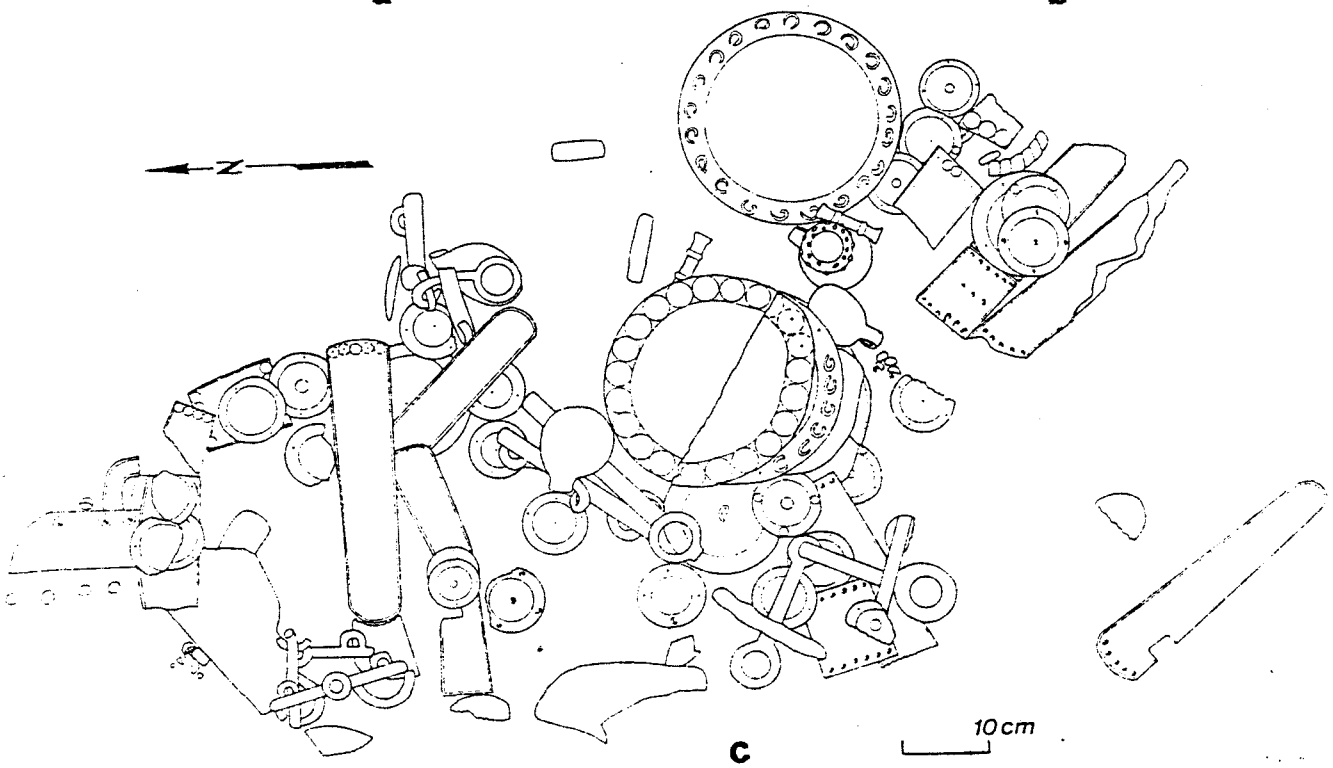

c

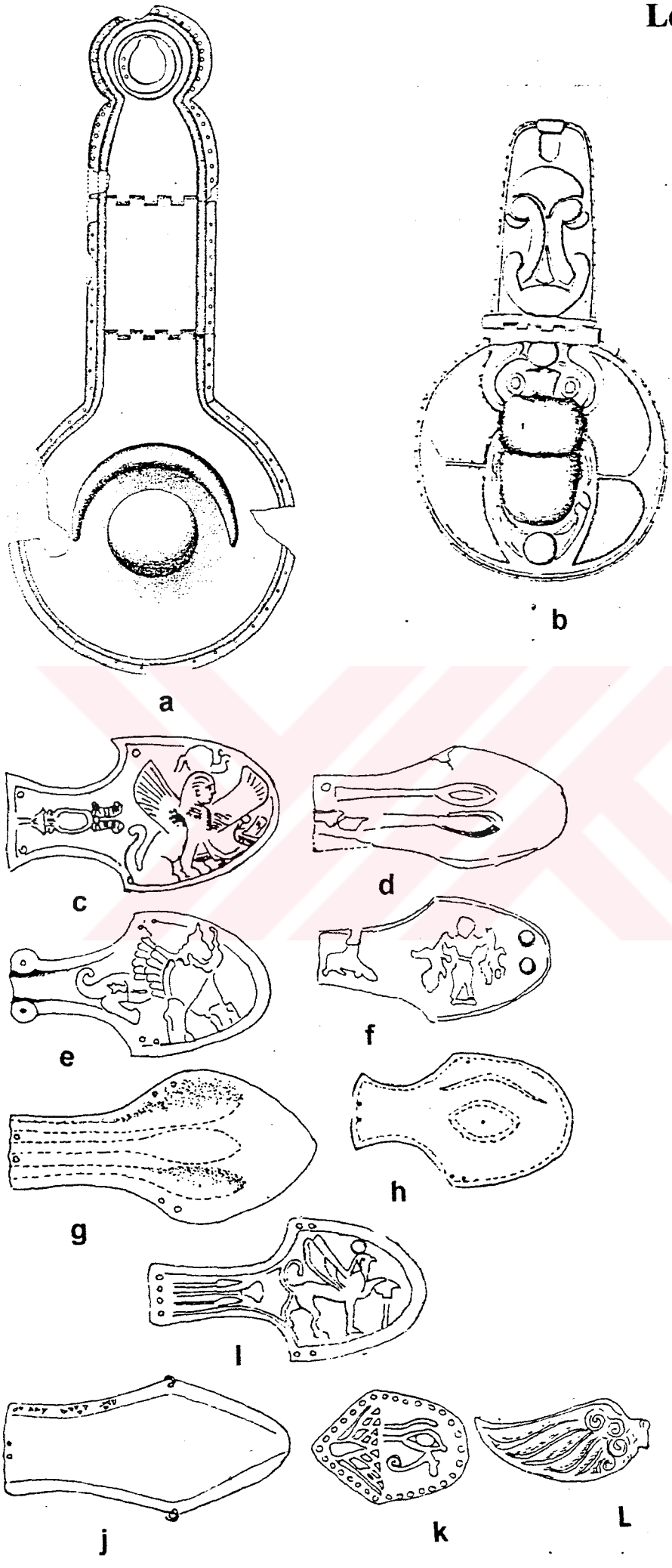
a
b
c
d
e
f
g
h
I
j
k
L

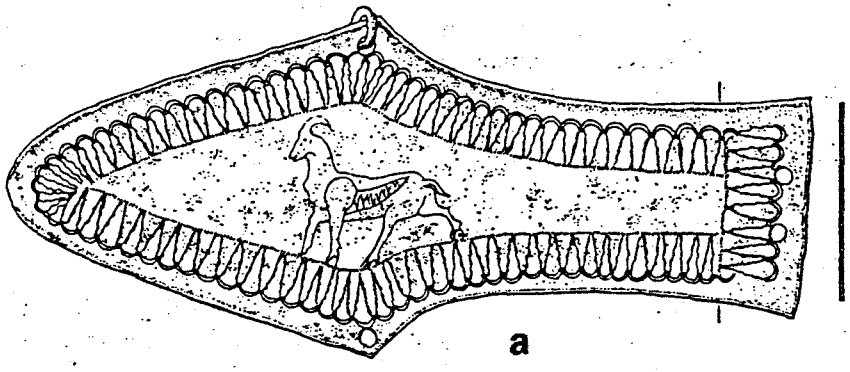

a

0 1 2 3 4 5cm.

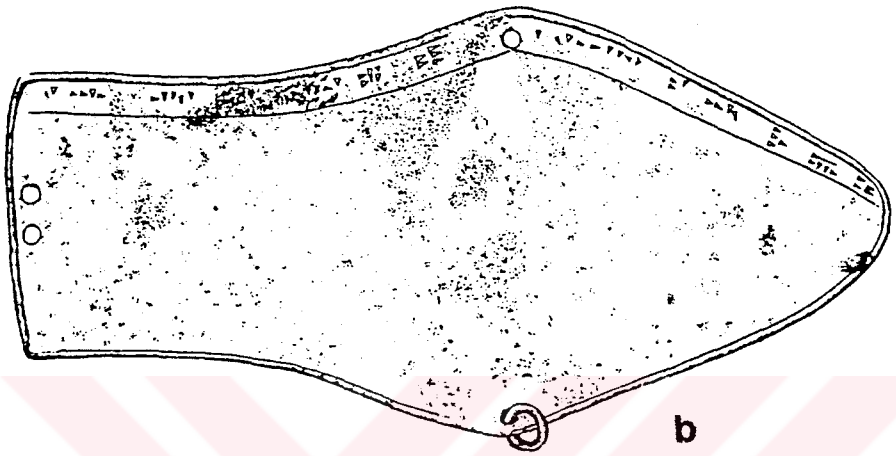

b

0 1 2 3 4 5 cm.

c

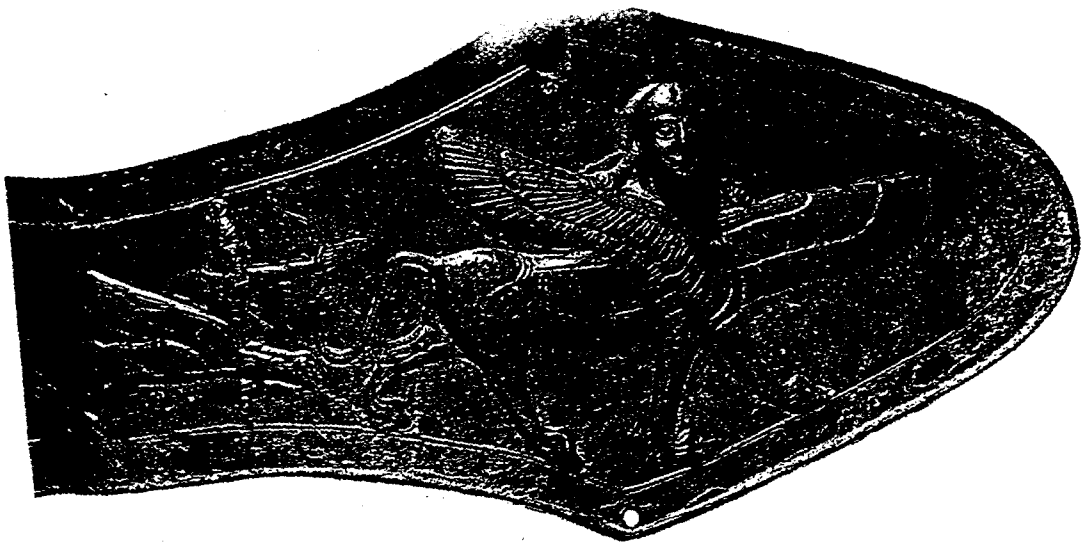

a

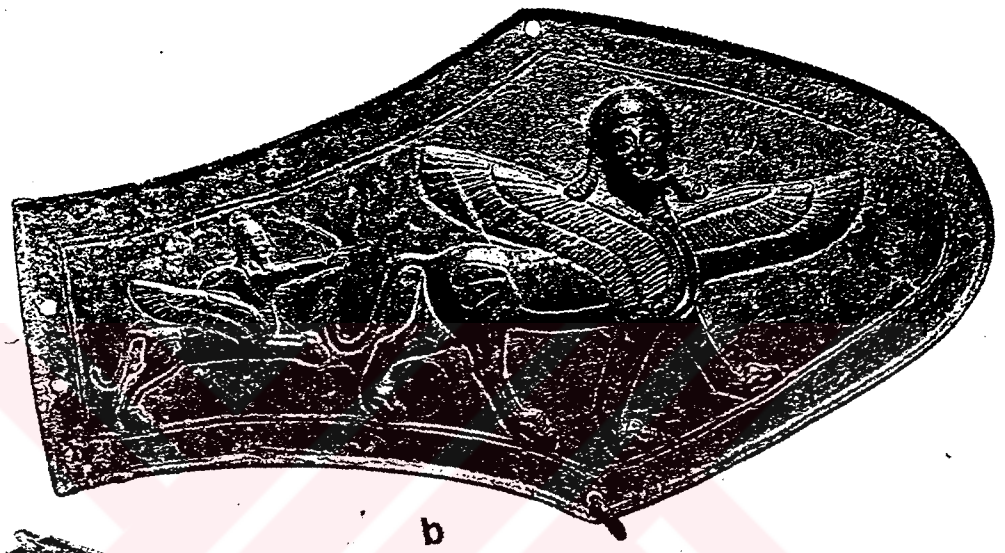

b

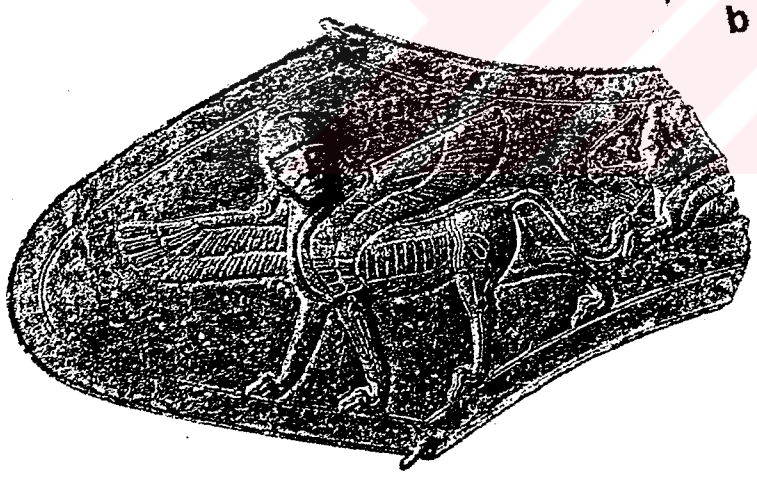

c

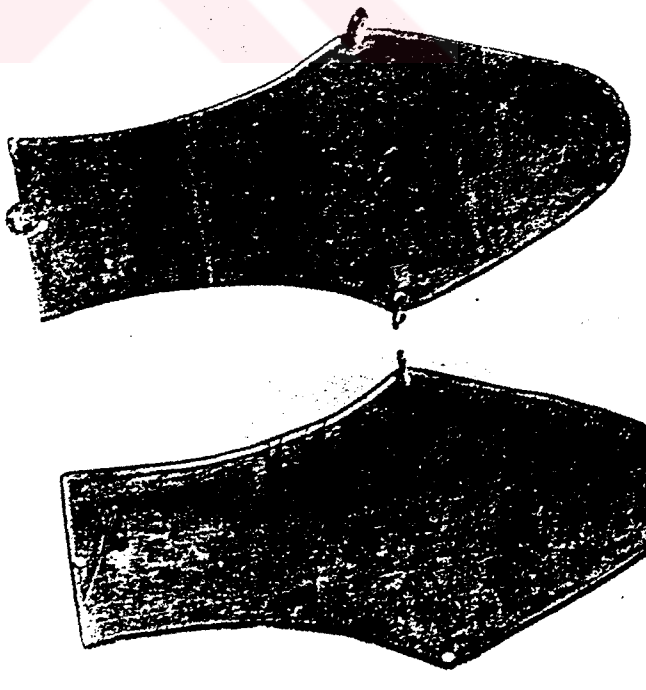

d

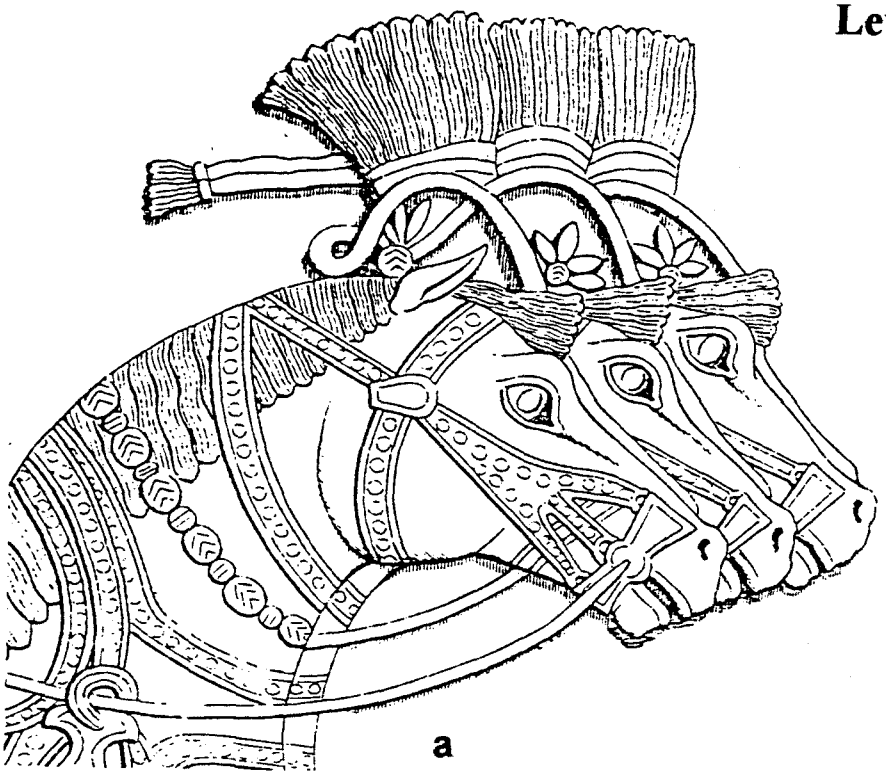

a

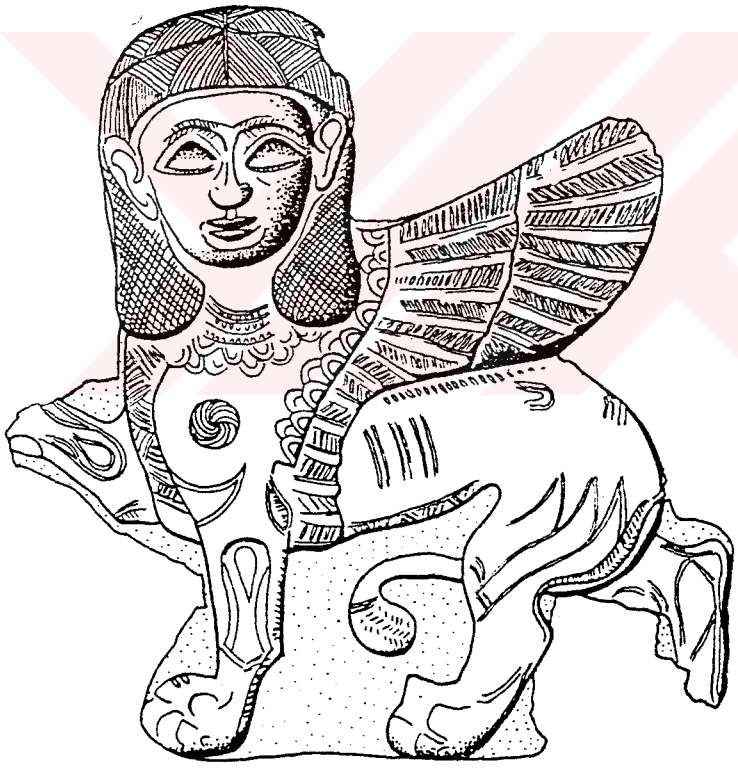

b

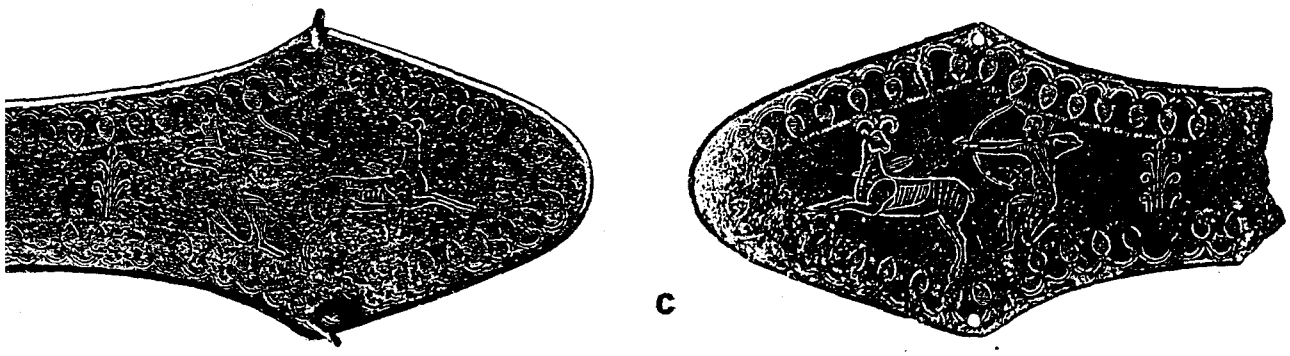

c

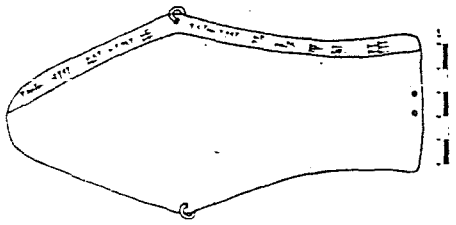

a

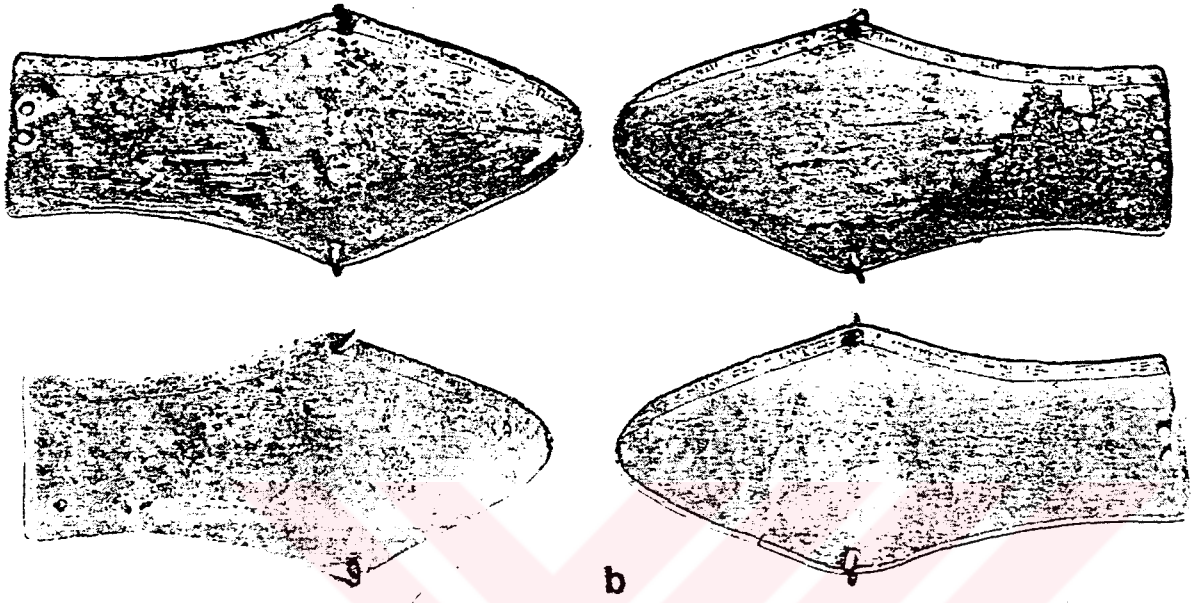

b

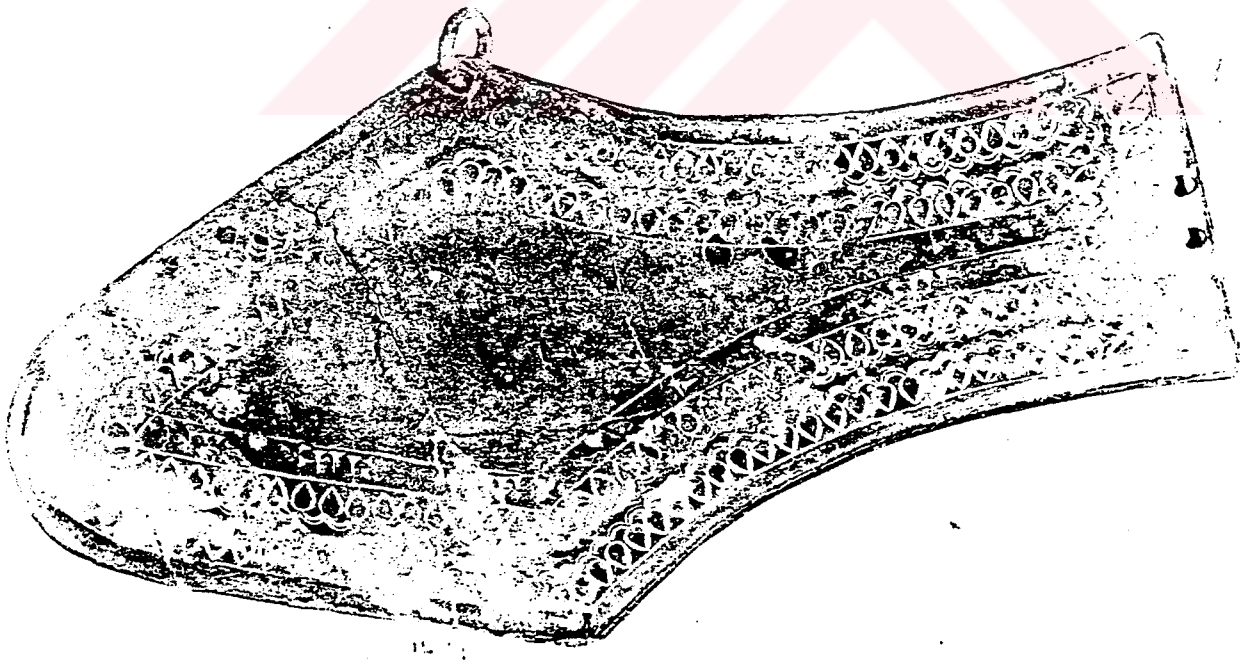

c

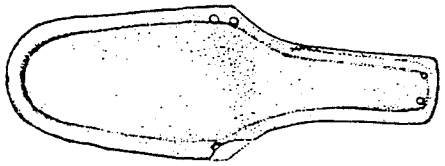

a

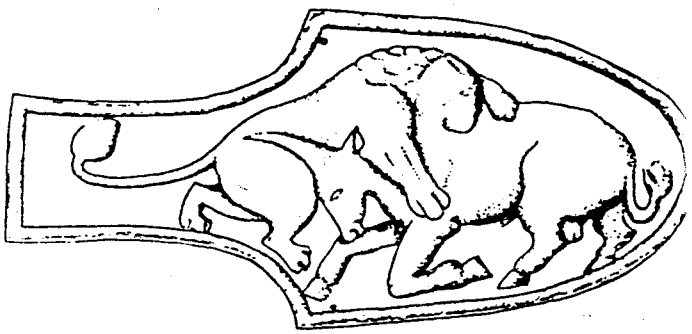

b

c

d

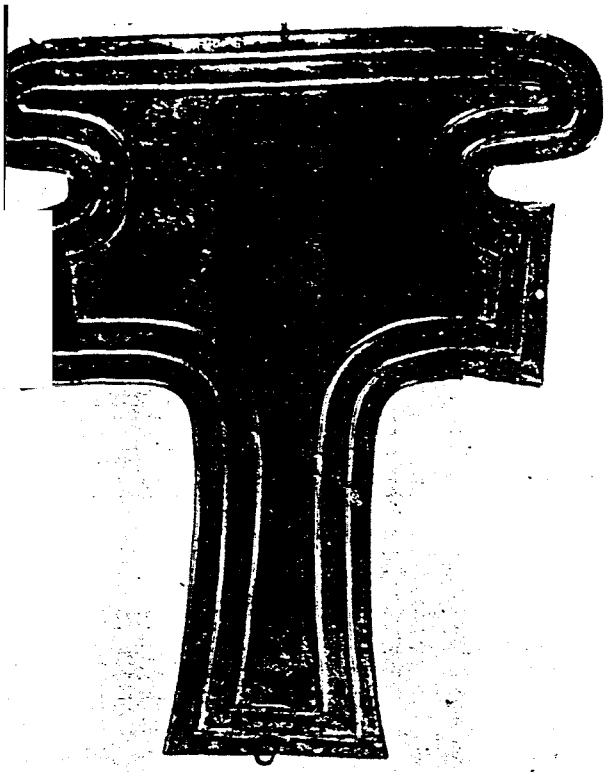

a

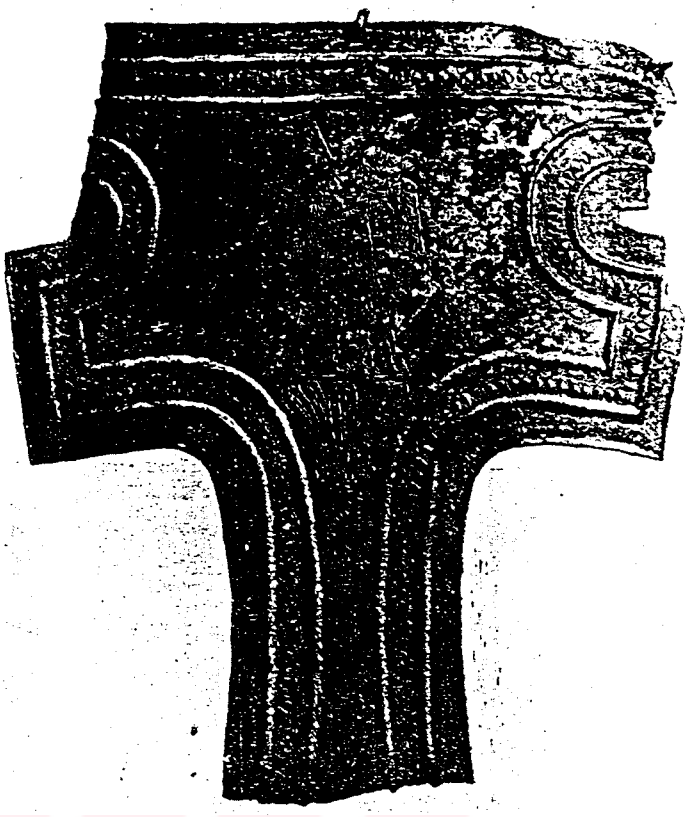

b

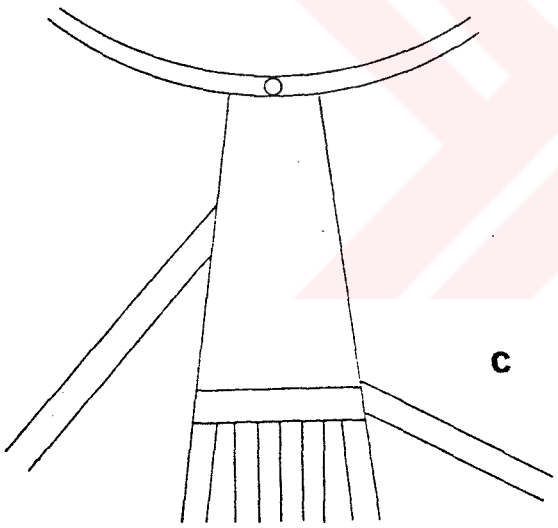

c

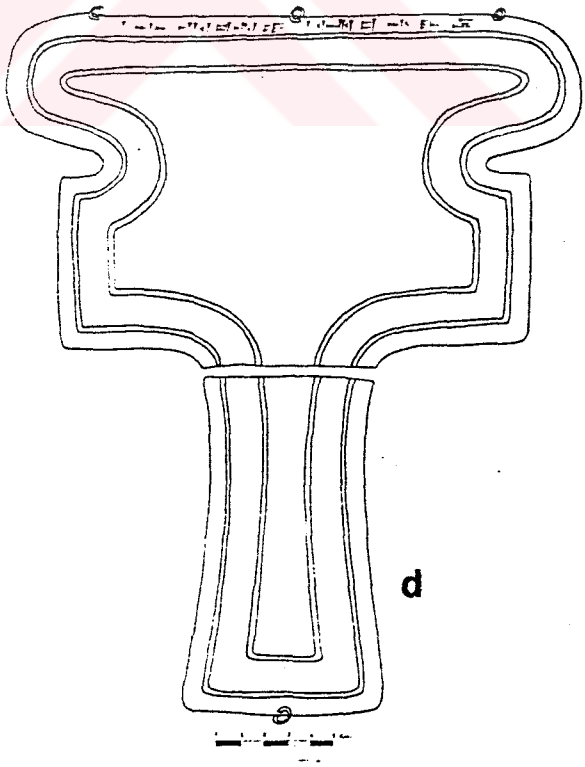

d

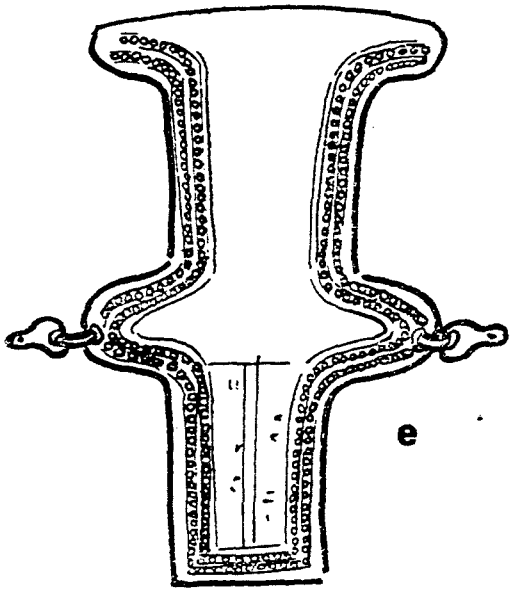

e

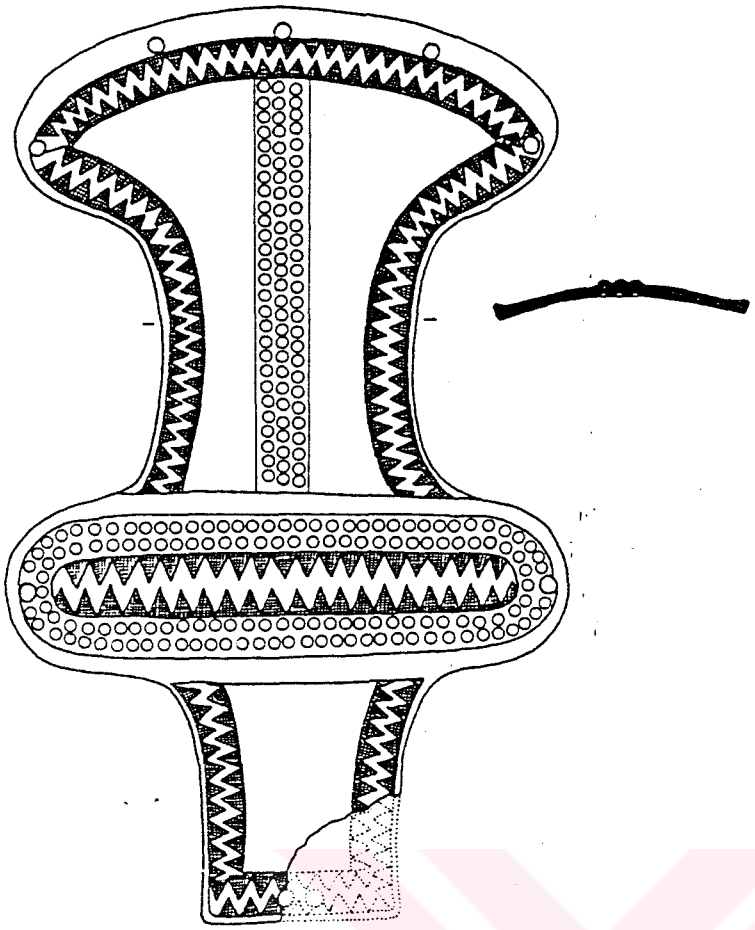

a

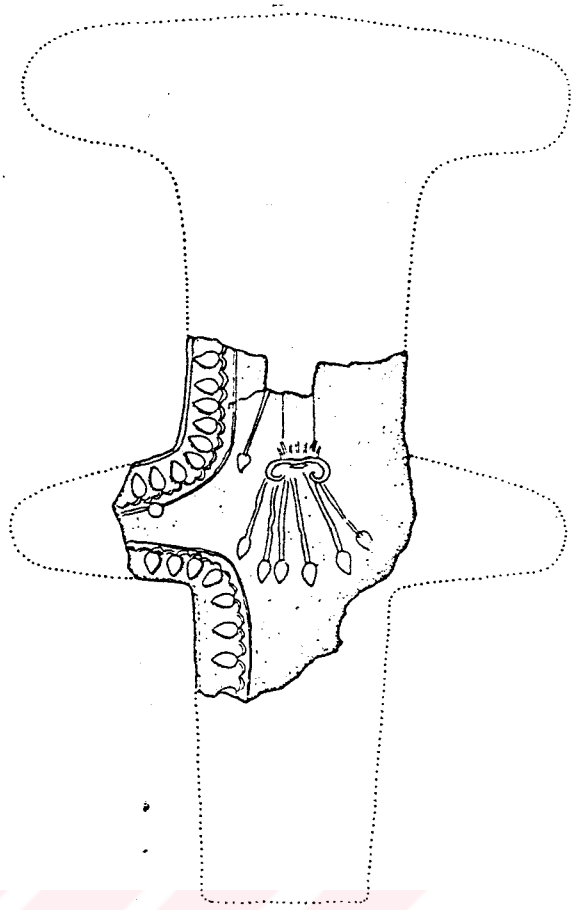

b

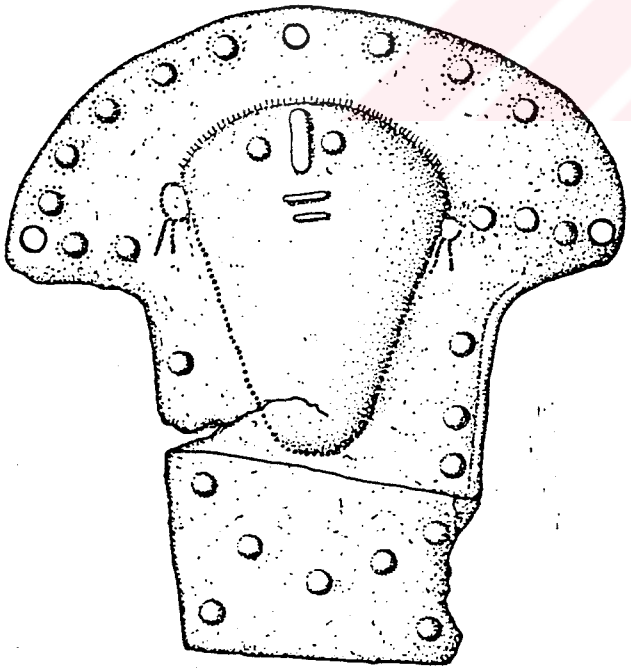

c

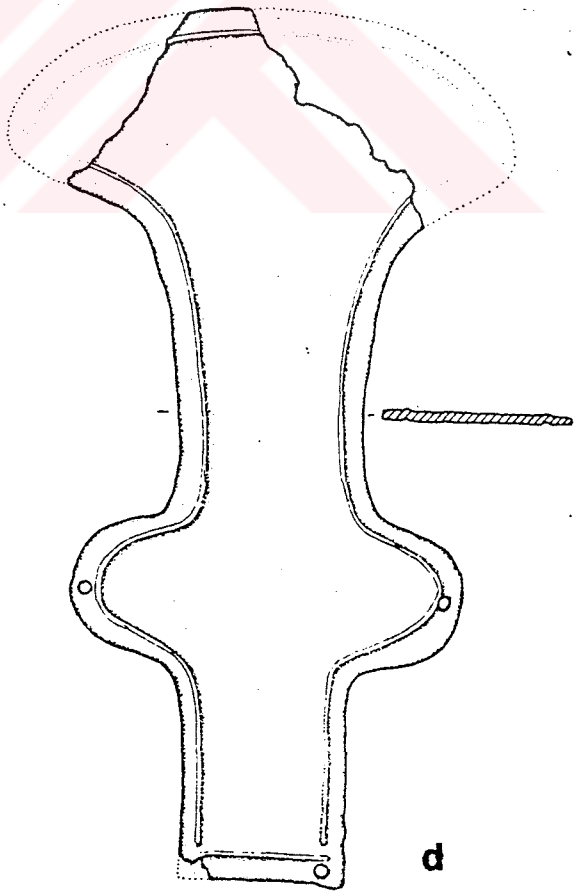

d

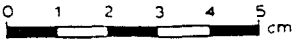

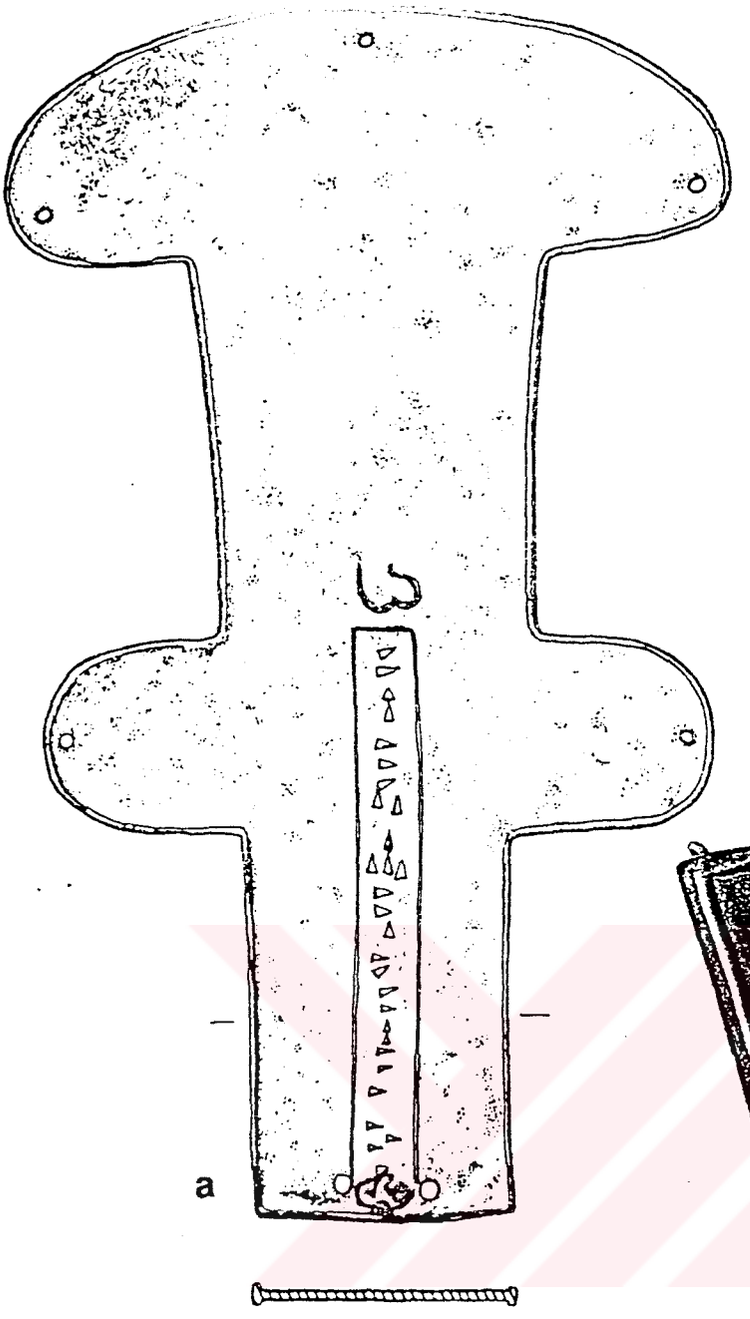

a

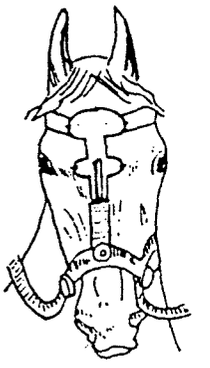

b

d

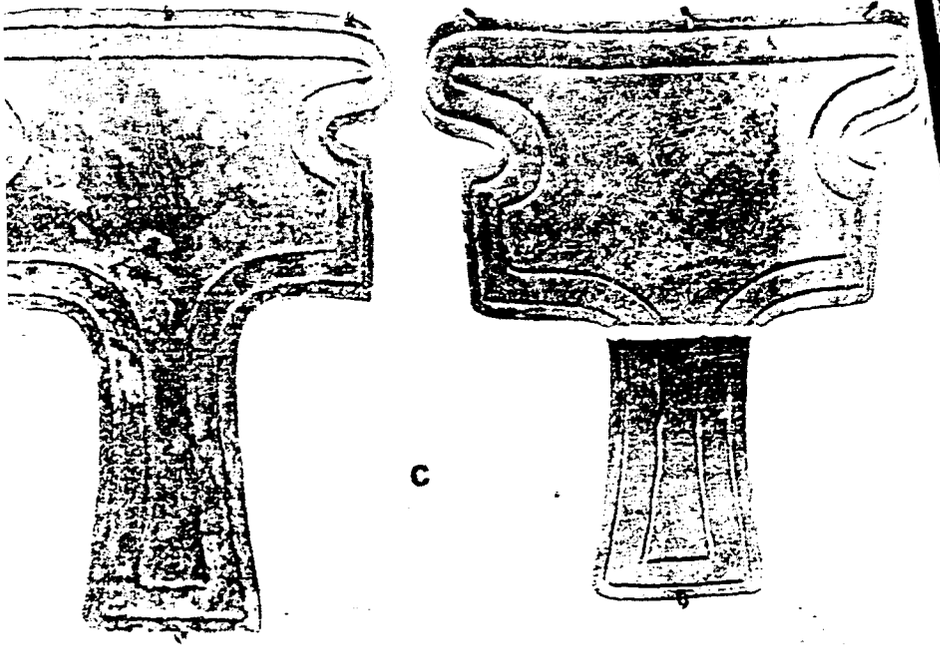

c

0 1 2 3 4 5 cm.

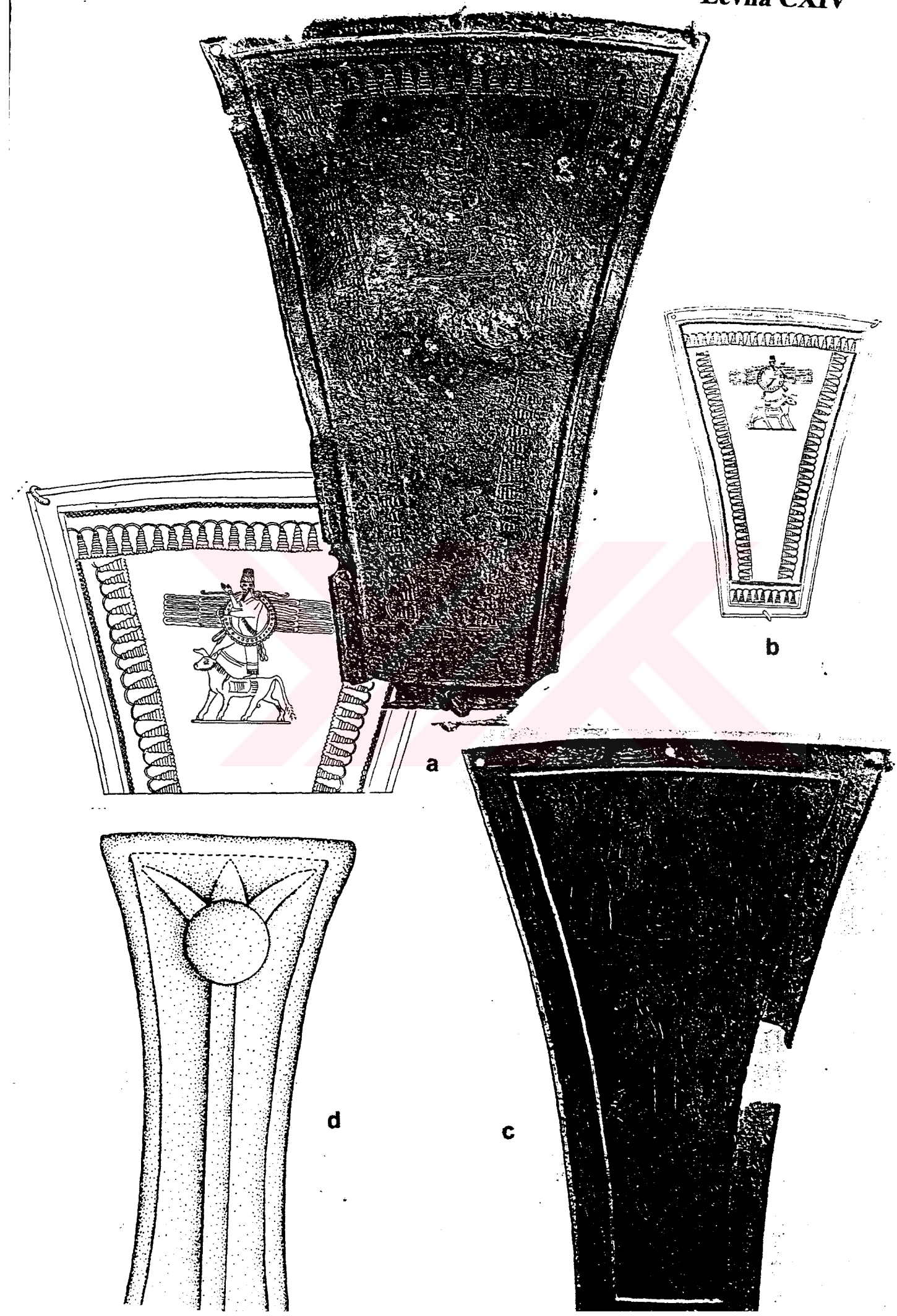
a
b
c
d

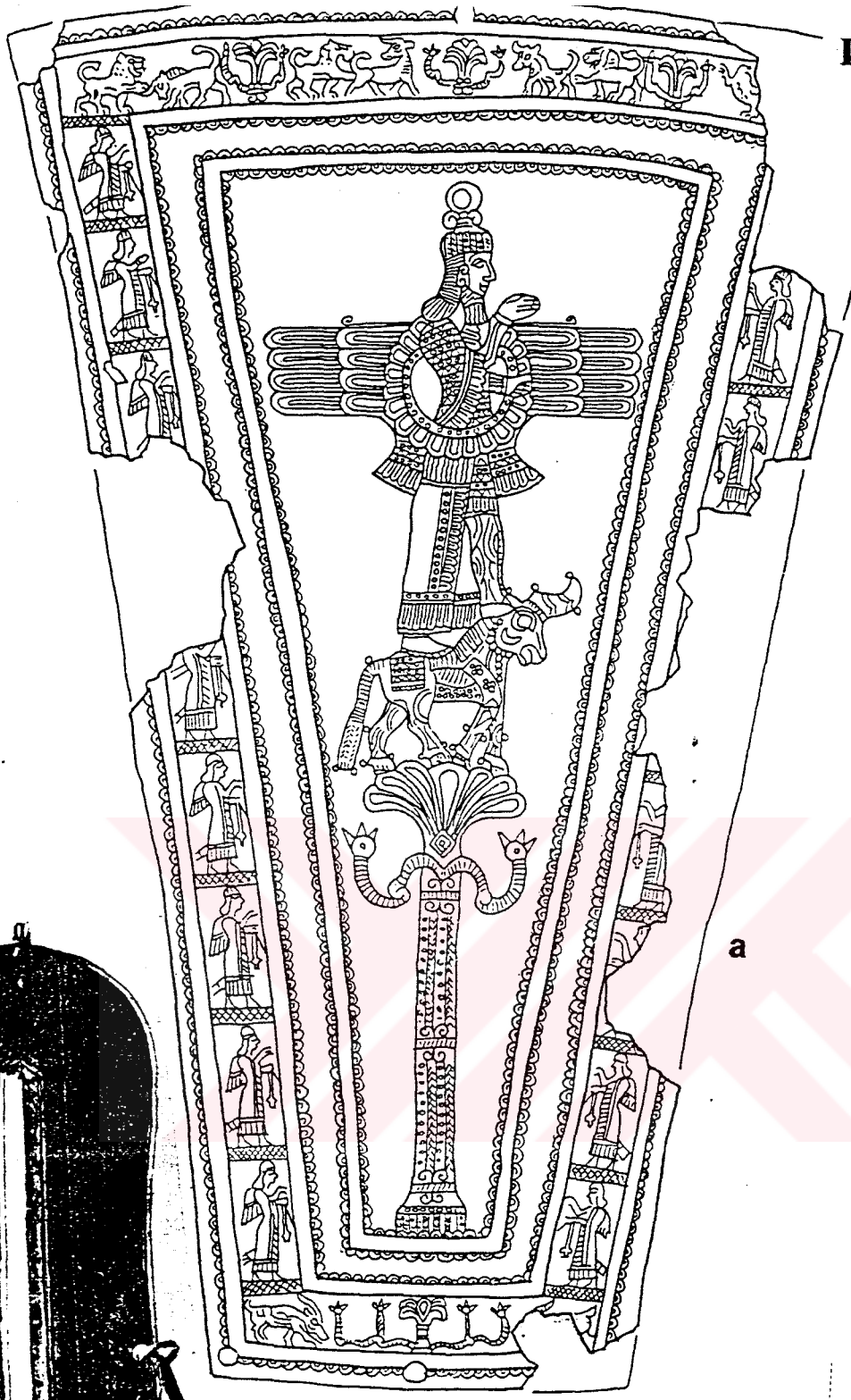

a

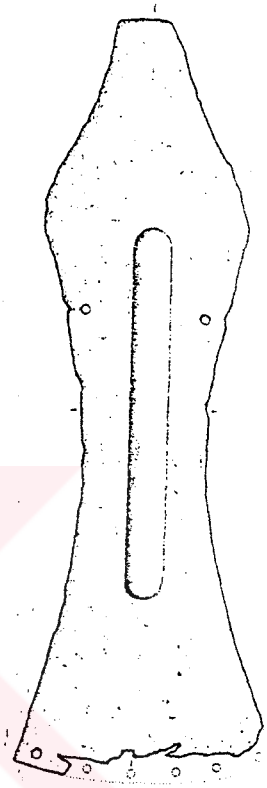

b

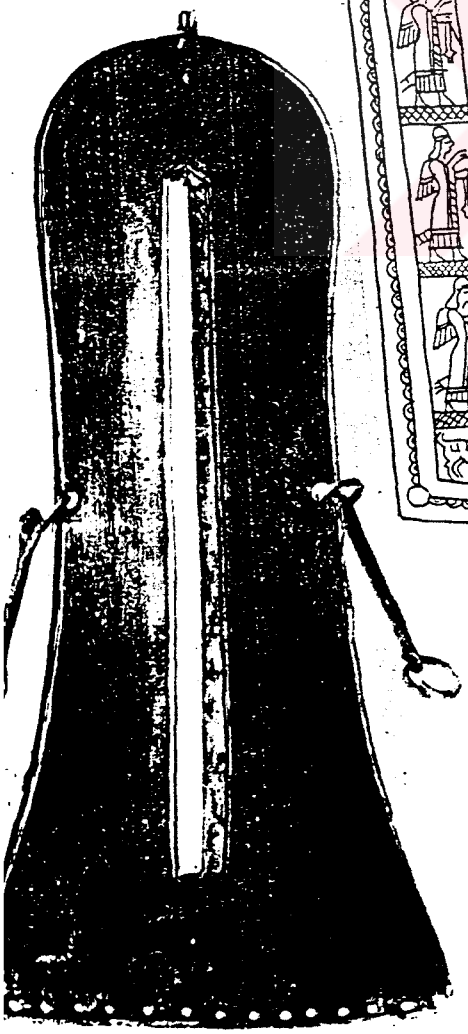

c

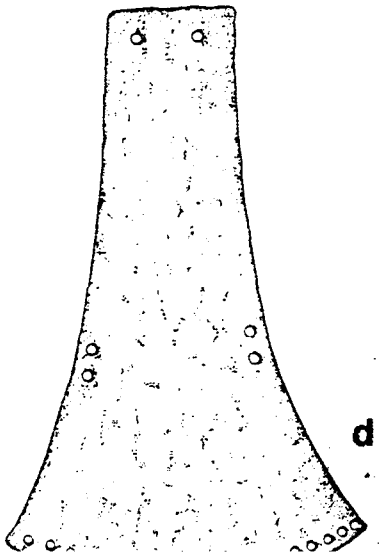

d

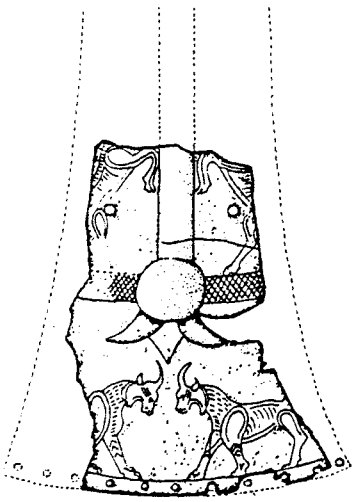

e

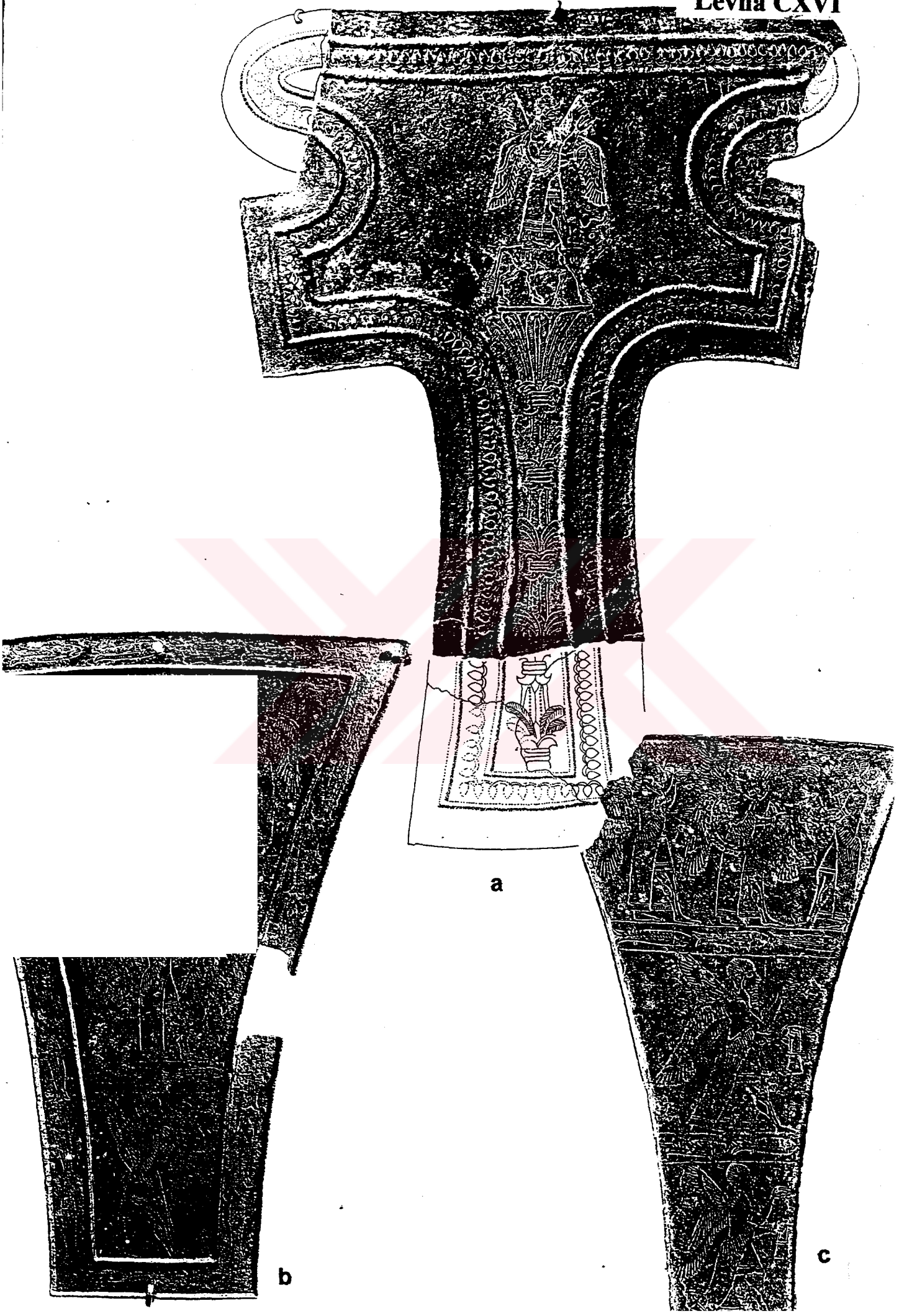
a
b
c

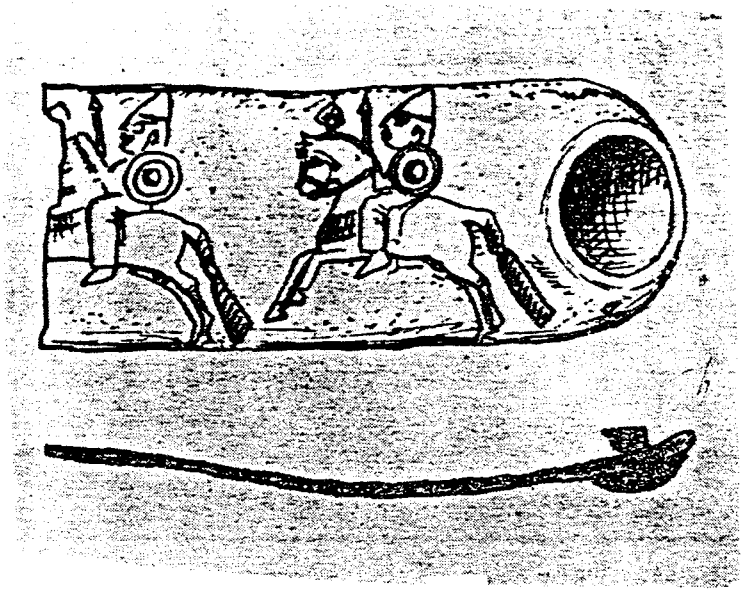

a

c

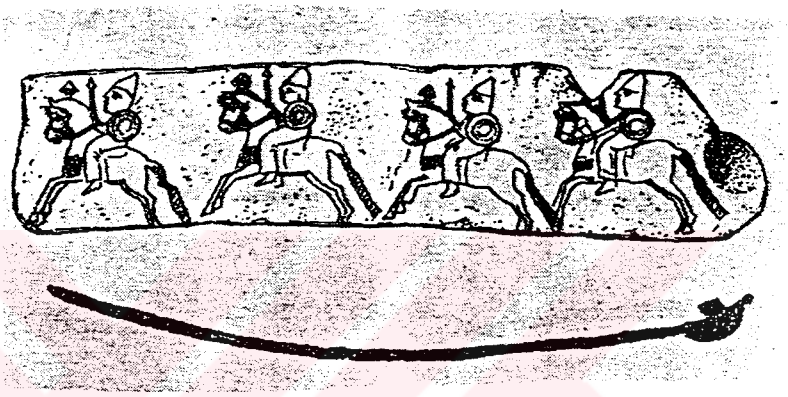

b

d

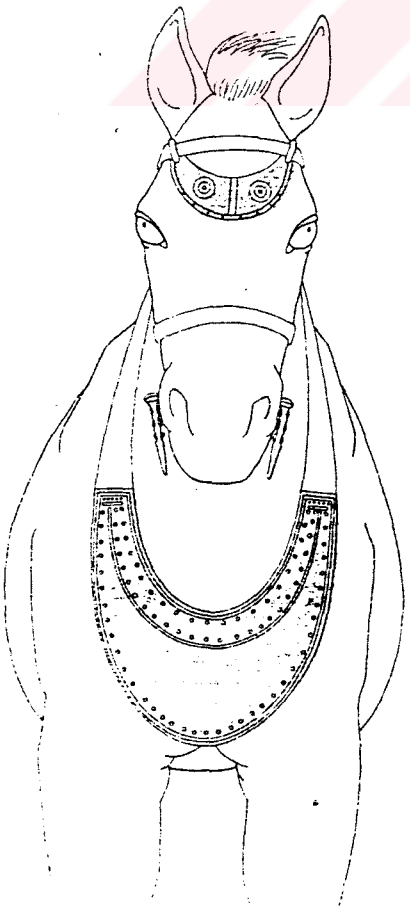

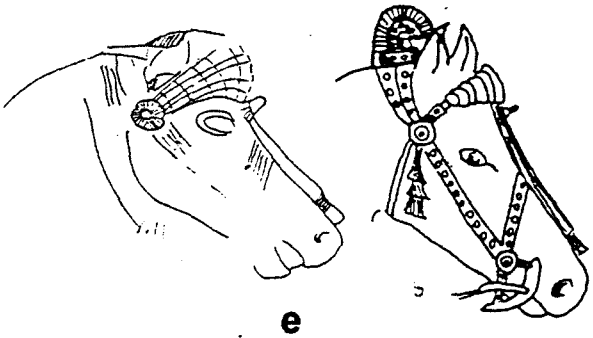

e

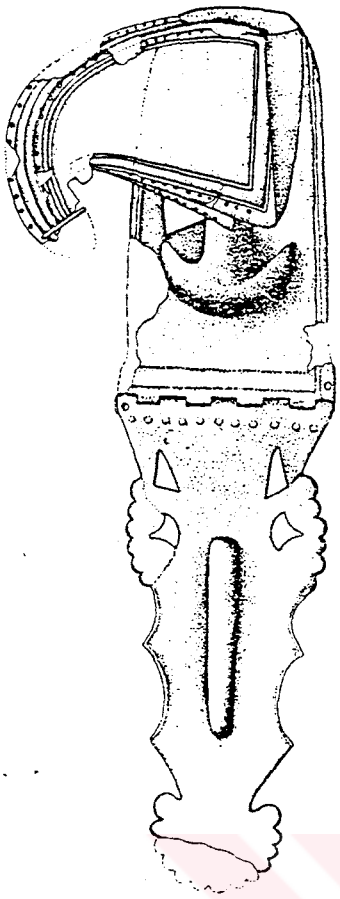

a

b

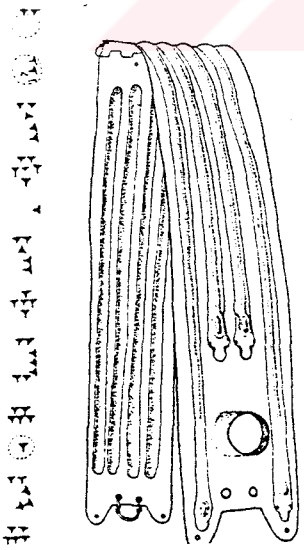

c

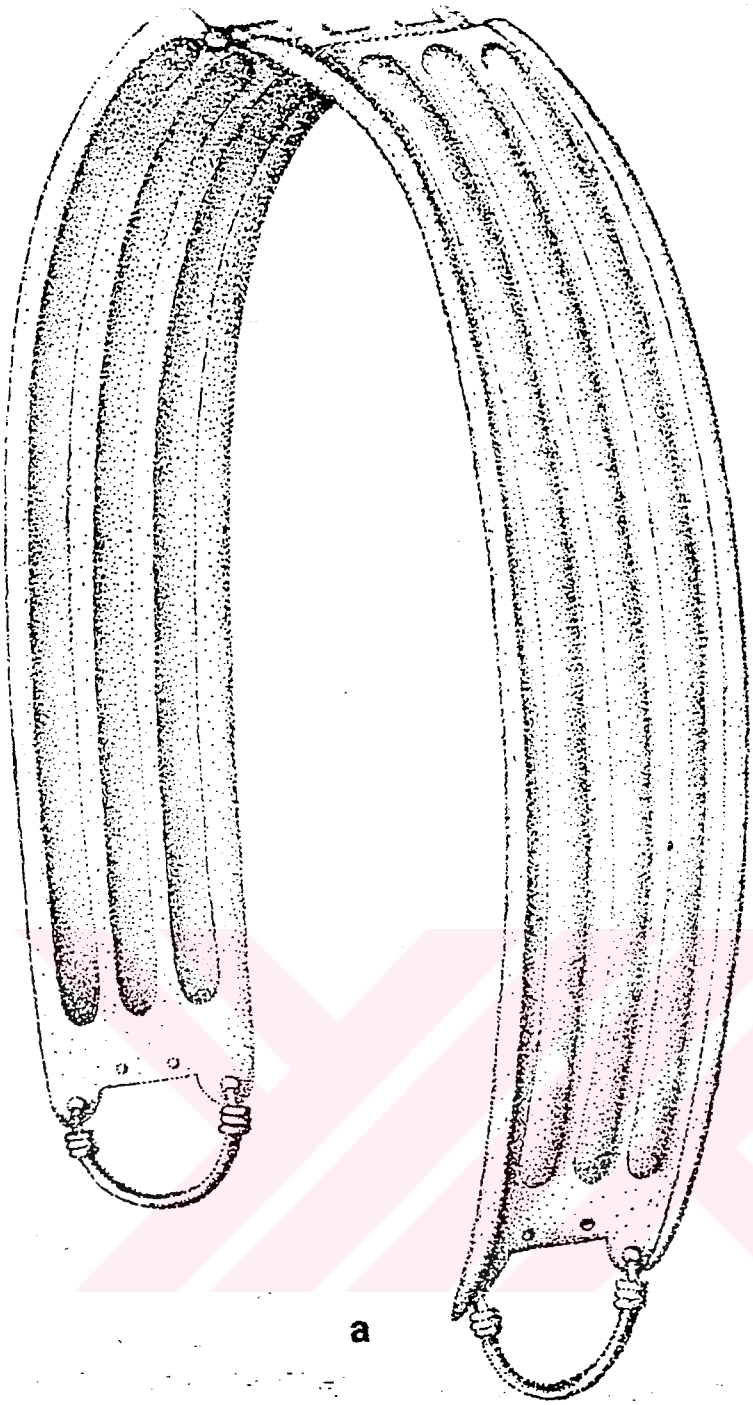

a

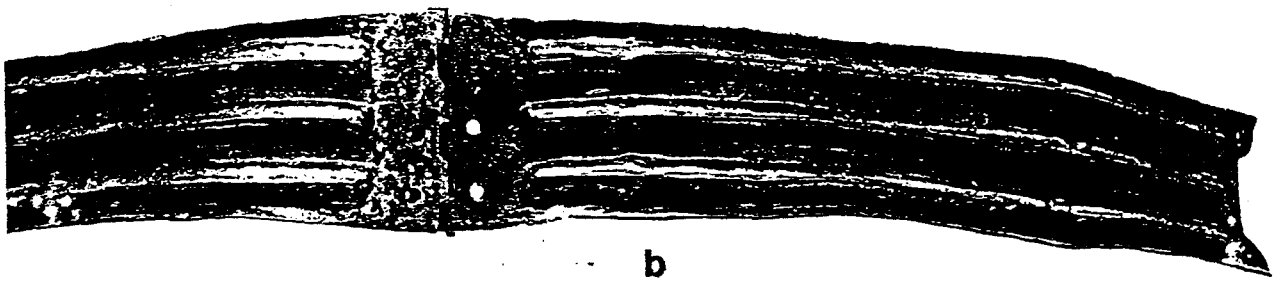

b

a

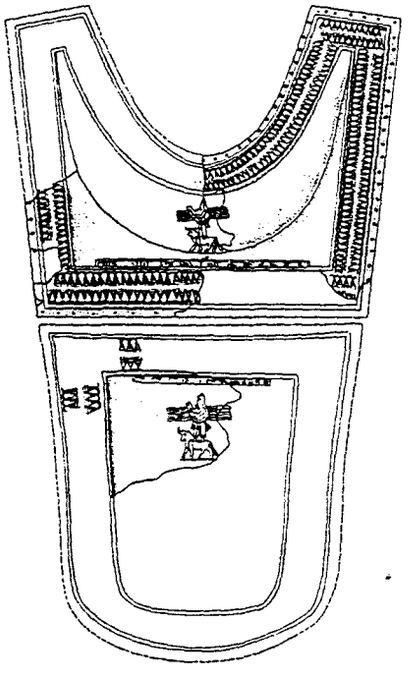

b

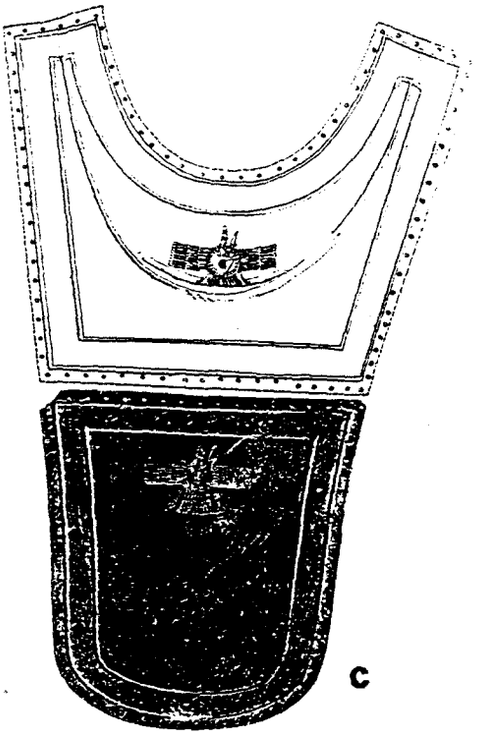

c

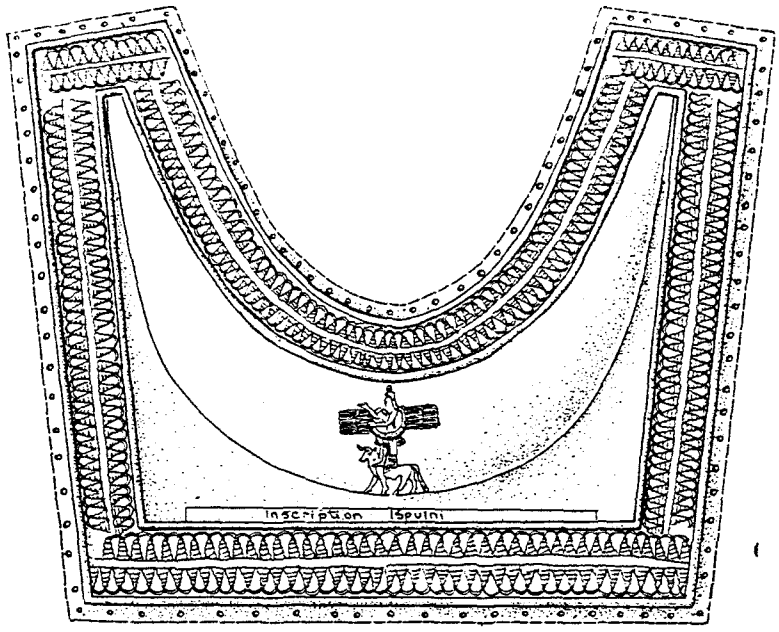

a

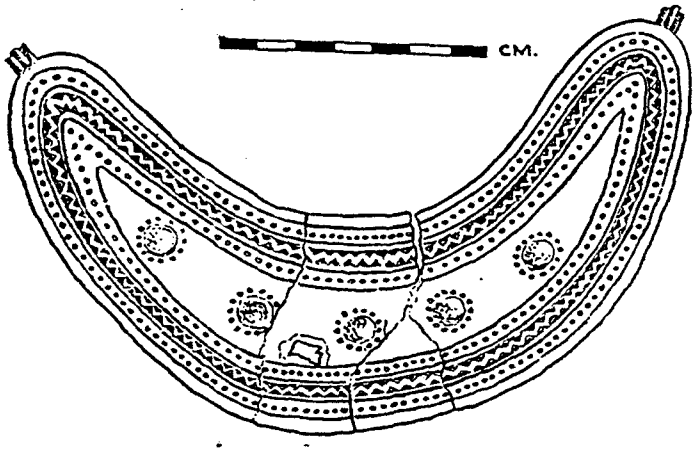

b

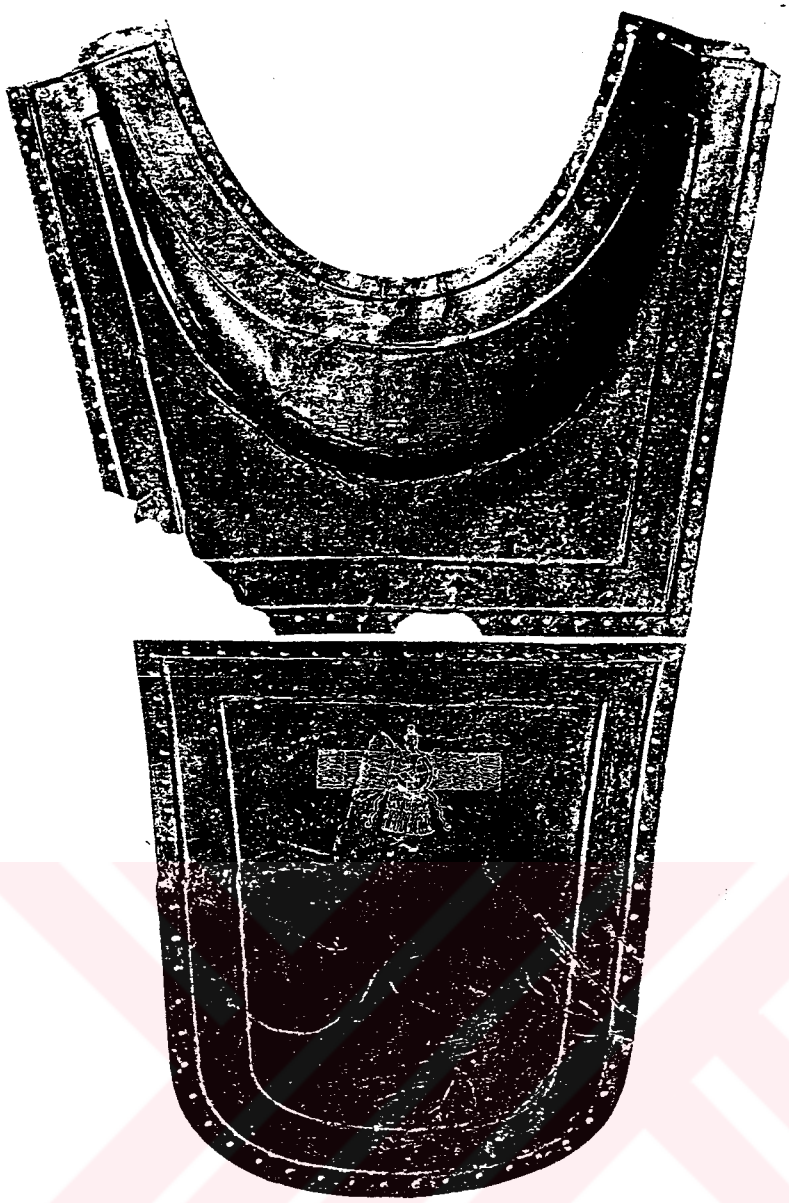

a

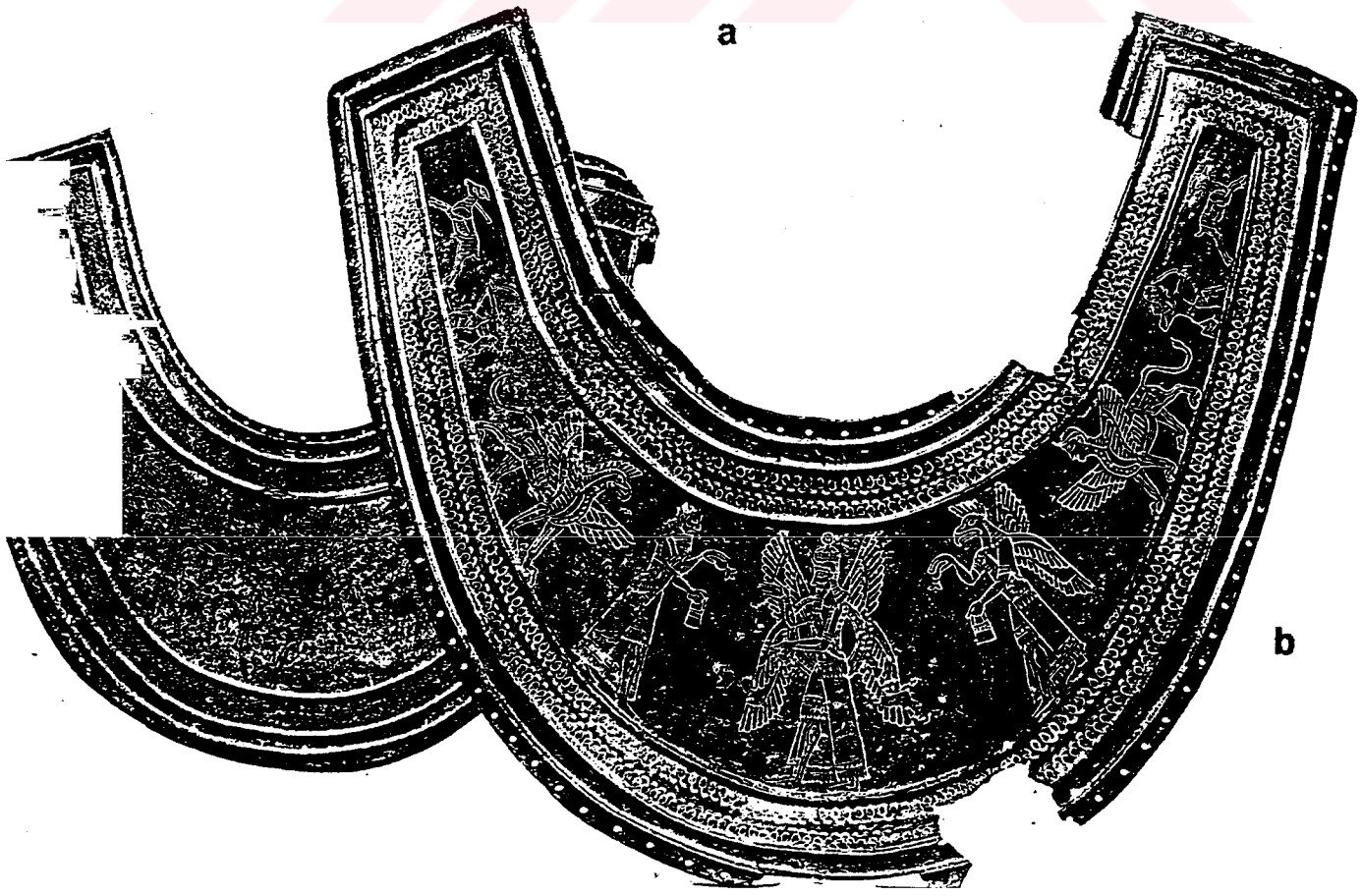

b

a

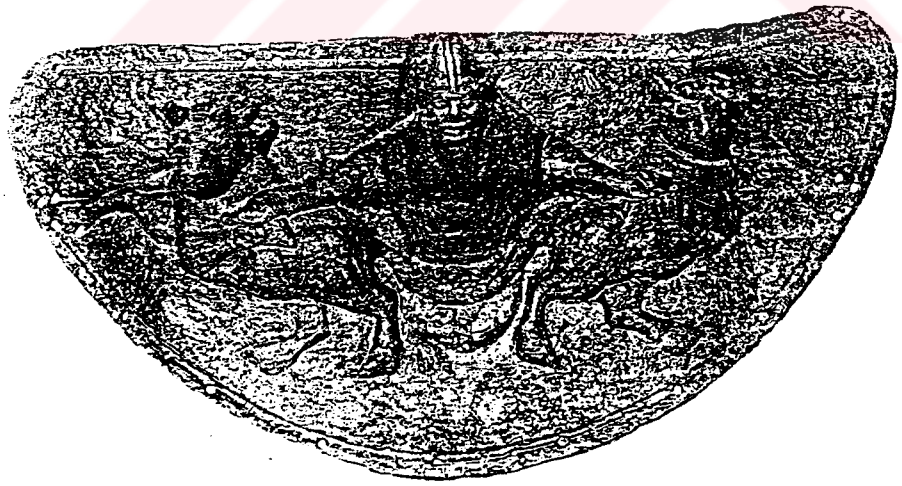

b

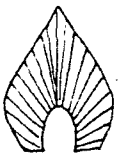

a

b

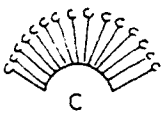

c

d

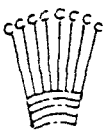

f

e

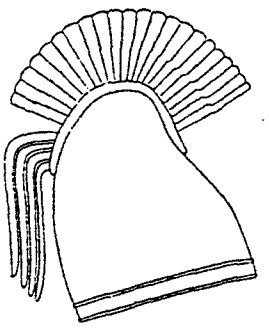

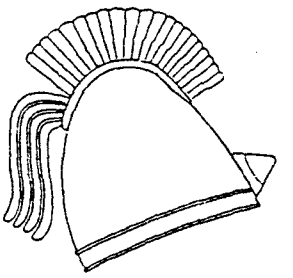

I

g

h

j

k

L

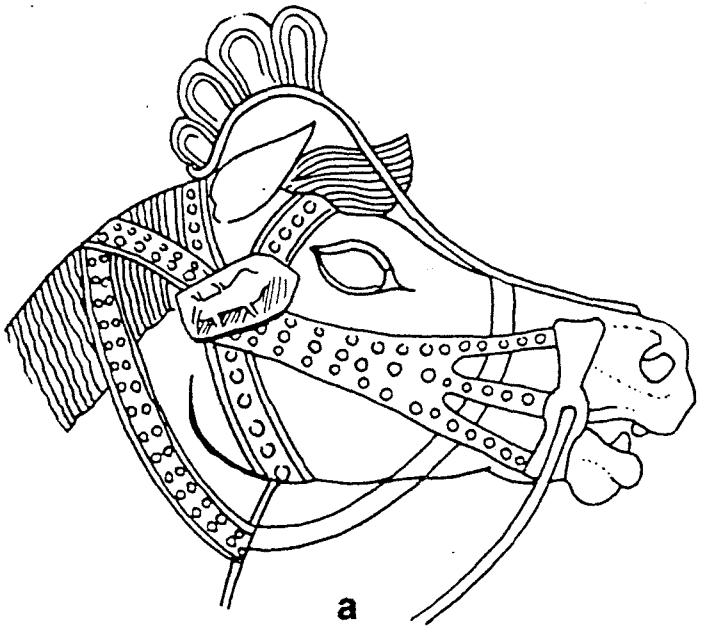

a

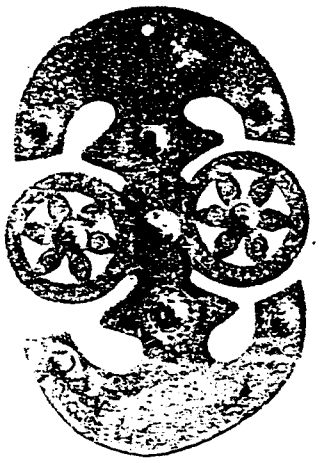

b

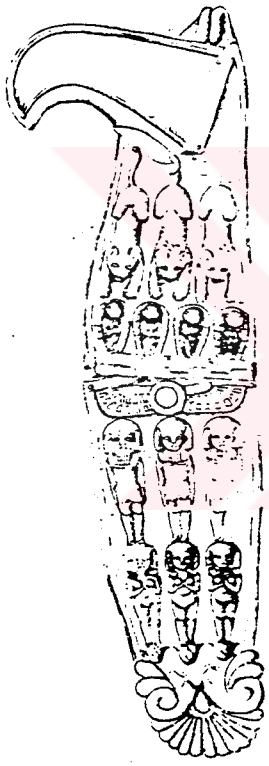

c

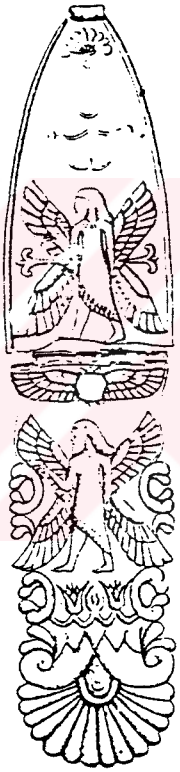

d

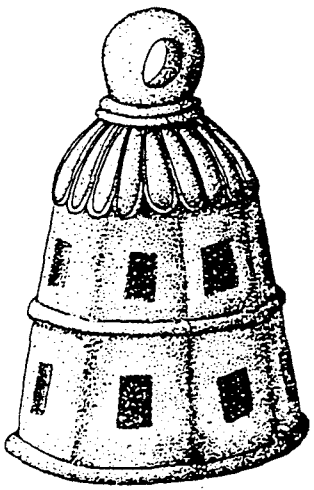

e

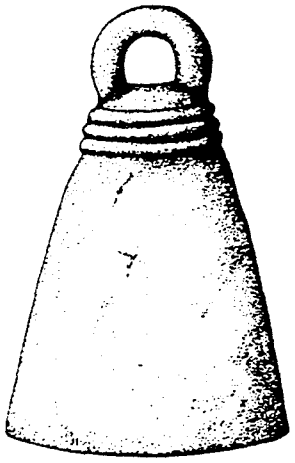

f

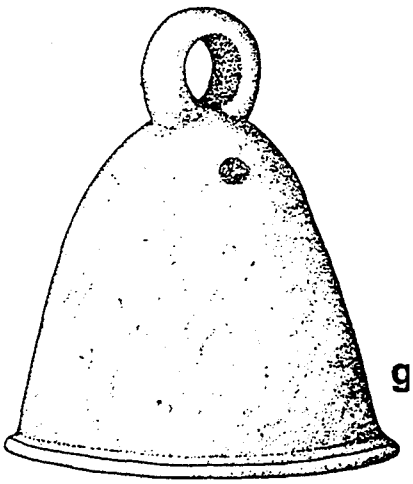

g

0 1 2 3 4 5 cm

a

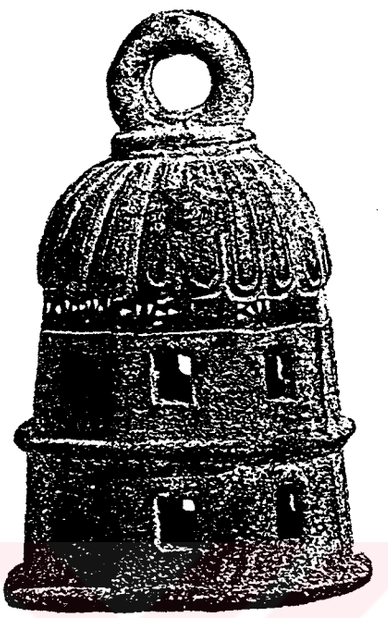

b

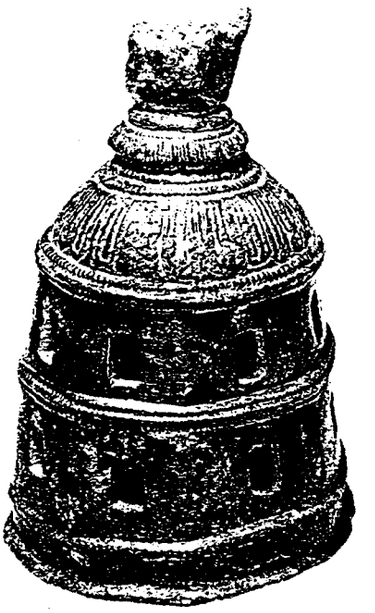

c

d

e

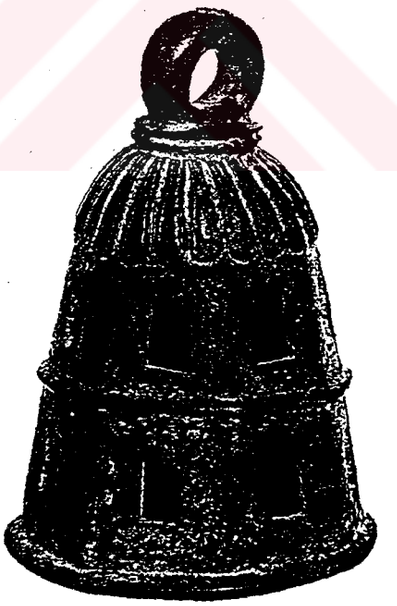

f

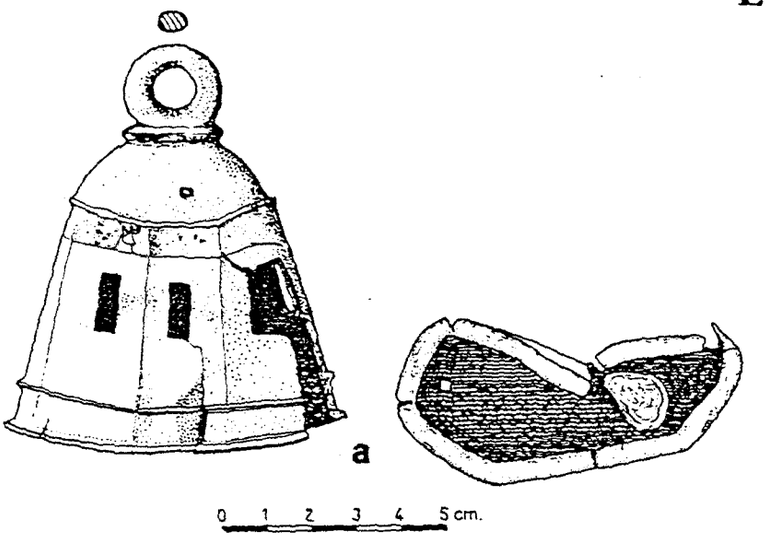
a
0 1 2 3 4 5 cm.

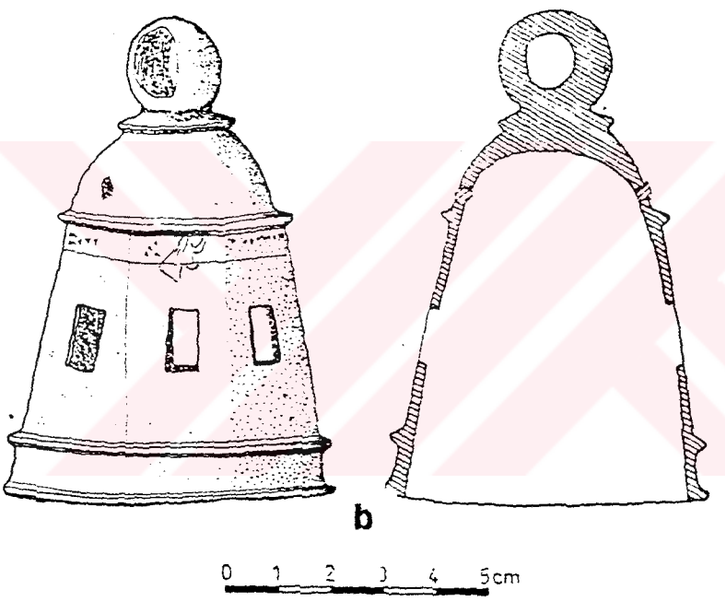
b
0 1 2 3 4 5cm

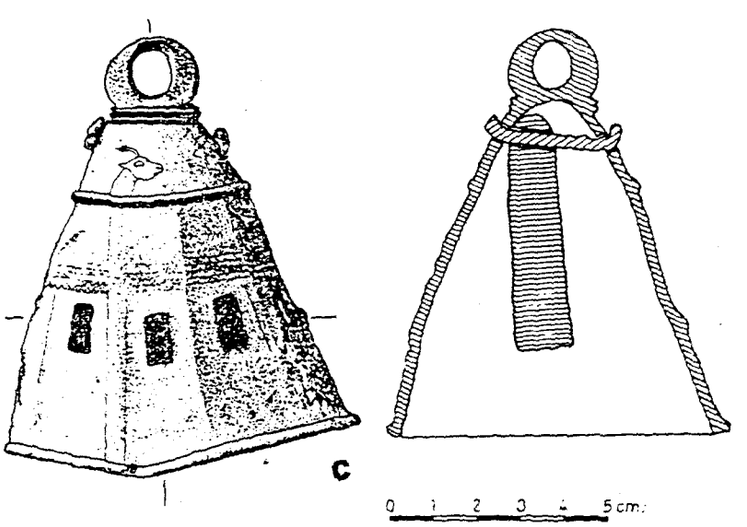
c
0 1 2 3 4 5cm.

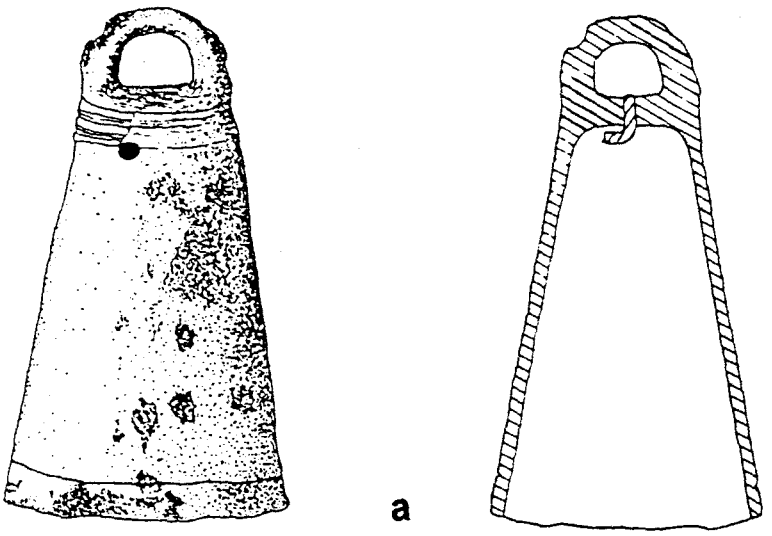

a

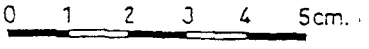

b

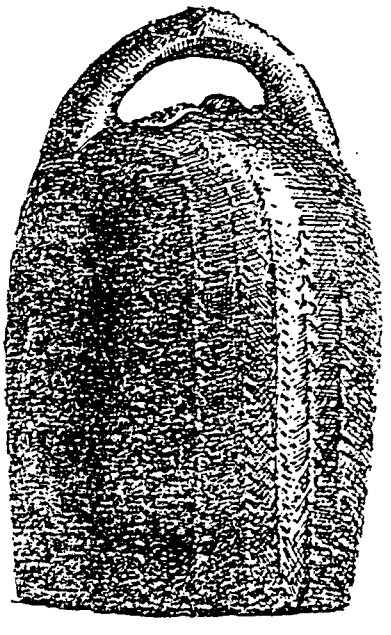

c

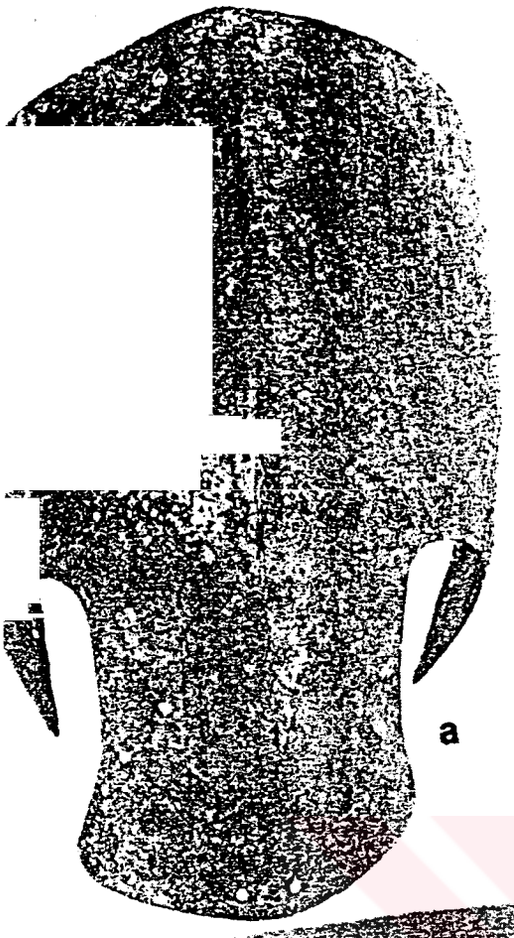

a

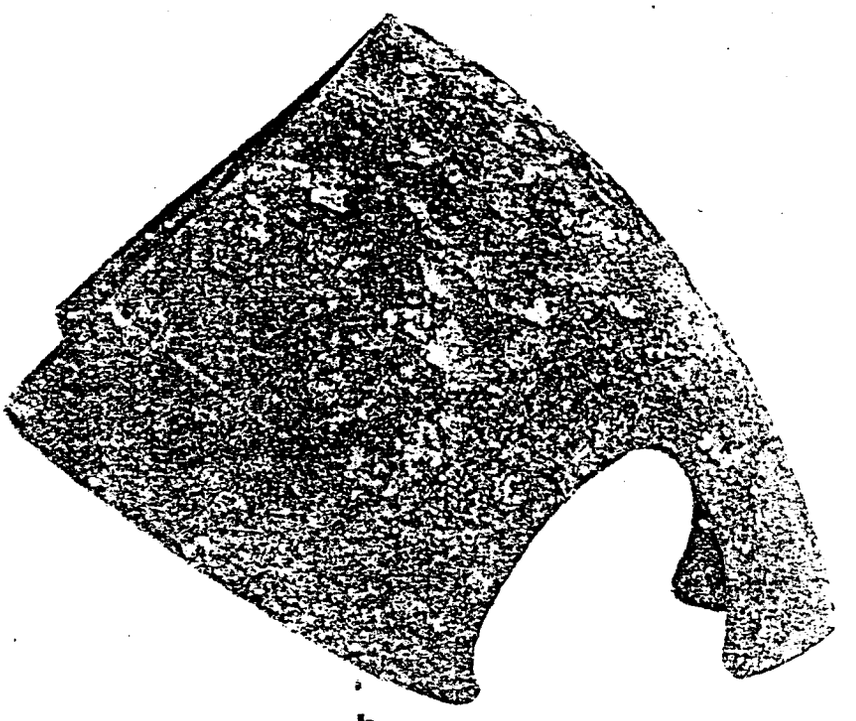

b

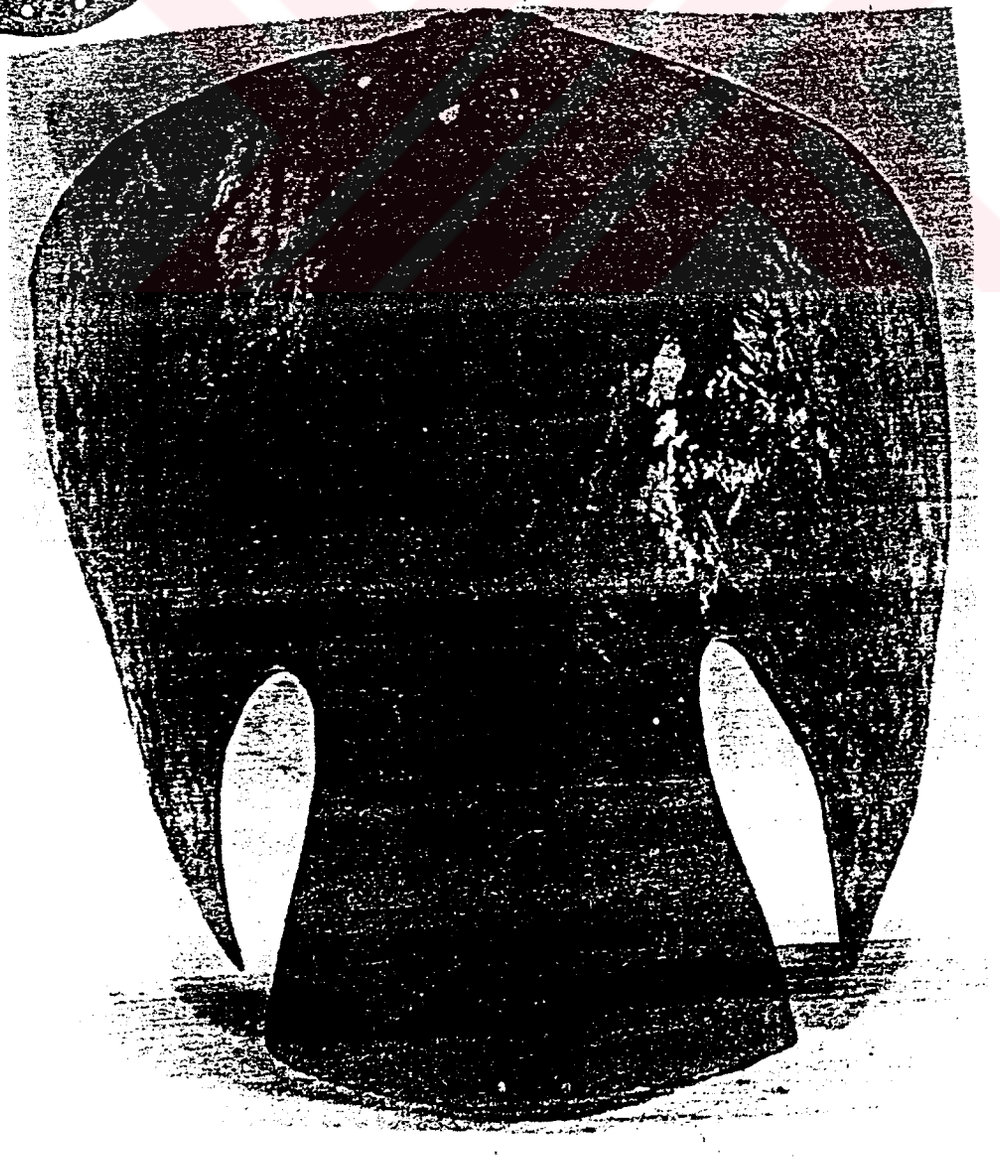

c

Levha CXXX

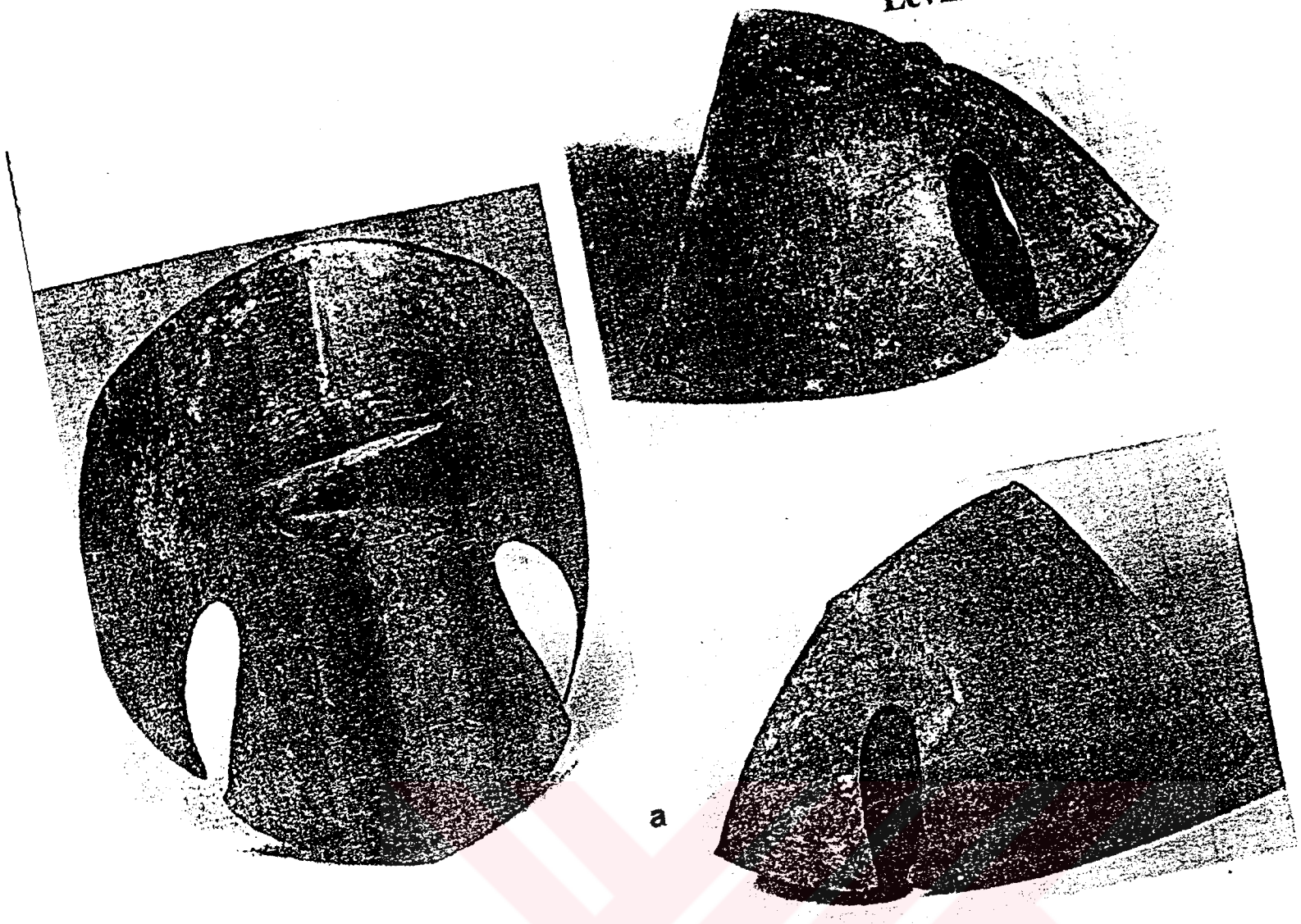

a

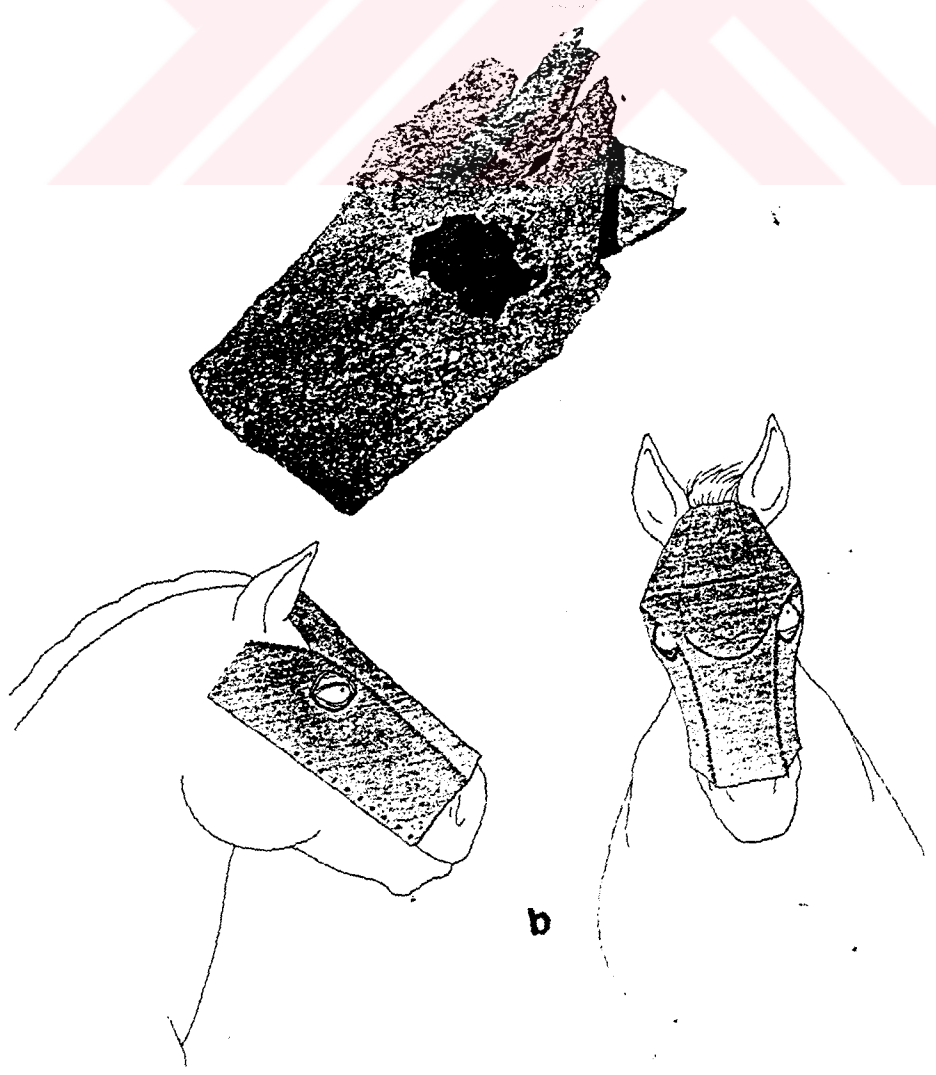

b

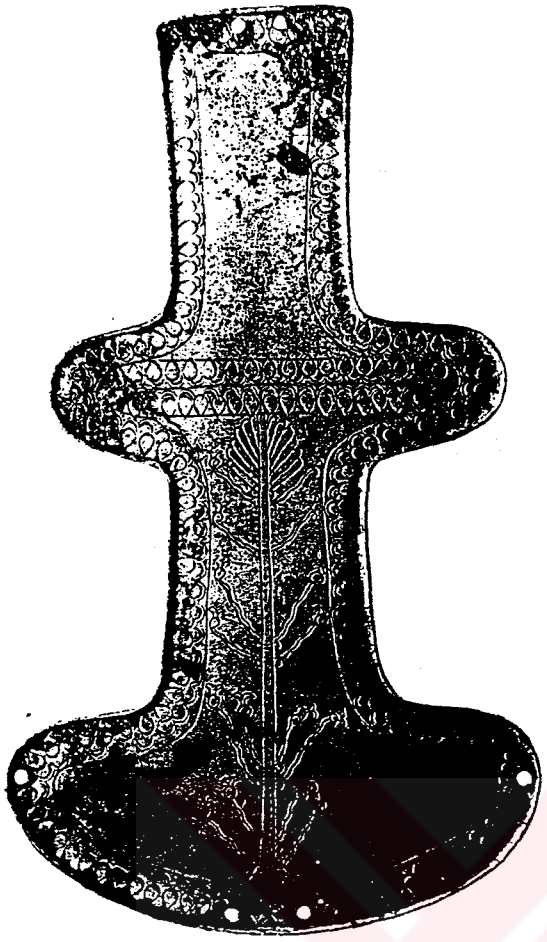

a

b

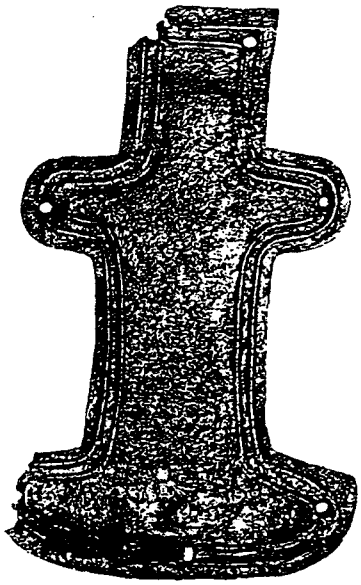

c

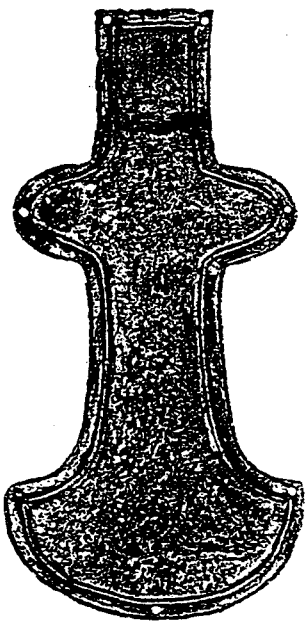

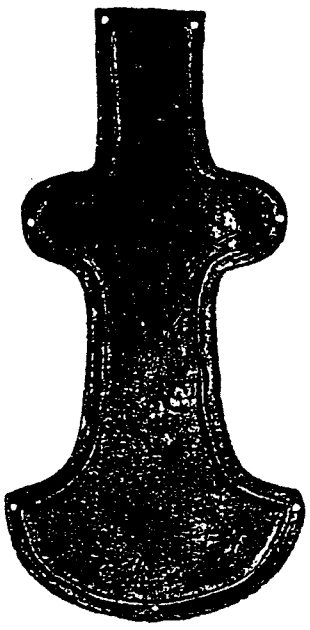

d

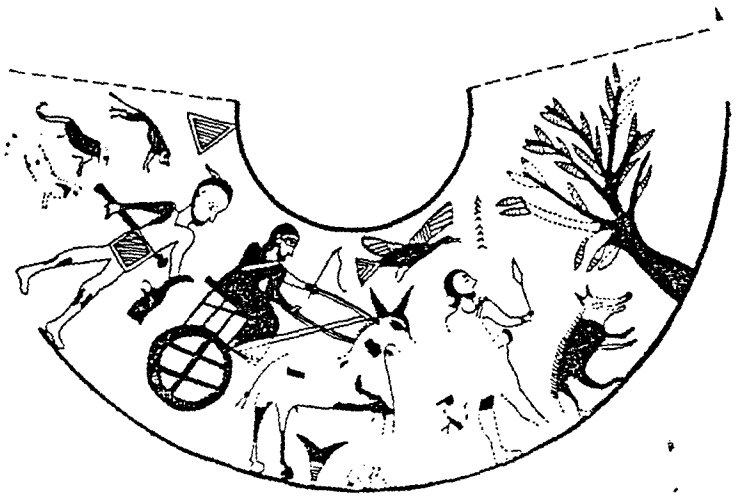

a

b

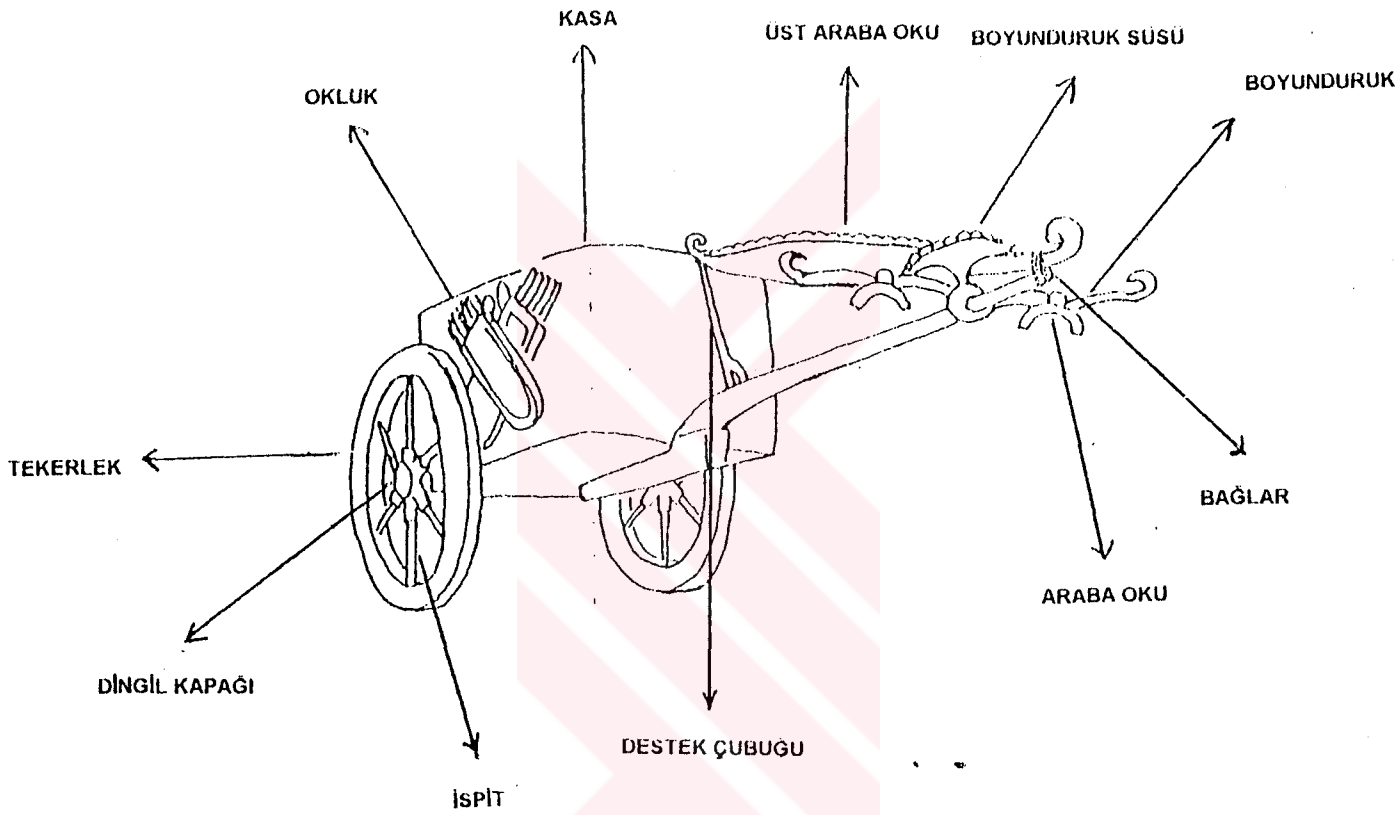
KASA
ÜST ARABA OKU
BOYUNDURUK SÜSÜ
BOYUNDURUK
OKLUK
TEKERLEK
BAĞLAR
ARABA OKU
DİNGİL KAPAĞI
İSPİT
DESTEK ÇUBUĞU

Levha

Levha CXXXIV

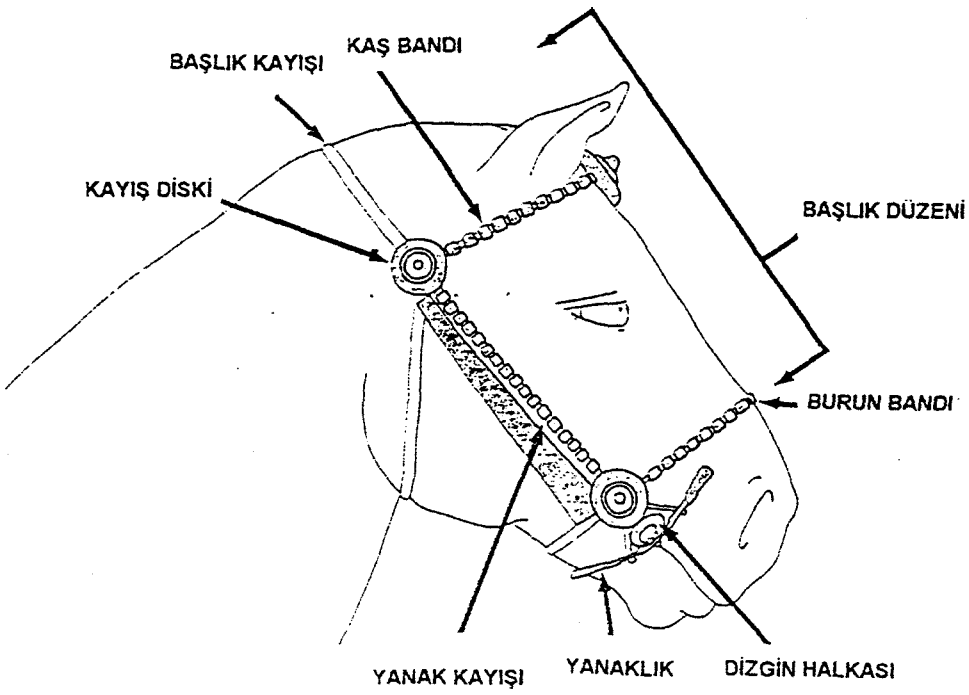

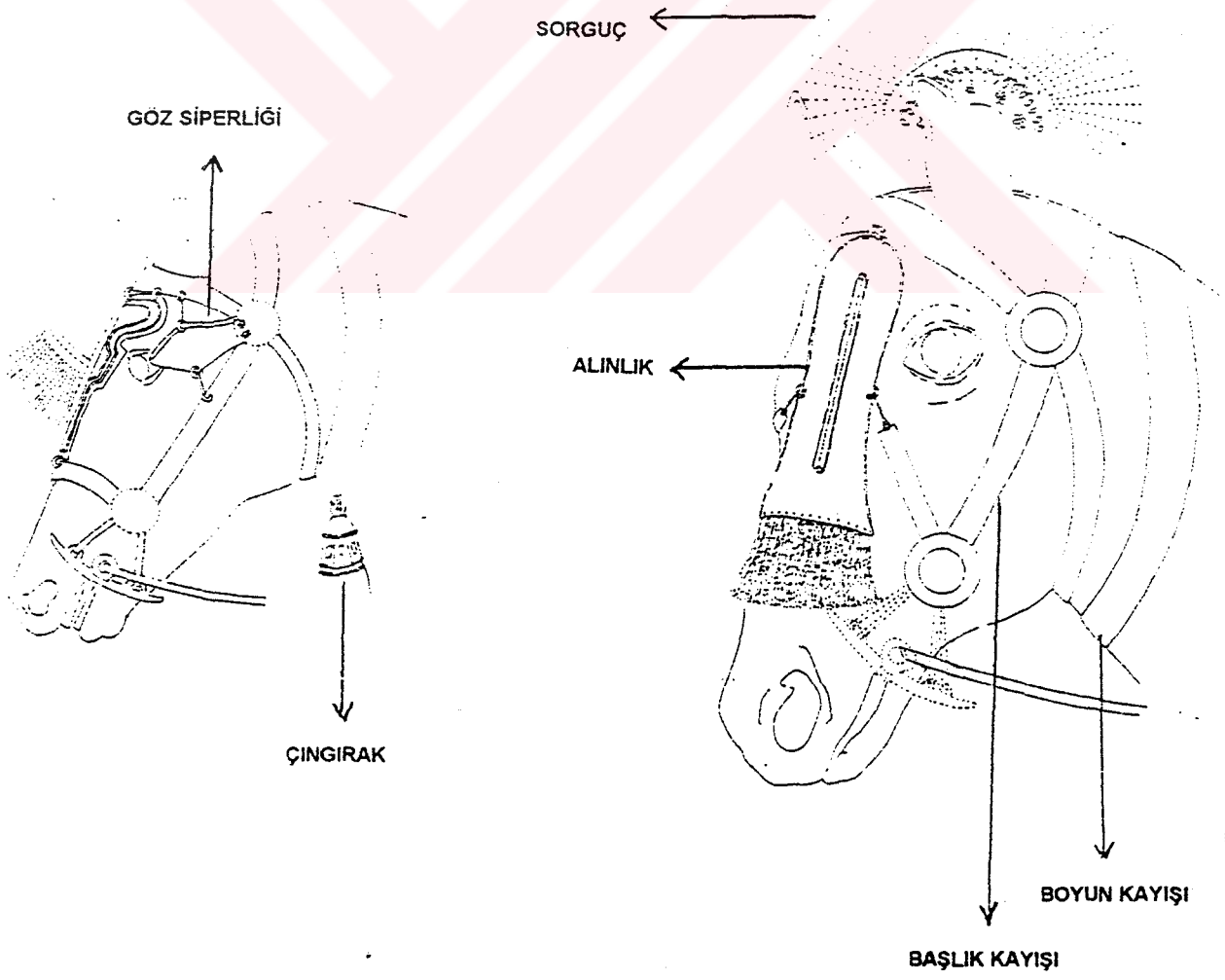

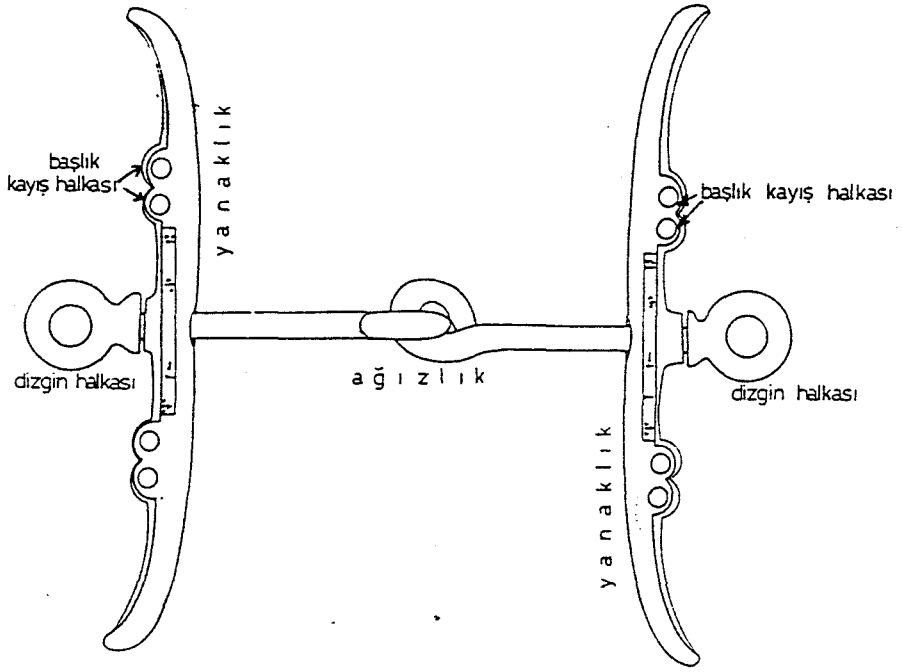

a

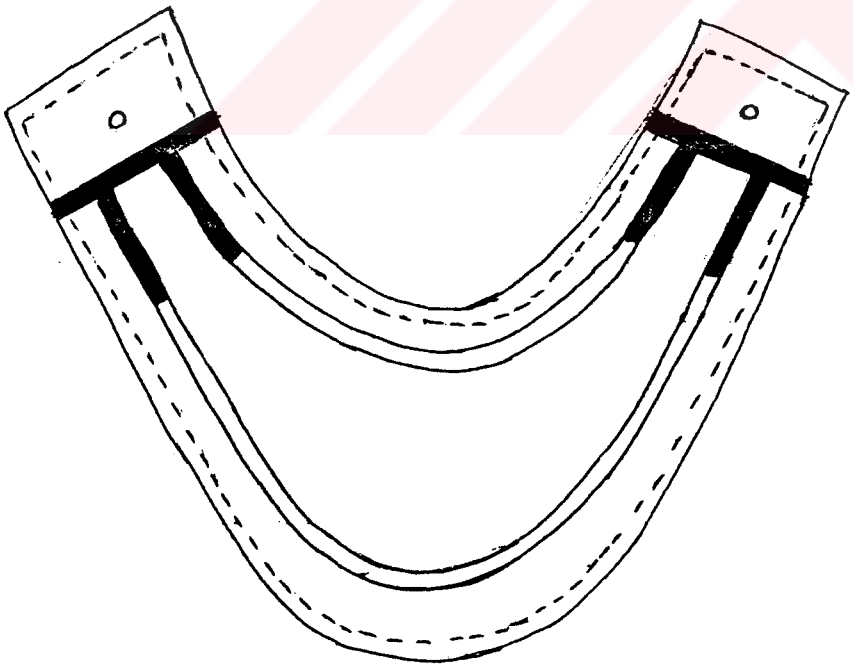

b

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ